שולחן מלכים

הלכות מלכים ומלחמות

פרק א

שולחן מלכים

ביאור מקיף על משנה תורה לרמב"ם

הלכות מלכים ומלחמות

מרכז תורה ומדינה

ניצן תשפ"ב

חברי המערכת:

הרב יגאל קמינצקי

הרב פרופ׳ נריה גוטל

הרב ד״ר אופיר כהן

עורך ראשי:

הרב פרופ׳ נריה גוטל

עורך לשון:

הרב הראל דביר

עיצוב כריכה:

אודליה פרל

בהוצאת מרכז תורה ומדינה

ניצן, ת.ד. 15 מיקוד 7928700

טלפון: 073-2865858

דוא״ל: merkaz@toramedina.org.il

אתר: www.toramedina.org.il

יוצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט

מנהל התרבות, המחלקה למכונים תורניים

© כל הזכויות שמורות

תורה ומדינה - מכון מחקר ע״ר

מנחם-אב תשפ״ב | 2022

מהדורה שנייה, כולל מפתח:

אלול תשפ״ג | 2023

מזמור לתודה

מרכז תורה ומדינה
מוקיר תודה

למשפחת קושיצקי
רמת גן

על תמיכתה החשובה במרכז תורה ומדינה
ובהוצאת סדרת הספרים
שולחן מלכים על הרמב"ם
הלכות מלכים ומלחמות

מחקר וכתיבה

הרב איתיאל אמיתי

הרב אבישי בן דוד

הרב אריה ויזל

הרב אופיר כהן

הרב טל כהן

הרב אביגדור לוינגר

הרב אחיה ליפשיץ

הרב צבי סגרון זצ"ל

הרב שבח שולמן

הרב דוד שטרן

הרב אופיר שירה

הרב בניהו שנדורפי

הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א
נשיא מרכז תורה ומדינה

מכתב ברכה

הספר "שולחן מלכים", העולה עתה על שולחנם של תלמידי חכמים, מכיל כרגע רק פרק אחד מהל' מלכים לרמב"ם, אך עצם העובדה שעל פרק אחד בלבד נכתב ספר שלם המכיל אלפי (!!!) מקורות פרשניים, מראה את גודל המלאכה ואת חשיבותה.

ספר זה כולל את כל הפירושים שנאמרו על כל הלכה והלכה ברמב"ם בפרק זה, מהמפרשים הקדמונים, על הדף, ועד ימינו אלה, ועד בכלל. ולמרות שהל' מלכים נחשבו עד העת האחרונה כהלכתא למשיחא ולא הלכה למעשה, בכל זאת רבו במשך הדורות ההערות וההארות לכל מילה ומילה של הרמב"ם. על אחת כמה וכמה בדורותינו, שהל' מלכים הפכו הלכה למעשה ממש. אולם, לשם מציאתם של כל אותם אלפי פירושים והערות היה צורך לחפש במאות ספרים וחיבורים, ואף חוברות ומאמרים, ולדלות מהם את כל הביאורים וההערות.

אי אפשר שלא להתפעל מעבודת הנמלים החרוצה שעשו רבני "מרכז תורה ומדינה" שבניצן, בעמלם הרב לחפש בכל אתר ואתר, אפילו זה הסמוי מעיני הלומדים הרגילים. כל הסבר או רעיון וחידוש שת"ח התייחס בו לדברי הרמב"ם, הובא לספר זה. כל הסבר תומצת בקיצור נמרץ, ועם זאת ברור ומסודר.

חוקרי המכון הוציאו דבר מתוקן מתחת ידם וערכו לנו שולחן ערוך ומסודר, מלא וגדוש מכל טוב, ואין לנו אלא להסב לשולחן וליהנות מכל הטוב המוגש עליו.

ניקח לדוגמא רק את ההלכה הראשונה: "שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, למנות להם מלך...".

יש כאן שלל נושאים הטעונים בירור: האם זו מצווה או רשות; וגם אם תמצי לומר שהיא מצווה, האם זו מצווה 'חיובית' בכל מצב ובכל תנאי, או אולי רק מצווה 'קיומית' (עובדה ששמואל הנביא התנגד לה); מי המצווה; מה חלקו של העם בבחירת המלך (ומכאן פתח להבנה מחודשת של המונרכיה הישראלית, שאינה דיקטטורה - האם היא בעצם מלוכה דמוקרטית, ומכאן השלכה למשטר דמוקרטי גם ללא מלך); האם זו מצווה התלויה בא"י דווקא; האם סמכות המלוכה חלה גם על יהודים בחו"ל?

כל נושא ותת-נושא זוכה לעשרות רבות של ביאורים ממקורות שונים, ראשונים ואחרונים, וכך על כל הלכה והלכה.

כבר בהלכה זו ראינו כמה השלכות מעשיות לימינו, והדבר חוזר גם בהלכות אחרות. אין לנו בי״ד גדול ונביא ולא צאצא ידוע מבית דוד - האם בכל זאת חובה עלינו למנות מלך? האם משטר דמוקרטי גם הוא בכלל המצווה? ואם לא, האם - לפחות - סמכויותיו יונקות מסמכותו של המלך?

האמת ניתנה להיאמר, שכמה הלכות בהל׳ מלכים היו מעשיות בכל הדורות ושימשו כבסיס לבירור נושאים אקטואליים שהתעוררו למעשה במשך כל התקופות. דוגמה בולטת לכך: ירושה במשרות ציבוריות, כגון ברבנות: האם בכלל יש ירושה ברבנות - האם זו ׳שררה׳ או ׳עבדות׳. ואם תמצי לומר שיש בה גם אלמנט של שררה העוברת בירושה, האם היא עוברת גם לחתן ולבן בתו של הרב המנוח. השאלה האחרונה מסתעפת מנושא אחר שנפסק כאן ע״י הרמב״ם, שאין מעמידין אישה במלכות, כמו גם בכל משימות שבישראל. נושא דומה הוא מינוי גר לשררה, ואפילו מי שהוא רק צאצא של גרים, שכן הלכה היא שכשם שמלך חייב להיות ״מקרב עמך״, הוא הדין כל מינוי לשררה.

יש לציין שלמרות זאת, היו גרים וצאצאי גרים שמונו למשרות בכירות, כגון נשיא ואב בי״ד בביה״ד הגדול (שמעיה ואבטליון). כנראה שאין זה פסול בעצם, אלא העדפה לכתחילה, וכשאין מי שראוי יותר מהם - ממנים אותם. וכן אישה: שלומציון - המלכה האחרונה מבית חשמונאי - מוזכרת בחז״ל לברכה. היא החזירה את עטרת הסנהדרין ליושנה, וחז״ל מעידים עליה: בימי שמעון בן שטח ובימי שלומציון המלכה גשמים היו יורדים מלילי שבת ללילי שבת, עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב (ספרא בחוקותי א, א, א). אין ספק שלעומת בעלה ינאי, שלומציון הייתה הראויה ביותר למלכות באותה עת.

גם מדינת ישראל, לה זכינו בעה״י, מוזכרת לא מעט בספר זה. כבר הזכרנו לעיל, שגדולי הפוסקים למדו מסמכותו של המלך על סמכויות ממלכתיות גם למדינה דמוקרטית. הראשון שעמד על כך, עוד בעת שרעיון המדינה היה רק חלום, היה הראי״ה במשפט כהן סי׳ קמד, והמשיכו בכך ואף הרחיבו את הדברים תלמידיו ותלמידי תלמידיו, כאשר רעיון המדינה הפך ב״ה מהלכה למעשה וממעשה להלכה. ריכוז מלא של כל מה שנכתב בנושא זה עד כה, נמצא בספר זה בסוף הלכה א.

ומי שרוצה להתעניין בשאלת בניין המקדש בימינו, ימצא דיון מעניין בהלכה זו: האם מינוי מלך קודם לבניין המקדש; האם בכלל יש צורך במלך, ואולי דווקא במלך המשיח; או אולי די במנהיגות כלל ישראלית כשלנו היום. ידועים דברי מו"ר הרצי"ה קוק שאמר: הלכות מלכים קודמות להלכות בית הבחירה, ועם זאת מובא כאן בשמו שאין צורך במלך.

ונושא מעניין אחר, שיש לו השלכות רעיוניות חשובות: מובאת כאן דעה שמינוי מלך הוא רק אחרי ירושה וישיבה. מכך משמע שכיבוש הארץ אינו מצריך מלך, וזאת למרות שבמלך נאמר "ונלחם מלחמותינו" עד שנראה שזה עיקר תפקידו, וא"כ היה צריך למנותו מיד עם הכניסה לארץ. אך האמת היא, שאדרבה, מינוי מלך ראוי שלא יהיה על רקע צבאי. עיקר תפקידו של המלך הוא התמסרות למשפט וצדקה, כמו שנאמר בדויד, ואילו על הצבא מונה יואב (שמואל ב' ח). לדעת הר"ח (סנהדרין כ ע"ב), התנגדות שמואל למינוי מלך הייתה בגלל שהעם רצה מלך שיילחם את מלחמותיו. ואכן, שמואל עצמו בדברי תוכחתו לעם אומר זאת במפורש: "ותראו כי נחש מלך בני עמון בא עליכם, ותאמרו לא כי מלך ימלוך עלינו" (שמואל א' יב). יש כאן מסר חשוב: עיקר תפקידו של המלך הוא בפנים – בצדקה ומשפט. ואכן זו הייתה בקשת שלמה מה' (מלכים א' ג, ור' תהלים עב). ומכאן גם תפקידה העיקרי של "מדינת הלכה" ממלכתית ישראלית; ודוק.

אכן עבודה מרשימה ומעוררת התפעלות נעשתה פה. יעמדו על הברכה חוקרי "מרכז תורה ומדינה" שבניצן (לא מקרה הוא שהמכון נמצא בניצן, ישוב שנבנה ע"י עקורי גוש קטיף שנעקר ע"י שלטון שהתנכר להיותו מלכות ישראל המתחדשת), והעומדים בראשם ומנצחים על המלאכה: הרב יגאל קמינצקי שליט"א והרב פרופ' נריה גוטל שליט"א.

אנו מברכים ומאחלים להם, שהוצאת הפרק הראשון לאור תמריץ אותם להמשיך בעבודתם הגדולה והחשובה בהוצאתם לאור של כל הפירושים על יתר הלכות מלכים לרמב"ם, עד הפרקים האחרונים העוסקים בביאת מלך המשיח, שנזכה להופעתו בבי"א.

בברכת התורה ובצפייה לישועה

הרב יעקב אריאל, ר"ג

הקדמה

הננו נושאים עין לעסוק **בהלכות מלכים וכל סדרי מדינה** כתורה וכמצוה, לעולם זאת על ישראל.

אגרות הראיה, ד (ירושלים, תשע"ח), איגרת רט

השאיפה להחיות את כל ערכי הקודש בישראל, כדי לבסס על ידם את מצעדי צמיחת הגאולה, ההולכים ונרגשים בתחי' הלאומית, כוללת היא את... **כל הלכות מלכים וסדרי מדינה** ישראליים, ממקור התורה הכתובה והמסורה...

אגרות הראיה, ה (ירושלים, תשע"ט), איגרת כג

"שיר המעלות, בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים" (תהלים קכו, א), "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם" (שם קז, ח, טו, כא, לא), כי גבר עלינו חסדו והשיבנו לארצנו ועזרנו בהקמת המדינה, ובחסדיו המרובים הביאנו עד הלום.

בשנות הגלות הארוכה, עם ישראל מיעט לעסוק במצוות שלא היו מעשיות - מצוות התלויות בארץ, הלכות בית הבחירה, הלכות מלכים ועוד. בשל כך, לצערנו, גם הספרות ההלכתית המצויה בידינו בסוגיות אלו - יחסית - מועטה. מתבקש היה, שעם ישראל השב למולדתו יעסוק במרץ בכל התחומים שקשורים למצוות הארץ. ואכן, עם שיבת ציון החדשה, החלו אנשי אמנה יראי שמים לעסוק ביתר-שאת בלימוד מצוות התלויות בארץ הלכה למעשה. ועדיין, מצוות אחרות - הלכות מלוכה ומדינה, מקדש וקדשיו ועוד, נשארו כמעט 'מת מצווה'.

הדבר נובע מכך שמצוות התלויות בארץ הינן מצוות פרטיות, החלות מייד על כל אדם שמגיע לארץ ישראל, עובד את אדמתה וצורך את פירותיה. לא כן מצוות אחרות, כמינוי מנהיג לישראל, כבניין מקדש וכד', שהן מצוות ציבוריות שמוטלות על העם ומותנות בקיום ממלכה ומדינה. כיוון שכך הדבר, הרי שתשומת הלב לכך שקיום מצוות אלה ניצב לפתחנו, כרוכה בהבטה בעינא פקיחא על מקומה של מדינת ישראל בתהליך 'אתחלתא דגאולה'.

זכינו ועינינו רואות את דברי התורה והנביאים מתגשמים לנגד עינינו:

ושב ה' אלוקיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוקיך שמה... והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה... (דברים ל, ג-ה);

כה אמר ה' עוד ישמע... בערי יהודה ובחוצות ירושלם... קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה... (ירמיהו לג, י-יא);

כה אמר ה' צבאות, עוד ישבו זקנים וזקנות בִּרְחֹבוֹת ירושלים... וּרְחֹבוֹת העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים בִּרְחֹבֹתֶיהָ" (זכריה ח, ד-ה);

"אשרי עין ראתה כל אלה" (סדר העבודה, מוסף ליום כיפור)!

מתוך הכרה במהלך הגאולה, ש"כך היא גאולתן של ישראל: בתחילה קימאה קימאה, כל מה שהיא הולכת, היא רבה והולכת" (ירושלמי, ברכות פ"א ה"א), נטלנו על עצמנו לעסוק בהלכות מלוכה-מדינה הלכה למעשה. היסוד לכך מושתת על משנת הרמב"ם, שכחלק מחיבורו 'משנה תורה', יצר - כמעט יש מאין - את "הלכות מלכים ומלחמות". בשונה מהלכות ברכות והלכות שבת, הלכות נזקי ממון והלכות מקוואות, ושכמותן רובו-ככולו של ספר משנה תורה, הרי שבהלכות מלכים ומלחמות לא הייתה לפני הרמב"ם משנה סדורה, מסכת ערוכה והלכות מקובצות. הרמב"ם עצמו, הוא זה שיצר יצירה מיוחדת זו. כדרכו, הוא עשה זאת באופן שיטתי ומסודר, ולא בכדי הפך חיבורו, לימים, לאבן הראשה לדורות בלימוד הלכות אלה. מיצירתו ניתן לשאוב עצה ותושייה גם לימינו אלה, המודרניים - "הפוך בה והפוך בה דכולא בה".

את מערכת הלכות מלכים, פתח הרמב"ם בחובה להעמיד מלך לישראל (ולימים, בעת החדשה, דנו פוסקים בקיומה של חובה להעמיד הנהגה חלופית). בהמשך (פ"ד ה"י) מגדיר הרמב"ם את תפקיד המלך:

ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהילחם מלחמות ה'; שאין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר (שמואל א' ח, כ): "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו".

אם כן, מלמדנו הרמב"ם, שאומנם תפקיד מלך ישראל דומה לתפקיד מלכי אומות העולם - "לעשות משפט ומלחמות", ברם עיקר תפקידו הוא "להרים דת האמת ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהילחם מלחמות

ה'". יתירה מזו; מלך ישראל אינו נלחם "בעבור" ה', אלא הוא עצמו מעין 'ידא אריכתא' של אל עליון בעולמנו. מלכות ישראל היא 'כסא ה' ', ולכך נאמר "וישב שלמה על כסא ה' למלך" (דברי הימים א' כט, כג), וביאר ר"י בכור שור (שמות יז, טז): כסא ה' למלך - דהיינו מלכות ישראל, שיושב על כסא ה', כדכתיב, יקראו לירושלים כסא ה' " (וראה מלבי"ם תהלים, קי; בני יששכר, מאמרי חודש אדר מאמר ו, ועוד).

ולא רק המלך מעמיד את מלכות ה'. גם אנחנו, עמו וצאן מרעיתו, שותפים בהמשכת מלכות ה' בעולם: "והייתם לי סגולה מכל העמים - ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות יט, ה-ו), "והלכו גויים לאורך ומלכים לנוגה זרחך" (ישעיהו ס, ג). כך כותב ר"י עראמה (עקדת יצחק, שמות - פרשת יתרו, שער מג):

> כתיב (משלי כט, ד): "מלך במשפט יעמיד ארץ". ולזה אמר אני אמרתי אלהים אתם ושותפין לי להעמיד העולם ביושר ההנהגה עד שתהיו כולכם בני עליון, כענין שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ונאמר על כלל האומה (דברים יד, א): "בנים אתם לה' אלהיכם", וזה יושלם להם על ידי הנהגת הרועים השלמה.

מתוך אמונה גדולה ש"הנה זה עומד אחר כותלנו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים" (שיר השירים ב, ט), שחובה עלינו לקרב את מהלך הגאולה ולהניח תשתית הלכתית למדינה יהודית מודרנית, הקמנו בשנת תשע"ו, בסייעתא דשמיא עצומה, את **מרכז תורה ומדינה** ביישוב ניצן, שרבים ממתיישביו נמנים על מגורשי גוש קטיף מהישוב נווה דקלים. כדי לכונן מדינה כהלכה, עלינו להבין היטב את התהליכים המדיניים, החברתיים וההגותיים, אשר עליהם מושתתת מדינת ישראל כיום. תובנות אלה נדרשות כדי לגשר על הפער בין מדינה שלפני כאלפיים שנה ובין מדינת ישראל המודרנית, המשוכללת והמפותחת, שחלו בה שינויים רבים מאז שנכתבו הלכות אלה במקורן - 'פנים חדשות באו לכאן'. כן עלינו לבחון כיצד יוצקים תוכן רוחני אל מה שקיים היום, שכן מחד גיסא "הישן יתחדש והחדש יתקדש" (אגרות הראיה, א, איגרת קסד), ואולם מאידך גיסא, "תוכו אכל קליפתו זרק" (חגיגה טו ע"ב). יש מהתכנים שאכן ראויים לצקת אל תוכם נשמה "ונצדק קודש" (דניאל ח, יד), אך אין לכחד שיש מהתכנים שצריכים להיוותר מחוץ לכרם בית ישראל.

אלא שבכל הכבוד לשתי קומות אלה, ראש לכל, נחוצים להן מסד ותשתית מוצקים, ואלה מצויים בעולמה של הלכה. כאמור, חסד עשה עמנו הרמב"ם,

שיצר את 'הלכות מלכים ומלחמות', ברם מימיו ועד ימינו נכתבו לא פחות מאלפי התייחסויות למשנת הרמב"ם: משנה חולקת ומשנה מסכמת, נסיונות הצבעה על מקורות הרמב"ם, דיונים ופלפולים בהבנת עומק דבריו, שאלות ותשובות ומשא ומתן בדבריו, ועוד ועוד. בשל כך, הלכות מלכים הקדומות טעונות ההדרה חדשה, כזו שתשוב ותממש את חזון הרמב"ם, ותעמיד לנגד עיני הלומד את מה שנאמר - מאז ועד עתה - בעניינן ההלכתי של מלוכה ומדינה.

הגיעה העת להחזיר עטרה ליושנה. בשעתו, ועל רקע עת התחייה, הביע מרן הראי"ה באחד מאמריו (פנקסי הראי"ה, ד, עמ' ריז-ריח) נחיצות זו, בלשון בהירה, ומתוך סיווג מצוות:

> כשנלמד הענינים המוסריים, נכיר מיד את ערכם הנעלה. כמו כן הענינים הנהוגים בזמן הזה, ביחוד אותן המצות שהננו מושרשים בהם יפה להכיר תועלתם והדרם. ההשרשה הזאת מתפשטת לתן בנפשנו ערך כביר גם כן על הלימוד של הפרטים, ההתענינות בהם, וחפץ ידיעת הסתעפותם וכל תולדותיהם. אבל כיון שאנו מגיעים למצות שאינם נוהגות בזמן הזה... התלויות במקדש, בקרבנות, **במלכים** ובארץ, בתכלית ישובה וקוממותה, מיד מתגנב בקרבנו איזה רוח עצב, על מה אנו עמלים. רוח עצב זה בא רק לדחות מקרבנו את ההגנה הטבעית, הבלתי מפותחת, ממעמד רגלנו הרוחני, כדי שנעלה למצב יותר נשגב, למצב שכלי בהיר, שאז מיד תשוב הטבע, הרגש הער והחי, ותחיה במלא מדתה.
>
> אנו צריכים מיד, בארח שכל, להשיב לנו את יקרת ערכה של תורה בכלל, את הוד החיים ואור האלהי המתפשט על פני כולה, באין הפרש בין ענין לענין, ולמלא את המרחב הזה בבנינים שלמים של דעות שכליות המתכנסות בכל חדרי הדעת. למשל, את החיבה המדעית לכל עניני האומה בעבר, את הקשר שיש לכל ענין להענינים האחרים, שע"י כן מתעשר בנו כח הדעת גם בכל הידיעות הנהוגות ונדרשות בכל תוקף החיים, והעולה מכל, העליה הנפשית לעומת התקוה העליונה של בנין האומה כולה בכל מכונותיה בעתיד, שהננו בונים תחילה ברוח באין הרף, עד אשר ישוכלל הכל בפועל. זכר למקדש זה מקשר אותנו גם עכשיו להקיום האפשרי והזכרוני, לכל המצות התלויות בארץ... אל האור הנשגב, החיים המלאים הלאומיים, הממולאים מטל חיים ממלכתיים אלהיים ממשיים וחזיוניים, העומדים אחר כתלנו. וכל מה שיוסיף חזיון זה עם כל הרחבותיו המדעיות להתגבר בנפש, כן תחרץ בנו חשק התלמוד לכל אלה המקצעות, עד

שתעלה שקידתנו ושמחתנו שכם אחד על השקדנים הטבעיים, אשר נפשם לא תבקש מהם חשבון ודעת.

ובכן, לחלק זה - "במלכים" - נושאים אנחנו את עינינו בחיבור שלפנינו, "להשיב את יקרת ערכה של תורה... למלא את המרחב הזה בבנינים שלמים של דעות שכליות... בנין האומה כולה בכל מכונותיה... זכר למקדש".

הרי"מ חרל"פ עמד על החשיבות שבחשיפת מלוא מקורי הרמב"ם, והבהיר שמשימה זו אינה רק אמצעי-תועלתני, אלא זו כשלעצמה תכלית ומטרה. ב'הסכמה' שהעניק לספרו של הרב א"י ברומברג - 'מקורות לפסקי הרמב"ם', הוא כותב:

> וכבר ביארתי מכבר כי היעלמם של המקורים [כלומר, מקורות הרמב"ם], גרמו גם הפסק הצינורות והפסק החיבור וההשפעה, שצריכה ובאה היא דוקא דרך אותם הצנורות שבהם נתבררו ונתלבנו הדברים. ובהיות כן, אסירי תודה אנו לכל אלה המשתדלים לגלות את המקורות... למען יופיע ה' עלינו נהרו, להתחבר ע"י האחרונים בהראשונים, והראשונים בהאמוראים, והם בתנאים, עד למעלה מהם עד משה רבינו מפי הגבורה.

לדידו, איתור המקורות אינו רק מתן מענה לשאלה על מה נסמך הרמב"ם ועל מה התבסס, אלא עניין עמוק בהרבה: בדרך זו מתחדש החיבור אל מקור התורה, שכן פסיקת הרמב"ם הופכת להיות חוליה בשרשרת "ממשה עד משה": "הגבורה", משה, תנאים, אמוראים, ראשונים, אחרונים. ומה נפלא הדבר, שככל שכך אכן נעשה, חיבור "הצינורות" מביא בעקבותיו "השפעה" מעליון לתחתון.

בנקודה זו ניצב מפעלנו שלפניכם. בשעה טובה ומוצלחת, שמחים אנחנו להעמיד לפני קהל המעיינים את הכרך הראשון בסדרת **שולחן מלכים**. חיבור זה מבקש לגשר על קרוב לאלף שנות עיסוק תורני ברמב"ם, הלכות מלכים ומלחמות. המעיין יוכל למצוא על נקלה את מה שנכתב בנידון, על ידי פרשני הרמב"ם, ש'על הדף' ושאינם 'על הדף', את מה שנידון בעניינו בספרות הפרשנות התלמודית, בספרי השו"ת, בספרות תנ"כית ובספרות הגותית - הן במישרין הן בעקיפין, הן ראשונים הן אחרונים. יתקיים בו, במעיין שרוצה להחכים בהלכות שלטון, הנהגה, מלכות ועוד, 'ניתי ספר ונחזי'. עתה, שהכל גלוי לפניו, יוכל המעיין להבין ולהשכיל, ללמוד וללמד, להסתייע ולהיעזר מאוד בספר זה, ואף להוסיף את ה"אות" שלו. לשון אחר: מי שירצה לקרוא לחיבור שלפנינו

'אנציקלופדיה להלכות מלכים ומלחמות', באמת לא יטעה. הכרך הראשון שלפנינו מוקדש לפרק א, ושמחים אנחנו לבשר שכבר מצויה בעיצומה העבודה על פרקים ב-ג.

מעט על דרכנו בעבודתנו: כתשתית לנוסח הרמב"ם, העמדנו את 'הרמב"ם המדויק' של הרב יצחק שילת שליט"א, בהרשאתו - ויישר כוחו, תוך שאנו נוטים ממנו זעיר פה זעיר שם, לפי הצורך ולפי נוחות הקורא. בכל הלכה, מוצגת תחילה "מפת ההלכה" - במאי עסקינן בהלכה זו, אחריה מבוא קצר להנהרה כללית של הנושא שנדון, ואחריו פרטנות של שיטות ודעות שעסקו בנושא, אם בהסכמה ואם במחלוקת, אם בחידוד ואם בהרחבה. הערות השוליים שמלוות את ההלכות כולן, הן חלק משמעותי ביותר. הן מבססות את האמור מעלה, הן מפנות למקורות ולמסתעף, הן פותחות כיוונים נוספים, הן מרחיבות ומעשירות את הדיון, והכל בקוצר-אמרים, בחינת "אידך זיל גמור". בשלהי הספר צורפו חידושי מרן הראי"ה קוק לפרק זה - "גנזי ראיה", ויישר-כוחו של הרב ב"צ שפירא שליט"א שנאות לדבר.

רבני מרכז תורה ומדינה כולם נשאו בעול יצירת החיבור שלפנינו, אם בכתיבה ואם בבקרה, אם בהערה ואם בההדרה, ואלה שמותם: הרב איתיאל אמיתי, הרב אבישי בן דוד, הרב אריה ויזל, הרב אופיר כהן, הרב טל כהן, הרב אביגדור לוינגר, הרב אחיה ליפשיץ, הרב מאיר מולר, הרב צבי סגרון זצ"ל, הרב שבח שולמן, הרב דוד שטרן, הרב אופיר שירה והרב בניהו שנדורפי - יישר כוחם.

"מזמור לתודה" לבורא עולם, שהחיינו וקיימנו והגיענו וזיכנו להגיע עד הלום. אנו תפילה שלא ירחק היום, ונוכל להציב תורה שלמה ושיטתית להלכות מדינה, על פיה תנהג מדינת ישראל המודרנית והמפותחת, "יסוד כסא ד' בעולם" (שמונה קבצים, א, קפו; אורות ישראל ו, ז), **אכי"ר.**

יגאל קמינצקי, נריה גוטל

תוכן כללי

פרק ראשון	23
הלכה א	29
הלכה ב	57
הלכה ג	69
הלכה ד	103
הלכה ה	145
הלכה ו	153
הלכה ז	171
הלכה ח	289
הלכה ט	305
הלכה י	311
הלכה יא	321
הלכה יב	327
גנזי ראיה	341
מפתח ענינים	353

תוכן מפורט

הלכות מלכים ומלחמות פרק ראשון 23

פרק א הלכה א 29

א. מינוי מלך: מצווה או רשות 30
1. מינוי מלך מצווה | 2. המצווה תלויה בדרישת העם | 3. המצווה תלויה בתנאים נוספים | 4. מינוי מלך רשות

ב. החייבים במצוות מינוי מלך 35
1. היושבים בחוץ לארץ | 2. גֵרים וכהנים | 3. נשים | 4. עבדים

ג. מינוי מלך בחוץ לארץ, ומחוץ לארץ 37
1. מלך ישראל - בן ארץ ישראל | 2. העמדת מלך ישראל - רק בארץ ישראל? | 3. מינוי מלך ליהודים שנמצאים בחוצה לארץ

ד. תלות מצוות מינוי מלך בכיבוש ארץ ישראל ובחלוקתה 41
1. לאחר ירושה וישיבה | 2. עם הכניסה לארץ

ה. מחיית עמלק: חובת הציבור, היחיד או המלך 43
1. ציבור | 2. מלך | 3. מלך המשיח | 4. גם היחיד | 5. בידי שמים

ו. חובות המלך והעם במצוות בניית המקדש 46
1. חובת המלך | 2. חובת העם | 3. חובה שלטונית | 4. בידי שמים

ז. העמדת שלטון שאינו מלוכני 51
1. קיום מצוות העמדת מלך | 2. מנהיג ושלטון | 3. חברה מתוקנת | 4. העמדת חוקי התורה | 5. מצוות ירושה | 6. אין צורת שלטון עדיפה | 7. משטר דמוקרטי

פרק א הלכה ב 57

א. סדר קיום מצוות מינוי מלך, מחיית עמלק ובניין מקדש 58
1. סדר המצוות מחייב לדורות | 2. סדר המצוות אינו מחייב לדורות | 3. מינוי מלך ומחיית עמלק | 4. מחיית עמלק ובניית המקדש | 5. בית המקדש קודם למלך

ב. מינוי מלך בתרעומת 63
1. בקשה ממניעים פסולים | 2. בקשת מלך "ככל הגויים" | 3. בקשת מלך כשהשעה אינה מתאימה | 4. אין מצווה - לכן הבקשה ללא צורך

פרק א הלכה ג 69

א. הליך מינוי מלך 73
1. פעולות המינוי | 2. תפקיד בית הדין ונביא במינוי מלך

ב. מינוי חוזר למלך שהוסר ממלכותו 78

ג. הלכות בית הדין הגדול במינוי מלך 79
1. מספר חברי בית הדין | 2. צירוף נביא למניין חברי בית הדין | 3. הסכמת רוב בית הדין | 4. מקום ישיבת בית הדין

ד. **מינוי על ידי אורים ותומים** 83

ה. **מינוי מלך על ידי בית דין ונביא - לכתחילה ובדיעבד** 84
1. מינוי לכתחילה על ידי בית דין ונביא | 2. מינוי בדיעבד ללא בית דין או ללא נביא

ו. **הצורך בבית דין ובנביא במינוי מלך על חלק מישראל** 89
1. הצורך בבית דין במינוי מלך על חלק מישראל | 2. הצורך בנביא במינוי מלך **על חלק** מישראל

ז. **הסכמת העם למינוי מלך; מינוי מלך על ידי העם בלבד** 91
1. הסכמת העם למינוי מלך | 2. מינוי מלך על ידי העם בלבד

ח. **מינוי שלטון על ידי העם** 98
1. מינוי שלטון יחיד שאינו מלוכני | 2. מינוי שלטון ציבורי ומדינת ישראל

פרק א הלכה ד 103

א. **חובה להעמיד מלך שאינו פסול מחמת ייחוסו** 104

ב. **מלך או בעל שררה שהוריו צאצאי גרים** 108

ג. **יחוס המלך לסוברים שדי בכך שאמו מישראל** 109
1. אב פסול | 2. אב מישראל ואם גיורת

ד. **יחוס המלך לסוברים שלא די בכך שאמו מישראל** 115
1. אב ואם מישראל | 2. אב מישראל ואם גיורת

ה. **יחוסו של יורש מלוכה או שררה** 117

ו. **העמדת פסולי יוחסין נוספים למלוכה** 118

ז. **יחוסם של נשיא הסנהדרין או ראש השררה השלטונית** 120

ח. **יחוס אשת המלך** 121

ט. **היחוס שנדרש בשאר שררות** 122
1. מקור האיסור | 2. אם מישראל ואב גר, גוי או עבד | 3. אב מישראל ואם גיורת | 4. אב מישראל ואם גויה | 5. ממזר

י. **מינוי דיין גר לדון דיני ממונות** 125

יא. **גדר שררה** 126
1. כח כפיה | 2. מינוי של הציבור | 3. מעמד אישי קבוע שעובר בירושה | 4. בחברה דמוקרטית | 5. הנהגה ללא מינוי רשמי

יב. **מינוי לשררה של מי שפסול מחמת ייחוסו** 134
1. גר שאין בישראל ראויים כמותו | 2. קבלת הציבור | 3. חוק | 4. 'טפל' למיוחסים | 5. מינוי על פסולים כמותו | 6. בין בעלי זכות הבחירה יש פסולים כמותו | 7. במקום הכרח

יג. **עברו ומינו** 141

פרק א הלכה ה 145

א. **מלוכת אישה** 145

ב. **מינוי אישה למִשְׁרַת שררה** 149

פרק א הלכה ו 153

א. איסור העמדת מלך או כהן גדול בעל אומנות בזויה: טעמו, תוקפו והיקפו 154
1. טעם האיסור ותוקפו | 2. עברו והעמידו בעל אומנות בזויה | 3. העמדת יורש בעל אומנות בזויה | 4. העמדת מי שבמשפחתו בעלי אומנות בזויה

ב. מינוי בעל אומנות בזויה לשררות אחרות 158

ג. בעלי אומנויות שאין להעמידם למלוכה ולכהונה גדולה 160
1. העמדת בעל אומנות שעסקו עם נשים | 2. העמדת בעלי אומנויות בזויות אחרות

ד. העושה מלאכה שלא בדרך אומנות, או העושה לצורך 164

ה. העוסק באומנות בזויה לאחר שמלך 164

ו. העמדת בעל מום או בעל חסרונות אחרים שיבזוהו בגללם 165
1. בעל מום | 2. הבא ממשפחה גרועה ופחותה | 3. בעל חסרון אחר שיבזוהו בגללו

פרק א הלכה ז 171

א. תוקף משיחת המלך בשמן המשחה 176

ב. פרטי הלכות המשיחה 180
1. המושח | 2. כלי המשיחה | 3. אופן המשיחה | 4. שיעור השמן במשיחה | 5. מועד המשיחה | 6. הנאה מהשמן שנמשח בו, לאחר המשיחה

ג. פרטים נוספים בטקס הכתרת המלך 187

ד. מבוא: ירושה במלכות ובשאר שררות 188

ה. ירושת מלוכה במלך שלא נמשח או לא התמנה 193

ו. הצורך בנביא ובבית דין במינוי יורש 194

ז. ירושה כאשר יש התנגדות של הציבור 197
1. במלוכה | 2. בשאר שררות

ח. שימור התפקיד כאשר היורש קטן; מינוי מלך קטן 201
1. כיצד נוהגים כאשר יורש המלך הוא קטן | 2. שימור עבור מלך שאינו מבית דוד | 3. מינו אדם אחר למלך | 4. שימור בשאר שררות

ט. קדימת יורש כאשר המוחלף בחיים 209

י. ירושה כאשר יש ממלא מקום 210

יא. מינו אחר במקום היורש 211

יב. משרות שבהן יש ירושה 213
1. מִשׂרה בלי יכולת כפיה | 2. תפקיד זמני | 3. תפקיד בלא שררה | 4. במצוות | 5. מומחה המופקד על תחום | 6. תפקיד עבור תשלום | 7. תפקיד שהתקבל בשל תשלום | 8. מי שהחזיק בתפקיד ללא מינוי מהציבור | 9. כאשר היה ניתן לסלק את המוריש | 10. תפקיד שהציבור אינו מחוייב למנות | 11. שררה במקום השייך ליחידים ולא לציבור | 12. מינוי הכולל דברים שיש בהם ירושה ושאין בהם ירושה | 13. משרת אישה

יג. ירושת רבנות ומשרות-קדושה 220
1. ירושת רבנות ומשרות-קדושה | 2. סייגים בדעת הסוברים שאין ירושה ברבנות

יד. מינוי בהתנייה שלא תהיה ירושה 227

טו. הבן הראוי לירש 229

1. ירושה בבן שאינו ממלא מקום אבותיו | 2. אינו ממלא מקום אביו בחכמה | 3. אינו ממלא מקום אביו ביראה | 4. בן שאינו מתאים לתפקיד או שיש מתאימים יותר

טז. סדרי קדימה בירושת מלכות ושררה 235

1. קדימת בן גדול והקודם בנחלה | 2. גדול בשנים לעומת גדול בחכמה וביראה | 3. קדימת גדול או בכור | 4. עדיפות נכד מבן גדול או בן קטן | 5. יכולת האב להעביר ירושה לאחד הבנים

יז. קרובים הראויים לירש 239

1. קרובים שאינם זרעו | 2. בת | 3. תלמיד

יח. כאשר היורש אינו ראוי 244

יט. מכירת שררה או נתינתה 245

כ. מחילה על הירושה 247

1. האפשרות למחול | 2. אופן המחילה | 3. מקבל התפקיד אחרי מחילה | 4. מחילה על ידי האב

כא. מינוי אדם שאינו ירא שמים 248

כב. סילוק ממשרה 250

1. מקרים שבהם יש לסלק ממשרה | 2. מינוי זמני

כג. סילוק מלך רשע 257

כד. מעמד מלך רשע 261

כה. מלך שהצטרע 264

1. מעמדו | 2. חזרתו למלכות | 3. העמדתו

כו. סילוק מלך שאין העם רוצה בו 268

כז. מעמד מלך שנמשח ואינו מולך בפועל 269

כח. סמכות מלך שמרדו בו 273

כט. הזוכים במלכות בית דוד 279

1. ייחודו של זרע שלמה | 2. זרע בנות דוד

ל. מינוי מלך זמני כשהיורש מבית דוד אינו כשר 281

לא. זכיית דוד בכתר המלוכה; הבטחה שלא תיכרת המלוכה מזרעו 282

1. המלוכה תחזור בעתיד לזרע דוד גם אם תיפסק | 2. התמדת מלכות בית דוד כשיורש המלוכה אינו כשר | 3. התמדת מלכות בית דוד כשכל זרע דוד אינם כשרים | 4. עד עולם יהיה זרע כשר מבית דוד | 5. מלך מבית דוד שחטא, אין להסירו ממלכותו | 6. מלך מבית דוד שהצטרע ונתרפא, חוזר מאליו למלכותו

לב. אופן המלכת זרע דוד אחר שפסקה המלוכה 286

1. על פי נביא ובית דין הגדול | 2. על פי בית דין הגדול ללא צורך בנביא | 3. על ידי העם בלבד

פרק א הלכה ח 289

א. העמדת מלך משאר השבטים 290

1. האיסור להעמיד מלך שאינו מבית דוד | 2. העמדת מלך שאינו משבט יהודה | 3. דרכי היתר להעמדת מלך שאינו מבית דוד, ללא נביא | 4. קיום מצוות מינוי מלך במלך משאר השבטים

ב. העמדת מלך כהן 297

ג. חובת המלך להילחם 301

ד. תוקף מלכותו של מלך שאינו מבית דוד 301

פרק א הלכה ט 305

א. ירושת מלוכה שאינה מבית דוד 306

ב. זמניות מלוכה שאינה מבית דוד 307

פרק א הלכה י 311

א. משיחת מלכי ישראל בשמן אפרסמון 312

ב. מינוי בירושלים של מלך שאינו מזרע דוד 315

1. מינוי על ירושלים | 2. העמדתו בירושלים כאשר ירושלים אינה חלק ממלכותו

פרק א הלכה יא 321

א. תוקף המשיחה על המעיין 322

ב. המעיין שעליו מושחים את המלך 323

ג. מקום המשיחה של מלכי ישראל 324

פרק א הלכה יב 327

א. טעמים לדין שאין מושחים בן מלך 328

ב. בן מלך שנולד לפני משיחת אביו 329

ג. זרע דוד שחוזר למלוך לאחר הפסקת מלוכה 330

ד. בן צעיר 332

ה. הגדרת מחלוקת 333

1. רינון | 2. כמות החולקים | 3. הסמכות | 4. טוענים לכתר שאינם יורשים הזכאים למלוך

ו. אופנים שונים של מחלוקת 337

1. נכד שעליו אין מחלוקת | 2. ממלכה שהתפלגה מתוך מחלוקת | 3. מלוכה שהתאחדה אחר פילוגה | 4. מלוכה מחדש אחר מרידה

ז. דרכי הכרעת מחלוקת על זהות המלך 339

ח. משיחה בשמן שאינו שמן המשחה 339

גנזי ראיה

ביאורי מרן הראי"ה קוק זצ"ל להלכות מלכים ומלחמות פרק א 341

מפתח עניינים 353

שולחן מלכים

הלכות מלכים ומלחמות

פרק א

יש בכללן שלש ועשרים מצוות - עשר מצוות עשה, ושלש עשרה מצוות לא תעשה, וזה הוא פרטן: (א) למנות מלך מישראל, (ב) שלא ימנה מקהל גרים, (ג) שלא ירבה לו נשים, (ד) שלא ירבה לו סוסים, (ה) שלא ירבה לו כסף וזהב, (ו) להחרים שבעה עממים, (ז) שלא להחיות מהן נשמה, (ח) למחות זרעו של עמלק, (ט) לזכור מה שעשה עמלק, (י) שלא לשכוח מעשיו הרעים ואריבתו בדרך, (יא) שלא לשכון בארץ מצרים, (יב) לשלוח שלום ליושבי העיר כשצרים עליה, ולדון בה כאשר מפורש בתורה אם תשלים ואם לא תשלים, (יג) שלא לדרוש שלום מעמון ומואב בלבד כשצרין עליהן, (יד) שלא להשחית אילני מאכל במצור, (טו) להתקין יד שיצאו בו בעלי המחנה להיפנות בו, (יו) להתקין יתד לחפור בו, (יז) למשוח כהן לדבר באזני אנשי הצבא בשעת המלחמה, (יח) להיות מארס ובונה בנין ונוטע כרם שמחין בקנינם שנה תמימה ומחזירין אותן מן המלחמה, (יט) שלא יעבור עליהן דבר, ולא יצאו אפילו לצרכי העיר וצרכי הגדוד ודומה להן, (כ) שלא לערוץ ולחזור לאחור בשעת מלחמה, (כא) דין יפת תואר, (כב) שלא תימכר יפת תואר, (כג) שלא יכבשנה לעבדות אחר שנבעלה. וביאור מצוות אלו בפרקים אלו.

פרק ראשון

הלכה א: **שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ: למנות להם מלך, שנאמר שום תשים עליך מלך; ולהכרית זרעו של עמלק, שנאמר תמחה את זכר עמלק; ולבנות להן בית הבחירה, שנאמר לשכנו תדרשו ובאת שמה.**

הלכה ב: **מינוי מלך קודם למלחמת עמלק, שנאמר אותי שלח ה' למשחך למלך וכו' עתה לך והכיתה את עמלק; והכרתת זרע עמלק קודמת לבנין הבית, שנאמר ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל אויביו ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה [נא] אנכי יושב בבית ארזים.**

מאחר שהקמת המלך מצוה, למה לא רצה הקב"ה, כששאלו מלך משמואל, לפי ששאלו בתרעומת; ולא שאלו לקיים המצוה, אלא מפני שקצו בשמואל הנביא, שנאמר כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו וגו'.

הלכה ג: אין מעמידין מלך תחילה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד זקנים ועל פי נביא, כיהושע שמינהו משה רבינו ובית דינו, וכשאול ודוד שמינה אותם שמואל הרמתי ובית דינו.

הלכה ד: אין מעמידין מלך מקהל גרים, אפילו אחר כמה דורות, עד שתהיה אמו מישראל, שנאמר לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא. ולא למלכות בלבד, אלא לכל שררות שבישראל, לא שר צבא ולא שר חמשים ולא עשרה, אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות, אין צריך לומר דיין או נשיא, שלא יהא אלא מישראל, שנאמר מקרב אחיך תשים עליך מלך, כל משימות שאתה משים עליך לא יהיו אלא מקרב אחיך.

הלכה ה: אין מעמידין אשה במלכות, שנאמר מלך ולא מלכה. וכן כל משימות שבישראל, אין ממנין בהן אלא איש.

הלכה ו: ואין מעמידין מלך ולא כהן גדול, לא גרע, ולא ספר, ולא בלן, ולא בורסי, לא מפני שהן פסולין, אלא הואיל ואומנותן נקלה העם מזלזלין בהן לעולם. ומשיעשה במלאכה מאלו יום אחד, נפסל.

הלכה ז: כשמעמידין המלך, מושחין אותו בשמן המשחה, שנאמר ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו. מאחר שמושחין המלך, הרי זה זוכה לו ולבניו לעולם, שהמלכות

ירושה, שנאמר למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.

הניח בן קטן, משמרין לו המלוכה עד שיגדיל, כמו שעשה יהוידע ליואש. וכל הקודם בנחלה קודם לירושת המלוכה, והבן הגדול קודם לקטן ממנו.

ולא המלכות בלבד, אלא כל השררות וכל המינויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם, והוא שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה. היה ממלא ביראה, אף על פי שאינו ממלא בחכמה, מעמידין אותו במקום אביו ומלמדין אותו. וכל מי שאין בו יראת שמים, אף על פי שחכמתו מרובה, אין ממנין אותו למינוי מן המינויין שבישראל.

כיון שנמשח דוד, זכה בכתר מלכות, והרי המלכות לו ולבניו הזכרים הכשרים עד עולם, שנאמר כסאך יהיה נכון עד עולם. ולא זכה אלא לכשרים, שנאמר אם ישמרו בניך בריתי. אף על פי שלא זכה אלא לכשרים, לא תיכרת המלוכה מזרע דוד לעולם. הבטיחו הקב"ה בכך, שנאמר אם יעזבו בניו תורתי ובמשפטי לא ילכון, ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, וחסדי לא אפיר מעמו.

הלכה ח: נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרכי התורה והמצוה, ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך, וכל מצוות המלכות נוהגות בו, אף על פי שעיקר המלכות לדוד, ויהיה מבניו מלך; שהרי אחיה השילוני העמיד ירבעם, ואמר לו, והיה אם שמוע תשמע את כל אשר אצוך וכו' ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד וכו', ואמר לו אחיה, ולבנו אתן שבט אחד למען היות ניר לדויד עבדי כל הימים לפני בירושלים.

הלכה ט: **מלכי בית דוד הם העומדים לעולם, שנאמר כסאך יהיה נכון עד עולם, אבל אם יעמוד מלך משאר ישראל, תפסוק המלכות מביתו, שהרי נאמר לירבעם אך לא כל הימים.**

השגת הראב"ד: אבל אם יעמוד מלך משאר ישראל תפסק המלכות וכו' - אמר אברהם, זה סותר מה שאמר למעלה "ולא המלכות בלבד" וכו'. אלא ודאי כן הוא, אילו היה ירבעם מלך כשר ובניו כשרים, לא היתה מלכות פוסקת מזרעו, אבל היתה שניה למלכות בית דוד, כגון קיסר ופלגי קיסר.

הלכה י: **אין מושחין מלכי ישראל בשמן המשחה, אלא בשמן אפרסמון. ואין ממנין אותן בירושלים לעולם, אלא מלך ירושלים מזרע דוד, ואין מושחין בה אלא זרע דוד.**

הלכה יא: **כשמושחין מלכי בית דוד, אין מושחין אותם אלא על המעיין.**

הלכה יב: **ואין מושחין מלך בן מלך, אלא אם כן היתה שם מחלוקת או מלחמה, מושחין אותו כדי לסלק המחלוקת. לפיכך, משחו שלמה מפני מחלוקת אדוניה, ויואש מפני עתליה, ומשחו יהואחז מפני יהויקים אחיו.**

פרק א הלכה א

א. מינוי מלך: מצווה או רשות
1. מינוי מלך מצווה
2. המצווה תלויה בדרישת העם
3. המצווה תלויה בתנאים נוספים
4. מינוי מלך רשות

ב. החייבים במצוות מינוי מלך
1. היושבים בחוץ לארץ
2. גרים וכהנים
3. נשים
4. עבדים

ג. מינוי מלך בחוץ לארץ, ומחוץ לארץ
1. מלך ישראל - בן ארץ ישראל
2. העמדת מלך ישראל - רק בארץ ישראל?
3. מינוי מלך ליהודים שנמצאים בחוצה לארץ

ד. תלות מצוות מינוי מלך בכיבוש לארץ ישראל ובחלוקתה
1. לאחר ירושה וישיבה
2. עם הכניסה לארץ

ה. מחיית עמלק: חובת הציבור, היחיד או המלך
1. ציבור
2. מלך
3. מלך המשיח
4. גם היחיד
5. בידי שמים

ו. חובות המלך והעם במצוות בניית המקדש
1. חובת המלך
2. חובת העם
3. חובה שלטונית
4. בידי שמים

ז. העמדת שלטון שאינו מלוכני
1. קיום מצוות העמדת מלך
2. מנהיג ושלטון
3. חברה מתוקנת
4. העמדת חוקי התורה
5. מצוות ירושה
6. אין צורת שלטון עדיפה
7. משטר דמוקרטי

שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ: למנות להם מלך,[1] שנאמר שום תשים עליך מלך;[2] ולהכרית זרעו של עמלק, שנאמר תמחה את זכר עמלק;[3] ולבנות להן[4] בית הבחירה, שנאמר לשכנו תדרשו ובאת שמה.[5]

1. במניין המצוות שבראש ההלכות - במהדורות קאפח, שילת ופרנקל: "למנות מלך מישראל", ובדפוסים רווחים: "בישראל" (וראה להלן ה"ד אות א הערות 16-17); בספר המצוות, מ"ע קעג: "למנות עלינו מלך מישראל, יקבץ כל אומתינו". וראה תרגום ר"י קאפח, שם: "שיאחד את דיברתנו", וביאורו שם, הערה 55.
2. דברים יז, טו.
3. דברים כה, יז.
4. בדפוסים רווחים המילה חסרה.
5. דברים יב, ה. עי' לקמן, הערה 56. דברי

א. מינוי מלך: מצווה או רשות

מינוי מלך היא המצווה הראשונה אותה מונה הרמב"ם בכלל שלוש המצוות בהן הצטוו ישראל עם כניסתם לארץ: "כי תָבֹא אל הארץ... שום תשים עליך מלך" (דברים יז, יד-טו).

פרשת המלך נאמרה בתורה[6] בסגנון שאינו ציווי ישיר, אלא נתלה ברצון העם: תחילה "ואמרת אשימה עלי מלך", ורק לאחר מכן כתובה הוראה: "שום תשים עליך מלך". חז"ל והפרשנים נחלקו בשאלה אם ישנה מצווה חיובית למנות מלך, או שמא אין מדובר אלא במתן רשות להעמיד מלך. כמו כן, נחלקו בשאלה אם העמדת מלך רצויה, ואם היא מותנית בדרישת העם.

1. מינוי מלך מצווה

לשון הרמב"ם "נצטוו ישראל... למנות להם מלך",[7] מורה שלדידו מינוי מלך הוא מצווה חיובית. וכן דעת רוב הראשונים.[8]

הרמב"ם ע"פ ספרי, דברים, סז; תוספתא, סנהדרין פ"ד ה"ה כר' יהודה; בבלי, סנהדרין כ ע"ב, כר' יהודה ור' יוסי; מדרש הגדול, דברים יז, יד, (הובא במדרש תנאים שם).

על מצות העמדת מלך ראה גם: ספרי, דברים קנו, כר' יהודה; ושם, קנז: "שום תשים עליך מלך' - מצות עשה"; בבלי, שם, כר' יהודה; מדרש הגדול, שם טו, הובא במדרש תנאים שם; ילקוט שמעוני, שופטים, רמז תתקיב-תתקיג. ועי' זית רענן, שם, ועמק הנצי"ב, על הספרי, שם קנו: "עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תכנס לארץ" (אבל ראה ספרי דבי רב, שם, ותולדות אדם, שם).

6. דברים יז, יד-כ.

7. רמב"ם, כאן; וכעי"ז בספר המצוות, מ"ע קעג; ראה מקורותיו לעיל הערה 5. עי' רבנו חננאל, סנהדרין כ ע"ב, שהביא רק את שיטת ר' יהודה, ועיי"ש במהרש"א, חידושי אגדות, שהסביר שגם לשיטת ר' נהוראי שם, ההסתייגות ממינוי מלך אינה מוסבת אלא רק על תקופת שמואל, לפי שאז שאלו שלא כהוגן (ראה להלן פ"א ה"ב אות ב), אבל אין חולק על עצם המצווה למנות מלך, ור' מהר"ץ חיות, שם; ועי' ציץ אליעזר, ב, סי' כח, שמדייק מסגנון הגמרא (קידושין לז ע"ב) שעל עצם קיומה של מצווה למנות מלך אין חולק.

8. בעל הלכות גדולות (דפוס ירושלים - פרשה מט; דפוס ברלין - פרשה מח) מנה את "פרשת המלך" כמצווה; מאמר השכל המיוחס לראב"ן, הדיבר התשיעי, יז; בכור שור, דברים יז, טו; עי' ר' עזרא מגרוניא, כתבי רמב"ן, מוה"ק, ח"ב, 'תרי"ג מצוות היוצאים מעשרת הדברות', עמ' תקלח (=טעמי המצות, מהד' קליולנד תשס"ח, עמ' קמ): מצוות עשה היוצאת מ"לא יהיה

2. המצווה תלויה בדרישת העם

גם לשיטה הסבורה כי מצווה למנות מלך, חלוקות הדעות בשאלת מקומה ונחיצותה של בקשת העם למינוי מלך.

יש אומרים שכדי למנות מלך, מצווה על העם לבקש מלך;[9] ויש אומרים שהעם אינו מצווה לבקש למנות מלך, ברם אם בחרו לבקש, אזי מצווה למנות מלך;[10]

לך אלהים אחרים" - "למנות מישראל ולא מהגויים שנאמר 'מקרב אחיך תשים עליך מלך'" (דברים יז, טו); רד"ק, שמואל א' ח, ה; סמ"ג, מצות עשה קיד; החינוך, מצווה תצז; ר' חיים פלטיאל, דברים יז, יד; מאירי, הוריות יא ע"ב; ספר הבתים (ר"ד הכוכבי), מצות עשה קסה, עמ' רכו, דחה את דעת האומרים שזו רשות ולא מצווה; רלב"ג, דברים יז, יד, ושם יח, תועלת יב; דרשות הר"ן, דרוש יא: "מפני שהסידור המדיני לא ישלם בזה לבדו, השלים האל תיקונו במצות המלך"; זהר הרקיע, עשה ריד, ד"ה ומשנה למושלים; אור החיים, דברים יז, יד וראה זוהר, רעיא מהימנא, ויקרא פג ע"א: "פקודא דאיהי מצוה על ישראל להעמיד עליהם מלך, הדא הוא דכתיב: 'שום תשים עליך מלך'", ושם, רעיא מהימנא, דברים רעה ע"ב. ועי' של"ה, פרשת וישב מקץ ויגש, תורה אור, אות מ ד"ה ובענין: "ובועז היה חושב כי ביאת משיח צדקנו לגאול אותנו הוא ענין מיותר, רק וידו"ד יהיה בראשנו, וכמו שנאמר (זכריה יד, ט) 'והיה ה' למלך'. וכענין כעס שמואל הנביא מפי הקדוש ברוך הוא על ישראל שבקשו לשום עליהם מלך, כי ה' הוא מלכנו, ולא ידע כי מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא (ברכות נח ע"א), והקדוש ברוך הוא מתאוה להשרות שכינה בתחתונים (ר' בראשית רבה פג, ט; תנחומא, נשא טז)".

ראה להלן פ"א ה"ח אות א4 הערה 36: יש אומרים, על פי רמב"ם, ספר המצוות, מ"ע קעג: "יקבץ כל אומתנו", שאם המלך אינו מולך על כל ישראל, לא מקיימים מצוות מינוי מלך.

ראה שו"ת מבי"ט, ג, סי' ר, שלמד מלשון התורה "שום תשים עליך מלך" - מלך אחד ולא שניים. וראה להלן פ"א ה"ה אות טז הערה 264. וראה המשל בחולין ס ע"ב: "אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד!?" וראה סנהדרין ח ע"א, על יהושע וזקנים שעמו: "דבר אחד לדור ואין שני דברין לדור", וראה שו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם, סי' ד, ע"פ זה, שאין למנות שני ראשי גלויות.

9. רמב"ן, דברים יז, יד: "והזכיר 'ואמרת', כי מצוה שיבואו לפני הכהנים הלוים ואל השופט ויאמרו להם: רצוננו שנשים עלינו מלך". עי' הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א סוף אות ד, עמ' קלד (=שו"ת ציץ אליעזר, ב, סי' כח): לכן שמואל לא מינה מלך לפני שהעם ביקש; עי' תרגום המיוחס ליונתן, דברים יז, טו: "שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו" - "תתבעון אולפן מן קדם יי, ומבתר כדין תמנון עליכון מלכא".

10. העמק דבר, דברים יז, יד, נימק מדוע מצווה זו תלויה בבקשת העם: "ונראה

ויש אומרים שלכתחילה עדיף שהעם לא יבקש מלך ולא ימנה מלך, ואולם אם בקשו מלך, הם רשאים לקיים המצווה ולמנות את המלך.[11]

דמשום דהנהגת המדינה משתנה, אם מתנהג ע"פ דעת מלוכה או ע"פ דעת העם ונבחריהם, ויש מדינה שאינה יכולה לסבול דעת מלוכה, ויש מדינה שבלא מלך הרי היא כספינה בלי קברניט, ודבר זה אי אפשר לעשות עפ"י הכרח מצות עשה, שהרי בענין השייך להנהגת הכלל, נוגע לסכנת נפשות שדוחה מצות עשה, משום הכי לא אפשר לצוות בהחלט למנות מלך כל זמן שלא עלה בהסכמת העם לסבול עול מלך"; עי' מפניני הרב (סולובייצ'יק), ליקוטי תורה על הפרשיות, שופטים, אות ה, עמ' תיז, ושיעורי הרב, סנהדרין כ ע"ב אות סח: הסיבה לכך שלא מינו מלך עד תקופת שמואל ושאול היא שהעם לא תבע להעמיד מלך, כיוון שלא הרגיש צורך בכך. למרות שמינוי מלך הוא מצווה, תביעת העם שנובעת מרצון העם בעקבות הצורך במלך, היא תנאי מקדים והכרחי. ראה עוד לעיל הערה 9; ממשפטי המלוכה, עמ' 295-297; להלן הערה 18: אין מלך בלא עם.

11. רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, מנין שישים וחמש הפרשיות, פרשה ז ד"ה ועכ"פ בעיקר, בדעת רבנו בחיי, דברים יז, יד. וראה רבנו בחיי, במדבר יג, ב ד"ה שלח: מצוות מינוי מלך דומה לציווי שליחת המרגלים, שלא היה ברצון ה', ואלמלא היה זה רצון ישראל לא היו נשלחים מרגלים, כך גם במלך נאמר בהושע יג, יא: "אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי" (וראה גם רבנו בחיי, במדבר כב, ב, בפתיחה, וכד הקמח, רשות [ג]); עי' אור החיים, דברים יז, יד, שהסביר כי מחלוקת התנאים אם מינוי מלך מצווה אינה אלא רק כאשר אין דרישה מהעם, ברם אחר בקשת העם, לכל הדעות יש מצווה להעמיד מלך.

לעומת זאת, ראה אלשיך, דברים יז, יד, ושמואל א' ח, שאין המצווה מותנית בבקשת העם: אמנם יש חסרון בבקשת מלך והעמדתו, אלא שירדה תורה לסוף דעתם של ישראל, שעתידים לבקש מלך, והקדימה וציוותה להעמיד מלך, בין אם יבקשו מלך ובין אם לא יבקשו, כאשר ה' יבחר מלך על ידי נביא; וראה הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א, עמ' קמה-קמו, שפירש דעת רבנו בחיי, דברים יז, יד, כאלשיך. עי' אלשיך שם, על ההבחנה בין אשת יפת תואר, שלקיחתה מותרת אך אינה מצווה (ראה להלן 4), לבין מינוי מלך, שה' הקדים וציווה למנותו כאשר יבחר בו, למרות שאין הדבר רצוי: דבר היתר שמקורו בגורם שלילי גורר בעקבותיו תוצאות שליליות, כפי שמתארים חז"ל את תוצאות לקיחת אשת יפת תואר. לפיכך רצה ה' למנוע מכלל ישראל סכנת תוצאה זאת כשיעמידו מלך, והקדים וציווה להעמידו, ובהיות הדבר מצווה, לא יגרום לתוצאות השליליות. מה שאין כן בעבירה פרטית של אשת יפת תואר, בה אכן ישא הפרט בתוצאות מעשיו.

3. המצווה תלויה בתנאים נוספים

יש אומרים שהמצווה למנות מלך אינה קיימת אלא רק כאשר מדובר במלך צדיק, כזה שיכול לכפות על קיום מצוות.[12] יש אומרים שהמצווה למנות מלך אינה קיימת אלא רק כאשר הדבר נצרך - לדוגמה, הנהגת העם למלחמה, אחדות האומה וכדומה. לא כן כאשר אין צורך, שאז המצווה אינה חלה.[13]

4. מינוי מלך רשות

יש אומרים שאין מצווה חיובית למנות מלך, אלא שהתורה נתנה לעם רשות למנות מלך אם רצונם בכך.[14] יש אומרים שמשטר מלוכני אינו רצוי, ועדיף

12. חתם סופר על התורה, פרשת פנחס, ד"ה צו: מלך עדיף על שופט מכיוון שיש לו סמכות כפיה, אבל זו גם חולשתו אם אינו הולך בדרך טובה, וגורם לעם ללכת בדרכיו. בהתאם, מסקנתו היא שיש למנות מלך רק כאשר יש להניח שילך בדרך ישרה; ועי' להלן ה"ז אותיות כא, כד, על העמדת מלך רשע ועל מעמדו.

13. פירוש ר' שמואל בן חפני גאון על התורה, במדבר, נספח א (מהד' מוסד הרב קוק, עמ' תמו): המלכת מלך אינה נצרכת אלא רק כאשר יש צורך לארגן לחימה, ולכן התרעם שמואל על דרישת ישראל למלך, שכן באותה שעה לא הייתה מלחמה (עיי"ש שהמלכת מלך "הורשה להם או הוטל עליהם", וכוונתו שהדברים אמורים לשתי הדעות בחז"ל, בין לסוברים שמינוי מלך מצווה ובין לסוברים שהוא רשות, כדלהלן א4); רש"ר הירש, דברים יז, יד-טו: "כאשר תשב לבטח בארצך, תחוש בצורך למנות עליך מלך". המצווה תלויה ועומדת עד שיתעורר הצורך, או אז מילוי הצורך הוא מצווה. על הצורך האמור לשיטתו, ראה להלן ה"ב אות ב3 הערה 27; מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה סעיף ה, עמ' שפ. וראה שם, שציין גם לסהמ"צ לרמב"ם, מ"ע קעג: "יקבץ כל אומתינו", הובא לעיל הערה 1, עיי"ש; רז"נ גולדברג, 'סמכות מלך וסמכות בי"ד', אפיקי יהודה, עמ' 260: מצווה להמליך מלך כאשר יש צורך, כגון שרבו הרצחנים, ודומה הדבר למצוות השבת הגזלה, שרק אם התרחשה גזלה יש מצווה להשיב. ועי' מכמני עוזיאל, א, עמ' תיז-תכב, שדייק מירושלמי (שקלים פ"ו ה"א) ומהרמב"ם (הלכות כלי המקדש פ"א הי"א), שאין המלכות עוברת בירושה אלא רק בזמן ששלום בישראל, ולכן אם המלכות גורמת לפילוג בישראל, אין חובה למנות מלך. ועי' לקמן, פ"ד ה"י.

14. עי' סנהדרין כ, ע"ב, שיטת ר' נהוראי, שפרשת מלך נאמרה כנגד התרעומת; עי' מהרש"א, חידושי אגדות שם, שהסביר כן ע"פ דברי רש"י; עי' רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, מנין שישים וחמש הפרשיות, פרשה ז, ד"ה ונראה בזה, שיש גורסים ר' עקיבא במקום ר' נהוראי, וכלל נקוט בידינו שהלכה כר' עקיבא במחלוקת עם חברו וי"א שאף עם חבריו (ע"ש על

משטר ללא מלך, אלא שאם העם רוצה למנות מלך הרשות בידו. לשיטה זו, מצווה זו דומה לדין "אשת יפת תואר", שמותרת גם אם אינה רצויה.[15] יש מי

יישום הכלל בסוגייה זו, תוך דיון בגרסאות שונות); רס"ג, דברים יז, טו, שום תשים - מותר לך להעמיד מלך; רס"ג, ספר המצוות (ירושלים תשע"ט), פרק כא, עמ' 201: "אם העם זקוקים לו... ימליכו עליהם מלך מישראל", וראה הסבר המהדירים שם; ועי' ברי"פ פערלא, שם ד"ה ולכן נראה, שרס"ג אינו מונה אלא רק את הלאו שלא למנות נכרי, אבל מינוי מלך אינו אלא רשות; ראב"ע דברים יז, טו. אף מראשונים מוני מצוות שלא מנו כמצווה את מינוי מלך, יש להסיק שלדעתם אין זו מצווה: אזהרות ר' אליהו הזקן, ר"ש בן גבירול ור"י אלברגלוני. עיין דברי שאול (נתנזון) פרשת שופטים, יז, יד (מהדורת חכמת שלמה עמ' קלז) ד"ה כי תבא: בחירת מלך יכולה להביא לתוצאה טובה או לתוצאה רעה, ולכן הבחירה בידי ישראל אם למנות. עיין שו"ת וחידושי רבינו שלמה קלוגר, סימן לב, ד"ה והנה מה, שאם בקשת העם היא לטובת עצמם, אין מצווה למנות מלך אלא רק רשות. ראה דברים רבה, פרשת שופטים ה, ח, דברי רבנן: "אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: בני, כך חשבתי שתהיו חורין מן המלכות", הרי שלכתחילה עדיף היה ללא מלך כלל. וראה שם, שכיוון שידע הקב"ה שיעזבוהו ויבקשו מלך, הזהיר שיהיה מישראל ולא גוי (ומשמע שרק אזהרה זו אמורה כאן ולא מצות העמדה). וראה דעת רבנן, שם, ט, ושם, יא (בניגוד לדעת ר' יהודה, שם, י, שמצווה להעמיד מלך), שאף מלכות דוד אינה לטובה, ראה כסף נבחר (פינטו), פרשת שופטים, דף קפד ע"ב, בדעת רבנן שם, ח, ומלך ביופיו (קפלן), כאן, עמ' יא.

15. עי' יד רמ"ה, סנהדרין כ ע"ב בדעת הסובר "כדי לאיים עליהם" (ר' נחמיה לגרסתו), ובדעת ר' נהוראי: "ולעולם היכא דלא בעו מלכא, עדיף להו טפי"; עי' רבנו מיוחס דברים יז, יד: הקדים והזהירם מצות המלך", ומדמה מינוי מלך לדין יפת תואר, **ולאזהרה מלשמוע לנביא שקר המתנבא לעבוד ע"ז, הגם שיעשה מופתים (ראה הערת המהדיר שם, ודברי רבנו מיוחס שם יג, ב)**; עיין נימוקי יוסף, נדרים י ע"א ד"ה והא אמר, שהלכה כמאן דאמר (סנהדרין כ ע"ב) "כדי לאיים עליהם", ופירושו, שבתורה נאמרה פרשת המלך כדי שלא ישאלו מלך (ועיין יד רמה, סנהדרין שם ד"ה א"ר יהודה, שנראה שהוא מקור הנ"י, ושם מבואר שלדעה זו גם אחר ששאלו מלך אינה מצווה); אברבנאל, דברים יז ושמואל א' ח, כשיטת ר' נהוראי, לעיל הערה 14: "אין בזה מצווה כלל, כי לא ציווה הש"י שיאמרו זה וישאלו מלך... והוא כענין היפת תואר"; אברבנאל, בראשית יז: "והיה זה כענין המלך, שהיה נמאס עניינו בעיני השם, אבל כאשר ראה שעכ"פ יבחרו בו, ציווה שתהיה בחירתו ע"י נביאיו" (וראה שיטתו במצווה להלן ה"ד אות א הערה 19, וראה שם, שכתב כן אף בדעת הרמב"ם). עי' הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א, עמ' קמג,

שנימק את העדר מצווה חיובית למנות מלך, בכך שמלוכה עוברת בירושה, ולפיכך ה' מואס בה.[16]

ב. החייבים במצוות מינוי מלך

מצוות מינוי מלך היא מצווה ציבורית,[17] לפי שאין מלך בלא עם.[18] פרשנים דנו בשאלה מי נכלל בהגדרת "ציבור" לעניין זה.

שהסביר ששיטת אברבנאל היא נגד מינוי מלך ובעד הנהגה רפובליקנית-דמוקרטית; וראה חגוי הסלע (טאובה), הל' מלכים פ"א ה"א; מנחה בלולה (רפאפורט), דברים יז, טו; עי' רמ"א עמיאל, הצדק הסוציאלי והצדק המשפטי המוסרי שלנו, עמ' 57-60: התורה לא הייתה נוחה מהמלכות, על כן הנביאים נלחמו בריש גלי כנגד המלוכה, אומנם אם היו מלכים שנהגו כשופטים, שמטרתם היא שהכלל לא יעשה עוול לפרט, אזי דעת הנביאים הייתה נוחה מהם.

16. ספורנו, דברים יז, יד. לכן, מצוות מינוי מלך מוגדרת "רשות", בדומה למצוות יפת תואר שהיא "רשות" ואינה לכתחילאית. לא כן העמדת הנהגה שאינה מלוכנית, כמו שופטי ישראל, כמבואר להלן אות ז הערה 66. עי' הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א, עמ' קמג, שביטחון המלך בהמשך מלכותו מהווה פתח לשחיתות. עי' רח"ד הלוי, תורת חיים, שמות, עמ' קב-קג, שמעדיף משטר שבטים על פני משטר מלוכה. וראה להלן אות ז הערה 73 ואילך, על המשטר העדיף.

17. רמב"ם, ספר המצוות, סיום מצוות העשה, ד"ה וכשתשתכל; רמב"ן, דברים יז, יד; החינוך, מצווה תצז; הרב אברהם יצחק הכהן קוק, לקוטים, נשמה של שבת, עמ' 61 אות י (הובא באוצרות הראי"ה, ו, עמ' 104; וראה להלן הערות 49, 57); וע' להלן הלכה ג אות ז על חלקו של העם במינוי המלך.

על חלקם של היחידים במצווה הציבורית: ראה יד פשוטה, הלכות מלכים פ"א ה"א-ה"ב, עמ' שסו, שהואיל וציבור הוא צירוף של כל היחידים, כל אחד צריך לשתף פעולה עם חברו כדי שהמצווה תתקיים למעשה; תורת המלך (צדוק), סי' א, הערה א עמ' ב, שחלקו של היחיד במצווה הוא בקבלתו את הסכמת הציבור, שכן אם תהיה התנגדות של חלק מהציבור, לא תחול המצווה.

18. ראה מלכות בית דוד (מלינובסקי), פתיחה, אות ג, עמ' ט: המלך והציבור כרוכים זה בזה, ושם, סי' א, אות ב, וסי' ד, אות ב, שאין מלך בלא עם. על "אין מלך בלא עם": ראה רבנו בחיי, בראשית לח, ל, ובמדבר כב, ב, בפתיחה, ובספרו כד הקמח, ראש השנה [ב]; משיבת נפש (לוריא), בראשית כז, ג; תורת משה (סופר), דברים כט, יט; מלבי"ם, תהלים י, טז; משך חכמה, במדבר ט, ז; ראה עוד ממשפטי המלוכה,

1. היושבים בחוץ לארץ

יהודים שגרים בחו"ל, אפילו אם כמותם גדולה וניכרת, אינם מוגדרים אלא כ"יחידים", שכן "קהל" יש רק בארץ ישראל. לכן, מינוי מלך על יושבי ארץ ישראל ייעשה רק על ידי הציבור שבארץ ישראל.[19]

2. גֵרים וכהנים

גֵרים וכהנים מצווים גם הם במצוות מינוי מלך,[20] למרות שאין מעמידים מהם מלך.[21]

3. נשים

יש אומרים שמצוות מינוי מלך אינה מוטלת על נשים, משום שהעיסוק בצרכי ציבור ובמלחמות מוטל בעיקרו על גברים;[22] ויש אומרים שגם נשים חייבות

עמ' 25-26 הערה 10, עמ' 293-294 הערה 530, עמ' 295-296 הערות 534-535 ועמ' 304-305 שלהי הערה 541.

19. מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' א אות ג: לפיכך כוחו של המלך הוא בתוך "גבול ישראל", ויהודי חו"ל אינם תחת מלכותו, ראה להלן פ"ד ה"ב; ראה תורת המדינה, עמ' 26-27, ע"פ הוריות ג ע"א ורמב"ם הלכות שגגות פי"ג ה"ב: "ואין משגיחין על יושבי חוצה לארץ, שאין קרוי קהל אלא בני ארץ ישראל", וראה סהמ"צ לרמב"ם, מ"ע קנג, וכך הלכה גם ביחס להעמדת שלטון שאינו מלך, לפי שגדר "עם" אינו אלא בארץ ישראל; ראה רנ"א רבינוביץ, 'הלכות מדינה - הכיצד?', אור המזרח כד, עמ' 109 (=הנ"ל, דרכה של תורה, עמ' 41): העמדת מלך נובעת מכוח הציבור שבארץ ישראל, ולכן הרמב"ם משתמש בלשון 'קהל' וכותב על המלך ש"לבו הוא לב כל קהל ישראל" (להלן פ"ג ה"ו); עי' צדקות יהודה וישראל, עמ' 78-79; ממשפטי המלוכה, עמ' 295-296 והערה 536. וראה להלן אות ג3, על מינוי מלך מישראל על יושבי חו"ל.

נראה שדברי תורת המדינה הנ"ל, הינם מקור לדיון בשאלה האם לשתף יהודים תושבי חו"ל בבחירות בארץ ישראל, לבית הנבחרים, או לראשות השלטון.

20. מרחשת, א, סי' כב אות ה; מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ז אות א.

21. להלן ה"ד.

22. החינוך, מצווה תצז; אור שמח, הלכות מלכים פ"א ה"ה, ע"פ ברכות מט ע"א, בנוסח ברכת המזון: נשים אינן ב"תורה" ו"מלכות", וכשם שפירושו שאינן מצוות על תלמוד תורה, כך פירושו שאינן מצוות על מינוי מלך; מרחשת, שם.

וראה תחוקה לישראל ע"פ התורה, עמ' 101: אמנם על פי החינוך שם, נשים פטורות ממצווה זו, אבל אינן מנועות מלהגיד את

במצוות מינוי מלך, לא פחות משהן חייבות במצוות מורא מלך.[23]

4. עבדים

עבדים פטורים ממצוות מינוי מלך.[24] בטעמו של דבר, יש אומרים שהדבר נובע מהשוואתם בהלכות רבות לנשים;[25] ויש אומרים שהטעם הוא שאין להם חלק בארץ ישראל;[26] ויש אומרים שהטעם הוא שאומנם יצאו מכלל גויים, אך עדיין לא הגיעו לכלל ישראל, בעוד שהתורה הדגישה כי מלכותו היא "בקרב ישראל".[27]

ג. מינוי מלך בחוץ לארץ, ומחוץ לארץ

לאור הדגשת הרמב"ם, שמצוות מינוי מלך חלה "בשעת כניסתן לארץ", דנו פרשנים בשאלה האם ניתן למנות מלך שאינו תושב ארץ ישראל, ובשאלה האם ניתן למנות מלך בחו"ל.

דעתן, ואם הביעו את דעתן מתחשבים בה, וראה להלן ה"ג אות ז, שיטתו בנוגע לחלקו של הציבור במינוי מלך.

23. מעשי למלך, הל' בית הבחירה פ"א ה"א, אותיות מג-מה: נשים חייבות בשלוש המצוות - מינוי מלך, בניית מקדש ומחיית עמלק. ועיין לקמן, פ"ב ה"א. ועי' מצפה איתן, ברכות מט ע"א, ולדידו אומנם מכאן ראיה לכך שנשים אינן יכולות להתמנות למלוכה (ראה להלן ה"ה), אך במינוי מלך יתכן שהן מצוות, וכ"כ תחוקה לישראל ע"פ התורה, שם. ועי' רא"מ הורוויץ, ברכות שם.

24. מעשי למלך, שם, אות מג ד"ה אולם נראה; מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ז, עמ' כו; תורת המלך (צדוק), סי' א אות א עמ' ט, ושם הערה ז. וראה מלכות בית דוד, שם, שכך סוברים המפרשים, ברכות מט ע"א, שנשים פטורות ממצות מינוי מלך (לעיל הערה 22), שכן דברי הגמרא שם נאמרו אף על עבדים, כפי שהזכיר האור שמח המובא לעיל, שם, וראה גם מרחשת, המובא שם.

25. לסוברים שנשים פטורות ממצות מינוי מלך, לעיל הערה 22. תורת המלך, שם, סוף הערה ז, עמ' כב; ועי' מלכות בית דוד, שם, שהדבר תלוי בשאלה אם עבדים פטורים ממצוות שנשים פטורות מהן, גם כאשר טעם הפטור של הנשים - שאינן בכלל מלחמה, לדבריו - אינו קיים בעבדים.

26. מעשי למלך, שם.

27. דברים יז, כ. מלכות בית דוד, שם, ע"פ בבלי סנהדרין נח ע"ב, שלמרות שעבד חייב במצוות כאישה, אינו "מיוחס" כבן ישראל - יצא מכלל גוי ולכלל ישראל לא הגיע (כפי שהתבאר בספר אמרי דוד [מלינובסקי], א, הל' תלמוד תורה סי' א אות ב).

28. דברים יז, טו.

1. מלך ישראל - בן ארץ ישראל

יש אומרים שאין ממנים מלך אלא תושב ארץ ישראל, שנאמר: "מקרב אחיך",[28] ודרשו חכמים: "ולא מחוצה לארץ";[29] ויש אומרים שאין ממנים אלא מי שנולד בארץ ישראל, משום מעלת הנולדים בה;[30] ויש אומרים שאף מי שנולד בחו"ל יכול להתמנות,[31] ובלבד שגר בארץ ישראל בעת המינוי.[32]

2. העמדת מלך ישראל - רק בארץ ישראל?

יש אומרים שמעשה המינוי למלך ישראל אינו יכול להיעשות בחו"ל, ואף אם מטרת המינוי היא מילוי תפקידו בארץ ישראל.[33] טעמו של דבר הוא, שמינויו

29. ספרי דברים, פרשת שופטים, קנז; מדרש תנאים, דברים, שם; ועי' תולדות אדם, על הספרי דברים שם, ודובר מישרים (שאול), הלכות מלכים פ"א ה"ג, שתמהו על הרמב"ם שלא הביא דין זה; עי' בני שמואל, הלכות מלכים שם, שיישב כי מכיוון שהרמב"ם מצריך נביא למינוי, לכן העמדת מלך אינה יכולה להיות אלא לפי ההלכה שמחייבת מינוי מתושבי ארץ ישראל, וצ"ע. ועיין להלן הערה 37.

30. ספר הבתים, ב, ספר המצוה, מצות עשה קסה (מהדורת הרשלר עמ' רכז): "התנו שיהיה נולד בארץ, לשלמות הנולדים בה, מצד זכות אוירה". עי' קונטרס המצוות (קוסובסקי-שחור), לאו הבא מכלל עשה, אות ז, עמ' סו, שלשיטה זו, אסור למנות גם מלך הגר בחו"ל אף אם נולד בארץ, וכל שכן שאסור למלך לצאת לשם לקביעות לאחר המלכתו.

31. עי' דובר מישרים (שאול), הל' מלכים פ"א סוף ה"ג, שפירוש הספרי "ולא מחו"ל": שלא יהיו מאנשי חו"ל; עמק הנצי"ב, על הספרי, שם: פירושו שמחויב לדור בא"י; עי' קונטרס המצוות (קוסובסקי-שחור), שם; עי' אמרי שמאי (גינזבורג), פרשת שופטים, מהדו"ק עמ' קנו, בשם הרא"מ מגור: אוירא דא"י מחכים, ולכן גם אם נולד בחו"ל ועלה לארץ, יוכל להתמנות למלך. ראה קונטרס המצוות, שם: רבנו הלל גרס בספרי שם: "'מקרב אחיך' - מקרבך ולא מחו"ל". ובספרי, דברים פסקה קעה, דרשה דומה על נביא: "'מקרבך' - ולא מחו"ל", וברבנו הלל שם משמע שאין פירושו הנולד בחו"ל, אלא הגר או הנמצא בחו"ל.

32. עמק הנצי"ב, על הספרי, שם; מלבי"ם, דברים יז, טו, שיהיה מא"י וישב בקרבם, לא בחו"ל; עי' משכנותיך ישראל (פורת), עמ' 374, שנימק בכך את אי-מניית ששת החודשים שבהם - לדבריו - שהה דוד בחו"ל, בכלל שנות מלכותו, שאין מלך בחו"ל (כך פירש את הירושלמי ראש השנה, פ"א ה"א, וצ"ב).

33. עי' תוספתא, סנהדרין פ"ד ה"י: "אין מעמידין מלך בחוצה לארץ"; ועי' בחזון יחזקאל, על התוספתא שם (ה"ו במהדורתו), שהדגש על "חוץ לארץ" מתייחס למינוי, ופי' כך גם בספרי לעיל

צריך להיעשות בהתאמה למקום סמכותו, כדין סמיכת חכמים ומינוי דיינים, שאינם חלים אלא בארץ ישראל.[34]

יש אומרים ששאלת מינוי מלך בחו"ל כרוכה בשאלה אם מינוי מלך הוא מצווה: לדעה שסבורה שמינוי מלך הוא מצווה,[35] אין איסור למנות מלך בחו"ל, אלא שאין הוא מלך האמור בתורה, שאין המצווה אלא בארץ. לעומת זאת, לדעה שסבורה כי מינוי מלך אינו אלא רשות,[36] אסור למנות מלך בחו"ל.[37]

הערה 29. ועי' חסדי דוד, על התוספתא, שם (ה"ו במהדורתו), שמשמע שכוונת התוספתא היא לאסור המלכה בחוץ לארץ: "דלא קתני הכא אלא אין מעמידין דמשמע להעמיד בתחילה" (ועי' מנחת יצחק [שבדרון], על התוספתא שם). ועיין עלי תמר, סנהדרין פ"ב ה"ו, שתמה מדוע הרמב"ם לא כתב הלכה זו.

34. עי' צפנת פענח על התורה, הפטרת חקת, בביאור הספרי לעיל הערה 29: זו משמעות דבר זקני ישראל ליפתח שיבוא אליהם ואז ימנוהו: "לכה וְהָיִיתָה לנו לקצין" (שופטים יא, ו), שכן ניתן למנותו רק אחרי שיבוא לארץ ישראל (עיי"ש שדימה לסמיכה שאין סומכים בחו"ל, ועוסק במעשה המינוי); מרגליות הים, סנהדרין יד ע"א, אות י, בביאור הספרי שם; עי' מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות ח, עמ' שפא ד"ה ויש לעיין; מנחת אביב (ליכטנשטיין), עמ' 484, ובהערה 9: במה שכתב הרמב"ם "בשעת כניסתן לארץ", נכללה הדרישה שמינוי מלך ייערך במקום שלטונו, ובעמ' 480 למד מהרמב"ם (להלן פ"א ה"י אות ב2), שאין ממנים בירושלים אלא מלך מבית דוד שהוא מלך ירושלים; עי' מלבי"ם, ישעיהו ס, יא-יב: לעתיד לבוא, אומות העולם ומלכיהם יהיו עבדים לישראל, ולפיכך יימשחו מלכיהם בירושלים, ומשם יקבל מינויים תוקף; עי' משטר ומדינה בישראל על פי התורה, עמ' 259, על מגורים במקום הכהונה.

35. כשיטת הרמב"ם, כאן.

36. עי' לעיל אות א4.

37. רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, מנין שישים וחמש הפרשיות, פרשה ז, ד"ה ולכן נראה: לסוברים שמינוי מלך רשות, הממנים בחו"ל עוברים על לאו הבא מכלל עשה של "מקרב אחיך"; תורת המלך (אריאלי), כאן, עמ' ג, וראה שם, שהסתפק לדעת הרמב"ם אם זהו חסרון בהליך המינוי בלבד, או שהמלכות עצמה נשללת בחו"ל. לפי האפשרות הראשונה, אם המלך נפטר ובנו בחו"ל, הבן יורש את המלוכה, שכן הירושה עוברת אליו מאליה ואין צורך בהליך העמדתו; אבל לפי האפשרות השנייה, לא תחול מלכות היורש כל זמן שהוא בחו"ל. וראה להלן הערה 42.

38. עי' תוספתא, סנהדרין פ"ד ה"י: "אין

3. מינוי מלך ליהודים שנמצאים בחוצה לארץ

יש אומרים שיהודים שגרים בחוצה לארץ, אינם רשאים להעמיד עליהם מלך,[38] ואם עברו ומינו, דיני מלכות אינם נוהגים בו,[39] ויש אומרים שכבוד מלכות כן נוהג בו.[40] ויש אומרים שרשאים, אך אינם מקיימים בכך מצוות העמדת מלך, ולפיכך נצטוו להעמידו רק משנכנסו לארץ.[41]

יש מי שאומר שהאיסור למנות מלך בחו"ל אינו אלא במלך ראשון, אבל מותר למנות בחו"ל יורש מלוכה.[42]

מעמידין מלך בחוצה לארץ"; ועי' חסדי דוד, על התוספתא שם (ה"ו במהדורתו); מנחת ביכורים, על התוספתא שם, שהטעם הוא שנאמר על מינוי מלך: "כי תבא אל הארץ", וסיים שזהו דבר התלוי בא"י (ועי' מנחת יצחק [שבדרון], שם).

39. רי"פ פערלא, שם: בחו"ל אין לו דין מלך כלל, אפילו העמידוהו כמלך; עי' חזון איש, הוריות, סי' טו, ס"ק טו ד"ה ומלך: "ואפשר דאין דין מלך נוהג בגולה"; עי' עמוד הימיני, סי' ז אות ג: בתוספתא משמע שיש איסור בדבר, ומכאן שיהושע לא היה מלך (ראה להלן ה"ג הערה 5), ועי"ש, שייתכן שאינו אלא לסוברים שאין מצווה להעמיד מלך, ראה דבריו להלן; עי' מלכות בית דוד (מלינובסקי) סי' א, אות ב עמ' יד: אפילו יהיו כל ישראל בחו"ל, לא חל דין מלך, כיוון שאינם נחשבים 'ציבור', אלא יחידים (ראה לעיל אות ב1). ועי' רנ"א רבינוביץ, 'הלכות מדינה - הכיצד?', אור המזרח כד, (תשל"ו) עמ' 109 (ובספרו דרכה של תורה, עמ' 42): משמע שאין אפשרות להעמיד סמכות מלכותית בחו"ל, כיוון שהיא נובע מסמכות "קהל" שאינה קיימת בחוץ לארץ (ראה דבריו לעיל הערה 19). ועי' להלן פ"ב ה"א, במבוא, בעניין כבוד מלך כשנמצא בחו"ל.

מדברי המנחת ביכורים ועמוד הימיני שם, עולה שהמניעה מהעמדת מלך בחו"ל היא מן התורה; אבל ממשפט המלוכה, כאן עמ' לח, משמע שהיא מדרבנן בלבד.

40. חסדי דוד, על התוספתא שם (ה"ו במהדורתו), ומשמע שמותר להעמידו.

41. כמבואר להלן אות ד. עמוד הימיני שם: ייתכן שלפי הרמב"ם אין איסור בדבר, אלא שלא מקיימים מצות העמדת מלך בחו"ל, ולפיכך השמיט הרמב"ם את האיסור שבתוספתא, וכלל את הדין בכך שהצטוו רק משנכנסו לארץ, וראה לעיל הערה 37; ענפי אר"ז (זילבר), א, עמ' קסג (ע"ש שהביא רק את הספרי דברים שהובא בהערה 29, ולא את התוספתא, וצ"ב). עי' אסתר רבה, י, יב, וכן פרקי דרבי אליעזר (היגר), פרק מט, שלמרדכי בפרס היה דין מלך (עי' מגילה טז ע"ב); וראה יערות דבש, א, דרוש יז, ד"ה ולהיות, שאע"פ שמרדכי חי בחוץ לארץ, היה לו דין מלך, ולכן חלה עליו המצווה להכרית זרעו של עמלק, כפי שאכן עשה (ראה להלן הערה 50), ולמרות הימצאו בחו"ל, ניתן היה לבנות את בית המקדש (ראה להלן הערה 58).

42. חסדי דוד, שם, ע"פ לשון התוספתא שם: "אין מעמידין מלך בחו"ל", וכסוברים שיורש מלוכה אינו צריך העמדה כשאין

ד. תלות מצוות מינוי מלך בכיבוש ארץ ישראל ובחלוקתה

נאמר בתורה: "כי תבוא אל הארץ... וירשתה וישבתה בה... שום תשים עליך מלך..." (דברים יז, יד). קיימת אפוא זיקה ישירה בין מינוי מלך ובין הכניסה לארץ ישראל. כך גם ברמב"ם (כאן): "נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ".[43] נחלקו הפוסקים בהגדרת הכניסה, לעניין זה של מצוות מינוי מלך.

1. לאחר ירושה וישיבה

יש אומרים שמצוות מינוי מלך אינה חלה אלא רק אחר ירושת הארץ וחלוקתה לשבטים, כדרשת חז"ל את לשון התורה: "וירשתה וישבתה בה".[44] יש אומרים

מחלוקת, ראה להלן ה"ז אות ו הערה 109; משפט המלוכה, פ"א ה"ד עמ' לח, והוכיח את דבריו מכך שרמב"ם השמיט את הדין שאסור למנות מלך בחו"ל. אין זה אלא שסבר שאחר בחירת דוד אפשר למנות מלך רק מזרע דוד (להלן פ"א ה"ח), ואם כן, כבר אין בנמצא מלך ראשון, אלא רק יורש מלוכה, ואותו ניתן למנות בין בארץ ובין בחו"ל.

43. ראה עוד החינוך, מצווה תצז: בזמן שישראל על אדמתן. לעומת זאת, במצווה צה, בניית המקדש, כתב שצריך רוב ישראל על אדמתם. בשו"ת משנה הלכות, ח"ה סי' שי, ביאר ששלוש המצוות - מינוי מלך, מחיית עמלק ובניית מקדש - שוות בעניין זה, אלא שמאחר שכלל בידינו ש'רובו ככולו', לכן די ברוב כדי שהמצב ייחשב להלכה "ישראל על אדמתם" ויחייב מינוי מלך. עיין חוות בנימין, א, סי' יב, עמ' צא: בבית שני, שלא היו רוב ישראל, כשהמליכו את מלכי בית חשמונאי, לא היה זה בגדר קיום מצוות עשה, אבל דיני מלך חלו עליהם. עי' ר"י פריילין, 'כוחו של השלטון המדיני בא"י מבחינה תורנית', אור המזרח יט, (תש"ל) עמ' 13-14; ר"מ מולר, "ביאת כולכם' כתנאי למצוות מינוי מלך', אמונת עתיך 130 (שבט תשפ"א), עמ' 102: לשון "כי תבוא" שנאמרה בפרשת המלך (דברים יז, יד), משמעה ביאת רוב ישראל. וראה תגובת ר"י אריאל, אמונת עתיך 131 (ניסן תשפ"א), עמ' 156, שאין צורך ברוב ישראל בארץ למינוי מלך, ותגובה לתגובה מר"מ מולר, שם עמ' 158. ועי' שו"ת תשובות והנהגות, ג, סו"ס רכב, שמשמע שכיוון שלדידו "ציבור" היינו יושבי ארץ ישראל בלבד, לפיכך אין צורך שימלוך על כל עם ישראל (ראה לעיל הערה 19). ועיין לקמן, הערה 47.

44. ספרי, במדבר, קז; קידושין לז ע"ב: "מלך וביכורין, נאמר בהם ירושה וישיבה"; רש"י, סנהדרין כ ע"ב: "דבכולהו כתיב ירושה וישיבה, 'וירשת וישבת בה ואמרת אשימה עלי מלך'", ועי' רש"י, דברים כו, א, על ביכורים: "וירשת וישבת בה, שכבשו את הארץ וחלקוה"; יד רמ"ה ומאירי, קידושין, שם; רמב"ן, בכור שור, אדרת

שדי בכך שכל שבט קיבל את נחלתו, גם אם עדיין לא הסתיים הליך הכיבוש והחלוקה.[45] ויש המצריכים את כיבוש הארץ כולה.[46]

2. עם הכניסה לארץ

יש מי שאומר שמצוות מינוי מלך חלה מייד עם הכניסה לארץ, וכלל אינה תלויה בכיבוש וחלוקה.[47]

אליהו ומלבי"ם, דברים יז, יד; מראה הנגה בדעת הרמב"ם כאן; אמרות מלך, כאן, ביאורים, אות ג; עי' מקנה, קידושין לב ע"ב ד"ה מלך: למשה היה דין מלך (ע"פ זבחים, קב ע"א, שניתנה מלוכה למשה עצמו אך לא לזרעו; על מעמדו של משה, ראה להלן פ"א ה"ג הערה 5), ולמרות זאת, מכיוון שלא נצטוו במצוות "שום תשים עליך מלך" - שתהא אימתו עליך, עד שנכנסו לארץ, היה רשאי למחול על כבודו. וראה להלן פ"ב ה"ג, הסוברים שאין כבודו של מלך מחול מכיוון שבכל עת עומדת וקיימת מצוות שימתו למלך עלינו.

45. שיעורי הרב (סולובייצ'יק), סנהדרין כ ע"ב אות סז: כאשר כל שבט יודע חלקו, נחשב הדבר ככיבוש וחלוקה; עי' שם משמואל, תרומה וזכור תרפ"ג, וכן ויקרא וזכור תרפ"א: אף בזמן שאול לא נכבשה כל הארץ, ולמרות זאת הצטווה שאול במלחמת עמלק שלאחר קיום מצוות מינוי המלך, כמבואר להלן ה"ב; עי' תורת המלך (צדוק) סי' א, עמ' ז-ח.

יש מי שאומר שהציווי למנות מלך "בשעת כניסתן לארץ", משמעו למנות מלך מיד לאחר ירושת הארץ וחלוקתה, ללא שיהוי, והוא הדין להכרתת עמלק ובניין המקדש, שמצוותם זו אחר זו מיד אחר מינוי המלך, על פי סדרם המבואר להלן בהלכה ב - עי' כלי יקר (לאנייאדו), שמואל א' ח, ה,ד"ה ולעד"ן להבין: בתקופת השופטים, עדיין היו טרודים בכיבוש הארץ ובחלוקתה, ולפיכך לא העמידו מלך. מיד אחר המלכת שאול, ציווה ה' למחות את עמלק, ודוד המלך ביקש לבנות את המקדש מיד כשהונח לו מאויביו; מראה הנוגה (אשכנזי), כאן.

46. עי' רש"ר הירש, דברים יז, יד: לפני מינוי מלך, יש לכבוש וליישב תחילה את כל הארץ תחת הנהגת ה'; וראה דבריו להלן ה"ב אות ב3 הערה 27; עי' תשובות והנהגות, ג, סי' רכב: מצוות מינוי מלך אינה חלה אלא רק אחרי כיבוש כל ארץ ישראל. לכן, בימי החשמונאים היא לא חלה, לפי שעדיין לא נכבשה כל הארץ. כך גם לשאול ולדוד בתחילת ימיו, היה רק 'תואר מלך', ולא דין מלך שמלכותו שלמה בכל פרטי הדינים שלו, כגון העברתה בירושה. די בתואר מלך על מנת להילחם בעמלק.

47. מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ג אות ב, בדעת הרמב"ם שכתב "בשעת כניסתן לארץ", ולא כתב לאחר ירושה וישיבה, וכך עולה מהרמב"ם, להלן ה"ג, שלמד מינוי מלך ממינוי יהושע, שהיה בחו"ל: דרשת הספרי, לעיל הערה 29, "מקרב

ה. מחיית עמלק: חובת הציבור, היחיד או המלך

המצווה השנייה שחלה עם הכניסה לארץ ישראל היא: "להכרית[48] זרעו של עמלק". על מי חלה המצווה?

1. ציבור

יש אומרים שמצוות הכרתת זרעו של עמלק אינה מוטלת על היחיד אלא על הציבור.[49]

אחיך" - ולא מחו"ל, היא המקור לצורך בכניסה לארץ (אך ראה פירוש אחר לעיל אות ג1), ולא לשון ירושה וישיבה, ולפיכך די בכניסה לארץ כשלעצמה. החסרון בחו"ל הוא משום שהציבור כיחידים, כנ"ל הערה 39 (מה שאין כן בשעת מינוי יהושע, קודם הכניסה לארץ, ישראל היו ציבור אף במדבר); וראה לעיל הערה 43.

48. ראה גנזי ראיה - להלן, בשילהי ספרנו - על הלכה זו: הרמב"ם ביכר את הביטוי "להכרית זרעו" על פני לשון התורה "תמחה את זכר", ובהלכה זו ציין את ההכרתה בעוד שבה"ב להלן ציין את המלחמה תחילה, ואח"כ סיים בהכרתת זרעו, ואילו את מחיית זכרו לא הזכיר כלל. הדבר נובע מהבחנה בין שלושה שלבים במצווה זו: מלחמה, הכרתת זרעו, מחיית זכרו. הכרתת הזרע, שהיא התחלת המצווה, כפי האפשרות שבידי אדם, היא המוטלת עלינו. ובזה אנו מקיימים את המצווה, למרות שאין המצווה שלמה עד שימחה זכרו. ומאחר שמינוי המלך קודם אף למעשה המלחמה, לפיכך פתח את ה"ב בהקדמת מינוי המלך ללחימה, שבעקבותיה תבוא הכרתת זרעו, שקודמת לבנין המקדש. למחיית זכרו, לא התייחס הרמב"ם בהלכות אלו, כיוון שעניינה לעתיד לבוא, בידי שמים, לאחר בניין המקדש. וראה דבריו להלן ה"ב אות א4 הערה 12.

49. רמב"ם, ספר המצוות, סוף מניין עשין; ספר המצוות לרס"ג, מניין שישים וחמש הפרשיות, עשה נט, ועי' רי"פ פערלא, שם, ד"ה ונראה במאי, שהם חוקים ומשפטים המסורים לציבור ולא ליחיד; ספר המצוות לרס"ג (ירושלים תשע"ט), סוף פרק יד, בסדר מצוות הציבור: והיה עליהם לארוב לעם עמלק; ועי' חדושי הגרי"ז החדשות על תנ"ך ואגדה, סי' קס, שביאר כי מלחמת עמלק שונה ממלחמת שבעה עממים, שכן בה מוטלת חובה גם על היחיד; מנחת צבי (על ספר החינוך), מצווה תכה אות ב, עמ' פט, שלרמב"ם המצווה היא להילחם, ומלחמה היא מצווה ציבורית; פירוש הרד"ל לפרקי דרבי אליעזר, מד, אות מב, שמצוות מחיית עמלק תלויה רק בביאה לארץ, ולא בהעמדת מלך; קרן אורה, ברכות ג ע"א ד"ה ואיידי דאיירינן במצות; מהר"ם שיק, תריג מצוות, מצווה תרה: החובה לקרוא את פרשת זכור

2. מלך

יש אומרים שהמצווה מוטלת על המלך, ומהם שמדגישים שאינה מוטלת על שאר ישראל.[50]

בציבור, נובעת מכך שמצוות מחיית עמלק מוטלת על הציבור; ובחידושיו לשבועות טו ע"ב, הסביר שבאופן מעשי, אדם אינו יכול לקיים את המצווה ללא ציבור; עי' מנחת חינוך, מצווה תרד, שבזמן הזה אין אפשרות לקיים את מצוות מחיית עמלק, כי כבר עלה סנחריב ובלבל את העולם (משנה ידיים פ"ד מ"ד; רמב"ם, הל' איסורי ביאה פי"ב הכ"ה); הרב אברהם יצחק הכהן קוק, לקוטים, נשמה של שבת, עמ' 61 אות י (הובא באוצרות הראי"ה, ו, עמ' 104): כיוון שהמצווה מוטלת על כלל ישראל, אין פיקוח נפש של היחידים דוחה אותה, ואילו הציבור אינם מתים (הוריות ו ע"ב; וראה לעיל הערה 17, ולהלן הערה 57); עי' מנחת אשר - כללי המצוות, סי' כד; ר"ע אריאל, 'אחריות היחיד במצוות הציבור', אמונת עתיך 118 (שבט תשע"ח), עמ' 190-203: הגדרת חובות היחיד במצווה ציבורית.

50. יראים, סי' תלה: "למדנו מכאן שמצוה למחות זכר עמלק, על המלך מוטלת, ולא על שאר ישראל"; ר"י קרא, שמואל א' טו, א, על שאול: "'אותי שלח ה' למשחך למלך' - והדבר מוטל עליך למחות זכרו"; ריב"א, רמב"ן וחזקוני, שמות יז, טז; בכור שור, שמות שם, ודברים כה, יט; רבנו בחיי, שמות שם: "משביע לכל מלך ישראל שישב על כסא מלכות, שיעשה 'מלחמה לה' בעמלק'"; חתם סופר, מגילה ל ע"א, ד"ה וע"ד הדרוש; עיין רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, עשין נט-ס, ד"ה ועיקר: מכך שאסתר נתנה את בית המן למרדכי, למרות שאסור ליהנות משלל עמלק, מוכח שהמצווה היא על המלך, ולא על יחיד או אף ציבור (וראה דבריו בהמשך שם, הסבר הדבר לשיטה החולקת); עי' הר אפרים, על מכילתא בשלח, פרשה ב: יהושע נמשח ביום שבו הצטווה על מחיית עמלק, משמע שרק מלך מצווה במצווה זו; חשבונות של מצווה, מצווה תרד, עמ' שפב: מחיית עמלק אינה יכולה להיעשות אלא רק על ידי מלך ישראל; מלכות בית דוד (מלינובסקי) פתיחה, אות ג, עמ' ט, וסי' ד, אות ב: המלך והציבור הם עניינים קשורים זה בזה; משפטי שאול, עמ' תי, בדעת הרמב"ם (להלן פ"א ה"ב אות א); עם זאת, ראה הדרת מלך (מילר), עמ' יא-יב, שלדידו, גם אם מחיית עמלק היא חלק מהגדרת תפקיד המלך, אין הדבר מפקיע את חובת העם, והמצווה תתקיים גם אם העם הוא שימחה. ועי' רי"פ פערלא, שם, סוף העשה, על פי פסיקתא רבתי (איש שלום), פסקה יג: "גלוי וצפוי לפני, כשאמסור את עמלק ביד שאול מלככם, שעתיד לשייר מזרעו... לכך אני מצוה אתכם תמחה", מכאן שהמצווה על הציבור ולא על המלך בלבד. וראה להלן הערה 52, על דעת הסמ"ג. עי' מערכי לב (חזן) עמ' 180; סביב ליראיו, על יראים, מצווה רצט: לדעת היראים, שם, מצווה זו מוטלת

יש מי שאומר שנצרך ציווי מפורש של נביא, שנאמר "מלחמה לה' בעמלק" - ציווי על פי ה' בהוראת נביא.[51]

3. מלך המשיח

יש אומרים שהמצווה תתקיים רק לימות המשיח, משום שנאמר "בהניח לך מכל אויבך" - רק משתמו כל האויבים.[52]

4. גם היחיד

יש אומרים שלמרות שהמצווה מוטלת על הציבור כולו או על המלך, היא מוטלת גם על כל יחיד מהזכרים בישראל, אם הדבר בכוחו.[53]

על המלך לאחר כיבוש הארץ, ולכן אינה נוהגת בזה"ז. עי' יערות דבש, לעיל הערה 41: לסוברים שהיה למרדכי דין מלך, למרות הימצאו בחו"ל, לפיכך חלה עליו מצוות הכרתת זרע עמלק.

51. חידושי הגרי"ז החדשות על תנ"ך ואגדה, סי' קס. לכן שאול המלך המתין עם קיום מצוות מחיית עמלק עד לציווי מפורש של שמואל הנביא. עיי"ש שלדידו המצווה מוטלת על הציבור, כסוברים כך לעיל הערה 49.

52. עי' סמ"ג, לאוין רכו, מובא בהגהות מימוניות, הלכות מלכים פ"ה ה"ה: "מצוה זו אינה נוהגת אלא לימות מלך המשיח לאחר כיבוש הארץ שנאמר והיה בהניח..."; עי' מכילתא בשלח, פרשה ב, שלאחר שתיעקר עבודה זרה מהעולם, יגיע זמן מחיית עמלק;. לעומת זאת, הרדב"ז, הלכות מלכים שם, דחה את שיטת הסמ"ג והגהות מיימוניות, שלדידו כוונתם לימות המשיח, וראייתו משאול שנתחייב במחיית עמלק; וראה שו"ת יביע אומר, ח, או"ח סי' נד, אות יח: אזכור פרשנים שפירשו את הסמ"ג עצמו כשיטת הרדב"ז.

53. החינוך, מצווה תרד: "ובאמת כי גם על כל יחיד מישראל הזכרים, מוטל החיוב להרגם ולאבדם מן העולם, אם יש כח בידם, בכל מקום ובכל זמן, אם אולי ימצא אחד מכל זרעם"; מענה אליהו (האדר"ת), סי' עו אות תג: הציבור חייבים להילחם עם האומה, ויחיד חייב לאבד יחיד כמותו אם יש כוח בידו; שיעורי הרב (סולובייצ'יק), סנהדרין כ ע"ב אות נח: הכרתת הזרע מוטלת על היחידים, ומחיית זכרו מוטלת על הציבור. וראה קובץ חידושי תורה (סולובייצ'יק),עמ' קל: חיוב היחיד בגדרי חיוב מצוות, ולא בגדר מלחמה, ובחידושי הגר"מ והגרי"ד (מהד' תשע"ד), עמ' קיד (אבל ראה דברי הגרי"ז, לעיל הערה 49).

5. בידי שמים

יש אומרים שמצוות מחיית עמלק אינה נוהגת בזמן הזה, לפי שאחר חורבן הבית הפקיע הקב"ה את המצווה מישראל, והוא שימחה את עמלק.[54]

ו. חובות המלך והעם במצוות בניית המקדש

המצווה השלישית שחלה עם הכניסה לארץ ישראל היא בניית בית המקדש: "ולבנות להם בית הבחירה, שנאמר:[55] 'לשכנו תדרשו ובאת שמה' ".[56]

54. הדר זקנים, שמות יז, טז, בשם "האופניאל", בביאור הלשונות השונות שנאמרו בתורה בנוגע למחיית עמלק: "תמחה" (דברים כה, יט) - קודם החורבן, המצווה על ישראל; "אמחה" (שמות יז, יד) - לאחר החורבן, ע"י הקב"ה: "אמר הקב"ה, אני בעצמי אמחה זכר עמלק"; חזקוני, דברים כה, יט; חתם סופר, מגילה ל ע"א ד"ה וע"ד הדרוש; מעשי למלך הלכות בית הבחירה פ"א ה"א, אות יט, ד"ה הנה רבינו. עי' מנחת חינוך, מצווה תרד, שבזמן הזה לא חלה מצוות מחיית עמלק, כי כבר עלה סנחריב ובלבל את העולם (עי' לעיל הערה 49); ועי' רי"ד סולוביצ'יק, איש האמונה, עמ' 101 הערה 23, על דברי הרמב"ם (לקמן, פ"ה ה"ה), שבנוגע לעמלק לא כתב שאבד זכרם כמו שכתב בנוגע לז' עממין, וביאר בשם אביו שכל אומה המתנכלת לכלות את ישראל קרויה "עמלק".

55. דברים יב, ה.

56. השווה רמב"ם הלכות בית הבחירה פ"א ה"א, שציין את הפסוק "ועשו לי מקדש" (שמות כה, ח). על ההבחנה בין הפסוקים, והצורך בשניהם, ראה לח"מ, הלכות מלכים א, א: עניינו של הפסוק "ועשו לי מקדש" הוא בניית המשכן במדבר, עניינו של הפסוק "לשכנו תדרשו" הוא בניית משכן שילה (אבל ראה מה שהביא מר' אליהו מזרחי על רש"י דברים שם), בעוד שבניית מקדש מקורה בפסוק שלישי - "והיה המקום אשר יבחר ה' " (דברים יב, יא); עם זאת, פסוק זה לא הובא ברמב"ם, לפי שסגנונו אינו כאזהרת מצוות עשה. וראה כס"מ הל' בית הבחירה שם: "ועשו לי מקדש" נאמר הן על המשכן בכל מקמותיו, והן על המקדש בירושלים. ועי' חתם סופר, סנהדרין כ ע"ב ד"ה ודבריו תמוהים: מדובר בשתי מצוות שונות: בניית בית המקדש - "ועשו לי מקדש", ודרישת מקום המקדש - "לשכנו תדרשו". ועי' אבן האזל, הלכות מלכים פ"א ה"א: "לשכנו תדרשו" בא להבהיר את הפסוק "ועשו לי מקדש", שמתוכו נלמד הן על בניית משכן והן על בניית מקדש. ועי' אהל משה (צווייג), ב, סי' כ, עמ' נג-נד; ועי' שיעורי הרב (סולוביצ'יק), סנהדרין כ ע"ב אות עד. עי' מעשי למלך, הלכות בית הבחירה פ"א ה"א, אות ד: הפסוק "לשכנו תדרשו" בא ללמד שהמצווה חלה מייד עם הכניסה לארץ, בעוד שהפסוק "ועשו

בניית מקדש היא מצווה ציבורית.[57] נחלקו הדעות בשאלה מה חובת המלך ומה חובת העם בקיום המצווה.

1. חובת המלך

יש אומרים שלא נצטוו ישראל לבנות את בית הבחירה אלא כאשר מלך מצווה

לי מקדש" מורה לדורות על החובה לחזק את הבית, ואף להקימו מחדש אם חלילה נחרב. עי' ערוך השולחן העתיד, קדשים א, ח, שהסביר כי הציווי "לשכנו תדרשו" מתקיים לאחר "והניח לכם מכל אויביכם וישבתם בטח", ולכן בניית מקדש נעשית רק לאחר מינוי מלך ומלחמת עמלק.

57. רמב"ם, הלכות בית הבחירה פ"א ה"א; ושם, הי"ב: "והכל חייבין לבנות ולסעד בעצמן ובממונם", ועי' שו"ת בית יצחק, או"ח סי' ג, אות ח, בדעת הרמב"ם, שגם עבדים מצווים על בניין המקדש. ועי' מעשי למלך, הל' בית הבחירה שם, אות מא: גם בני חו"ל מחויבים במצוות בניין המקדש, והם עושים זאת על ידי סיוע כספי. מוני המצוות דלהלן מנו את מצוות בניית בית המקדש כמצוות הציבור: בה"ג, פרשיות חוקים ומשפטים המסורים לציבור, פרשה ה; רס"ג, מנין שישים וחמש הפרשיות, פרשה נא; ר' אליהו הזקן, מנין שישים וחמש הפרשיות, א"ב שלישי, אות ז, פרשה ח; רמב"ם, ספר המצוות, סיום מצוות עשה, ד"ה וכשתשתכל: "מצוות שהם חובה על הציבור, לא לכל איש ואיש" - כגון בנין בית הבחירה; החינוך, מצווה צה: "וזו מן המצוות שאינן מוטלות על היחיד, כי אם על הצבור כולן... כשיבנה הבית, במהרה בימינו, יתקיים מצות עשה". ראה הרב אברהם יצחק הכהן קוק, לקוטים, נשמה של שבת, עמ' 61 אות י (הובא באוצרות הראי"ה, ו, עמ' 104): "כל ישראל יחדיו מצווים בזה, אבל על יחיד ליכא חיובא כלל" (וראה לעיל הערות 17, 49). שיעורי הרב (סולובייצ'יק), סנהדרין כ ע"ב אות סח: המצווה מוטלת על הציבור, לאחר שהעמידו מלך; וראה להלן ה"ב אות א, סדר המצוות.

מוני מצוות נוספים מנו את החובה לבנות מקדש מבלי לציין שזו מצווה ציבורית: ספר הבתים, בית שני, שערי בית המקדש, א; מאמר השכל, הדיבר החמישי, יב; עי' אור החיים שמות כה, ח: "ועשו לי מקדש, היא מצות עשה כוללת כל הזמנים, בין במדבר בין בכניסתן לארץ, בכל זמן שיהיו ישראל שם לדורות"; עי' מעשי למלך, הלכות בית הבחירה, פ"א ה"א אות יט, ד"ה והנה מדברי רבינו, שהביא ראיה מלשון חז"ל "נצטוו ישראל", שהחובה מוטלת על העם ולא על המלך; עי' שו"ת דברי יציב, חו"מ סי' פח, על : "אם הטיל הכתוב חיוב עשייתו בפועל על כל אחד מישראל, והבונים ועושי המלאכה עושים בשליחות כל ישראל. או שהמצווה רק שכל אחד מישראל יהא לו חלק בבנין המקדש, אבל עצם קיום המצווה מוטל על כללות הציבור"; עיי"ש; ועי' לעיל סוף הערה 49,

לבנותו. יתר על כן, יש אומרים שחובת בניין בית הבחירה אינה אלא חובת המלך ולא חובת העם.[58]

ביחס לחובת היחיד במצוות ציבוריות.

58. עי' רמב"ם, להלן פי"א ה"א וה"ד: "המלך המשיח... ובונה המקדש", ובהלכות מעשה הקרבנות, פ"ב הי"ד, ובמורה הנבוכים, ג, מה: "ולזה באה המצוה שלא יבנה בית הבחירה אלא אחר הקמת מלך שיצוה לבנותו, ותסתלק המחלוקת" (אך ראה שם, שטעמו נוגע לצורך במלך לבחירת מקום המקדש); עי' מעשי למלך, הלכות בית הבחירה פ"א ה"א, אות יג: מצוות בניין בית הבחירה עיקרה על המלך; עי' שו"ת בית הלוי, ב, סי' א, אות ח, בהגהה; עי' ר"ח שטיינר, 'אמונה שלימה בביאת המשיח', תחומין, טז (תשנ"ו), עמ' 449: חובת כל מלך לבנות את המקדש, גם אם אינו מבית דוד; עי' ר"י אריאל, 'התשתית ההלכתית למדינה ישראלית', שם, עמ' 163 ד"ה כמו"כ: מצוות המלך בבניין המקדש כוללת גם את שמירת סדרי המקדש.

ראה ויקרא רבה, פרשת צו, ט, ו: מלך המשיח יבנה את בית המקדש; בבא בתרא ד ע"א: "שאני בית המקדש, דאי לא מלכות לא מתבני", ובמסורת הש"ס שם, גרס "בלא מלכא", ובכתבי יד (מינכן 95, פריז 1337): "שאני בית המקדש דלא סגיא בלא מלכותא", ובמהר"ל, חידושי אגדות, שם: כי נתלה בנין בית המקדש במלכות דוקא (אבל ראה שו"ת באהלה של תורה, ב, סי' עו עמ' 280, על ב"ב שם: מלך אינו מעכב, אלא קל יותר לבנות על ידו); תרגום יונתן, ישעיה נג, ה: "והוא יבנה בית מקדשא"; אברבנאל, שמואל ב' כד, הלימוד השלישי: צריך מלך או שופט לבניין המקדש - "כי בנין הבית, הוא למלך ישראל יתייחס, ולא לעם"; עי' הר המוריה, הלכות בית הבחירה פ"א ה"א ד"ה והנה הברייתא, ושושן עדות (בוסקוביץ), עדיות פ"א מ"ה אות ד, שלמדו ממה שכתבו הרמב"ם והסמ"ג שמינוי מלך קודם לבניין בית המקדש (ראה להלן ה"ב), שיש צורך במלך לחיוב המצווה, ולא יבנו אלא רק כשתחזור המלוכה; עי' חידושים וביאורים לש"ס (שניאורסאהן), עמ' רלא, בדעת הרמב"ם (הלכות בית הבחירה, פ"ו הי"א), שאם להוספה על מקום המקדש צריך מלך, בוודאי שצריך מלך לבניין עצמו; ברם, ראה בית הלוי, שם: הק"ו יכול להיאמר רק בנוגע לבניין הבית, כאשר בכך מקדשים את המקום, ולא למאן דאמר קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא (רמב"ם, הלכות בית הבחירה פ"ו הי"ד-הט"ז), ולא נותר אלא לבנות את הבית; עי' שאילת דוד, קונטרס דרישת ציון וירושלים, עמ' יד: אע"פ שבית שני נבנה ללא מלך, לא הייתה זו אלא הוראת שעה על פי נביא; עי' יערות דבש, לעיל הערה 41: לסוברים שהיה למרדכי דין מלך, למרות הימצאו בחו"ל, ניתן היה לבנות את בית המקדש.

עי' הר המוריה, שם, שאמנם בניית המקדש היא אחר העמדת מלך, אבל "מקריבים אע"פ שאין בית" (משנה, עדויות פ"ח

2. חובת העם

יש אומרים שחובת בניית המקדש מוטלת על העם, גם כאשר אין מלך;[59] ויש אומרים שמצוות בניית המקדש כורכת זו בזו את חובת המלך עם חובת העם - ציווי העם ודאגה לביצוע הם חובות המלך, בעוד שהבנייה עצמה היא חובת העם.[60]

3. חובה שלטונית

יש אומרים שלמרות שמצוות בניית המקדש היא חובה מלכותית, אין הכוונה בהכרח למשטר מלוכני, אלא כל שלטון ישראל מחויב בבניית המקדש.[61]

מ"ו; רמב"ם, הל' בית הבחירה, פ"ו הט"ו), וחובה לבנות מזבח להקריב קרבנות גם לפני שהועמד מלך. זהו שאומרים במוסף של ראש חודש: "מזבח חדש בציון תכין..." תחילה, ורק אחר כך: "והביאנו... ולירושלים בית מקדשך".

59. רמב"ן, במדבר טז, כא: "ואילו היו ישראל חפצים בדבר ונתעוררו בו מתחילה, היה נעשה בימי אחד מהשופטים או בימי שאול, או גם בימי דוד, כי אם שבטי ישראל היו מתעוררים בדבר לא היה הוא הבונה אבל ישראל הם היו הבונים"; מנחת חינוך, מצווה צה, אות א: "וגם היום אפשר שאם יתנו המלכויות רשות לבנות בית המקדש מצוה לבנות"; עי' שו"ת משפט כהן, סי' צד: "בכל אופן אם יהי' רצון ד' שנבנה ביהמ"ק גם קודם שיבוא משיח ותתגלה הנבואה ויראו הנפלאות, לא יהי' כ"כ עכוב בדבר"; עי' תורת המועדים (גורן; מהד' 2011), עמ' 503: מצוות בניית בית המקדש אינה תלויה במלך המשיח, אלא חלה בכל עת שקיימת בה היתכנות מבחינה מדינית, צבאית והלכתית. ועי' לקמן, פ"א ה"ב אות א הערות 13-14, לסוברים שבניין בית המקדש קודם להמלכת מלך, נמצא שחובת הבנייה היא חובת העם שאינה תלויה בקיומו של מלך.

60. רד"ק שמואל ב' ז, א: "על המלך מוטל לעשות ולצוות את ישראל לעשות".

61. בעקבי הצאן (שכטר), עמ' ריב, בהסבר דברי הרמב"ן (לעיל הערה 59) שהמקדש יכול היה להיבנות בתקופת השופטים; צניף מלוכה (נריה), עמ' 18, אות ד - לאו דווקא מלך, אלא כל שלטון מרכזי, דינו כמלך לעניין מצוות בניית המקדש, ועיי"ש עמ' 26, במכתבו של רמ"נ שפירא, שחלק עליו; עי' הלכות משיח לרמב"ם (אבינר), עמ' 19-20, בשם רצי"ה קוק, שאמנם המצוות כסדרן וצריך מלך לבניין המקדש, אבל לצורך כך די ב'מלכות ישראל' - כבימינו, ואם יתמלאו התנאים לבניית המקדש, אזיי קיימת חובה לבנות, ואין להמתין למלך המשיח.

4. בידי שמים

יש הסבורים שבית המקדש השלישי ירד בנוי משמים באורח ניסי,[62] ויש אומרים שלשיטה זו הופקעה המצווה מישראל.[63] לעומתם, יש הרואים במשפט זה אמירה רוחנית, שאינה סותרת למצווה לבנות בידי אדם.[64]

62. שמות רבה, טו; זהר, במדבר רכא ע"א: '"בונה ירושלם ה' ' (תהלים קמז, ב), איהו ולא אחרא, ובניינא דא אנן מחכאן, ולא בניינא דבר נש, דלית ביה קיומא"; ריקאנטי, ויקרא כו, מב; שפתי כהן, שמות כה, ב; זהר, פרשת בשלח, נט ע"א; תיקוני זוהר, תיקונא תריסר דף כז ע"א: בית המקדש השלישי, שייבנה על ידי הקב"ה, לא ייחרב; רש"י, סוכה מא ע"א ד"ה אי נמי, וראש השנה ל ע"א ד"ה לא צריכא: בנין העתיד לבוא - בידי שמים הוא; תוספות סוכה מא ע"א ד"ה אי נמי, ושבועות טו ע"ב ד"ה אין: מקדש העתיד בנוי ומשוכלל יגלה ויבוא מן השמים; ריטב"א, סוכה שם; ר' אברהם מן ההר, סוכה שם; אלשיך, שמות טו, יז; עי' לחם שמים, הקדמה למסכת מידות: לימוד מסכת מידות נועד להיחשב כאילו עסקנו בבניינו, אבל למעשה בית המקדש השלישי לא יהיה מעשה ידי אדם; ברכי יוסף, או"ח קכג, א, שיש לדקדק ולומר: "שתבנה בית המקדש", כי הבית השלישי הוא מעשה ידי ה'. וראה להלן הערה 63.

63. מעשי למלך, הלכות בית הבחירה פ"א ה"א אות יט ד"ה הנה רבינו; תורת השבת והמועד, עמ' 506-507, שלשיטת רש"י וסיעתו, בניית בית המקדש אינה כלולה בתרי"ג מצוות, משום שאין חובה עתידית לבנות; ועי' שו"ת מאמר מרדכי, ג, סי' ד, שהסתמך על הזוהר שלעיל הערה 62, שיש עדיפות לכך שלא ייבנה על ידי ישראל, אלא המקדש ירד משמים ויעמוד לנצח ולא יחרב.

64. לדעה זו, התפרשו דברי חז"ל שמקדש שלישי ירד משמים, באופנים שונים: ערוך לנר, סוכה מא ע"א, בדעת רש"י: "ולכן הי' נלענ"ד, דודאי ביהמ"ק לעתיד לבוא יבנה בנין ממש בידי אדם, ומה שנאמר: 'מקדש ד' כוננו ידיך', שנדרש בתנחומא שירד למטה, הוא ביהמ"ק רוחני שיבא לתוך ביהמ"ק הנבנה גשמי, כנשמה בתוך הגוף"; עי' תפארת ישראל (ליפשיץ), תמיד פ"א מ"א, בועז אות א: אין אלו אלא דברי אגדה, ומהם לא מסיקים הלכה; עי' שושנים לדוד, פתיחה למסכת מדות, שהסביר שעיקר בית המקדש יבנה בידי שמים, אך הוא ישוכלל בידי אדם; עי' רחש"פ פראנק, 'בנין בית המקדש קודם למלכות בית דוד', המעין, י, א (תשרי תש"ל), עמ' 74: אין הכוונה להפקיע את המצווה מישראל, אלא להצביע על מה שיקרה אם לא יזכו לקיים בעצמם; עי' שו"ת דברי יציב, חו"מ סי' פז אות ז: תחילה ירד מקדש של אש, שמיד נקריב קרבנות, אח"כ נבנהו לקיים המצווה (וראה הסבר שונה, שם, סי' צ אות ח); ועי' ר"א נבנצל, 'בניין בית המקדש בזמן הזה', המעין, יט, ב (טבת תשל"ט), עמ' 1-5, ובספרו ביצחק יקרא, סי' מ: חובה

ז. העמדת שלטון שאינו מלוכני

ראשונים ואחרונים סבורים שקיימת חובה להעמיד מערכת שלטונית, גם אם לא מלוכנית. נימוקים שונים ניתנו לדבר:

1. קיום מצוות העמדת מלך

העמדת משטר ושלטון יהודי, מהווה חלק מקיום מצוות "שום תשים עליך מלך".[65]

2. מנהיג ושלטון

מצווה להעמיד מנהיג ולקיים שלטון,[66] אפילו שאינו מלוכני, כדי ש"לא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה".[67]

3. חברה מתוקנת

כל קיבוץ אנשים מחייב שלטון, כדי שתתקיים חברה תקינה[68] ויהיה

לבנות את המקדש, גם אם יש אפשרות שיבוא בדרך נס.

65. בעקבי הצאן (שכטר), עמ' ריב: עיקרה של מצוות העמדת מלך היא הקמת שלטון יהודי, לאו דווקא מלוכני (וראה לעיל הערה 61, ולהלן הערה 72); ר"א ורהפטיג, 'הקמת המדינה כמצוה', תחומין יח (תשנ"ח), עמ' 422: בהקמת המדינה יש קיום חלקי של מצוות העמדת מלך.

66. ראה ספורנו, דברים יז, יד: הצטווינו על הנהגה שאיננה מלוכנית, כמו שופט, וראה התנגדותו למלוכה שעוברת בירושה, לעיל אות א4, וראה גם הלכות מדינה, א, ש"ג, פ"א עמ' קמג, בהסבר דבריו; עי' נחלת זאב (יעבץ), פרשת שופטים, עמ' קפא, בהסבר המדרש (דברים רבה, פרשת שופטים, אות ח): "אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, בני כך חשבתי שתהיו חורין מן המלכות... שלא תהא אימת מלכות עליכם" - רצון ה' להעמיד שופטים ללא סמכויות נרחבות של מלך. עי' רח"ד הלוי, תורת חיים, שמות, עמ' קא: יש עדיפות לשלטון מנהיגות שבטית, כל אחד בנחלתו, ללא מנגנון של מלך ומדינה. ועי' אור החיים, במדבר כז, טז: מלך רצוי, הוא מלך שרוצה בכל אחד מהעם, וכל אחד מהעם רוצה בהנהגתו, ולפיכך נצרכת בחירה אלוקית, כפי שהיה אצל משה ויהושע. אם אין הדבר כך, העם נחשב כצאן ללא רועה למרות מלכותו. בהנהגה שבטית, קרבת האופי השבטית מקלה על מציאת מנהיג ראוי. אמנם משמע מדבריו שאף העדר הנהגה כללית, הוא חסרון. ועי' לעיל אות א, אם העמדת מלך היא מצווה או רשות, או שעדיף שלטון אחר. עי' להלן ה"ג אות ח, לגבי הסמכות ההלכתית של המינוי.

67. במדבר כז, יז.

68. ראשונים עמדו על כך שחובה לכונן

'מורא מלכות'.[69]

4. העמדת חוקי התורה

שלטון נצרך להעמדת חוקי התורה על תילם.[70] כינון שלטון בארץ ישראל מאפשר לאדם ולעם לקיים את מצוות התורה.[71]

5. מצוות ירושה

הקמת שלטון יהודי בארץ ישראל היא חלק ממצוות ירושת ארץ ישראל ויישובה.[72]

שלטון בכל קיבוץ בני אדם: רס"ג, אמונות ודעות, מאמר עשירי, השער התשיעי; רמב"ם, מורה הנבוכים, ג, כז: "האדם מדיני בטבעו", ולכן חובה להקים גוף שלטוני בכל קיבוץ של בני אדם; רלב"ג, יהושע א, יח: העם זקוק לרועה; עי' ספר העיקרים א, ט: הדת הנימוסית. עי' עקידת יצחק, דברים שער צה, פרשת שופטים, ד"ה והנה הרמב"ן.

69. על דרך האמור במשנה, אבות פ"ג מ"ב: "הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו"; דרשות הר"ן, דרוש יא: "כל אומה צריכה לזה ישוב מדיני... וישראל צריכין זה כיתר האומות".

70. דרשות הר"ן, דרוש יא, בטעם השני: להעמיד חוקי התורה על תילם.

71. עי' רש"ר הירש, אגרות צפון, איגרת ח: המדינה אינה מטרה, אלא אמצעי לקיום דברי התורה; ועי' בפירושו לשמות ו, ח: בעלות עם ישראל על ארץ ישראל הותנתה במילוי תפקידו הלאומי; ועי' בפירושו לדברים יז, יד.

72. עי' השגות הרמב"ן לספר המצוות, שכחת העשין מצווה ד: "שנצטוינו לרשת... ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה", ועי' רצ"י קוק, לנתיבות ישראל (תשס"ג), א, עמ' רפט-רצ: כוונת הרמב"ן אינה מוסבת ליחידים, אלא לירושה לאומית-מדינית, מה שמתקיים בהקמת מדינת ישראל; ועוד שם, ב, עמ' רפ ואילך, ועמ' שנה-שסו: "השלטון היהודי בארץ הקודש, קרי מדינת ישראל וצבאה... הריהו מצווה מפורשת"; על שיטת רמב"ן נסמכו פוסקים רבים: בסוד היחיד והיחד (מהד' תשל"ו), עמ' 424 ואילך: מצוות ירושה וישיבה באה לידי ביטוי בכיבוש פוליטי ובהקמת מדינה, והקמת מדינת ישראל הינה קידוש השם, ועי' בספרו, חמש דרשות (ירושלים, תשל"ד), עמ' 97, שבהקמת מדינת ישראל באות לידי ביטוי ברית אברהם על הארץ וברית סיני; למקורות רבים נוספים שפסקו כרמב"ן, ראה נחלת יעקב (זיסברג), א, עמ' 67. עי' תורת המדינה בישראל, פרקים ד, ה, ח: לרמב"ם יש ערך הלכתי בהקמת שלטון ישראל בארצו, עוד לפני מלך המשיח; ועי' תורת המועדים (גורן; מהד' 2011) עמ'

6. אין צורת שלטון עדיפה

יש אומרים שהתורה לא חייבה צורת שלטון מסוימת, כדוגמת מלוכה;[73] ויש אומרים שהתורה מעדיפה שלטון מלוכני, ורק כאשר לא ניתן להעמיד מלך, העם יכול להתאים את צורת השלטון לפי הנכון לו באותה התקופה,[74] ובלבד ששלטון זה לא יסתור את דיני התורה.[75]

598-609: מדינת ישראל היא שלב בחזון הנביאים; וראה אורות, עמ' קד: "שצבור זה יהיה בעל מדינה פוליטית וסוציאלית וכסא ממלכה לאומית". וראה בעקבי הצאן, לעיל הערה 65, שדעת הרמב"ם בנוגע ליחס שבין העמדת שלטון יהודי לבין ישיבת ארץ ישראל, הפוכה מדעת הרמב"ן לשיטה זו: הרמב"ם לא מנה את מצוות ישיבת ארץ ישראל, שכן היא כלולה במצוות מינוי מלך, שמתקיימת לדידו על ידי כל שלטון יהודי בארץ ישראל.

73. העמק דבר, דברים יז, יד: יש להעמיד שלטון שתואם את רוח העם באותה תקופה, וראה העמק דבר בראשית ט, ז.

74. ראה אגרות הראיה, ד (מהד' תשע"ח), איגרת לה, עמ' מד: "ובענין מינוי מלך... שכ"ז שלא נתגלה מלך המשיח בתנאים המיוחדים, אין שום איסור להנהיג כח ממשלתי באיזה צורה היותר נאותה, וכל מה שהוא יותר נראה לטובתן ולכבודן של ישראל ה"ז משובח", וראה שו"ת משפט כהן, סי' קמד: "נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה. וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו, לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל"; משפטי עזיאל, ט, חו"מ סי' א עמ' רח ד"ה וצריך לומר: לציבור יש זכות וחובה להעמיד בראשו הנהגה ממשלתית עליונה, וראה גם להלן שם: בחירת אנשי המדינה תקפה בגלל שהציבור קיבלום עליהם, אבל סמכותם מוגבלת לצרכי המדינה בלבד; עי' דרכי משה (כאלפון), פרשת קרח; עי' צניף מלוכה (נריה), עמ' 29: התורה חייבה הקמת מערכת שלטון, אך היא לא כפתה משטר מדיני מסוים; ועי' הלכות מדינה, ג, ש"א פ"א, עמ' כז; ושם, א, מבוא השערים, עמ' 17: שלטון מדיני הנהוג בין אומות העולם אינו בהכרח מנוגד לחוקי התורה.

75. ישכיל עבדי, ו, סי' כח, סעיף ב: נבחרי הציבור במדינה יש להם דין של טובי העיר, ויכולים לחוקק לטובת המדינה, אך לא בדברים שהם נגד חוקי התורה; רנ"א רבינוביץ, דרכה של תורה, עמ' 66: העם בוחר את שיטת הממשל, אבל העקרונות ההלכתיים מחייבים אותו; קדושה ומלכות (פילבר), עמ' קז-קיג: עלינו להיות שותפים בהנהגה, כל עוד אינה פוגעת במסורת; משיבת נפש, בראשית מט, כב: "ועתה בעו"ה, אף שאין לנו מלך ונשיאים ומנהיגים, פרנסי הדור במקום המלך". על כבוד מלך שלא התמנה כדין, ועל כבוד

7. משטר דמוקרטי

יש אומרים שראוי להקים משטר דמוקרטי, והוא הרצוי ביותר עד לשיבת מלכות בית דוד ומינוי המלך המשיח;[76] ויש אומרים שקיימת עדיפות למשטר דמוקרטי

מלך רשע, ראה להלן פ"ב ה"א.

76. מלכי בקודש, א, סי' א, סעיף יא, עמ' 65-67: ההנהגה הדמוקרטית תהיה הממלכה הראשונה לבת ירושלים; עי' תחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 5-6: בזמננו אין התנגדות ע"פ התורה להעמדת הנהגה נבחרת בהסכמת העם לזמן מוגבל; ושם עמ' 129, שלמשטר זה מוקנות סמכויות של מלך; וראה הצדק הסוציאלי והצדק המשפטי והמוסרי שלנו, עמ' 80-85: שלטון מונרכי או דמוקרטי שאינם מתחשבים בפרט מנוגדים להשקפה התורנית, ולעומת זאת, דמוקרטיה או שלטון המשיח לעתיד לבוא שדואגים לפרטים, הן צורות שלטון רצויות; ועי' ר"ש ישראלי, 'המשטר המדיני לפי התורה', הציונות הדתית והמדינה, עמ' 209-210: הסתייגות מהיבטים מסויימים במשטר דמוקרטי; ר"י אריאל, מאהלי תורה, עמ' 291-293: לא צורת השלטון היא הדבר המרכזי, אלא איכותו, ולכן אם לא ניתן להעמיד מלך, או כאשר המלכות מושחתת, עדיף שלטון דמוקרטי שמקיים את הכלל "אחרי רבים להטות" (שמות כג, ב), זאת ע"פ שו"ע חו"מ קסג, א ברמ"א; ועי' רנ"צ פרידמן, 'קוים לדמוקרטיה והלכה', תחומין ד (תשמ"ג), עמ' 255-258: התחשבות ברצון העם, כמו שמצוי בשלטון דמוקרטי, נובעת מיסודות ההלכה; ר"י גרשוני, 'בירור במקורות דמוקרטיה ויהדות וזכויות העם', סיני, ק (תשמ"ז), עמ' רצא-רצג, (=הנ"ל, קול יהודה, עמ' תרטז-תריט): ההנהגה הרצויה היא בהסכמת העם, וכאשר אין העם מסוגל, מעמידים שלטון יחיד כמלך, וכנ"ל הערות 10, 74, ולהלן הערה 77; עי' תורת הפילוסופיה, עמ' 30: המשטר הרצוי בישראל הוא "משטר דמוקרטי מעין נשיאות, או שופטים הנבחרים על ידי העם", ולא מלוכה, שאומנם מצווה לכוננה אם יבקשו, אבל עדיף שלא יבקשו; יש שואלים, עמ' כט-לא: יש מקום לשלטון דמוקרטי, ובלבד שאינו מבטל את הקיום הלאומי והיהודי; עי' ר"י שביב, 'דמוקרטיה ויהדות', ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 291-304, שמצדד בשלטון דמוקרטי בזמננו, משום שאין יכולת לממש את מוסד המלוכה; עי' רנ"א רבינוביץ, דרכה של תורה, עמ' 50-83: כשאין אפשרות למנות מלך, התורה אינה מחייבת שלטון מסוים, ולחברה כמו שלנו עדיף שלטון דמוקרטי; פרקי מבוא בדמוקרטיה יהודית, עמ' 51-52: האחריות על עתיד האומה אינה נחלת מושל בודד, והדמוקרטיה מצריכה את כל האזרחים להיות אחראיים ושותפים בגורל העם; וראה מדינת הלכה דמוקרטית, עמ' 90-104: הצעת ממשל משלב - דמוקרטיה מלוכנית; י' גייגר, 'הדמוקרטיה הישראלית בהלכה', תחומין,

על פני שלטון מלוכני, מכיוון שחילופי שלטון הם ערובה למניעת שחיתות.[77]

כ, (תש"ס), עמ' 131.

77. עי' פלא יועץ, ערך ממונה; עי' הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א אות יב, עמ' קמג, בדעת אברבנאל (שמואל א', פ"ח): שלטון דמוקרטי לכתחילה; עי' משפט המלוכה בישראל, פרקים ד-ה, ושם עמ' 40: משטר מלכותי בישראל אינו תואם את רוח היהדות, וגם אין יכולת מעשית להקימו כיום משום שצריך נביא וסנהדרין, ולכן צריך משטר של העם; עי' רח"ד הלוי, מים חיים, ג, סי' נב: בזמנינו, "אין כל דרך אחרת טובה הימנה (מהדמוקרטיה)", וראה עוד שו"ת עשה לך רב, ח, סי' פ, שתחם את דבריו כמתייחסים רק לדמוקרטיה שאינה נוגדת את משפטי התורה, וראה עוד בספרו תורת חיים, שמות, עמ' קא, בנוגע ליתרונות משטר השבטים, ובשו"ת עשה לך רב, ג, סי' נו, שהתורה בכוונה לא הכתיבה את צורת המשטר, אלא הותירה זאת לבחירת העם (השווה לדברי הנצי"ב, לעיל הערה 73); הלכות מדינה, א, ש"ג פ"ד, עמ' קנג: לשאלת מינוי נשיא בזמננו; ועי' חשמונאים א, ח: הערכה גדולה לשלטון העם שנהג ברומא.

פרק א הלכה ב

א.סדר קיום מצוות מינוי מלך, מחיית עמלק ובניין מקדש

1. סדר המצוות מחייב לדורות
2. סדר המצוות אינו מחייב לדורות
3. מינוי מלך ומחיית עמלק
4. מחיית עמלק ובניית המקדש
5. בית המקדש קודם למלך

ב. מינוי מלך בתרעומת

1. בקשה ממניעים פסולים
2. בקשת מלך "ככל הגויים"
3. בקשת מלך כשהשעה אינה מתאימה
4. אין מצווה - לכן הבקשה ללא צורך

ב מינוי מלך קודם למלחמת עמלק, שנאמר אותי שלח ה' למשחך למלך וכו' עתה לך והכיתה את עמלק;[1] והכרתת זרע עמלק קודמת לבנין הבית, שנאמר ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל אויביו ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה [נא] אנכי יושב בבית ארזים.[2]

1. שמואל א' טו, א-ג. מקור זה הביאו גם מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה משיחה; רבנו בחיי, דברים יז, טו. ועי' ספרי, דברים, פיסקה סז, וסנהדרין כ ע"ב, שלמדו זאת משמות יז, טז: "כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק" - תחילה "כס" היינו מלכות, ואח"כ מלחמה בעמלק, וכ"כ סמ"ג, עשין קיד-קטו. ועי' רדב"ז, לעיל ה"א, ולחם משנה כאן, שהרמב"ם העדיף מקור מובן ומפורש. (על דרכו זו של הרמב"ם, עי' יד מלאכי, כללי הרמב"ם אות ד' בשם הלח"מ במקומות רבים, וכן בשם מהרי"ק, באר שבע, פר"ח, גידולי תרומה, ועוד; הערות רי"פ פערלא על יד מלאכי, נועם כג (תשמ"ה) עמ' סח-סט; תורה תמימה, ויקרא י אות ו; קרית מלך, כללים בסוף הספר, עמ' רפז; הרב נריה גוטל, 'דרך המלך במשנה', סיני, קלה-קלו (תשס"ה), עמ' קב-קג, ועמ' קכז-קכח הערה 86; וראה להלן הערה 2); ועי' להלן פ"ה ה"א, בדין מלחמת עמלק על ידי המלך.

2. שמואל ב' ז, ב. מקור זה הביאו גם מאירי, שם; רבנו בחיי, דברים שם. ועי' ספרי שם, וסנהדרין שם, שלמדו זאת גם מפסוק זה וגם מדברים יב, י-יא: "והניח לכם מכל אֹיְבֵיכם מסביב וישבתם בטח. והיה המקום אשר יבחר...", וכ"כ סמ"ג, עשין קיד-קטו. דומה כי העדפת הרמב"ם

מאחר שהקמת המלך מצוה, למה לא רצה הקב"ה, כששאלו מלך משמואל, לפי ששאלו בתרעומת;[3] ולא שאלו לקיים המצוה, אלא מפני שקצו בשמואל הנביא,[4] שנאמר כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו וגו'.[5]

א. סדר קיום מצוות מינוי מלך, מחיית עמלק ובניין מקדש

הרמב"ם כרך יחד את שלוש המצוות שנזכרו לעיל בהלכה א: מינוי מלך, מחיית עמלק ובניין מקדש. הפוסקים דנו בשאלה אם יש סדר לקיום המצוות, ואם הסדר מחייב לדורות. עוד נתנו דעתם לשאלת קיומה של תלות בין המצוות, השוללת קיום אחת מהן בלא שהתקיימה תחילה זו שקודמת לה.

את פסוקי הנביא, נובעת מכך שהם עוסקים ביישום בפועל (וראה לעיל הערה 1).

3. סנהדרין כ ע"ב, כשיטת רבי נהוראי, שלא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן, אע"פ שהרמב"ם לעיל פ"א ה"א לא פסק כשיטה זו; תוספתא, סנהדרין פ"ד ה"ה: "לפי שהקדימו על ידן". בביאור ההקדמה, עי' חסדי דוד על התוספתא, שם: "מפני שהקדימו לשאול מעצמן, והיה להם להמתין עד שיעמידנו שמואל"; ועי' מנחת ביכורים על התוספתא שם, שהיה להם להמתין עד שיצווה הקדוש ברוך הוא; וראה להלן אות ב, ולהלן הערה 4.

4. ספרי, דברים, פיסקה קנו: "אמר רבי יהודה, והלא מצוה מן התורה לשאול להם מלך, שנאמר: שום תשים עליך מלך; למה נענשו בימי שמואל, לפי שהקדימו על ידם...". עי' אהלי יהודה (נג'אר), פרשת שופטים פי"ב ד"ה שהקדימו, שיש לגרוס בספרי: "שהקדימו על ידו", היינו על שמואל, וחטאם הוא שביקשו מלך כשכבר יש להם שופט ואינם צריכים מלך, עי' להלן הערות 13, 28; מדרש תנאים, דברים יז, יד; עי' מאירי, הוריות יא ע"ב, ובהקדמה לפירושו לתהלים ד"ה ומפרשי, שהקשה על הרמב"ם, מאחר שבאותה תקופה שמואל כבר היה זקן, אם כן לא בו מאסו, אלא בבניו. ועי' להלן הערה 25.

5. שמואל א' ח, ז; ועי' ספרי, דברים, פיסקה קנו הנ"ל, בביאור חטא ישראל בבקשה זו: לדעת רבי יהודה, בכך שביקשו "ככל הגוים אשר סביבותינו", ולדעת רבי נהוראי, בכך שביקשו מלך "להעבירן לעבודת אלילים". כך פירשו את הספרי שם, בדעת ר' יהודה: המיוחס לראב"ד; רבנו הלל; תולדות אדם; זית רענן (על ילקוט שמעוני, שופטים, רמז תתקיב-תתקיג); זרע אברהם (ליכטשטיין).

1. סדר המצוות מחייב לדורות

יש אומרים כי הרמב"ם סובר שהסדר מחייב: "מינוי מלך קודם למלחמת עמלק... והכרתת זרע עמלק קודמת לבנין הבית". כסדר שהיה עם הכניסה לארץ בראשונה, כך הסדר לדורות. בהתאם, אי אפשר להכרית את זרע עמלק ולבנות את בית המקדש ללא מלך.[6]

6. מדרש תנאים, דברים יב, י; עי' תנחומא (ורשא), כי תצא, יא (בובר, שם יז); פסיקתא זוטרתא, דברים יט ע"א ד"ה ועברתם; סנהדרין שם ורש"י שם: "שהן תלויות זו בזו לעשותן כסדרן"; עי' רמב"ם להלן פי"א ה"א: "המלך המשיח... ובונה המקדש", וראה ספר המצוות מ"ע קעג, וראה הל' בית הבחירה פ"ו הי"א: צריך מלך לצורך קידוש העזרות (ועי' שו"ת בית הלוי, ב, סי' א אות ח בהגהה, שנחיצות מלך אינה רק להוספה, אלא גם לעיקר הבנייה בתחילה); רמב"ם, סדר תפילות, נוסח ברכת המזון: "הרחמן יזכנו לימות המשיח ולבנין בית המקדש ולחיי העולם הבא", ימות המשיח קודמים לבניין המקדש; מורה נבוכים, ג, מה (תרגום ר"י קאפח): "ולפיכך בא הציווי שלא יבנה בית הבחירה כי אם אחר הקמת מלך, כדי שתהא ההחלטה ביד אחד ויסתלקו הקטטות" (אך ראה שם, שנימק בכך את הצורך במלך בבחירת מקום המקדש); סמ"ג, עשין קסג; מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה משיחה; מהרש"א, חידושי אגדות מגילה יח ע"א ד"ה וכיון שבא; עי' שושן עדות (בוסקוביץ), עדויות פ"א מ"ה אות ד, שהסדר ברמב"ם מחייב: כך היה בעבר וכך חייב להיות בעתיד; עי' ערוך השולחן העתיד, קדשים א, ח: בניית המקדש היא אחר מלחמת עמלק ומינוי מלך (ועי' להלן הערה 15); מעשי למלך, הל' בית הבחירה פ"א ה"א אות יג: מסביר מדוע נדרשים פסוקים ללמד שמלך קודם גם להכרתת עמלק וגם לבניית בית המקדש; חידושים וביאורים בש"ס (שניאורסאהן), א, סי' כט עמ' רלב הערה 35: סדר המצוות גורם לכך שקיום אחת תלוי בשנייה; עי' אבני שהם (שחור), פרשת כי תצא עמ' תסב: אי אפשר לקיים את מחיית עמלק מיד בכניסה לארץ, ולכן יהושע כמלך לא עסק בכך, כי עדיין לא הונח לו מהאויבים.

עיין לעיל ה"א אות ה הערה 50, ואות ו הערה 58: מתפקידי המלך למחות את עמלק ולבנות את בית המקדש, ולכן מינוי מלך קודם למצוות אלו. בטעם הדבר, עי' מערכי לב (חזן), דרוש מ, פו ע"ב ד"ה ומעתה: "מינוי מלך הכרחי למחיית עמלק... דמלך דרכו לכבש". עי' ערוך השולחן העתיד, הלכות מלכים עא, ה: אי אפשר לבנות את בית המקדש, מקור הקדושה, עד שמכריתים את עמלק, מקור הטומאה. וראה לעיל ה"א אות ו שם, על בניין בית שני ללא מלך לשיטה זו.

2. סדר המצוות אינו מחייב לדורות

יש החולקים וסוברים שהסדר היה מחייב רק בכניסה הראשונה לארץ ישראל, והתייחס לבניית בית ראשון בלבד. לדעתם, מבית שני והלאה, ניתן לקיים את מצוות בניית המקדש גם לפני מינוי מלך.[7]

3. מינוי מלך ומחיית עמלק

יש אומרים שאי אפשר לקיים את מחיית עמלק ללא מלך, ולכן חובה להעמיד מלך כדי לקיים את מצוות מחיית עמלק.[8]

יש אומרים שמחיית עמלק אינה תלויה במינוי מלך, והיא יכולה להתקיים עוד לפני מינוי מלך.[9]

7. עיר הקדש והמקדש, ה, פ"א עמ' ד: הסדר הכתוב ברמב"ם לא חייב אלא רק ביחס לבית ראשון, שהרי את הבית השני בנו בלי מלך ונביא, ואף בית שלישי ניסו לבנות ברישיון הקיסר (ראה בראשית רבה, סד, י). בהתאם, גם כיום ניתן לבנות את בית המקדש, עוד קודם למינוי מלך; ועי' ר"א נבנצל, 'בנין בית המקדש בזמן הזה', המעין יט, ב (תשרי תשל"ט) עמ' 5, ובספרו ביצחק יקרא (על הש"ס), סי' מ.

8. רמב"ם כאן, עיין לעיל הערה 6; נתיבות עולם (גלאנטי) על סמ"ג, עשה קיד-קטו בדעת הרמב"ם כאן: מינוי מלך מצווה, מכך שמחיית עמלק הותנתה במלך; עי' הקדמה לשו"ת עונג יום טוב: שאול מונה למלך כדי שיהיה ניתן למחות את עמלק, אלא ששאול סבר ששמיעתו בקול העם מבטלת את מעמדו המלכותי, ובשעה שאין מלך לא ניתן למחות את עמלק. על זה הוכיחו שמואל: "אם קטֹן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה, וימשחך ה' למלך על ישראל" (שמואל א' טו, יז).

9. עי' דברים רבה, שופטים, פרשה ה סי' י: "למחות זכרו של עמלק, ולמנות להם מלך, ולבנות בית המקדש", אם כי ביישום נכתב: "ומינו להם מלך ומיחו זרעו של עמלק"; רד"ל, ביאור פרקי דרבי אליעזר מד, מב; עי' בעל הטורים, דברים כו, א: מייד בכניסתם לארץ הצטוו למחות את זכר עמלק; ראה עטרות אדר, פרשת כי תבא עמ' רכח-רכט: אין כוונת בעל הטורים מייד - ממש, אלא אחר ירושה וישיבה; עי' מלבי"ם, שמואל א' ח, ו: "ומ"ש חז"ל ששאלוהו שלא בעונתו, כי המצוה להעמיד מלך, הוא לאחר מלחמת עמלק", וחטא עם ישראל היה שביקשו מלך עוד לפני שמחו את עמלק (עם זאת, יש להעיר שמלבי"ם עצמו חוזר ושונה שהמצוות כסדרן, ומחיית עמלק היא מחובות המלך. ראה מלבי"ם במדבר כד, ז; דברים יב, י; שמואל א' יד, מח; שם טו, א; מלכים א' ה, יז; הושע ג, ה; ועי' שו"ת ציץ אליעזר, ב, סי' כח אות ה; וכן הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א אות ה, שהקשה שזה נגד האמור בגמרא, סנהדרין כ ע"ב, אך הביא ראיה מדברים

ויש אומרים שישנה העדפה למינוי מלך לפני מחיית עמלק, אבל אין הדבר מעכב.[10]

4. מחיית עמלק ובניית המקדש

דעת הרמב"ם היא, שלאחר מינוי מלך יש להקדים את מחיית עמלק, ולבסוף בניית בית המקדש. ויש שניתן להבין מדבריהם שהסדר הוא: מינוי מלך, בניית בית המקדש, ולבסוף מחיית עמלק.[11]

יש אומרים שלצורך בנין המקדש אין צורך במחיית כל זרע עמלק, ודי בהכרתה של חלק מזרעו.[12]

רבה הנ"ל).

10. הדרת מלך, כאן; עי' מלך ביפיו (קפלן) עמ' כה: מחיית עמלק קודמת לבניית המקדש למצווה ולא לעכב, שהרי בבית ראשון ובבית שני, לא הייתה אפשרות למחות את עמלק, ובכל זאת בנו מקדש.

11. עי' תוספתא, סנהדרין פ"ד ה"ה, שמנתה כך את סדר המצוות, אך לא עסקה בסדרן; כן בחינוך, מצווה תצז ומצווה תרד, ע"פ רמב"ם, ספר המצוות, מצוות עשה כ, קעג, קפח: בכולן כתב כסדר התוספתא, ע"פ פתיחת הספרי דברים, פיסקה סז (אך ראה לעיל הערה 2, שאף הספרי מסיק שהסדר כמבואר ברמב"ם כאן, ולפיכך נראה שלא עסקו בסדר המצוות). וראה באר מרים, כאן.

12. ספרי דבי רב, על ספרי דברים, פיסקה סז, ד"ה ובהא: דוד לא מחה את זכר עמלק לפני שביקש לבנות את בית המקדש, משום שאחר ששאול לא עשה כאשר נצטווה, "שוב אי אפשר להכריתם לגמרי" אלא רק להילחם בהם "כפי השגת ידינו", ואת זה דוד עשה; עמק הנצי"ב, על הספרי שם: לדין קדימת מחיית עמלק לבניית בית המקדש, די בקיום "והניח", היינו שאינם נלחמים איתנו, ואין הכרח במחייה גמורה. אכן, כך היה בימי דוד, שהרג את העמלקים אבל לא את כולם; עי' גנזי ראיה - להלן, בשילהי ספרנו - על הלכה זו: לצורך בניית המקדש די ב"הכרתת זרעו" בידי אדם, ואילו מחיית זכרו לגמרי היא בידי שמים, כלשון התורה "מחה אמחה" (שמות יז, יד), וראה לעיל פ"א ה"א הערה 48.

5. בית המקדש קודם למלך

יש אומרים שהחובה לבנות את בית המקדש קודמת תמיד למינוי מלך, לפי שמלכות שמיים קודמת למלכות ארץ. אם כן, ראוי היה לבנות את בית המקדש עוד לפני שביקשו מלך.[13]

יש אומרים שבניין בית המקדש יקדם למלכות בית דוד.[14]

13. מכילתא לדברים, פרשת ראה (מהגניזה), בספר תפארת ישראל (ברסלוי תרע"א), עמ' 191-192: "בית הבחירה קודם למלך, והדין נותן... הקדים מלכות השמים למלכות הארץ". ועי' מרדכי סבתו, 'מינוי מלך ובניית בית הבחירה: עיון מחודש', תרביץ עו, ג-ד (תשס"ז) עמ' 353-384, שביאר כי לדעת המכילתא, זו כוונת הכתוב "אותי מאסו" - שהקדימו לבקש מלך לפני בניית בית המקדש, וזו גם משמעות "לפי שהקדימו על ידן", שבתוספתא הנ"ל, הערה 3, שהפכו את הסדר; רמב"ן, במדבר טז, כא: "שהיה עונש על ישראל, בהתאחר בנין בית הבחירה... ואילו היו ישראל חפצים בדבר, ונתעוררו בו מתחילה, היה נעשה בימי אחד מהשופטים, או בימי שאול, או גם בימי דוד; כי אם שבטי ישראל היו מתעוררים בדבר, לא היה הוא הבונה, אבל ישראל הם היו הבונים", משמע שאין מניעה שבניין המקדש יקדם למינוי מלך; ועי' מרגליות הים, סנהדרין כ ע"ב אות כ, שהסביר בדעת רמב"ן שהשופט כמלך לעניין זה, ולפי זה הסדר לא השתנה.

14. ירושלמי, מעשר שני פ"ה ה"ב: "זאת אומרת, שבית המקדש עתיד להיבנות קודם למלכות בית דוד"; עיין משנה למלך אחרון, הל' גירושין פ"ו ה"א ד"ה ואגב גררא: ראיה לכך מדברי הבבלי, תענית יז ע"ב, שחששו לשתיית יין על ידי כהנים מטעם "מהרה יבנה המקדש", והרי אם צריך מלכות קודם למקדש, הרי שאין מדובר בבנייה פתאומית; עי' שו"ת שאילת דוד, הקדמת קונטרס דרישת ציון וירושלים: יש לגרוס בירושלמי "ירושלים", שהיא אכן תיבנה קודם למלכות, ולא "בית המקדש", שהוא חייב מלך לפני בנייתו, ועוד הסביר שכוונת הירושלמי היא שיכול להיות כך, אבל לא שמחויב להיות כך; עיין גבורת ארי, תענית יז ע"א ד"ה מיהו: דברי חז"ל שבירושלמי נאמנים עלינו; זוהר, מדרש הנעלם, א, פרשת תולדות ד"ה ויזד: "בית המקדש קודם לקבוץ גליות"; סדר רב עמרם גאון, תפילת שמונה עשרה: "בנה ביתך, שכלל היכלך, קרב משיחך, פדה צאנך, ושמח עדתך" - קודם "בנה ביתך", ואח"כ "קרב משיחך", וכך הביא משמו הטור, או"ח סי' קכב; עי' רש"י, מגילה יח ע"א ד"ה אחר: "אחר ישובו לבית המקדש, ובקשו הקדוש ברוך הוא ואת דוד מלכם"; שבלי הלקט, סי' קנז: סדר התפילה אינו כסדר הפסוק (הושע ג, ה): "אחר ישבו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים", שבפסוק מלך קודם ואח"כ בית המקדש (שהוא "טובו"), ואילו בתפילה בית המקדש קודם למלך. לעומת זאת, עי'

יש מי שאומר שאין לנו ידיעה איזה מהם יקדם.[15]

ב. מינוי מלך בתרעומת

הרמב"ם וסיעתו סבורים שהצטוו ישראל למנות מלך.[16] אם כן, שואל הרמב"ם: "מאחר שהקמת מלך מצוה, למה לא רצה הקדוש ברוך הוא כששאלו מלך משמואל?", ומשיב: "לפי ששאלו בתרעומת, ולא שאלו לקיים המצווה, אלא מפני שקצו בשמואל הנביא,[17] שנאמר: כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו וגו'".[18]

ב"ח, או"ח קיח ד"ה ויש להקשות, שהסביר שדברי רש"י (לעיל) מבוססים על הפסוק; תוספות יום טוב, מעשר שני פ"ה, מ"ב ד"ה ותנאי: "כי בנין בית המקדש קודם למלכות בית דוד" (עי' שושן עדות, עדויות שם, שדחה את דברי התוי"ט); עלי תמר, ברכות פ"ב, ה"ד ד"ה וכולל: בסדר התפילה, בניין ירושלים והמקדש קודם למלכות בית דוד; עי' שו"ת משפט כהן, סימן צד אות ב: "אם יהי' רצון ד' שנבנה ביהמ"ק, גם קודם שיבא משיח ותתגלה הנבואה ויראו הנפלאות, לא יהי' כ"כ עכוב בדבר"; עי' אם הבנים שמחה, פ"ב אות טז. עי' ביצחק יקרא (על הש"ס), סי' מ, ודברי העורך שם: בניין המקדש שקודם למלך, בניינו כמבנה בית שני. מלך המשיח יבנה בית שלישי כמבנה המתואר ביחזקאל, מ-מג. ושני טעמים לדבר: א. בית שני לא נבנה כבניין יחזקאל, כיוון שלא הבינוהו (ראה רמב"ם, הל' בית הבחירה פ"א ה"ד), ואיננו מבינים יותר מאנשי כנסת הגדולה ונביאים שעמם. מה שאין כן המשיח, שיהיה נביא גדול "קרוב ממשה" וחכם יותר משלמה (רמב"ם, הל' תשובה פ"ט ה"ב). ב. ראה לעיל הערה 6, שעל מנת להוסיף על העזרה יש צורך במלך, ועזרת בית שלישי גדולה יותר מעזרת בית ראשון ושני, ולפיכך י"א שמלך מעכב את בניין הבית השלישי.

15. ערוך השולחן העתיד, הל' מלכים פא, ו.

16. עי' לעיל פ"א ה"א אות א.

17. שמואל א' ח, א-כ: "ויהי כאשר זקן שמואל... ויתקבצו כל זקני ישראל ויבאו אל שמואל הרמתה. ויאמרו אליו הנה אתה זקנת ובניך לא הלכו בדרכיך, עתה שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים. וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו, ויתפלל שמואל אל ה'. ויאמר ה' אל שמואל שמע בקול העם לכל אשר יאמרו אליך, כי לא אתך מאסו כי אתי מאסו ממלך עליהם. ככל המעשים אשר עשו מיום העלתי אתם ממצרים ועד היום הזה ויעזבני ויעבדו אלהים אחרים, כן המה עשים גם לך. ועתה שמע בקולם, אך כי העד תעיד בהם והגדת להם משפט המלך אשר ימלך עליהם... וימאנו העם לשמע בקול שמואל ויאמרו לא כי אם מלך יהיה עלינו. והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתנו".

18. שמואל א' ח, ז. עיין מדרש שמואל

פרשנויות שונות ניתנו לתרעומת פסולה זו, והדבר עשוי להשליך על השיקולים למינוי מלך בעתיד.

1. בקשה ממניעים פסולים

יש אומרים שההתנגדות נבעה מכך שעם ישראל ביקש מלך כדי לעבוד עבודה זרה.[19]

יש אומרים שההתנגדות נבעה מכך שעמי הארץ ביקשו מלך כדי לחיות ככל הגויים, בלי עול מלכות שמים.[20]

יש מי שראה את הבעיה בביטוי "תנה לנו" - היינו שהעם לא יקבל את מרות המלך, והמלך יצטרך להחניף לעם.[21]

2. בקשת מלך "ככל הגויים"

יש אומרים שישראל ביקשו מלך שישפטם ככל הגויים גם במשפט שבין אדם לחברו, ובכך מאסו במשפטי התורה. אילו היו מבקשים מלך לצרכי תיקון המדינה בלבד, היה שמואל נענה לדבריהם ללא התנגדות.[22]

(בובר) יג, ד, כיצד מובן מהפסוק שהתרעומת הייתה גם על שמואל ולא רק על ה' : "תני רבי שמעון בן יוחי, 'אותי מאסו' - גם אותי מאסו, כי גם אותי מאסו".

19. ספרי, דברים, פרשת שופטים, סימן קנו - דעת רבי נהוראי. עי' מגדל דוד, ספר מצוה, עשין, מצוות עשה קסה: "והכוונה באמרו להעבידם ע"ז, כדרך מלכי האומות שלוחמים ע"פ הוברי שמים החוזים בכוכבים, שזה מענין ע"ז". ועי' מלבי"ם, דברים יז, יד, ושמואל א' ח, ח: "שמאסו להיות מונהגים על ידך, הנהגה נסיית השגחיית, ורוצים הנהגה טבעיית, לבטוח בזרוע בשר"; עי' רד"צ הופמן, דברים יז - פרשת המלך: "נמצינו למדים, כי לא בקשת המלכות כשלעצמה היה החטא ששמואל הוכיחם עליו, אלא הלך הרוח שבדבר, חוסר האמונה בקדוש ברוך הוא".

20. מדרש אגדה (בובר), דברים יז, יד: "שזקנים שבאותו הדור שאלו כהוגן, ואומרים: שימה לנו מלך לשופטנו ככל הגוים, כשם שהקב"ה צוה למשה רבינו, אבל עמי הארץ קלקלו, שנאמר: והיינו גם אנחנו ככל הגוים"; עי' פירוש המיוחס לראב"ד על ספרי דברים, פיסקה קנז עמ' תעד, ועוד, שהתורה כתבה את ראיית העתיד, שכך יבקשו לעתיד לבוא; כפירוש זה כתב רמב"ן, דברים יז, יד; עי' שו"ת ציץ אליעזר, ב, סי' כח, אות ה, וכן הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א אות ה: חטא עמי הארץ היה שהקדימו ואמרו "והיינו ככל הגוים" - המטרה בבקשת מלך אינה לקיום המצווה אלא שקצו במלכות שמים ובהנהגה רוחנית. וראה לעיל הערה 19.

21. כלי יקר, דברים יז, טו.

22. מדרש תנאים, דברים, פרשת שופטים

יש אומרים שההתנגדות נבעה מכך שמלוכה עוברת בירושה, כנהוג אצל הגויים, ודבר זה נמאס בעיני ה'.[23]

יש אומרים שההתנגדות נבעה מרצונם שהמלך יעשה מלחמות כמו אצל מלכי אומות העולם, וסגנון זה מביע חוסר ביטחון בה'.[24]

יז, יד: שאלו בתרעומת, ולא בקשו להם מלך לשם שמים; דרשות הר"ן, דרוש יא ד"ה וזה היה; של"ה, פרשת שופטים, תורה אור אותיות ג-ד: יש לחלק את הפסוק לשניים: "שימה לנו מלך" - מדברי השופטים שמבקשים מלך שיצטרף אליהם ויתקן תקנות; "לשפטנו ככל הגוים" - מדברי עמי הארץ; מהרש"א, חידושי אגדות סנהדרין כ ע"ב ד"ה וכן: העם ביקש מלך שישפוט "בדת נימוסית" ולא בדיני התורה כמו השופט; ערוך השולחן העתיד, הלכות מלכים עא, ז; עי' אבני נזר, יו"ד שיב, מח: קשה על הר"ן, שאמר שמלך אינו דן ע"פ דין תורה. עי' חומת אנך, שמואל א' פ"ח: כוונתם בבקשת מינוי מלך הייתה כדי שהוא ימנה שופטים, והתנגדותו של שמואל הייתה על שלא ביקשו זאת ממנו, והתנגדות הקב"ה הייתה על שביקשו שופטים רק כדי שהעם לא יעשו עוול מפני אימת מלכות, ולא כדי שהשופטים ידונו דין אמת מיראת ה'.

23. ספורנו, דברים שם. עי' לעיל פ"א ה"א הערה 16.

24. רש"י, סנהדרין כ ע"ב, בשיטתו של רבי אליעזר: "אבל עמי הארץ תלו עליו מלחמותיהם, שאמרו: ויצא בראשינו ונלחם את מלחמתנו", וראה שעורי הרב (סולוביצ'יק), סנהדרין שם אות סט: לרש"י, עמי הארץ רצו במינוי כדי להילחם להם מלחמות הרשות; יד רמה, סנהדרין שם; סמ"ג, עשין קיד-קטו; עי' רד"ק, שמואל א' ח, ה: חטאם היה שרצו מלך לצרכי לחימה, וזה ככל הגויים, שכן אם היו שומרים דרך ה', לא היה בכך צורך, כי הוא לוחם את מלחמותיהם; מאירי, סנהדרין כ ע"ב ד"ה שלוש, בהסבר הראשון; עי' שפתי כהן (עה"ת), דברים יז, יד: "כיוון שרצו לבטוח בניצוחו של בשר ודם, ולא בניצוחו של מקום, לזה חרה לשמואל ולה' "; וראה רש"ר הירש, המובא להלן הערה 27. אך עי' רמב"ם כאן פ"א ה"ח, ולהלן פ"ד ה"י, שלדעתו זו אחת ממשימותיו העיקריות של המלך: "שאין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמות", ומקורו בבקשת העם משמואל, ועי' ציץ אליעזר, ב, סי' כח אות ה, וכן הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א אות ה; פירוש רב שמואל בן חפני גאון על התורה, עמ' תמו (=מיוחס לרס"ג על התורה, סיני צו, א-ב [תשרי-חשון תשמ"ה], עמ' י): צריך מלך למלחמה, אך בקשתם באה בתקופה שבה לא היו מלחמות ולא היה צורך במלך; וכעין זה כתב בשיר מעון (סופר), דברים יז, יד.

3. בקשת מלך כשהשעה אינה מתאימה

יש אומרים שלא היה עליהם לבקש מלך בימי שמואל, מכיוון שבעת ההיא עדיין לא היה אדם ראוי למלוכה משבט יהודה.[25] לכן המליך הקב"ה מלך משבט אחר, באופן זמני.[26]

יש אומרים שהבקשה הייתה טרם זמנה, שכן עדיין לא הגיע המועד הנכון.[27] ויש אומרים שמכיוון שבעת ההיא הנהיגם שמואל הנביא, על כן עדיין לא היה צורך במלך.[28]

25. מאירי, הוריות יא ע"ב, ובהקדמת פירושו לתהילים ד"ה ומפרשי.

26. מאירי, הוריות שם, ובהקדמת פירושו לתהילים שם.

27. מאור האפלה, פרשת שופטים, עמ' תקכב: "שהיו שתי שנים מן המועד שאמר להם משה"; להסבר, ראה ילקוט מדרשי תימן, פרשת שופטים יז, טו הערה 52: מלכות שאול נמשכה שנתיים, עד לזמן שבו הייתה צריכה להיקבע מלכות דוד, וזו התרעומת שבהקדמת הבקשה. ראה רש"ר הירש, דברים יז, יד: זמן המלכת המלך הוא רק לאחר השלמת כיבוש הארץ וחלוקתה, כשיחושו צורך במלך שיאחד אותם, על מנת להגיע להצלחתם הלאומית העליונה, המתבטאת בקיום מלא של התורה. כאשר ביקשו מלך, לצורך מלחמה, לפני סיום כיבוש הארץ וחלוקתה - "הקדימו על ידן", כלשון חז"ל, לעיל הערות 3-4, שטרם הגיע זמנו של המלך.

28. רבינו עזריאל, מובא בשיטה מקובצת, נזיר ה ע"א ד"ה לקץ; רמב"ן, בראשית מט, י: "שהיה שמואל שופט ונביא ולוחם מלחמותיהם על פי ה' ומושיע אותם, ולא היה להם לשאול מלך בימיו, כמו שאמר להם 'וה' אלהיכם מלככם' (שמואל א' יב, יב)"; תורת המנחה, דרשה ע; מאירי, סנהדרין כ ע"ב ד"ה שלש, בהסבר השני; ריקאנטי, דברים יז, יז, ע"פ רמב"ן, בראשית שם: "שאלת המלכות בעת ההיא נתעב אצל הבורא"; חסדי דוד, על תוספתא סנהדרין ד, ג, בדעת התוספתא והרמב"ם: קצו בהנהגת שמואל הנביא, ולכן נענשו, ועי' ציץ אליעזר, שם אות ד, שהקשה על דבריו; מלבי"ם שמואל א' ח, ו: "לא היה להם לעזוב הנהגה זו ההשגחית, ולהסתופף בצל בשר".

4. אין מצווה - לכן הבקשה ללא צורך

יש מי שאומר כי גם הרמב"ם סבור שאין מצווה במינוי מלך, ולכן בקשת מלך אינה ראויה.[29]

29. אברבנאל, דברים יז ד"ה לא נאמרה, בדעת הרמב"ם: "וכאשר שמואל הוכיחם על זה, איך לא השיבוהו מה פשענו ומה חטאתנו, הלא ה' צוה לעשותו, אם לא שהיה מקובל וידוע ביניהם ששאלת המלך איננה מצוה ושהם שאלוהו ליצרם הרע". יצוין שפרשנות אברבנאל בדעת הרמב"ם יחידאית, שכן ככלל, פרשני הרמב"ם סבורים שלדעתו מינוי המלך מצווה, ראה לעיל פ"א ה"א אות א. עי' רבינו בחיי, דברים יז, טו: "כי העם הנבחר, אשר אדון הכל מלכו, מה יעשה במלך בשר ודם"; וראה מעשי למלך, הלכות בית הבחירה פ"א ה"א אות יט: לכתחילה, עם ישראל מונהג בהנהגה ניסית, ואינו צריך מלך, אלא שאם הם מבקשים מלך, בכך הם מעידים על עצמם שאינם ראויים להנהגה ניסית, ואז באמת צריכים מלך. עי' שו"ת וחידושי רבינו שלמה קלוגר, סי' לב, ד"ה והנה מה דהקשית: התרעומת הייתה מכיוון שבקשו לטובת עצמן, ובגלל זה לא הייתה מצווה למנות מלך, אלא רק רשות. ועי' לעיל פ"א ה"א אות א, ושם הערות 10, 13-15.

פרק א הלכה ג

א. הליך מינוי מלך
1. פעולות המינוי
2. תפקיד בית הדין והנביא במינוי

ב. מינוי חוזר למלך שהוסר ממלכותו

ג. הלכות בית הדין הגדול במינוי מלך
1. מספר חברי בית הדין
2. צירוף נביא למניין חברי בית הדין
3. הסכמת רוב בית הדין
4. מקום ישיבת בית הדין

ד. מינוי על ידי אורים ותומים

ה. מינוי מלך על ידי בית דין ונביא - לכתחילה ובדיעבד
1. מינוי לכתחילה על ידי בית דין ונביא
2. מינוי בדיעבד ללא בית דין או ללא נביא

ו. הצורך בבית דין ובנביא במינוי מלך על חלק מישראל
1. הצורך בבית דין במינוי מלך על חלק מישראל
2. הצורך בנביא במינוי מלך על חלק מישראל

ז. הסכמת העם למינוי מלך; מינוי מלך על ידי העם בלבד
1. הסכמת העם למינוי מלך
2. מינוי מלך על ידי העם בלבד

ח. מינוי שלטון על ידי העם
1. מינוי שלטון יחיד שאינו מלוכני
2. מינוי שלטון ציבורי ומדינת ישראל

ג אין מעמידין מלך תחילה[1] אלא על פי בית דין של שבעים ואחד[2] זקנים[3] ועל פי נביא,[4] כיהושע שמינהו משה רבינו[5] ובית דינו,[6] וכשאול ודוד שמינה אותם שמואל[7] הרמתי ובית דינו.[8]

1. על העמדת בן מלך - יורש, ראה להלן, פ"א ה"ז אות ו.

2. כך במהדורת שילת, וברוב המהדורות: "שבעים", וראה להלן אות ג סעיף 1.

3. תוספתא, סנהדרין פ"ג ה"ד. עם זאת, פרשני הרמב"ם הצביעו על מקורות נוספים: א. ספרי זוטא, במדבר כז, יט: "והעמדת... שיהא מומחה מפי... כל העדה", ו"כל העדה" היא סנהדרין גדולה (ע"פ סנהדרין טז ע"א), ראה סדר משנה (תאומים), הל' סנהדרין פ"ה ה"א ד"ה תוספתא; תורה שלמה, טו, עמ' קפט ד"ה סמיכת. ב. עיין רמב"ם להלן, שהעמדת יהושע, שאול ודוד נעשתה על ידי בי"ד, וזה מקור הדין לכל מלך, בדומה למה שאמרו (סנהדרין טז ע"ב) שכל מה שמשה עשה, עלינו לעשות כמותו, ראה חק נתן, סנהדרין פ"ה ה"א; שדה הארץ, א, פרשת

תרומה דרוש א, קכו ע"א, ד"ה ולקושיא וד"ה ואגב; קרבן אשה, כאן ד"ה ולענ"ד; אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, כה ע"ד ד"ה ומאחר, בדעת הקרית ספר, הל' סנהדרין פ"ה ה"א; רז"א עפשטיין, 'חידושים על ש"ס ורמב"ם', ישורון, לב (תשע"ה), סי' כג אות ה; עמוד הימיני, סי' ז אות ו ד"ה וביותר, וראה להלן, הערות 54, 65. ג. גופי הלכות (אלגאזי), לשונות הרמב"ם, כאן; לחם יהודה (עייאש), הל' סנהדרין פ"ה ה"א ד"ה וא"ת; שדה הארץ, א, פרשת תרומה דרוש א, קכו ע"א, ד"ה ולקושיא וד"ה ואגב (בביאורו השני): כשם שמינוי כהן גדול הוא בביה"ד הגדול, "כל הדבר הגדול יביאו אליך, דבריו של גדול" (סנהדרין טז ע"א; רמב"ם הל' כלי המקדש פ"ד הט"ו, ורדב"ז שם), כך מינוי המלך הוא בביה"ד הגדול, שגם הוא בכלל "גדול". ראה רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ה ה"א: "אין מעמידין מלך אלא על פי בי"ד של שבעים ואחד... שנאמר: כל הדבר הגדול יביאו אליך"; חזון יחזקאל, סנהדרין פ"ג ה"ב ד"ה ואין; חידושי מרן רי"ז הלוי, הל' סנהדרין שם. ד. מאור האפלה, שופטים, עמ' תקכג, וילקוט מדרשי תימן, דברים יז, טו: המקור הוא מהכתוב "אשר יבחר ה'" (דברים שם), ועיין בהערה הבאה. וראה דבר המשפט (הלוי), הל' סנהדרין פ"ה ה"א.

הטעם לכך שהמשנה, סנהדרין פ"א מ"ה, לא ציינה את מינוי המלך בכלל הנושאים שבי"ד הגדול נצרך בהם, הוא משום שמלך בכלל כה"ג, המוזכר במשנה (לחם יהודה, שם), או משום שהצורך בבי"ד הוא רק במלך ראשון - ראש שושלת, ולא בבן מלך יורש (אמרי יושר, טהרות ויו"ד, ליקוטים, סי' לג על הרמב"ם כאן, ראה להלן פ"א ה"ז הערה 106). וראה עוד להלן, הערה 51, ומגן צבי המובא להלן, הערה 75.

4. ספרי, דברים, קנז: "אשר יבחר ה' אלהיך בו - על פי נביא"; מדרש תנאים, דברים יז, טו; תוספתא, סוכה פ"א ה"ט, הובאה בבבלי, סוכה כז ע"ב: "שבט יהודה ובנימין העמידו מלכים ע"פ נביאים" (ע"פ יד איתן כאן); פסיקתא זוטרתא, דברים פרשת שופטים ד"ה שום; קרבן אשה, כאן ד"ה וכפי זה: כיוון שמשה העמיד את יהושע, וכדלקמן, כל מה שמשה עשה צריך לעשות כמותו (ראה בהערה הקודמת), וראה להלן, הערות 19, 55.

אמרי יושר (לעיל, הערה 3): הטעם שהתוספתא (לעיל, הערה 3) לא הזכירה צורך בנביא למינוי מלך, אינו אלא משום שהיא עוסקת בדיני סנהדרין בלבד (וראה לקמן, הערות 51, 54, 61).

מצינו שמלכים הועמדו על פי נביא: מלכים א' יא, לא: אחיה הנביא אמר לירבעם שימלוך על ישראל; מלכים א' יט, טז: העמדת יהוא למלך נעשתה על פי אליהו, ובן הנביאים שמשח את יהוא, כמתואר במלכים ב' ט, א-ו, היה נביא - יונה בן אמיתי, ראה רש"י ורד"ק שם, ע"פ סדר עולם פי"ח; עיין אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, כז ע"ג ד"ה וכד, ומלבי"ם מלכים ב' יא, יב: גם משיחת יואש למלך יהודה על ידי יהוידע ובניו (מלכים שם ודה"י ב' כג, יא) הייתה ע"י נביא - זכריה בנו של יהוידע, שעובדת היותו נביא מפורשת בדברי הימים ב' כד, כ, או שיהוידע בעצמו היה נביא, שכן אם בנו זכריה נביא הרי שגם הוא נביא, כמבואר במגילה טו ע"א. אמנם יתכן שבהעמדת יואש אין צורך כלל בנביא, ראה להלן פ"א ה"ז הערות 105-106. וראה

מלבי"ם, הושע ח, ד: זו משמעות תוכחת הנביא את ישראל "הם המליכו ולא ממני" - העם המליך מלכים שלא ע"פ נביא.

יש שראו רמז למינוי מלך על פי נביא, במה שנאמר בספר מקבים א' יד, מא: "נאותו כי יהיה להם שמעון לנשיא... עד אשר יקום נביא אמת" - לפי שעה, יש לשמעון דין נשיא ולא דין מלך, כיון שמינויו לא נעשה על ידי נביא, ראה ענבי פתחיה, עמ' 296; תורת המועדים (גורן), עמ' 172. וראה יד נאמ"ן, חידושי שבת, פרק במה מדליקין א ע"ב, ד"ה והשתא, ולהלן, אותיות ה, ז (אך ראה הערת א' כהנא, הספרים החיצונים, ב, מקבים שם).

5. במדבר כז, טו-כג; עיין מכילתא, בשלח, מסכתא דעמלק, פרשה ב, וילקוט שמעוני בשלח, רמז רסו, לר' יהושע: "ושים באזני יהושע, מגיד שאותו היום נמשח יהושע" (ראה רשב"ם, שמות יז, יד; זית רענן על ילקו"ש שם; המעלות לשלמה [לניאדו], עמ' עה סד"ה וכדי: נמשח למלוכה לקיום מצוות מחיית עמלק ע"י מלך, ראה לעיל, פ"א ה"ב. אך עיין רי"ד סולובייצ'יק, 'הערות על הרמב"ם ריש הלכות מלכים', מסורה, יא [תשנ"ה], עמ' ד אות ג, ואגרות הגרי"ד הלוי, הל' מלכים עמ' רסז אות ט: במלחמת עמלק לא נמשח יהושע אלא למלחמה, ולפני מות משה נתמנה לשאר דיני מלך).

מקורות רבים מצביעים על הגדרת יהושע כמלך, עיין יומא עג ע"ב, וסנהדרין טז ע"א: "הוא (יהושע) - זה מלך", לעניין שאילה באורים ותומים, ראה רמב"ם להלן, פ"ב ה"ה, ויציאה למלחמת הרשות, ראה רמב"ם להלן, פ"ה ה"א-ה"ב; בראשית רבה נט, ו: יהושע ראש למלכות אפרים; רש"י יומא שם ד"ה הוא (וראה רש"י סוכה כז ע"ב ד"ה שלא, ודברים לג, יז); כוזרי, ב, סח; ראב"ע, חגי ב, ב; רשב"ם, ב"ב עה ע"א ד"ה אוי; רמב"ם, כאן, פיה"מ יומא פ"ז מ"ה, להלן פ"ג ה"ח: דין מורד במלכות מקורו ביהושע (ע"פ סנהדרין מט ע"א; וראה שו"ת משפט כהן, סי' קמד אות טו-א ד"ה ומלשון, אמנם ראה ספר הנצחון להלן), והלכות סנהדרין פי"ח ה"ו: יהושע הרג את עכן בהודאת פיו מצד דין מלכות (וראה רמ"ד פלאצקי, להלן); יד רמה, סנהדרין שם ד"ה פיסקא אין; עיין חזקוני, דברים לא, יא, ותוספות יו"ט, סוטה פ"ז מ"ח ד"ה והמלך: דברי משה ליהושע: "בבוא כל ישראל... תקרא את התורה" (דברים לא, יא), הם המקור לכך שהמלך מצווה לקרוא את פרשת הקהל; עיין בראשית רבה, צח, טו: המלכות הייתה שאולה בידי יהושע, ופירשו מתנות כהונה ועץ יוסף שם, שאין הכוונה לומר שלא היה מלך, אלא שמלכותו הייתה רק שלו ולא עברה לבניו (וראה להלן); עיין בראשית רבה, ו, ט, ועץ יוסף ורד"ל שם, ורשמי שאלה (יוסקוביץ) אות ב, ב ע"א ד"ה והנה, בדעת רש"י יהושע א, ח, שיהושע קיים את הלכות ספר תורה של מלך (להלן, פ"ג ה"א); קרית ספר, הלכות תרומות פ"א: המקור לדעת הרמב"ם (שם) שתוקפו של כיבוש הארץ מותנה במלך, הוא ביהושע (יהושע שם, ג); אור החיים, במדבר שם, כג: סמיכת ידי משה על יהושע היא במקום משיחת שמן המשחה. וראה במדבר רבה, כ, כ.

תולדות אדם, על ספרי שופטים פיסקא קנז ד"ה כי: למרות שהציווי למנות מלך אינו אלא לאחר כיבוש הארץ (ראה לעיל, פ"א א"א), ליהושע עצמו היה דין מלך.

יש סוברים שיהושע לא היה מלך: ספר הנצחון (ריו"ט ליפמן מילהויזן), ספר שופטים אות קסב: המורד ביהושע חייב מיתה אף שאינו מלך, משום שמורד בראש ישראל; עיין מרכבת המשנה על המכילתא, שם: לדעת ר' אלעזר המודעי, יהושע כלל לא נמשח, וגם לדעת ר' יהושע, לא היה לו דין מלך, משום שלא יצא טבעו בעולם (ונראה שמשיחתו לא הייתה אלא לגדולה, ראה הדרוש והעיון, בשלח, קלח, ע"פ רש"י שמות כט, כט); פירוש מהרז"ו לבראשית רבה צח, טו: מלכות שאולה משמעה שלא היה מלך; גיליוני מנחת חינוך על הרמב"ם, כאן; חמדת ישראל (פלאצקי), קונטרס נר מצוה, מצווה טז, ושם, מפתחות והוספות עמ' 28 ד"ה אמנם, וכלי חמדה דברים לא, ז סוד"ה ויקרא: לא הייתה לו סמכות שיפוטית של מלך, ודברי הרמב"ם הל' סנהדרין, שם, שמדין מלכות ניתן להמית על פי הודאת עצמו, מוסבים על דוד ולא על יהושע (ובפיה"מ, סנהדרין פ"ו מ"ב כתב שהריגת עכן הייתה הוראת שעה, ולא הזכיר דין מלכות); העמק שאלה, שאילתא קמב אות ט, קפד ע"א: יהושע לא היה מלך אלא שופט (וראה העמק דבר, במדבר כז, יט, ולהלן, אות ח). וראה בראשית רבה, פג, ב; תנחומא, אמור ב; ילקוט שמעוני, יתרו רמז רעו.

רי"ד סולובייצי'ק, רשימות שיעורים, שבועות לא ע"א עמ' לד-לו ד"ה ברם: יהושע לא קיבל את שררת המלכות במלואה, אלא רק מינוי 'גברא'. בהתאם, הוא נחשב למלך בנוגע למצוות פרטיות: לא להרבות נשים כסף וזהב, וכך גם בנוגע למלחמת ז' עממים (להלן, פ"ה ה"א) וקידוש ארץ ישראל בכיבוש וחלוקה (רמב"ם, הל' תרומות פ"א ה"ב). עם זאת, אינו נחשב מלך לעניין כבוד מלך (להלן פ"ב), הלכות פרשת המלך של ספר שמואל (להלן פ"ד), וכתיבת ספר תורה של מלך (להלן, פ"ג ה"א), שכל אלה נובעים מדיני שררה. על הגדרת שלטון יהושע כמלכות ביניים, ראה חקרי לב, או"ח, ב, סי' קכ ד"ה ואיך וד"ה ומיהו; מערכי לב, א, דרוש מ, פו ע"ד, ד"ה אך עפ"י האמור, שם פח ע"ב, ד"ה והנראה; דברות משה, קידושין סי' נ הערה נז ד"ה והנה. וראה להלן, סוף הערה 86.

אשר למשה - האם הוגדר מלך, ראה רשימות שיעורים (סולובייצ'יק), שבועות לא ע"א, עמ' לג-לה; משמר הלוי, על התורה, עמ' רפב-רצב; אמרי חן, ה, עמ' קסד-קסו.

6. לא מצאנו מקור מפורש שמצביע על נוכחות בי"ד במינוי יהושע. עי' בספר תחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 141, ומנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות ו: הרמב"ם מפרש ש"כל העדה" האמור בכתוב (במדבר כז, יט): "והעמדת אתו לפני... כל העדה", מכוון לסנהדרין גדולה (וראה לעיל, הערה 3), ועיין ערוך השולחן העתיד, הל' מלכים עא, ח. שבילי המלך, סי' יז; במסילה העולה (שילת), סנהדרין יד ע"א, עמ' סג, ד"ה והנה: קבלה הייתה בידם, שיהושע נתמנה על ידי סנהדרין. וראה להלן, הערה 8.

בסנהדרין טז ע"ב אמרו שמשה נחשב במקום שבעים ואחד, ואם כן, מדוע נזקק משה לבית דינו? בחידושי רבנו הגרי"ז סולובייצי'ק על התורה - בהעלותך, ביאר שמשה נחשב כע"א רק עד שנתמנו הזקנים (במדבר יא, טז-כה; אך השווה לדבריו שם,

א. הליך מינוי מלך

1. פעולות המינוי

מינוי לתפקידים שונים מצריך פעולות שונות, שהן אלה שמסמיכות את המתמנה לתפקידו.[9] להלן יתבאר אילו פעולות נדרשות לצורך מינוי מלך.[10]

חקת; שיעורי הרב [סולובייצ'יק], סנהדרין יח ע"א הערה 367). חידושי ר' שמואל (רוזובסקי), סנהדרין סי' ה אות ד ד"ה אבל: גם אם משה נחשב כשבעים ואחד, אין די בכך כדי שיהיה לו מעמד של בי"ד, שכן מעמד זה נוצר על ידי הרכב של דיינים ולא על ידי דיין יחיד, וצריך שיצטרפו עמו עוד שניים. רי"ד סולובייצ'יק, שיעורים לזכר אבא מרי, ב, עמ' רטו-ריח, ורשימות שיעורים, שבועות ל ע"א, עמ' יט, ד"ה כדי: לבי"ד ישנם שני תפקידים: א. פסיקת הדין והוראתו. ב. מתן אישור פורמלי לפעולות שנעשות על ידיהם או בפניהם. משה נחשב במקום בי"ד רק בנוגע לפסיקת הדין, ולא בנוגע למתן אישור פורמלי. בהתאם, משה נזקק לבי"ד במינוי מלך, כיון שמינוי מלך אינו אלא מעשה פורמלי. וראה להלן, הערות 23, 31, 32.

7. שמואל א' י; שם טז, יג.

8. לא מצאנו מקור מפורש שמצביע על נוכחות בי"ד במינוי שאול ודוד - ראה אבות הראש, קונטרס שמן ראש, כו ע"ג ד"ה המורם; תפארת בנים (בסוף שו"ת תירוש ויצהר), סי' נז, על הל' מלכים פ"א ה"ג; אבני שהם (שחור), א, שופטים עמ' תמ; רי"ד סולובייצי'ק, 'הערות על הרמב"ם ריש הלכות מלכים', מסורה, יא (תשנ"ה), עמ' ח אות ח, וראה שם אות ט; מנחת אברהם (לעיל, הערה 6), אות א ד"ה אכן ואות י ד"ה אמנם. תחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 140: בי"ד הם אותם זקני ישראל שביקשו מלך משמואל (שמואל א' ח, ד; אם כי זקני ישראל אינם מוזכרים במינוי עצמו). שבילי המלך, סי' יז אותיות ד-ה: העם המליכו את שאול (שמואל א' יא, יד-טו), ובכללם היה בי"ד, וגם דוד התמנה על ידי שמואל ובית דינו כשנמלט משאול ובא לרמה (שמואל א' יט, יח). ר"ח שטיינר, 'מלכות החשמונאים לאור תפיסת רבנו', ברורים בהלכות הראי"ה, עמ' 157: זקני ישראל שמשחו מחדש את דוד (שמואל ב' ה, ג) הם ביה"ד, וראה מצודות דוד שם: "כל זקני ישראל - אשר כח בידם להמליכו". במסילה העולה (שילת), סנהדרין שם: קבלה הייתה בידם ששאול ודוד נתמנו על פי בי"ד. וראה לעיל, הערה 6, ולהלן, הערות 43, 52.

9. בנוגע למינוי כהן גדול, ראה אנציקלופדיה תלמודית, כז, ערך כהן גדול, אות ג ד"ה באופן. בנוגע לסמיכת חכם, ראה סנהדרין יג ע"ב; רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ד ה"א-ה"ו.

10. להלן, פ"א ה"ז, יתבארו דיני משיחת מלך. עם זאת, אין הכרח שהמשיחה היא שמסמיכה אותו למילוי תפקידו, כדלהלן; ייתכן שאינה אלא אחד מההליכים

העמדת מלך מצריכה שתי פעולות: א. בחירה באדם. ב. הסמכה מעשית.[11] יש אומרים שבחירת מלך נקבעת דווקא על פי נבואה, שהרי צריך נביא עבורה.[12]

שנדרשים למינוי מלך ואינה מעכבת את הסמכתו (ראה משנת טוביה, יבמות, ליקוטים סי' ח אותיות ד, יא). וראה להלן פ"א ה"ז סוף אות א ואות ג.

11. תפארת בנים (בסוף שו"ת תירוש ויצהר), סי' נז, על הל' מלכים פ"א ה"ג; עי' חק ומשפט (גרשוני), הל' סנהדרין פ"ה ה"א ד"ה והנה בהעמדת; מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות ה; שקל הקודש (שטרן), על ירושלמי שקלים פ"ו ד"ה ועוד, עמ' פג: האמור בפסוק (דברים יז, טו): "שום תשים" - מעשה המינוי, "אשר יבחר" - הבחירה במלך; מלכות בית דוד (מלינובסקי), להלן, הערה 18; עיין באר מרים, ב, פ"ה ה"ב אות ב ד"ה ועיין ברמב"ן וד"ה וברמב"ם.

למעשה, הצורך בבחירה במלך ומינויו בפועל משתמע מהפסוקים עצמם, שהרי כך מתואר בנוגע ליהושע (במדבר כז, יח-כג), שאול (שמואל א' ט, טו-יז, שם י, א, שם שם, כ-כד), דוד (שם טז, א-יג), שלמה (מלכים א' א, לט; דברי הימים א' כב, י; שם כח, ה; שם כט, א) וירבעם (מלכים א' יא, לא, שם יב, כ).

בבבלי, מגילה יד ע"ב, הובא שאביגיל אמרה לדוד כי כל עוד שאול קיים, עדיין לא יצא טבעו בעולם; בירושלמי, סנהדרין פ"ב ה"ג, הובא שאמרה שעדיין "מוניטה (מטבע, פני משה שם) דמרן שאול קיים", ועיין צפנת פענח (מהרי"ט), חיי שרה, דרוש א; פרשת דרכים, דרושים יא-יב: כוונתה הייתה שלדוד עדיין אין גדר מלך, כיון שאינו מולך בפועל. ועיין ר"ה ב ע"ב: בן מלך שנמנו עליו מאדר, מונים לו מניסן, וראה ר"ח, ריטב"א ורשב"א שם, ונמצא שלבד מהמינוי עצמו, יש שלב נוסף של עמידה בפועל על כסא המלכות. לעניין זה, ראה מרגליות הים, לו ע"א אות כד; אמרות מלך, פ"א ה"א, חידושים אות ב; ר"ש פוליקמן, 'בדיני מלכות', מוריה, קפה-קפו (תמוז תשמ"ח), עמ' עט-פ; ר"י זולדן, 'בחירת מנהיג ציבור ומעמדו', תחומין יח (תשנ"ח), עמ' 442. אמנם ראה רש"י, ר"ה שם ד"ה דאימנו; משמר הלוי, ר"ה סי' יג סד"ה הביא. ביאורים נוספים לדברי אביגיל, ראה להלן הערות 75, 78, ולהלן פ"א ה"ז אות כז ושם הערה 414.

12. תפארת בנים, שם; חידושי רבינו הגרי"ז סולובייצי'ק על התורה, וילך; שאר יוסף, ז, כאן אות ב עמ' רי ד"ה ובס': כך מוכח מדברי הרמב"ן (דברים יז, טו), שהקשה, אם צריך נביא, מדוע הזהירה התורה "לא תוכל לתת עליך איש נכרי", בעוד שבוודאי לא יבחר ה' בנכרי; גם הרמב"ם כאן מסכים לכך, שהרי משה ושמואל קיבלו בנבואה את מינויי יהושע, שאול ודוד; אגרות הגרי"ד הלוי, תחילת הל' מלכים, עמ' רסו אות ו (וראה ברכת יצחק [גנק], עמ' עב ד"ה והנה בגמ', שכתב בשם הרי"ד כי ר"ח סולובייצ'יק אמר שבכל

ויש אומרים שאף שצריך נביא, בחירת המלך אינה בהכרח על פי נבואה.[13] יש אומרים שמעשה המינוי בפועל הוא משיחה בשמן המשחה או בשמן אפרסמון.[14] ויש שהוסיף שגם הכרזה פומבית בכלל מעשה המינוי.[15] ויש אומרים שמעשה המינוי הוא מינוי בפה.[16]

המקרים שבהם צריך נביא, הדרישה אינה לנביא אלא לנבואה, אך מתוס' סנהדרין פט ע"ב ד"ה אליהו משמע שנדרש נביא גם בלי נבואה); ר"ב ז'ולטי, 'בחירת רבנים', תורה שבעל פה, כ (תשל"ט), אותיות ב-ג, וראה להלן, הערה 32; מנחת אליהו, ג, סי' כה אות ג ד"ה אך. לדעה זו הנביא הוא אשר מבצע פעולה זו; וראה להלן. על בחירה במלך כאשר אין נביא, ראה להלן, אות ה.

ראה אגרות הגרי"ד הלוי, שם: אף שהנביא אומר שיש למנות את פלוני למלך, בי"ד אינם חייבים לשמוע לדבריו, משום ש"לא בשמים היא" (בבא מציעא נט ע"ב), ומינוי מלך הוא הוראת דיני תורה, אם אדם זה ראוי למלכות (אמנם ראה שם, עמ' רע ד"ה אלא; רשימות שיעורים, שבועות ל ע"א אות ב ד"ה אמנם; שעורים לזכר אבא מרי, ב, עמ' רטז-ריח; שיח ערב, סנהדרין סי' יז אות ו ד"ה ואשר).

13. משפט המלוכה, סוף פ"א ה"ג: גם נביא אינו מנבא מי ימלוך, אלא רק צריך להימנות בכלל הסנהדרין, ובכך מתורצת קושיית רמב"ן (לעיל, הערה 12); שיח ערב (לעיל, הערה 12): אם לא כן, הרי בי"ד מחויב לשמוע לנביא, ואם כן אין המינוי תלוי בהם, וכוונת הספרי (לעיל, הערה 4) היא שהנביא שה' יבחר בו ייטול חלק במינוי מלך; מחזה עליון, עמ' שא: מסיבה זו, לשון הרמב"ם כאן אינה שמואל הנביא אלא "שמואל הרמתי", היינו מכוח הוראה ולא מכוח נבואה. וראה להלן, הערה 19.

14. אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, כא ע"א ד"ה אך: העמדה היא משיחה, זאת בהתאם ללשון הרמב"ם להלן, פ"א ה"ז: "כשמעמידין המלך מושחין אותו"; שם משמואל, תצוה וזכור תרע"ד, עמ' קלב ד"ה ועוד; תפארת בנים (בסוף שו"ת תירוש ויצהר), סי' נז על הל' מלכים פ"א ה"ג; רי"ד סולוביצי'ק, 'הערות על מסכת כריתות לפי סדר הדף', מסורה, טז (תש"ס), עמ' נז ד"ה והנה, וראה להלן, הערה 16; עמוד הימיני, סי' ז אות י; עיין משנת יעבץ, יו"ד סי' לו אות ו; אמרות מלך, פ"א ה"ז ביאורים אות ל ד"ה אמנם, בדעת הרדב"ז הל' כלי המקדש פ"א הי"ב, שכתב שמשיחת מלך אינה מעכבת (ראה להלן, פ"א ה"ז אות א הערה 32): משיחה אינה מעכבת משום שאינה אלא חלק ממעשה המינוי בעוד שאם משיחה הייתה מהותית להמלכה ודאי שהייתה מעכבת; וראה אמרות מלך, שם, חידושים מא, ופ"א ה"י, ביאורים נו. וראה שלמי יוסף, הוריות, סי' קטו.

15. עמוד הימיני, שם.

16. שיעורי הגרי"ד, כריתות ה ע"ב, עמ' עט, מדייק מלשון הרמב"ם להלן, פ"א

2. תפקיד בית הדין ונביא במינוי מלך

בית הדין והנביא נוטלים חלק בהעמדת המלך. הדעות חלוקות בשאלה, אילו מפעולות מינוי המלך מוטלות על בית הדין, ואילו מוטלות על הנביא.

יש אומרים שהנביא מודיע במי בחר ה' למלך,[17] ובית הדין מיישם את המינוי הלכה למעשה.[18]

ה"ז: "מאחר שמושחין המלך הרי זה זוכה לו ולבניו לעולם", שהמשיחה אינה אלא להורשת המלכות לבניו, בעוד שהמינוי עצמו נעשה בפה. אמנם השווה שיעורי הגרי"ד, שם, עמ' פג-פה, ובמסורה הנ"ל, הערה 14, שם משמע שדעתו היא שגם המשיחה היא חלק ממעשה המינוי. עיין משפט המלוכה (גרשוני), פ"ג ה"ח ד"ה אבל; סנהדרין הגדולה, שער א פ"ד.

בבבלי, סנהדרין יג ע"ב, אמרו שסמיכת דיין היא בפה: "סמכין ליה בשמא קרי ליה רבי"; בירושלמי, יומא פ"א ה"א, אמרו שכהן גדול מתמנה בפה. מסתבר שממקורות אלו הסיקו שהוא הדין גם במלך. אמנם עיין לחם יהודה (עייאש), הל' סנהדרין פ"ה ה"א ד"ה ושמא.

יש הסוברים שמעשה המינוי אינו משיחה, אך לא פירטו כיצד בפועל יש למנותו, ראה שם משמואל, שם; הר אפרים הוריות סי' טז ד"ה ונסתפקתי וסי' יז ד"ה ואחרי וד"ה ומן; מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אותיות י-יב; שיח ערב, סנהדרין, סי' יז אות ז.

בחוקת עולם סעיף נב ד"ה הנה בדין תורה, כתב שמעשה המינוי אינו אלא סמיכת ידי הממנה על המלך, כפשט הפסוקים במינוי יהושע (במדבר כז, כג); וראה די באר, במדבר כז, טז; במסילה העולה (שילת), סנהדרין יד ע"א ד"ה והנה, עמ' סג. וראה אברבנאל, שמואל א' י, כז ד"ה ואמנם, ומלכים א' סוף פ"א ד"ה העיקר העשירי: המשיחה היא חלק מהבחירה והיא נעשית ע"י הנביא; וראה להלן, פ"א ה"ז סוף אות ו ופ"א הי"ב אות א.

17. על פי נבואה, כאמור לעיל, הערה 12.

18. תפארת בנים (בסוף שו"ת תירוש ויצהר), סי' נז על הל' מלכים פ"א ה"ג; חק ומשפט, הל' סנהדרין פ"ה ה"א, עמ' רטז ד"ה והנה בהעמדת, בדעת הספרי (לעיל, הערה 4) והרמב"ן דברים יז, טו; שקל הקודש (שטרן), על הירושלמי פ"ו ד"ה ועוד, עמ' פג; מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ה אות ג: נחיצות בי"ד הגדול נובעת מכך שבי"ד ממנים את המלך בשביל כל ישראל, בעוד שנחיצות הנביא היא להודיע במי בחר ה', כמבואר בספרי (לעיל, הערה 4). לפי זה מובן מדוע להעמדת בן מלך (יורש) די בסנהדרין למינויו, ואין צורך בנביא (ראה להלן, פ"א ה"ז הערה 106, שהצורך בנביא הוא רק בבחירה חדשה, לא בבן מלך שמתמנה בשל ירושה. כך גם מתבארים דברי רמב"ן (להלן, הערה 61), שהיעדר נביא אינו מעכב במינוי מלך, לפי שרק השתתפות במעשה המינוי מעכבת; אמרות מלך, כאן, חידושים אות יב; באר מרים, ב, פ"ה ה"ב אות ב ד"ה ועיין ברמב"ן

ויש אומרים שהנביא שותף יחד עם בית הדין במעשה המינוי בפועל.[19] יש שהוסיף כי מכיוון שישנם מצבים שבהם פטורים ממינוי מלך,[20] לכן לפני שממנים מלך, בית הדין צריך לדון בגוף השאלה אם צריך למנות מלך או לא.[21] ויש מי שאומר שמעשה המינוי בפועל אינו מצריך בית דין, אך נדרשת רשותם משום שהיא מעכבת בעצם חלות המינוי. על כן, כאשר יש שני בתי דין של שבעים ואחד,[22] יש צורך בהסכמת שניהם, שכן שניהם מוגדרים כבית הדין הגדול.[23]

וד"ה וברמב"ם, ביחס לדעת הרמב"ן שם שהיעדר נביא אינו מעכב, וגם לרמב"ם שסובר שנביא מעכב (ראה להלן, הערה 55), עיקר נחיצות נביא אינה לצורך העמדת המלך אלא רק לבחירתו. ועיין לשון אברבנאל, נחלת אבות פ"ו ד"ה ולפי שאמרו עמ' 378, ע"פ פירוש מסכת אבות לרבי מתתיה היצהרי, פ"ו מ"ה עמ' 309.

לדעה זו, שסבורה כי מעשה המינוי אינו אלא משיחה (ראה לעיל, הערה 14), בי"ד הוא זה שמושח את המלך, ולא הנביא, וכן כתב בתפארת בנים, שם; וראה להלן, פ"א ה"ז אות ב1.

בחידושי הגר"מ והגרי"ד, הל' בית הבחירה פ"ד ה"א ד"ה אכן, העלה שהצורך בנביא הוא רק משום שנדרשת נטילת רשות ע"פ הדיבור (השווה אגרות הגרי"ד הלוי, ריש הל' מלכים עמ' ער ד"ה אלא). מטעם זה, מינוי מועיל גם ע"י אורים ותומים (ראה להלן, אות ד); וראה דבריו להלן, הערות 23, 54.

19. חק ומשפט, הל' סנהדרין פ"ה ה"א, עמ' רטז, ד"ה והנה בהעמדת, בדעת הרמב"ם כאן: בכך שהשמיט את לימוד הספרי (לעיל, הערה 4) ולמד ממשה ובית דינו, משמע שכלל את דין נביא יחד עם דין בי"ד, ועי' במשפט המלוכה, פ"א ה"ג ד"ה ולכאורה; מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות ה; שיח ערב, סנהדרין סי' יז אות ו ד"ה ואשר: נחיצות נביא אינה משום שנצרכת נבואה (ראה לעיל, הערה 13), אלא משום שלמינוי בפועל נדרש אדם בעל מעמד של נביא (עם זאת, למינוי בן מלך יורש לא נדרש נביא ודי בסנהדרין, ראה להלן, פ"א ה"ז הערה 106, משום שירושת מלכות הוא "מינוי קל", וראה לעיל, הערה 18. וראה אגרות הגרי"ד הלוי, תחילת הל' מלכים עמ' רסט ד"ה בנוגע; ברכת יצחק [גנק], עמ' עב ד"ה והנה בגמ').

20. ראה לעיל, פ"א ה"א אות א2-3.

21. מנחת אברהם, שם. לכן, כאן הזכיר הרמב"ם נביא, כיון שהוא עוסק במינוי עצמו, ובזה הנביא אכן שותף, ובהל' סנהדרין פ"ה ה"א לא הזכיר נביא, ששם עוסק בשאלה המקדמית אם להעמיד מלך, ושאלה זו אינה מוטלת אלא על בית הדין בלבד.

22. ראה מסורה, יא (תשנ"ה), עמ' ה, שתיאר רי"ד סולובייצ'יק מצב שבו בי"ד נלקח בשבי, מינו בי"ד אחר, וחזר בי"ד הראשון.

23. שיעורי הרב (סולובייצ'יק), סנהדרין

ב. מינוי חוזר למלך שהוסר ממלכותו

יש אומרים שמלך שהוסר ממלכותו על ידי העם,[24] אינו צריך מינוי מחדש כאשר הוא שב למלכותו, כיון שכבר התמנה כראוי.[25]

יח ע"א אותיות כ-כב. לכן, אף שמשה רבנו נחשב כבי"ד של ע"א (סנהדרין טז ע"ב), מפורש ברמב"ם כאן שהוא נזקק לבי"ד כדי להעמיד את יהושע, לפי שצריך את הסכמת שני בתי הדין; וראה כעין זה במסורה, שם, ובפניני הרב, ליקוטים, שופטים אות ג; וראה להלן, הערה 54 (בשיעורי הרב, שם, הערה 368, העיר העורך, שאולי יש לדייק כן מלשון הרמב"ם, הל' סנהדרין פ"ה ה"א, שבנוגע למלך כתב: "אלא על פי...", בעוד שבנושאים אחרים כתב: 'אלא בי"ד של שבעים ואחד', ללמדך שבמלך אין הסנהדרין נצרכים למעשה המינוי, אלא רק נדרשת הסכמתם).

ר"ב רבינוביץ תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות', התורה והמדינה, ד (תשי"ב), עמ' סג אות ד: תפקיד הנביא וביה"ד הוא רק הבחירה באדם הראוי להתמנות למלך. המינוי וההעמדה עצמם נעשים על ידי העם, שכן עליהם המצווה. לכן נקט הרמב"ם לשון "על פי בי"ד... ועל פי נביא", שכן לא הם המעמידים אלא אחרים, העם (זאת בשונה ממינוי כהן גדול, עיין הל' כלי המקדש פ"ד הט"ו, שמוטל על הבי"ד, כיון שאין בכך מצווה אלא רק לצורך העבודה), וראה להלן, הערה 84.

חקרי לב, או"ח סי' קכ סוד"ה ואגב, דף רמז ע"ג: בי"ד ונביא אינם צריכים להיות במקום ובזמן שבו נעשה המינוי, אלא מספיקה ידיעתם בלבד (על כך יש לשאול, אם כן מי הוא הממנה. ייתכן אפוא שדבריו מתייחסים בעיקר לבי"ד, והזכרת נביא אינה אלא שיטפא דלישנא, או שכוונתו כר"ב רבינוביץ תאומים הנ"ל).

24. ראה להלן פ"א ה"ז אותיות כו, כח.

25. שעת הכושר, פרשת בהר, מ ע"א: זו כוונת לשון הרמב"ם "תחילה", שדווקא מינוי ראשוני צריך נביא ובי"ד, ולא מינוי חוזר. (מסיבה זו סברו בני יהודה, אחר מרד אבשלום, שדוד אינו צריך מינוי מחדש, זאת בניגוד לבני ישראל שאמרו "מדוע גנבוך אחינו איש יהודה", שמואל ב' יט, מב); עיין ליקוטי מאמרים (ר"צ הכהן מלובלין), אות טז ס"ק סח ד"ה וגם בענין: דוד מָלַך למפרע מעת ששב למלכותו; חק ומשפט, הל' סנהדרין פ"ה ה"א ד"ה ובירושלמי סוף עמ' רטו: דוד לא היה צריך מינוי חדש, מכיוון שרק נמנעה ממנו שליטה בפועל; אמרות מלך, פ"ג ה"ח חידושים אות מה ד"ה ועלה: גם לסוברים שלדוד לא היה דין מלך בזמן מרד אבשלום (ראה להלן פ"א ה"ז הערות 425-428), אין זה אלא משום שבנקודת זמן זו בפועל לא שלט, אך גם הם מסכימים שעצם מלכותו לא התבטלה (מסיבה זו היה לשמעי דין מורד במלכות, רמב"ם שם), ולכן לא היה צורך במינוי חדש.

יש אומרים שמלך שנצטרע והוסר ממלכותו,[26] אינו צריך מינוי מחדש כאשר התרפא ושב למלכותו.[27] ויש מבחינים בין מלך מבית דוד שנצטרע והתרפא, שאינו צריך מינוי חוזר, למלך שאינו מבית דוד שנצטרע והתרפא, שצריך מינוי חוזר.[28]

ג. הלכות בית הדין הגדול במינוי מלך

1. מספר חברי בית הדין

מניין חברי בית הדין שנצרכים למינוי מלך, הוא שבעים ואחד.[29]

2. צירוף נביא למניין חברי בית הדין

כאמור, נביא נוטל חלק במינוי מלך. יש אומרים, שכאשר הנביא ראוי לשבת בבית הדין הגדול, הוא יכול למלא במקביל את שני התפקידים, ולהצטרף לבית הדין למניין שבעים ואחד.[30]

26. ראה להלן פ"א ה"ז אות כה.

27. שעת הכושר, שם; רחובות יצחק, עמ' נה: המינוי הראשון ניתן על דעת שיחזור לשררתו; נחלת אהרן, סי' ז ענף ג, שעדיין נשאר מלך בכוח, ורק בפועל אינו יכול לנהל את ממלכתו.

28. צפנת פענח, הוריות ט ע"א ד"ה גמ' נשיא שנצטרע מהו מדחי, ושם י ע"א ד"ה פרט לנשיא, ע"פ רמב"ם להלן, פ"א ה"ז: "כיון שנמשח דוד, זכה בכתר מלכות... ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עוונם", ומוכח שאף שנצטרע אינו צריך מינוי, גם אם המלוכה עצמה נפסקת, כמבואר ברמב"ם, שם ה"ט. כוכבי יצחק (שטרנהל), ג, קונטרס כבוד מלכים אות לט ד"ה וגדולה, דימה זאת לדברי הפוסקים שאע"ג שבאו פריצים וחיללו את בית המקדש (עיין עבודה זרה נב ע"ב ובראשונים שם), חילול זה אינו אלא לפי שעה, וכשיוצאים חוזרת הקדושה מאליה, ואין צורך בקידוש מחדש (מהרי"ט, א, סי' מג; בית יצחק [שמלקיש], או"ח, סי' כז סק"א). וראה לחם שמים, הוריות פ"ג מ"א; שערי טהר, ח, סי' פא אות א.

29. תוספתא, פ"ג ה"ד; רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ה ה"א. ר"ב ז'ולטי, 'בחירת רבנים', תורה שבעל פה, כ (תשל"ט), אותיות ב-ג: גם הגורסים (לעיל, הערה 2) ברמב"ם 'שבעים זקנים' ולא 'שבעים ואחד' מסכימים לכך. לשון הרמב"ם 'שבעים', אינה אלא משום שנקט את לשון הפסוק: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" (במדבר יא, טז), וכפי שמצאנו בדין סוטה, ראה רמב"ם הל' סוטה פ"ג ה"א, הל' סנהדרין פ"א ה"ג. וראה הערה 30.

30. ערוך השולחן העתיד, הל' מלכים עא, ח. לדידו, סגנון הרמב"ם "על פי בית דין של שבעים זקנים" מכוון למניין חברי בית

ויש מי שאומר שמכיוון שצריך גם את בית הדין הגדול וגם נביא, לא ניתן לשמש יחד בשני התפקידים, ואין הנביא מצטרף למניין שבעים ואחד.[31]
ויש מי שאומר שהנביא יכול להצטרף לבית הדין הגדול, אך זאת רק לפני שנאמר לו בנבואה במי בחר ה' למלך. אחר שכבר נמסרה לו הנבואה, הוא אינו יכול להצטרף לבית הדין.[32]

3. הסכמת רוב בית הדין

בנושאים הלכתיים מסוימים, נדרשת החלטה פה אחד של כל חברי בית הדין הגדול, ובהם אין מסתפקים בהכרעת רוב.[33] טעמו של דבר הוא שדין הנוגע לכל ישראל מצריך את הסכמת כל חברי בית הדין הגדול.[34]
ביחס למינוי מלך - מינוי שנוגע לכל ישראל,[35] חלוקות הדעות אם נדרשת הסכמה פה אחד או שדי בהכרעת רוב.

הדין ללא הנביא, אשר עם צירופו המניין הוא שבעים ואחד. לעומת זאת, לשון התוספתא "שבעים ואחד", מתייחס לבי"ד בכללו; משפט המלוכה, פ"א ה"ג ד"ה ולכאורה: לשון הרמב"ם בהל' סנהדרין פ"ה ה"א: "שבעים ואחד", היינו בצירוף הנביא; הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א סוף אות ח; שו"ת השבי"ט, ח, חושן משפט פ"א ה"ג עמ' קצז: ייתכן שהמלך עצמו מצטרף למניין, שכן למרות שאין מעמידין מלך בסנהדרין (סנהדרין יח ע"ב; וראה להלן פ"ג ה"ז), ברם להעמדת עצמו הוא מצטרף; מחזה עליון, עמ' שא: תפקיד הנביא במינוי מלך אינו אלא להורות, לא להתנבא (ראה לעיל, הערה 13); משנת יעקב (רוזנטל), הל' בית הבחירה פ"ו הי"א ד"ה והנה.

31. תורת המלך (אריאלי), כאן, עמ' ט, ולכן במינוי יהושע נזקק משה לבי"ד (ראה לעיל, הערה 6), לפי שנביא לחוד ובי"ד לחוד. מסיבה זו הוכיח הרמב"ם כאן את הצורך בנביא ממשה ויהושע, ולא הסתפק בדרשת הספרי (לעיל, הערה 4), שרצה להדגיש שהנביא אינו מצטרף למניין הסנהדרין.

32. ר"ב ז'ולטי (לעיל, הערה 29). טעמו של דבר הוא, שלדיין צריך שתהיה אפשרות לומר 'לא', כשם שיש לו אפשרות לומר 'כן', והרי לאחר שכבר ניבא, הוא אינו יכול לומר 'לא' ולעבור על נבואתו. לכן נזקק משה לבי"ד במינוי יהושע (ראה לעיל, הערה 6), שהוא עצמו כבר לא היה יכול להצטרף, כיון שכבר נצטווה למנות את יהושע; משנת יעקב, שם, ד"ה ראה וד"ה והנה.

33. ראה הוריות ג ע"ב, ורמב"ם הל' שגגות פי"ג ה"א, בנוגע לחובת קרבן על הוראת שגגה של בי"ד הגדול; פיה"מ סנהדרין פ"א מ"ג, ורמב"ם הל' סנהדרין פ"ד הי"א, בנוגע לחידוש סמיכת חכמים.

34. שו"ת מהרלב"ח סימן קמז, א: קונטרס הסמיכה, מהדורת קרן רא"ם עמ' ה-ו.

35. ראה לעיל, פ"א ה"א; וראה ממשפטי

יש אומרים שמאחר וזו מצווה כלל-ישראלית, לכן נדרשת הסכמה פה אחד, והכרעת רוב אינה מועילה.[36]
ויש מי שאומר שאף על פי כן די בהכרעת רוב, כיוון שתורף הדיון אינו אלא זהותו של המלך.[37]

4. מקום ישיבת בית הדין

מקום ישיבת בית הדין הגדול הוא בלשכת הגזית, ויש הלכות שקיומן מותנה בהימצאות בית הדין במקום זה.[38] ביחס להעמדת מלך, חלוקות הדעות בשאלה אם הדבר מותנה בבית הדין הגדול היושב בלשכת הגזית, או שכל בית דין גדול יכול להעמידו. לסוברים שהעמדת מלך תלויה בבית הדין הגדול שבלשכת הגזית, נחלקו אם בית דין זה רשאי לצאת ממקומו כדי להעמיד את המלך.
יש אומרים שהעמדת מלך מחייבת ישיבת בית הדין הגדול בלשכת הגזית.[39]

המלוכה, עמ' 293 הערה 530, ועמ' 295-296 והערות 535-536 שם.

36. מערכי לב (חזן), דרוש ג, ו ע"א ד"ה כי מן הבאר וע"ב ד"ה הלא, וחקרי לב, או"ח סוף סי' יט. זאת בפרט לדעת רש"י, הוריות יא ע"ב ד"ה ירושה, הסובר שכאשר ישנה מחלוקת על זהות המלך היורש, אין ירושת מלכות כלל (ראה להלן פ"א ה"ז אות ז1 הערה 116), משום שאין הסכמת כל הסנהדרין, וכל שכן שבמינוי ראשוני ודאי צריך הסכמת הכל; נפש חיים (פלאג'י), מערכת מ' אות ק, ברכת מועדיך לחיים, א, דרוש ה לשבת כלה, כד ע"א ד"ה אך, עיני כל חי, סנהדרין ז ע"ב ד"ה אם, ע"פ מערכי לב שם; ראה חיים, פרשת הברכה, קכו ע"ג ד"ה כי; עיין מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות ה: הולכים אחר הרוב רק בדינים, במצוות ובהוראות, ולא ביחס להכרעה על זהות המלך, שבה ייתכן שרוב אינו מועיל. עם זאת, בנוגע לבירור אם בשלו תנאי החיוב להעמדת מלך (ראה לעיל, הערות 20-21), משמע שם שכן הולכים אחר רוב חכמי הסנהדרין.

37. שו"ת מהרלב"ח, קונטרס הסמיכה, א, ו ע"א ד"ה אלא. לא כן חידוש הסמיכה, שבה נדרשת הסכמת כל חכמי ישראל, משום שבאים לחדש דבר שאינו מפורש בתורה.

38. ראה רמב"ם, הל' סנהדרין פי"ד הי"א: אפילו סנהדרין קטנה אינה יכולה לדון דיני נפשות, אלא רק אם בית הדין הגדול יושבים במקומם בלשכת הגזית. כן כתב שם בהי"ג, שארבעים שנה קודם החורבן בטלו דיני נפשות, כיון שגלתה סנהדרין ממקומה; ובהל' ממרים פ"ג ה"ז כתב, שאם זקן הִמְרָה כאשר מצאם חוץ למקומם, פטור, שהמקום גורם (ע"פ סנהדרין יד ע"ב).

39. חוקת עולם (שטרן), סעיף נד ד"ה אך; שו"ת השבי"ט, ב, הל' יסודי התורה פ"ט

יש החולקים, ואומרים שבית הדין הגדול רשאי לצאת מלשכת הגזית, כדי להעמיד מלך.[40] יש המנמקים החרגה זו בכך שבית הדין בא להמליך מלך על כל ישראל, ובשם כל ישראל,[41] ולכן גם כאשר הוא יוצא ממקומו, רשות כל ישראל נתונה לו.[42] ויש המנמקים זאת בכך שאם יציאת בית הדין הגדול מלשכת הגזית נעשית 'לצורך', הרי שהיציאה אינה מפקיעה ממנו את מעמדו ואת סמכותו כבית הדין הגדול.[43]

ה"ב ד"ה אלא, שם, הל' תלמוד תורה פ"ג ה"א ד"ה ועכ"ח, שם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ה ד"ה הכ"מ: אגב גררא נמצאת אומר שבי"ד אינו נוטל חלק בהעמדת מלך על שאר שבטי ישראל, שכן בי"ד אינו רשאי לצאת ממקומו, ובירושלים אין ממליכין אלא מלך מבית דוד (ראה להלן, פ"א ה"י אות ב), לכן רק נביא נוטל בכך חלק, שכן הוא יכול לצאת ממקומו. ראה להלן, אות ו; עיין משמר הלוי, תמורה, סי' מב, בדעת הרמב"ן (להלן, הערה 42): כל מה שמצריך בי"ד הגדול תלוי בישיבתם בלשכת הגזית.

40. מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות ט; באר מרים, כאן אות א ד"ה ולענ"ד, וראה שם ד"ה ונראה.

41. ראה רלב"ג, דברים יז, טו ד"ה מקרב, ומלכים א' א, לח; ממשפטי המלוכה עמ' 295 הערה 533.

42. באר מרים, שם: כשם שביחס למינוי סנהדרין לשבטים, כתב רש"י (סנהדרין ב ע"א ד"ה סנהדריות) שבי"ד שבלשכת הגזית יכול לצאת ממקומו למינויים (אמנם ראה יד רמה, שם טו ע"ב ד"ה מתני'). יתירה מזו, יכולים לצאת להעמיד מלך אפילו לדעת רמב"ן, שבהשגותיו לספר המצוות (עשה קנג) כתב שכשגלתה סנהדרין ממקומה פקע מהם שם בי"ד הגדול ואינם יכולים לקדש את החודש ע"פ הראייה. על אחת כמה וכמה לדעת הרמב"ם, שסבור כי בטל מהם שם בי"ד רק בנוגע לדיני נפשות ולא בנוגע לשאר דינים. וראה הערות 43, 65.

43. מנחת אברהם (שפירא), שם ואות יב, ואפשר שיכולים לצאת גם לדעת הרמב"ן, שם, לפי שמעמד בי"ד הגדול אינו בטל אלא רק כאשר הסנהדרין גולה ממקומה בקביעות, ולא ביציאה זמנית, שאז המעמד אינו בטל, אלא רק תוקף ההוראה. נפקות תהיה בנוגע לדיני נפשות וזקן ממרא, ראה לעיל, הערה 38. בהתאם, משיחת דוד בבית לחם הועילה, גם אם בי"ד יצא מלשכת הגזית (באות י, שם, כתב, שמשיחת דוד בבית לחם הייתה רק מדין משיחה ולא המינוי עצמו, ראה לעיל, הערה 16, ובי"ד כלל לא הוזקק לצאת ממקומו). ואין לומר שהטעם שבי"ד יכול לצאת ממקומו הוא שמינוי מלך מסור לכלל ישראל (כבאר מרים, לעיל, הערה 42), שכן מצינו החרגה כזו רק בנוגע לקידוש החודש (אך ראה לעיל, הערה 41). זאת ועוד, אם בדינים המסורים לכלל ישראל, רשאי בי"ד לצאת ממקומו, לא ברור מדוע סובר רמב"ן שכשגלתה סנהדרין לא ניתן לקדש על פי הראייה (ראה לעיל, הערה 42), בעוד שהוא עצמו סובר שקידוש החודש מסור לכלל

ויש אומרים שמינוי מלך כלל אינו תלוי בישיבת בית הדין הגדול בלשכת הגזית. כל בית דין של שבעים ואחד יכול להעמיד מלך,[44] ואפילו ארבעים שנה קודם החורבן ולאחר גלות הסנהדרין ממקומה,[45] יכול היה בית הדין להעמיד מלך.[46]

ד. מינוי על ידי אורים ותומים

יש אומרים שכתחליף לנביא, שכאמור נדרש להעמדת מלך, ניתן להסתפק בשאלת הכהן הגדול באורים ותומים.[47]

ישראל. וראה חידושי מרן רי"ז הלוי, הל' סנהדרין פ"ה ה"א.

44. אבני שהם (שחור), א, עמ' תלה, בהערת המגיה: בהל' סנהדרין פ"ה ה"א, ציין הרמב"ם דינים שבהם נצרך בי"ד הגדול, ובעוד שבנוגע להעמדת מלך ולמינוי סנהדרין קטנה כתב "ע"פ בית דין של ע"א", הרי שבנוגע לדינים נוספים שינה וכתב: "בבית דין הגדול"; ר"י גרשוני, 'הערות בענין בית דין הגדול', אור המזרח, כג (תשל"ד), עמ' 41-43; חק ומשפט, עמ' רט: אפילו בזמן שבית המקדש קיים, ישנה הבחנה בין שני סוגים של בי"ד הגדול: האחד הוא בי"ד שיושב בלשכת הגזית, שהם עיקר תורה ועמוד ההוראה לכל ישראל - בי"ד כזה אי אפשר לעשות שניים, ראה טל תורה סנהדרין טז ע"ב ד"ה ברש"י. השני הוא בי"ד גדול שענייננו דיון בנושאים פרטניים שמצריכים הרכב כזה, ובי"ד כזה אפשר לעשות יותר מאחד; אהל רבקה (סנדר), עמ' רב; משמר הלוי, שם: הרמב"ם מזכיר בי"ד היושב בלשכת הגזית רק בנוגע לדיני נפשות וזקן ממרא (ראה לעיל, הערה 38), ולא בשאר דינים שבהם זקוקים לבי"ד הגדול (הל' סנהדרין פ"ה שם), ובכללם מינוי מלך.

45. עבודה זרה ח ע"ב.

46. משמר הלוי, שם.

47. ראב"ע דברים יז, טו; עיין פיה"מ כריתות פ"א מ"א (באבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, כז ע"ד ד"ה אכן, ושם כט ע"ג ד"ה אשובה, משמע שגם הרמב"ם כאן מסכים לכך, ומה שהזכיר רק נביא, אינו אלא משום שנביא מפורש בספרי ונבואה עדיפה על אורים ותומים. אמנם ראה תורת המלך להלן); רמב"ן, דברים יז, טו; חזקוני, דברים יז, טו; רלב"ג, מלכים א' א, לח, ושם ב, מו התועלת השמינית: לכן צדוק הכהן נכח בהמלכת שלמה; מדרש מאור האפלה, דברים עמ' תקכג; ילקוט מדרשי תימן, ב, דברים יז, טו; מנחה בלולה (רפפורט), דברים יז, טו ד"ה אשר; אבות הראש, שם; דובר ישרים (פאפע), דברים יז, טו; שביבי אש (גלזנר), שופטים, ד"ה כי תבוא; אגרות הגרי"ד הלוי, הל' מלכים, עמ' רסו אות ז, וחידושי הגר"מ והגרי"ד, הל' בית הבחירה פ"ד ה"א ד"ה אכן, בביאור התרגום המיוחס ליונתן, דברים יז, טו, שכתב: "תתבעון אולפן מן קדם ה' " - שאלה באמצעות אורים ותומים

ה. מינוי מלך על ידי בית דין ונביא[48] - לכתחילה ובדיעבד

כאמור, מינוי מלך נעשה על ידי בית הדין הגדול[49] ונביא.[50] הדעות חלוקות בשאלה אם יש צורך בשניהם - הן בית דין והן נביא, או שניתן להסתפק באחד מהם. זאת ועוד; לדעה ששניהם נצרכים, נחלקו אם זו רק דרישה לכתחילאית ובדיעבד אינה מעכבת, או שגם בדיעבד היעדר אחד מהם - אם בית דין ואם נביא - מעכב ומונע את המינוי.

(וראה לקמן, הערה 72). ייתכן שזו גם דעת הרמב"ם כאן, והצורך בנביא הוא רק משום שצריך נטילת רשות ע"פ הדיבור, ולא למעשה המינוי, ראה לעיל הערה 18, וזה מתקיים גם ע"י אורים ותומים; תורת המלך (אריאלי), כאן, ד"ה ונראה, בדעת הראשונים הנ"ל. לדידו, אין הכרח שהרמב"ם בפיה"מ שם סובר שאורים ותומים מועילים במינוי מלך, כיוון שדבריו אמורים בנוגע למחלוקת שנפלה בירושת מלוכה. במקרה זה אין צריך מינוי (ראה להלן, פ"א ה"ז אות ז1 הערה 120 ופ"א הי"ב אות ז), ונמצא שתועלת האורים ותומים אינה אלא להשקיט מחלוקת; קרן פני משה, א, פרשת שמיני עמ' קיט ד"ה ומידי: אין כוונת הרמב"ן שאורים ותומים מועיל כנבואה, שהרי רמב"ן עצמו כתב (שמות כח, ל) ששאלה באורים ותומים היא מדרגה למטה מן הנבואה, אלא שגם זה בכלל בחירה ע"פ ה'. וראה פירוש הטור על התורה, דברים יח, א, שמלך נמשח על ידי כהן גדול.

48. על העמדה ללא בי"ד וללא נביא אלא רק על ידי העם, ראה להלן, אות ז.

49. רמב"ם כאן, והל' סנהדרין פ"ה ה"א; ספר החינוך, מצווה תצז; רלב"ג דברים יז, טו, מלכים א' א, לח - לכן העמדת שלמה המלך נעשתה גם על ידי בניהו בן יהוידע והכרתי והפלתי שהם סנהדרין (ע"פ ברכות ד ע"א ותוס' שם ד"ה בניהו); אברבנאל מלכים א' א, לח.

50. ילקוט שמעוני, דברים רמז תתקיב; ראב"ע, דברים יז, טו; ר' יעקב ב"ר שמשון, אבות פ"ו מ"ה (נדפס במשנת ראובן, אבות, שם); מחזור ויטרי, סי' תכט ד"ה שהמלכות; ר"י בכור שור, דברים שם; רמב"ם, כאן; רמב"ן, דברים שם; פירושים ופסקים לרבינו אביגדור הצרפתי, תלו, דברים יז, טו; חזקוני, דברים שם; החינוך, מצווה תצז; ספר הבתים, מצווה קסה ד"ה אמנם; פירוש הטור על התורה, דברים שם; רלב"ג, דברים שם, ומלכים א', א, לח: לכן העמדת שלמה נעשתה גם על ידי נתן הנביא (ועיין אברבנאל, מלכים שם, וראה להלן, פ"א ה"ז הערות 105-106); דרשות הר"ן, דרוש האחד עשר ד"ה ולפי שהסידור; רבינו מיוחס, דברים שם; ר' מתתיה היצהרי, אבות פ"ו מ"ה עמ' 309; אברבנאל, שמואל א' י, כז ד"ה ואמנם, ומלכים א' סוף פ"א, העיקר העשירי.

ראה עוד תוספות, סנהדרין כ ע"ב סוד"ה מלך (להלן, הערות 57-63); רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, ג, מנין שישים וחמש הפרשיות, פרשה ז סוד"ה ולכן.

1. מינוי לכתחילה על ידי בית דין ונביא

יש אומרים שלכתחילה, כדי להעמיד מלך צריך גם בית דין וגם נביא.[51]
ויש אומרים שאין צורך בשניהם, וגם לכתחילה ניתן להעמיד מלך על ידי אחד מהם.[52]

וראה אברבנאל, שמואל א' י, יז, טעמים לכך שהמינוי צריך להיעשות ע"פ ה': א. כדי שלא תיפול קטטה ומריבה בין שבטי ישראל, שכל אחד ירצה למלוך; ב. רק על פי ה', היודע תעלומות, ייבחר מלך בעל מידות משובחות; ג. בהיותו בחיר ה', הוא לא יישא פניו לאותם שבחרו בו. וראה עוד אברבנאל, שמות ל, כב, העיקר העשירי, ומלכים א' א, נג, העיקר העשירי; רלב"ג שמואל ב' א, כז, התועלת השישה עשר והתועלת השמונה עשר; תורת משה השלם, שופטים ד"ה אשימה.

51. ר' מתתיה היצהרי, אבות שם; רדב"ז, כאן, בדעת הרמב"ם: המשנה בסנהדרין לא ציינה את מינוי המלך בכלל הנושאים שבי"ד הגדול נצרך בהם, ראה לעיל, סוף הערה 3, משום שלא ציינה נושאים התלויים בנביא; תולדות אדם על הספרי, דברים פסקה קנז ד"ה עפ"י: אף הספרי שהזכיר רק נביא, מסכים שצריך גם בי"ד, ולא בא אלא לפרש שהבחירה מעשית על פי ה' (וראה לעיל, הערה 4); לחם יהודה (עייאש), הל' סנהדרין פ"ה ה"א ד"ה ואפשר; חיים שאל, א, פז, סוף אות ב, ועין זוכר א, קיג: הסיבה לכך שהתוספתא (סנהדרין פ"ג ה"ד) לא ציינה את הצורך בנביא היא שהתייחסה רק לעניינים שמלך וכהן גדול שווים בהם (למינוי כה"ג לא צריך נביא, וראה לעיל, הערה 3); חסדי דוד, סנהדרין פ"ד ה"ב ד"ה מלך; היכל מלך, כאן; ערוך השולחן העתיד, הל' מלכים עא, ח: על כרחך התוספתא מסכימה שצריך גם נביא, שכן כך היה אצל יהושע, שאול ודוד; מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ה אות ב; אמרות מלך, כאן, חידושים אות יח ד"ה וראה; כן משמע בדברי הסוברים (להלן, פ"א ה"ז הערה 106) שבבן מלך לא צריך נביא אלא די בבי"ד בלבד (גם הסוברים שבבן מלך יורש לא נדרש מינוי, אין מניעה שיסכימו שבמלך שמתמנה לראשונה צריך את שניהם).

52. אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, כט ע"ג סוד"ה אשובה, בביאור דברי הרמב"ם כאן, ע"פ פיה"מ כריתות פ"א מ"א, ש"על ידי נביא ובי"ד" פירושו או נביא או בי"ד (עיין אבות הראש שם, כו ע"ג ד"ה המורם); מלכי בקודש, ד, חליפת מכתבים, כא, תשובת הר' הרשנזון אות ד ד"ה והרמב"ם: באותם מלכים שמונו ע"פ נביא, לא מצאנו שהיה גם בי"ד של ע"א; מרגליות הים, סנהדרין ב ע"א אות מב; שו"ת השבי"ט, ח, חושן משפט סי' א פ"א ה"ג, עמ' קצז; ר"ג אריאלי, 'העם והנביא במינוי מלך', התורה והמדינה, ד (תשי"ב), עמ' קלג אות א, ע"פ פיה"מ. ועיין שאר יוסף, ז, כאן, אות ו ד"ה ויש: ייתכן שדברי הרדב"ז כאן "או שהסכימו עליו כל ישראל", פירושם סנהדרין בלבד (וראה להלן, הערה 80).

2. מינוי בדיעבד ללא בית דין או ללא נביא

הדעות חלוקות בשאלה אם לשיטה שמצריכה לכתחילה העמדה על ידי בית דין ונביא כאחד, הדבר מעכב בדיעבד. אין חולק על כך שבית דין מעכב.[53] לכן, אם הועמד מלך שלא על ידי בית דין, אף אם המינוי נעשה על ידי נביא, הוא אינו תקף.[54]

ברם, חלוקות הדעות ביחס להעמדה על ידי בית דין ללא נביא: יש אומרים שהדבר מעכב, ואם העמידו מלך שלא על ידי נביא, מינויו אינו תקף, אפילו בדיעבד.[55]

אמרות מלך, כאן, ביאורים אות יח ד"ה עוד: בפיה"מ שם מדבר על יורש, בן מלך, ואין להוכיח מכך על מלך שמתמנה בתחילה (וראה סוף הערה 47).

מלכי בקודש, שם: מצוות מינוי מלך אינה מתקיימת אלא כאשר בי"ד היה שותף למינויו.

53. אך ראה לעיל, הערה 48.

54. חסדי דוד, סנהדרין פ"ד ה"ב ד"ה מלך; עיין שו"ת משפט כהן, סי' קמד אות טו־א ד"ה ומ"ש: לכן הרמב"ם ציין את הצורך בבית דין הן בהל' סנהדרין פ"ה ה"א והן כאן (וראה להלן, הערה 61); עיין תחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 134; הערות רצ"י קוק על שו"ת אורח משפט, עמ' רסז אות ב: בי"ד הגדול הוא שמחיל את המינוי; שאר יוסף, ז, כאן, אות ז ד"ה ואם; עמוד הימיני, סי' ז אות ו: לשון התוספתא, סנהדרין פ"ג ה"ד, ורמב"ם שם: "אין מעמידין... אלא בבית דין", משמעו גם בדיעבד, ומכיוון שמקור הדין אינו אלא ממעשה שהיה (ראה דבריו לעיל, הערה 3), אין לנו אלא על ידי בי"ד; הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א אות ח ד"ה ועפי"ז: בתוספתא (לעיל, הערה 3) לא הוזכר אלא בי"ד, וראה להלן, הערה 63; תורת המועדים, עמ' 172 ד"ה בכל ועמ' 606 ד"ה אלא שיתכן; מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ה אות ג וסי' ו אות ב ד"ה והנה: בי"ד מעכב, גם לדעת הרמב"ן שנביא אינו מעכב כשאין נבואה, ראה להלן, הערה 61; דרכה של תורה (רבינוביץ), עמ' 65 ד"ה ברם.

עיין שיעורי הרב (סולוביצ'יק), סנהדרין יח ע"א אות כב: אם אין כלל סנהדרין, ניתן למנות מלך בלעדיהם, משום שהצורך בסנהדרין אינו לגוף מעשה המינוי, אלא רק לאפשרותם לעכב את המינוי אם אינם חפצים בו, ראה לעיל, הערה 23. מעין זה, ראה שיטת הרמב"ן בהשגות לספר המצוות, עשה קנג, שבקידוש החודש ועיבור השנה, כאשר אין כלל בי"ד גדול, ניתן לקבוע בלעדיהם, ברם כאשר יש בי"ד גדול, אי אפשר לקבוע בלי רשותם, וראה להלן, הערה 61.

55. ר' מתתיה היצהרי, אבות שם; צפנת פענח (מהרי"ט), בהעלותך דרוש ג ד"ה ומצינו; חסדי דוד, שם; עיין מהרי"ל דיסקין על התורה, שופטים, ד"ה כי תבוא (ב): לכן לא הוצרך הרמב"ם לכתוב שאין מעמידים מלך אלא מן המשיאים לכהונה (ראה

לדידם, בשל כך לא היה דין מלכות ל'מלכי' בית חשמונאי,[56] שכן בבית שני כבר פסקה הנבואה.[57] ויש אומרים כי ככל שהמתמנה אינו מבית דוד, ודאי שנביא מעכב. טעמו של דבר הוא, שעיקר המלוכה ניתנה לזרע דוד, ואין רשות להמליך מלך משאר ישראל[58] אלא אם כן הוא מתמנה על ידי נביא.[59] לדידם, בשל כך לא היה דין מלכות לבית חשמונאי.[60]

להלן, פ"א ה"ד אותיות ג-ד), לפי שנביא אמת בוודאי לא יאמר להעמיד אותו למלך; שאר יוסף, ז, כאן, אות ז ד"ה וי"ל: זה פשט דברי הרמב"ם כאן; עמוד הימיני, סי' ז אות ו: נביא מעכב כשם שבי"ד מעכב, שהרי לשון הרמב"ם כאן שהזכיר נביא זהה ללשונו בהל' סנהדרין, ומכיוון שמקור הדין אינו אלא ממעשה שהיה (ראה לעיל, הערה 4), אין לנו אלא על ידי נביא; שיח ערב, סנהדרין סי' יז אות ו; שו"ת להורות נתן, א, חו"מ סי' סט אות ח; אמרות מלך, כאן, חידושים אות יז בדעת הרמב"ם; באר מרים, כאן, אות ג ד"ה אכן וד"ה ומעתה נראה, בדעת הרמב"ם. לדידו, גם הרמב"ן (להלן הערה 61) מסכים לזה. אפשר שכן סוברים גם המצוינים לעיל, הערה 51, אף שלא כתבו כן בפירוש. וראה עוד יד נאמ"ן, חידושי שבת, פרק במה מדליקין ד"ה ואשר וד"ה והשתא, ומלכי בקדש, א, עמ' 33.

56. עיין ר' מתתיה היצהרי, שם, על "שאר המלכים"; חסדי דוד, שם: אע"פ שמשמע (הוריות יא ע"ב) שאם רבי יהודה הנשיא לא היה כפוף לראש הגולה, הוא היה נחשב למלך, הגם שלא התמנה על פי נביא, אין זה אלא משום שרבי היה מזרע דוד (ראה להלן פ"א ה"ז הערה 292), ואינו צריך נביא כשאינו בתחילה, וראה להלן, פ"א ה"ז הערות 105-106. עיין עמוד הימיני, שם: החשמונאים נחשבים למלכים אף שלא מונו על ידי נביא, משום שמונו על ידי העם; ראה להלן, הערה 80.

57. סנהדרין יא ע"א.

58. על העמדת מלך משאר ישראל ראה רמב"ם, להלן פ"א ה"ח אות א.

59. עיין קרן אורה להלן הע' 70; יד נאמ"ן, א ע"ב, חידושי שבת פרק במה מדליקין ד"ה ואשר וד"ה והשתא; 'מלכות בית החשמונאים לאור ההלכה', תורת המועדים, עמ' 172 ד"ה בכל, ו'מלכות בית דוד לאור ההלכה', שם, עמ' 458 ד"ה מסגנון, 'מדינת ישראל כשלב בחזון הנביאים', שם, עמ' 606 ד"ה אלא.

60. יד נאמ"ן שם, שמינוי ללא נביא אינו אלא ללחום מלחמות ישראל כמו מלך ממלכי הגויים. מעין זה הייתה העמדת החשמונאים להילחם נגד היוונים, וזו כוונת הרמב"ם בהל' מגילה וחנוכה פ"ג ה"א; וראה 'מלכות בית החשמונאים לאור ההלכה', שם, ד"ה בכל וד"ה לפי, וראה לעיל הע' 4.

ויש אומרים שרק בזמן שיש נביא בישראל, אם העמידו מלך בלי נביא, המינוי אינו תקף. לא כן כאשר כלל אין נביא בישראל, שאז די במינויו על ידי בית דין בלבד.[61] לדידה של שיטה זו, כך אכן העמידו את מלכי בית החשמונאים.[62]
ויש אומרים שהצורך בנביא אינו אלא לכתחילה, ובדיעבד נביא אינו מעכב בהעמדת מלך.[63]

61. עיין רמב"ן, דברים יז, טו: "אשר יבחר ה' אלוהיך בו", היינו כאשר "תוכל לעשות כן, שיענך ה' בנביאים", ומטעם זה הזהירה התורה שם "לא תוכל לתת עליך איש נכרי", שמדובר כשאין נביא ועלול היית למנות נכרי; רלב"ג דברים יז, טו (אמנם ראה באבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, כו ע"ג ד"ה המורם); עינות מים (מלכי), עין רוגל, דרוש שני, כ טור ב. סוד"ה א"נ: "אשר יבחר ה' אלהיך" הוא ע"פ נביא, וכשאין נביא תוכל למנותו "מקרב אחיך", היינו על ידי הסנהדרין שהם אחיך; שו"ת משפט כהן, סי' קמד אות טו־א ד"ה ומ"ש: הרמב"ם, הל' סנהדרין פ"ה ה"א, לא הזכיר נביא, כיוון שמדובר כשאין נביא, ולעומת זאת כאן ובפ"א ה"ח שהזכיר נביא, ומשמע שבלעדיו גם בדיעבד אינו מלך, מדובר שיש נביא; הערות רצ"י קוק על שו"ת אורח משפט, עמ' רסז, וטעם הדין, ראה להלן, הערה 63; תחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 134-135; מועדים וזמנים, ז, סי' רמג ד"ה ונראה דהנה וד"ה אמנם; דרכה של תורה (רבינוביץ), עמ' 65 ד"ה אמנם; דברי יציב, ו, חו"מ סי' צד אות ד בדעת הרמב"ם, וזהו שכתב הרמב"ם 'תחילה', שלכתחילה ממנים ע"פ נביא.
לדעה זו, התוספתא (לעיל, הערה 3) לא הזכירה שצריך נביא, מכיוון שנביא אינו מעכב (אמרי יושר [גריינימן], טהרות ויו"ד, ליקוטים סי' לג, על הרמב"ם כאן). אמרות מלך, כאן, חידושים אות יז ד"ה ונראה: אף שיש לימוד מפורש שצריך נביא, כיוון שמשפט המלך שונה ממשפט התורה (ראה דרשות הר"ן, דרוש יא), ועיקרו אינו האמת המוחלטת אלא הסידור המדיני, לכן המינוי חל גם כשאין נביא.

62. משפט כהן, שם; אגרות הגרי"ד הלוי, תחילת הל' מלכים עמ' רסו אות ה, בדעת הרמב"ן, בראשית מט, י, שמלכי בית חשמונאי נענשו משום שלא היו ממלכות בית דוד, ומשמע שהיה עליהם דין מלך, כשיטתו לעיל; שאר יוסף, ז, רמב"ם כאן אות ז ד"ה ואם: כן מוכח בתומים חו"מ ז, א, שכתב ששמעיה ואבטליון היו יכולים להתמנות לסנהדרין אף שגֵר אינו דן, משום שמונו על ידי החשמונאים שהיו מלכים (ומלך יכול למנות אדם גדול לדון, ואפילו בדיני נפשות, כשם שרשות בידו להמית ולהרוג לתיקון המדינה, ראה רמב"ם הל' רוצח פ"ב ה"ד); מועדים וזמנים, שם; דרכה של תורה, שם.

63. משפט כהן, שם: אינו מעכב אלא רק כאשר כבר עומד מלך מבית דוד ורוצים למנות מלך על שאר ישראל, ראה להלן, הערה 73 ולהלן, פ"א ה"ח אות א3; הערות רצ"י קוק על שו"ת אורח משפט, עמ'

ו. הצורך בבית דין ובנביא במינוי מלך על חלק מישראל

בתולדות עם ישראל בעת הקדומה, יש מלכים שמלכו על כל ישראל, כשאול וכדוד, ויש מלכים שמלכו רק על חלק מישראל, כמלכי ישראל שאחרי פילוג המלוכה.[64] האמור עד כאן התמקד במלכים שמלכו על כל ישראל – הדעות חלוקות בשאלה אם ההלכות זהות גם במלך שמולך על חלק מישראל.

1. הצורך בבית דין במינוי מלך על חלק מישראל

יש אומרים שרק העמדת מלך על כל ישראל מצריכה בית דין ונביא. לא כן העמדת מלך על חלק מישראל, שעבורה די בנביא ואין צורך בבית דין.[65]

רסז אות ב: נביא מצטרף ומסייע למינוי הנעשה על ידי בי"ד; וראה משפט המלוכה בישראל, עמ' 236, הערת רצ"י קוק על עמ' 42; הלכות מדינה, א, ש"ג פ"א אות ח ד"ה ועפי"ז: הרמב"ם כאן כתב 'בתחילה' משום שמתייחס לנביא, שנחיצותו אינה אלא לכתחילה, ובהל' סנהדרין פ"ה ה"א לא כתב 'בתחילה', כיון שציין לבי"ד שמעכב אף בדיעבד, ראה לעיל, הערה 54; ר"ז קורן 'ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות', ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 186-187: יש צורך בנביא רק כשקיימות שתי מלכויות שונות, כיהודה וישראל (ראה להלן, הערה 73). בתורת המועדים (גורן), עמ' 458 ד"ה מסגנון ועמ' 606 ד"ה אלא, הסתפק בשאלה אם נביא מעכב במינוי מלך. וראה להלן, סוף הערה 70.

64. על דיניו של מלך על חלק מישראל, שאינם עוסקים במינויו, ראה להלן, פ"א ה"ח.

65. ריא"ה הרצוג, הובא בתורת המלך (אריאלי), פ"א ה"ח ד"ה ומרן: כיון שאסור למנות מלך שלא מבית דוד (ראה להלן פ"א ה"ח אות א), אין זה מינוי רגיל אלא הוראת שעה ע"פ נביא (תורת המלך הקשה, שהוראת שעה אינה שייכת לעצם המינוי, שהרי הנביא רק מוסר את דבר ה', ואח"כ יש למנותו כסדר הרגיל ע"י נביא ובי"ד); רז"א עפשטיין, 'חידושים על ש"ס ורמב"ם', ישורון, לב (תשע"ה), סי' כג אות ה, ע"פ רמב"ם להלן, פ"א ה"ח: "נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל" ולא הזכיר בי"ד. ראייתו היא מכך שלמלכות שאר ישראל לא היה בי"ד גדול, שהרי מקום בי"ד הגדול אינו אלא בלשכת הגזית, ואם בי"ד נצרך, כיצד מונו מלכי ישראל? וראה לעיל, הערה 39. ההבחנה בין בי"ד לנביא נובעת מכך שהמקור לצורך בבי"ד אינו אלא ממינוי יהושע, שאול ודוד (ראה לעיל, הערה 3), ומינויים אלו היו דווקא על כל ישראל. לעומת זאת, המקור לצורך בנביא מבוסס על דרשת פסוק (ראה לעיל, הערה 4), ולכן נביא נצרך בכל המינויים (וראה שם טעם נוסף ע"פ ביאורו ברדב"ז פ"א ה"ח); שו"ת השבי"ט, ב, הל' יסודי התורה פ"ט ה"ב ד"ה אלא, ושם, הל' תלמוד תורה פ"ג

ויש אומרים שבית הדין נצרך גם בהעמדת מלך על חלק מישראל.[66]

2. הצורך בנביא במינוי מלך על חלק מישראל

מהסוברים שנביא מעכב במינוי מלך על כל ישראל,[67] יש אומרים שהוא הדין גם במלך על חלק מישראל, שאם הועמד שלא על פי נביא, הוא אינו מלך כלל ועיקר, ואף אם הועמד על ידי בית הדין הגדול.[68] מהסוברים שכאשר המתמנה

ה"א ד"ה ועכ"ח, ושם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ה ד"ה הכ"מ, וכן שם, ד, סי' ג ד"ה אבל לכאורה, שם, ה, סי' צה ד"ה אמנם. וראה חוקת עולם, סעיף נד ד"ה אך וד"ה אלא; מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ו: הצורך בבי"ד הוא משום שהם מקיימים מצוות מינוי מלך כשלוחי כל ישראל (עיי"ש סי' ה), בעוד שבמינוי מלך על חלק מישראל אין מקיימים מצוות מינוי מלך (ראה להלן פ"א ה"ח העי' 35, 36), והצורך בנביא אינו אלא כדי להתיר העמדת מלכות שאינה מבית דוד; עיין משנת יעקב (רוזנטל), הל' שבועות פ"ג ה"ב אות ח: הצורך בבי"ד אינו מצד המינוי עצמו, אלא משום שבי"ד מבטא את דעת כלל ישראל (ראה לעיל, הערה 41, ונביא נצרך ככל מינוי מלך); אמרות מלך, פ"א ה"ח, ביאורים אות מד, בדעת הקרן אורה (להלן, הערה 70): הצורך בנביא בהעמדת מלך משאר שבטי ישראל אינו לתת תוקף למינוי, אלא רק כדי שלא ייחשב כמרידה במלכות בית דוד ובשכינה, ולכך די בנביא ואין צורך בבי"ד.

66. חסדי דוד, סנהדרין פ"ד ה"ב ד"ה מלך, בדעת הרמב"ם פ"א ה"ח; חידושי רבי אריה לייב, ב, סי' נח אות ב ד"ה והנראה; תורת המועדים (גורן), עמ' 606 ד"ה אלא.

67. עיין לעיל, אות ה הערה 55: הסוברים שנביא מעכב במינוי מלך על כל ישראל.

68. צפנת פענח (מהרי"ט), בהעלותך דרוש ג ד"ה ומצינו, קנה ע"ב, בדעת תוספות (לקמן, הערה 70) שכתבו שאחאב לא מָלַך מאת המקום, היינו משום שעמרי אביו מלך מאליו, ולכן זה גם דין בניו (לא כן ירבעם ויהוא, להם יש דין מלך, משום שהומלכו ע"פ נביא); חסדי דוד, שם; רז"א עפשטיין, ישורון, שם, סי' כג אות ד, בדעת הרמב"ם פ"א ה"ח, ומה שמביא קרבן נשיא (ראה לקמן, הערה 72), הוא משום שלקרבן נשיא אין צורך בכלל דיני מלך, עיין שם אותיות א-ד באריכות, שרק המולך בליסטיות אינו מביא קרבן נשיא, ור' ר"נ גוטל, 'סמכויות מנהיגי ישראל', ברורים בהלכות הראי"ה, עמ' 113-119; שו"ת להורות נתן, א, סי' סט אות ח. וראה פירוש מסכת אבות לרבי מתתיה היצהרי (לעיל, הערה 56) וחידושי רבי אריה לייב (שם).

69. עיין לעיל, אות ה הערה 55: הסוברים שנביא מעכב במינוי מלך שאינו מבית דוד על כל ישראל.

70. קרן אורה (בני ברק תשס"ג), הוריות יא ע"א, ד"ה גמרא יכול וד"ה אבל, ע"פ רמב"ם להלן, פ"א ה"ח: "נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל". בקרן אורה

אינו מבית דוד נביא מעכב במינוי על כל ישראל, וזאת משום שאין רשות להמליך מלך שאינו מבית דוד בלי נביא,[69] הרי שהוא הדין במינוי זה.[70]
ויש אומרים שבדיעבד יש לו דין מלך, ורק הלכות 'פרשת המלך' שבספר שמואל[71] אינן נוהגות בו.[72]
ויש אומרים שהצורך בנביא למינוי מלך על חלק מישראל מעכב, רק אם במקביל אליו ישנו מלך מבית דוד. לא כן אם לא עומד מולו מלך מבית דוד, שאז היעדר נביא אינו מעכב.[73]

ז. הסכמת העם למינוי מלך; מינוי מלך על ידי העם בלבד

להלן יידונו השאלות אם נדרשת הסכמת העם להעמדת מלך, והאם יכול העם להעמיד בעצמו מלך, ללא בית הדין הגדול ונביא.

שם משמע שזה הביאור בדברי תוספות, סנהדרין כ ע"ב ד"ה מלך, בתירוץ האחרון: אחאב לא הורשה לקחת את כרם נבות, משום שלא מלך על יהודה ולא מלך מאת המקום. וראה סוף הערה 65, ולהלן הערה 80 דעת הר"ן שחולק ביחס לאחאב, כיון שיש מינוי על ידי העם; יד נאמ"ן, א ע"ב, חידושי שבת, פרק במה מדליקין ד"ה ואשר וד"ה והשתא; 'מדינת ישראל כשלב בחזון הנביאים', תורת המועדים, עמ' 606 ד"ה אלא, שיתכן שנביא מעכב במלך משאר שבטי ישראל, אף אם אינו מעכב במלך מבית דוד (ראה לעיל הערה 63).

71. ראה להלן, פ"ד ה"א ואילך.

72. ערוך לנר, סנהדרין כ ע"ב ד"ה בא"ד, בדעת התוספות שם, שאינם סוברים שאינו מלך כלל, שהרי אליהו רץ לפני אחאב, ומשה כיבד את פרעה (ראה זבחים קב ע"א, ולהלן, פ"ב ה"א אות א), אף שלא מלכו על כל ישראל וע"פ נביא, וכן בהוריות, יא ע"ב, משמע שמלך על שאר שבטי ישראל דינו כמלך ומביא קרבן נשיא (אמנם ראה רז"א עפשטיין, לעיל, הערה 68); רז"א עפשטיין, ישורון, שם, בדעת התוספות, שם; תורת המלך (אריאלי), פ"א ה"ח ד"ה והנראה, בדעת התוספות, שם, ושכן דעת הרמב"ם, ולכן כשמלך זה הועמד על ידי נביא, הוסיף הרמב"ם, פ"א ה"ח: "וכל מצות המלכות נוהגות בו", והיינו פרשת המלך (אמנם ראה דברי ר"ג אריאלי, 'העם והנביא במינוי מלך', התורה והמדינה, ד [תשי"ב], עמ' קלד אות ג, הובאו להלן, הערות 81-80).

73. שו"ת משפט כהן, סי' קמד אות טו־א: דברי הרמב"ם (לעיל, הערה 70) אינם אלא כאשר יש כבר מלך מבית דוד (וראה לעיל, הערה 63); רצ"י קוק, אורח משפט, הערות עמ' רסז - סמכות הנביא למנות מלך משאר שבטי ישראל כשיש מלך מבית דוד היא בגדר הוראת שעה (ראה יבמות צ ע"א) ולא כחלק מהסדר הקבוע של העמדת מלך; ר"ז קורן, 'ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות', ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 186-187: כאשר יש מלך, צריך נביא כדי לחלק את המלכות בין השבטים,

1. הסכמת העם למינוי מלך

הדעות חלוקות בשאלה אם העמדת המלך על ידי בית הדין הגדול ונביא מותנית בהסכמת העם.[74]

יש אומרים שאם הועמד מלך ללא הסכמת העם, אינו מלך,[75] משום שהמינוי

שאם לא כן, מלך אחד מורד בחברו, וזה טעם התוספות, שם, לכך שאחאב אינו מלך (וראה לעיל, הערה 63).

74. על הליך בחירת המלך על ידי העם, כתב בתחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 142, שגם אם נניח שרק הגברים בוחרים, קשה לרכז את כל אנשי ישראל למקום אחד. לכן, הדעת נותנת שדי בראשי העם כדי לבטא את הסכמת העם. עם זאת, לא ברור באילו 'ראשים' מדובר: ראשי שבטים, ראשי בתי אבות, ראשי מחוזות, ראשי ערים וכפרים, או הגדרה אחרת. על הסכמת העם ביורש בן מלך, ראה להלן, פ"א הי"ב.

75. עיין רד"ק שמואל א' י, כו, שלאחר ששאול הומלך על ידי שמואל, הוא שב לביתו ולא התנהג כמשפט המלך, משום שעדיין לא היה מקובל על כל ישראל. וכן עיין רד"ק שם ב' ה, ג, שדוד נמשח שוב על ידי זקני ישראל, אע"פ שכבר נמשח על ידי שמואל, כי עתה מלך על כל ישראל, וצריך הסכמת העם (כן ביארו בדעת רד"ק: באהלה של תורה, ד, סי' טז אות ח, הוד מלכות [וייס], ב, פי"ב סי' עא אות ד ד"ה ושמא, דבר משה [רוזמרין], הוריות יב ע"א הגה"ה על אות קמד); אברבנאל, הקדמה לשופטים, השיתוף הראשון, ושמואל א' י, כז: לכן מצאנו ביטויים מעשיים להסכמת העם, הן בנוגע לשאול (שמואל א' י, כד, שם יא, טו), הן בנוגע לדוד (שמואל ב' ה, א-ג), הן בנוגע לשלמה (דברי הימים א' כט, כב; וראה עמוד הימיני, להלן, הערה 78). ומכיוון שבני בליעל ביזו את שאול, ולב ישראל עדיין לא הסכים עם המלכתו, סיבב ה' את תשועת שאול במלחמה עם בני עמון כדי שכולם יודו בהמלכתו. וראה אברבנאל, שמואל ב' טו, יט, ושם טז, יח; תולדות אדם, על ספרי, שופטים פיסקא קנז ד"ה שום, בהסבר השני; מלבי"ם, שמואל א' י, כז, ע"פ אברבנאל, שמואל א' שם, וכן מלבי"ם שם יא, יג, וראה עוד בפירושו על בראשית לז, ח, ומלכים א' ב, טו, ושם יב, ד; אור זרוע לצדיק (ר"צ הכהן מלובלין), הל' מלכים פ"ח ה"ב ד"ה והנראה, בדעת הירושלמי, ראש השנה פ"א ה"א והוריות פ"ג ה"ב: כשדוד ברח מפני אבשלום, היה מתכפר בשעירה כהדיוט, ונמצא שאינו מוגדר מלך (פני משה על הירושלמי שם, ראה להלן פ"א ה"ז הערות 425-428), והוא הדין שהסכמת העם נצרכת לפני שמולך. וזהו טעמו של הפרשת דרכים (רוזאניס), דרושים יא-יב, שלדוד לא היה דין מלך כל זמן ששאול קיים (אמנם ראה לעיל, הערה 11), וראה קדושת שבת (ר"צ הכהן מלובלין), מהדורת הר ברכה, מאמר ז אות נג ד"ה ונאמר וקדשתו; שפת אמת, שבת

קה ע"ב ד"ה בגמ' המוריד: אע"פ שדוד כבר נמשח על ידי שמואל ובית דינו, אמרה לו אביגיל (מגילה יד ע"ב) שלא יצא טבעו בעולם, היינו שלא קיבל את הסכמת העם ואינו מלך, ולכן שאול עדיין מלך; אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות יב, בדעת הרד"ק שמואל ב' שם, ובדעת האלשיך, מראות הצובאות שמואל ב' ה, א, שפירשו כי נוסף על משיחת דוד בהיחבא, זקני ישראל כרתו עמו ברית לעיני כל עבור כל ישראל, ומכאן שלא היה לדוד דין מלך עד שקבלוהו העם. ראייתו היא, שאם כבר היה מלך, אסור למושחו בשנית משום איסור מעילה (ראה כריתות ו ע"ב, רש"י שם ד"ה למלכים. עם זאת, המשיחה הראשונה הועילה לכך שחייבים להמליך דווקא אותו ולא אחר, וראה עוד דבריו להלן, הערה 78); שו"ת צפנת פענח (ורשה), סי' רצד: מלך חדש צריך את הסכמת העם (אך מלך בירושה אין צריך, ראה להלן פ"א ה"ז הערה 121); יריעות שלמה (פיינזילבר), הל' בית הבחירה א, א ד"ה ועוד: אף הרמב"ם כאן מסכים שצריך הסכמת העם, אע"פ שלא הזכיר זאת, שאם מלך בן מלך טעון משיחה כשאין שלום (ראה להלן, פ"א הי"ב) קל וחומר שבמלך ראשון צריך שיהיה שלום בישראל; תחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 139-142 (וראה שם עמ' 244); עלי תמר, הוריות פ"ג ה"ב ד"ה מכאן ואילך, בהסבר הירושלמי שם שמלכי ישראל לאחר יהוא נטלו את המלוכה בליסטיות, שלא בהסכמת העם; ר"ב רבינוביץ תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות', התורה והמדינה, ד (תשי"ב), עמ' סב-סג; דבר שבמנין, מצווה קעג: כך מצינו ביחס ליהושע (יהושע א, טז): "ויענו את יהושע לאמר כל אשר צויתנו נעשה ואל כל אשר תשלחנו נלך"; מגן צבי, קדושת הארץ, תחילת סי' כ וסי' לב-לג, ולדעתו הרמב"ם כאן מסכים לכך, גם אם לא הזכיר זאת בפירוש, ע"ש ביאורו. לכן לא הוזכר מלך במשנה (סנהדרין פ"א מ"ה) שמציינת דינים בהם זקוקים לסנהדרין, לפי ששם נמנו רק נושאים שתלויים בהחלטה בלעדית של הסנהדרין; באהלה של תורה, שם, ומאמר ר"י אריאל, 'מינוי מלך, אלוקי או דמוקרטי', אמונת עתיך, 114 (טבת תשע"ז), עמ' 125-127: כן דעת הרמב"ם (הל' גזלה ואבידה פ"ה הי"ח), שלכל מלך (אף ממלכי אומות העולם) יש סמכות רק היכן שמטבעו הוא הליך חוקי (וכתב בביאור הגר"א, חו"מ סי' שסט סק"ט, שמקורו מדברי אביגיל לדוד, לעיל), ומכאן שמקור הסמכות הוא העם והמינוי תלוי בהסכמתו (וראה דבריו להלן, הערה 80). העם לא הוזכר כאן, כיוון שההתייחסות אינה אלא להליך המינוי (בי"ד ונביא), ולא למקור הסמכות (העם). לדידו, אף בעל השם משמואל, בהגהה על האבנ"ז, שם, אות כז, שסובר שלדוד היה דין מלך בזמן מרד אבשלום, מסכים שלמצער, נדרשת הסכמה מסוימת של העם, שהרי דוד נמשח גם בשמן אפרסמון, בעוד שאם חוסר הסכמת העם לאחר המשיחה הראשונה אינו מגרע, אין צורך להוסיף לחזק את המינוי; ועיין להלן, הערה 78.

עיין ר"ח ג'קטר, 'קריאת התורה ביום אחרון של סוכות', בית יצחק, כ (תשמ"ח), עמ' 282-284: מנהג העם לברך את המלך ביום טוב האחרון של חג, מהווה ביטוי להסכמת

הוא חלק ממצוות 'שום תשים עליך מלך' אשר מוטלת על העם.[76] ויש המנמקים, שמלך אינו שונה מכל מנהיג ציבור, שאינו מתמנה בלי שנמלכים בציבור.[77] ויש אומרים שנביא ובית הדין הגדול יכולים להעמיד מלך גם ללא הסכמת העם.[78]

העם על מלכות המלך. ועיין פרקי דרבי אליעזר, פי"א: "לפי שהעם ממליכין את המלך, ואין המלך ממליך את עצמו אם אין העם ממליכין אותו". וראה עוד רבנו יונה, מובא בדרשות הר"ן, דרוש יא, ד"ה ולפי דעתי שיש במלך; ביאור הגר"א, משלי כז, כז; רביד הזהב (טריביש), דברים יז, טו ד"ה שום תשים; מערכי לב (חזן), א, דרוש ג, ו ע"ג ד"ה ואל; באר אליהו, סי' ג אות כו, עמ' לז, ואות כט, עמ' מ; קובץ שיעורים, בבא בתרא אות כג; מנחת סולת, ב, מצווה עא ד"ה ולפמ"ש.

76. אברבנאל, שם; תולדות אדם, שם: זו כוונת הספרי, שם: "שום תשים - מת מנה, אחר תחתיו", שמטרת כפילות הלשון היא ללמד שלבד מהבחירה על פי נביא, כל ישראל מצווים בעצמם במינויו, בשימה שניה; עלי תמר, שם: זה פירוש המקרא, דברים יז, טו: "שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך", שתרגם המיוחס ליונתן: "תתבעון אולפן מן קדם ה' ומבתר כדין תמנון עליכון מלכא" (וראה לעיל הערה 47).

על מצוות העמדת מלך, שמוטלת על העם, ראה לעיל, פ"א ה"א אות ב.

77. שו"ת צפנת פענח, שם; יריעות שלמה, שם: אפילו דיין הממונה מטעם המלך, אין מעמידין אותו אלא בתנאי שקיבל רשות הצבור (חו"מ סי' רמא ס"ג); תחוקה לישראל על פי התורה, שם.

על חובת ההימלכות בציבור במינוי מנהיג, ראה ברכות נה ע"א, ובספר טובי העיר, פ"א (ועיין רביד הזהב, שם).

78. אור זרוע לצדיק (ר"צ הכהן מלובלין), הל' מלכים פ"ח ה"ב ד"ה אך, בדעת הבבלי, מגילה שם: ממה שאמרה אביגיל לדוד, שהיה עליו לדון בבי"ד ואין דנים נפשות בלילה, מוכח שנחשב למלך כבר מעת משיחתו, אף ללא הסכמת העם; אפד בד (פראנסיה), דרוש ה' לשבת כלה, טו ע"א, ד"ה ובכן; כן משמע מדברי רי"ד סולוביצ'יק, 'הערות על הרמב"ם ריש הלכות מלכים', מסורה, יא (תשנ"ה), עמ' ח אות ט: למרות שהפסוקים (שמואל א' י, כד-כה) מציינים את הסכמת העם, מינוי לדורות תלוי בבי"ד הגדול, שהם נציגי העם; עמוד הימיני, סי' ז אות ז-ט: למינוי יהושע לא נצרכה הסכמת העם, אלא די היה בכך שעדת ישראל תשמע על כך (ראה במדבר כז, כ). כך גם משח שמואל את שאול ואת דוד, עוד לפני שהעם ראה אותם (ומשיחה היא מינוי, עיין רמב"ם, להלן, פ"א ה"ז, ולעיל הערה 14). ומה שאמרה אביגיל לדוד שלא יצא טבעו בעולם, פירושו שעדיין לא מלך בפועל מכיוון ששאול חי, והמינוי לא היה אלא עתידי, לאחר מות שאול (וראה שם ביאור נוסף, ולדעתו יש מינוי שאינו אלא על ידי העם, ראה להלן); הלכות מדינה, א, ש"ג פ"ה אות ה ד"ה ונלענ"ד: לירושלמי הוריות פ"ג ה"ב, מיהוא ואילך

2. מינוי מלך על ידי העם בלבד

הדעות חלוקות בשאלה אם העם יכול להעמיד מלך אף ללא בית דין ונביא. כן נחלקו בשאלה אם קיים שוני בהלכות המלך, בין העמדה שעל ידי העם ובין העמדה שעל ידי נביא ובית הדין הגדול.

יש אומרים שהעם יכול להעמיד מלך[79] אף ללא בית הדין הגדול ונביא.[80] עם המלכים אינם מלכים בהגדרה ההלכתית, כיון שנטלו מלכותם בליסטיות, היינו בלי הסכמת העם, ולמרות זאת יהוא עצמו כן נחשב למלך, כיוון שהתמנה על פי הדיבור (ע"פ פני משה שם ד"ה ומה טעם). וראה השלמת דבריו, להלן, הערה 80; ר"י אריאל, 'מינוי מלך, אלוקי או דמוקרטי', אמונת עתיך, 114 (טבת תשע"ז), עמ' 125-127, ור"ע רכניץ, 'מינוי מלך - מינוי אלוקי או דמוקרטי', שם, 113 (תשרי תשע"ז), עמ' 86, בדעת גבורות ארי יומא כב ע"ב ד"ה מאי, שכתב שכבר ממשיחתו היה לדוד דין מלך אף ששאול קיים (ראה להלן פ"א ה"ז הערה 416), וכוונת אביגיל באמירתה שלא יצא טבעו של דוד בעולם (לעיל, הערה 75) אינה אלא לכך שבשל משיחתו בסתר לא יודעים שהוא מלך, ועלולים לומר שהוא רוצח. מכך משתמע, שמינוי מלך מועיל הגם שאין הסכמה של העם, שהרי העם לא ידע על משיחת דוד; ר"ע רכניץ, שם, עמ' 86: כן משמע באבני נזר, יו"ד סי' שיב אות כז, שדוד היה מלך כבר משעה שנמשח, וכוונת אביגיל אינה אלא שמאחר ועדיין לא יצא טבעו, לכן מלכותו אינה מפורסמת ואולי המורד לא ידע (ועיין אבני נזר, שם: המשיחה הנוספת של דוד, שמואל ב' ה, ג, היא בשמן אפרסמון ולא בשמן המשחה, או שאין מדובר במשיחה ממשית אלא לשון גדולה, ע"פ רש"י ישעיה מה, א, וראה לעיל, הערה 75). ר"ע רכניץ, שם: כן משמע בהגהת בן האבני נזר, שם. ועי' משנת יעקב (רוזנטל), הל' גזילה ואבידה פ"ה הי"א אות א: מלך ישראל שיכול לקצוב מכס ואסור להבריח אותו (ראה להלן, פ"ד ה"א), אם מונה על ידי בי"ד ונביא אין צורך שמטבעו יצא. ועיין קול יעקב (קראנץ), רות א, א ד"ה ועפ"ז.

לדעה זו, העובדה שדוד היה מתכפר בשעירה כהדיוט כאשר ברח מפני אבשלום (ראה לעיל, הערה 75) אינה אלא מדיני הקרבן, שדוד היה תחת אבשלום, ושעיר אינו אלא במי שאין על גביו אלא ה' אלוקיו (הגהה לאבני נזר, שם; עמוד הימיני, שם, אות ט).

79. עם זאת, ראה עמוד הימיני, סימן ז אות יא ד"ה ונשיב, ואות יב ד"ה והנה; אמרות מלך, כאן, חידושים סוף אות טו; באר מרים פ"א ה"ח-ה"ט ד"ה ונראה, שלמלך זה יש רק סמכות מלך, אך אין מקיימים בהעמדתו מצוות מינוי מלך. אמנם ראה לעיל, פ"א ה"א אות ז הערה 65, שיש הסוברים שמצוות מינוי מלך מתקיימת גם בהעמדת שלטון שאינו מלוכני, ולדבריהם מסתבר שהוא הדין במינוי מלך על ידי העם ללא בית דין ונביא.

80. עיין חידושי הר"ן סנהדרין כ ע"ב

ד"ה גמרא כל: למרות שאחאב לא נמשח ע"פ נביא (ראה לעיל, הערות 68-73), יש לו דין מלך, כיון שהומלך על ידי עשרת השבטים (כן ביארו בדעתו: כוכבי יצחק [שטרנהל], ג, קונטרס כבוד מלכים, אות לה ד"ה ובעיקר; שערי טהר, ח, סי' פד אות ב, עמ' רלג ד"ה המבואר; משנת יעקב [רוזנטל], הל' גזילה ואבידה פ"ה הי"א אות ה). ועיין דרשות הר"ן, דרוש האחד עשר: "שהמלכות... מאת ה' יתברך או מאת העם", ולהלן, הערה 85; עיין רדב"ז פ"ג ה"ח, שדין "מורד במלכות" (להלן, פ"ג ה"ח) אינו אלא במלך שהומלך על ידי נביא או שהסכימו עליו כל ישראל, לפי שדי בהסכמת העם (כן ביארו בדעתו: עמוד הימיני, להלן; הלכות מדינה, להלן; שערי טהר סי' עח אות ג ד"ה מעתה; עשה לך רב, ז, שאלה סח ד"ה חובת, עמ' ער; משנת יעקב, שם אות ז; רש"ה קוק, להלן; וראה להלן, הערה 84); יפה מראה, סנהדרין פ"ב סוף ה"ו: על קינתור הכותי בירושלמי שם: "את הוא רבהון דיהודאי", השיבו ר' חזקיה: "שום תשים עליך מלך - אשים אין כתיב אלא תשים, דאת שוי עלך", משמע שמי שמסכימים עליו ישראל שיהיה מלך, הרי הוא כנבחר על פי ה' (ועיין פני משה, שם; ותורת נביאים, פ"ז ד"ה ודע); מלבי"ם, שמואל ב' ו, כא ומלכים א' ב, טו; דברי יואל, שופטים אות כ, עמ' קב: משפסקה הנבואה, מצווה להימלך בציבור, והקב"ה מסייע לבחור ע"פ רצונו (בתנאי שיבחרו מלך הראוי ע"פ דיני תורה; וראה פנים יפות, דברים, שם); תחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 144, וראה להלן, הערה 97; עמוד הימיני, סי' ז אותיות ז-ח, וסי' ט אות א ואות י, ומשפטי שאול - ארץ ומדינה סי' צט אות י, וראייתו היא מהכתוב: 'ויחזק העם אחרי אשר עמרי' (מלכים א' טז, כא-כב), וודאי שלא היה רצון הסנהדרין במינויו, שהרי היה רשע. לדידו, כן דעת הרמב"ם כאן, ואין צורך בנביא וסנהדרין אלא רק כאשר אין הסכמת העם (ראה דעתו לעיל, הערה 78); ענבי פתחיה, עמ' 295 אות ב ד"ה אולם: מלשון הרמב"ם כאן: "בתחילה", משמע שלא קדמו להעמדתו מעשים להצלת העם. לעומת זאת, אם עושה תשועות לישראל והסכימו כל ישראל להמליכו, זהו "אשר יבחר ה' ", שעל ידו נתן ה' תשועה בישראל (ראה להלן, פי"א ה"ג: "בן כוזיבא המלך", ומורה נבוכים ח"ב פמ"ה); הלכות מדינה, א, ש"ג פ"ה אות ה ד"ה ונלענ"ד: לירושלמי, הוריות פ"ג ה"ב, מלכי ישראל עד יהוא נחשבים מלכים, ולדעתו משמעות הירושלמי היא אף ללא נביא, כיוון שמונו ע"י העם, וזה מקור הרדב"ז שם (ומועיל אחד מהשניים: הסכמת כל ישראל או נביא; ראה לעיל, הערה 78, ועיין הלכות מדינה, שם פ"ד אות ג ד"ה ונלענ"ד לתרץ); ר"ג אריאלי, 'העם והנביא במינוי מלך', התורה והמדינה, ד (תשי"ב), עמ' קלד אות ג; רש"ה קוק, שנה בשנה (תשל"ב), עמ' 214-215, בדעת תוספות, סנהדרין כ ע"ב ד"ה מלך, ואף לתירוץ האחרון שאחאב לא היה מלך, אין זה אלא משום שלא מונה על ידי כל העם; באהלה של תורה, ד, סי' טז סוף אות ח: סמכותו היא למִצער כמקובל בחברה אנושית (אם כי מסתבר שלא תהיה רחבה יותר ממה שהתורה העניקה למלך ישראל); באר מרים פ"א ה"ח, ט; שו"ת בני בנים, א, מאמר ג ד"ה ולתרץ וד"ה מהירושלמי, ושם ג, ד"ה ובענין וד"ה והנה,

זאת, יש אומרים שבהעמדה כזו חלק מהלכות המלך אינן נוהגות: אין איסור על ריבוי נשים, סוסים, כסף וזהב,[81] וכן דיני 'פרשת המלך' שבספר שמואל אינם נוהגים.[82] ויש אומרים שגם בהעמדה כזו נוהגים דיני מלך, למצער דיני 'פרשת המלך'.[83]

בדעת הירושלמי שם, וראה להלן, הערה 84.

עמוד הימיני, שם, דימה העמדה על ידי העם לדברי המאירי, סנהדרין טו ע"ב ד"ה אין: רק כאשר העם אינו מסכים לצאת למלחמת הרשות, המלך יכול להוציאם בעל כרחם על ידי הסנהדרין, אך בהסכמת העם אין צורך בסנהדרין.

עיין בקרן אורה, הוריות יא ע"א ד"ה ולכאורה: כל שהעם קבלוהו למלך, כשם שיכולים להורידו ממלכותו (ראה להלן פ"א ה"ז אותיות כו, כח) כך גם חייבים לסור למשמעתו, וזה מאמר המקרא (דברים יז, טו): "מקרב אחיך תשים עליך מלך", שימת המלך תלויה בעם. עם זאת, עיין קרן אורה, שם, ד"ה אבל, שנראה כי חזר בו מזה, ע"פ הרמב"ם (לעיל, הערה 70). זאת ועוד, כלל דבריו צ"ב, ראה באר מרים, שם, ד"ה ועיין ברדב"ז; משטר ומדינה בישראל ע"פ התורה, ב, עמ' 550 הערה 22.

וראה להלן, פ"א הי"ב אות ז.

81. ענבי פתחיה, שם, ד"ה ומה: כוונת הרמב"ם, שכתב, להלן, פ"א ה"ח: "נביא שהעמיד... הרי זה מלך וכל מצוות מלכות נוהגות בו", היא, שכאשר המלך הועמד על ידי העם בלבד, יש לו מעמד ציבורי, אך אין לו תורת מלכות אישית; באר מרים, שם, ד"ה ומעתה נראה; ומעין זה גם אברבנאל, הקדמה לספר שופטים: אע"פ שלשופטים היה כוח מלכות, לא חלו עליהם איסורי המלוכה; שו"ת בני בנים, שם, הג"ה ד"ה במאמר וד"ה והנה: גם אינו צריך לכתוב ב' ספרי תורה, ולכן הרדב"ז (לעיל, הערה 80) הזכיר מינוי על ידי העם בהל' מורד שבפ"ג ולא בפ"א, וראה לקמן, הערות 83-84.

82. ר"ג אריאלי, שם, בביאור התירוץ האחרון בתוס' (לעיל, הערה 70), שרק דיני 'פרשת המלך' אינם נוהגים באחאב, משום שהועמד על ידי העם בלבד, וזו כוונת הרמב"ם, שם, שכתב: "וכל מצוות מלכות נוהגות בו" (וראה לעיל, הערה 72); דרכי חושן, א, עמ' שפה-שפו אות ד, בדעת התוס' שם, ועל כן האמור בירושלמי (לעיל, הערה 78) שאחאב נחשב למלך, אינו סותר את דברי תוס', לפי שמיקוד הירושלמי הוא בשאר דיני מלך; שו"ת בני בנים, ג, שם, ד"ה ובענין בדעת התוס'.

83. עיין חידושי הר"ן, שם, שמעיקר הדין נוהגים דיני 'פרשת המלך' באחאב, שבהעמדה על ידי העם "דין מלך יש לו לכל דבר" (ראה משפטי עזיאל, ט, חו"מ סי' א ד"ה ולפי; שו"ת בני בנים, הג"ה, שם); עמוד הימיני סי' ז אות ז וסי' ט אות י; רש"ה קוק, שם: לרדב"ז (לעיל, הערה 80) ולתירוצי התוס' לבד מהאחרון, משמע שחלים כל דיני מלך (ע"ש שסיים בצ"ע); שו"ת בני בנים, הג"ה שם, בדעות הרמב"ם, הר"ן והרדב"ז שם.

ויש אומרים שהעם לבדו אינו יכול להעמיד מלך, ללא בית הדין הגדול ונביא.[84]

ח. מינוי שלטון על ידי העם

לסוברים שהעמדת מלך על ידי העם תקפה גם ללא בית הדין הגדול ונביא, חלוקות הדעות בשאלה אם הדבר נאמר גם בנוגע לצורות שלטון אחרות, שאינן מלוכניות. עוד דנו בשאלה, מה הן ההלכות שנובעות מהעמדת שלטון כזה.

1. מינוי שלטון יחיד שאינו מלוכני

יש אומרים שדין מלך חל על כל שלטון שמעמיד עם ישראל בארץ ישראל.

84. שאר יוסף, ז, כאן, אות ו-ז: אין להעמידו, לא רק בזמן שיש נביא ובי"ד, שהרי לא יתכן ש"תינתן הפקרות" כזו, אלא שגם בזמן שאין נביא וסנהדרין אין יכולת להעמידו, שהרי הרמב"ם כאן, ובפ"א ה"ח, לא הזכיר מינוי ע"י העם. זאת ועוד, גם "כל ישראל" שברדב"ז, שם, כוונתו אינה לעם אלא לסנהדרין (וראה לעיל, הערה 52); אמרות מלך, כאן, חידושים אות טו: מסתמא כוונת הרדב"ז היא שיש לו דין מלך רק לעניין כבוד המלך, ולעניין המורד בו שנחשב מורד במלכות, אך לא לשאר דברים; ר"ב רבינוביץ תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות', התורה והמדינה, ד (תשי"ב), אותיות ג-ד, עמ' סב-סג: אין לומר שבי"ד במקום העם ובהיעדר בי"ד העם הוא שימנה, כיוון שתפקיד הבי"ד הוא לבחור את המלך, בעוד שהעם הוא שממנה (ראה דבריו לעיל, הערה 23). לדידו, דברי הרדב"ז שם אינם אלא במלך יורש, שאינו צריך נביא וסנהדרין (ראה להלן פ"א ה"ז הערה 105); שו"ת בני בנים, א, מאמר ג, ד"ה ולתרץ וד"ה מהירושלמי, בדעת הבבלי, הוריות יא ע"ב, שמראה הפנים (על הירושלמי לעיל, הערה 78) פירש שהבבלי חלק על הירושלמי, ולא חילק בין מלכי ישראל עד יהוא למלכי ישראל שלאחריו, ונמצא שאין מינוי על ידי העם. לדידו, כן דעת הרמב"ם, הל' שגגות פט"ו ה"ו, שסתם כבבלי, אף לא הזכיר מינוי על ידי העם (ולרמב"ם, וכן לרמב"ן, לעיל, הערה 61, שנביא מעכב במינוי מלך כשיש נבואה, אחאב אינו נחשב למלך ולא מתכפר בשעיר, כיון שירש את המלוכה ממי שהתמנה על ידי העם ולא ממי שהתמנה על ידי נביא); פני אברהם (שפירא), סי' כד אותיות יד-טו, יח: כוונת הרדב"ז אינה אלא שיחולו המצוות והחיובים שמוטלים על הציבור כלפי המלך, או משום שלזה מועיל חלקם במצוות מינוי מלך, או משום שבקבלת מלכותו העם מקבל על עצמו חרם שלא להמרות את פיו (ראה חתם סופר אורח חיים סי' רח). ועיין אברבנאל (לעיל, הערה 50).

זה היה מעמדם ההלכתי של השופטים,[85] כמו גם מעמדו ההלכתי של שלטון החשמונאים.[86]

85. ראה דרשות הר"ן, דרוש יא; אברבנאל, הקדמה לספר שופטים, ד"ה ההבדל השני: אף שמעמד השופטים שונה ממעמד המלכים, כאשר אין מלך בישראל, כוללים השופטים גם את כוח המלוכה.

86. שו"ת משפט כהן, סי' קמד אות טו־א: נראים הדברים שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה נוגעים למצב הכללי של האומה, חוזרים משפטי הכלל לידי האומה. נראה שלא גרע כוחם של הממונים על ידי כלל ישראל בארצו מזה של ראשי גלויות שבבל, שכתב הרמב"ם, הל' סנהדרין פ"ד הי"ג, שהם עומדים במקום מלך, וק"ו לשליטים מוסכמים בזמן שהאומה בארצה ובשלטונה (מה שכתב שם: "ע"פ דעת ב"ד", נראה שאין כוונתו לומר שהסכמת העם אינה מועילה ללא בי"ד - מה שהוזכר רק בסוף דבריו - אלא שנושא התשובה הוא מלכות החשמונאים, וכיוון שדן בהם מזכיר שהם מונו גם על ידי בי"ד, ראה ר"ח שטיינר, 'מלכות החשמונאים לאור תפיסת רבנו', ברורים בהלכות הראיה, עמ' 172; וראה א' שוחטמן, 'הכרת ההלכה בחוקי מדינת ישראל', שנתון המשפט העברי, טז-יז [תש"נ-תשנ"א], עמ' 424). דעת כהן, סי' סט ד"ה והנה: "דשמואל באמת הי' מלך על ישראל ויהודה, כדאיתא באגדת שמואל פ"ט ובילקוט ירמי' (רצב), והי' לו סגולת מלך גם לזה שאין ההדיוט יכול להעלותו". וראה הערת רצ"י קוק על שו"ת דעת כהן עמ' תמא: לשמואל היו היבטים מסוימים של מלכות, אע"פ שבוודאי לא היה מלך גמור, כמבואר בזוהר, שמות קנד; ר"י גרשוני, 'על מלחמת שלום הגליל', תורה שבעל פה, כה (תשמ"ד), עמ' עד-עז; עמוד הימיני, סי' ז אותיות ה-ח, ומשפטי שאול - ארץ ומדינה, סי' צט אות י וסי' קלב אות א, ע"פ דרשות הר"ן ואברבנאל (בהערה הקודמת), שרק על אגריפס היה פקפוק, ולא על שאר בית חשמונאי; ענבי פתחיה, עמ' 295-296 אות ב; הלכות מדינה, א, ש"ג פ"ה אות יא, ושם, ג, ש"ג פ"א אות ז, ציץ אליעזר, י, סי' א אות ג סקי"ד; משיב מלחמה, א, עמ' קיד, תורת המדינה, עמ' 24-26, ומשנת המדינה, עמ' 78-80; עשה לך רב, ז, סי' סח, ודבר המשפט (הלוי), הל' סנהדרין פכ"ד ה"ד-ה"ו אות ז ד"ה נוסיף; באהלה של תורה, ד, סי' טז סוף אות ח; בעקבי הצאן, סי' לב אות יג: הרמב"ן (במדבר טז, כא) כתב שאילו היו ישראל חפצים בבניין בית המקדש, היה נבנה בימי אחד מהשופטים, והרי בסנהדרין כ ע"ב מבואר שהעמדת מלך קודמת לבניין בית המקדש, ומכך מוכח שהקמת ממשלה יהודית כבימי השופטים חשובה כמלך, וכלשונו בהשגות לספר המצוות, סוף שכחת הלאוין ד"ה ואתה: "שמצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא". ומוכח שדברי הגמרא, יומא עג ע"ב, "הוא - זה מלך", מתייחסים לכל מי שהשלטון בידו (כן ראה גם רש"י זוין, לאור ההלכה,

עם זאת, יש שתוחמים את תוקף השלטון להנהגת הכלל בלבד, כדוגמת מלחמת מצווה, משפטי המלוכה[87] ומרידה במלכות,[88] אך לא לכל שנוגע למעמדו, כבודו וזכויותיו האישיות של המנהיג.[89] הוא הדין ביחס להוצאה למלחמת הרשות,[90] הוספה על העיר והעזרות[91] וכיבוש חבלי ארץ נוספים על ארץ ישראל המובטחת,[92] שלכך אין מוקנות לו סמכויות.[93]

עמ' טז). וראה יפה מראה, לעיל, הערה 80; ר"א שרמן, 'דמוקרטיה ושלטון הקהל במקורות ההלכה', שנה בשנה (תשנ"ח), עמ' 215-222; באר מרים, כאן, ד"ה ונראה. עיין עמוד הימיני, שם, אות ה: התמנות שופט או ראש בי"ד, עדיין אינה מקנה לו את זכות מעמד המלכות, אלא נדרש לכך מינוי בפני עצמו (והשווה לענבי פתחיה, שם). מינוי זה צריך להיעשות על ידי מי שיש בכוחו למנות מלך, ולכן ציין הרמב"ם את מינוי יהושע, ששלטונו בכלל מלכות זו. זאת ועוד, במינוי זה אין מתמנה אלא רק ממלא תפקיד, ומטעם זה המינוי זמני ולא עובר בירושה (וראה גם בעמוד הימיני, סי' יב פ"ה אות ח).

87. עי' שו"ת משפט כהן, סי' קמג עמ' שטז, וסי' קמד אות יג ואות טו־א; הראי"ה קוק, 'פתיחות למסכת בבא קמא וסנהדרין', תחומין ז (תשמ"ו), עמ' 276; משנת המדינה, עמ' 79-80; ממשפטי המלוכה, עמ' 15.

88. להלן, פ"ג ה"ח-ה"ט.

89. עיין משפטי שאול - ארץ ומדינה, סי' צט אות י: סמכות המלך לדון דיני תורה כדיין יחיד (ראה להלן, פ"ג ה"ז), אינה אלא כשהתמנה על ידי נביא; משנת המדינה, שם: זכויות אישיות ממלכתיות (ככבוד מלך, להלן פ"ב), אינן נוהגות אלא במלך שנמשח על ידי העם, נביא וסנהדרין, ולא בהנהגה מדינית אחרת, או צורת שלטון ששונה במהותה משלטון מלכות בית דוד או מלכות ישראל. לכן, המעמד המלכותי של משה, יהושע והשופטים, לא כלל זכויות אישיות, אלא רק ציבוריות; וראה גם תורת המדינה, שם; בעקבי הצאן, שם: מצוות כתיבת ספר תורה, וכן האיסורים של 'לא ירבה לו נשים' וכו', אינם אלא במלך ממשי ולא בממשלת יהודים; חוק לישראל - נזיקין, עמ' 136 והערה 151: משפטי המלוכה האמורים בספר שמואל (ראה להלן פ"ד), הם זכויות שאינן מוקנות לשלטון כללי ודמוקרטי (ראה להלן). לכן, לדוגמה, מדינת ישראל אינה יכולה להציל עצמה בממון היחיד, וכל שכן ביחס לפעולות הנעשות לרווחת הכלל.

90. על יציאה למלחמת הרשות ע"פ מלך, ראה סנהדרין כ ע"ב, ורמב"ם להלן פ"ה ה"ב.

91. על הצורך במלך להוספה על העיר והעזרות, ראה שבועות יד ע"א, ורמב"ם הל' בית הבחירה פ"ו הי"א.

92. רמב"ם, להלן פ"ה ה"ו-ה"ח.

93. ר"ח שטיינר, 'מלכות החשמונאים לאור תפיסת רבנו', ברורים בהלכות הראי"ה, עמ' 181, בדעת הראי"ה קוק (לעיל, הערה 86), שהמקבל סמכויות

ויש מי שמסתפק, שמא אף דיני מלחמת מצווה אינם נוהגים בשלטון זה לכל פרטיהם:[94] הטלת מס על האויב, עבדות והריגה,[95] מינוי כוהן משוח מלחמה, דין אשת יפת תואר, וכן הפטור מארבעה דברים שפטרו מהם במחנה אינו חל בשלטון זה. טעמו של דבר הוא, שדינים אלו נוהגים רק במלחמה שנקבעה על ידי החלטת מלך.[96]

2. מינוי שלטון ציבורי ומדינת ישראל

יש אומרים שגם שלטון דמוקרטי בארץ ישראל נכלל בהעמדת מלך זו, ולכן לממשלת מדינת ישראל יש דין מלך בכל שנוגע לענייני הכלל.[97]

מהאומה, דינו מלך "לענין כמה משפטי המלוכה". עוד דן שם במלחמת מצווה ומרידה במלכות, באמצעות השוואה לדברי הראי"ה קוק במשפט כהן במקומות אחרים (סי' קמג ד"ה ולענין, עמ' שטו-שטז, וסי' קמה, עמ' שמט-שנ).

94. רמב"ם להלן, פ"ו, פ"ז ופ"ח.

95. לשאלת היחס לשבויי מלחמה, ראה משפטי שאול - ארץ ומדינה, סי' קלא וסי' קלב ד"ה אולם.

96. משפטי שאול - ארץ ומדינה, סי' קלב אות א: גם אם המלך יונק את סמכותו מכוח העם, ולעם ניתנו כוח וסמכות שיש למלך, יש דברים שהם רק בסמכות המלך. עם מינויו, מקבל המלך מעמד שמכיל יותר ממה שנתן לו הציבור. לדוגמה, תוספת העיר והעזרות נעשות דווקא במלך, ואין די בציבור עצמו (ואפילו לא בסנהדרין).

97. תחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 129, ופסקים וכתבים, א, סי' מח עמ' ריג, ושם סי' נב עמ' רלא. לכן היה למלחמת העצמאות דין מלחמת מצווה, שהגיוס הוכרז על ידי רוב הישוב, בצירוף המוסדות, הרבנות הראשית, וגם אגודת ישראל הוציאה כרוז למען הגיוס, ראה שם עמ' רלא (וראה ר"נ גוטל, 'הגדרתן ההלכתית של מלחמות מדינת ישראל במשנת הרב הרצוג', משואה ליצחק, ב, עמ' 311-322); רצ"י קוק, מכתב שנדפס בספר מתוך התורה הגואלת - מועדים וזמנים, עמ' 60; ר"י גרשוני, 'על מלחמת שלום הגליל', תורה שבעל פה, כה (תשמ"ד), עמ' עד-עז; עמוד הימיני, סי' ז אות ח וסי' ט אותיות יב-יג, וראה משפטי שאול, שם, סי' קלא, ומכתב רצ"י קוק, שם; הלכות מדינה, א, ש"ג פ"ה אות יא, ושם ג, ש"ג פ"א אות ז, וכן ציץ אליעזר, י, סי' א אות ג סקי"ד; משיב מלחמה, עמ' קיד ועמ' קלז, תורת המדינה, עמ' 26, משנת המדינה, עמ' 79-82, ר"ש גורן, 'קדושת אזור עולי מצרים לאחר מלחמת ששת הימים', אמונת עתיך, 50 עמ' 61-62; עשה לך רב, ז, סי' סח, ודבר המשפט (הלוי), פכ"ד ה"ד-ה"ו אות ז; בעקבי הצאן, סי' לב אות יג.

ראה גם רכ"פ טכורש, 'מערכת המסים לאור התורה', התורה והמדינה, ה-ו

ויש אומרים שגם אם העמדת שלטון על ידי עם ישראל היא בכלל דיני מלך, הדבר אינו אמור ביחס לממשלת מדינת ישראל. טעמו של דבר הוא, שהלכות אלה לא נאמרו אלא רק ביחס למלך ולשלטון שהולכים באופן מובהק בדרך התורה והמצוות.[98]

(תשי"ג), עמ' רמא; תשובות הרב יוסף קאפח, הל' מלכים ומלחמות, תשובה 684; יחוה דעת, ה, סי' סד; דבר המשפט (הלוי), שם; ר"ד ליאור, 'יחס ההלכה לחוקי המדינה', תחומין, ג (תשמ"ב), עמ' 247; לב שומע לשלמה, א, סי' ד.

98. רש"ב ורנר, 'משפטים לצורך השעה', התורה והמדינה, ג (תשי"א), עמ' נא-נב, ע"פ רמב"ם, להלן פ"א ה"ח; ר"צ וינמן, 'חקיקה דתית - בעד ונגד', תחומין, ז (תשמ"ו), עמ' 522. וראה אגרות משה, יו"ד ב, סי' מה ד"ה ובכלל.

בסנהדרין מח ע"ב, מובא שנבות התחייב מיתה מדין מורד במלכות אחאב. על כך קשה, הרי אחאב היה רשע, וברשע מינוי העם אינו מועיל. ביאר רש"ב ורנר, שם: א. חרף מעשיו, סברו הסנהדרין שאחאב נחשב למלך כשר, שהרי ויתר על כספו, זהבו, בניו ונשיו, ולא ויתר על ספר התורה (סנהדרין קב ע"ב). ב. בהנהגותיו הפרטיות אכן היה רשע, אך בהנהגת המדינה נהג על פי התורה; ומעמד המלך אינו נקבע אלא לפי הנהגת המדינה. ג. אחאב נחשב למלך רק בנוגע לדיני כבוד ומרידה במלכות, ראה להלן, פ"ב ה"א.

פרק א הלכה ד

א. חובה להעמיד מלך שאינו פסול מחמת ייחוסו

ב. מלך או בעל שררה שהוריו צאצאי גרים

ג. יחוס המלך לסוברים שדי בכך שאמו מישראל

1. אב פסול
2. אב מישראל ואם גיורת

ד. יחוס המלך לסוברים שלא די בכך שאמו מישראל

1. אב ואם מישראל
2. אב מישראל ואם גיורת

ה. יחוסו של יורש מלוכה או שררה

ו. העמדת פסולי יוחסין נוספים למלוכה

ז. יחוסם של נשיא הסנהדרין או ראש השררה השלטונית

ח. יחוס אשת המלך

ט. היחוס שנדרש בשאר שררות

1. מקור האיסור
2. אם מישראל ואב גר, גוי או עבד
3. אב מישראל ואם גיורת
4. אב מישראל ואם גויה
5. ממזר

י. מינוי דיין גר לדון דיני ממונות

יא. גדר שררה

1. כח כפיה
2. מינוי של הציבור
3. מעמד אישי קבוע שעובר בירושה
4. בחברה דמוקרטית
5. הנהגה ללא מינוי רשמי

יב. מינוי לשררה של מי שפסול מחמת ייחוסו

1. גר שאין בישראל ראויים כמותו
2. קבלת הציבור
3. חוק
4. 'טפל' למיוחסים
5. מינוי על פסולים כמותו
6. בין בעלי זכות הבחירה יש פסולים כמותו
7. במקום הכרח

יג. עברו ומינו

ד אין מעמידין מלך מקהל גרים,[1] אפילו אחר כמה דורות,[2] עד שתהיה אמו מישראל, שנאמר לא תוכל

1. עיין ב"ק פח ע"א, ורש"י שם: גם אם נתעברה אמו לאחר שנתגיירו הוריו, שהורתו ולידתו בקדושה, פסול למלוכה, למרות שהוא ישראל גמור (כמבואר בכתובות מד ע"א: "הורתה ולידתה בקדושה - ישראלית מעליא היא"), משום שעליו להיות מהמובחרים שבאחיך; ירושלמי, קידושין פ"ד ה"ה: מלך ושאר הממונים על הציבור, צריכים להיות "מן הברורין שבאחיך".

2. עי' רמב"ם, הל' איסורי ביאה פט"ו ה"ז-ה"ח, שזרע גרים גם אחר כמה דורות הוא "קהל גרים" (ואינם בכלל "קהל ה'"), ומותרים בממזרים). ועי' רמב"ם, שם פי"ט

לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא.[3] ולא למלכות בלבד, אלא לכל שררות שבישראל, לא שר צבא ולא שר חמשים ולא[4] עשרה, אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות,[5] אין[6] צריך לומר דיין או נשיא,[7] שלא יהא אלא מישראל, שנאמר מקרב אחיך תשים עליך מלך,[8] כל משימות שאתה משים עליך[9] לא יהיו אלא מקרב אחיך.[10]

א. חובה להעמיד מלך שאינו פסול מחמת ייחוסו

במקרא מפורש ציוותה התורה על ייחוס המלך: "מקרב אחיך תשים עליך מלך, לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא".[11] רבים ממוני המצוות

הי"ב, שאפילו אחר כמה דורות, בת גרים אסורה לכתחילה להינשא לכהן.

3. דברים יז, טו. עי' סוטה פ"ז מ"ח: "וכשהגיע (אגריפס) ל'לא תוכל לתת עליך איש נכרי', בכה"; ספרי, דברים פסקה קנז: "'לא תוכל לתת עליך איש נכרי' - זו מצות לא תעשה". וראה רמב"ם, להלן פ"א ה"ו: "ולא יתמנו על ישראל לשום דבר בעולם", וראה להלן אות יא הערה 86, ואות יב הערה 109.

4. "ולא" - כך במהד' שילת. במהד' קאפח, פרנקל ודפוס ווילנא: "או שר".

5. קידושין עו ע"ב: "ריש גרגותא", ופירש רש"י, שם: שוטר הממונה על השקיית בית השלחין של רבים, שלא ישקה איש ביומו של חבירו.

6. "אין" - כך במהדורת ר"י שילת. במהד' קאפח, פרנקל ודפוס ווילנא: "ואין".

7. יבמות קב ע"א; רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ט, ופי"א הי"א; שו"ע, חו"מ ז, א, ויו"ד רסט, יא.

8. דברים יז, טו.

9. בדפוס וילנא חסר: "עליך". ר"י שילת העיר שגם בגמרא שלפנינו, יבמות מה ע"ב (וכן בקידושין עו ע"ב), חסר "עליך", אך ציין שיש כת"י שהמילה מופיעה בו.

10. יבמות מה ע"ב; קידושין עו ע"ב; ירושלמי שם: שוטרי הרבים, וגבאי צדקה, וסופרי דיינין, ומכין ברצועה.

11. דברים יז, טו. יש אומרים כי מכוחו של לאו זה, המעמיד מלך שאינו מזרע דוד ושלמה עובר על לאו זה - ראה להלן ה"ח תחילת אות א1; ניתן להסיק ממנו שאסור למנות על ישראל מנהיגים רשעים ואכזרים - ספר החינוך, שלהלן; יש אומרים שאיסור העמדת מלך בעל אומנות נקלה, הוא הרחבת חכמים ללאו זה - ראה להלן ה"ו אות א1 הערה 14.

מטעמי המצווה: שלא יסית את העם לעבוד ע"ז - רשב"ם וחזקוני, דברים יז, טו; שמא יחטיאו את ישראל, שאפילו מלכי ישראל החטיאו את ישראל - ר"י בכור

והפוסקים סבורים שהממנה את מי שאינו "אחיך" עובר בלאו,[12] ויש חולקים.[13]

שור, שם, ומעי"ז ברלב"ג, שם, ותועלת יג, ביחס לגוי, ובשמואל א' ח, ד; פן יימשך אחר עיקרו ויפסיד מישראל את אמונת האמת - כד הקמח, "רשות" (ג), שבועות (ב) ד"ה לא יהיה (כתבי רבנו בחיי, מוה"ק, עמ' תיג), ועי' רלב"ג, שם, ביחס לקהל גרים; למנות מישראל שהם רחמנים ולא יכביד עולו על העם - ספר החינוך, מצווה תצח, ועי' ספר הבתים, מגדל דוד - ספר המצוה, לאוין שסב, וראה מורה נבוכים, ג, פ"נ: מלך שאינו מבני העם יפגע בעם, ינהג בהם בעזות וישפילם (ולכן סיפרה התורה, בראשית לו, לב-לט, על מלכי אדום, שלמעשה לא היו אדומיים, ויחסם הרע לבני אדום היה מפורסם באותם דורות, ובזה מומחש טעם האיסור למנות עלינו איש נכר; ועי' שמו"ר, להלן); מלך מישראל יאהב את האמת, הצדק והיושר - ספר החינוך, שם; מלך מישראל ינהג בדרכי התורה וימשוך את העם לדברי תורה ולא לזולתם - רלב"ג, דברים שם, ועי' ספר הבתים, שם, עשה קסה; מלך שאינו מישראל לא יהיה מוראו עליהם כראוי, כיון שאינו מכובד מאוד בעיניהם - רלב"ג שם ביחס לקהל גרים; אין ישראל חסרים דבר, שכן חסרון מביא בסופו של דבר להיעדר, וישראל אינם צריכים השלמה מבחוץ - חידושי אגדות (מהר"ל), חולין נו ע"ב (ראה להלן), וראה אורות, אורות ישראל, פ"ב אות ה: שלטון ושררה בישראל צריכים לנבוע מפנימיות החיים של ישראל, ואין לקבל בעניין זה השפעה מבחוץ; התמנות היא כפי זיכוך האדם ומדרגתו, וגרים אומנם סרים מרע, אבל אין בהם די הזדככות לטוב ודבקות בהשי"ת, אלא מקבלים הטוב ע"י שיהיו נטפלים לאומה הישראלית - צדקת הצדיק, אות רל (וראה להלן הערה 120); אין זה כבודם של ישראל שיהיה אדם הבא מרחוק מנהיגם ומשתרר עליהם - 'קהל גרים', ענבי פתחיה, עמ' 158 אות יד (ראה עיקרון זה בתורת משה [סופר], שופטים, לו ע"א, ד"ה מי האיש [ב], שכבוד ארץ ישראל הוא שלא יאמרו שלא נמצא בא"י אומן ויביאוהו מארצות רחוקות; וראה רש"י להלן הערה 40: "וזילא מילתא", וראה שם, הערה 45; וראה מאירי, להלן הערה 38: "כבוד ישראל"; וראה רבנו גרשום, ערכין ל ע"ב ד"ה לא לך, שזילות מרובה היא לאדם מישראל, להיות עבד של גר), וראה ערוך השולחן העתיד, הל' מלכים עא, ט: "שלמלך יהיה הכבוד היותר גדול"; וראה מצודת דוד (רדב"ז), תחילת מצווה תקפב.

וראה חולין נו ע"ב: " 'הוא עשך ויכוננך' (דברים לב, ו) - כרכא דכולה ביה... ממנו שריו ממנו מלכיו, שנאמר 'ממנו פנה ממנו יתד' (זכריה י ד)", וברש"י, שם ד"ה כרכא: "ועל כנסת ישראל נאמר שכל מושליהן מהן ולא מעם אחר", וראה מהרש"א, חידושי אגדות שם. מעין זה, שמות רבה, תצוה, לז, א: בניגוד לאדום שהיו להם מלכים מעמים אחרים (בראשית לו לב-לט).

12. ספרי, דברים פסקה קנז; אזהרות ר' אליהו הזקן, אות ע של חרוזי הסיום "ובמעשים טובים" (מהד' מתק אזהרות

הפוסקים חלוקים בשאלת גדרו של הציווי "מקרב אחיך תשים עליך מלך".[14] לסוברים שהעמדת מלך היא מצוות עשה,[15] יש אומרים שהממנים מלך שאינו מקרב אחיך לא קיימו את המצווה, שכן זהו תנאי בקיום מצוות העמדת מלך.[16] יש אומרים שהממנים עוברים בלאו הבא מכלל עשה.[17]

עמ' קסד); אזהרות ר"ש אבן גבירול, לאוין שורה צו (ובזוהר הרקיע, שם, לאוין רמה); רמב"ם, ספר המצוות לאוין שסב, ובהלכה כאן; סמ"ג, לאוין רכא; ספר החינוך, מצווה תצח; פסקי רבינו אביגדור הצרפתי, פסק תלז: גרים; רבנו עזרא, 'תרי"ג מצוות היוצאים מעשרת הדברות', כתבי רמב"ן (מוה"ק), ב, עמ' תקמ, טעמי המצות (מהדו' קליולנד תשס"ח), עמ' קמח; אזהרות ר' יצחק הברצלוני, ה, י; מאמר השכל, דיבור תשיעי, יח; כד הקמח, שבועות (ב) ד"ה לא יהיה, וכתבי רבנו בחיי (מוה"ק), עמ' תיג; רבנו מיוחס, דברים יז, טו.

ראה חמדת ישראל, המובא להלן הערה 142, שבכלל הלאו, גם איסור לתת על ישראל מורא מלכות של "נכרי אשר לא אחיך הוא", כשם שבכלל מצוות עשה של העמדת המלך כלולה החובה לתת את מוראו עלינו. ועי' להלן הערות 23, 146.

13. יש שלא מנו לאו זה: בה"ג; רס"ג, פרשיות, ואומנם בפרשה ז הזכיר את חובות המלך, אך לא ציין לאו זה; יראים, למרות שהביא את המצוות המוטלות על המלך. רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, פרשיות, ז, ביאר שמדובר בשלילה בלבד, ולא איסור לאו. בהתאם, המעמיד פסול מחמת ייחוסו למלוכה, לא קיים את המצווה, ולסוברים שאינה מצווה - וייתכן שלכל הדעות - אין המינוי חל (אודות המצווה, עי' לעיל פ"א ה"א אות א; וראה להלן אות יג, על חלות המינוי בדיעבד).

14. ראה גם ספרי, דברים פסקה קנז: "מקרב אחיך תשים עליך מלך" - 'אחיך' ולא אחרים. לשאלת משקלה ההלכתי של ההוראה למנות מלך מקרב אחיך, יש השלכות מעשיות, בעיקר כשמדובר באופן שבו לשיטות שונות הלאו לא חל; לדוגמא, עי' להלן אות יג.

15. ראה לעיל פ"א ה"א אות א1-3.

16. ראה רמב"ם, מניין המצוות בפתיחת הלכות מלכים ומלחמות, מצווה א: "למנות מלך מישראל". כך הגרסה במהדורות קאפח, פרנקל ושילת, וכך גרסת אברבנאל, דברים יז, יד, ד"ה והד', וקרית ספר, כאן, מצווה רלט; בדפוס וילנא: "בישראל", ונראה שכך גרס רדב"ז, במצודת דוד, תחילת מצווה תקפב; אך במניין המצוות שעל סדר ההלכות, בהקדמה למשנה תורה, גם בדפוס וילנא: "מישראל". וכ"כ בדעת הרמב"ם רי"פ פערלא, שם, ד"ה וראיתי (א), לגרסה זו, וכן עמוד הימיני, סי' יב, פ"ה, אות ו, וחוות בנימין, סי' יב עמ' צא; רלב"ג, דברים שם; כך גם עולה מהפלאה, כתובות יז ע"א לתוס' ד"ה מלך.

17. רבנו מיוחס, שם, (וראה שם, יד: "והזהירם", משמע כסוברים שאין העמדת מלך מצווה, ראה להלן הערה 18); אדרת אליהו (הגר"א), שם, ע"פ גרסתו בספרי

לסוברים שהעמדת מלך אינה מצוות עשה חיובית,[18] יש אומרים שכאשר בוחרים להעמיד מלך, מצוות עשה שהוא יהיה מקרב אחיך דווקא, ואם העמידו מי שאינו מקרב אחיך ביטלו מצוות עשה זו.[19]

יש אומרים שהאיסור למנות מי שפסול מחמת ייחוסו מוטל על הממנים בלבד;[20] ויש אומרים שהאיסור חל אף על המתמנה.[21]

אין לוקים על העמדת מלך שפסול מחמת ייחוסו.[22] יש אומרים שהטעם לכך הוא שזהו לאו שאין בו מעשה, כיוון שההעמדה נעשית על ידי מינוי בפה.[23]

שם, פסקה קנז, הובא בהגהות הגר"א לספרי, שם; אוצר החיים (ספרין), א, קיצור התרי"ג מצוות, מצווה תקג; רי"פ פערלא, שם, ד"ה אמנם ואילך, ובסוף הסימן, לסוברים שאין העמדת מלך מצווה; עמוד הימיני וחוות בנימין, שם, בדעת תוס', סוטה מא ע"ב ד"ה אותו. וכן כתבו פרשני הספרי שם: אהלי יהודה, ד"ה ד"א תשים; תולדות אדם, ד"ה ד"א ולא וד"ה ד"א שום; עמק הנצי"ב, ד"ה ולא, לסוברים שאין העמדת מלך מצווה. עי' רבנו עזרא, מצוות עשה היוצאים מ"לא יהיה לך אלהים אחרים - למנות מלך מישראל ולא מאומות העולם", כתבי רמב"ן (מוה"ק), ב, עמ' תקלח; טעמי המצות (מהד' קליולנד תשס"ח), עמ' קמ.

18. ראה לעיל פ"א ה"א אות א4.

19. אברבנאל, דברים יז, יד ד"ה ואחרי וד"ה והג', ע"פ סנהדרין כ ע"ב, ובדעת ר' נחמיה (לגירסתו שם; עיי"ש ד"ה והד', שכתב כן גם בדעת הרמב"ם, מצווה א במניין המצוות בתחילת ההלכות, שהוסיף "מישראל", ועי' רי"פ פערלא שם, ד"ה וראיתי [א], שדחה דבריו); של"ה, שופטים, תורה אור אות ג בדעת ר' נהוראי שם.

20. שו"ת חת"ס, או"ח סי' יב ד"ה ובזה כתבתי, וחידושי חת"ס, ב"ב ג ע"ב ד"ה והנה התם (ראה דבריו להלן הערה 54, שמסיבה זו ביורש מלוכה אין איסור); עי' שו"ת אגרות משה, יו"ד, ד, סי' כו (וראה דבריו להלן אות יא5). כך משמע בחמדת ישראל (פלאצקי), קונטרס נר מצוה אות פט, המובא להלן הערה 110.

21. חשבונות של מצוה, מצווה תצח. עי' מנחת חינוך, מצווה עא סק"ב: אפשר שגר המתמנה למלך אינו עושה מעשה עמך, לעניין איסור "ונשיא בעמך לא תאור". במניין המצוות שבתחילת ההלכות, מצווה ב, כתב הרמב"ם: "שלא ימנה מקהל גרים", וכך גם בהקדמה למשנה תורה במניין המצוות שעל סדר ההלכות, ובהקדמה לספר שופטים. ר"י שילת: אפשר לקרוא "יִמָּנָה", או "יְמַנה". יתכן שהקריאה השונה כרוכה בשאלה אם האיסור הוא רק על הממנה, גם על כלל הציבור, או אף על המתמנה.

22. ראה רמב"ם, הל' סנהדרין פי"ט ה"ד, שלא מנה לאו זה במניין הלוקים; ראה ספר החינוך, מצווה תצח, שלא כתב מלקות בלאו זה; מנחת חינוך, סוף מצווה תצח, על פי דבריהם.

23. פורת יוסף (צווייג), ב, סי' א, דף ו

ב. מלך או בעל שררה שהוריו צאצאי גרים

דעת הרמב"ם היא שהאיסור למנות גר[24] חל לא רק על המתגייר עצמו, אלא אף על "קהל גרים - אפילו אחר כמה דורות". בהתאם, אפילו אם הורי-הוריו וכו' הם שהתגיירו, הרי שלמרות שהורתם ולידתם של הוריו או אף הורי הוריו וכו' כבר הייתה בקדושה, הצאצא פסול למלוכה ולשררה, שכן הוא צאצא לקהל גרים. כל זאת, עד שתהא אמו מישראל, לא מקהל גרים.[25]

ע"א סוף ד"ה ובמצוה. ראה לעיל פ"א ה"ג אות א1 הערה 16 - הסוברים שמינוי המלך הוא בפה, וראה בסמוך שם דעות נוספות. והוסיף: "ועוד, דאת מי ילקו, ומי יהיה המלקה, שהרי כולם עברו"; תורת המלך (צדוק), סי' א הערה ל, (וראה שם, שלדידו בית הדין הממנה [ראה רמב"ם לעיל פ"א ה"ג, ושם אות א2 והערה 18] הוא העושה את מעשה העבירה, ובלבד שלאחר מכן העם מחזיק את המלוכה ביד המלך ונוהג בו כמלך, וראה שם הערה כח; וראה ראי"ה קוק, להלן הערה 146. וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך לא תכרות להם ברית, סוף אות א. וראה להלן אות יג, הסוברים שהמינוי לא חל בדיעבד, וראה אנציקלופדיה תלמודית, 'כל מלתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עבד כו'', אות י - מלקות כאשר לא הועילו מעשיו.

24. יש שכללו גר בלאו "לא תוכל לתת עליך איש נכרי": רמב"ם, ספר המצוות, לאו שסב, ובמצווה ב במניין המצוות בפתיחת ההלכות, ובהלכה כאן; סמ"ג, לאוין רכא (וברמזים שם: "קהל גויים", ראה מהד' מכון ירושלים ודפוס ראשון [שונצינו רמ"ט], וצ"ב); ספר החינוך, מצווה תצח; זוהר הרקיע, לאוין רמה, על שורה צו.

ויש שכללו בלאו רק גויים: אזהרות ר' יצחק הברצלוני, ה, י; רבנו עזרא, טעמי המצות (מהד' קליולנד תשס"ח), עמ' קמח; וראה גם שם, בעשין עמ' קמח (ולא כמו שהגיה בכתבי רמב"ן [מוה"ק], ב, עמ' תקמ); עי' מאמר השכל, דיבור תשיעי, יח; כד הקמח, שבועות (ב) ד"ה לא יהיה, וכתבי רבנו בחיי (מוה"ק), עמ' תיג; טעמי המצוות (רקאנטי), בסוף הספר.

עי' עמוד הימיני, סי' יב, פ"ה, אות ו, וחוות בנימין, סי' יב עמ' צא, שלדעת הרמב"ם גר נאסר בלאו, למרות שמקור האיסור בהוראה "מקרב אחיך תשים עליך" (ראה ב"ק פח ע"א), שכן הוראה זו מפרשת את הכלול בלאו של "איש נכרי אשר לא אחיך הוא". ולדעת תוס', גר אינו כלול בלאו אלא בהוראה החיובית בלבד, והוא לאו הבא מכלל עשה. וראה גרסת הגר"א בספרי, דברים פסקה קנז: " 'איש נכרי' - זה העובד כוכבים, 'אשר לא אחיך הוא' - זה העבד", ומשמע שגר אינו בכלל הלאו. ועי' ספר יוחסין השלם, מאמר ראשון ד"ה שמעיה ואבטליון: "מקרב אחיך" הם המובחרים שבאחיך, ולא גר ועבד.

25. ראה רמב"ם, ספר המצוות, לאוין שסב: "מקהל גרים, עד שתהיה אמו

ויש מי שאומר בדעת ראשונים, שרק בן הגרים פסול - גם כאשר הורתו ולידתו בקדושה, אבל זרע זרעם כשר.[26]

ג. יחוס המלך לסוברים שדי בכך שאמו מישראל

בדברי חז"ל[27] מבואר שמי שאמו מישראל כשר להתמנות לשררה על ישראל. במשנה ובתלמודים, לא מפורש ייחוס מיוחד שנצרך למלוכה. עם זאת, בתוספתא נאמר: "אין מעמידין מלך אלא אם כן היה נשאוי לכהונה",[28] ואולם נחלקו ראשונים בפירוש התוספתא ובהכרעת ההלכה.[29]

מישראל", ובמניין הקצר בהקדמה למשנה תורה, שם: "מקהל גרים" בלבד, וראה קידושין עג ע"א, על קהל גרים, ושם עה ע"א שעד עשרה דורות בכלל קהל גרים; רבנו יונה, סנהדרין לו ע"ב סוף ד"ה גרסי', החמיר במלוכה יותר מהרמב"ם, כמובא להלן הערה 50; ספר החינוך, מצווה תצח, כרמב"ם בספר המצוות; כן משמע ברלב"ג, דברים יז, טו: "גר ממשפחת גרים"; עי' מהרש"א, ב"ק פח ע"א, בדעת רש"י, שם ד"ה תיקשי.

רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ט, כתב על פסולו של דיין גר: "עד שתהיה אמו מישראל", ופירושו כמו שכתב כאן, שדיין "מקהל גרים, [פסול] אפילו אחר כמה דורות עד שתהיה אמו מישראל". ועי' רשב"א, יבמות קב ע"א ד"ה ה"ג, וכן ראשונים נוספים, שאף הם כתבו שפסול "עד שתהא אמו מישראל" (והוסיפו, על לשון הגמרא יבמות מד ע"ב, שם קב ע"א, קידושין עו ע"ב, שאם אמו מישראל כשר). נראה שפירושו כרמב"ם, הל' סנהדרין שם: למעט צאצאי גרים אחר כמה דורות, וכלשון המשנה, ביכורים פ"א מ"ה וקידושין פ"ד מ"ז: "אפילו אחר עשרה דורות, עד שתהא אמו מישראל".

וראה כנה"ג, חו"מ סי' ז ב"י אות א, ובשו"ת בעי חיי, א, סי' ב, ד"ה ואם נאמר, שהעלה אפשרות שבן גרים כשר לשאר שררות ופסול רק למלכות, אבל דחה זאת לאור דברי הרמב"ם, כאן; ועי' במיוחס לר"ן, סנהדרין לו ע"ב ד"ה חד.

26. בית הילל, יו"ד סי' רסט סי"א, בדעת רש"י, בבא קמא פח ע"א ד"ה תיקשי: פסול דווקא כש"לידתו והורתו" שלו בלבד בקדושה. עי' אפרים קופפר, 'פירוש אזהרות דרבנא אליהו הזקן ממנש, מאת חכם אחד מחוג בניו של רבנו חיים בן חננאל הכהן', קבץ על יד, כא, ב (תשמ"ט), עמ' 196: "שצריך שיהא הורתו ולידתו בקדושה", ומשמע שדי בזה (על המחבר, ראה גם שברי לוחות, עמ' 298 הערה 351).

27. יבמות מה ע"ב וקידושין עו ע"ב, ועיין יבמות קב ע"א.

28. תוספתא, סנהדרין, פ"ד ה"י. לתוספתא זו גרסאות נוספות בראשונים, ונתייחס אליהן להלן.

29. ראה בעניין זה ר"מ מולר, 'האם

מחלוקת הראשונים כרוכה גם במחלוקת על ייחוסו של אגריפס המלך.[30] בדברי חז"ל[31] מבואר שאגריפס היה פסול למלוכה משום ייחוסו, ולפיכך כאשר קרא בתורה בחג הסוכות בהקהל, והגיע לפסוק "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" - בכה. ראשונים נחלקו בשאלה, האם פסולו של אגריפס היה משום שאמו לא הייתה מישראל, או שאמו הייתה מישראל ולא היה פסול למלוכה אלא בשל ייחוסו של אביו.

באות זו, יתבארו פרטי ההלכה, לשיטת הרמב"ם וסיעתו, הסוברים שאף למלוכה די בכך שאמו של המלך מישראל. באות הבאה, יתבארו פרטי ההלכה לשיטת הסוברים שלמלוכה אין די בכך שאמו של המלך מישראל.

1. אב פסול

לשיטה שסבורה כי די בכך שאמו של המלך מישראל, יש אומרים שהוא כשר למלוכה לכתחילה אף אם אביו גוי או עבד,[32] ואגריפס המלך היה פסול מכיוון

מלך ובעלי שררה נדרשים להיות חפים מפגם בייחוסם', אמונת עתיך, 117 (תשרי תשע"ח), עמ' 99-106.

30. על ייחוס אגריפס הראשון ובנו אגריפס השני, בינו שנות דור ודור, עמ' קז-קח. אמו של אגריפס הראשון לא הייתה מישראל (הייתה בת אחות של הורדוס, ואביו היה בן הורדוס ממרים החשמונאית). אמו של אגריפס השני הייתה מישראל (בתה של מרים החשמונאית). וראה ש' הרץ, 'מקרב אחיך תשים עליך מלך' סיני, צט, ג-ד (סיון תשמ"ו), עמ' קמא-קמג: ייתכן שהראשונים המובאים להלן, נחלקו בשאלה באיזה אגריפס מדובר בסיפור זה; וראה תוספתא כפשוטה, סוטה פ"ז הט"ז, עמ' 683.

31. משנה, סוטה פ"ז מ"ח, וראה תוספתא, סוטה פ"ז הט"ז; ספרי, דברים פסקה קנז.

32. עי' ר"י בכור שור, דברים יז, טו: "'אשר לא אחיך הוא' - כלל"; ועי' ספר החינוך, מצווה תצח: האיסור הוא דווקא בקהל גרים; רלב"ג, דברים יז, טו. כ"כ בדעת הרמב"ם כאן, ראה הגהות מיימוניות, כאן, א, הביא את דעת הסמ"ג (להלן הערה 34), בלשון 'אבל', והסיק מזה שער המלך, כאן, שראה בו חולק על הרמב"ם; רדב"ז, כאן; שער המלך, כאן; ערוך לנר, יבמות מה ע"ב לתוס' ד"ה כיון - בא"ד וי"ל; גזע ישי (אשכנזי), מערכת אות הגימ"ל אות ר"מ, פירוש התוספתא, סנהדרין פ"ד ה"י, שהמלך עצמו יהיה כשר לכהונה, כך שאם יבוא על בת ישראל הולד יהיה כשר לכהונה, וכך הדין במי שנולד מגוי או עבד שבאו על בת ישראל; אבן האזל, כאן. עי' רדב"ז, שער המלך, ערוך לנר ואבן האזל, שם, שלדידם הרמב"ם דחה את התוספתא מכיוון שסבר שאין הבדל בין מלוכה ובין שאר שררות, והואיל ובגמרא מבואר

שאמו לא הייתה מישראל.[33]

ויש אומרים שאם אמו מישראל ואביו גר הרי זה כשר למלוכה, אבל אם אביו גוי או עבד, הוא פסול למלוכה, משום שאין הוא נחשב ל"נשואי לכהונה" כדרישת התוספתא, כיוון שלדעה זו, בת ישראלית שאביה גוי או עבד פסולה לכהונה. לכן אגריפס המלך היה פסול אף שאמו הייתה מישראל.[34] יש אומרים כי לשיטה זו,

שכשר לשאר שררות כאשר אמו מישראל (ראה להלן אות ט2), וכן פסול יוחסין, כממזר, כשר לשאר שררות, כמבואר להלן אות ט5, לכן כך הדין גם במלוכה, שלא כתוספתא.

ברכי יוסף, חו"מ סי' ז אות ב ד"ה ולדעת: להסבר זה בדעת הרמב"ם, כאשר האב עבד או גוי והאם מישראל, הבת כשרה לכהונה. לכן הרמב"ם לא הביא את התוספתא, שכן ממילא כל שאמו מישראל, הבן כשר למלכות (עי' ברי"ף יבמות טו ע"א, וראה ערוך לנר שם, שדין זה מצוי במחלוקת בגמרא, ויתכן שהתוספתא סברה שפגום לכהונה), על דין הבת לכהונה, ראה אוצר הפוסקים אהע"ז סי' ד אות ז. אבל ראה מאמר מרדכי (בר מנחם), עניינים נפרדים, סוף סי' לח, שמבואר ברמב"ם, הל' סנהדרין פי"א הי"א, שגר שאמו מישראל אינו בכלל ישראלים המשיאים לכהונה (וייתכן שהוא בכלל המשיאים לכהונה, אלא שאינו בכלל 'ישראלים' המשיאים לכהונה). וראה ר"מ מולר (לעיל הערה 29), עמ' 106, בדעת הרמב"ם: לשון התורה "מקרב אחיך" אינה ממעטת אלא את מי שייחוסו פגום בכך שאינו מישראל. לכן, לעניין מינוי מלך, "נשוי לכהונה" שנאמר בתוספתא פירושו שייכות שלמה לעם ישראל (שלא כמשמעות "נשוי לכהונה" בדרך כלל). לעניין זה, די בכך שאמו מישראל, שכשר לכהונה למרות שאביו גוי או עבד (כדברי הברכי יוסף לעיל; וראה להלן אות ו הערה 61).

ראה עוד להלן הערה 37 ואילך - הסוברים שמדאורייתא אמנם כשר למלוכה אבל פסול מדרבנן. וראה להלן הערה 77, שיש חולקים וסוברים בדעת הרמב"ם שלא הכשיר כאשר אמו מישראל אלא כאשר אביו גר, זאת בהמשך ללשונו בתחילת ההלכה שעוסק ב"קהל גרים", ולא כאשר אביו גוי או עבד, שאז פסול למרות שאמו מישראל.

33. פיה"מ לרמב"ם, סוטה פ"ז מ"ו: "ואגריפס היה מקהל גרים, ולא היתה לו אם מישראל, ואסור למנותו כלל", לשום שררה. ועי' תוס', יבמות מה ע"ב ד"ה כיון, וב"ב ג ע"ב ד"ה כל, ומאירי, סוטה לב ע"א ד"ה והמלך.

34. על פי התוספתא, שם: "אין מעמידין מלך בארץ ישראל אא"כ היה נשוי לכהונה", וראשונים רבים גרסו: "אלא מן המשיאין לכהונה" (בדומה לבת האסורה להינשא לכהן אם אביה גוי או עבד, כמבואר ביבמות מה ע"א, ע"ש): תוס', יבמות מה ע"ב ד"ה כיון, ונידה מט ע"ב ד"ה חדא; פסקי תוספות, סוטה אות נ (וראה להלן הערה 50, שיטת תוס' סוטה מא ע"ב ד"ה

האיסור למנותו כמלך הוא מדאורייתא,[35] שנאמר "מקרב אחיך" - מהמובחרים או המיוחסים שבאחיך.[36] ויש אומרים שהאיסור אינו אלא מדרבנן,[37] משום כבוד ישראל.[38] יש שתלו בכך את אי-ההקפדה בנוגע לינאי המלך.[39]

אותו, וראה שו"ת חיים שאל, א, סי' פז סוף אות ג, שפסקי תוס' על סוטה אינם ע"פ תוס' שלפנינו, וכן שם הגדולים, מערכת ספרים אות פ ואות קכ); עיין סמ"ג, לאוין רכא, הובא בהגמ"י, כאן; רמב"ן, יבמות מה ע"ב ד"ה כיון, בביאור ראשון; תוס' הרא"ש, קידושין סו ע"א ד"ה רב לך, שם ע ע"ב ד"ה כל, סנהדרין לו ע"ב ד"ה חדא, וסוטה מא ע"ב ד"ה באותה; ריטב"א, קידושין סו ע"א ד"ה רב לך; מיוחס לר"ן, סנהדרין לו ע"ב, בביאור ראשון; ים של שלמה, יבמות פ"ד סי' מ. וראה רבנו הלל על הספרי, דברים פסקה קנז, שסובר שאביו של אגריפס היה עבד, ולא באר אם הפסול בזה הוא כשיטה זו, או כשיטת רש"י המובאת להלן. ברשימה זו הובאו גם ראשונים שכתבו על פי התוספתא, שמי שאביו גוי או עבד פסול, ולא גילו דעתם במפורש, ושמא הם אף מחמירים יותר, וסוברים כשיטה החולקת להלן אות ד, שעל אביו להיות מישראל.

35. עיין סמ"ג, שם; רמב"ן, שם; תוס' הרא"ש, בשטמ"ק כריתות כו ע"ב אות א: ממזר פסול למלוכה מדאורייתא, בגלל דין התוספתא (ראה להלן אות ו; וכ"כ ברכת הזבח שם, ומשמע שגם ערוך לנר שם הסכים עמו בזה); מיוחס לר"ן, שם.

36. עיין סמ"ג, לאוין רכא: "מהמובחרים"; רמב"ן, שם: "מיוחסין שמשיאין לכהונה"; מיוחס לר"ן, שם: "אחיך ממש".

37. תוס', יבמות מה ע"ב ד"ה כיון (ובתוס' ישנים השלם, שם: "לא הוי אלא מעלה"), ונידה מט ע"ב דה חדא; תוס' טוך, קידושין סו ע"א ד"ה רב (מהד' מכון ירושלים, הוא תוס' רבנו שמואל ב"ר יצחק בתוך שיטת הקדמונים, הוצ' ר"מ בלוי); תוס' הרא"ש, קידושין שם, וסנהדרין לו ע"ב ד"ה חדא; מאירי, סוטה לב ע"א ד"ה והמלך; ריטב"א, קידושין שם.

38. מאירי, סוטה שם; וראה לשון רש"י, סוטה מא ע"ב ד"ה אגרופה: "וזילא מילתא". וראה 'קהל גרים', ענבי פתחיה, לעיל הערה 11, שכבוד ישראל הוא הטעם הכללי לאיסור התורה למנות גוי או גר על ישראל.

39. ראה קידושין סו ע"א. תוס' רא"ש, קידושין שם ד"ה רב לך; תוס' טוך, שם: "לא היו מקפידין כל כך"; ריטב"א, שם (ראה הערה במהד' מוה"ק שם, שבדפו"ר הלשון: "בדיעבד", אבל בכת"י חסר); המקנה, שם ד"ה ינאי, בהסברו הראשון (ולא ראה את דברי הראשונים). עיי"ש שהוכיחו זאת מינאי המלך, שחכמים רצו שיסיר מעליו רק כתר כהונה ולא כתר מלכות, למרות שהיו שאמרו שהוא בן שבויה, ופסול לכהונה. ועיין תוס' טוך והמקנה שם, שמשמע שגם בדיעבד יש להסירו, אלא שבחרו חכמים לא להקפיד; וראה להלן

ויש אומרים, שאם האב עבד הבן פסול למלוכה, בגלל הזילות[40] במעמד מלך שאביו עבד.[41] יש שהבינו בדעה זו שזהו פסול מדרבנן,[42] ויש שהבינו בדעה זו שהוא מן התורה.[43] ויש אומרים שאף מדרבנן אינו פסול, אלא שנכון להימנע מלמנותו בשל הזילות.[44] יש שביארו שמשמעות הזילות היא שבכך נפגעת

אות יד. ועי' שו"ת שואל ומשיב, תניינא, ח"ב סי' עג.

40. רש"י, סוטה מא ע"ב ד"ה אגרופה: "אין ראוי למלכות, דעבד היה וזילא מילתא"; וראה מיוחס לר"ן, המובא להלן הערה 41.

41. מיוחס לר"ן, סנהדרין לו ע"ב, בדעת רש"י סוטה שם, שאע"פ שאינו עבד, שכן אמו מישראל, לעניין זה די בכך שאביו עבד; ותירץ בזה קושיית הרמב"ן, יבמות מה ע"ב. עי' שמע יעקב, המובא להלן הערה 42, שאף אם אביו גר יש זילות בדבר, לדעת רש"י, וכן כאשר אביו מישראל ואמו גיורת. אבל עי' ר"י פיג'ון בספר אשר לשלמה (אשכנזי), בתחילת ההלכה כאן, ודבר שאול, המובא להלן הערה 45, שהזילות היא רק כאשר אביו עבד, ולא כאשר אביו גר. ועי' תפארת ציון (יאדלר), עמ' קעז, על רש"י סוטה שם: דווקא כאשר אביו עבד, יש זילותא, שמתייחס אחר אמו משום זילות הייחוס של אביו העבד, שאין זרעו מתייחס אחריו כלל. לעומת זאת, כאשר אביו גוי, זרעו מתייחס אחריו (ראה יבמות סב ע"א), וכשבא על ישראלית יש לוולד עילוי והוא מתייחס אחר אמו.

42. עי' תוס', יבמות מה ע"ב ד"ה כיון, ועי' שמע יעקב (אלגאזי) מקץ, ד"ה ואפשר (ב) דף נ ע"א, שכך פירשו תוס' בדעת רש"י, סוטה שם (וכ"כ עין זוכר, מערכת א אות עו ד"ה אמנם, ירושלים תשכ"ב, עמ' 96), ועי' תוס' רבינו פרץ, יבמות שם ד"ה ומנייה, שכ"כ ביישוב רש"י, סוטה שם (בעלי התוס' ביבמות לא הזכירו את דברי רש"י, ש'זילא מילתא'); שו"ת שאגת אריה, סו"ס כד, ועין זוכר, שם ד"ה ומעתה: כן נראה בדעת תוס', סוטה מא ע"ב ד"ה אותו, בדעת רש"י, שלא מסתבר שנענשו עונש גדול על חנופה מועטת לאגריפס באיסור שאינו מן התורה, אלא שזילא מילתא, שכוונתם שהוא איסור דרבנן; שו"ת אלף המגן, א, סי' יב, אות כ דף לו ע"ב ד"ה ועדיין.

43. רשב"א, יבמות קב ע"א; ריטב"א, שם ד"ה אמר: כתבו כן בדעת רש"י שם, משום ששני 'אחיך' כתובים בפסוק, ובמלך משמע מן המיוחסים שבקרבך, כלומר, עד שיהא כולו מישראל (ומשמע שגם אם אביו גר, פסול למלוכה, כשיטה שלהלן). עי' אמרות מלך, כאן, חידושים כד: "מקרב אחיך" מלמד שמי שאינו ישראל חשוב ומן המיוחסים שבתוך אחיך, פסול משום הזילות שבדבר. וראה להלן הערה 45.

44. עי' רמב"ן, יבמות מה ע"ב ד"ה כיון, בדעת רש"י, סוטה שם: כשר למלכות, אלא שיש זילותא; ים התלמוד - מפרשי הים (מהד' תרכ"ב), תשובה אחרונה בשו"ת שבסוף הספר, פה ע"ב ד"ה ומה, בדעת תוס', יבמות שם, בדעת רש"י, סוטה שם; כן משמע מר"י פיג'ון בספר אשר לשלמה (אשכנזי), בתחילת ההלכה כאן; עי' אגרות

אימת המלכות.[45]

2. אב מישראל ואם גיורת

יש אומרים שלסוברים שדי בכך ש"אמו מישראל" למנותו למלך, כל שכן שמי שאביו מישראל ואמו גיורת כשר למלוכה,[46] מכיוון שהכל הולך אחר הזכר, ואביו

הראיה, א, רפט ד"ה לפי, שזה פירוש השאגת אריה, שם, בדעת תוס', סוטה שם; כן משמע בחוות בנימין, א, סי' יב עמ' פט ד"ה ופירש"י, בעמוד הימיני, סי' יב פ"ה אות ד, ובמשפטי שאול - ארץ ומדינה, סי' קנא, עמ' תנב אות ג ד"ה והנראה; וראה דבר שאול, המובא להלן הערה 45.

45. עי' דבר שאול (קוסובסקי-שחור), סוטה סי' סג, תחילת אות ט: "שאין ראוי מצד יושר ההנהגה במינוי מלך"; כרם שלמה, יבמות מה ע"ב: במינויו עוברים על "לפני עור לא תתן מכשול", שמכשילים את העם בזלזול באימת המלך, ולכן לכתחילה אסור למנותו, ואם מינוהו פסול מדרבנן; הרהורי דברים (אסחייק), ב"ב ג ע"ב לתוס' ד"ה כל. וראה טעם הרלב"ג לאיסור העמדת הפסול מחמת ייחוסו: "שלא יראו ממנו העם מאוד להיותו בלתי נכבד מאוד בעיניהם", הובא לעיל הערה 11.

עיין דבר שאול, כרם שלמה והרהורי דברים, שם, שהקבילו דין זה למבואר להלן פ"א ה"ו, שאין מעמידים למלוכה מי שהיה גרע ובלן וכו', ומבואר שם, ובגמרא קידושין פב ע"א, שהוא משום ש"זילא אומנותייהו", וראה להלן שם אות א3,2,1, על טעם האיסור, תקפו, והדין בדיעבד. וראה שם הערה 15, שיש שפירשו שטעמו משום כבוד הציבור, וראה דברי המאירי וענבי פתחיה, לעיל הערה 38. ויש לעיין, לטעמים אלו, אם דברי רש"י נאמרו רק בבן העבד, או אף בבן הגוי ובן הגר.

46. כסף משנה, כאן, בדעת הרמב"ם, ע"פ תוס', יבמות דף קב ע"א ד"ה לענין (על דיין בחליצה), שהאמור בגמרא "אביו ואמו מישראל" לאו דווקא, אלא די באביו בלבד (וכ"כ לעניין חליצה, תוס' הרא"ש ותוס' רבינו פרץ, שם); כנה"ג, חו"מ סי' ז הגב"י אות א, ודינא דחיי, לאוין רכא; עי' מנחת חינוך, מצווה תצח. כך הסבירו את מלכות רחבעם, שהיה בנם של שלמה ונעמה העמונית. וראה משנת תורה (שלנגר), דברים יז, הערה 32, ששיטה זו נלמדת מלשון הפסוק: "אשר לא אחיך הוא", שהפסול הוא כאשר אינו אחיך כלל, ולפיכך די בכך שיהיה אחיך מאחד מהצדדים. באר אליהו, סי' ז סק"ד עמ' סב: גם החולקים על תוס' בנוגע לדיין בחליצה, יסכימו שכאשר די באמו בלבד מישראל, כ"ש שדי גם באביו בלבד מישראל. אבל ראה תפארת יעקב, חו"מ ז, ב, בנוגע לדיין, שפשט לשון הרמב"ם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ט (כלשון הרמב"ם כאן), והטור שם, שיש צורך דווקא באמו מישראל, אבל אביו מישראל פסול, וראה שם סברתו, אלא שסיים בהוכחת הראשונים ממלכות רחבעם להכשירו (אך ראה להלן הערה 54,

נחשב לעיקר הזרע.[47]

ד. יחוס המלך לסוברים שלא די בכך שאמו מישראל

שלושה מקורות מהווים בסיס לשיטת הראשונים שסוברת כי אין די בכך שאמו של המלך מישראל: א. פירושם לדברי התוספתא: "אין מעמידים מלך עד שיהיה נשוי לכהונה".[48] ב. פסול היחוס של אגריפס, לסוברים שאמו הייתה מישראל.[49] ג. החומרה שבלשון התורה: "מקרב אחיך תשים עליך מלך, לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא".

1. אב ואם מישראל

יש אומרים שאמנם לשאר שררות כשר גם מי שרק אמו מישראל, אך למלכות

שיש שדחו, לפי שרחבעם היה כשר, כיוון שירש את המלוכה, בשונה ממלך ראשון, שפסול).

ראה ביכורים פ"א מ"ה, וקידושין פ"ד מ"ז: "אפילו עד עשרה דורות, עד שתהא אמו מישראל", בעוד שלמעשה די בכך שרק האב יהיה מישראל, כמבואר בגמרא, קידושין עח ע"א-ע"ב (ואף עדיף מאשר מקרה שבו רק האם מישראל, שכן כאשר האב מישראל, כל התנאים מודים שכשרה לכהונה), וכך נפסק ברמב"ם, הל' איסורי ביאה פי"ט הי"ב, ובשו"ע, אה"ע ז, כא. וראה להלן אות ד2 - הסוברים שגם כאשר השתמשו בלשון "אביו ואמו מישראל", די בכך שאביו בלבד יהיה מישראל. וראה להלן אות ט3, ביחס לשאר שררות.

47. ראה הסבר הנימוקים, להלן הערות 52-53. מקרה זה של מלך שאביו מישראל ואמו גיורת, נדון אף להלן באות ד, אלא שהדיון כאן הוא לדעת הסוברים שחז"ל הצריכו שתהיה "אמו מישראל", האם לדידם כשר אף מקרה הפוך - אביו מישראל ואמו גיורת. לעומת זאת, להלן אות ד, הדיון הוא לסוברים שלמלוכה אין די בכך שאמו מישראל, האם הצריכו שיהיו גם אביו וגם אמו מישראל, או שדי בזה שרק אביו יהיה מישראל למרות שאמו גיורת.

48. תוספתא, סנהדרין פ"ד ה"י. ראה רמב"ן, יבמות מב ע"ב, בשם יש מפרשים, ששיטה זו מפרשת את התוספתא, שעל כל אחד מהוריו של המלך להיות משיא לכהונה. יש מהראשונים שלא ביארו כיצד נלמדה ההלכה שלא די בכך שאמו של המלך תהיה מישראל מלשון התוספתא. אלא שלדידם, הוראת התוספתא על כך שיחוסו של מלך חמור יותר משאר שררות, היא תוצאה מדרשת הפסוקים, שחומרה זו היא תוצאתה.

49. ראה רש"י, סוטה מא ע"ב ד"ה אגרופה, שאמו הייתה מישראל (אלא שאין זו שיטתו בנידון דנן, ראה לעיל אות ג1;

נדרשים אב ואם מישראל. דרישה זו היא מן התורה, כיון ש"מקרב אחיך", משמעו שמוצא המלך הוא לחלוטין רק מישראל.[50]
יש אומרים שאמנם על הוריו להיות מישראל, אבל אם אחד מהורי-הוריו גר, הרי זה כשר למלוכה.[51]

וראה לעיל הערה 30), וראה להלן.

50. תוס', סוטה מא ע"ב ד"ה אותו: חזר ושנה הכתוב, שיהיה ממש מקרב אחיך - ששני הוריו מישראל, זו הסיבה שנחשבו מחניפים לאגריפס למרות שלשיטתם אמו מישראל; המיוחס לראב"ד על הספרי, דברים פסקה קנז; רשב"א, יבמות קב ע"א ד"ה אמר רבא: פעמיים נאמר בפסוק "אחיך", שיהיה מן המיוחסין שבקרבך, כולו מישראל; ריטב"א, יבמות קב ע"א ד"ה אמר רבא (וראה שם, מה ע"ב ד"ה כיון דאמו, ובקידושין יד ע"א כתב בשם רבו הרא"ה, שאביו דווקא ואמו לאו דווקא, כמובא בהערה 52); רבינו בחיי, דברים יז, טו ד"ה מקרב, וכד הקמח ערך רשות (ג), בשם רז"ל; נימוקי יוסף, יבמות טו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה בפורסי, וכן שם לב ע"ב ד"ה דן. עי' הפלאה, כתובות יז ע"א תוס' ד"ה מלך, שהמעמיד מלך שאין אביו מישראל עובר על לאו של "לא תוכל לתת עליך איש נכרי" (וראה דבריו להלן הערה 139). ועי' אגרות הגרי"ד הלוי, תחילת הלכות מלכים, לרמב"ם כאן, עמ' רסח תחילת אות י, שהסתפק בשאלה האם האיסור כלול בלאו, לדעת הראשונים דלהלן, שלמדו את האיסור מלשון התורה בתחילת הפסוק: "מקרב אחיך תשים עליך מלך".

עיין רבנו יונה, סנהדרין לו ע"ב ד"ה גרסי', שלא די במלך באמו מישראל, אלא צריך שיהיה מישראל המשיאין לכהונה כדברי התוספתא, ועיי"ש ד"ה ומ"מ פירש"י, שבדיין נפשות שהוא מישראל המשיאין לכהונה צריך שיהיה ישראל משני צדדיו. וראה הערות המהדיר (ירושלים תשס"ו), הערה 288.

הראשונים המובאים להלן סתמו דבריהם, ולא ביארו אם אמו גיורת פוסלת: סמ"ג, לאוין רכא, וראה דינא דחיי שם ד"ה והטעם, שהוא מן התורה; מאירי, יבמות קב ע"א, והפנייתו לסנהדרין לו ע"ב, ושם: "אביו ואמו"; מגן אבות לרשב"ץ, פ"א מ"י: עיי"ש שהצריך "אביו ואמו מישראל" בנשיא, וראה דבריו להלן הערה 65; ר' מתתיה היצהרי, אבות פ"ו מ"ה: "אביו מישראל, ולא סגי באמו מישראל".

51. עי' כנה"ג, סדר חליצה בקצרה אות ד (הביאו באה"ט בסדר חליצה בקצרה ס"ק ה), על חליצה, לשיטת השו"ע (אה"ע קסט, ב), שעל אביו ואמו של הדיין להיות מישראל; חזו"א, אה"ע סי' טו אות יח, לפיכך מלך דוד שהיה צאצא של רות המואביה, והראשונים החולקים (להלן הערה 52) לא הביאו ראיה אלא מרחבעם ואבשלום, אך לא מדוד, שאף לדעה זו המחמירה, מובנת כשרותו. אבל עי' בית

2. אב מישראל ואם גיורת

יש אומרים, שאף שאמרו שעל 'אביו ואמו' להיות מישראל - 'אביו' דווקא, ו'אמו' לאו דווקא. טעמו של דבר הוא, שהכל הולך אחר הזכר,[52] שהוא עיקר הזרע.[53]

ה. יחוסו של יורש מלוכה או שררה

יש אומרים שאיסור העמדת מי שפסול מחמת ייחוסו אינו אלא במתמנה ראשון,

הלל יו"ד סי' רסט סי"א.

52. עי' חי' המיוחסים לרבנו יונה, סנהדרין לו ע"ב ד"ה גרסינן, בשיטת רש"י; רמב"ן, יבמות מה ע"ב בביאור שני (וראה מהד' מכון התלמוד הישראלי השלם, הערה 383: "מקרב אחיך" - מהמובחרים שבאחיך); ריטב"א, קידושין יד ע"א, ונידה מט ע"ב (כת"י, הובא בספר פתח עינים נידה שם, ומשם הובא במהד' מוה"ק נידה שם הערה 110) בשם הרא"ה (וזה שלא כדברי הריטב"א עצמו, יבמות מה ע"ב וקב ע"א, הובאו לעיל הערה 50, שהצריך שאביו ואמו יהיו מישראל); מיוחס לר"ן, סנהדרין לו ע"ב ד"ה חד; באר שבע, סוטה מא ע"ב, בדעת התוס' סוטה שם. ע"ש ראייתם מאבשלום בן דוד ומעכה (בת תלמי מלך גשור, ולא נפסל למלכות בגלל ייחוסו), ומרחבעם בן שלמה ונעמה העמונית, שאמותיהם היו גרות.

לעניין דיין בחליצה - כ"כ תוס', יבמות קב ע"א ד"ה לענין, על הגמ' שם, שצריך שיהיו "אביו ואמו מישראל" (וראה הערה 53). וראה יש"ש, יבמות פי"ב סי' ד, שגם לרש"י (כך צ"ל, ומש"כ שם רי"ף הוא ט"ס), שכתב שיהיה ישראל מכל צד, די בכך שאביו מישראל. וראה רמב"ם, הל' יבום פ"ד ה"ה, שצריך שגם אביו וגם אמו יהיו מישראל, ומשמע שאין די בכך שאביו מישראל (על דיין בדיני נפשות צ"ב, ראה הל' סנהדרין פ"ב ה"ט ופי"א הי"א; וראה שו"ת חיים שאל, א, סי' קא אות ג). וראה טור ושולחן ערוך, יו"ד סי' רסט סי"א, ואה"ע סי' קסט ס"ב, ונו"כ. וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך חליצה, אות ט, הערה 46 ואילך.

ראה לשון הרמב"ן שם, וראשונים נוספים: "הכל הולך אחר הזכר". ועי' שער המלך, כאן, בדעת תוס', יבמות קב ע"א ד"ה לענין, שדבריהם כדעת הר"ן, קידושין ל ע"ב מדפי הרי"ף, ד"ה וכתב, שבנם של גר וישראלית, ייחוסו כגר ומותר בממזרת, ולפיכך נאסר למנות למלוכה מי שרק אמו מישראל, אבל בנם של ישראל וגיורת ישראל גמור ואסור בממזרת, ונחשב ישראל לכל דבר, ולפיכך מותר למנותו.

53. שו"ת שבות יעקב, א, סי' קכח; ר"ש מדעסויא, יבמות קב ע"א; באר אליהו, סי' ז סק"ד עמ' סא ד"ה ובאמת, בדעת תוס' יבמות קב ע"א ד"ה לענין, ע"פ המבואר בקידושין עח ע"א, לדעת ר' יהודה (וברש"י, קידושין שם בד"ה כל זרע: "כל עיקר הקרוי זרע היינו מן האב", וראה רש"י, שם ד"ה מקצת זרע). וראה תוס', יבמות שם, שהוכיחו דבריהם מדעת ר' יהודה בקידושין שם, למרות שאין הלכה

שנאסרה העמדתו למלוכה ולשררה. לא כן יורש, שזוכה במלוכה או בשררה מכוח המוריש, שאז הייחוס אינו פוסל.[54] ויש חולקים.[55]

ו. העמדת פסולי יוחסין נוספים למלוכה

יש אומרים שממזר פסול למלוכה,[56] מדאורייתא[57] או מדרבנן.[58] יש מי שאומר

כדבריו.

54. לכן מלך רחבעם בן שלמה ונעמה העמונית, לסוברים לעיל אות ד1 שמי שאביו ישראל ואמו גיורת פסול למלוכה. נודע ביהודה, מהדו"ק, חו"מ סי' א, ובתשובה מכת"י, 'בענין ירושת משרת רבנות', בית אהרן וישראל לו (אב תשנ"א), עמ' י; שו"ת חת"ס, או"ח סי' יב ד"ה ובזה כתבתי, וחידושי חת"ס, ב"ב ג ע"ב ד"ה והנה התם (ובהגהות לסוטה מא ע"ב תוס' ד"ה אותו), והוסיף שהאיסור הוא על הממנים, ולא על המלך המתמנה (ראה לעיל אות א הערה 20), ולפיכך אין איסור בדבר כשהיורש אינו צריך מינוי. וראה הסבר שונה בחידושי חת"ס לסוגיות שונות בש"ס (לונדון תשכ"א), סי' טז עמ' נה ד"ה שהחניפו. וראה מנחת חינוך, מצווה תצז שהסתפק בדבר. על הצורך במינוי יורש מלוכה, ודרכי העמדתו, ראה להלן פ"א ה"ז אות ו. וראה שם שיש אומרים כי כאשר יש מחלוקת אם לקבל את היורש, יש צורך במינויו, ואז שונה דינו גם לנידון דנן.

55. ראה שיעורי ר' שמואל (רוזובסקי), ב"ב ד ע"א אות עח, שהראשונים שהוכיחו מירושת רחבעם אף למלך ראשון, שדי בכך שאביו של המלך יהיה מישראל (ראה לעיל הערה 52), חולקים על היתר זה. וראה ריטב"א, מו"ק ז ע"ב, המובא לעיל הערה 63. וראה קובץ הערות, סימן לז אות י, לדף מה ע"ב, ושיעורי ר' שמואל, שם, על היחס בין ירושת המלכות לבין חלות מינויו בדיעבד של המתמנה באופן אסור (ראה להלן אות יג).

56. פירוש ר' יעקב בר' שמשון, אבות פ"ו מ"ה (הובא במחזור ויטרי שם); תוס', נ,דה מט ע"ב ד"ה חדא, בביאור התוספתא, סנהדרין פ"ד ה"י; תוס' הרא"ש, בשטמ"ק כריתות כו ע"ב אות א (ומעין זה בברכת הזבח שם, מדעת עצמו, ומשמע מערוך לנר, שם, שהביאו, שהסכים עמו בזה. וראה להלן דעת הרמב"ם לדידו); מילי דאבות (חיון), אבות פ"ו מ"ה, המעלה התשיעית הפרט הראשון; כנה"ג, חו"מ סי' ז הגב"י אות א, וכן בשו"ת בעי חיי, א, סי' ב, ודינא דחיי, לאוין רכא, בביאור התוספתא שם, ע"ש; מנחת חינוך, מצווה תצז, ע"פ התוספתא שם; חידושי רבינו מאיר שמחה, ב"ב ג ע"ב ד"ה כל מאן; מהרי"ל דיסקין על התורה, דברים יז, יד-טו (במהד' ירושלים תשמ"ה עמ' קכו), ביחס למלך, וראה דבריו בבאר ראי (קצנלנבוגן), להל' מלכים פ"א ה"ג, עמ' תפד.

וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך חלל - חללה, הערה 462 ואילך, שנחלקו הפוסקים בשאלה האם כהן ממזר פסול לעבודה ולאכילה בתרומה, ואם מותר

שגם חלל פסול למלוכה.[59] לשיטה זו, יש אומרים שאם מת המלך ויש לו בן

להיטמא למתים, וראה שם, שכהן הבא על ממזרת, מתרים בו משום ממזרת ולא משום חללה. וראה חידושי רבינו מאיר שמחה, שם, שכיוון שנלמד מ"מקרב אחיך" שצריך שיהיה ממיוחסים (ראה בבא קמא פח ע"א: "ממובחר", וירושלמי קידושין פ"ד ה"ה: "הברורין", וראה לעיל הערה 36) ודאי שממזר אינו בכללם, ומשמע שממזר פסול משום ייחוסו, גם אם איננו פסול לכהונה.

ראה חת"ס, חיי שרה ד"ה עיני, ובחידושים לב"ב ג ע"ב, בשם רבו ר"נ אדלר, ובדרוש לז' באב שנת תק"ע ד"ה ועד"ז עמ' 268, על פי התוספתא שם, שהבועל אשת איש ונאסרה עליו, ובא עליה הבועל שוב לאחר שמת בעלה או שנתגרשה ממנו, וילדה, הבן פסול למלוכה (על בת הבעל מאשתו שזנתה, עי' בית שמואל, ד, כה; פתחי תשובה, שם, כ; אוצר הפוסקים, שם, אות סד הערה 212. לריטב"א יבמות פה ע"ב מהד' מוה"ק, ומדין הבעל נלמד דין הבועל). ועי' מילי דאבות, שם, שלא רק ממזר פסול, אלא כל "גרוע", דהיינו ממשפחה גרועה ופחותה, וראה להלן טעמו, ומה שצוין שם.

57. כך עולה מתוס' רא"ש שם (וראה לעיל הערה 37). עי' מילי דאבות, שם, שמעלה זו היא מענפי מעלת כבוד המלוכה ומוראה, שהיא מן התורה, "שאיננה דבר זולת ענפיה", וראה להלן פ"א ה"ו אות א1 הערה 10, ואות ו2. עי' חי' רבינו מאיר שמחה, שם: "ודרשינן מקרב אחיך ממיוחסין שבאחיך למעוטי ממזר". וראה להלן הערה 59, הפוסלים חלל למלוכה, וכל שכן ממזר.

58. תוס', נידה שם. וראה לעיל אות ג1, על תוקף האיסור האמור בתוספתא שם. עי' ר' יעקב בר' שמשון, שם, שלמד מכך שממזר פסול לסנהדרין, שהוא פסול אף למלוכה; ועי' בן יהוידע, יבמות עז ע"א ד"ה בעו: הפסול לסנהדרין משום שאינו בכלל ישראלים המשיאין לכהונה (ראה משנה, סנהדרין פ"ד מ"ה, ורמב"ם, הל' סנהדרין פ"ב ה"א), פסול גם למלוכה. כך הסביר את דברי הגמרא, שם, על ייחוסו של דוד המלך: רצו להכריז שהוא פסול לסנהדרין, וממילא ייפסל גם למלוכה.

59. תוס' טוך (מהד' מכון ירושלים, הוא תוס' רבנו שמואל ב"ר יצחק בתוך שיטת הקדמונים, הוצ' ר"מ בלוי), תוס' הרא"ש וריטב"א, קידושין סו ע"א ד"ה רב לך, והמקנה, שם ד"ה ינאי, ע"פ התוספתא שם, ולפיכך ינאי המלך שאמו נשבתה היה פסול למלוכה; כנה"ג, שם, ודינא דחיי שם, בביאור התוספתא, ולפיכך לשונה "מן המשיאין לכהונה", לפסול חלל שפוסל לכהונה (וכל שכן ממזר שאף לישראל פוסל); מהרי"ל דיסקין, מובא בבאר ראי (קצנלנבוגן) להל' מלכים פ"א ה"ג, עמ' תפד, ובפירוש מהרי"ל דיסקין על התורה, דברים יז, יד-טו (מהד' ירושלים תשמ"ה, עמ' קכו); חזו"א, אה"ע סי' טו אות יח, בביאור התוספתא, ועיי"ש, שדן אם תוקפו

ממזר, הוא יורש את המלוכה.[60] ויש מי שאומר שממזר כשר למלוכה.[61] יש אומרים שהנולד מביאת מצורע שהיה אסור בתשמיש המיטה,[62] אין מעמידים אותו למלך, כיון שהורתו באיסור עשה ובפסול יוחסין.[63] ויש חולקים וסוברים שהוא כשר למלוכה.[64]

ז. יחוסם של נשיא הסנהדרין או ראש השררה השלטונית

לסוברים שיש הבדל בין מלך ובין שאר שררות, יש אומרים שדין נשיא הסנהדרין כדין מלך, ולא די בכך שאמו מישראל.[65] ויש אומרים שגם ראש השררה השלטונית

מדאורייתא או מדרבנן.

60. מנחת חינוך, שם, לסוברים לעיל אות ה שבן מלך שאמו אינה מישראל יורש מלוכה (לפוסלים מלך ראשון באופן זה, ראה אות ד1).

61. ערוך לנר, יבמות מה ע"ב לתוס' ד"ה כיון - בא"ד וי"ל, בדעת הרמב"ם, כאן, שאין הבדל בין מלך לשאר שררות, וממזר כשר לשררת דיין כמבואר להלן אות ט5 (וראה דבריו לעיל הערה 32); ר"מ מולר, לעיל שם, בדעת הרמב"ם.

62. ראה רמב"ם, הל' טומאת צרעת פי"א ה"א, על מצורע בימי ספירתו, וראה תוס', מו"ק ז ע"א ד"ה אמר (ב), בדעת רש"י, על מצורע בימי הסגרו.

63. ריטב"א, מו"ק ז ע"ב, על מצורע מוחלט, לסוברים שאסור בתשמיש המטה; עיי"ש שפסלו למרות שמדובר ביותם בן עוזיהו שירש מלוכה. ראה מה ששאל על דבריו, מצבת משה, שם, ד"ה יותם, וראה הערות (רי"ש אלישיב), שם ד"ה יותם, שכוונת הריטב"א לפגם בקדושתו, שבגללו לא היה הגון למלכות.

64. עי' חסדי דוד, נגעים פ"ח ה"ו; מצבת משה, שם.

65. מגן אבות (רשב"ץ), אבות פ"א מ"י, ע"פ הוריות יא ע"ב, על קרבן נשיא, שלדבריו כלול בו גם נשיא הסנהדרין, וכן שאינו פחות מדיין חליצה, שצריך שיהיו אביו ואמו מישראל, יבמות קב ע"א. כנה"ג, חו"מ סי' ז', הגב"י אות א ד"ה אך מה, ובשו"ת בעי חיי, א, סי' ד, הסתפק בנוגע לנשיא וראש הגולה, ובנשיא דעתו נוטה שאינו כמלך. ועי' רמב"ם, הל' סנהדרין פכ"ו ה"א, על איסור "ונשיא בעמך לא תאור" (שמות כב, כז), שכלולים בלשון "נשיא" מלך ונשיא הסנהדרין (וראה רמב"ן על התורה שם). וראה צמח צדקה (מובא להלן פ"א ה"ח אות ב הערה 49), שאסר למנות כהן לנשיא, לסוברים שאסור למנותו למלך. עם זאת, ראה רי"פ פערלא, פרחי ציון על כפתור ופרח פ"ה אות פד דף קלט ע"א. וראה ברכי יוסף, חו"מ סי' ז אות ה, ד"ה אמנם, שהקשה על דברי כנה"ג שם על נשיא, שכן נשיא דן דיני נפשות, וממילא אין די בכך שאמו מישראל, גם אם אינו דומה למלך (ראה רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ה ה"ט ופי"א הי"א,

שבמדינה, דינו כדין מלך.[66]

ח. יחוס אשת המלך

יש אומרים שאין הגבלה על ייחוס אשת המלך,[67] ויש שחולק וסובר שאסור למלך לשאת אישה שפסולה לכהונה.[68]

ואנציקלופדיה תלמודית, ערך גר, אות ה, הערה 261 ואילך).

ראה יד רמה, קידושין עו ע"ב (ריטב"א מהדו"ב מהד' מוה"ק), על מינוי לשררות, שמדרגתם של נשיא הסנהדרין ואב בית הדין היא בין המלך לבין שאר השררות. וראה רש"י, יבמות קב ע"א ד"ה עליך, על ייחוס הדיין: דיין בכלל מלך, שנאמר עליו, משלי כט, ד: "מלך במשפט יעמיד ארץ", ולפיכך גם ללא ההלכה האמורה כאן, שגרים פסולים לשאר שררות מלבד מלוכה, היינו לומדים פסולו של דיין מפסולו של מלך.

66. הרב בצמ"ח עוזיאל, נספח טז לתחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 255 אות ג, שינהגו בו העם מורא וכבוד. וכן משמע בדברי ריא"ה הרצוג, שם, עמ' 105, ושם, נספח ב, עמ' 145 (ראה להלן הערה 101), ולדידו אינו משום מוראו, אלא משום שררתו על ישראל.

67. שו"ת חיים שאל, א, סי' צ תחילת אות א, ופתח עיניים לגיטין ו ע"ב סוף ד"ה זבוב, ובקצרה בקונטרס העלם דבר, אות קכב: לא מצינו פסול במלך משום ייחוס אשתו, אלא רק משום ייחוסו שלו, והוכיח מדוד שנשא את בת שבע אף שהייתה פסולה לכהונה, או משום היותה גרושה או משום שנבעלה באיסור (כמבואר בכתובות ט ע"א), וכן משלמה שנשא את נעמה העמונית אף שהייתה גיורת, ועוד. וראה ראשונים המובאים לעיל אותיות ג-ד, שלא דנו בדברי התוספתא, סנהדרין פ"ד ה"י, אלא בנוגע למלך עצמו (לא כפירושם של האחרונים החולקים, להלן). ופירש את התוספתא, שם ה"ב: "בורר לו נשים מכל מקום שירצה כהנות לוויות וישראלות", שלא בא התנא למעט גרות וכדומה, אלא להורות את משפט המלך, שנוטל נשים שרוצה ואין אביהן יכול לעכבו, ראה להלן פ"ד ה"ד.

68. עיר בנימין (וולף), גיטין ו ע"ב סי' קמא, בהסבר התוספתא שם (ראה שם, גרסתו בתוספתא, ומה שהעיר החיד"א שם); מרכבת המשנה, על מכילתא, משפטים פרשה יג פסקה ה, קכא ע"ב ד"ה לפיכך. עיר בנימין, שם: פילגש של פלוני שבא עליה אחר, נאסרה למלך, לדעת הרמב"ם הסובר שמי שנבעלה באיסור לאו שאין בו כרת פסולה לכהונה. עיון יעקב, על עין יעקב שם: שאמנם אסורה להינשא למלך, אבל מותרת להיות פילגשו, שכן מצינו בדוד ושלמה שלקחו גיורות לפילגשים.

יש מי שאומר שאין למנות למלוכה את מי שאשתו אינה כהנת,[69] אבל אחרי שמינוהו מותר לשאת אף לויה וישראלית.[70] יש מי שאומר שמלך אסור בגיורת.[71]

ט. היחוס שנדרש בשאר שררות

1. מקור האיסור

בגמרא דרשו: "'שום תשים עליך מלך... מקרב אחיך' - כל משימות שאתה משים לא יהיה אלא מקרב אחיך".[72] יש אומרים שמקור האיסור בציווי: "מקרב אחיך תשים עליך",[73] ויש אומרים שהמקור הוא באיסור לאו: "לא תוכל לתת עליך

69. חזון יחזקאל, סנהדרין פ"ד ה"ב ד"ה כהנות, בהסבר התוספתא הנ"ל, שם ה"י: "אין מעמידין מלך אלא אם כן היה נשאוי לכהונה". אבל ראה לעיל הערה 34, שראשונים רבים גורסים: "מן המשיאין לכהונה".

70. חזון יחזקאל, שם ה"ב, על פי התוספתא שם, שמותר גם בלויה וישראלית.

71. חסדי דוד ומנחת יצחק (שבדרון), על התוספתא שם ה"ב : "בורר לו נשים מכל מקום שירצה, כהנות לוויות וישראלות" - דווקא הן ולא גרות, וכן משמע בחזון יחזקאל, שם.

72. קידושין עו ע"ב. וראה גם יבמות מה ע"ב, והגהת הב"ח שם.

73. לגבי אופן הלימוד מהפסוק, יש שני הסברים עיקריים: א. הלומדים מ"שום תשים עליך מלך... מקרב אחיך (יש גורסים: תשים)" - יבמות מה ע"ב (וראה הגהת הב"ח שם), וקידושין עו ע"ב; רמב"ם, ספר המצוות ל"ת שסב, ועי' פיה"מ, סוטה פ"ז מ"ו; תוס', סוטה מא ע"ב ד"ה אותו; רמב"ן, יבמות מה ע"ב ד"ה כיון דאמו, מהסמיכות לאיסור נתינת איש נכרי (ואילו "מקרב אחיך", לדבריו, נאמר רק במלך). עי' רש"י, קידושין עו ע"ב, שלמד מריבוי: "שום תשים" - "מקרב אחיך תשים" (ראה הגרסה בר"ן קידושין לא ע"ב בדפי הרי"ף, ד"ה גרסי' בגמ'), וראה רש"י, יבמות קב ע"א ד"ה עליך: "שימות הרבה כתובים כאן". וכ"כ יד רמה, קידושין שם (ריטב"א מהדו"ב מהדו' מוה"ק): שלוש שימות בפסוק כאן, אחת למלך, ואחת לשררה הפחותה ממלך, כגון נשיא ואב בית דין, ואחת לשאר שררות, שלא יהיו אלא מקרב אחיך, ולא גרים. ראה הערת ר"ח פלטיאל שם, על כפל הלימוד מ"שום תשים" הן לענייננו, והן לעניין כבוד המלך (ראה רש"י כתובות יז ע"א ד"ה שום ושטמ"ק שם, וראה להלן פ"ב ה"א), וראה רש"ש, כתובות שם, על רש"י שם, וראה פיה"מ, שם. ב. הלומדים מלשון "מקרב אחיך תשים עליך מלך" : ירושלמי, קידושין פ"ד ה"ה: "כל שתמניהו עליך וכו' מן הברורין שבאחיך" (הובא בבמדבר רבה פר' ט סי' ז, וכן בסוף תוס' סוטה מא ע"ב ד"ה אותו, הובא בכס"מ כאן); כן משמע בסוף דברי

איש נכרי אשר לא אחיך הוא".[74]

הרמב"ם כאן; כן משמע ברבינו מיוחס, דברים יז, טו; עי' ר"ח פלטיאל, דברים יז, יד; גרסת הגר"א, בספרי דברים פיסקה קנז: "'מקרב אחיך תשים' - כל משימות שאתה משים לא יהא אלא מקרב אחיך" (וראה הגהת הגר"א קידושין עו ע"ב).

יש לציין שאין להביא ראיה שאין איסור לאו, מכך שמקור הלימוד מהציווי "שום תשים... מקרב אחיך תשים", ולא מהאיסור "לא תוכל לתת עליך". ייתכן שלאחר שלמדנו מתחילת הפסוק שלכל משימה צריך לשים מישראל, ממילא האיסור "לא תוכל לתת עליך" מוסב ממילא גם על כל המשימות ולא רק על מלך - כך עולה מהרמב"ם בספר המצוות שם, וכן משמע ברמב"ן יבמות שם.

מוני מצוות שמשמע שלא הכלילו שאר שררות באיסור הלאו: ראה לשון רמב"ם, מניין המצוות בהקדמה להלכות, מצווה ב, שאיסור הלאו מוסב רק על מלך, כך ניתן לפרש גם את דבריו בהלכה כאן; ר"ש אבן גבירול, לאווין שורה צו; ר' יצחק הברצלוני, ה, י; מאמר השכל דיבור תשיעי, יח; כד הקמח, שבועות (ב) ד"ה לא יהיה, כתבי רבנו בחיי, מוה"ק, עמ' תיג; זוהר הרקיע, לאווין רמה (על שורה צו). הסמ"ק לא מנה כלל איסור נתינת נכרי, וכן החפץ חיים לא מנאו ב"ספר המצוות הקצר", ולשיטה זו הדבר יובן שכן מנו רק מצוות הנוהגות בזמן הזה (ולא כללו מינוי מלך ומצוותיו). וכ"כ כשיטה זו: כנסת הגדולה ומאזניים למשפט המובאים להלן הערה 114; תחוקה לישראל ע"פ התורה המובא להלן הערה 101. עי' הלכות מדינה, ג, ש"ד פ"ה אותיות ו-ז, שבשאלה זו חלוק הספרי (המובא להלן וכהסבר המלבי"ם להלן) על הבבלי, יבמות וקידושין שם, והירושלמי, קידושין שם, שהובאו לעיל ולפי הבבלי והירושלמי, יש מקום לדברי המאזניים למשפט שם.

74. עי' ספרי (מהד' פינקלשטיין), דברים פסקה קנז, שינויי נוסח: יש גורסים "מכאן אמרו אין ממנין פרנס על הציבור" (ויש מצרפים את המשך הספרי: "אשר לא אחיך הוא", וכן היא גרסת רדב"ז, כאן, וגרסת ספרי דבי רב, שם ד"ה תשים); רשב"א, יבמות קב ע"א ד"ה אמר; ריטב"א, קידושין יד ע"א ד"ה והא דאמרינן (א); מיוחס לר"ן, סנהדרין לו ע"ב ד"ה חד; פסקי רבינו אביגדור הצרפתי, פסק תלז. עי' אהלי יהודה, מלבי"ם ועמק הנצי"ב, שפירשו בספרי שבלאו זה לא מוזכר מלך, ובמלבי"ם הוסיף שבלאו זה הלשון הוא 'לתת', ואילו במלך הלשון הוא 'תשים', ונתינה פחותה משימה, ולכן שאר משרות ששררתן מועטה, נאסרו באיסור זה הכולל קהל גרים בלבד, ואילו שימת מלך היא "מקרב אחיך", שדיניו חמורים יותר (כשיטת הסוברים כך).

מוני מצוות שהכלילו באיסור הלאו שאר שררות: ספר המצוות לרמב"ם, לאוין שסב, ובקיצור מניין המצוות בפתיחת משנה תורה שם, לא הזכיר מלך (וכך מבואר מהמשך דבריו בקיצור המניין,

2. אם מישראל ואב גר, גוי או עבד

יש אומרים שמי שאמו מישראל כשר לכתחילה לשררות שאינן מלוכה, אף אם אביו גוי,[75] עבד או גר.[76] ויש מי שאומר שמהסוברים שהוא פסול למלוכה, יש הפוסלים אף לשאר שררות.[77]

מצווה שסג; אך ראה לעיל דבריו במשנה תורה); עי' אזהרות ר' אליהו הזקן, אות ע של חרוזי הסיום "ובמעשים טובים" (מהד' מתק אזהרות עמ' קסד): "עליך איש נכרי לא תוכל לישאנו" (אך ראה פי' אחד הראשונים המובא לעיל הערה 26, שמדובר במלך); סמ"ג לאווין רכא, וכן שם ברמזי הלאווים (וכן מבואר מהמשך דבריו ברמז רכב); ספר החינוך, מצווה תצח (למרות כותרת המצווה, כמפורש שם, ד"ה ונוהג). וכן דעת רמב"ן, יבמות שם. עיין רבנו עזרא (כתבי רמב"ן, שם, טעמי המצות, שם) מצוות לא תעשה היוצאים מ"לא יהיה לך אלהים אחרים" (ראה שם גם המשך דבריו).

75. כ"כ ראשונים על המסופר ביבמות מה ע"ב, שרב מרי בר רחל, שמונה לשררה על ידי רבא, היה בנו של גוי: ר"ח, שבת קנד ע"א ד"ה רבא; רש"י, יבמות שם ד"ה רב מרי; תוס', שבת שם ד"ה ואמרי, יבמות שם ד"ה רבא, ב"מ עג ע"ב ד"ה רב מר, ב"ב קמט ע"א ד"ה רב מרי; ר' אברהם מן ההר, יבמות שם ד"ה רב מרי; פסקי רי"ד, יבמות שם ד"ה רבא; תוס' רא"ש, ב"מ שם ד"ה רב מרי; נמוקי יוסף, יבמות טו ע"א מדפי הרי"ף. גם הסוברים שפסול למלוכה (לעיל אותיות ג-ד) הכשירוהו לשאר שררות, ע"פ הגמרא ביבמות שם (וראה גם קידושין עו ע"ב). ועי' רש"י, סוטה מא ע"ב ד"ה אגרופה, שפסל מי שאביו עבד למלוכה משום שזילא מילתא, ומשמע שלשאר שררות כשר, ראה ביאור שיטתו לעיל סוף אות ג1.

76. מנחת חינוך, מצווה תצח. וראה שם, שלמרות שיש הוה אמינא שיתרונו של אב גר על פני גוי ועבד מהווה חסרון לנידון דידן, עיי"ש, מכל מקום מוכח מקידושין עו ע"ב שכך הדין גם כשאביו גר (שכן מדובר שם על 'גר' שאמו מישראל, ואילו היה אביו גוי או עבד, אמנם הוא כשר אבל לא נקרא 'גר', וראה רשב"א, יבמות קב ע"א ד"ה ומיהו, ונידה מט ע"ב ד"ה וצריכי), וכך הדין גם לסוברים שכשאביו גר, שם גר עליו לעניין יוחסין, ומותר בממזרת (ראה מפרשי השו"ע, אה"ע ד, כג, ושיעורי ר' דוד פוברסקי, יבמות מה ע"ב אות שעד).

77. ברכי יוסף, חו"מ ז, ב ד"ה והשתא, בדעת המשנה למלך, הל' איסורי ביאה פט"ו ה"ג, שלשיטת הרמב"ם, בת שאביה גוי או עבד פסולה לכהונה. הרמב"ם, כאן, מכשיר מי שאמו מישראל, זאת בהמשך לפתיחתו שמדובר ב"קהל גרים", ולא כאשר גוי או עבד בא על בת ישראל (ראה לעיל הערה 32), והרמב"ם השווה מלוכה לשאר שררות. לשיטתו, רב מרי בר רחל שמונה לפרנס (יבמות מה ע"ב), אביו היה גר ולא גוי (ואינו רב מרי - ב"ב קמט ע"א,

3. אב מישראל ואם גיורת

יש אומרים כי מכיוון שלשאר שררות ממנים מי שאמו מישראל ואביו גר, כל שכן שממנים מי שאביו מישראל גם אם אמו גיורת.[78]

4. אב מישראל ואם גויה

יש מי שאמר שלשאר שררות, כשר גר שאביו מישראל והאם גויה.[79] ודחו דבריו, לפי שבן הבא מן הגויה אינו קרוי בן ישראל אלא בן הגויה, והרי הוא גוי גמור שהתגייר, ואינו בכלל אחיך.[80]

5. ממזר

ממזר שאמו מישראל, כשר לשאר שררות.[81]

י. מינוי דיין גר לדון דיני ממונות

יש אומרים שגר כשר לדון את ישראל בדיני ממונות, שאין זה בכלל שררה.[82]

שאביו היה גוי).

78. כס"מ, כאן; ערך לחם, יו"ד סי' רסט סי"א; ספרי דבי רב, דברים פסקה קנז ד"ה ומאחיך. כן כתבו על שררת דיין: כס"מ, הל' סנהדרין פ"ב ה"ט, וב"י חו"מ סי' ז ס"ב, שכן משמע מתוס', יבמות קב ע"א ד"ה לענין; רמ"א, שם ס"א; ב"ח, שם; ואחרונים נוספים, שם. ועי' ב"י שם, שמשמע שהוא הדין לכל השררות. וראה לעיל אות ג2 ואות ד2, הסבר הדברים, ושכך עולה מראשונים ואחרונים נוספים, שהכשירוהו אף למלוכה.

79. דינא דחיי, לאוין רכא, וכנה"ג, חו"מ סימן ז ב"י אות א, בשם חכם, הובא גם בשו"ת בעי חיי, א, סי' ב; ובעל כנה"ג עצמו כתב שפסול.

80. ראה קידושין סח ע"ב. כנה"ג ושו"ת בעי חיי, שם; אורים, שם ס"ק ג; נודע ביהודה, מהדו"ק, חו"מ סי' א ד"ה אמנם; עין זוכר (חיד"א), מערכת א אות עו.

81. קידושין עו ע"ב, על שוטרי הרבים. וכ"כ על דיין, שהוא בכלל השררות: קידושין שם, סנהדרין לו ע"ב ונידה מט ע"ב. ונפסק להלכה ברמב"ם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ט, ופי"א הי"א; טור ושו"ע, חו"מ ז, ב.

82. רש"י, יבמות קב ע"א ד"ה גר; רבנו ירוחם - מישרים, נתיב א, סוף ח"א, לפירוש הב"ח, חו"מ סי' ז ס"א; עי' רבנו דוד, הובא במיוחס לר"ן, סנהדרין לו ע"ב ד"ה חד לגר (וכתב כן גם בדעת רש"י), שגר דן את ישראל דיני ממונות רק באופן אקראי (עיי"ש שסיים: "ובדיעבד ואם דן דינו דין", וצ"ב; אך ראה רבנו יונה, סנהדרין שם ד"ה גרסי', שפירש שרש"י מתיר לו לדון בקביעות). ועי' רבנו יונה, שם, שלשיטת

למעשה נפסקה הלכה כרמב"ם, שגר פסול להתמנות כדיין על ישראל אף בדיני ממונות.[83]

יא. גדר שררה

מסוגיות הש"ס עולה שישנה מגבלה על גר להתמנות לשררה.[84] ראשונים ואחרונים נחלקו בהיקפה של המגבלה ההלכתית הניצבת בפני גר לשמש כדיין, בין אם הנידונים שלפניו הם גרים, ובין אם הנידונים שלפניו הם מזרע ישראל.[85]

רש"י, שררה היא לדוגמה, כאשר נוגשים את כל העם, והכל מתנהג על פיהם, אך בדיני ממונות אין כל כך שררה. ועי' העמק שאלה, שאילתא ב סק"ז, שביאר שיטה זו, שהדן דיני ממונות פוסק על פי התורה, מה שאין כן שררות שבהן הממונה מחליט על פי דעתו, שבזה הוא דומה למלך.

83. רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ט, ופי"א הי"א; טור ושו"ע, חו"מ ז, ב, ויו"ד רסט, יא. כן משמע בשאילתות, שאילתא ב; רי"ף, סנהדרין יג ע"ב; תוס', יבמות מה ע"ב סד"ה כיון, שם קא ע"א ד"ה ואנא, וסנהדרין לו ע"ב ד"ה חדא, ונידה מט ע"ב ד"ה חדא; יד רמה, סנהדרין שם ד"ה הא דאמרינן; אור זרוע, סנהדרין סי' צא; סמ"ג, עשין צח ד"ה דיני ממונות; רבנו יונה, סנהדרין שם; רמב"ן, יבמות מה ע"ב ד"ה כיון, בשם ויש שפירשו; רשב"א, יבמות קא ע"ב ד"ה אלא מחוורתא; הגהות מיימוניות, הל' סנהדרין פ"ב אות א; רא"ש, יבמות פי"ב סי' ב, וסנהדרין פ"ד סי' י; ריטב"א, יבמות קב ע"א ד"ה לפיכך הנכון; מאירי, יבמות קב ע"א ד"ה וגר; רבינו דוד, במיוחס לר"ן סנהדרין שם; נמוק"י, סנהדרין שם ד"ה חדא, ועוד. וראה עוד להלן הערה 85. וראה להלן אות יב5 על מינוי גר כדיין של גרים.

84. יבמות מה ע"ב; קידושין עו ע"ב: "ריש כורי" (רש"י, ממונה על המדות) ו"ריש גרגותא" (רש"י, שוטר הממונה על השקיית בית השלחין של רבים, שלא ישקה איש ביומו של חבירו); ירושלמי, קידושין פ"ד ה"ה: שוטרי הרבים, גבאי צדקה, סופרי דיינים ומכים ברצועה. בבבלי, קידושין שם, מבואר שהדבר אסור בין בממונה על "מילי דשמיא" ובין בממונה על "מילי דמתא".

85. במשנה ובגמרא התייחסו לכך - במישרין ובעקיפין - כמה פעמים, ובאופן שונה. בגמרא יבמות קא ע"ב: "אמר רבא גר דן את חברו דבר תורה", אבל אינו דן את ישראל; במשנה, סנהדרין פ"ג מ"ב: "הכל כשרין לדון דיני ממונות ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות"; ובמשנה נידה פ"ו מ"ד: "יש שראוי לדון דיני ממונות ואינו ראוי לדון דיני נפשות". בסנהדרין לו ע"ב ביארה הגמרא, שאחת המשניות עוסקת בגר והאחרת בממזר, שדן דיני ממונות אך לא דיני נפשות. בהסבר היחס בין דברי רבא ביבמות לבין הגמרא בסנהדרין, ישנן שלוש דרכים בראשונים ובפוסקים:

מקורות הלכתיים אלה הם התשתית לדיון בספרות הפוסקים בהגדרת "שררה", כלומר בהגדרת התפקיד שגר מנוע מלשמש בו. כן דנו הפוסקים בשאלת התאמת הגדרות הלכתיות קדומות של שררה, עם מסגרות חיים של העת החדשה.[86]

א. גר אינו כשר לדון דיני נפשות, אך כשר לדון דיני ממונות של ישראל - רש"י, יבמות קב ע"א ד"ה גר; רבנו ירוחם - מישרים, נתיב א, סוף ח"א, לפירוש הב"ח, חו"מ ז, א; עי' רבנו דוד, במיוחס לר"ן, סנהדרין לו ע"ב ד"ה חד לגר (וכתב כן גם בדעת רש"י), שגר דן את ישראל דיני ממונות רק באופן אקראי (וסיים "ובדיעבד ואם דן דינו דין", אך ראה רבנו יונה, סנהדרין שם ד"ה גרסי', ולדידו רש"י מתיר לו לדון בקביעות).

ב. גר אינו כשר לדון דיני נפשות, אך כשר לדון דיני ממונות של ישראל ללא כפייה, ולדון גר אפילו בכפייה - תירוץ שני בתוס', יבמות קא ע"ב ד"ה ואנא; תוס' ישנים, יבמות מה ע"ב ד"ה מקרב; תירוץ שני בתוס' רא"ש, יבמות מה ע"ב ד"ה כיון, שם קב ע"א ד"ה גר, ותירוץ שלישי סנהדרין לו ע"ב ד"ה חדא; תירוץ שלישי בראב"ש, יבמות פי"ב סי' ב; הגהות מרדכי, יבמות סי' קיט ד"ה אנא, לדעת הב"ח, חו"מ ז, א, ותפארת יעקב, שם, ג, וראה סמ"ע, שם, ד; עי' טור, יו"ד סו"ס רסט; ב"ח, חו"מ שם; סמ"ע, שם; ש"ך, שם, א; נתיבות המשפט, שם, א; תפארת יעקב, שם; ערוך השולחן, שם, א.

ג. גר אינו כשר כלל לדון דיני ממונות של ישראל, אך יכול לדון דיני ממונות של גר ללא כפייה - דרכי משה, חו"מ ז, א; וקצוה"ח, שם, א; בדעת הגהות מרדכי, יבמות שם.

הלכה למעשה: רי"ף, סנהדרין יג ע"ב, רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ט, ופי"א הי"א, רא"ש, סנהדרין פ"ג סי' י, ושו"ע, יו"ד רסט, יא וחו"מ ז, א, פסקו שלא כדעה הראשונה (וראה לעיל אות י), אולם לא כתבו במפורש כדעה השנייה או כדעה השלישית, וראה דברי כנה"ג, להלן הערה 94.

86. גדר זה של שררה נוגע לא רק למינוי גר, אלא אף למינוי גוי, אלא שעד להקמת מדינת ישראל ומינוי נבחרים ובעלי שררה שאינם יהודים, דיוני הפוסקים נסבו בעיקר על מינוי גרים. ועי' רמב"ם, להלן פ"ו ה"א, בנוגע לגויים ששלחו להם לשלום, שעליהם לקבל על עצמם עבדות, ובין השאר, "לא יתמנו על ישראל לשום דבר בעולם". וראה אמרות מלך, שם, חידושים אות י, ש"שום דבר בעולם" כולל גם מה שאינו בכלל שררה, לשיטות השונות שיובאו להלן. וראה להלן אות יב הערה 109.

ראה להלן פ"א ה"ה, שם נידונה הלכת מינוי אישה לשררה, ורבים החילו את הגדרים החלים על גר גם על אישה.

1. כח כפיה

יש אומרים שהגדרת "שררה" היא תפקיד או משרה שלנושא בהם יש יכולת כפייה. אם אין הם כוללים יכולת כפייה, מותר למנות אליהם גר או אישה. יכולת כפייה משמעה אפשרות לפעול בניגוד לרצונו של מי שנצרך לנושא המשרה.[87] לפיכך, גבאות קופה של צדקה, אשר כוללת אחריות על גביית הכסף וחלוקתו, היא שררה.[88] כך גם השגחה על כשרות, בה המשגיח אינו כפוף למעסיק שלו, היא שררה.[89] לעומת זאת, אם המשגיח אינו אלא פועל של הרב נותן ההכשר, שההכרעה בידיו, אין בזה שררה.[90] ויש אומרים ששררה היא רק כאשר יכולת

87. ע"פ דעה ב בהערה 85. אהל יעקב (ששפורטש), סו"ס ד (הראשון), לגבי מינוי גר, וכתב שהכפייה היא "בין בשוטים או בקנס ממון או על פה (צ"ל: על פי) דיבורו כנידוי וכיוצא"; תשובת ר"ד קרקשוני בשו"ת זרע אנשים, חו"מ סי' נט, כתב כך גם בדעת הרמב"ם והרי"ף (לעיל הערה 85), שסתמו דבריהם, כיוון שפשוט ששררה נאסרה רק כאשר היא דומה למלכות עם כוח כפייה, ולרוב פשטות הדבר לא ביארוהו; שו"ת אגרות משה יו"ד ב, סי' מד ד"ה נמצא (עמ' ס) - לגבי מינוי אישה, ויו"ד ד, סי' כו ד"ה אבל למעשה (עמ' ריג) - לגבי מינוי גר, וחו"מ א, סו"ס עה - לגבי פיטורי משגיח כשרות, ובכל התשובות הנ"ל, כתב שיכולת הכפייה היא בכך שיש כוח ביד נושא המשרה לפעול בניגוד לרצון הבעלים (בחו"מ, שם, כתב שהשגחה על כשרות נחשבת כשררה גם לעניין שאין לפטר משגיח, ראה להלן פ"א ה"ז אות כב). ועי' אגרות משה, יו"ד ד, שם, לעניין מינוי גר להיות מלמד, ר"מ בישיבה או ראש ישיבה, "שאין להחשיב משרות אלו בתקופתנו כענין של מעשה שררה... ומה שיש כח למנהלים ולראשי הישיבה על התלמידים לסלקם... אין זה אלא כמו שררה של בעה"ב על פועליו, שאין זה מעין מינוי לשררה כלל". מנחת אשר (וייס), בראשית סי' עא, אות ג, התקשה בדבריו, ועיי"ש אות ו, שהעלה אפשרות שמשום "שאין בידו לקבוע בכל אלו, אלא משום טובת הישיבה ועניייניה, ולא משום תוקף שררתו גרידא, הרי שאין שררתו שררה מוחלטת", וסיים שלמעשה צ"ע.

88. אהל יעקב, שם, ע"פ ב"ב ח ע"ב: "קופה של צדקה נגבית בשנים... שאין עושין שררות על הציבור פחות משנים" (וראה רש"י, קידושין עו ע"ב, הובא לעיל הערה 84).

89. אגרות משה, בכל התשובות הנ"ל, הערה 87, ע"פ קידושין עו ע"ב: "ריש כורי", וברש"י שם, שהוא הממונה על המידות, "והוא ממש כמו השגחה על הכשרות, דמה לנו כשרות המשקלות והמידות, לכשרות איסורי מאכלות".

90. אגרות משה, יו"ד ב, סו"ס מד ד"ה אבל נראה, בפרט כאשר הרב הוא שמשלם למשגיח את שכרו. אבל ראה בדרך המלך (בן פנחס), 'נשים במשרות ציבוריות על פי ההלכה', סעיף ד(2) עמ' 26-28. וראה שו"ת

הכפייה מאפשרת לנושא המשרה לפעול כנגד אנשים אחרים בכוח, משל משרתו,[91] ולדעה זו, משרתו של משגיח כשרות כלל אינה שררה.[92]

2. מינוי של הציבור

יש אומרים ששררה היא כל תפקיד או משרה הדורש מינוי של הציבור,[93] אף שאין בתפקיד יכולת כפייה.[94] לפיכך, אסור למנות גר להיות רב, שליח ציבור, קורא

משנה הלכות, טז, סי' כד, בנוגע למינוי אישה כמשגיחת כשרות (בסוף הסימן, דן בדברי האגרות משה, יו"ד ב שם); ר"י זילברשטיין, הובא ברץ כצבי - עניני נשים בהלכה, א, עמ' שס (ובחשוקי חמד, נידה יג ע"ב ד"ה ומראות, הביא את דברי האגרות משה, יו"ד ב שם).

91. דרכי חושן - שכירות פועלים, תשובות שבסוף הספר, סי' לג, עמ' שלג, ד"ה ולענ"ד. ולשיטתו, כוונת הגמרא, בקידושין עו ע"ב: "ריש כורי", וברש"י שם - "ממונה על המידות", היא כדברי הגמרא, ב"ב פט ע"א: "מעמידין אגרדמין למידות", וברשב"ם ד"ה "אגרדמין: ממונה להלקות ולענוש מעוותי המידות", וכ"כ רש"י, קידושין שם, על "ריש גרגותא": הממונה על ההשקיה, שהוא שוטר. ועי' שו"ת אורח משפט, חו"מ סו"ס כ, שציין משגיח כשרות כדוגמה למינוי שאין עמו כפייה, ולשיטה זו, אין בו משום שררה (ועי' הערה 90). עי' דרכי חושן, שם, שסובר כי אופן זה הוא בגדר שררה, למרות שאין מדובר במינוי של הציבור, אלא של מוסד מסוים וכדומה, ועי' להלן הערה 97.

92. דרכי חושן, שם, שלא כדברי האגרות משה שהובא לעיל הערות 87 ו-89. עי' רבנו יונה, סנהדרין לו ע"ב, בדעת רש"י, יבמות קב ע"א (דעה א בהערה 85), ששררה היא לדוגמה, כאשר נוגשים ומנהיגים על פיהם, מה שאין כן דיני ממונות שאין בהם כל כך שררה. ועי' תשובת ר"ד קרקשוני בשו"ת זרע אנשים, חו"מ סי' נט ד"ה סוף דבר: ששרה של דיין בכפיה, היא היכולת לכוף בעלי דינים לדון בפניו ולכוף מי שמסרב לקבל דבריו, "ולהכות באגרוף רשע... ולהחזיר אלם למוטב ולהוציא בולעו מפיו, ולנדותו ולהחרימו... לקללו ולבזותו ולהכותו ולתלוש שערו... לאסרו בבית האסורים... להפקיר מעותיו". משא"כ בזמנו, שלא היה קיים כוח זה, לכן אין גדר שררה בדיינות. הוא הדין פרנסים על הציבור, שבדרך כלל אינם כופים, ואף כאשר לעתים קונסים ומנדים, דבריהם אינם נשמעים אלא למעוניינים לשמוע להם. וכן גם גבאי צדקה, כיוון שאין להם כוח למשכן בעל כרחו.

93. כנה"ג, או"ח סי' נג, הגב"י, כז; שו"ת אורח משפט, חו"מ סי' כ, המובא להלן; וראה דרכי חושן, המובא לעיל בהערה 91.

94. ע"פ דעה ג לעיל הערה 85, שהובאה בדרכי משה, חו"מ ז, א. כנה"ג, חו"מ שם, הגב"י אות א ד"ה כל, ובשו"ת בעי חיי, א, סוס"י ב, שכן היא דעת הרי"ף, סנהדרין יג ע"ב, והרמב"ם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ט,

בתורה, גבאי, שוחט, מוהל, שמש או רופא מטעם הציבור.[95] ויש שכרך שררה בכך שמדובר במינוי שנעשה של מעלתו וחשיבותו של המתמנה, שראוי לכבוד זה. לא כן מינוי שנעשה בשל צורך והתאמה לתפקיד, כגון רופא, שאין בו משום שררה.[96] אולם מינוי שאינו של הציבור אינו בכלל שררה, ולכן גר יכול ללמד, ואפילו להיות מנהל, במוסד לימודי, כגון בית ספר, תלמוד תורה וישיבה.[97]

ופי"א הי"א, שלא חילקו בדבר. וכתב כנה"ג שכן גם דעת הטור, חו"מ סי' ז, שלא חילק בדבר, אמנם ביו"ד, סו"ס רסט, כתב הטור שגר יכול לדון את ישראל בדיני ממונות בלא כפייה; קצוה"ח, שם, א, הביא ראיה לדעה זו, ונתיבות המשפט, שם, א, ותפארת יעקב, שם, ג, דחו ראייתו; דרכי חושן, שם; עי' שו"ת תשובות והנהגות, א, סו"ס תתלח.

95. חכם, חזן, גבאי, שוחט (כך בדפו"ר, אח"כ שובש ל'שופט'), מוהל: כנה"ג, או"ח שם, כדוגמה ל"שררה מן הציבור" נוסף על מלך (אמנם הנידון שם הוא סילוק מתפקיד, וירושה, אבל נראה שזו ההגדרה גם לעניין מינוי גר, לשיטה זו הסוברת שאסור אף בלא כפייה, וכך הבין דרכי חושן, שם). שליח ציבור - משכנות יעקב, או"ח סי' סט, ועיי"ש שתמה על שתיקת הפוסקים בנוגע לנאמר בשו"ע, או"ח נג, יט, שאין למנוע מגר להיות ש"ץ. שמש, רופא מטעם הציבור - עי' שו"ת אורח משפט, שם: "מינוי ציבורי שיש בו צד מצוה, וצד כבוד וחזקת אמונת האיש" (זו תשובה לר"א ראם, המובא להלן הערה 96), וכתב עוד שמה שכתבו התוס', יבמות קא ע"ב ד"ה ואנא (דעה ב בהערה 85), ששררה לעניין מינוי גר היא רק בדבר שיש בו כפיה, זו רק דעה אחת לתירוץ אחד בתוס', אבל עי' בסוף הסימן שם, שייתכן והגדרה זו היא רק לעניין חזקת השררה והירושה, ולא לעניין איסור מינוי גר.

96. ר"א ראם, בספר אגרות לראי"ה סי' רעז, ובס' הזכרון אדרת אליהו, סי' קיא עמ' ע. עי' שו"ת תשובות והנהגות, שם.

97. ראה לשון כנה"ג, או"ח שם: "כל שררה מן הציבור"; שו"ת תשובות והנהגות, א, סי' תתלח, לעניין מינוי גר או גיורת (שבכלל הסייגים למינויה גם היותה אישה, ראה רמב"ם להלן פ"א ה"ה, ושם אות ב), לניהול ת"ת או בית ספר לבנות: "שעיקר איסור מינוי גר היינו במינוי על ציבור... אבל על מוסד, אינו נקרא מינוי על ציבור, אלא על המוסד גופא" (אבל ראה שם סוף הסימן, וצ"ב); עי' דרכי חושן, שם; עי' ר"מ שטרן, 'בגדרי השררה וזכויותיה', קובץ זכור לאברהם (תשנ"ג), עמ' שסב אות א, שבמינוי שאינו על כלל הציבור, אלא בדבר פרטי של קומץ אנשים שאינם מוגדרים כציבור, אין גדרי שררה ושלטון, ולא גדרי משרה של כבוד, למרות שיש בתפקיד כפייה.

וראה מלבי"ם דברי הימים א' ז, יח, על הלשון: "ואחותו המולכת" - בתו של מכיר קיבלה ממנו בנדוניה עשרים ושלוש ערים ומלכה עליהן (ראה רד"ק, שם. וראה להלן פ"א ה"ה הערה 10). ונראה מדבריו, שכיוון

3. מעמד אישי קבוע שעובר בירושה

יש אומרים שהגדרת שררה מחייבת מינוי לכל החיים, עם זכות הורשה לצאצאיו,[98] והיא מעמד משפחתי העובר בירושה.[99] לפיכך, הנושאים בתפקיד ציבורי עד גיל פרישה, אין זו "שימה" שהתורה אסרה.[100] יש אומרים כי אף לשיטה זאת, שונה הוא דין מלך, שלגביו העמדת גוי או גר אסורה אף לזמן קצוב, שכן על כך נאמר "לא תוכל לתת עליך" - שמשמעו, שלא תוכל כלל. לעניין זה, ראש השלטון הרי הוא כמלך.[101] ויש שחולק וסובר שמינוי שיש בו "שימה" של שררה נאסר אפילו לזמן מוגבל, ואף לפי שעה.[102]

שהערים היו בבעלותה, אין בשלטונה איסור מינוי לשררה.

98. 'בחירת נשים', התורה והמדע (לעווינזאן), סוף פ"ד; תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 44 ד"ה צריך, ועמ' 97 ד"ה אולם הדרך, וראה להלן הערה 103.

99. חוות בנימין, א, סי' יב, עמ' צב, וראה שם בנוגע למינוי לתפקיד במוסדות שלטון המנוהל בצורה דמוקרטית, שהוסיף את הנימוק המובא להלן הערה 106. והשווה עמוד הימיני, סי' יב פ"ה אות ח. וראה להלן פ"א ה"ז אות יב2, בנוגע לירושת משרה במינוי לזמן.

עי' תוס' טוך (מהד' מכון ירושלים, הוא תוס' רבנו שמואל ב"ר יצחק בתוך שיטת הקדמונים, הוצ' ר"מ בלוי), תוס' רבנו פרץ וריטב"א מהדו"ב (מוה"ק), קידושין עו ע"ב ד"ה דאזלי, תירוץ ראשון, שדוד מינה את איתי הגתי כשר בצבאו "לפי שעה", ויש להסתפק אם כוונתם כשיטה זו, ושמא מצורף לזה היותו הראוי ביותר למלחמה זו (וראה להלן אות יב1), או שכוונתם להוראת שעה, כמובא להלן, שם הערה 113, וראה להלן הערה 130. על איתי הגתי, ראה ע"ז מד ע"א, וירושלמי שם פ"ג ה"ג, שהיה גוי. וראה שמואל ב' יח, ב, שהיה שר בכיר בצבא דוד כשברח מאבשלום. וראה תוס', יבמות כד ע"ב ד"ה לא, שאיתי התגייר (ובשו"ת התשב"ץ ח"ג סי' צו פירש כך בגמ' קידושין שם, וראה ערוך לנר יבמות שם, וכ"כ בזוהר, בראשית קעג ע"א; אבל ראה המקנה, קידושין שם, לרש"י ד"ה דאתי).

100. תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 23; ועיי"ש, עמ' 144-145. אמנם עי' פסקי דין רבניים, י, עמ' 51: לר"מ אליהו, הפורש מתפקידו בהגיעו לזמן הפרישה, בנו יורשו, כמי שהפסיק את עבודתו באונס. משמע מדבריו שגם בענייננו, מינוי עד גיל הפרישה נחשב שררה (אמנם לא התייחס שם להתניה על הירושה ולהשלכתה לענייננו). וראה לעיל הערה 99.

101. תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, נספח ב, עמ' 145, כסוברים שהעמדה לשאר שררות אינה אסורה באיסור לאו (לעיל אות ט1 הערה 73). ועי' שם, שהעמדת אישה למלוכה לא נאסרה באיסור לאו של "לא תוכל לתת עליך", ולכן מותרת העמדתה לזמן אף לראשות השלטון. וראה להלן פ"א ה"ה אות א הערה 5, על הדרשה לפסול אישה ממלוכה.

102. הרב בצמ"ח עוזיאל, בתחוקה לישראל

4. בחברה דמוקרטית

יש אומרים שבמשטר דמוקרטי, ההתנהלות אינה אלא כשל שותפות חברתית, ומשרה ציבורית אינה מוגדרת כשררה. בדומה לחברה עסקית, שבה אין מניעה ממינוי גויים לדירקטוריון,[103] שהוא כידם הארוכה של השותפים לניהול ענייניהם,[104] והמינוי קצוב בזמן,[105] כך גם אין מניעה ממינוי גויים להנהגת הציבור.[106] ויש חולקים.[107]

ע"פ התורה, א, עמ' 246; עי' הערת רצי"ה קוק בסוף ספר משפט המלוכה בישראל, עמ' 238, לעמ' 67; דיני ממונות, ד, עמ' ס ואילך, חלק על החוות בנימין המובא לעיל הערה 99, וראה להלן הערות 106-107. הלכה פסוקה (הארי פישל), סי' ז ס"א, אות א הערה 10, ע"פ רבנו דוד, המובא לעיל הערה 85, שהתיר לגר לדון את ישראל באקראי, לדעת רש"י (דעה א לעיל שם), ומכאן שלדידו, לחולקים על רש"י, הדבר אסור אף באקראי. וכך הוכיחו מהראשונים (דעה ב לעיל שם), שפסלו גר לדון ישראל, ולא הסבירו את הסוגיות, לעיל שם, בכך שמינויו הזמני של גר מותר ומינויו הקבוע אסור, אלא פסלו גר מכל וכל לדון ישראל. וראה להלן פ"א ה"ז: שיטות שמבחינות בין גדרי מינוי לעניין איסור מינוי גוי וגר, ובין גדרי מינוי בו קיימת ירושה, ונראה שגם הם יסברו כשיטה זו.

עי' דגל ראובן, ב, סי' כה, עמ' מז ד"ה וחכם: למרות שמינוי לשוטר המכה ברצועה הוא בכלל שררה, בי"ד רשאי לצוות באופן חד פעמי שיעשה זאת מי שפסול להתמנות. נראה שבאופן זה, אינו בגדר מינוי.

103. תחוקה לישראל ע"פ התורה, עמ' 20 אות ד ועמ' 22 הערה 1 ועמ' 217.

104. חוות בנימין, א, סי' יב עמ' צב, ועמוד הימיני סי' יב פ"ה אות ח, ע"פ שו"ת מהר"ם שיק, חו"מ סי' יט, שכל ציבור הם כשותפים. וראה בדיני ממונות, ד, השגה על דבריו, וראה להלן הערה 107. וראה הערות ר"א דסברג, תחומין, לג (תשע"ג), עמ' 354-355 הערות 32-33: לשיטה זו, ההתנהלות היא כשל שותפים לעניין מנגנון הניהול של המדינה, ומכאן גם גדרם של המתמנים שמתפקדים כשליחי הציבור. ככאלה, יש בידם סמכויות ממלכתיות מכוחו של הציבור, שאין למנהלי שותפות, כגון: גיוס בכפייה, הענשה גופנית ועוד, כדברי עמוד הימיני, סי' ז אות ח ועוד. וראה שבות יהודה וישראל, עמ' 206 והערה 39, בשם ר"י שריר: המדינה המודרנית היא 'מלכות ללא מלך': מחד גיסא, יש לה סמכויות של מלך, ומאידך גיסא, אין בה דינים שקשורים לאישים הממלאים בה תפקידים, וכוחם השלטוני הוא בשל היותם שליחי העם, כדרך שותפים שממנים מי מהם לנהל את העסק. עמוד הימיני, שם, לא החיל על מנהיגי העם את הלכות שותפים, אלא רק הצביע על מקור שררתם.

105. כשיטה שהובאה לעיל בסמוך להערה 98.

106. חוות בנימין, ועמוד הימיני, שם. וראה הערת ר"י אריאל, בשו"ת חבל נחלתו

5. הנהגה ללא מינוי רשמי

יש אומרים שכאשר אין צורך במינוי רשמי לתפקיד, והציבור הוא שפונה לגר ומקבל אותו על עצמו, בשל התאמתו, אין בדבר משום שררה.[108]

(אפשטיין), כד, סוף סי' נא, עמ' 273. בחוות בנימין שם, כתב בסיום דבריו, שנכון להשתדל שנושא משרה ציבורית במדינה יהיה יהודי שומר תורה ומצוות, וכך יהיה ניתן להשליט את התורה באורחות חייה של המדינה ושל החברה בישראל, אך אין זה מן הטעם שמשרה ציבורית במדינה היא בגדר שררה.

107. עי' הערת רצי"ה קוק בסוף ספר משפט המלוכה בישראל, עמ' 238, לעמ' 67, ולעמ' 69 שורה 13; וראה לעיל הערה 104. וראה חבל נחלתו (אפשטיין), כד, סי' נא אותיות ז-ח.

108. גנזי ראיה - שלהלן בשילהי ספרנו - על הרמב"ם להלן פ"א ה"ה, בנוגע להנהגתה של דבורה הנביאה, ונראה שה"ה לגר. וראה בדומה לזה, שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ד סי' כו, המובא לעיל הערה 87, ושכך יש להסביר גם את מינוי שמעיה ואבטליון (ראה להלן הערה 109). וראה דבריו לעיל אות א הערה 20, שהאיסור מוסב על הממנים ולא על המתמנה, ולכן בלא מינוי הדבר מותר.

109. יסודם של הדברים, בשאלה שעוררו מפרשים במסכת אבות, פ"א מ"י, על כהונתם של שמעיה ואבטליון כנשיא הסנהדרין וכאב בית הדין (ע"פ חגיגה פ"ב מ"ב), והרי לכאורה היו גרים, כפי שמשמע במסכת עדיות, פ"א מ"ג, יומא עא ע"ב, גיטין נז ע"ב. בדברי המפרשים והפוסקים, ישנן שלוש תשובות עיקריות לשאלה זו:

א. אומנם שמעיה ואבטליון היו ממשפחת גרים, אבל אמם הייתה מישראל: דרך חיים (מהר"ל), סוף מ"י שם, הובא בתויו"ט שם; ספר יוחסין, לר"א זכות, מאמר ראשון, ערך שמעיה ואבטליון, עמ' 16 במהדורת פריימן-פיליפובסקי (וראה אריכות באבות הראש, א, לאבות דר"נ תחילת פי"א). לדעת השאילתות, שאילתא ב, והרי"ף ביבמות לב ע"ב, שכדי לדון דיני נפשות צריך שיהיה הדיין בן ישראל מאביו ומאמו, צ"ל שאביהם היה בן ישראל ואמם הייתה בת של בן ישראל הנשוי לגיורת, ולכן יכולים היו לדון גם דיני נפשות (סדר משנה [תאומים], הל' סנהדרין פי"א הי"א; הגהות הרש"ש, אבות שם). לתירוץ זה, אין לדבר משמעות לעניין הנידון באות זו (וראה הסברים נוספים: דורש לציון [לבעל הנוב"י], סוף דרוש ג'; אורים ותומים, ז, א, בתירוצו השני; חת"ס, נידה מט ע"ב ד"ה חדא; ישועות ישראל, על חו"מ סי' ז, חוקת המשפט, א; מכמני עזיאל, ג, עמ' שמ).

ב. אומנם שמעיה ואבטליון היו גרי צדק - רמב"ם בהקדמה למשנה תורה, ובפיה"מ, עדיות פ"א מ"ג; ראב"ד ורמב"ם בפיה"מ אבות פ"ה מ"ו - אולם מכיוון שלא היו באותו דור גדולי ישראל ראויים לדבר כמותם, לכן היו הם הראויים ביותר להיות הנשיא ואב בית הדין, ובמקרה כזה, גר צדק יכול להתמנות למשרה הדורשת ייחוס:

יב. מינוי לשררה של מי שפסול מחמת ייחוסו

הפוסקים נתנו דעתם למקרים לא מעטים, שבהם אישים שאינם מיוחסים כיהנו בשררות הדורשות ייחוס.[109]

1. גר שאין בישראל ראויים כמותו

יש אומרים שניתן למנות גר למשרה שדורשת ייחוס, כאשר אין בישראל אחרים שראויים למשרה כמותו. לדידם, לא פסלה התורה גר אלא כאשר יש כיוצא בו בישראל, אבל אם הגר הוא הראוי ביותר למשרה, ניתן למנותו.[110] לדעה זו,

ריב"א בשם הר"מ מקוצי, בעלי התוספות על התורה, שמות כא, א, ודעת זקנים, במנחת יהודה שם: "שלא היה בישראל חשוב כמותם"; מגן אבות (רשב"ץ), אבות שם, בלשון "ושמא": "אין כיוצא בהן בישראל". וראה להלן הערה 110 ואילך.

ג. אף ששמעיה ואבטליון היו גרי צדק, כיון שחשובי העדה וראשי החכמים קיבלו אותם עליהם, יכולים היו לשמש כנשיא ואב"ד, כי קבלת הציבור מועילה למי שאינו מיוחס לכהן במשרה הדורשת ייחוס: כנה"ג, חו"מ סי' ז', הגב"י אות א, ובשו"ת בעי חיי, א, סי' ד. וראה להלן הערה 114 ואילך.

עי' רמב"ם, להלן פ"ו ה"א, בנוגע לגויים ששלחו להם לשלום: "ולא יתמנו על ישראל לשום דבר בעולם". על השאלה אם גם בגויים אלו, נוהגים דרכי היתר שהוזכרו לעיל ויתבארו להלן, ראה משפטי שאול - ארץ ומדינה, סי' קנב אות י, שאסורה אף קבלתם לשררה (וראה המובא בשמו בספר גאון בתורה ובמידות, עמ' 180-181). וראה אמרות מלך, שם, שהסתפק אם מותר למנותם כשאין כמותם בישראל, או מדין המלכות (ראה להלן 3; וראה דבריו לעיל אות יא הערה 86).

110. דעה ב לעיל הערה 109. וכ"כ חיד"א, ברכי יוסף חו"מ סי' ז סוף אות ו, שו"ת יוסף אומץ, סי' מז אות ג, ככר לאדן על אבות דר"נ פי"א ד"ה שמעיא, עין זוכר, מערכת א' אות קה, ע"פ הנ"ל; שו"ת תשובות והנהגות, ג, סי' שה, ע"פ הר"מ מקוצי: האיסור למנות גר למשרה, הוא כאשר יש אפשרות לבחור בין כמה הראויים לתפקיד, אבל כאשר גר צדק הוא הראוי ביותר לתפקיד, כפי שהיה בימי שמעיה ואבטליון, שמסורת התורה הייתה בידם, וגלוי היה לכל שהם הגדולים שבדור וראויים לכך, אזי הגר כשר לכל דבר, ואפילו לדון דיני נפשות. וראה חמדת ישראל (פלאצקי), קונטרס נר מצוה אות פט, דף עח ע"א, שע"פ הר"מ מקוצי, כאשר הגר הוא הגדול שבדור וכתר תורה ראוי לו, לא העם ממנה אותו, אלא הוא ראוי למשרה מצד גדלותו בתורה (וכדעת הסוברים שבנוגע ליורש שזוכה ממילא במלוכה, לא נאמרו הגבלות המיוחדות לייחוס המלך: ראה לעיל אות ה, וראה גם לעיל אות א הערה 20, שלדידו האיסור על הממנים ולא על המתמנה). וראה הלכות מדינה, ג, ש"ד פ"ה אות ח, עמ' קלב-קלג,

ניתן למנותו אפילו לשררת נשיא הסנהדרין.[111] עם זאת, יש שתחמו אפשרות זו רק לשררה שהנדרש לה הוא גדלות בתורה.[112] ויש מי שאומר שהתורה לא הכשירה מינוי גר לכתחילה, אפילו כאשר הוא הראוי ביותר, אלא שרק משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך", הוא יכול לשמש בשררה הדורשת ייחוס.[113]

2. קבלת הציבור

יש אומרים שאם הקהל קיבלו עליהם גר לשמש בשררה, הקבלה מועילה, לבד משררת מלוכה.[114] יש מי שאומר שהקבלה מועילה למנות מי שאינו מיוחס

שדברי ר"מ מקוצי לא נאמרו אלא ביחס לגר, ולא ביחס לגוי; מעין זה כתב רצי"ה קוק, בהערות לספר משפט המלוכה בישראל, עמ' 238, לעמ' 68 שורה 18. וראה חכמת בצלאל, להלן הערה 115.

111. שכן כך הסבירו בעלי שיטה זו את מינוי שמעיה לנשיא; וראה מגן אבות, שם.

112. ציץ אליעזר, יט, סי' מז אות ז, והלכות מדינה, שם, לפי הסברו של החמדת ישראל ע"פ הר"מ מקוצי, לעיל הערה 110.

113. ר"י חגיז בפירוש עץ החיים לאבות שם, הביאו החיד"א בשו"ת יוסף אומץ סי' מז, אות ג (וכתב שדבריו כדברי הר"מ מקוצי והרשב"ץ, וצ"ב); עי' יפה מראה, על הירושלמי ע"ז פ"ג אות ח, שאיתי הגתי שהיה אז גר (לדבריו, ראה לעיל הע' 99), היה שר בצבא דוד, "דהוראת שעה היתה, כי לא נמצא גבור חיל כמוהו" (וצ"ב אם כוונתו ל"הוראת שעה" במובנה ההלכתי, כשיטה זו, או שכוונתו כמקילים יותר לעיל הערה 110; וראה לעיל הערה 109); עי' שו"ת אגרות משה, יו"ד ד, סי' כו, שאין ללמוד מדבורה ומשמעיה ואבטליון, שהיו הגדולים בדורם, וייתכן שהייתה הוראת שעה (וראה במהדיר שם, שהוא ע"פ תוס', יבמות מה ע"ב ד"ה מי, הסבר שני על דבורה כשופטת: "ע"פ הדיבור שאני"). וראה להלן הערה 130.

114. דעה ג לעיל הערה 109; כנה"ג חו"מ סי' ז', הגב"י אות א, ובשו"ת בעי חיי, א סי' ד; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיג, אות יט: הוסיף שגם התומים, המובא להלן, לא התקשה אלא כשנוגע לנפשות; מאזניים למשפט, חו"מ ז, א; תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 23-24. וראה הלכה פסוקה (הארי פישל), א, בירור הלכה שבסוף הספר, סי' ז ס"א, אות ב, עמ' 80-84. כנה"ג, שם, הכריע שלשון התורה "לא תוכל לתת עליך איש נכרי" מונעת קבלה של מלך על ידי העם, בשונה משאר שררות, לסוברים שאיסור מינויים אינו כלול בלאו (לעיל אות ט1 הערה 73). וכ"כ מאזניים למשפט, שם, שההוראה "מקרב אחיך תשים עליך" פונה לממנים לשררה על העם, והאיסור "לא תוכל לתת עליך", שנאמר רק במלך, בא לאסור גם קבלה מרצון של העם. וראה הלכות מדינה, ג, ש"ד פ"ה אותיות ו-ז.

תומים ז, א, התקשה, כיצד מועילה הקבלה לדיני נפשות, והרי אסור לאדם להרשות לאחרים להורגו, ונשאר בצ"ע.

דיו, רק אם אין אחר ראוי לכך, וכפי שהיה בקבלתם של שמעיה ואבטליון, ולא במקום שבו אפשר למנות מיוחסים.[115] יש אומרים שבמצב כזה, מותרת גם קבלה של גוי.[116]

מאזניים למשפט, שם, תירץ שזו מהותה של הקבלה ע"י הציבור, שהיא מאפשרת העמדת מי שאינו מיוחס, כי התורה אסרה שימה בכפיה, אך מרצון מותר. וראה עמוד הימיני, סי' יב, פ"ה, אותיות א-ב.

כנה"ג כתב "כל שקיבלוהו עליהם הקהל", ובתומים שם כתב שכוונתו שצריך שהקבלה תהיה ע"י "חשובי העדה", ואפילו אם לא הייתה הקבלה ע"י רוב הציבור. לדבריו, כך היה בקבלת שמעיה ואבטליון, שהסנהדרין וראשי החכמים קיבלום עליהם. מאזניים למשפט, שם: ראשי החכמים הם שלוחי כל ישראל, ומה שהסכימו כולם או רובם, הוא קבלת כל ישראל, וציין לדברי תוס', ב"ק טו ע"א ד"ה אשר, שכתבו שישראל קיבלו עליהם את דבורה לדון, משום השכינה שהייתה עמה, וראה להלן פ"א ה"ה.

תחוקה לישראל ע"פ התורה, שם, דן במקרה שהעם קיבל על עצמו באופן כללי שהשלטון ימנה גויים למשרות; כן ראה שם, עמ' 45-46, ש'שימה' היא כאשר פקיד גבוה ממנה אדם לשררה על אחרים, בעוד ש'קבלה' היא ע"י הקהל עצמו, שהוא מתמנה עליהם (ובמלך, שלדידו העם כולו הוא הגוף הממנה, התורה אסרה קבלה של העם על עצמו; ראה לעיל פ"א ה"ג אות ז2 הערה 80, ושם אות ז1 הערות 75-76). בעמ' 96 כתב שקבלת העם מותרת, רק כאשר הגוף שהכוח בידיו למנות הוא גוף מצומצם, כגון מינוי שמעיה ואבטליון שיש כוח ביד הסנהדרין למנותם. או-אז, כאשר הגוף המצומצם מעביר את המינוי לידי הציבור כולו (או לנציגיו), הדבר מותר. לעומת זאת, בבחירות לפרלמנט, שהגוף הממנה הוא העם כולו, בזה נאסר (מצד נימוק זה) מינוי של גוי, גר או אישה (לסוברים שאסור למנותה לשררות, להלן פ"א ה"ה אות ב; וראה עוד שם, עמ' 144-145 ועמ' 194-195). וראה לעיל אות ז, על המדמים את נשיא הסנהדרין וראש השררה השלטונית למלך.

ראה בדרך המלך (לעיל הערה 90), סוף סעיף ד1, על פי תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 229, והתורה והמדע (לעווינזאן), עמ' 33-34 : הקבלה האמורה היא קבלה של פסולים ע"י הקהל באופן פרטני. לעומת זאת, החלטה כללית לקבל פסולים לשררות, אסורה.

115. חכמת בצלאל (פתחי נדה), מט ע"ב ד"ה וחדא לאתויי גר, מבאר שדעות ב-ג שלעיל הערה 109, הן שיטה אחת, ורק בהצטרפות שני התנאים - אין אחר הראוי למשרה, וקבלת הקהל - ניתן למנות מי שאינו מיוחס דיו לשררה. וכ"כ הלכות מדינה, ג, ש"ד פ"ה אות ו, עמ' קלא, אלא שהעיר שמפשטות לשון הרשב"ץ, שהוא בעל דעה ב הנ"ל, אין נראה כן.

116. תחוקה לישראל ע"פ התורה, שם, עמ' 23; הלכות מדינה, ג, ש"ד פ"ה אות ב, עמ'

ויש חולקים וסוברים שקבלה אינה מועילה להתיר שררת גר.[117]

3. חוק

יש אומרים שמי שבידו סמכות להעניש או לדון דיני נפשות, יכול למנות מי שאינו מיוחס לכל משרה. לכן, מלך שיכול להרוג לצורך תיקון המדינה, כמו גם "ראש הגולה" כאשר היה לו כח שלטוני מטעם המלכות, ומינו לשררה את מי שאינו מיוחס, המינוי תקף: "דינא דמלכותא דינא".[118]

קכז-קכח.

117. סדר משנה (תאומים), הל' סנהדרין פי"א הי"א ד"ה והרב בעל; דורש לציון (ר"י לנדא, בעל הנוב"י), סוף דרוש ג; עי' תומים, ז, א, שדחה תירוץ כנה"ג, מכיוון שאין קבלה מועילה אלא לדיני ממונות; ברכי יוסף, חו"מ סי' ז אות ו, וכ"כ החיד"א (לעיל הערה 110) בדעת הראשונים בעלי דעה ב לעיל הערה 109, שלא תירצו את מינוי שמעיה ואבטליון בזה שמועילה קבלה; ישועות ישראל, סי' ז חוקת המשפט, א: מותר לקבל על עצמו דיין גר רק באקראי, ע"י המתדיינים, ולא למנותו בקביעות כך שבסמכותו לכוף לקבל דינו, שהרי אין ממנים לשררה אלא מדעת הציבור, וקבלה זו מדעת הציבור היא שנאסרה (על קבלת פרנס מדעת הציבור, ראה ברכות נה ע"א, פתחי תשובה, חו"מ ג, ח, ספר טובי העיר פ"א); עי' הערת רצי"ה קוק, בסוף ספר משפט המלוכה בישראל, עמ' 238, לעמ' 69 שורה 13, משמע שדעתו כישועות ישראל שם, וקבלת דבורה הנביאה בקביעות לא הותרה אלא בשל החשיבות של השראת השכינה (ע"פ תוס' גיטין פח ע"ב ד"ה ולא; וראה להלן פ"א ה"ה אות א והערה 12); וראה עמוד הימיני, סי' יב, פרק ה', אותיות ג-ו, וחוות בנימין, סי' יב עמ' צא: דעת הרמב"ם, כאן, היא ששררת גוי או גר שאינה מלוכה, אסורה משום "לא תוכל לתת עליך" (ראה לעיל אות ט1), שבזה כלולה גם קבלה מרצון, כדברי כנה"ג לעיל הערה 114 (ולפיכך דעת הרמב"ם היא שלא כדעת כנסת הגדולה, שם). וראה שו"ת מראות ישרים, א, סי' לה אותיות א-ב, ו.

118. עי' תומים, ז, א, בתירוצו הראשון, ע"פ שו"ת הריב"ש, סי' רעא. בזה יישב את השיטות הסוברות ששמעיה ואבטליון היו גרים, או מקהל גרים, ובכל זאת דנו דיני נפשות, כיוון שמלכי החשמונאים הכשרים מינו אותם, אמנם נשאר בצ"ע. וראה רצי"ה קוק בהערות לספר משפט המלוכה בישראל, עמ' 238, לעמ' 68 שורה 23, שהדברים אינם אמורים אלא בנוגע לגרים בלבד, ולא בנוגע לגויים. וראה בדרך המלך (לעיל הערה 114): שלטון יהודי אינו רשאי לחוקק חוק כללי שמתיר מינויים של פסולים.

4. 'טפל' למיוחסים

יש אומרים שמי שאינו מיוחס יכול לשמש במשרה, כל עוד הוא 'טפל' לאחרים מיוחסים שמשמשים עמו באותה משרה.[119] לפי זה, גר יכול לשמש חבר כנסת לצד יתר הח"כים, וכן לשמש גבאי לצד גבאים נוספים שאינם גרים.[120] לעומת זאת, הוא אינו יכול לשמש שר בממשלה, או להתמנות לתפקיד שהוא לבדו אחראי עליו.[121] יש אומרים שהיתר זה נאמר אף בנוגע למינוי גויים,[122] ויש אומרים שהוא נאמר בנוגע לגרים בלבד.[123] ויש חולקים על היתר זה.[124]

119. יד רמ"ה, קידושין עו ע"ב (מכון אופק) ד"ה ר' זירא (חי' הריטב"א מהדו"ב, מהדו' מוה"ק, ד"ה אמר אביי) דף עו ע"ב, בפירושו הראשון; מאירי, שם: "ומבליעין אותו ביניהם", וגרסו בגמרא: "מיטפל להו", ואילו בפי' שני גרס רמ"ה "מטפל בהו", וכך לפנינו, וברש"י לפנינו "מיטפל בהו"; וראה דקד"ס השלם שם, וראה שם שי"ג "מטפיל"; הגהות הרד"ל, שם: לשון טיפול הוא עם אחרים (וכמו: טופלין בהמה לבהמה, חגיגה ח ע"א), להיותן סיוע לממונים אחרים מיוחסין. ומשמע מהמאירי ומדברי האחרונים המובאים להלן, שעל הגר להיות מיעוט, הטפל לרוב ישראל מיוחסים.

120. ציץ אליעזר, יט, סי' מח, כתב כן לגבי מינוי גר כגבאי בבית כנסת, ע"פ מאירי שבהערה 119 (יד רמ"ה טרם נדפס כאשר כתב את הדברים; ולמעשה צירף לספק ספקא כשקיבלוהו עליהם, ע"פ דעת כנה"ג לעיל הערה 114). בהלכות מדינה, ג, ש"ד פ"ה אות ב, עמ' קכז-קכח, כתב כן לגבי כהונת גוי כחבר כנסת. וראה לעיל הערה 116; עי' מנחת אשר (וייס), בראשית, סי' עא אות ז, שסיים: "ואף שלא מצינו סברא זו בשאר הפוסקים, מכל מקום, כדאי הוא רבינו המאירי לצרפו בשעת הדחק". וראה הלכות מדינה, שם אות ד, שאע"פ שאין שליחות לגוי, מינויו תקף מדין אפוטרופוס.

121. הלכות מדינה, שם אות ב, עמ' קכח: כיוון שכהונת שר, או מינוי לתפקיד מיוחד שהפיקוח בו מסור לאדם יחיד, אינם יכולים להיות טפלים ביחס לאחרים. בהלכות מדינה כתב כן לגבי כהונת גוי, אך לפי מקורו במאירי, ברור שהוא הדין גם לגר. וצ"ב מקורו של הלכות מדינה להרחבת הדין ממינוי גר, כפי שהוא במקורו, למינוי גוי. וראה להלן, הערה 127, דעה המרחיבה את המשמעות המעשית של דברי המאירי הנ"ל, גם בנוגע לשרים.

122. הלכות מדינה, שם; הרב ראובן כץ, המובא להלן הערה 127.

123. משפטי שאול - ארץ ומדינה, סו"ס קנא.

124. ראה משפטי שאול, לעיל הערה 123, שאף בגר לא רצה לסמוך על היתרו של המאירי, שכן רש"י, קידושין עו ע"ב ד"ה מיטפל, גורס ומפרש באופן שונה (וראה לעיל הערה 119), ולדברי רש"י אין מקור להיתרו של המאירי. כך גם לדעת ספר החינוך, מצווה תצח, ע"פ שורש המצווה שם, אין למנותו כאשר פעמים שהעניינים

5. מינוי על פסולים כמותו

מותר למנות גר למשרה שנוגעת לגרים בלבד, שנאמר "מקרב אחיך תשים עליך" - רק כאשר המינוי הוא "עליך", יש צורך ב"מקרב אחיך", ולא כאשר המינוי הוא על גרים.[125] וכן מותר למנות גוי, למשרה שנוגעת לגויים בלבד.[126]

מוכרעים גם ע"פ דעתו של הגר (ייתכן שזו הסיבה לכך שלא הזכיר בכתיבותיו המאוחרות יותר את היתרו של המאירי: ראה שם סי' קנב, עמוד הימיני סי' יב פ"ה, וחוות בנימין סי' יב). וראה מנחת אשר (וייס), לעיל הערה 120, שצירף את דברי המאירי ביחס לשעת הדחק.

125. יבמות קב ע"א; רמב"ם, הל' סנהדרין פי"א הי"א; טור ושו"ע, יו"ד רסט, יא, וחו"מ ז, א. הדברים נאמרו בנוגע לשררת דיין, ומן המקור עולה שהוא הדין לשאר שררות. יד פשוטה, כאן, הביא מקור נוסף להיתר זה, מדה"י ב' ב, יז, שמונו מתוך הגרים "מנצחים להעביד את העם" (והשווה מלכים א' ה, ל: "הרודים בעם"). אגרות הגרי"ד הלוי, תחילת הלכות מלכים, לרמב"ם כאן, עמ' רסט אות יא, פירש בלשון הרמב"ם כאן "לכל שררות שבישראל", שכוונתו לשררות שעל ישראל (ולא על גרים).

ראשונים נחלקו אם לעניין זה, בני גרים (שהם בכלל "קהל גרים" לעניין האיסור למנותם, כמבואר לעיל אות ב) הם בכלל ישראל שאסורים בשימת גר עליהם, ואף בשימת מי מ"קהל גרים" כמותם עליהם, או שבני גרים בכלל גרים לעניין זה. ראה ברכי יוסף חו"מ סי' ז אות ה, שהכריע שאסור למנות מכל "קהל גרים" על בני גרים, ואין למנות עליהם אלא מי שאמו מישראל.

126. תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 158, ע"פ רמב"ם, להלן פ"י הי"א: "חייבים בי"ד של ישראל לעשות שופטים לאלו הגרים התושבים, לדון להן... אם ראו בי"ד שיעמידו שופטיהם מהן, מעמידין; ואם ראו שיעמידו להן מישראל, מעמידין". כך עולה מדברי הרב ראובן כץ, המובאים להלן הערה 127. עי' תפארת ישראל (ליפשיץ), קידושין פ"ד מ"ה, יכין אות כט, לגבי איתי הגתי, שהיה גוי והיה שר צבא אצל דוד (ראה אודותיו לעיל הערה 99) על חיל מיוחד של גויים שסייע לישראל (נראה שפירש כך את הגמרא, קידושין עו סוף ע"ב). עי' תחוקה לישראל ע"פ התורה, שם, שהסתפק כאשר בתוך מדינה יש אזור שבו הרוב גויים והמיעוט ישראלים, אם מותר להעמיד את הגוי גם על הישראלים, ונטה לאסור.

צ"ב אם מותר למנות גוי על גרים, וכן אם מותר למנות אישה על גרים, וגר על נשים. וראה להלן ה"ה אות ב הערות 23-25, בנוגע למינוי אישה על נשים.

6. בין בעלי זכות הבחירה יש פסולים כמותו

יש אומרים שמותר לצרף לגוף ציבורי נבחר אדם שפסול מחמת ייחוסו, כאשר ציבור הבוחרים בו פסול כמותו.[127]

7. במקום הכרח

יש אומרים שכאשר יש הכרח גדול למנות פסול, אם מפני דרכי שלום[128] ואם משום איבה וחשש לשלום ישראל, אין למנוע את המינוי, הגם שהדבר נוגד את שורת הדין שלא למנות מי שאינו "מקרב אחיך",[129] והרי זו "הוראת שעה".[130]

127. הרב ראובן כץ, בתחוקה לישראל ע"פ התורה, א, נספח כ עמ' 272 (ובספרו שער ראובן, עמ' מה), בנוגע לבחירת גויים, שבדמוקרטיה המינויים הם במהותם יחסיים לכל חלק מהתושבים באופן נפרד, אלא שמנגנון הפעולה משותף לניהול המדינה כולה; מסורת משה, ג, עמ' שסה אות יט, על מינוי אישה לוועד בית הכנסת, לסוברים שאסור למנות אישה לשררות (ראה להלן פ"א ה"ה אות ב): בסופו של דבר, יש לאישה דעה בהכרעות המשותפות, כמו שותפות בממונות, שאם יש לה חלק בעסק, דעתה מכריעה בו. הרב כץ, שם, התיר בדרך זו למנות גוי גם לתפקיד שר או פקיד שיש בידו אחריות בלעדית בתחום סמכותו, והוסיף שגם משרה מעין זו טפלה למערכת הפקידותית הכוללת של המדינה, ומובלעת בתוכה. לדידו, הדברים עולים בקנה אחד עם דעת המאירי, לעיל הערה 119.

וראה דברי הרב בצמ"ח עוזיאל, בתחוקה לישראל ע"פ התורה, א, נספח יד אות ד, עמ' 246: במינוי שנעשה בבחירות משותפות, שבהן משתתפים גם גויים, הם מצביעים עבור נציגיהם, ואין זה מינוי של כבוד ושררה שנאסר, אלא בחירה אינטרסנטית של הנבחר היותר מתאים להגן על זכויותיהם והשקפותיהם.

128. תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 22-23, הוסיף, שמדינת ישראל נוסדה בהסכמת האומות, והן התנו את הסכמתם בשיתוף חלק האוכלוסייה שאינו יהודי. בשל כך, אין אפשרות להגביל את המינויים למשרות ציבוריות לחלקים מסוימים באוכלוסייה. מינוי של מי שאינו יהודי למשרה ציבורית במדינה היהודית נעשה מכוח האומות, והן הממנות ולא השלטון היהודי.

129. תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 22-23. וראה שם עמ' 96, 217, וכן עמ' 18-20; הרב בצמ"ח עוזיאל, שם, עמ' 246-245, 255. וראה דברי ריא"ה הרצוג, שם, עמ' 217, שבדבר זה אנו כאנוסים. ואין בדבר משום גזירה של האומות להעבירנו על דתנו, כי אין כוונת האומות להעביר על הדת, אלא שלנגד עיניהם עומדת טובת בני אומות ודתות אחרות.

ריא"ה הרצוג, שם עמ' 20 והערה 14, הוסיף בהקשר דומה, שעצם הקמת מדינה לעם ישראל היא קידוש השם לעיני הגויים,

עם זאת, גם הכרח גדול אינו מתיר מינוי גוי למשרה סמכותית של ראש המדינה.[131]

יג. עברו ומינו

יש אומרים שאם מינו מי שפסול מחמת ייחוסו, כאגריפס,[132] הוא אינו 'מלך גמור'[133] ואין לו דין מלך.[134]

וראויה לדחות איסורי תורה, הואיל והיא מצווה גדולה מאוד של רבים ממש. ושם, בעמ' 218, הוסיף, שאין אפשרות לוותר על מדינת ישראל, שיש בה הצלת כלל ישראל, ועוד.

130. חבל נחלתו (אפשטיין), טז, סי' נו, אות ד, בביאור שיטת ריא"ה הרצוג שם. וראה לעיל הערה 113, וסוף הערה 99.

131. עי' ריא"ה הרצוג ורב"צ עוזיאל, שם, שמתייחסים בדבריהם ל"נשיא המדינה", ויש להעיר שדבריהם נכתבו בכסלו תש"ח, לפני הקמת מדינת ישראל, ובטרם עוצב המבנה השלטוני שבו מכהנים "נשיא" - שעיקר תפקידו ייצוגי, לצד "ראש ממשלה" - שעיקר תפקידו ביצועי. עוד יש להעיר, שהדברים נאמרו בנוגע לגוי ולא בנוגע לגר. אכן, יש להסתפק בדבריהם, אם הסייג שהעלו בנוגע לאי-מינוי גוי לשררת ראש המדינה, הוא מכיוון שסברו שהדבר יתקבל בהבנה, הן ע"י תושבי המדינה שאינם יהודים, הן במישור של יחסי החוץ בקהילה הבינלאומית, או שהשיקולים המרכזיים שעמדו לנגד עיניהם בהקמת מדינה לעם היהודי, דיים כדי לדחות גם סייג זה.

132. אודות הפגם שבייחוסו, ראה לעיל במבוא לאות ג. אודות מלכותו, ראה כתובות יז ע"א: "אמרו עליו, על אגריפס המלך, שעבר מלפני כלה, ושבחוהו חכמים. שבחוהו, מכלל דשפיר עבד? והא... מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, דאמר מר: 'שום תשים עליך מלך', שתהא אימתו עליך", ומעין זה, בסוטה מא ע"ב: חכמים שיבחוהו כאשר עמד בקריאת ההקהל.

133. תוס', כתובות יז ע"א ד"ה מלך; תוספות שאנץ, שם ד"ה מכלל, בפירוש הראשון; תוספות רא"ש, שם ד"ה מכלל. לשון ריטב"א, שם ד"ה אפילו, בשם ר"י: "שלא היה מלך כדין, כיון שהוא מלך נותנים לו כבוד", ובשטמ"ק, שם ד"ה וכתב הריטב"א, סיים: "כיון שמלך, נוהגין בו כבוד כמלך". וברא"ה, שם ד"ה אמרו: "לא הוה חזי למלכות, כיון שנתמנה, ראוי לנהוג בו כדיני מלכות". מלשון רא"ה והריטב"א בשטמ"ק, משמע שאינו מלך גמור, אלא שמכיון שמולך נוהגים בו 'כדיני מלכות', 'כמלך' (אמנם בלשון הריטב"א לפנינו בשם ר"י, צ"ב; ובכת"י אחדים, לא "כיון שהוא מלך", אלא "כיון שמלך", או "כיון שהמלך"). עי' תפארת ישראל, ביכורים פ"ג בועז אות א, שהוא מלך, ומצווים שתהא אימתו עלינו, אבל ראה דבריו, סוטה פ"ז יכין אות נד, שאגריפס לא היה ראוי למלכות מדין תורה, ולכן לא היה חיוב

בהתאם, גם להורדוס לא היה דין מלך.[135]
ויש מי שאומר כי למרות שאינו מוגדר הלכתית מלך ישראל, הרי שלא גרע מעמדו ממלכי האומות.[136] ויש מי שלמד בדעת ראשונים שאגריפס היה 'מלך גמור'.[137]

כבוד מלך מן התורה, ורשאי היה למחול על כבודו.
ראה תוס' שאנץ, שם, שהדין כך לסוברים שפסולו של אגריפס היה מן התורה, אבל לסוברים שפסולו מדרבנן (ראה לעיל אות ג1) הרי שהוא מלך גמור, וראה בנימוקים השונים להלן.

134. חסדי דוד, סנהדרין פ"ד תחילת ה"ב, ושיעורי ר' שמואל (רוזובסקי), בבא בתרא ד ע"א אות עח, בדעת תוספות, כתובות שם; שיעורי ר' שמואל, שם, בדעת הרמב"ן, יבמות מה ע"ב ד"ה כיון דאמו (הובא בהערה 52), הרשב"א יבמות קב ע"א ד"ה אמר רבא, והנמו"י יבמות לב ע"ב ד"ה דן, עיי"ש ראייתו; כך נוטה דעת המנחת חינוך, מצווה עא אות ב (ולא הביא את תוספות כתובות שם). וראה לעיל אות א הערה 13, דברי רי"פ פערלא בדעת מי שלא מנה איסור זה. עי' מנחת חינוך, מצווה עא אות ב (על איסור קללת נשיא): "אם אינו ראוי מן התורה... כיון דלא נתמנה ע"פ התורה, רק באלמות, אין לו דין נשיא כלל".

135. בבא בתרא ד ע"א, דברי הורדוס לבבא בן בוטא, כאשר התחזה להדיוט: "האי לאו מלך הוא". שו"ת משאת בנימין, סי' לג; עי' הפלאה, כתובות יז ע"א, המובא להלן; שו"ת חת"ס, ו, ליקוטים סי' יד ד"ה אך לפעמים, וראה שם או"ח סי' יב, שמלכי בית הורדוס לא מלכו ברשות התורה, וחכמים השלימו את המלכות על ידי נשיאי הסנהדרין צאצאי הלל מזרע דוד. גם אגריפס היה ממונה בלבד ולא מלך, ולכן זה כשאר שררות, שדי בכך שאמו מישראל ואין צורך במובחר שבאחיך, כך שמחד גיסא החזיק בשררתו (לסוברים שאמו היתה מישראל, ראה לעיל הערה 30) ומאידך גיסא, לא הייתה זו שררת מלך גמור. על עבדות הורדוס, ראה רבנו גרשום, ב"ב ד ע"א ד"ה שאני; רש"י, קידושין ע ע"ב ד"ה כל; תוס' יבמות מה ע"ב ד"ה כיון; פירוש הראב"ד לספרי, דברים סוף פס' קנז; רמב"ן, קידושין ע ע"ב ד"ה הכי. ראה להלן פ"א ה"ז אות כד הערה 385: הסוברים שפסולו של הורדוס היה משום רשעתו, ועוד (וראה דעת הנצי"ב להלן הערה 144).

136. חידושי הרי"ם, גיטין לו סוף ע"א; וראה שו"ת דברי יציב, חו"מ סי' פא אות ג, על פי מהרש"א, ב"ב ד ע"א, על הורדוס, שבונה המקדש הוא מלך. וראה אמרות מלך, כאן, חידושים כג, שאינו מלך מאת ה', ואינו נחשב מלך לעניין פרשת המלך האמורה בשמואל א' ח (ראה רמב"ם להלן פ"ד), אבל נחשב מלך לעניין הסידור המדיני, ולכן כתבו תוספות וריטב"א, כתובות שם, שנוהגים בו כבוד כמלך. ועי' במסילה העולה, סוטה מא ע"ב עמ' קפז-קפח, וראה שם, על קריאתו בתורה במעמד הקהל.

137. תפארת ישראל, ביכורים שם; קובץ שיעורים, ב"ב אות כג; עמוד הימיני סי' ז

יש אומרים שהשאלה אם המתמנה שלא כדין מוגדר הלכתית כמלך, תלויה בשאלה הכללית האם עשיית דבר שהתורה אסרה לעשותו תקפה בדיעבד.[138] לדידו, הלכה היא שעשיית דבר כזה אינה תקפה, וכך הדין במלך שמונה שלא כדין.[139] יש אומרים שגם לסובר שבדיעבד הוא מלך, אין מקיימים במינויו מצוות עשה של מינוי מלך.[140] יש אומרים שגם לסובר שבכלל, עשיית דבר שהתורה אסרה לעשותו תקפה,[141] במלך הדין שונה. טעמו של דבר הוא, שבכל שעה ושעה אסור שתהיה אימתו של מלך זה על העם, ומלך ללא אימה כלפיו אינו מלך.[142] ויש המנמקים את הדין השונה במלך, בכך שכאשר עוברים על "לא תוכל לתת עליך" המינוי אינו חל, כהדגשת הכתוב: "לא תוכל".[143]

אות ו ד"ה אכן - בדעת תוספות וריטב"א כתובות שם (וראה קובץ הערות, סי' לז אות י, שהסתפק בפירוש דברי הראשונים).

138. ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'כל מלתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עבד כו'', אות א.

139. הפלאה, כתובות יז ע"א לתוס' ד"ה מלך, לכן משמע בגמרא, ב"ב שם שהורדוס לא היה מלך, ואגריפס לא היה מלך גמור לדעת תוס' כתובות שם, משום שלדידם, כאשר אין אביו מישראל, אסור למנותו מדאורייתא, משום "לא תוכל לתת עליך" (ראה הסוברים כך לעיל הערה 50). וראה פנים יפות, דברים יח, יח ד"ה מקרב; ראי"ה קוק, הובא בחשבונות של מצוה, מצווה תצח. אבל ראה אגם מים (גלאנצר), בירור הלכה בנדון חזקת רבנות, אות יא, עמ' קמט (מהד' נ"י תשנ"ה, סי' יב). וראה אנציקלופדיה תלמודית, שם, אות ג, טור תקעג ואילך: סוגי האיסורים בהם חל הכלל, ושם, טור תקצח ואילך: חלות הכלל באיסורים מדרבנן. וראה שם, אות א, עמ' תקכז ואילך: מחלוקת פוסקים עקרונית, האם להלכה מועילה העשייה או לא.

140. הפלאה, שם, וראה לעיל אות א הערה 16, הסוברים שהעמדת מלך מישראל היא תנאי בקיום מצוות העמדת מלך. ועי' הפלאה, שם: לכן אין כלפיו חיובי כבוד הנובעים ממצוות מינוי מלך (ראה להלן פ"ב ה"א).

141. ראה אנציקלופדיה תלמודית, שם, אות א, טורים תקכז-תקכט.

142. חמדת ישראל (פלאצקי), מפתחות והוספות, דף יד ע"א אות צג, ד"ה נ"ב וראיתי וד"ה ובעיקר: "שהלא זה מגדר המלך, שתהי' אימתו עליך". חובת אימת המלך נלמדה מהמילה "עליך" שבפסוק "שום תשים עליך מלך", ומכאן למד שאף בלאו של "לא תוכל לתת עליך", כלול איסור לתת מוראו עלינו (על אימת המלך ראה להלן פ"ב ה"א). וראה אילת השחר, ב"ב ד ע"א ד"ה ולא יהא, וכתובות יז ע"א ד"ה תוד"ה מלך, שאם מינו מלך שאינו מקרב אחיך, קיימת כל הזמן מצווה למנות מלך אחר שהוא מקרב אחיך, והדבר גורם לכך שאין דין מלך על הממונה (וכתב שייתכן גם שדין מלך חל משום קיום המצווה שבמינויו, ובלא שמתקיימת המצווה - אינו מלך).

143. משך חכמה, דברים כד, ד, ד"ה לא יוכל

יש מי שהבדיל בין מינוי של גוי ובין מינוי של גר או פסול אחר מחמת ייחוסו: מינוי גוי אינו חל בדיעבד, בעוד שמינוי האחרים חל בדיעבד.[144] יש מי שהבחין בין מינוי מלך ובין מינוי לשאר שררות: מלך, שמינויו הוא מצווה, כל שאינו "מקרב אחיך" אינו מלך גם בדיעבד; ואילו שאר שררות, שהמינוי להן אינו מצווה, בדיעבד המינוי תקף.[145]

יש מי שמשמע מדבריהם, שכאשר הפסול שמחמת הייחוס הוא מן התורה, אף בדיעבד יש להסירו מהמלכות.[146]

(ב). ועי' תורת הקנאות (לוריא), סוטה מא ע"ב ד"ה נתחייבו. ועי' רי"פ פערלא, ספר המצוות לרס"ג, פרשיות, ז, שלפי מי שלא מונה איסור העמדת מלך פגום בייחוסו (ראה לעיל הערה 13), הוראת התורה היא שלילת קיום המצווה או שלילת חלות המלוכה.

144. העמק דבר דברים יז, טו, שרק האיסור "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" מעכב גם בדיעבד, בשונה מהחובה לשים "מקרב אחיך", שהיא אינה אלא לכתחילה (עיין לשונו שם: "למצוה אם אפשר"), ולכן היה להורדוס דין מלך. לדידו, גר אינו בכלל הלאו (ראה לעיל הערה 24; וראה דבריו בעמק הנצי"ב, על ספרי דברים פסקה קנז ד"ה אחינו, שהורדוס היה עבד משוחרר או מופקר; וראה מה שכתב בהעמק שאלה, שאילתא כה אות ו, שהיה מחוסר שטר שחרור ופוגם לכהונה; וראה על הורדוס לעיל הערה 135). עיקרון זה, אשר מבדיל בין פסול הכלול בלאו ובין פסול הכלול בעשה או בחובה (לסוברים הבדלים אלו), עולה גם מדברי חמדת ישראל, שם, לשיטתו שאיסור מורא מלכות הכלול בלאו הוא המבטל לכל הדעות את המלכות; וכן מדברי משך חכמה, שם.

145. אילת השחר, שם; עי' אמרות מלך, שם. כך עולה מדברי המובאים בהערה הקודמת, שמחלקים בין פסול הכלול בחובה או בעשה ובין פסול הכלול הלאו, לסוברים שרק במלך קיים לאו של "לא תוכל לתת עליך איש נכרי", ולא במינוי לשאר שררות (ראה לעיל אות ט1 הערה 73).

146. עיין תוס' טוך (מהד' מכון ירושלים, הוא תוס' רבנו שמואל ב"ר יצחק בתוך שיטת הקדמונים, הוצ' ר"מ בלוי), קידושין סו ע"א ד"ה רב לך; תוס' הרא"ש, שם; ריטב"א, שם; המקנה, שם ד"ה ינאי. ראה קידושין שם, שחכמים אמרו לינאי המלך: "רב לך כתר מלכות", למרות שהיה חשש לייחוסו, ומשמע במפרשים הנ"ל שאילו היה פסולו מן התורה, היו דורשים להסירו ממלכותו (ולא התייחסו לשאלה אם המינוי היה חל או לא; וראה דבריהם כאשר פסול הייחוס מדרבנן, לעיל אות ג1 הערה 39). וראה ראי"ה קוק (לעיל הערה 139), שגם לסוברים שמינויו חל, מכיוון שביד העם להעבירו, לכן כל שעה היא כתחילת שימה, ובכל שעה עוברים על האיסור שבהעמדתו.

פרק א הלכה ה

א. מלוכת אישה
ב. מינוי אישה למִשְׁרַת שררה

אין מעמידין אשה במלכות, שנאמר[1] מלך[2] ולא מלכה.[3] וכן כל משימות שבישראל, אין ממנין בהן אלא איש.[4]

א. מלוכת אישה

דרשת הספרי "מלך ולא מלכה"[5] עומדת ביסוד ההלכה של פסול אישה למלוכה.[6] בספרות חז"ל לא מצאנו מפורשות דעה החולקת על דרשה זו, וישנם מקורות

1. דברים יז, טו.
2. גרסת דפוס ורשה, וכן במהדורת הרב קאפח: "עליך מלך"; אבל במהדורת פרנקל, וכן במהדורת רמב"ם מדויק (שילת), ע"פ כתבי יד: "מלך".
3. ספרי, פרשת שופטים, פיסקא קנז. וראה להלן, הערה 5, שנחלקו המפרשים על דרך הדרשה.
4. על המקור לפסול אישה לשאר "משימות שבישראל", ראה להלן, הערה 22. יצוין כי בדפוסים מצויים, כאן סיומה של הלכה זו, אך ראה רמב"ם מהד' פרנקל, קאפח ושילת (כולם ע"פ כתבי היד), שהלכה ו היא המשכה של הלכה זו.
5. על דרך הדרשה: א. כיוון שהמילה 'מלך' נכפלה בפרשה ומיותרת לדרשה: ספרי דבי רב, שם; מצפה איתן, סנהדרין צ ע"א; מלבי"ם דברים יז, טו; ב. מדיוק הלשון "מלך" בלשון זכר ולא נקבה: בית ישחק (גאטניו), כאן, וראה מה שהקשה שם מדברי הכס"מ, הל' עדות פ"ט ה"ב.
6. רלב"ג, דברים יז, טו נימק את האיסור "כי הנשים דעתן קלה ולא תאות להם המלוכה"; כך כתב גם חקרי לב, או"ח, א, סי' כג, דף מב ע"ב ד"ה אך בזאת, והוסיף: "שאין בנשים דעת להנהיג את הרבים", וראה בסמוך, טעם נוסף שהציע. אחרונים ציינו טעמים נוספים: אין זו דרך ארץ שאישה שאינה חייבת במצוות תמלוך - חקרי לב, שם; אין זה כבוד הציבור שאישה תעמוד בראשם - משפטי עזיאל חו"מ, ד, סי' ו אות ב (פסקי עזיאל בשאלות הזמן, סי' מד), חמדה גנוזה, ג, סי' לג, אות ח; נשים רחמניות יותר מדי, ואינן יכולות

התומכים בה.[7] בפוסקים מאוחרים, ישנה ספרות ענפה אודות תוקפה של הדרשה - האם זו דרשה גמורה, ותוקפה מן התורה, או שאינה אלא אסמכתא, ותוקפה מדברי חכמים. בשל כך, חלוקות הדעות בשאלה אם מלוכת אישה עשויה לקבל תוקף הלכתי, על אף הדרשה האמורה.

רבים הראשונים שהביאו את דרשת הספרי כלשונה.[8] נראה שסברו כי תוקפו של

לשפוט, בעוד שהמשפט הוא מתפקידיו העיקריים של מלך (ראה רמב"ם להלן פ"ד ה"י) - קול יהודה (גרשוני), עמ' תקו; אין דרכה של אישה לצאת למלחמה, בעוד שהנהגת מלחמה היא מתפקידיו העיקריים של מלך (ראה רמב"ם שם) - קול יהודה שם, ועי' אמרות מלך, כאן, ביאורים אות כ; וראה רי"פ פערלא, להלן הערה 7 ולהלן שלהי הערה 15; תולדות אדם, על הספרי שם; תורת המלך (אריאלי), כאן, עמ' יח. ויש שכתב כי פסול אישה למלוכה הוא גזירת תורה ללא טעם - מים חיים (רח"ד הלוי), א, סי' ע, עמ' 299, ובמאמרו של רח"ד הלוי, 'זכות אשה לבחור ולהיבחר', תחומין י (תשמ"ט), עמ' 121, אות ד, סעי' 3. וראה להלן, שלהי הערה 7.

7. עי' ברכות מט ע"א: "לא אמר ברית ותורה ומלכות (בברכת המזון), יצא; תורה ומלכות, לפי שאינן לא בנשים ולא בעבדים". יש שציינו לגמרא זו כמקור לפסול אישה למלוכה, שכן כוונת הגמרא לומר שאישה אינה יכולה למלוך (מצפה איתן, שם; וראה מלכי בקדש, ב, תשובה ד, ס"ג אות ו). יש שדחו את הראיה, שכן כוונת הגמרא לומר שנשים אינן מצוות בהעמדת מלך, והגמרא אינה עוסקת במלוכה של אישה, ראה לעיל, פ"א ה"א אות ב3 (אור שמח, כאן; מרחשת, א, סי' כב אות ה'; ראש"ב שפיטצער, 'כתורה יעשה', ספר היובל לר"י רוזנהיים, עמ' 2). וראה עוד בהגהות רא"מ הורוויץ, ברכות שם. וראה משפטי עזיאל, שם, סוף אות ב: מניעת מלכות נאמרה רק ביחס לעבדים ולא ביחס לנשים (הערה זו צ"ע, שכן לגבי "ברית" הבחינו ביניהם; ועוד, שפירש "מלכות" זו כנאמרת בברכת ההודאה ולא כנאמרת בברכת ירושלים); מלכי בקדש, שם, האריך בדחיית הראיה.

רי"פ פערלא, על סהמ"צ לרס"ג, מניין שישים וחמש מצוות המוטלות על הציבור, פרשה ז (ח"ג, קיז ע"ב): רס"ג לא נצרך לדרשת "מלך - ולא מלכה", מכיוון שסבר שאישה פסולה למלכות, בגלל האיסור של "לא יהיה כלי גבר על אשה" (דברים כב, ה), שכולל יציאת אישה בכלי זין למלחמה (נזיר נט ע"א), בעוד שאחד מתפקידי המלך הוא לצאת ולבוא לפני העם במלחמה.

8. רמב"ם, כאן; רמב"ן, דברים יז, טו, ובחי' על שבועות ל ע"א סוף ד"ה מתני' שבועת העדות; חי' תלמיד הרמב"ן (-ר"י קרקושא), שם סוף ד"ה גמ' מנא; רשב"א, שבועות שם ד"ה ולא בנשים; ריטב"א, שבועות שם ד"ה שבועת העדות; חי' הר"ן, שבועות שם ד"ה ולא בנשים, ור"ן על הרי"ף, שבועות יג ע"א מדפי הרי"ף; החינוך, מצווה תצז; פירושים ופסקים

האיסור למנות אישה למלכות הוא מן התורה;[9] זאת, למרות שבמקרא ובחז"ל מצאנו תיעוד על מלכות נשים.[10]
לשיטה זו, יש אומרים שהאיסור הוא רק המלכת אישה.[11] לעומת זאת, אין איסור

לרבינו אביגדור הצרפתי, סוף פסק תלו; ספר הבתים (מהד' ר"מ הרשלר), מגדל דוד - ספר מצוה, עשה קסה; רלב"ג, דברים יז, טו.

9. כך משמע מהראשונים בשבועות, הנ"ל הערה 8, שהקשו מדרשה זו על כך שדבורה הייתה שופטת את ישראל (להלן הערה 12), שכן אם אין זו דרשה גמורה אלא רק אסמכתא, יכולים היו ליישב שדבורה שפטה טרם שנגזרה הגזרה; ר"י חיון, מילי דאבות, פ"ו מ"ה מעלה ח' מהמעלות המפורשות בתורה (לפירושו הוא); גנזי ראיה - שלהלן, בשילהי ספרנו - על הלכה זו, וראה להלן הערה 21; רי"פ פערלא, על סהמ"צ לרס"ג, שם, ד"ה אמנם נראה; חמדה גנוזה, שם, אות ז.

10. מקורות שמצביעים על כך שנשים כיהנו כמלכות: "ועתליה מולכת על הארץ" (מלכים ב' יא, ג; דברי הימים ב' כב, יב); שלציון המלכה - שבת טז ע"ב (היא שלמצו המלכה - ספרא פרשת בחוקתי פרשה א' פרק א, היא שלצי המלכה - ויקרא רבה, לה, ט). אחרונים החריגו דוגמאות אלה: א. הייתה זו הוראת שעה - אבני חפץ (לעווין) סי' עו אות ח; תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 102. ב. עתליה מלכה מעצמה ללא רשות, ומן הדין אכן ניתן היה להדיחה, אלא שמעשית לא היה הדבר אפשרי - חקרי לב, סי' יח, דף כז ע"ב ד"ה וכבר היה; שמע אברהם סי' כד, דף עו ע"א ד"ה עוד ראיתי (וציין שעשתה כחוקות הגויים שאצלם נשים מולכות); עלי תמר הוריות פ"ג ה"ב ד"ה מכאן ואילך (הראשון). ג. שלציון לא הייתה מלכה אלא אפוטרופסית לבניה - מנחה בלולה, דברים יז, י. על תוקף שלטונן של עתליה ושלציון, ראה גם רד"צ הופמן, 'חוות דעת על אודות בחירתן של נשים ע"י אחרים', הקיבוץ בהלכה, עמ' 287; קול יהודה (גרשוני), עמ' תקז אות ח.

מקורות נוספים לכך שנשים שימשו כמלכות: א. דברי הימים א' ז, יח: "ואחותו המולכת", וברד"ק שם: "שהיתה מולכת בקצת הארץ אשר לגלעדי"; וראה מלבי"ם, שם, שקיבלה ערים מאביה בנדוניה, וראה לעיל, פ"א ה"ד הערה 97. עם זאת, ראה פירוש דברי הימים לאחד מתלמידי רס"ג, דברי הימים שם, ש'מולכת' הוא שמה; פירוש ר' יהודה בן ברזילי לספר יצירה (מהד' ת"א תשס"ז), עמ' 83: 'אחותו' הכוונה לאשתו, ויתכן שנקראה 'המולכת' כיוון שלקח אישה מזרע המלוכה. וראה עלי תמר, שם: מלכה מעצמה בחזקה, שלא ברצון חכמים ושלא על פי דין תורה. ב. פירוש המיוחס לרש"י, דברי הימים ב' כה, כז: יכליהו אם עוזיהו מלכה תחתיו; וראה שם, יג, ב, שהיתה גברתנית ושפטה את העם.

11. רי"פ פערלא, על סהמ"צ לרס"ג, שם: אין הכוונה לאיסור, אלא שבמינוי אישה

לנהוג עם אישה "כדין מלכה", ואין איסור שאישה תנהיג.[12]
ויש מי שסובר שלשיטה זו, האיסור אינו מן התורה אלא מדברי חכמים בלבד, ודרשת הספרי אינה אלא אסמכתא.[13]
יש מי שכתב שלפעמים, בשעת צורך, ממנים לכתחילה אישה למלוכה.[14]
לסוברים שאישה אינה רשאית למלוך, יש אומרים שאישה גם אינה יורשת מלוכה.[15]

לא מתקיימת מצות מינוי מלך.

12. ראשונים על שבועות, המובאים לעיל, הערה 8. דבריהם נכתבו כיישוב לקושיה שהעלו מן הכתוב בשופטים ד, ד, על דבורה, שהייתה "שופטה את ישראל". ועי' להלן, אות ב סוף הערה 26. ויש להעיר, שלא נתבארה כוונתם של הראשונים באומרם "כדין מלכה", מה ממעמדו של המלך או מתפקידיו כלול בהגדרה זו ומה לא.

13. תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 102; קול יהודה (גרשוני), עמ' תקז אות ח; משפט המלוכה, כאן: ייתכן שאישה קודמת לגברים למלכות, כאשר היא עולה על הגברים בידיעת ענייני מלוכה ותכסיסי מלחמה (ראה לעיל, ה"ד אות יב1, וראה שם, שכתבו כך גם על שררת גר); וראה מים חיים (הלוי), א, סי' ע, עמ' 297 ('זכות אשה לבחור ולהיבחר', תחומין, י [תשמ"ט], עמ' 120 אות ד).

14. משפטי עזיאל, שם: כיוון שטעם האיסור הוא כבוד הציבור, לכן כאשר יש צורך באישה בשל פעולותיה, מותר למנותה למלוכה אף לכתחילה. כך הסביר את מינוי דבורה, ע"פ דברי הזוהר (ויקרא, יט ע"ב: "ווי לדרא דלא אשתכח בהו מאן דדאין לעמא אלא חד נוקבא").

15. כך משתמע מלשון הרמב"ם, להלן פ"א ה"ז: "מאחר שמושחין המלך, הרי זה זוכה לו ולבניו לעולם... כיון שנמשך דוד, זכה בכתר מלכות, והרי המלכות לו ולבניו הזכרים הכשרים עד עולם". כ"כ בדעתו: חקרי לב, או"ח סי' כג סוף ד"ה אך; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב, עד-עו; רי"פ פערלא, בהערות על המנ"ח, מצווה תצז (מובא בספר ההשלמה על המנ"ח). עי' נחלת אבות (ר"י אברבנאל), פ"ו מ"ה, מעלת המלכות, ב; תולדות אדם, על ספרי דברים פיסקא קנז, על דרשת "מלך - ולא מלכה"; מנחת אליהו (קוליץ), ב, סי' לז אות ו ד"ה אמנם, ע"פ סגנון הרמב"ם בראש ההלכה כאן: "אין מעמידין אשה במלכות", שלא כסגנונו לעיל פ"א ה"ג: "אין מעמידין מלך תחילה". וראה כלי חמדה, פרשת שופטים חלק ו אות ז, שהעיר (בהמשך לדברי האבנ"ז הנ"ל) שאישה פסולה למלכות אפילו כיורשת, שהרי המלך מצווה לכתוב ספר תורה ולהיות דבוק בו (ראה להלן פ"ג ה"ו), בעוד שאישה פסולה לכתוב ס"ת. וראה שו"ת אבני חפץ (לעווין), סי' עו אותיות א-ב, שדחה טענה זו, משום שבכלל, כתיבת ס"ת אינה מעכבת מינוי מלך, בוודאי ביחס לאישה, וראה להלן פ"ג ה"א. וראה הגהות יעב"ץ, הוריות יא ע"ב. וראה שולחן מלכים, להלן פ"ג ה"ו.

יש מי שהסתפק בכך,[16] ויש מי שכתב שאם אישה היא יורשת יחידה, מולכת.[17] יש מי שסובר שאף שאישה אינה יכולה למלוך, עם זאת היא יורשת את המלוכה כדי להעבירה לבנה. עם זאת, הדבר אינו אמור ביחס למלכות בית דוד, שכן היא אינה עוברת אלא רק לזכרים.[18]

ב. מינוי אישה למִשְׁרַת שררה

הרמב"ם פוסל נשים מלכהן בכל "משימות שבישראל",[19] ולא רק מלוכה. עם זאת, שלא כפסול אישה למלוכה, שהרמב"ם ציין את מקורו ע"פ דרשת

16. מנחת חינוך, מצווה תצז אות ב ד"ה ומבואר. צדדי הספק הם: מחד גיסא, שמא כשם שאין ממנים צאצא של גרים, ובכל זאת הוא יכול לרשת מלוכה, משום שהאיסור נאמר בלשון שימה וזה אינו קיים אלא רק בתחילה (לסוברים כך, ראה לעיל ה"ד אות ה), הוא הדין אישה, שאף היא נלמדה מהלשון: "שום... מלך" ולא מלכה, ורק תחילת מינוי נאסרה. מאידך גיסא, ייתכן שירושת אישה שונה, כיוון שהיא נלמדת מלשון הפסוק: "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל", שדווקא "בניו" של מלך יורשים, ונשללת אפוא ירושה מאישה (עם זאת, נראה לו שהיא מורישה מלוכה לצאצאיה הזכרים, וראה לקמן, ה"ז אות יז2). וראה אמרות מלך, כאן, ביאורים אות כ, מנ"ח (מהד' מכון ירושלים), שם, הערה ב, וראה ר"י גרשוני, 'דין הסנהדרין ומשפט המלוכה', התורה והמדינה, ב (תש"י), עמ' עג אות ג, ובהערת ר"ש ישראלי, התורה והמדינה, שם הערה 3 (בצומת התורה והמדינה, א, עמ' 112 הערה 2, משפטי שאול - ארץ ומדינה, סי' קטו סוף אות א), שהקשו על המנ"ח. וראה תורה תמימה, דברים יז הערה פ.

17. משפטי עזיאל, שם: כיוון שמלוכת אישה הבאה ע"י ירושה אינה פוגעת בכבוד הציבור (ראה שיטתו לעיל, הערה 14; ולא התייחס למלכות בית דוד, כמובא להלן, וצ"ב).

18. מנחת חינוך, שם: כך נראה, וסיים שצ"ע (ולא התייחס להבדל שבין מלכי בית דוד למלכי ישראל); אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות עג (וראה שם אות נו ואילך בנוגע לירושת בן הבת), זאת מכיוון שבנוגע למלכות בית דוד, דעת הרמב"ם (פ"א ה"ז) היא שירושת המלוכה היא לזכרים בלבד (כדלעיל, תחילת הערה 15). עי' מנחת אליהו (קוליץ), ב, סי' לז אות ו ד"ה אך: לאור דברי הרמב"ם, צ"ל שגם המנ"ח המובא לעיל, הערה 16, לא הסתפק אלא רק בנוגע למלכי ישראל, ולא בנוגע למלכי בית דוד.

19. על הגדרת משימות שבישראל ושררות, ראה לעיל פ"א ה"ד אות יא.

חכמים, הרי שבנוגע לפסול נשים לשאר משימות, הוא לא ציין מקור.[20] הספרות הפרשנית שעוסקת בנושא, סובבת בעיקרה סביב שני עניינים: מציאת מקור בספרות חז"ל לפסול נשים משאר משימות; ובירור האם הלכה זו מוסכמת על כל הראשונים.

יש אומרים שאסור למנות אישה לכל מִשרת שררה, ולא רק למלוכה.[21] עם זאת, מקור האיסור במינוי לשררה שאינה מלוכה אינו ברור.[22]

יש אומרים כי גם לשיטה זו, מותר למנות אישה למִשרת שררה כאשר כל

20. וראה רמב"ם לעיל, ה"ד, שם כתב מקור הן לאיסור מינוי גרים למלוכה, הן לאיסור מינויים לשאר שררות.

21. רמב"ם כאן; ריטב"א, שבועות ל ע"א; רבנו מיוחס, דברים יז, טו; ועליהם יש להוסיף: רמב"ן, שבועות ל ע"א סוף ד"ה מתני' שבועת העדות; רשב"א, שם ד"ה ולא בנשים; ר"ן, שם ד"ה ולא בנשים, ור"ן על הרי"ף, שם יג ע"א מדפי הרי"ף, שהביאו את דרשת הספרי על איסור העמדת מלכה, למרות שעסקו בשופטת ודיינית, ומכאן שלדידם גם שאר משרות אסורות. כך פירשום ראש"ב שפיצר, 'כתורה יעשה' ספר היובל לר"י רוזנהיים, עמ' 5; ר"מ אמסל, הובא באגרות משה, ה, יו"ד ב, סי' מה ד"ה ועתה נעיין; וראה להלן, הערה 26. כשיטה זו פסק ערוה"ש, חו"מ ז, ד, ובערוה"ש העתיד, הל' מלכים עז, ט; ועי' אגרות משה, ה, יו"ד ב, סי' מד-מה; ומשנה הלכות ח"ז סי' רנד: למעשה, יש להחמיר כשיטה זו, כיוון שזו מחלוקת ראשונים, ומי יקל כנגד שיטת הרמב"ם וסיעתו, ובאגרות משה הוסיף שלצורך גדול, יש להקל. וראה משפט המלוכה, כאן, עמ' מב, בשם ר"א סילבר: יתכן שפסול אישה לשאר משרות הוא דווקא בא"י, ולעומת זאת בחו"ל אין מניעה ממינויה, שכן כל מצוות מינוי מלך אינה אלא בא"י ולא בחו"ל (לסוברים כך, לעיל פ"א ה"א אות ג2-ג3), וסיים שצ"ע בזה.

עי' גנזי ראיה, שלהלן בשלהי ספרנו - על הלכה זו, שדייק בלשון הרמב"ם "אין ממנים בהם אלא איש", שאסור למנות טומטום או אנדרוגינוס. ועוד כתב, שספק הנוגע למינוי לשאר משרות הוא ספקא דאורייתא, וכ"כ בספר תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 44.

22. מפרשיו הקדומים של הרמב"ם, לא ציינו מקור לדבריו כאן, שאסר למנות אישה ל"שאר משימות". ואולם, בספרי (מהד' פינקלשטיין), שופטים, פיסקא קנז, ע"פ חלק מכתבי היד, נמצא מפורשות: "איש נכרי - מכאן אמרו: האיש ממנין אותו פרנס על הצבור, ואין ממנין אשה פרנסה על הצבור"; כן גם בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים יז טו, וכן גרס בפירוש המיוחס לראב"ד על הספרי, וכן נראה שגרס רבנו מיוחס, דברים שם. ועי' רד"צ הופמן "חוות דעת על אודות בחירתן של נשים ע"י אחרים", בקובץ הקיבוץ בהלכה, עמ' 288 הערות לסעיף 3, ששִׁחְזֵר מעצמו גִרסה זו בספרי. וראה מדרש אליעזר (נחום) על הספרי שם; רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, מניין שישים וחמש

המונהגות הן נשים,[23] וכך נהוג בישראל שנשים הנהיגו נשים, כגון מנהג שרווח בעבר שאישה הייתה גבאית על קופת צדקה לנשים.[24] ויש מי שחולק, ואוסר

מצוות המוטלות על הציבור, פרשה ז (ח"ג דף קיח ע"א); משפטי עזיאל, שם; תחוקה לישראל ע"פ התורה, ב, עמ' 22 (ועיי"ש, א, עמ' 44 ועמ' 107); תורת המלך (אריאלי) כאן עמ' טו; משפט המלוכה, כאן; אמרות מלך, מקורות וציונים כאן; יד פשוטה, כאן: כולם ציינו לספרי כמקור דברי הרמב"ם. כאמור, מפרשי הרמב"ם הקדומים לא ציינו למקורות אלה, כנראה מכיוון שגירסה זו שבספרי לא עמדה לנגד עיניהם. הם, וכן פרשנים מאוחרים שכנראה גם לפניהם לא עמדה גרסה זו בספרי, הציעו, אפוא, מקורות אחרים לדבריו: א. כשם שהושוו שאר משימות למלכות בנוגע לאיסור מינוי גר (כמבואר לעיל פ"א ה"ד), כך גם הושוו שאר משימות למלכות בדרשת 'מלך ולא מלכה' (עי' לעיל הערה 3): קרית ספר כאן; בית שערים יו"ד סו"ס שסה; ר"ע הדאיה, בספר תחוקה לישראל ע"פ התורה, ג, עמ' 78-79, אותיות א, ד, ועיי"ש בביאור הספרי; אגרות משה, ה, יו"ד ב סי' מד ד"ה נמצא; משנה הלכות, ז, סי' רנד ד"ה ונושאי; מים חיים (רח"ד הלוי), א, סי' ע, עמ' 299. ב. יש ללמוד פסול אישה לשאר משרות מפסול גר בק"ו, שכן גר כשר לדון גרים בדיני ממונות (עי' לעיל פ"א ה"ד אות י) ופסול לשאר מינויים, ק"ו לאישה, שפסולה לדון אף נשים או גרים, שפסולה לכל המינויים; ועוד, שגר פסול להתמנות כיוון שאינו מן הברורין שבאחיך (עי' לעיל, שם, הערה 73), ק"ו אישה, שפסולה לעדות ולדון שפסולה לשאר מישרות: זקן אהרון, ב, סי' נט ד"ה ובנוגע. ג. לשון התורה "מקרב אחיך", ולא מקרב אחיותיך: ערוה"ש, חו"מ ז, ד; יצוין שראש"ב שפיצר, הנ"ל, פ"ב סוף אות ו, וכן משנה הלכות שם ד"ה האמנם, התקשו בדבריו. ד. "לא יאה יהירותא לנשי" (מגילה יד ע"ב); "חשיך דרא דאיתתא דברייתא" (שוחר טוב תהילים כב אות כ), אודות דבורה; קרית מלך, כאן. ועי' זוהר, ויקרא, יט ע"ב, שהובא לעיל, הערה 14.

23. התעוררות תשובה, ד, יו"ד סי' קלז (מהדורה ישנה, ב, סי' כג), שכן באופן זה אין המינוי בגדר שררה, כיוון שאינו דומה למלוכה, ולכן ניתן למנות גם גיורת, והמינוי איננו עובר בירושה; גנזי ראיה (לעיל, הערה 21); צדקה ומשפט (בלוי), פ"ז הע' יא; דרך אמונה, הל' מתנות עניים ט, ו. ועי' שו"ת בית יצחק, ב, יו"ד סי' סט אות א, וסי' ע אות א, ושו"ת תשובות והנהגות, א, סי' תתלח ד"ה ובנידון. עי' גנזי ראיה, שם, שדייק מהלשון "עליך מלך", שממנו למדו: "ולא מלכה", שהדבר אסור רק 'עליך' - על אנשים, ואין איסור למנות אישה על נשים בלבד (היתר מנימוק דומה, מינוי גר לשררה על גרים אחרים, ראה לעיל, פ"א ה"ד אות יב5).

24. מנורת המאור (אלנקוה), פ"א פרק הצדקה ד"ה לפיכך, עמ' 33; גנזי ראיה שם. וראה קהלת רבה, פרשה ב אות י: דיינות נקבות; ובעץ יוסף שם, שיתכן שהכוונה לדיינות לנשים, ובחידושי הרד"ל שם, שהן שופטות ומשגיחות שנשים לא ישלחו את ידיהן בעוולה לנשים אחרות. ועי' יפה ללב,

מינוי אישה גם למִשרה כזו.[25]
ויש חולקים וסוברים שאישה כשרה לכל מִשרה שאינה מלוכה.[26]

בעניין דין אישה בירושת שאר שררות, ראה לקמן פרק זה הלכה ז, אות יז.

ז, חו"מ סי' ז אות ב לסעיף ד, בהסברו השני לתרגום יונתן, מיכה ו, ד: "ומרים לאוראה לנשייא".

25. רי"ד סולובייצי'ק, 'הערות על הרמב"ם ריש הלכות מלכים', מסורה יא (תשנ"ה), עמ' ו אות ו; לב אריה (גרוסנס), ב, סו"ס כא ד"ה אולם נראה; באר מרים, כאן, ד"ה ונראה.

26. רמב"ן, שבועות ל ע"א סוף ד"ה מתני' שבועת העדות (וכן הוא בחי' תלמיד הרמב"ן, ר"י קרקושה, שם ד"ה גמ' מנא הני מילי); רשב"א, שם ד"ה ולא בנשים; ר"ן, בחי' שם ד"ה ולא בנשים, ועל הרי"ף שם יג ע"א מדפי הרי"ף; תוס', גיטין פח ע"ב ד"ה ולא לפני, וב"ק טו ע"א ד"ה אשר, ושבועות כט ע"ב ד"ה שבועת העדות, ונידה נ ע"א ד"ה כל הכשר; רא"ש, שבועות פ"ד סי' ב, ותוס' רא"ש שם ל' ע"א ד"ה נוהגת, וכן נידה מט ע"ב ד"ה כל הכשר; אור זרוע, ב"ק סו"ס צד: לא פסלו אישה לדון משום "שאר משימות", וסברו אפוא שאישה יכולה לדון באופנים מסוימים. כך פירשום רי"פ פערלא שם דף קיח ע"א; תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 103, 105; משפטי עזיאל, שם, אות ג; אגרות משה, שם, וסי' מה ד"ה ועתה ; משנה הלכות, ז, סי' רנד; משפטי שאול - ארץ ומדינה, סי' קטו אות א (=התורה והמדינה, ב, עמ' עג הערה 2).
וראה רש"י, קידושין עו ע"ב ד"ה כל משימות; רשב"א, יבמות קב ע"א ד"ה אמר רבא, בשיטת רש"י שם; ר"ן קידושין לא ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה גרסינן בגמ'; תוס', סוטה מא ע"ב ד"ה אותו; חינוך, מצווה תצז: לא כל פסול שנאמר במלוכה נאמר גם בנוגע לשאר משימות, ולכן לשאר מינויים אין מקור לפסול אישה מכל מה שנלמד מ"מלך ולא מלכה" (על המקורות לפסול אישה לשאר משרות, ראה לעיל, הע' 22). כך פירשום אגרות משה, ה, יו"ד ב, סי' מד ד"ה נמצא; בנין אב, א סו"ס סה; פרי מלכה, סי' סז. ועי' תחוקה לישראל ע"פ התורה, ופרי מלכה שם, שהירושלמי, יומא פ"ו ה"א, לא למד פסול אישה לדיינות מהדרשה של "שום תשים", אלא ממקור אחר, ומכאן שלירושלמי אישה אינה פסולה עקרונית לשאר משרות. וראה תחוקה לישראל ע"פ התורה, שם, עמ' 104-105 ואגרות משה, שם סי' מה ד"ה ועתה, שבתקופת השופטים היה להם דין מלך לעניין זה. ועי' תחוקה לישראל ע"פ התורה, שם, עמ' 105-106 (וכן בעמ' 23, לעניין משרה ציבורית של נכרי), שלמד מדברי הראשונים בנוגע לדבורה, שאישה פסולה רק לשררה השלטונית הגבוהה ביותר במדינה, כמלוכה (על מינוי אישה כדיינית, ראה עוד טור ושולחן ערוך, חו"מ ז, ד, ובמפרשים שם). עי' עוד במכתב הר"ש ישראלי, נדפס בספר הזכרון אפיקי יהודה, עמ' 353-354: אין מניעה הלכתית לכך שאישה תמונה להיות חברת מועצה דתית, ברם מטעמים אחרים ראוי להימנע מכך.

פרק א הלכה ו

א. איסור העמדת מלך או כהן גדול בעל אומנות בזויה: טעמו, תוקפו והיקפו
1. טעם האיסור ותוקפו
2. עברו והעמידו בעל אומנות בזויה
3. העמדת יורש בעל אומנות בזויה
4. העמדת מי שבמשפחתו בעלי אומנות בזויה

ב. מינוי בעל אומנות בזויה לשררות אחרות

ג. בעלי אומנויות שאין להעמידם למלוכה ולכהונה גדולה
1. העמדת בעל אומנות שעסקו עם נשים
2. העמדת בעלי אומנויות בזויות אחרות

ד. העושה מלאכה שלא בדרך אומנות או העושה לצורך

ה. העוסק באומנות בזויה לאחר שמלך

ו. העמדת בעל מום או בעל חסרונות אחרים שיבזוהו בגללם
1. בעל מום
2. הבא ממשפחה גרועה ופחותה
3. בעל חסרון אחר שיבזוהו בגללו

ואין[1] מעמידין מלך ולא כהן גדול,[2] לא גרע,[3] ולא ספר, ולא בלן, ולא בורסי,[4] לא מפני שהן פסולין, אלא הואיל ואומנותן נקלה[5] העם מזלזלין בהן לעולם.[6] ומשיעשה במלאכה מאלו יום אחד, נפסל.[7]

1. בדפוסים המצויים, זו הלכה לעצמה. אך ראה רמב"ם מהד' קאפח, פרנקל ושילת, שעל פי כתבי היד של הרמב"ם, אין זו הלכה בפני עצמה אלא המשכה של הלכה ה.

2. עי' תוס' יו"ט, עדויות פ"א מ"ג ד"ה שתמה: הרמב"ם לא הביא פרט זה של איסור מינוי בעל אומנות נקלה לכה"ג (ועיי"ש מש"כ בזה), וכבר תמהו אחרונים על דבריו (ראה ספר המפתח, מהד' פרנקל, כאן ד"ה ולא כהן גדול; וראה אמת ליעקב [קמינצקי], להלן הערה 20).

3. "גרע" - כך במהדו' קאפח, פרנקל ושילת. בדפוסים: קצב (וראה כס"מ כאן).

4. קידושין פב ע"א (ראה להלן הערה 8; והערה 33, על הגרסאות בברייתא). עי' תנא דבי אליהו זוטא, פט"ז, ודרך ארץ זוטא, פ"י (מהד' היגר, תוספתא דרך ארץ, פרק ר' שמעון אות ג, עמ' 245), וראה להלן הערה 27.

5. נקלה - בזויה. ראה דברים כה, ג: "ונקלה אחיך לעיניך"; שמואל א' יח, כג: "ואנכי איש רע ונקלה"; ישעיה טז, יד: "ונקלה כבוד מואב".

6. קידושין שם: "דזיל אומנותייהו". על הדגשת הרמב"ם שהזלזול "לעולם", עי' להלן הערות 7, 9, 16, 35.

7. וכן כתב החינוך, מצווה תצח (והשמיט

א. איסור העמדת מלך או כהן גדול בעל אומנות בזויה: טעמו, תוקפו והיקפו

1. טעם האיסור ותוקפו

מקורו של האיסור להעמיד מלך או כהן גדול בעלי אומנות נקלה, הוא בברייתא במסכת קידושין:[8] "תנו רבנן, כל שעסקיו עם הנשים, סורו רע; כגון הצורפים... והגרדיים, והספרים, והכובסים, והגרע, והבלן, והבורסקי; אין מעמידים מהם לא מלך, ולא כהן גדול". ומפרשת הגמרא: "מאי טעמא? לא משום דפסילי, אלא משום דזיל אומנותיהו". בלשון הרמב"ם: "הואיל ואומנותן נקלה, העם מזלזלין בהן לעולם".[9]

נחלקו הדעות בהגדרת תוקפו והיקפו של האיסור. יש אומרים שהאיסור להעמיד בעל אומנות נקלה למלך הוא מדאורייתא,[10] כיוון שצריך שתהיה אימת המלך

'גרע'). ועי' מאירי, קידושין שם: א. השמיט את דין עשה מלאכה יום אחד; ב. נימק: "מפני שאומנותם מזולזלת ביותר" - הדגשת האומנות, ולא "העם" (על רשימת האומנויות לשיטתו, ראה להלן הערות 36, 39).

על מקורו של "יום אחד", עי' כס"מ כאן: מכיוון שחז"ל לא נתנו קִצבה לעיסוק במלאכה, די ביום אחד (רא"י ברומברג, בתוך הר המלך, ה, עמ' עה: כעין זה בבבלי, גיטין עה ע"ב, וברמב"ם, הל' גירושין פ"ח הי"ט). אמרי יושר (גריינימן), טהרות ויו"ד, סי' לג על הרמב"ם כאן, ובאר מרים, כאן ד"ה ולפי"ז: די ביום אחד שבו עוסק במלאכה כדי שיהיה נקרא בשמה, ויזלזלו בו לעולם (מה שאין כן בפסול שמחמת חוסר יראת שמים, וראה להלן ה"ז אות כא, ושם הערה 341, וראה באר מרים, המובא להלן סוף הערה 33); יד פשוטה, כאן: כעין זה מצינו בחגיגה ה ע"ב: "אפילו יום אחד בשנה, מעלה עליו הכתוב כאילו... כל השנה"; אמרות מלך, כאן, ביאורים אות כט: די ביום אחד, מכיוון שבחירתו לעסוק באומנות זו מעידה על קלותו ואי התאמתו לשררה.

8. קידושין שם, וראה להלן הערה 33, על הגרסאות בברייתא.

9. עי' קובץ נדחים, סי' תקצב, ואמרי יושר (גריינימן) שם: לשון הרמב"ם מלמדת כי אף אם שינה את הנהגתו, כיוון שהוא כבר מזולזל בעיני העם, שוב אין לו תקנה. וראה גם אמרות מלך, כאן, חידושים אות לד.

10. כן משמע מרלב"ג, דברים יח תועלת יג ("ומזה המקום למדנו" וכו'), ושם יז, כ ("שיהיה ענינו" וכו'), מובא להלן הערה 55: איסורו נלמד מהצורך באימת מלכות על העם, וזהו גם אחד הטעמים לאיסור מינוי גר למלוכה (ראה לעיל פ"א ה"ד הערה 11), שהוא מדאורייתא (ראה רמב"ם שם). לשונו "ומזה המקום למדנו" משמשת בדבריו להלכות מדאורייתא - ראה פתיחת פירוש רלב"ג לבראשית, המקום החמישי (מהד' מוה"ק עמ' ו, מהד' מעליות עמ' 8), ובכרך המבוא (מהד' מעליות), פ"י עמ' 210 (סגנונו

על העם.[11] יש שבארו שאימתו של בעל אומנות נקלה על העם אינה מתקיימת בלי שהורג אנשים רבים.[12]
ויש אומרים שייתכן שאף האיסור למנותו לכהן גדול הוא דאורייתא, כיוון שעל הכהן הגדול להיות "הגדול מאחיו".[13]
ויש אומרים שאיסור העמדת בעל אומנות בזויה אינו אלא מדרבנן.[14]

"ראוי" אינו מורה על חולשת תוקף האיסור, ואדרבה, כתב שם [יז, כ] גם על מורא מלכות שהוא "ראוי", וודאי שהוא מדאורייתא, כמבואר להלן פ"ב ה"א); כן משמע גם מתולדות יעקב (ווארשאנו), דברים יז, טו, דף נו ע"ג; מנחם שלמה, כריתות סי' רצח; רי"ד סולוביצ'יק, 'הערות על הרמב"ם ריש הלכות מלכים', מסורה יא (תשנ"ה), עמ' י, אות יא. ועי' מילי דאבות (חיון), פ"ו מ"ה מעלה תשיעית פרט שני.

11. כמבואר להלן פ"ב ה"א. יד רמה קידושין פב ע"א (חידושי הריטב"א מהדו"ב מוה"ק); ר"י חיון שם; רלב"ג שם; תולדות יעקב שם; רצי"ה קוק, תשובה בסוף שו"ת דעת כהן (מהד' תשכ"ט), אות א; רי"ד סולוביצ'יק שם. ועי' רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, ששים וחמש הפרשיות סוף פ' ז, שלסוברים שאין מ"ע למנות מלך (ראה לעיל ה"א אות א), הממנה מלך שאין יראים מפניו עובר בלאו הבא מכלל עשה של העמדת מלך שאין אימתו עליך. וראה להלן הערה 15.

12. יד רמה, שם; וראה במהדורת מכון אופק, שם הערה 59, שנראה כי לדידו הוא מדאורייתא (וכתב כך גם בדעת הרמב"ם כאן ע"פ נימוקו), וכן כתבו באנציקלופדיה תלמודית, כז, ערך כהן גדול, טור רנט, הערה 135.

13. ראה רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"ה ה"א, על העמדת כה"ג, ושם ה"ג על כבודו וגדולתו (וראה תוספתא, סנהדרין פ"ד ה"א), וראה ר"ח, חולין קלד ע"ב, שגרס בתנאי העמדתו: "ובכבוד". עי' יד רמה שם (והערה 63); עי' רי"ד סולוביצי'ק, שם, שהסתפק בזה (ראה דבריו לעיל הערות 10-11 על מלך, וצ"ב אם אפשר לחלק בין מלך לבין כהן גדול, לאור סתימת דברי הרמב"ם כאן); עי' אמרי יושר (גרייניימן), שם.

14. קרית ספר, כאן; מנחת חינוך, מצווה תצח, על מלך; עי' מהרי"ל דיסקין על התורה, עמ' קכה, לדברים יז, יד-טו; באר שרים (שולמאן), קידושין שם, עמ' קצא, על מלך (עיי"ש שלמד כך מסתימת תוס' הרא"ש בשטמ"ק, כריתות כו ע"ב אות א); אמרות מלך, כאן, ביאורים אות כג. אמרות מלך, כאן, חידושים אות לג: לפי החינוך, שם, איסור העמדת מלך בעל אומנות נקלה, הוא הרחבת חכמים לאיסור למנות מלך שאינו "מקרב אחיך" (ראה לעיל פ"א ה"ד). וראה ספר החינוך, שם: מטרת איסור העמדת מלך שאינו מקרב אחיך, היא שירחם על העם ויאהב האמת הצדק והיושר. וראה להלן הערה 37: הסבר בעלי התוס' לאיסור

ויש אומרים שאין להעמידו, משום שהזילות הכרוכה בהעמדתו מנוגדת ליושר ההנהגה במינוי המלך.[15]

2. עברו והעמידו בעל אומנות בזויה

אם עברו ומינו בעל אומנות נקלה, יש אומרים שיש להעבירו אף בדיעבד, בין במלך ובין בכהן גדול, שכן הפגיעה באימת המלך ובכבוד הכהן הגדול, נמשכת גם לאחר המינוי.[16]

ויש אומרים שלסוברים שאיסור העמדת בעל אומנות נקלה אינו מן התורה,[17] אין האיסור אלא לכתחילה, בין במלך ובין בכהן גדול.[18]

המלכתם.

15. דבר שאול, סוטה סי' סג תחילת אות ט, והִשווה את נימוק הגמרא, קידושין שם, "דזילא אומנותייהו", לנימוק רש"י, סוטה מא ע"ב, לכך שאגריפס לא היה ראוי למלכות משום שהיה בן עבד, "וזילא מילתא". ועיי"ש שהעמדתו למלך אינה אסורה מן התורה, ובדיעבד הוא מלך כשר (ראה להלן הערה 18); וראה לעיל פ"א ה"ד אות ג1 הערה 40 ואילך, בביאור תוקף האיסור וטעמו לדעות אלו; וראה להלן הערות 24, 54. ועי' אמרי יושר (גריינימן), שם, שאינם פסולים אף מדרבנן, ופירש כך את לשון הגמרא, קידושין שם, ולשון הרמב"ם, כאן (וראה להלן הערה 35). עם זאת, בשל החשש לפגיעה באימת המלך ובכבוד כה"ג, אין למנותם. וראה שיטתו, להלן הערה 16, שאף בדיעבד אם עברו ומינום צריך להעבירם. ועי' קובץ נדחים, סי' תקצב, שהאיסור הוא משום כבוד הציבור, וראה דבריו להלן הערה 55.

16. ראה אמרי יושר (גריינימן), שם; תורת המלך (אריאלי), כאן (וראה דבריו להלן הערה 45); דבר שאול שם - כך משתמע מהסמכת הלכה זו לקודמותיה, שבהן הפסול הוא גם בדיעבד אחר שהעמידום (ראה הסוברים כך לעיל ה"ד אות יג), וזו משמעות הדגשת הרמב"ם כאן, שהעם מזלזלין בהם "לעולם", כלומר שהאיסור נמשך לעולם, גם בדיעבד. ועי' אמרי יושר, שם: המינויים חלים, אלא שיש להעבירם (וראה לעיל הערה 15). על הפגיעה באימת המלך ובכבוד הכהן הגדול, ראה לעיל אות א1.

17. ראה לעיל הערות 14, 15: דעת הסוברים שהאיסור אינו מן התורה.

18. אמרות מלך, כאן, ביאורים אות כג: מסברה; דבר שאול, שם, ע"פ לשון הגמ': "לא משום דפסילי אלא משום דזילא אומנותיהו"; אמרות מלך, שם: אם איסור מינוי מלך בשל יחוס אינו מעכב בדיעבד, ק"ו שאיסור מינוי בעל אומנות נקלה אינו אלא לכתחילה (ראה הסוברים כך לעיל פ"א ה"ד אות יג). ועי' חקרי לב או"ח, א, סוף סי' טו ד"ה והנה בעתה, וד"ה ועל פי: רק חכמה ויראת שמים (להלן פ"א ה"ז אות טו) מעכבות. וראה אנציקלופדיה תלמודית, כח, ערך כל מִלתא דאמר רחמנא לא תעביד

ויש שמבחינים בין מלך לכהן גדול. אם עברו והעמידו בעל אומנות נקלה למלך, המינוי אינו חל, שכן אם יזלזלו במלך ייפגע יסוד המלכות.[19] לא כן, אם עברו והעמידו כהן גדול בעל אומנות נקלה, המינוי חל, לפי שדרישת "גדול מאחיו" אינה מעכבת.[20]

3. העמדת יורש בעל אומנות בזויה

יש אומרים שאין מעמידים למלכות אף יורש בעל אומנות נקלה, הואיל וגם בו מזלזלים.[21]

ויש מי שהסתפק בדבר.[22]

אי עבד וכו', אות ג, טור תקצח, הערה 758 ואילך.

19. על הזיקה שבין כבוד מלך ואימתו ובין יסוד המלוכה, ראה הלכות מלכים ומלחמות פ"ב ה"א.

20. על הצורך שיהיה גדול מאחיו, ראה לעיל הערה 13. ראה רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"ה ה"ב: מעלות "הגדול מאחיו" אינן מעכבות בכה"ג בדיעבד; רי"ד סולוביצ'יק, 'הערות על הרמב"ם ריש הלכות מלכים', מסורה יא (תשנ"ה), עמ' י אות יא: מינוי כה"ג חל בדיעבד, אף אם איסור ההעמדה הוא מדאורייתא, כיון שהשררה שבכהונתו אינה אלא טפלה לתפקידו במקדש. עי' אמת ליעקב (קמינצקי), עדויות פ"א מ"ג ד"ה תוי"ט: בהל' מלכים ציין הרמב"ם שאין להעמידו ככה"ג, ולא כתב זאת בהל' כלי המקדש פ"ה, מכיוון שלכהונה גדולה רק המינוי אסור, אבל בדיעבד אינו פגום (כך רצה ליישב תמיהת אחרונים על תוס' יו"ט, עדויות שם, ראה לעיל הערה 2).

21. עי' אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף לה ע"ב, בנוגע ליורש מלוכה בעל מום (ראה להלן הערה 49); עי' שו"ת קרית חנה דוד, ב, סי' יא ד"ה ולכאורה: כשם שמי שהעם מזלזלים בו אינו חוזר לשמש במלכות או בכהונה גדולה אחר שהפסיק, ואף אם הפסיק באונס - כך הוא גם אינו יורש מלוכה וכהונה גדולה (וראה דבריו להלן הערות 27, 55, בנוגע לעבד עברי); רי"ד סולוביצ'יק, 'הערות על הרמב"ם ריש הלכות מלכים', מסורה יא (תשנ"ה), עמ' י אות יא, בנוגע למלך (וראה דבריו לעיל הערה 20, על מינויו לכה"ג בדיעבד, וצ"ב אם הוא הדין לירושת כה"ג); תורת המלך (אריאלי), כאן: אינו יורש מלוכה; מנחת אליהו (קוליץ), ב, סי' לז אות ו ד"ה אמנם: אינו יורש מלוכה, מדיוק בלשון הרמב"ם כאן, שכתב "אין מעמידין מלך", ולא כתב "תחילה" (כפי שכתב לעיל פ"א ה"ג); ועי' תורת המלך (צדוק), פ"א הערה נ.

22. מנחת חינוך, מצווה תצח; אמרי יושר (גריינימן), שם, והוסיף שאם הנהגתו מזולזלת מאוד, כגון שהיה שנים רבות סַפָּר לרבים, גם יורש פסול. יצוין שאומנם המנ"ח הזכיר רק מלכות, אבל החינוך, שם, הזכיר גם כה"ג, כרמב"ם כאן; ובאמרי יושר, שם,

ויש מי שאומר שהאיסור אינו אלא בהעמדה בתחילה, אבל יורש שהיה בעל אומנות נקלה אינו פסול.[23]

4. העמדת מי שבמשפחתו בעלי אומנות בזויה

אין מעמידים בעל אומנות נקלה, דווקא כאשר הוא עצמו כזה, אבל מותר להעמיד מי שבמשפחתו יש בעל אומנות נקלה.[24]

ב. מינוי בעל אומנות בזויה לשררות אחרות

מלשון הרמב"ם עולה שבעל אומנות נקלה אינו פסול אלא למלוכה ולכהונה גדולה, ולא לשאר שררות שבישראל.[25]

הסתפק ביחס לכה"ג.

23. מהרי"ל דיסקין על התורה, דברים יז, יד-טו (מהד' ירושלים תשמ"ה, עמ' קכו), ביחס למלך; וראה דבריו בבאר ראי (קצנלנבוגן) להל' מלכים פ"א ה"ג, עמ' תפד. ועי' חקרי לב או"ח, א, סי' טו דף כג ע"א ד"ה ושוב אחר (וחזר על הדברים בהמשך התשובה), ואו"ח, ב, סי' קכב: ירושה היא כמינוי בדיעבד, ואילו הצורך בכהן גדול "גדול מאחיו" אינו אלא לכתחילה (כמבואר לעיל הערה 20), ולכן אינו מונע ירושה; ועי' עוד לעיל הערה 18: דברי החקרי לב על מינויים בדיעבד של בעלי אומנות נקלה. ועי' לעיל אות א2, לעיל ה"ד אות ה הערה 55, ולהלן ה"ז הערה 259.

24. מעיל שמואל (פלורנטין), הל' מלכים פ"א רמז ו, דף לח ע"ב: כך משמע מסתימת לשון הרמב"ם כאן, וסיים שצ"ע. ועי' לעיל פ"א ה"ד אות ג1 הערה 40 ואילך: דעת רש"י סוטה מא ע"ב שבנו של עבד כנעני פסול למלוכה, "דזילא מילתא", וראה הסברו שם; וראה לעיל הערה 15, ולהלן הערה 54. וראה ר"י חיון המובא להלן הערה 54, שפוסל מלך הבא ממשפחה גרועה ופחותה, וראה שם, שהוא הדין לכה"ג.

25. כן כתבו בדעת הרמב"ם: תורת המלך (אריאלי), כאן, ונימק שבשונה מכבוד מלך וכה"ג, שאר שררות תלויות בציבור, והוא רשאי לא להקפיד על כך (צ"ב מה יהיה דין יורש בעל אומנות נקלה, שכן לגביו אין הוכחה שהציבור מחל); אוצר המכתבים (משאש), ג, סי' אלף תתסא (הובא בשו"ת מים חיים, ב, או"ח סי' שעד); באר מרים, כאן, ד"ה ומעתה וד"ה ואע"פ; אמרי יושר (גריינימן), שם ה"ה; אמרות מלך, כאן, חידושים אות לג, על סמך הניגוד עם הלכות ד-ה לעיל, שבהן הדגיש הרמב"ם שנוהגות גם בשאר שררות (וראה לעיל הערה 1, שבמהדורות רמב"ם מדויקות, ההלכה הנוכחית היא המשכה של הלכה ה; ועי' אמרות מלך, שם, ודבריו צ"ב); ספר החינוך, מצווה תצח: "נפסל לשררות אלו"; מאירי, שם, וכלשון הברייתא קידושין פב ע"א (לעיל הערה 4). עי' רש"י, שבת מט ע"ב

יש אומרים שאין ממנים אף כהן משוח מלחמה בעל אומנות נקלה.[26]
ויש אומרים שפסול זה הוא לכל שררות שבישראל.[27]

ד"ה שלחא, על ר' יוסי שהיה מעבד עורות, "בורסי", ולמרות זאת היה בעל שררה. על שררת ר' יוסי, ראה סנהדרין יד ע"א: נסמך לדון דיני קנסות, ושם יט ע"א: תיקן תקנות. אך עי' ר"ח, שבת שם: אומנות ר' יוסי לא הייתה עיבוד העורות, אלא הפשטתם. וראה מסכת דרך ארץ זוטא פ"י, להלן הערה 27, שר"י הוא הפוסל בורסי מלהיות פרנס (וראה שם בהערה על בעל המימרא), וראה תנא דבי אליהו זוטא, פט"ז, המובא להלן שם, שר"י פוסל בורסי לעדות.

26. בגדי כהונה (שחור), קונטרס משוח מלחמה, אות כג עמ' תלח. ועי' חקרי לב או"ח, ב, סי' קכג, ואבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף לו ע"א ד"ה ואשוב, שדנו בשאלה האם חובת "הגדול מאחיו" (ראה לעיל הערה 13) קיימת בכהן משוח מלחמה ובסגן הכהנים; ועי' בגדי כהונה, שם, אות ט עמ' תטו ואילך.

27. תנא דבי אליהו זוטא, פט"ז, וראה מס' דרך ארץ זוטא פ"י (מהד' היגר, תוספתא דרך ארץ פרק ר' שמעון אות ג, עמ' 245): "פרנס על הציבור" (מפִסקה קודמת עולה שאלו דברי ר' יוסי, אבל ראה שבת קנב ע"א, בשם ר"י בר קסמא). עי' ספר יוחסין, מאמר ראשון סוף אות גימ"ל, שמשמע שגרס בברייתא, קידושין שם, מלכות ו"שררה" (וכתב שכן גרסת רש"י, שבת טו ע"א ד"ה שני גרדיים, בברייתא קידושין שם; ולפנינו ברש"י, שבת שם: מלך וכה"ג בלבד); עי' שו"ת הרב"ז, א, יו"ד סי' סה אות ט, ע"פ תדב"א זוטא שם (וכתב כך גם על שוחט ובודק); עי' שו"ת קרית חנה דוד, ב, יו"ד סי' יא ד"ה ולכאורה (וראה להלן הערה 55); שו"ת אהל משה (צווייג), א, סי' יט אות א, ע"פ תדב"א זוטא שם, שאסר על שוחט ובודק להיות קצב (ראה לעיל הערה 3); רצי"ה קוק, בתשובה בסוף שו"ת דעת כהן (מהד' תשכ"ט), אות א, וראה להלן בהמשך ההערה; עי' קובץ נדחים סי' תקצב (וראה להלן הערה 55); דרך אמונה, הל' מתנות עניים ט, ו, בנוגע לגבאי צדקה, ע"פ תנא דבי אליהו זוטא, שם, ודרך ארץ זוטא, שם. בתדב"א זוטא, נכתב שגם ל"נשיא" סנהדרין אין מעמידים בעל אומנות נקלה, וככלל אין מוסרים לו מישרת שררה. זאת ועוד, משם משמע שבהלכה זו יש ייחודיות למלך, נשיא וכה"ג, למרות שגם לשאר שררות אסור למנות בעל אומנות נקלה, וצ"ב.

עי' יד רמה, קידושין עו ע"ב (ריטב"א מהדו"ב מוה"ק) ד"ה ולא מסנהדרין: פסול בעלי מומין לסנהדרין (ראה להלן אות 11 הערה 52) הוא משום שהציבור עלול שלא לקבל מהם תוכחה, מכיוון שיבזם; צ"ב אם הדבר נכון גם בנוגע לבעלי אומנות נקלה (ראה דבריו לעיל הערות 11-12, בטעם איסור העמדת בעל אומנות נקלה למלך). עי' אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש דף לו ע"א ד"ה ואשוב: גם על אדם חשוב, כגון ראש ישיבה, נאמר "הגדול מאחיו" (עיי"ש מקורותיו, וראה

ג. בעלי אומנויות שאין להעמידם למלוכה ולכהונה גדולה

1. העמדת בעל אומנות שעסקו עם נשים

הרמב"ם כתב שאין להעמיד מלך וכהן גדול, "לא גרע,[28] ולא ספר, ולא בלן,[29] ולא בורסי",[30] מפני שאומנותם נקלה.

בברייתא[31] נמנו בעלי אומנויות נוספים, שעסקם עם נשים - צורפים, סריקים (סורקי בגדים), נקורות (מנקרי ריחיים), רוכלים (מוכרי בשמים), גרדיים (אורגים)

ב"ח, יו"ד סי' רמו סע' טו: ראש ישיבה כמלך וכה"ג, וראה באריכות בספר ברית יעקב [סופר], סי' כז), וראה לעיל הערה 13, וצ"ב אם בעלי אומנות נקלה פסולים למינוי זה מטעם זה. עי' רצי"ה קוק, שם: בעל אומנות נקלה אינו פסול, אלא רק לשררות שצריך שתהא בהם אימת בעל השררה על הציבור, ולכן אינו פסול למִשְׁרַת שו"ב, לדוגמה. ראה באר מרים, כאן (מובא להלן הערה 33, ובפ"א ה"ז אות כא הערה 329): אין למנות לשום שררה ומינוי שבישראל מי ש"עסקו עם נשים", ראה להלן אות ג1, כל עוד לא חזר בתשובה, משום שאין בו יראת שמים. צ"ב אם הפוסלים בעל אומנות נקלה לשררה, פסלוהו רק כל עוד לא שינה את הנהגתו, או שמא גם מששינה את הנהגתו, כשם שפסולו למלוכה וכהונה גדולה אינו מתבטל.

28. פיה"מ לרמב"ם, כלים פי"ב מ"ה: מקיז דם; רש"י, קידושין פב ע"א: שגורע את הדם, ועוד (וראה להלן הערה 33, על קשר בין ספר לבין גרע). ועי' מילי דאבות (חיון), פ"ו מ"ה, המעלה התשיעית הפרט הראשון, שנראה שגרס "גרוע" (ראה להלן אות ו2).

29. בדרך ארץ זוטא, פ"י: "והבנאי", אבל ראה תוספתא דרך ארץ (מהד' היגר), פרק ר' שמעון אות ג, עמ' 245 בשנו"ס; רגל ישרה (ליפשיץ), למסכת דרך ארץ פט"ז; ככר לאדן, על דרך ארץ זוטא שם; פרקי דרך ארץ (איש שלום), פ"א עמ' 9 הערה 35; תוספתא כפשוטה, קידושין פ"ה עמ' 983 הערה 73: צ"ל: "והבלנאי" (או: "והבלן"), וכדברי הרמב"ם, כאן. ועי' דרך אמונה, הל' מתנות עניים פ"ט ס"ק ו, ע"פ הגִרסה בדרך ארץ זוטא, שם, שאין ממנים בנאי לגבאי צדקה (ראה לעיל הערה 27), וצ"ב.

30. בורסי או בורסקי הוא מעבד העורות, ראה רמב"ם, הל' תפילה פי"א הי"ז, ורש"י, קידושין שם. עי' בירך יצחק (ברכה), דרוש לפורים, דף נ ע"ב (מהד' ירושלים תשמ"א, עמ' 106) ד"ה א"ל, ע"פ בבלי, מגילה טז ע"א: המן הרשע נפסל לשררה במלכות אחשוורוש משום שהיה סַפָּר.

31. בבלי, קידושין פב ע"א (הפירושים ע"פ רש"י שם, וסוכה נא ע"ב ד"ה גרדיים, ומעין זה פירש בערוך, ערך סרק [ב], וגרס "צרובין" במקום "צורפין", ונראה של"ג רוכלים וכובסים). עי' רש"י, קידושין שם, ובמיוחס לר"י הזקן, קידושין שם: כל בעלי האומנויות שנמנו, עסקם עם נשים (ועי' שו"ת התשב"ץ שבהערה 35, על מקומות שאין עסקם של בעלי אומנויות אלו עם נשים). בברייתא מנויים גם "ספרים", שאותם

וכובסים. הדעות חלוקות בשאלה האם אכן אין להעמיד את בעלי האומנויות הללו למלך וכהן גדול, או שהם נמנו בנוגע לעניינים אחרים.[32]
יש אומרים שדווקא גרע וכו' אין מעמידים, משום שאומנותם נקלה, אבל כן מעמידים צורפים וכו', אף על פי שעסקם עם נשים.[33]
ויש אומרים שרק מלאכות הגרע, הבלן והבורסי פוסלות, בעוד שמלאכת הספר

הרמב"ם פוסל בהנמקה שונה, וראה הערות 33, 34 (ועי' ערוך, ערך ברסי, ורש"י ויד רמ"ה, קידושין שם, שביארו כיצד עסקו של סַפָּר עם נשים גם כאשר אינו מספר נשים). בתוספתא, קידושין פ"ה הי"ב (וכן בסדר אליהו רבה פי"ח, מהד' איש שלום עמ' 101) נוספו סרידין. חסדי דוד פירש שעושה בגדי שרד, ותוספתא כפשוטה, שם עמ' 983, פירש שעושה רשתות או סבכות לנשים. כמו כן, נוספו חייטים (וכן גרס היד רמה בבבלי שם); מהברייתא בקידושין חסרים הצורפים.

32. ראה משנה שם: "לא יתיחד עם הנשים"; רש"י, שם ד"ה כל שעסקיו: השלכה על דיני ייחוד, וד"ה סורו רע: מנהגו רע וקרבתו רעה; יד רמה, שם (ריטב"א מהדו"ב מוה"ק) ד"ה והכובסין: מלאכתם מרגילה אותם להרהורי עבירה.

33. כס"מ, כאן, ותוי"ט, עדויות פ"א מ"ג ד"ה שני גרדיים, לדעת הרמב"ם. בברייתא, קידושין שם, הגרסה לפנינו: "ת"ר כל שעסקיו עם הנשים סורו רע, כגון הצורפים והסריקים והנקורות והרוכלין והגרדיים והספרים והכובסים והגרע והבלן והבורסקי, אין מעמידים מהם לא מלך ולא כהן גדול". לגרסה זו, נראה שכל הנמנים עסקיהם עם נשים, ואין מעמידים מהם לא מלך ולא כהן גדול. עם זאת, הכס"מ, כאן, כתב שהרמב"ם מבחין בין הרישא לסיפא: הרישא (עד 'והכובסים') מפרטת מי עסקו עם נשים, בעוד שהסיפא פוסקת ממי אין מעמידים מלך וכה"ג (עיי"ש משנ"כ בפירוש הברייתא ע"פ גרסתו ברמב"ם, ראה לעיל הערה 3). אמנם, לגרסת היד רמה, קידושין שם (ריטב"א מהדו"ב מוה"ק), מדובר בשתי ברייתות נפרדות. הראשונה: "ת"ר כל שעסקו עם הנשים... כגון הצרופים... והכובסין והספרין"; השנייה: "ת"ר הגרע והבלן והבורסקי אין מעמידין מהן לא מלך ולא כהן גדול..."; ועי' דק"ס השלם, קידושין שם. לגרסה זו, אין פסולים אלא גרע ובלן ובורסקי; ועי' תוספתא כפשוטה, קידושין פ"ה עמ' 982, והערות המגיה ליד רמה שם. ועי' שו"ת לב אהרן (בוארון), ב, אה"ע סי' י אותיות ג-ה, ויד פשוטה, כאן: הרמב"ם גרס כיד רמה, וגרס בברייתא השנייה גם "והספר" (ראה גרסה זו בדק"ס השלם שם; ועי' ערוך, ערך גרע; רמב"ם, הל' מאכלות אסורות פי"ז הכ"ט; והערת ר"י קאפח בפירוש המשנה לרמב"ם, כלאים פ"ט מ"ג הערה 12, שספר היה עוסק אף במלאכת הגרע). כך משמע גם בראשונים נוספים: עי' ערוך, ערך סרק (ב) וערך ברסי; ספר החינוך, מצווה תצח; ספר יוחסין, מאמר ראשון סוף אות גימ"ל.
וראה תוספתא כפשוטה, שם; ועי' יד פשוטה,

אינה אומנות נקלה שפוסלת למלכות ולכהונה גדולה.[34]
ויש אומרים שהיחס לאומנויות הנוספות הנ"ל (צורפים וכו') משתנה לפי המקום והתקופה, ולעתים הן נקלות ומנוולות ואז אין למנות בעלי מלאכות אלה. לעומת זאת, אין למנות גרע וספר ובלן ובורסי בכל מקום ובכל זמן, משום שאומנויות אלה מנוולות ומלכלכות כשלעצמן.[35]
ויש אומרים שאף את בעלי האומנויות הנוספות הנ"ל (צורפים וכו', וכן ספר), אין מעמידים למלכות ולכהונה גדולה,[36] משום שהאומנות כרוכה בעסק עם

שם, שהרישא והסיפא שונים: הרישא בלשון רבים ("צורפים") והסיפא בלשון יחיד ("גרע"). וראה תוספתא קידושין פ"ה הי"ב, על איסור יחוד, שמנתה רשימה של העוסקים עם נשים, הדומה לרישא של הברייתא (ראה לעיל הערה 31), ולא כללה גרע ובלן ובורסי. עם זאת, ראה באר מרים, כאן (ד"ה ולפי"ז), שבעלי אומנויות אלו שעסקם עם נשים פסולים למלוכה ולכל המינויים שבישראל, כל עוד לא חזרו בתשובה, כמבואר ברמב"ם, להלן פ"א ה"ז, על מי שאין בו יראת שמים (ועיי"ש אות כא והערות 329, 341).

34. יד רמה, שם, לא גרס "ספר" (בברייתא השנייה שם, עי' הערה קודמת), וכן ערוך, ערך ברסי; תנא דבי אליהו זוטא, פט"ז; ומסכת דרך ארץ זוטא, פ"י שם.

35. שו"ת תשב"ץ, א, סי' טז, בדעת הרמב"ם כאן, שלא מנה מלאכות נוספות אלה, משום שבזמנו ובמקומו הן לא היו "נקלות" (ועי' אמרות מלך, כאן, ביאורים אות כח: יתכן שכך פירש התשב"ץ את לשון הרמב"ם "לעולם", כלומר שבאלה מזלזלים בכל מקום ובכל זמן); שו"ת חיים שאל, א, סי' פז אות ה. נראה שלא הייתה לפניהם גרסת יד רמה בברייתות (עי' הערה 33), וכן כתב שו"ת לב אהרן (בוארון), ב, אה"ע סי' י אות ה. ועי' תשב"ץ, שם: מי שעסקו עם נשים, הרי הוא קל שבקלים ופסול. ועי' שו"ת חיים שאל, שם: נקלות האומנות אינה נובעת רק מהעסק עם הנשים, וראה להלן הערות 37-38. מהתשב"ץ עולה, שאם חל שינוי באופן עשיית מלאכת הגרע והספר והבלן והבורסי, כך שהאומנויות כבר אינן מנוולות ומלוכלכות, יותר למנות גם את העוסקים במלאכות אלה שמנה הרמב"ם (יש לדון אם מינוי בעלי אומנויות אלה יותר בעקבות שינוי לטובה ביחס הציבור לאותן אומנויות, גם כאשר לא חל שינוי בדרך עשייתן). וראה לעיל הערה 15, דעת אמרי יושר בביאור לשון הרמב"ם "לא מפני שהן פסולין", שחכמים לא פסלום, וייתכן שלדבריו, כל שאין העם מזלזלים בהם, מותר להעמידם. וראה רלב"ג שלהלן, הערה 55: השמיט את פרטי הדין, וכתב ככלל: "חסרונות אחרות שיבזוהו העם בעבורם", עיי"ש.

36. רש"י, שבת טו ע"א ד"ה שני גרדיים: ביחס לגרדי (ע"פ קידושין שם); תוי"ט, עדויות פ"ג מ"א, בדעת רש"י: מחיל זאת על כל המנויים בקידושין שם, שכולם בכלל האיסור; ביחס לגרדי, כך כתבו גם מאירי,

נשים.[37] ויש מי שמשמע מדבריו שאומנויות אלה נקלות כשלעצמן.[38]

2. העמדת בעלי אומנויות בזויות אחרות

יש אומרים שאין מעמידים למלכות ולכהונה גדולה כל בעל אומנות מזולזלת ביותר.[39]

שבת שם ועדויות פ"א מ"ג ד"ה הלל אומר; ר"ן, שבועות ה ע"ב בדפי הרי"ף, ד"ה שני גרדיים; וברטנורא, עדויות שם ג; וראה פירושי התורה לבעלי התוספות (תוספות השלם, ד, בראשית לט, יב אות א, נדפס גם כ'פירוש הרוקח על התורה', מהד' קלוגמאנן, שם), על המלכת מי שעיסוקו בגדי נשים; מאירי, קידושין שם; עי' שו"ת תשב"ץ, שם, וראה לעיל הערה 35, שיטתו למעשה בדעת הרמב"ם; ספר ברייתא מעשה תורה, עשרה מאמרות אות י (הובא בספר הגר"א, א, עמ' תכח, ובספר מאורות הגר"א עמ' רלו): עשר האומנויות הן יחידה אחת, וראה הגהות הגר"א לתוספתא, קידושין פ"ה הי"ב, ומשמע שפירש שהברייתא, קידושין שם, כוללת את גרע וכו' ברשימת אותם שעיסוקם עם נשים (ולא כפירוש הכס"מ שהובא לעיל הערה 33).

37. כך משמע בקידושין שם, לשיטה זו, וכן נמצא בפירוש מסכת קידושין המיוחס לר' מאיר בר' שמואל מרמרוג, קידושין שם; עי' פירושי התורה לבעלי התוס', שם, שמי שעסקו באומנות של נשים הוא קרוב לזנות ובגידה, ואין מעמידים אותו למלך משום שבגידה מנוגדת לאמת, ולא מתקיים בו "חסד ואמת יצרו מלך" (משלי כ, כח). עי' תשב"ץ, שם, שביחס לגרדי כתב שאם אופן העיסוק במלאכה השתנה ואינו עוסק עם נשים, ואף אין נשים צריכות אותו, אינו פסול, וראה שו"ת לב אהרן (בוארון), ב, אה"ע סי' י אותיות ב-ג, ולעיל הערה 35. מרש"י ומהמיוחס לר"י הזקן, קידושין שם, משמע, שלעניין זה די בכך שאומנותו גם עם נשים, למרות שעוסק גם עם גברים. על הגדרת מי שעסקו עם נשים, ראה בבלי, קידושין פב ע"א; רמב"ם, הל' איסורי ביאה פכ"ב ה"ח; שו"ע, אה"ע כב, ז, ורמ"א שם, ה; ובמפרשים שם; ובספרים העוסקים בדיני יחוד; שו"ת לב אהרן, שם אות יב. עיין באר מרים, לעיל הערה 33, על פסול מי שעסקו עם נשים משום שאין בו יראת שמים.

38. עי' מאירי, קידושין שם: הביא את כל האמורים בברייתא, בלי לציין שעסקיהם עם נשים; וכן כתב בדעתו בשו"ת לב אהרן, שם, אות ו, וראה עוד דברי המאירי להלן 2. ועי' רש"י, שבת טו ע"א שם: משמע כי פסול גרדי נובע מהביזיון שבאומנות זו עצמה; ועי' שו"ת חיים שאל, א, סי' פז אות ה (הובא לעיל הערה 35).

39. מאירי, קידושין שם, וראה שיטתו לעיל הערה 38. וראה רלב"ג, דברים יח תועלת יג (מובא להלן אות ו3): כל בעלי חסרונות שיבזום בגינן, פסולים למלוכה. ראה עין אליהו (שיק), יבמות קיח ע"ב: מנפצי צמר

ד. העושה מלאכה שלא בדרך אומנות, או העושה לצורך

בעל אומנות נקלה פסול מלהתמנות למלוכה או לכהונה גדולה, רק אם עסק בה באופן נקלה. לעומת זאת, אם עסק בה דרך שחוק, רשאי להתמנות. כך לדוגמה, ספר שנהג כדרך בחורים שמספרים זה את זה,[40] ויש אומרים שהוא הדין למספר אנשים רבים כדי לתרגל.[41]

יש מי שאומר שכאשר גלוי לכל שהעיסוק באומנות הנקלה אינו אלא מחמת צורך ראוי, אין העם מזלזלים בו, ומותר למנותו.[42]

ה. העוסק באומנות בזויה לאחר שמלך

הברייתא[43] והרמב"ם נקטו לשון "אין מעמידין". הדעות חלוקות בשאלה אם נקודת הזמן הקובעת את האיסור היא רק שעת ההעמדה, או שמעמדו ייפגע גם אם יעסוק באומנות נקלה לאחר המינוי.

פסולים למלוכה, מכיוון שהיא אומנות מאוסה, כמבואר ברש"י, שם ד"ה דנפצא. על חוטבי עצים ושואבי מים, עי' רי"ד סולוביצ'יק, 'מפי השמועה', מסורה ט (תשנ"ד), עמ' סז, וברשימות שיעורים שבועות ל ע"ב תוס' ד"ה עשה - בא"ד א"נ, עמ' כז, ובהררי קדם, ב, סי' קכג אות ג, שהם פסולים לכתר מלכות וכתר כהונה, זאת בניגוד לכתר תורה, שבכלל מעתיקי השמועה נמנו גם מי שהיו חוטבי עצים ושואבי מים (רמב"ם הל' ת"ת פ"א ה"ט). ועי' נחלת אבות (אברבנאל), אבות פ"ד מ"ה: אלה מלאכות בזויות. ועי' רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"י הי"ח, שהזכיר אומנות מנוולת: הפשטת עורות של נבלות בשוק, ושם בהמשך על חוטבי עצים, נושאי קורות, שואבי מים לגינות וכן עושי ברזל ופחמים. עי' אוצר המכתבים (משאש), ג, סי' אלף תתסא (הובא בשו"ת מים חיים, מהדו' ירושלים תשעח, ב, או"ח סי' שעד): פינוי פחי זבל היא אומנות נקלה, ואין מעמידים מהעוסק בה מלך וכה"ג (וראה מורה נבוכים, ג, ח, תרגום ר"ש אבן תבון: "וצוהו לפנות זבל ממקום למקום לבזותו"). ועי' לעיל הערה 35, על אפשרות שינוי היחס לבעלי האומנויות במהלך הדורות.

40. כס"מ, כאן. עי' שו"ת לב אהרן (בוארון), ב, אה"ע סי' י אות כ, בדעת הכס"מ: כל שעיסוקו במלאכה אינו אלא רק בדרך ארעי, אין לפוסלו.

41. עי' אמרי יושר (גריינימן), טהרות ויו"ד סי' לג לרמב"ם כאן (ומ"ש "אומן ממש", ר"ל שעוסק בכך כאומנות, ולא די בזה שרק הכשיר את עצמו למקצוע).

42. רצי"ה קוק, תשובה בסוף שו"ת דעת כהן (מהד' תשכ"ט), אות א, ע"פ הכס"מ הנ"ל. דוגמה לדבר - שו"ב שיכול להיות גם קצב, משום שיש בכך תועלת (וראה לעיל הערות 3, 27), אלא שהתועלת צריכה להיות ניכרת.

43. קידושין פב ע"א, הובאה לעיל הערה 8.

יש מי שאומר שנקודת הזמן שקובעת פסול, אינה אלא בשעת ההעמדה למלוכה. לעומת זאת, אם עסק במלאכה נקלה רק אחר שמלך, אין מורידים אותו ממלכותו.[44]

ויש מי שאומר שגם אם עסק במלאכה נקלה לאחר שמלך, נפסל ממלכותו,[45] משום שפגע באימת המלך על העם, שהיא יסוד המלכות.[46]

ו. העמדת בעל מום או בעל חסרונות אחרים שיבזוהו בגללם

חז"ל ורמב"ם פירטו בעלי אומנויות נקלות אחדים כפסולי מינוי. לעיל (ג,2) הובאה דעת מי שהרחיב את הפסול, לכלל מי שמלאכתו מזולזלת ביותר. פרשנים דנו בשאלה אם ניתן להרחיב את הפסול, עד כדי שלילת מינוי גם בגלל נתונים נוספים הגורמים ליחס שאינו מכבד.[47]

1. בעל מום

יש אומרים שמלך בעל מום פסול למלוכה,[48] או משום שהעם יבזוהו ולא יראו

44. עי' מהרי"ל דיסקין על התורה, עמ' קכו, לדברים יז, יד-טו, ובאר ראי (קצנלנבוגן), להל' מלכים פ"א ה"ג, עמ' תפד, שמשמע שהפסול הוא רק קודם שמינוהו הסנהדרין; רצי"ה קוק, תשובה בסוף שו"ת דעת כהן (מהד' תשכ"ט) אות א: לא מצינו שנפסל כשעסק בזה לאחר מינויו. על התנאים להסרת מלך ממלכותו, ראה להלן ה"ז אות כג.

45. עי' רי"ד סולוביצ'יק, רשימות שיעורים, שבועות ל ע"ב ד"ה בא"ד א"נ - והנה הרמב"ם, ושם ד"ה בהתאם: "ויפסל"; תורת המלך (אריאלי), כאן ד"ה ועי' במנ"ח; שו"ת קרית חנה דוד, ב, יו"ד סי' יא ד"ה ולכאורה (ראה לעיל הערות 21, 27, ולהלן הערה 55).

46. עי' רי"ד סולוביצ'יק, שם (וראה דבריו במסורה, יא, עמ' כז, מובא לעיל הערה 20); תורת המלך, שם; והוא בכלל לשון הרמב"ם: "ומשיעשה במלאכה מאלו יום אחד נפסל", וראה לעיל הערה 16. עי' תורת המלך, שם: אמנם אחר שהתמנה, אסור למלך לעשות כל מלאכה בפרהסיה, אבל עשיית מלאכה שאינה בזויה אינה פוסלת אותו ממלכותו (ראה להלן פ"ב ה"ה והל' סנהדרין פכ"ה ה"ד, על האסורים לעשות מלאכה בפני שלושה על מנת שלא יתבזו).

47. ראה הערות המהדירים לרלב"ג, דברים יז, כ (המובא להלן הערות 48, 55), במהד' מוה"ק ובמהד' מעליות.

48. רלב"ג, דברים יז תועלת יג: "פחות הצורה או בעל מום", ושם יז, כ; מנחה בלולה (רפאפורט), דברים יז טו (נראה שמקורו ברלב"ג הנ"ל); אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף לה ע"ב; הררי קדם, ב, סי' קכג אות

ממנו,[49] או משום חסרון ביופי הנדרש למלך.[50]
ויש מי שאומר שבעל מום כשר למלוכה.[51]

ג: ביחס לסומא; שו"ת שבט הלוי, ח, סי' רנא אות ג: ביחס לאילם; וראה תורת המלך (צדוק), סי' א הערה נא, בשם ר"ח קניבסקי.

49. רלב"ג, שם (וראה לעיל הערה 10); מנחה בלולה, שם; אבות הראש, שם (וראה גם דבריו להלן הערה 50); הררי קדם, שם. ועי' רד"ק, שמואל א' י, כד, ושם טז, ו-ז: הקב"ה בוחר בעלי קומה וצורה יפה, שהם הגונים למלכות כיוון שהעם ייראו מהם יותר. מעין זה ברלב"ג, שמואל ב' סוף פ"א תועלת יז (לשמואל א' יג, א): מתוך שיחזו ביופיו, יאהבוהו וייכנעו לעבודתו. וראה רלב"ג, שמואל א' טז, ו-ז (אך ראה אברבנאל, שם, בפירוש הראשון, ומלבי"ם, שמואל א' טז, ז, בפירושו למאיסת גבה הקומה ממלכות). ועי' מאירי סנהדרין כב ע"ב ד"ה המלך: "ושלא יראה בו שום ניוול, כדי שלא יקל מוראו", וראה להלן פ"ב ה"ה. אבות הראש, שם: מאותו טעם, גם יורש בעל מום פסול למלוכה (ראה לעיל הערה 21). ועי' חקרי לב, או"ח, א, סי' טו, שהובא לעיל הערות 18, 23, על מינוי בדיעבד ועל ירושה. ועי' יד רמה (ריטב"א מהדו"ב מוה"ק), קידושין עו ע"ב: טעם פסול בעלי מומים לסנהדרין (כדלהלן) הוא שלא יהיו בזויים בעיני הציבור, וכאשר יוכיחו את הציבור יקבלו מהם (וראה לעיל הערות 11-12).

50. שו"ת שבט הלוי, שם: לא גרע מסנהדרין, שצריכים להיות ללא מום גופני (ראה להלן), כיוון שהם ראשי ההנהגה, וק"ו מלך, שצריך שיתקיים בו "מלך ביופיו תחזינה עיניך", כמבואר להלן פ"ב ה"ה. כך גם אילם, למרות שאילמות אינה פגם חיצוני, זהו חסרון ב"יופיו" של מנהיג. ועי' פירוש ר' יעקב בר' שמשון (הובא במחזור ויטרי), אבות פ"ו מ"ה: מפסול ממזר לסנהדרין יש להסיק שפסול גם למלוכה, ומקורו מהפסוק "כולך יפה רעיתי ומום אין בך" (שיר השירים ד, ז), שממנו למדו (סנהדרין לו ע"ב) פסול בעלי מומים לסנהדרין, ולפיכך ייתכן שהוא הדין למלך (ועי' לעיל ה"ד אות ו הערה 58, הסוברים שהפסולים לסנהדרין משום ייחוס פסולים גם למלוכה, ולהלן הערה 54). עי' להלן ה"ז אות כה1, הערה 394, הסוברים שמלכותו של מלך שנצטרע פסקה משום שלא מתקיים בו "מלך ביפיו תחזינה עיניך". עי' שבט הלוי, שם: משה רבינו היה אמנם "כבד פה", אבל אין בזה פגם כפגמו של אילם, ועוד, שהקב"ה הוא שמינה אותו, ולא היה לו תחליף. ועי' אבות הראש, שם, ע"פ ויק"ר כו, ט: אף במלך נאמר שיהיה גדול בחמישה דברים ככה"ג (ראה לעיל הערה 13), ובכללם נוי; וראה לעיל הערה 20, שאף בכה"ג, דרישות אלו אינן מעכבות בדיעבד. ועי' לעיל הערה 35, על שינוי ביחס האנשים לאומנויות במהלך הדורות, וצ"ב אם הדבר נכון גם בנוגע ליחס לבעלי מומים.

51. עי' מצודת דוד, שמואל ב' ד, ד, ורנת יצחק, שם, בדעתו (וראה להלן בנוגע למפיבושת); דבר המשפט (הלוי), הל'

בעל מום פסול מלהיות דיין בסנהדרין, אבל כשר לדון דיני ממונות,[52] וכן כשר

סנהדרין פ"ב ה"ט ד"ה וכיון שפשט: לא מצאנו מקור לכך שבעל מום פסול למלוכה. ועיי"ש, ד"ה וסבת ההבדל: אין לתמוה על כך שכבוד מלך קל מכבודם של דייני סנהדרין בעניין זה, שכן סנהדרין הם נציגי התורה, וכבוד תורה חמור יותר (אך עי' פיה"מ לרמב"ם, הוריות פ"ג מ"ח: "קדימת החכם למלך אינו אלא באמונה... אבל במעשים, אין שום דבר קודם לכבוד המלך", ועי' ספר המצוות לרמב"ם, מ"ע כ: "ושייאמן בו מהכבוד והגדולה והמעלה התכלית האחרון שאין למעלה ממנה... יותר גדולה ממדרגת הנביא" וכו', וראה להלן פ"ב ה"א וה"ה). ועי' שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה והנלע"ד: פסל חרש ועיוור לירושת מלוכה, לא בשל המום כשלעצמו אלא בשל אי כשירותם לתפקיד. ועי' עין אליהו (שיק), יבמות קיח ע"ב: ננס כשר למלוכה (וראה רמב"ם, הל' ביאת המקדש פ"ח הי"ד, שהוא בכלל בעל מום לכהונה).

עי' שמואל ב' טז, ג: ציבא שם בפי מפיבושת בן יהונתן, שהיה פיסח בשתי רגליו: "כי אמר היום ישיבו לי בית ישראל את מַמְלְכוּת אבי" (ועי' מלבי"ם שם; וצ"ב אם המלכת מפיבושת באותו זמן, או במות איש בושת, היא בגדר ירושת מלוכה או בגדר מלוכה בתחילה, וראה להלן פ"א הי"ב הערה 41, על מלכות איש בושת). ועי' רש"י, מהר"י קרא, רד"ק ואברבנאל, שמואל ב' ד, ב-ח: מפיבושת לא היה ראוי למלוכה, בגלל מומו (וראה להלן הערה 53), ועי' רנת יצחק, שם. ועי' מלבי"ם, שם ד, ד: "שלא יכול להיות מעוז ומחסה למלכות שאול", ושם ט, א-ג: מפיבושת לא היה ראוי להיות שר (ע"פ אברבנאל, שם; וראה להלן: בעל מום הכשר לתפקידו אינו פסול לשאר שררות, להוציא שררת דיין בסנהדרין).

52. רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ו-ה"ט (ע"פ בבלי, סנהדרין לו ע"ב ועוד); עי' תוס', יבמות קא ע"ב ד"ה ב"ד, סנהדרין לו ע"ב ד"ה לאתויי (ורבינו יונה שם), ונידה מט ע"ב ד"ה לאתויי: בעלי מום כשרים לדון דיני ממונות; ועי' טוש"ע, חו"מ ז, ב, בנוגע לכשרות סומא לדון דיני ממונות. ועי' תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, א, סי' ז (ושם בהערה 1 הפניה למקבילות): בעלי מומין פסולים לסנהדרין גדולה, אך כשרים לסנהדרין קטנה (וראה הערת רי"ז כהנא, שו"ת מר' יצחק בן משה אור זרוע ומאיר בן ברוך, מהדורתו, א, סי' קכד, וראה סיני, ט, עמ' קצט, הערה 11). ועי' רמב"ם, שם ה"ט, וטוש"ע שם, ובנו"כ שם, דיון על טעם פסולו של דיין ממונות שהוא סומא בשתי עיניו (האם משום דמיונו לדיין הדן בלילה, משום שפסול לעדות, או משום שהוקש לראיית נגעים; ויש שהכשירוהו), אבל לא נימקו זאת בהיותו בעל מום. סומא בעין אחת כשר לדון דיני ממונות, ואינו פסול אלא לדון בסנהדרין, משום מומו. עי' יד רמה (ריטב"א מהדו"ב מוה"ק), קידושין עו ע"ב: הטעם לפסול בעלי מומין לסנהדרין הוא כדי שלא יהיו בזויים בעיני הציבור, ויימנעו מלקבל

לשאר שררות, כאשר המום אינו פוגע בכשירותו לתפקידו.[53]

2. הבא ממשפחה גרועה ופחותה

יש מי שאומר שמי שבא ממשפחה גרועה ופחותה שמזלזלים בה פסול למלוכה, משום שהדבר עלול לפגוע בכבוד המלכות ובאימתה.[54]

את תוכחתם (ועי' יד רמה, סנהדרין יז ע"א ד"ה א"ר יוחנן: "ובעלי קומה ובעלי מראה... כדי שתהא אימתן על הצבור, ואל יהיו בזוין בעיני הצבור ויזלזלו בהן"). וראה לעיל הערה 51, טעמו של דבר המשפט; וראה שו"ת שבט הלוי, שם; וראה לעיל הערה 27.

53. ראה רמב"ם, לעיל ה"ד, ושם אות י: דיינות היא 'שררה'. ועי' מהר"ם מרוטנבורג, שם: אלמלא דרשת חז"ל לפסול בעלי מום מסנהדרין, היו כשרים אף לסנהדרין. ראיה לדבר מרב יוסף, שהיה סומא בשתי עיניו (קידושין לא ע"א) ומונה לראשות הישיבה (ברכות סד ע"א והוריות יד ע"א, וראה רש"י שם ושם ד"ה אומנא). ועי' שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה והנלע"ד: כשרות למילוי תפקיד היא תנאי אף לירושת שררה. על הצורך בכשרות לתפקיד, ראה לעיל הערה 51, ולהלן ה"ז אות טו4, והערה 258 שם.

54. מילי דאבות (חיון), אבות פ"ו מ"ה, מעלה תשיעית פרט ראשון. נראה שגרס (או פירש) בברייתא קידושין פב ע"א, שמלבד בלן וספר ובורסקי, נפסל מטעם זה גם "גרוע" (ולא "גרע", ראה לעיל הערה 28; וראה שנו"ס מהד' פרנקל כאן, כת"י ספרדי שגרסתו ברמב"ם: "גרוע"), שהוא ממשפחה גרועה ופחותה, וכל שכן ממזר (על ממזר, ראה לעיל פ"א ה"ד אות ו). וראה קידושין עו ע"א: גברים מבזים זה את זה באמצעות ייחוסם. נראה ש"גרוע" נפסל לדידו גם לכהונה גדולה, כפי שנפסלים בלן וכו', שכן מקורו בברייתא בקידושין פב ע"א הנ"ל.

עי' לעיל פ"א ה"ד אות ג1 הערה 40, דעת רש"י, סוטה מא ע"ב, שבנו של עבד כנעני שאמו מישראל פסול למלוכה בגלל הזילות שבדבר. וראה לעיל הערות 15, 24 (וראה לעיל ה"ד שם הערה 45, שיש שפירשו שהזילות היא משום הפגיעה בכבוד ישראל). עי' רד"ק, שמואל ב' ד, ד; רנת יצחק, שם: בני שאול המלך מפילגשו לא היו ראויים למלוכה (אך היו בכלל יורשי נכסי שאול, ראה רד"ק שם ט, ז). וראה שופטים ט: שלטונו של אבימלך, שהיה בן פילגשו של גדעון (שם ח, לא, וראה שם ט, ה-כ, אברבנאל שם, יד, ואלשיך שם,

3. בעל חסרון אחר שיבזוהו בגללו

יש מי שכתב שכל מגרעת שיבזוהו בגללה, פוסלת למלוכה.[55]

טו), והשווה לדברי היד רמה, לעיל הערה 12.

55. רלב"ג ומנחה בלולה, המובאים לעיל הערה 48, בנוגע למגרעות שונות (ועי' רלב"ג שם יז, כ: לא רק "תוארו" אלא גם "עניינו", עושק ממנו את אימת הציבור), ועי' בהערות לרלב"ג, מהד' מוה"ק ומהד' מעליות שם. עי' ראש דוד, ויחי, דף מ ע"א (מהד' ירושלים תשנ"ז, א, עמ' קסה) ד"ה ראובן בכורי אתה - וכי תאמרו, ושו"ת קרית חנה דוד, ב, יו"ד סי' יא ד"ה ולכאורה: אין הציבור רשאי למנות לשררה עבד עברי שהשתחרר, משום הזילות שבעבדותו (כדעת הריטב"א, מכות יג ע"א, וראה להלן ה"ז). עי' קובץ נדחים, סי' תקצב, על מומר: כשם שבעל אומנות בזויה פסול לשררה אף אם שינה את הנהגתו, משום כבוד הציבור (ראה לעיל הערות 9, 15, 27), כך מומר פסול לשררה, אף אם חזר בתשובה, משום כבוד הציבור. ועי' שערי טוהר (וולק), ח, סי' פא אות ב דף רכז ע"ב ד"ה ואפשר י"ל, ומלכות יהודה וישראל, עמ' 256: מלך שחטא ולקה אינו יכול להמשיך בתפקידו, מכיוון שיזלזלו בכבודו; וראה להלן ה"ז אות כג.

פרק א הלכה ז

א. תוקף משיחת המלך בשמן המשחה

ב. פרטי הלכות המשיחה

1. המושח
2. כלי המשיחה
3. אופן המשיחה
4. שיעור השמן במשיחה
5. מועד המשיחה
6. הנאה מהשמן שנמשח בו, לאחר המשיחה

ג. פרטים נוספים בטקס הכתרת המלך

ד. מבוא: ירושה במלכות ובשאר שררות

ה. ירושת מלוכה במלך שלא נמשח או לא התמנה

ו. הצורך בנביא ובבית דין במינוי יורש

ז. ירושה כאשר יש התנגדות של הציבור

1. במלוכה
2. בשאר שררות

ח. שימור התפקיד כאשר היורש קטן; מינוי מלך קטן

1. כיצד נוהגים כאשר יורש המלך הוא קטן
2. שימור עבור מלך שאינו מבית דוד
3. מינו אדם אחר למלך
4. שימור בשאר שררות

ט. קדימת יורש כאשר המוחלף בחיים

י. ירושה כאשר יש ממלא מקום

יא. מינו אחר במקום היורש

יב. משרות שבהן יש ירושה

1. משרה בלי יכולת כפיה
2. תפקיד זמני
3. תפקיד בלא שררה
4. במצוות
5. מומחה המופקד על תחום
6. תפקיד עבור תשלום
7. תפקיד שהתקבל בשל תשלום
8. מי שהחזיק בתפקיד ללא מינוי מהציבור
9. כאשר היה ניתן לסלק את המוריש
10. תפקיד שהציבור אינו מחוייב למנות
11. שררה במקום השייך ליחידים ולא לציבור
12. מינוי הכולל דברים שיש בהם ירושה ושאין בהם ירושה
13. משרת אישה

יג. ירושת רבנות ומשרות-קדושה

1. ירושת רבנות ומשרות קדושה
2. סייגים בדעת הסוברים שאין ירושה ברבנות

יד. מינוי בהתנייה שלא תהיה ירושה

טו. הבן הראוי לירש

1. ירושה בבן שאינו ממלא מקום אבותיו
2. אינו ממלא מקום אביו בחכמה
3. אינו ממלא מקום אביו ביראה
4. בן שאינו מתאים לתפקיד או שיש מתאימים יותר

טז. סדרי קדימה בירושת מלכות ושררה

1. קדימת בן גדול והקודם בנחלה
2. גדול בשנים לעומת גדול בחכמה וביראה
3. קדימת גדול או בכור
4. עדיפות נכד מבן גדול או בן קטן
5. יכולת האב להעביר ירושה לאחד הבנים

יז. קרובים הראויים לירש

1. קרובים שאינם זרעו
2. בת
3. תלמיד

יח. כאשר היורש אינו ראוי

יט. מכירת שררה או נתינתה

כ. מחילה על הירושה
1. האפשרות למחול
2. אופן המחילה
3. מקבל התפקיד אחרי מחילה
4. מחילה על ידי האב
כא. מינוי אדם שאינו ירא שמים
כב. סילוק ממשרה
1. מקרים שבהם יש לסלק ממשרה
2. מינוי זמני
כג. סילוק מלך רשע
כד. מעמד מלך רשע
כה. מלך שהצטרע
1. מעמדו
2. חזרתו למלכות
3. העמדתו
כו. סילוק מלך שאין העם רוצה בו
כז. מעמד מלך שנמשח ואינו מולך בפועל
כח. סמכות מלך שמרדו בו
כט. הזוכים במלכות בית דוד
1. יחודו של זרע שלמה
2. זרע בנות דוד
ל. מינוי מלך זמני כשהיורש מבית דוד אינו כשר
לא. זכיית דוד בכתר המלוכה; הבטחה שלא תיכרת המלוכה מזרעו
1. המלוכה תחזור בעתיד לזרע דוד גם אם תיפסק
2. התמדת מלכות בית דוד כשיורש המלוכה אינו כשר
3. התמדת מלכות בית דוד כשכל זרע דוד אינם כשרים
4. עד עולם יהיה זרע כשר מבית דוד
5. מלך מבית דוד שחטא, אין להסירו ממלכותו
6. מלך מבית דוד שהצטרע ונתרפא, חוזר מאליו למלכותו
לב. אופן המלכת זרע דוד אחר שפסקה המלוכה
1. על פי נביא ובית דין הגדול
2. על פי בית דין הגדול ללא צורך בנביא
3. על ידי העם בלבד

כשמעמידין המלך, מושחין אותו בשמן המשחה,[1] שנאמר ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו.[2] מאחר[3] שמושחין המלך, הרי זה זוכה לו ולבניו

1. ספרא, צו, מכילתא דמילואים פרשה א, ט; תוספתא, סנהדרין פ"ד הי"א; בבלי, הוריות יב ע"א, כריתות ה ע"ב; ירושלמי, שקלים פ"ו ה"א, סוטה פ"ח ה"ג, הוריות פ"ג ה"ב; ויקרא רבה, י, ח; עי' מדרש הגדול, דברים סוף פי"ז (הובא במדרש תנאים, דברים שם), ופסיקתא זוטרתא, פרשת שופטים ד"ה לבלתי. עי' מכילתא, משפטים, מסכתא דנזיקין פרשה יג, ותוספתא, ב"ק פ"ז ה"ח: "לפיכך מושחין בו את המלכים" (וראה תוספתא כפשוטה, שם, עמ' 69: הכוונה לשמן זית שממנו נעשה שמן המשחה).

2. שמואל א' י, א, במשיחת שאול. הרמב"ם פירש שמשיחת שאול הייתה בשמן המשחה, וראה להלן ה"י הערה 6.

לעולם,[4] שהמלכות ירושה,[5] שנאמר למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.[6]

הניח בן קטן, משמרין[7] לו המלוכה עד שיגדיל, כמו שעשה יהוידע ליואש.[8] וכל הקודם בנחלה קודם לירושת המלוכה,[9] והבן הגדול קודם לקטן ממנו.[10]

ולא המלכות בלבד, אלא כל השררות וכל המינויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם,[11] והוא שיהיה

על תוקף הדין ומקורו, ראה להלן אות א, ושם הערה 30.

3. בחלק מהנוסחאות: "ומאחר".

4. בחלק מהנוסחאות: "עד עולם".

5. גרסת מהד' פרנקל (ע"פ כת"י תימניים): "שהמלכות ירושה להם".

6. דברים יז, כ. וראה, ספרי, דברים פִּסקה קסב; הוריות יא ע"ב, כריתות ה ע"ב; פסיקתא זוטרתא פרשת שופטים ד"ה לבלתי; מדרש הגדול דברים יז, כ ד"ה למען יאריך ימים (הובא במדרש תנאים, דברים שם); מסכת שמחות, ח, ז: "כשהמלכים מתים, מניחין כתריהן לבניהם". (ראה הגמ"י, כאן). ראה מגילה יג ע"ב וזבחים קב ע"א: הגדולה היא גם לדורות הבאים.

7. חקרי לב, או"ח תחילת סי' יח: בדברי חז"ל אין מקור להלכה זו, והמקור אפוא אינו אלא הפרשייה שהרמב"ם ציין לה - להלן הערה 8. אלא שעל זה הקשה, שייתכן ושם הדבר נעשה בהסכמת הציבור, ואם כן אין להסיק מכך שחובה לנהוג כך. וראה להלן הערה 145, שלדידו כוונת "משמרים" היא למינוי המלך בהיותו קטן, ולפי זה ישנה עוד ראיה להלכה זו, ממינוים של מנשה ושל יאשיהו. וראה אברבנאל, הקדמה לספר שופטים, ההבדל החמישי: המקור הוא "בקבלה".

8. מלכים ב' יא.

9. תוספתא, שקלים ב, ה: "כל הקודם בנחלה, קודם בשררות"; ספרא, שמיני, פרשה א פרק א אות ב; ויקרא רבה, אחרי מות כ, יא; במדבר רבה, ב, כו; פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים), פרשה אחרי מות, פסקא כו; עי' מדרש הגדול, דברים יז, כ ד"ה למען יאריך (הובא במדרש תנאים, דברים שם - לשון זהה ללשון רמב"ם, וכנראה מקורה בדברי הרמב"ם כאן, ראה הרמב"ם ומכילתא דרשב"י, מהדורת תש"מ, מבוא, פרק רביעי, מדרש הגדול - טיבו ודרכו, עמ' לב); רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ.

10. דברי הימים ב' כא, ג: המלכות לבן הבכור; הוריות יא ע"ב וכריתות ה ע"ב: הגדול קודם למלכות, ובלבד שהוא ראוי למלא מקום אבותיו; כתובות קג ע"ב: הנשיאות לרבן גמליאל, משום שהוא הגדול. במדבר רבה, ו, ב: המלכות ראויה לבכורים; מדרש הגדול, שם; ראה תרגום

הבן ממלא מקום אבותיו[12] בחכמה וביראה.[13] היה ממלא ביראה, אף על פי שאינו ממלא בחכמה, מעמידין אותו[14] במקום אביו ומלמדין אותו.[15] וכל מי שאין בו יראת שמים,

אונקלוס, בראשית מט, ג, והפלאה, כתובות קג ע"ב ד"ה מאי קשיא ליה. קרית ספר, הל' מלכים א, אזהרת שנג: מכיוון שרק אחד יורש את המלוכה (ראה להלן הערה 264), סברה היא שהגדול קודם.

11. ספרי, דברים פיסקה קסב: ביחס לכל פרנסי ישראל; תוספתא, שקלים ב, טו: ביחס לכל השררות; בזבחים קב ע"א, אין זה כהוראה למעשה, אלא שהגדולה שהקב"ה נותן לאדם היא גם עבור זרעו; פסיקתא זוטרתא, שם. ראה עוד להלן הערה 76, על ירושה בכהן גדול. שו"ת הרשב"א, א, סי' ש: כלל גדול אמרו חז"ל בכל המינויים, שהבן קודם; במדרש הגדול, שם, כלשון הרמב"ם: כל השררות וכל המינויין שבישראל. בשו"ת דבר שמואל, סי' מז, הקשה, שלא מצאנו בחז"ל שהבן יורש אלא בשררות, ולא בכל מינוי. ועי' כתובות קג ע"ב: הנשיאות עוברת בירושה; מכות יג ע"ב: תנאים נחלקו בשאלה, האם עבד עברי ורוצח בשגגה שמשתחררים, חוזרים לשררת אבותיהם.

12. הוריות יא ע"ב, כריתות ה ע"ב; תוספתא, שקלים ב, טו. וכן נאמר לגבי כהן גדול בספרא, צו, פרשה ג פרק ה אות ב, וכן אחרי מות, פרשה ה פרק ח אות ה; ויקרא רבה, שם; פסיקתא דרב כהנא, שם; במדבר רבה, שם. וראה חקרי לב, או"ח סי' טז, כיצד למדו חז"ל דבר זה במלך ושאר שררות.

13. על ביאור לשון הרמב"ם, שהתחיל בחכמה ויראה וסיים ביראה לבד, ר' להלן הערה 239.

14. כתובות קג ע"ב: רבי העדיף את רבן גמליאל לנשיאות על פני ר' שמעון, על אף שר' שמעון היה גדול בחכמה, משום שרבן גמליאל היה גדול ביראה (לשאלה אם מעשי רבי היו על פי הדין, או מינוי מיוחד, ראה תשובת ר' שאול מקראקא בשו"ת הרמ"א, סי' קלג; חקרי לב, או"ח סי' טז ד"ה ואחר המחילה, ויו"ד, ג, סי' ק ד"ה ולכל הדברות); מדרש הגדול, הנ"ל הערה 9. בחקרי לב, או"ח סי' טו, ויו"ד שם ד"ה ומפרשת העיבור, הביא מקור לרמב"ם ממנחות קט ע"ב, ששמעון הצדיק מינה את בנו חוניו לכהן גדול תחתיו, אף על פי שלא ידע את סדר העבודה, וכתבו התוספות, שם ד"ה חוניו, שצריך לומר שהיה ממלא מקום אביו ביראה (אך השווה פיה"מ לרמב"ם, מנחות פי"ג מ"י: לדידו חוניו ידע יותר את סדר העבודה). מעשי למלך, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ: מהגמרא במנחות מוכח שדין זה אינו ייחודי למלך, אלא נוהג גם בשאר שררות (ונצרך לכך לשיטת החת"ס שאין ללמוד ממלך לשאר שררות, עיין להלן הערה 217). ועי' בשו"ת אור המאיר (שפירא), סי' לב אות א.

15. מדרש הגדול, הנ"ל הערה 9. בספרי דבי רב, פרשת שופטים פרשה ב, פיסקה קסב ד"ה הוא ובניו, כתב שאינו יודע מקור

אף על פי שחכמתו מרובה, אין ממנין אותו למינוי מן המינויין שבישראל.[16]

כיון שנמשח דוד, זכה בכתר מלכות,[17] והרי המלכות לו ולבניו הזכרים הכשרים[18] עד עולם,[19] שנאמר כסאך יהיה נכון עד עולם.[20] ולא זכה אלא לכשרים, שנאמר אם ישמרו בניך בריתי.[21] אף על פי שלא זכה אלא לכשרים,

לכך ש"מלמדים אותו".

16. מדרש הגדול, שם. ועי' מעשי למלך, הנ"ל הערה 14, שהביא מקור מכתובות קה ע"א.

17. ספרי, במדבר פִּסקה קיט; עי' יומא עב ע"ב: "שלושה זירין... של שלחן, זכה דוד ונטלו", וראה ר"ח, רש"י ומאירי, שם (אבל ראה פירוש אחר ברבנו אליקים, שם); קהלת רבה, פרק ז פסוק א (ב); מדרש שמואל (בובר), פרק כג סי' ג; אבות דר' נתן, נוסח א פמ"א, נוסח ב פמ"ח (הובא בהגהות מיימוניות, הל' תלמוד תורה פ"ג אות א). כ"כ רמב"ם, הל' תלמוד תורה פ"ג ה"א (הובא בארחות חיים, א, הל' ת"ת אות יח), ובספר המצוות, לאוין שסב: "וכל מי שהוא זולת הזרע הנכבד, לעניין מלכות נכרי קרינן ביה, כמו שכל מי שהוא מזולת זרע אהרן - לענין עבודה זר, קרינן ביה" (ומעין זה בספר החינוך, מצווה תצח), וראה להלן פ"א ה"ח אות א1; סמ"ג, עשין קיד, וראה עשין יב; טור, יו"ד סי' רמו.

18. כך הגִרסה במהד' קאפח, שילת ופרנקל; בדפוס ווילנא חסרה המילה "הכשרים", אבל בהמשך ההלכה: "ולא זכה אלא לכשרים". ראה יד פשוטה, כאן: ביאור המושג "כשרים" על פי השוואה למקורות נוספים ברמב"ם, שמשמעו שומר מצוות (וראה רמב"ם להלן פי"א ה"ד: "השלמים הכשרים", עיי"ש תיאורם).

19. מכילתא, פרשת בא, מסכתא דפסחא פרשה א (הובא במדרש תהלים [בובר], פרק קלב אות ג): "עד שלא נבחר דוד, היו כל ישראל כשרים למלכות. משנבחר דוד, יצאו כל ישראל"; תוספתא, סנהדרין פ"ד הי"א: "דוד ושלמה נמשחו מן הקרן, מפני שמלכותן מלכות עולמים" (שלא כמלכות יהוא, שאף שהמשיכה שלושה דורות אחריו, אינה לעולמים); ספרי, במדבר פִּסקה צב; ויקרא רבה, פרשה כד סי' ב; תנחומא, בראשית סי' כ, ותצוה סי' י; עי' מסכת סופרים פי"ג הי"ג: ברכות ההפטרה, "שלא תכבה נרו לעולם", וכן הוא במחזור ויטרי (אבל בסידור רס"ג וסדר התפילות לרמב"ם, אינו). וראה להלן הערות 20, 441, מקורות נוספים.

20. שמואל ב' ז, טז. בבראשית רבה (אלבק), פרשה צז אות ח ד"ה יהודה אתה יודוך אחיך: לפי שהודית, ובקהלת רבה פר' ג סי' יד, הובא תחילת הפסוק: "ונאמן ביתך וממלכתך [עד עולם]". ועי' מדרש תהלים (בובר), קח אות ב. וראה להלן הערה 441.

21. תהלים קלב, יב; ספרי, במדבר פִּסקה

לא תיכרת המלוכה[22] מזרע דוד לעולם. הבטיחו הקב"ה בכך,[23] שנאמר אם יעזבו בניו תורתי[24] ובמשפטי לא ילכון, ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, וחסדי לא אפיר מעמו.[25]

א. תוקף משיחת המלך בשמן המשחה

בפרק א הלכה ג אות א1, נידונה משיחת המלך בשמן המשחה, כחלק מהליך מינוי המלך. ההלכה שלפנינו דנה במשיחה עצמה: מקורה, תוקפה, אופן עשייתה, ופרטי דינים הנוגעים אליה.[26]

משיחת מלכים בשמן המשחה, אינה מפורשת בתורה. עם זאת, שאול (לדעת הרמב"ם כאן),[27] דוד, שלמה ויואש, נמשחו בשמן המשחה.[28] הדבר טעון הסבר,

קיט.

22. "המלוכה" - כך במהדורות רווחות ובמהד' שילת; במהד' פרנקל וקאפח: "המלכות".

23. "בכך" - במהד' יד פשוטה (ע"פ כת"י אוקספורד) חסרה מילה זו (על חשיבות כתב היד, ראה במבוא למהד' שילת).

24. "בניו תורתי... אפיר", כך לשון הפסוקים, וכך הגרסה במהדורות קאפח ושילת ע"פ כמה כת"י, וכן בדפוס ווילנא. במהד' פרנקל, ע"פ כת"י אחרים: "בניו בריתי... אסיר", ובכת"י אוקספורד: "בניך בריתי... אסיר" (ראה תהלים קלב, יב, ודברי הימים א' יז, יג; וראה לשון המאירי, הוריות יא סוף ע"ב).

25. תהלים פט, לא-לד: "אם יעזבו בניו תורתי ובמשפטי לא ילכון... ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם. וחסדי לא אפיר מעמו", וראה רד"ק, שם. עי' לעיל הערה 19: מקורות לכך שהברית היא לעולם. וראה רד"ק, שם שם, לט, ופירוש המאירי לתהלים, לט, מו. וראה שמואל ב' ז, יד-טו: "אשר בהעוותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם. וחסדי לא יסור ממנו". וראה מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה זה שאמרנו.

26. על שמן המשחה, מצוותו, עשייתו, האיסורים הכרוכים בו ועוד, ראה רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א ה"א-הי"ב.

27. ראה לעיל הערה 2.

28. על דוד, ראה שמואל א' טז, א (וראה שמואל ב' ב, ד: "וַיִּמְשְׁחוּ... על בית יהודה", ושם ה, ג: "וַיִּמְשְׁחוּ... על ישראל"), ותהלים פט, כא: "בשמן קדשי משחתיו"; על שלמה, ראה מלכים א' א, לט, ושם: "קרן השמן מן האהל"; על יואש, ראה מלכים ב' יא, יב. וראה רמב"ם, להלן פ"א הי"ב, ובמקורות שהובאו לעיל הערה 1.

שכן משיחת זרים בשמן המשחה אסורה מן התורה, שנאמר: "על בשר אדם לא יסך... ואשר יתן ממנו על זר ונכרת מעמיו".[29] לאור זאת, דנו פרשנים בשאלת תוקפה של משיחת מלכים.

יש אומרים שתוקף משיחת מלך בשמן המשחה הוא מן התורה.[30] ויש מי שאומר

29. שמות ל, לב-לג. ראה רמב"ם, ספר המצוות, לאוין פד, והל' כלי המקדש פ"א ה"ה.

30. עי' פירושי רס"ג לספר שמות ל, כב-לג, עמ' קפב; כך משמע ברמב"ם, ספר המצוות, שורש י, ומניין המצוות בהקדמת משנה תורה, מצווה לה (וראה ספר המצוות, עשה לה); רמב"ן שמות ל, לג. וראה חקרי לב, או"ח סי' קיט, דף רמו טור א ואילך, ושם טור ד ד"ה והנה. עי' רש"י, שמות ל, לג, על איסור הנתינה משמן המשחה על זר: "שאינו צורך כהונה ומלכות", ומשמע שצורך מלכות הוא כצורך כהונה.

על מקור הדין: רס"ג, שם, כתב שמשיחת מלך "יוצא מן הכלל בעם מזמן משה" (הובא בראב"ע, פירוש הארוך, שם, לג: "קבלה היתה ביד ישראל"), ואם כן, היא הלכה למשה מסיני שמתייחסת לפרטי דין התורה (ראה דוגמתו ברס"ג, שם עמ' קלח ועמ' קמה, על השולחנות והמנורות הנוספים שעשה שלמה). כך כתבו גם חקרי לב, שם, טור ב, סוף ד"ה ולזה; שו"ת קול מבשר, א, סי' עו, ד"ה עכ"פ נשיא, בביאור הלשון שהובאה בראב"ע. רס"ג, שם, כתב שמשיחת שלמה - בונה המקדש, ובניו, היא חובה, ואילו משיחת דוד ושאול לא הייתה חובה אלא היתר בלבד (וראה להלן פ"א ה"י אות ב הערה 13). ועי' מראה אליהו (קסלר) - מחשבה טובה - בעניני משיחה, סי' ו עמ' קמז: משיחת מלכים בשמן המשחה נובעת מכך שמינוי מלך הוא מצרכי בית המקדש, אם משום שמינויו קודם לבניין המקדש (ראה רמב"ם, לעיל פ"א ה"ב), ואם משום חלקו של המלך בקידוש המקדש (ראה שבועות טז ע"א, ורמב"ם הל' בית הבחירה פ"ו הי"ד), וגם לדורות, צרכי בית המקדש נעשים על פי המלך (וראה מלכים ב' יב, ה-יז: אחריות המלך יהואש לבדק הבית, וסמכותו העליונה בזה, יותר מסמכות יהוידע הכהן הגדול; וראה מראה אליהו שם על משיחת שאול).

רמב"ן, שמות ל, לג: מקורו בנאמר שם: "שמן משחת קודש יהיה זה לי לדורותיכם", שלא נאמר 'יהיה זה לאהרון ולבניו', ומכאן שלא רק כהנים הם משיחי השם, אלא גם המלכים שיהיו בדורות הבאים הם בכלל משיחי השם, שהם "לי", ככתוב בתהלים, פט, כא: "מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו", היינו בשמן שהוא משחת קודש לי (ראה רבנו בחיי, שמות שם; קרית ספר, הל' כלי המקדש פ"א אזהרת רב; וראה משך חכמה, המובא להלן פ"א ה"י הערה 6).

עי' חקרי לב, או"ח סו"ס קיט, רמו ע"ב ד"ה והנה, שהוכיח שגם מלך נמשח, מספרא, ויקרא, דבורא דחובה פרשה ב פ"א, ו (הובא בבבלי הוריות יב ע"א, ובירושלמי

שהוא מדברי קבלה.[31]

מגילה פ"א ה"י, והוריות פ"ג ה"ב), שם מיעטו מלך שאינו בכלל "המשיח" לעניין קרבנות - מיעוט שנצרך משום שגם מלך נמשח. וכן הוכיח שם באופן דומה מספרא, אמור, פרשה ב פ"א, ז (הובא בירושלמי הוריות פ"א סוף ה"ב), שמיעטו מלך מחובת נשיאת בתולה ככהן גדול, ואלמלא שגם המלך נמשח ככה"ג, לא היה צורך למעטו.

עי' תוס' רא"ש, הוריות יא ע"ב ד"ה ובו נמשחו: מלשון התורה "על בשר אדם לא יסך" (שמות ל, לב), יש ללמוד שדווקא "אדם" פשוט הוא בכלל האיסור, ולא מלך, ובהתאם אינו בכלל "זר" (שם שם, לג). ומעין זה ברבנו בחיי, שם לא. ועי' חקרי לב, או"ח סו"ס קיט, וכלי חמדה, פרשת שופטים אות ג: מן התורה משיחת מלך מותרת, אבל אינה מצווה או חובה. ועי' מילואים לתורה שלמה, כי תשא סוף אות י, שציין לתרגום ירושלמי על התורה (כת"י רומי), שלפיו איסור סיכת אדם מתייחס ל"הדיוט". וראה אחרונים שדנו בדברי תוס' הרא"ש: שער יוסף, הוריות יא ע"ב ד"ה ובו נמשחו; חקרי לב, שם, דף רמד טור ג ואילך; אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, אות יא, לו ע"ב ד"ה ועל מה ואילך; כלי חמדה, שם; ועוד.

עי' פיה"מ לרמב"ם, כריתות פ"א מ"א: משמע שמשיחת מלכים מותרת אבל אינה מצווה או חובה. ובמניין המצוות הקצר, מ"ע לה, משמע שמשיחת מלכים היא מצות עשה (ועי' לשונו בספר המצוות, שורש י, אלא ששם הזכיר גם כלי הקודש), ואילו בהל' כלי המקדש, בהקדמה ובפ"א, הגדרת המצווה היא עשיית השמן בלבד. ועי' רדב"ז, הקדמה להל' כלי המקדש: המשיחה אינה מצווה. וראה להלן הערה 32, שלדבריו, שם פ"א הי"ב (ועי' שם פ"ד הי"ב), אינה מעכבת; עוד כתב שם, כי ייתכן שהמשיחה לא נמנתה לחוד משום שהיא מתנאי המצווה למנות מלך. ועי' מעשה רוקח, הל' כלי המקדש פ"ב ה"א, ומנחת חינוך, מצווה קז אות א: שמצווה למשוח מלכים; ומעין זה בערוך השולחן העתיד, קדשים טז, ג, אלא שהזכיר רק כהנים ולא מלכים. ועי' חי' ר' אריה לייב, ב, סי' נז עמ' קמו-קמז. אבל רי"פ פערלא, על רס"ג, עונשין עונש יא, ד"ה וכן נראה, דף נא ע"ב, תמה על לשון הרמב"ם בספר המצוות, שורש י, שכן ודאי שאין משיחת מלכים מצווה.

עי' כריתות ו ע"ב, על איסור התורה (שמות ל, לג) לתת משמן המשחה על "זר", שלדעת ר' יהודה, מלך וכהן גדול אינם זרים, אך עי' רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א ה"י, שהכוונה למלך וכהן גדול שכבר נמשחו; ועי' נחלת בנימין (ליפמן אשכנזי), מצווה קט-קי סוף אות יז. עוד ראה תוספות השלם על התורה, שמות ל, לא, עמ' כט אות ג, וכן שם, לב, עמ' ל אות ד: רמזים בפסוקים למשיחת מלכים.

31. מילי דאבות (חיון), אבות פ"ו מ"ה, המעלה הראשונה בדברי קבלה, כמו שמצינו ששאול ודוד נמשחו ע"י שמואל;

יש אומרים שמשיחה אינה מעכבת את המלוכה;[32] ויש מי שאומר שאלמלא משיחת דוד, מלכי בית דוד היו כמלכי ישראל בלבד, שאינם רשאים לשבת בעזרה ולא למלוך בירושלים,[33] אבל אחר שנמשך דוד, משיחת זרעו - בשעת מחלוקת, כמבואר להלן הלכה י"ב - אינה מעכבת.[34]

שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד דף קצה ע"א ד"ה ולפענ"ד; עי' יריעות שלמה הל' כלי המקדש פ"א ה"ז (הובא להלן הערה 32): המשיחה אינה מן התורה. ועי' ראב"ע (פירוש הארוך), שמות לא, לג: משיחת שלמה הייתה הוראת שעה, ובניגוד לאיסור התורה; ומעין זה בנחלת בנימין, שם, אותיות יד-טו, יז, אלא שכתב כי דוד נמשח בשמן המשחה בהוראת שעה, ושלמה בשמן אפרסמון. רמב"ן, שמות ל, לג, השיג על ראב"ע שדבריו אינם כדעת רבותינו. נראה שכוונתו לדברי חז"ל שרק בבני מלכים שאין בירושתם מחלוקת אינה נוהגת משיחה (ראה לעיל הערה 1, ולהלן פ"א הי"ב מבוא לאות א). וראה אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, אות יב, מג ע"א ד"ה ועלה ואילך, שדן בדברי ראב"ע והשיג על נחלת בנימין.

32. רדב"ז, הל' כלי המקדש פ"א הי"ב, ע"פ ההלכה שאין מושחים בני מלכים, כמבואר להלן פ"א הי"ב; יריעות שלמה הל' כלי המקדש שם ה"ז: הוכחה שמשיחה אינה מעכבת ממלכים שאינם מבית דוד שאינם נמשחים (כמבואר להלן פ"א ה"י), ועוד, שאין המשיחה מן התורה; מלכות בית דוד (מליקובסקי), סי' טז עמ' נג ד"ה והנה בס' ואילך, וסי' יח אות ג ד"ה והנראה: הוכחה שמשיחה אינה מעכבת, מהעובדה שיהואחז (והמלכים שאחריו) לא נמשחו בשמן המשחה. צפנת פענח, הוריות יא ע"ב ד"ה התם שבט, הסתפק בזה. אמרות מלך, כאן, ביאורים ל: הנחת הרדב"ז היא שאילו משיחה הייתה חלק מהותי מההכשרה למלכות, היא הייתה מעכבת בדיעבד, וכמו כן, בן המלך היה טעון משיחה, אך הרדב"ז סובר שמשיחה אינה אלא רכיב במעשה המינוי, ולכן מובן מדוע משיחה אינה מעכבת, ומדוע בן מלך אינו טעון משיחה. וראה לעיל הערה 31, הסוברים שאין המשיחה מן התורה. וראה לעיל פ"א ה"ג אות א1, על משיחה כחלק מהליך מינוי המלך.

33. על ישיבה בעזרה, ראה להלן פ"ב ה"ד; על מלוכה בירושלים, ראה להלן פ"א ה"י.

34. הר אפרים, הוריות סי' טז ד"ה ונראה, וסי' יז ד"ה ומן האמור, ע"פ רמב"ן, בראשית מט, י, שמלכי ישראל שאינם מבית דוד, "אין מושחים אותן, שלא יהיה עליהם הוד מלכות, אלא כמו שופטים ושוטרים יהיו" (וראה להלן פ"א ה"ח אות ד), לפי שהמשיחה היא הגורמת להוד מלכות ולמעלת מלכות בית דוד. לדידו, גם החולקים על הרמב"ן שם בנוגע למעמד מלכי ישראל שאינם מבית דוד (ראה להלן שם), מסכימים שמעלת מלכות בית דוד תלויה במשיחה בשמן המשחה (וראה רמב"ן, ויקרא טז, לב: משיחת כהן

וראה עוד להלן אות ה, על ירושת מלוכה במלך שלא נמשח בשמן המשחה.[35]

ב. פרטי הלכות המשיחה

הרמב"ם לא פירט הלכות שונות הקשורות למעשה המשיחה: המושח, כלי המשיחה, אופן המשיחה ועוד.[36] פרטים אלו נידונו בדברי חז"ל, ראשונים ואחרונים. אף בתנ"ך מתוארים פרטים שונים על משיחות המלכים, ופרשנים דנו בשאלה אם הם מחייבים לדורות או שלא היו אלא רק עצה טובה או הנהגה טובה, ושמא לא היו יפים אלא לשעתם.

1. המושח

יש אומרים שכהן הוא המושח.[37] ויש אומרים שנביא הוא המושח, שכן מצינו

גדול אינה מעכבת, גם כאשר מצוי שמן המשחה. עם זאת, יש הבדל בין כהן גדול שנמשח ובין כהן גדול שלא נמשח, בדין הקרבת פר הבא על כל המצוות, כמבואר במגילה פ"א מ"ט, ובהוריות יא ע"ב). עי' חקרי לב, או"ח סו"ס קיט: השאלה אם משיחה מצווה ומעכבת את המינוי, עדיין צריכה ישוב (עיי"ש שהקשה על דברי תוס' הרא"ש הוריות שהובאו לעיל הערה 30, שמהם משמע שהמשיחה אינה חובה).

35. עיי"ש, שיש הסוברים מעין דברי הר אפרים, לעיל הערה 34, שאומנם המשיחה אינה מעכבת את עצם המלוכה, אך היא מעכבת את הירושה בכללה, וכן פרטים נוספים שכרוכים בה.

36. להלן פ"א הי"א, כתב הרמב"ם שמלכי בית דוד נמשחים על מעין, ועי' שם.

37. פי' רס"ג על התורה שמות ל, לב, על משיחת "בונה המקדש ובניו" דווקא, ולכן לא שאול ואף לא דוד נמשחו על ידי כהן. משיחת שאול ודוד לא נעשתה ע"י כהן (אלא ע"י נביא), כיוון שלא היתה מחוייבת, גם אם הייתה מותרת. (על משיחת שאול, ראה להלן פ"א ה"י הערה 6); עי' קהלת יעקב (פארדו), מלכים א' א: כהן גדול מושח - שכן כהן גדול, שכבר נמשח בשמן המשחה, מושח אחרים. ועי' בעל הטורים, דברים יח, א: פרשת מלך נסמכה לפרשה העוסקת גם בכהונה, כי "על פי כהן גדול המלך נמשח". וכן מצינו במלכים א' א, לט, ששלמה נמשח ע"י צדוק הכהן, ובמלכים ב' יא, יב ודברי הימים ב' כג, יג, שיואש נמשח ע"י יהוידע הכהן הגדול ובניו, ולמעשה, אחרי דוד, רק שלמה ויואש נמשחו בשמן המשחה (ואילו יהואחז נמשח בשמן אפרסמון, כמבואר להלן פ"א הי"ב אות ח והערה 47); אומנם, י"א שגם יאשיהו נמשח בשמן המשחה, ראה להלן שם אות ו3, אלא שאין בידינו תיאור של משיחה זו. אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, כז ע"א: דן בשאלה האם צדוק היה כה"ג במשיחת

במשיחת שאול ודוד ע"י שמואל,[38] או שמושח כהן גדול על פי נביא, כמו שמצינו במשיחת שלמה,[39] שכן ראוי שהמשיחה תהיה על ידי נביא הבא בסוד ה', משום שהיא סימן לבחירה אלוקית.[40] ויש אומרים שהמשיחה נעשית ע"י נביא, או כה"ג באורים ותומים, או סנהדרין, משום שבחירתם משמים.[41] ויש אומרים שכאשר הבחירה על ידי נביא, גם המשיחה נעשית על ידי נביא, אך כאשר הבחירה נעשית על ידי העם, הם המושחים אותו, ככתוב: "ויקח עם הארץ את יהואחז בן יאשיהו וימשחו אותו".[42] טעמו של דבר הוא שהמשיחה היא חלק מהעמדת המלך, ולכן המעמיד הוא המושח.[43] ויש אומרים שאין צורך בנביא שימשח את המלך, גם כאשר הנביא ממנה אותו.[44] ויש אומרים שהסנהדרין הם המושחים,

שלמה. מדרש הגדול, בראשית כז, א, עמ' תנח: מייחס את משיחת שלמה לצדוק בלבד.

38. רד"ק, שמואל א' טז, א; אברבנאל, שמות ל, כב ומלכים א' א - העיקר הי'.

39. מלכים א' א, לט, רד"ק ואברבנאל שם: את שלמה משח צדוק הכהן, אבל היה אִתו נתן הנביא; מלבי"ם, מלכים ב' יא, יב: גם יואש נמשח ע"פ נביא, שכן זכריה בן יהוידע הכהן היה נביא, ונאמר בדברי הימים ב' כג, יא: "וימשחוהו יהוידע ובניו".

40. אברבנאל, שם. וראה אברבנאל שמות ל, כב: המשיחה נעשית בשמן שעשה משה, ועל ידי נביא, שהוא מתלמידיו.

41. רלב"ג מלכים א' סוף פ"ב, התועלת השמינית, ומבואר בדבריו, שם א, לח, שכוונתו לכהן גדול על פי אורים ותומים שמורים על בחירת ה', ועיי"ש, על הקשר בין המושח לבין מי שביכולתו לבחור מלך (ראה לעיל פ"א ה"ג אות ד, ושם אות ה הערות 49-50). ועיי"ש בנוגע לסנהדרין: "כי כל ישראל מחוייבים להמשך למה שיגזרו, כמו שנתבאר בתורה". אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, כו ע"ב ד"ה המורם מהם, הבין בדברי רלב"ג שיש צורך בצירוף שלושת הגורמים, אך מתועליות הרלב"ג, שם, נראה שדי בכל אחת מהאפשרויות כשלעצמה.

42. מלכים ב' כג, ל.

43. אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, אות ו דף כ טור ב-ג: כאן כתב הרמב"ם "כשמעמידין... מושחין", וכוונתו שהמעמידים הם המושחים, ולעיל פ"א ה"ג, כתב הרמב"ם שמעמידים מלך על פי בית דין ועל פי נביא. עם זאת, עי' להלן פ"א הי"ב הערה 47, שמשיחת יהואחז לא הייתה בשמן המשחה, וצ"ב. לדבריו, צ"ל שגם לסוברים שלא היה הכרח בנביא למינוי שלמה (ראה להלן אות ו, ופ"א הי"ב אותיות ד, ז), מכיוון שלמעשה הייתה נבואה על בחירת שלמה, לכן הוא נמשח ע"י נביא, להודיע את מדרגתו.

44. אבני שהם (שחור), פרשת שופטים, עמ' שנח: כן משמע מסתימת לשון הרמב"ם כאן: "כשמעמידין... מושחין", ולא הצריך משיחה ע"י נביא, למרות שלעיל פ"א ה"ג, כתב שנביא מעמיד את המלך.

שכן זה חלק מתפקידם בהעמדת מלך.[45]

2. כלי המשיחה

יש אומרים שיש למשוח את מלכי בית דוד בקרן, ולא בפך, כביטוי להמשכת המלכות לעולם.[46] ויש אומרים שאין צורך להקפיד על כך.[47]

45. תפארת בנים (בסוף שו"ת תירוש ויצהר), סי' נז, ועי' דבריו לעיל פ"א ה"ג אות א2 הערה 18, על תפקידי הנביא והסנהדרין בהעמדת המלך.

46. שכן מצינו בשאול (שמואל א' י, א) וביהוא (מלכים ב' ט, ג), שנמשחו בפך והמלכות פסקה מזרעם, ואילו דוד (שמואל א' טז, יג) ושלמה (מלכים א' א, לט) נמשחו בקרן, ומלכותם אינה פוסקת. תוספתא, סנהדרין פ"ד הי"א; ירושלמי, שקלים פ"ו ה"א, סוטה פ"ח ה"ג והוריות פ"ג ה"ב; ויקרא רבה, פרשה י אות ח. בבבלי, מגילה יד ע"א, הוריות יב ע"א וכריתות ו ע"א (הובא בהלכות גדולות סי' ע - הלכות כריתות), מבואר שההבדל בין הכלים קשור למשך המלכות, אך אין הוראה למשוח דוקא בקרן. ועי' זוהר, א, צו ע"א, ושם ב, קעט ע"א.

משפט ירושת משרה, פרט ה, עמ' כב ד"ה וראיתי להקרן; אמת ליעקב (קמינצקי), נזיקין, בענין משיחת מלך, אות ב ד"ה וראיתי עמ' מז: הקרן שנמשחו בה דוד ושלמה עשויה מעצם, שפסולה לכלי שרת (רמב"ם, הל' בית הבחירה פ"א הי"ח), ולמרות זאת ניתן בה שמן המשחה. ועי' אנציקלופדיה תלמודית, ערך כלי שרת, הערות 665-670, 797, שי"א שגנאי הוא לתת דבר קדוש בכלי חול, וי"א שהדבר מותר. אבל עי' מצודת ציון, מלכים א' א, לט, שדוד ושלמה לא נמשחו בקרן עצמה אלא בכלי עשוי דמות קרן, ועי' להלן פ"א ה"י הערה 6.

47. כך נראה מהרמב"ם כאן, שסובר ששאול נמשח בשמן המשחה, והרי שמואל משחו בפך, וכמו כן דוד לא ציווה למשוח את שלמה בקרן, בשונה מציוויו למשחו על המעין (ראה להלן פ"א הי"א), וכ"כ אחרונים בדעת הרמב"ם, שלא הביא פרט זה, וכן השמיטו הסמ"ג, עשין קיד-קטו (וכן החפץ חיים בלקוטי הלכות, כריתות שם), ונתנו הסברים שונים להשמטה זו. ראה אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף כט ע"ב ד"ה וזה דבר; הר המוריה, הל' כלי המקדש פ"א סוף הי"א ד"ה ויש לעיין למה; שאילת חמדת צבי, ב, סי' ז אות י; באר מרים, להלן פ"א הי"א ד"ה ונראה, ע"פ מגילה יד ע"א: פרט זה הינו נבואה של חנה, ואינו הוראת הלכה (וראה שם הסברים נוספים, שהוא סימן סגולי בלבד, או שאינו דין גמור, ועוד); חלקת שמחה, פ"י סעיף א. הר המוריה, שם: משיחה בקרן מורה על המשך המלכות לדורות עולם, ודבר זה מצינו רק אצל דוד ושלמה (ראה להלן אות כט2), ואחריהם גם בזרע דוד אין עושים זאת.

3. אופן המשיחה

יש מי שאומר שהמושחים את המלכים צריכים לעמוד בשעת המשיחה, שנאמר: "קום משחהו".[48]

מושחים את המלכים בצורה שהיא כמו נזר.[49] יש אומרים שצורה זו היא רמז לכתר מלכות,[50] יש אומרים שמשיחה זו היא כעין כתר על מצחו,[51] ויש אומרים שמושחים בהיקף מלא סביב הראש,[52] ויש שהוסיף שמקיף את ראש המלך מאוזן לאוזן ובעורפו מאחוריו,[53] ויש אומרים שמושח בצורת נזר בין ריסי עיניו.[54]

48. שמואל א' טז, יב. עי' מדרשים ומפרשים על שמואל א' שם, הובאו להלן פ"ב ה"ה: כאשר בא דוד לפני שמואל הנביא לקראת משיחתו, הקב"ה אמר לשמואל לעמוד. מאה קשיטה (רמ"ע מפאנו), סוף סי' צב (הובא בחומת אנך, שמואל א' שם): בכלל זה הוראה לדורות, שהמושח בשמן הקודש צריך לעמוד. ועי' מדרשים ומפרשים המובאים להלן פ"ב שם, שעיקרו משום עמידת הנביא לפני המלך.

49. הוריות יב ע"א וכריתות ה ע"ב; הלכות גדולות, סי' ע - הלכות כריתות; רש"י, שמות ל, כו; רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א ה"ט; סמ"ג, עשין קסו; מאירי, הוריות שם ד"ה כשמושחין. מאה קשיטה (שם; ראה חומת אנך, שם, בשמו): קרוב הדבר שמשיחה ראשונה של דוד בלבד הייתה כמין האות 'כי' (כמשיחת כה"ג, כמבואר במקורות הנ"ל), לפי שעדיין לא נודע טבעו בעולם (ולדבריו נמשח פעמיים נוספות כמין נזר בשמן המשחה), וגם בנוגע למשיחת דוד הראשונה אין הדברים מוכרחים.

50. קרית ספר, שם. רלב"ג, מלכים א' א, לד: "ראוי שתהיה זאת המשיחה אצל המקום שתהיה בו כתר המלכות".

51. פיה"מ לרמב"ם, מהדו' קאפח, כריתות פ"א מ"א. עי' שמות לט, ל: "ציץ נזר הקודש", ומקומו היה על מצח הכהן (שמות כח, לח; רמב"ם הל' ביאת מקדש פ"ד ה"ח).

52. רש"י, הוריות וכריתות שם; תוס' השלם (גליס), שמות ל, כו; מאירי, שם; כן משמע במלבי"ם, ויקרא ב, א, אות צח; ערוך השולחן העתיד, קדשים יח, ו. עי' שער יוסף, הוריות יב ע"א ד"ה כמין נזר, שמשמע מהרמב"ם הל' כלי המקדש שם, שהוסיף ללשון חז"ל "כמין נזר" - "על ראשו", שהנתינה בראש עצמו, וחזר בו מדבריו בפי' המשנה (ראה להלן, גרסת הדפוסים הישנים שם שהייתה לפניו: "גבות", והדבר נכון גם לגרסת מהד' קאפח לעיל: "מצח").

53. רבנו גרשום, כריתות שם.

54. רש"י, מלכים א' א, לד; רד"ק, שמואל א' טז, א ומלכים א' א, לט; אברבנאל, שמות ל, כב ומלכים א' א - העיקר הו': צורה של כתר בין הריסים; אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף מב ע"א ד"ה ובמה שסיים. בכת"י רש"י סנט פטרבורג Ms. EVR I 12, מלכים א' שם, מצויר חצי עיגול; בכת"י פרמה 3260, מצוירת מעין אות ח הפוכה;

יש אומרים שמשיחת מלכים כמין נזר נעשית על ידי נתינה מכלי,[55] וי"א שהיא נעשית באצבע.[56]

יש אומרים שמשיחת מלכים כמין נזר נעשית רק במלכי בית דוד.[57]

יש אומרים שהמלך רק נמשח.[58] ויש אומרים שמלבד המשיחה, יש צורך גם

במקראות גדולות מהד' הכתר (בר אילן), מצוירת מעין אות u. גרסת דפוסים ישנים של פירוש המשנה לרמב"ם שם: על הגבות (עי' בהערת ר"י קאפח - המקור בערבית, על פיו מוסבר הגורם לשינוי בתרגום).

55. כן משמע בערוך לנר, כריתות ו ע"ב ד"ה מה סיכה, ע"פ רמב"ם, הל' כלי המקדש שם, שלגבי כה"ג כתב שסך ע"ג עיניו ואילו לגבי מלך כתב שמושח כמין נזר, שכן סיכה היא כאשר מושח ומשפשף את השמן על הבשר בידו או בדבר אחר. ועי' ילקוט שמעוני, שמואל א' רמז קכד: השמן רץ מעצמו מהקרן אל ראש דוד, ובאלשיך, שם טז, יג. וראה מראה אליהו (קסלר) - מחשבה טובה - בעניני משיחה, סי' ד: דן האם צריך כוח גברא במשיחה. וייתכן לומר מעין דברי ר"ב קאזיס, המובאים להלן בהערות הבאות, שהמשיחה כנזר נעשתה באמצעות הקרן עצמה, שפתח היציאה שלה צר ומאפשר משיחה עדינה בצורת נזר, בניגוד לפתחו של הפך ששימש למשיחת שאול, שמתאים יותר ליציקה.

56. פי' המיוחס לרש"י, הוריות יב ע"א; מאירי, שם; ר"ב קאזיס, בספר חלקו של בנימין (מכת"י, אוסף מאיר בניהו), על רמב"ם הל' כלי המקדש פ"א; וראה דבריו המובאים להלן, על ההבדל שבין משיחה ליציקה.

57. עי' רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א ה"ט, ופיה"מ שם; חלקו של בנימין (מכת"י) שם, הובא באחורי תרעא (הגהות החיד"א לספרו שער יוסף על הוריות), פ"ג הגהה טז, לדף יב ע"א ד"ה תני חדא (במהד' ירושלים תש"נ, עמ' תקיג); ערוך השולחן העתיד, קדשים יח, ד. מדברי חלקו של בנימין שם (עי' גם ערוה"ש העתיד, שם) עולה, שמשיחה כמין נזר נאמרה רק במלכי בית דוד, אבל במלכי ישראל אין הקפדה על צורת משיחה מסוימת, ואף משיחת שאול שהייתה בשמן המשחה לא הייתה כמין נזר. לכן במשיחת שאול נאמרה לשון יציקה (שמואל א' י, א), שהיא שפיכה מהכלי, וכך גם לגבי יהוא (מלכים ב' ט, טו), ואילו אצל דוד (שמואל א' טז, יג) ושלמה (מלכים א' א, לט) נאמרה לשון משיחה, שלדבריו נעשית - באצבע, וכנ"ל, הערה 56.

58. כך נראה מסתימת הרמב"ם, הל' כלי המקדש שם, ופיה"מ שם, וכ"כ שער יוסף, הוריות יב ע"א ד"ה תני חדא; כן משמע בסמ"ג, עשין קסו וברע"ב, כריתות א, א; קרית ספר, הל' כלי המקדש פ"א. וראה שער יוסף, שם: העיר שבפסוק שהובא ברמב"ם כאן לגבי שאול, נאמר "ויצק על ראשו" (וראה להלן ה"י הערה 6, הסוברים שנשמח בשמן המשחה), וכן לגבי יהוא (מלכים ב' ט, ו). ואומנם יהוא נמשח באפרסמון כמלכי ישראל, אבל לא מצאנו

ביציקה על ראשו[59] - המשיחה היא סימן לבחירתו והבדלתו לה', והיציקה היא סימן לשפע אלוקי שידבק בו, בהצלחת מעשיו וגבורתו.[60]

4. שיעור השמן במשיחה

די בשמן כלשהו על מנת למשוח את המלך.[61] יש מי שאומר שצריך לכלות את כל השמן שבקרן, במשיחה וביציקה.[62]

בעניין זה הבדל בין מלכי בית דוד למלכי ישראל. אבל עי' באחורי תרעא, שם, בשם חלקו של בנימין, שם, שהבדיל בין מלכי בית דוד לבין מלכים אחרים בעניין זה, כנ"ל.

59. רד"ק, שמואל א' טז, א (דפוס ריליה רנ"ד, ומהדורת מקראות גדולות הכתר), ומלכים א' א, לט: יש אומרים שיציקה קודמת למשיחה ויש אומרים שמשיחה קודמת ליציקה, וראה דבריו לעיל ב4, על שיעור השמן (ועיין רד"ק, שמואל א', שם, דפוס שונצינו רמ"ו, והדפוסים המצויים, וראה אבות הראש, שם, מב ע"ד); אברבנאל, שמות ל, כב ומלכים א' א - העיקר הה'; כלי יקר שמואל א' טז, יג, וראה שם, ו: המקור ליציקה בילקוט שמעוני, שמואל א' רמז רכד, שהשמן ניצוק מאליו על ראש דוד, ומלבד זאת משחו שמואל; עי' פתח האהל (פרעמישלא), אות ד, דוד וכו', ד"ה כלי יקר, א (מהדורת פיוטרקוב, תר"ע, עמ' 36); לשון ערומים, דרוש עשירי, לט ע"ג, ד"ה אלא ואילך; אבות הראש, שם, מב ע"א-מג ע"א. עיין לשון ערומים ואבות הראש שם: אף דברי הרמב"ם הל' כלי המקדש, שם, אפשר לפרשם כשיטה זו. וראה תורת המלך (אריאלי), כאן, בתחילת ההלכה.

60. אברבנאל, שם.

61. עי' כריתות ו ע"ב: "אבל סיכה לממשח... כל שהוא"; תוס', שם ד"ה מלכים; כ"כ רבים בדעת כס"מ, הל' כלי המקדש פ"א ה"י: מעשה רוקח, שם; אברהם יגל, שם; שפת אמת, כריתות ו ע"ב ד"ה וכמה; מרכבת המשנה, הל' כלי המקדש שם, וכתב שכן משמע מהרמב"ם, שלא כתב שיעור למשיחה. וכ"כ אחרים, והוסיפו שכן נראה מלשון הרמב"ם, שם ה"ט: "ולא ירבה", ולא נקט שיעור: שער יוסף, הוריות יא ע"ב ד"ה ובו נמשחו; חקרי לב, או"ח סי' קיט דף רמד ע"ב ד"ה עוד היה; ערוך לנר, כריתות ו ע"ב ד"ה אבל; מנחת חינוך, מצווה קז; לקוטי הלכות, כריתות ו ע"א, עין משפט אות ע; אבן האזל, הל' כלי המקדש שם ד"ה לכן נראה; דרך חכמה, הל' כלי המקדש פ"א ס"ק נב, והוסיף שנפק"מ מכך, כאשר נמשח במשהו ויש לפנינו עוד שמן, האם חוזר ומושחו כמין נזר או שכבר יצא יד"ח.

62. רד"ק, שמואל א' טז, א, ומלכים א' א, לט, כדברי ה' לשמואל שם, כששלחו למשוח את דוד: "מלא קרנך שמן". ועי' לעיל הערה 59: לשיטתו, בנוסף למשיחה כמין נזר, יוצקים גם שמן על ראשו. וראה תורת המלך (אריאלי), כאן בתחילת ההלכה, בדעת הרמב"ם הל' כלי המקדש

5. מועד המשיחה

יש אומרים שמלך נמשח בין ביום ובין בלילה.[63] ויש אומרים שנמשח דווקא ביום, לסימן ברכה, שתהיה המלכות והגדולה זכה ומאירה בלי חושך וצרה.[64]

6. הנאה מהשמן שנמשח בו, לאחר המשיחה

יש אומרים שלאחר שהמלך נמשח בשמן המשחה, הסתיימה המצווה הנעשית בשמן, השמן התחלל אפוא מקדושתו, והסך ממנו פטור.[65]

על משיחה בירושלים, ראה להלן פ"א ה"י, ושם אות ב. על משיחה על מעין, ראה להלן פ"א הי"א.

פ"א ה"ט, ופיה"מ כריתות א, א.

63. מנחת חינוך, מצווה קח: בכהן גדול, למדו מהפסוקים שמשיחתו ביום (רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"ד הט"ו, ע"פ ספרא צו פרשה ג, ד), אך לא במלך ובכהן משוח מלחמה. שלמי יוסף (קלויזנר), הוריות סי' קטו עמ' שצ: משיחת כה"ג היא לקדשו, ולזה יש צורך ביום, בעוד שמשיחת המלך היא מעשה מינויו (ראה לעיל פ"א ה"ג אות א1 הערה 14 הסוברים כך), ולכן אין צורך לעשותה ביום.

64. אברבנאל, שמות ל, כב ומלכים א' א - העיקר הי"ב; מנחה חדשה (פפורש), מצווה קח אות ד: שאול ודוד אכן נמשחו ביום, וכן שלמה ויואש. וראה אמרות מלך, חידושים, סוף אות מא. ועי' תורת המלך (אריאלי), להלן סוף הי"ב, עמ' מד.

65. צפנת פענח, תניינא, הל' יסודי התורה פ"ו ה"ו דף עה טור ב: "וכה"ג גבי גדר משיחה...", ושם, צא ע"א השמטה לדף ע טור ד: "למ"ש בגדר דשבת..."; באר מרים (מן), כאן, אות א עמ' כז ד"ה ומעתה (אבל עיי"ש בהערה). לא כן כהן גדול, שעליו נאמר: "כי נזר שמן משחת אלוקיו עליו", שאע"פ שהשמן על הכהן, שם שמן המשחה עליו (כריתות ז ע"א, עי' רמב"ם הל' כלי המקדש פ"א ה"י), ולא נגמרה מצוותו (תוס' שם ד"ה מנין), שכן כהן גדול, השמן מקדשו כל הזמן. לעומת זאת, עניינה של משיחת מלך הוא כדברי הרמב"ם כאן: "מאחר שמושחין... זוכה לו ולבניו", הרי שפעולת השמן נגמרת עם משיחת המלך לשם מינוי ושררה. בהתאם, בנו של מלך אינו צריך משיחה, כשאין מחלוקת (רמב"ם להלן פ"א הי"ב), בעוד שכהן גדול בן כהן גדול צריך משיחה, על מנת שגם אותו יקדש השמן (רמב"ם הל' כלי המקדש פ"א ה"ז). עי' מנחת חינוך, מצווה קח אות ד ד"ה ואני מסופק ואות ה ד"ה וכהן גדול, שהסתפק בדבר.

ג. פרטים נוספים בטקס הכתרת המלך

יש אומרים שבזמן העמדת מלכים, תוקעים בשופר, וכדומה, להודיע בכל מקום על ההמלכה,[66] וכך ציווה דוד בהמלכת שלמה.[67]

כן מצינו שהכריזו: "יחי המלך" בהכתרת מלכים.[68] יש אומרים שמשמעות ההכרזה היא ברכת הצלחה,[69] ויש אומרים שעושים זאת מכיוון שהרבנות קוברת

66. עי' רס"ג, הובא באבודרהם, הל' ראש השנה, טעמי תקיעת שופר - הטעם הראשון: תוקעים בשופר בראש השנה כדי להמליך עלינו את הבורא ביום שברא את העולם ומלך עליו, כדרך שעושים בהמלכת מלכים "בחצוצרות ובקרנות"; כד הקמח, ראש השנה, ב, ד"ה ועוד במצוה; אברבנאל, ויקרא כג, כו, הבחינה הב' בתקיעת שופר.

67. מלכים א' א, לד. כ"כ אברבנאל, ויקרא שם. ועי' מלכים ב' ט, יג, בהמלכת יהוא; שמואל ב' טו, י, בהמלכת אבשלום, ועי' מצודת דוד, שם (אך השווה מלבי"ם, שם). ועי' מלכים ב' יא, יד: בהמלכת יואש שמחו ותקעו בחצוצרות, ושם, יב: תחילה היכו כף, ובמצודת דוד, שם: זוהי דרך שמחה. תרגום יהונתן, שם יג (הובא ברד"ק שם): היו מרקדים. ועי' מלבי"ם, תהלים מז, ב: "כל העמים תקעו כף הריעו לאלוקים בקול רנה", כדימוי להמלכה בתרועה ובקול שופר. וראה העמק דבר, במדבר י, ח: הכהנים תוקעים בחצוצרות במשיחת המלך, ועי' במה שהעיר על דבריו בשו"ת רבבות אפרים, א, סוף סי' ת, ובתגובת רי"א שפירא, הנאמן, תשכ"ט, גליון לח, עמ' 52. וראה דובר שלום (לאנדא), על מוסף לראש השנה: "בחצוצרות וקול שופר... לפני המלך ה' ": משום שהמלכת יואש הייתה לפני ה', במקדש, לכן תקעו בחצוצרות. וראה רנת יצחק, מלכים ב' יא, יד.

68. בהמלכת שאול, שמואל א' י, כד; בניסיון המלכת אדוניה, מלכים א' א, כה, ועיי"ש, שנתן הנביא מדגיש פרט זה לפני דוד; בציווי דוד להמליך את שלמה, שם לד, וכך עשו, שם לט; בהמלכת יואש, מלכים ב' יא, יב (דברי הימים ב' כג, יא). ועי' שמואל ב' טז, טז: חושי הארכי כפל ברכה זו לאבשלום כשבא לפניו, ובארבנאל שם: "כמודה לו במלכותו"; ועי' מלכים א' א, לא: בת שבע אמרה לדוד: "יחי אדני המלך דוד לעלם" (וראה הערה 69). וראה נחמיה ב, ג: דברי נחמיה לנבוכדנצר: "המלך לעולם יחיה". ובמצודת דוד, נחמיה שם: מדרך המוסר, לברך את המלך בפתיחת הדברים. ונראה שאמירה זו ע"י העם, בשעת ההמלכה, מציינת את קבלת מלכותו, מעין דברי האברבנאל הנ"ל.

69. תרגום יונתן, בכל המקורות הנ"ל: "יצלח מלכא", מלבד אצל בת שבע, שם תרגם: "יתקים ריבוני מלכא דוד לעלם" (וראה דעת מקרא, שם, שאמרה זאת על מנת שדבריה לא יתפרשו כבקשת מות דוד בקרוב, כדי להקדים את מלוכת שלמה בנה). ורד"ק הביא את תרגום

את בעליה.[70]

ד. מבוא: ירושה במלכות ובשאר שררות

נאמר בתורה[71] שהמלכות היא ירושה לבניו של המלך. כך אכן נהגו המלכים[72] בימי בית ראשון, כך פסק הרמב"ם כאן,[73] ודבר זה הוזכר בפוסקים נוספים.[74]

יונתן במקומות הנ"ל, ואצל בת שבע ציין להבדל בתרגום, ובאר שכאשר אמרה: "יחי... לעולם", כיוונה לחיי הנפש בעולם הבא, שכן בעולם הזה היה קרוב למיתה, ובמלכים א' א, לד, פירש: "התפילה על החיים וההצלחה, כי אינם חיים בלא הצלחה".

70. ראה פסחים פז ע"ב, ועי' יומא פו ע"ב ורש"י שם. כ"כ חזקוני, דברים יז, כ, ופירש שהחשש הוא מכיוון שטבע המלכות והשררה לפתות לגאווה, והיא מקברת בעליה. עי' מלכים ב' יא, יב: בהמלכת יואש, שמו עליו את הכתר (על ה"עדות" שמוזכרת שם, ראה להלן פ"ג ה"א, דברי המפרשים שמדובר בספר התורה של המלך, וע"ז מד ע"א, שזהו תיאור לכתר בית דוד).

71. דברים יז, כ.

72. מלכי יהודה כולם, ומלכי ישראל, כאשר לא הייתה מרידה בשושלת הקודמת; וראה להלן סוף הערה 234.

73. ראה גם רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א הי"א ופ"ד ה"כ; פיה"מ לרמב"ם, כריתות א, א.

74. הלכות גדולות, סי' ע - הלכות כריתות; רש"י, דברים יז, כ, ר"ה ב ע"ב ד"ה ומלך בן מלך; סמ"ג, עשין קיד-קטו; דרשות ופירושי רבנו יונה על התורה, פרשת תרומה עמ' קלה; שו"ת מהר"ח אור זרוע, סי' סה; מאירי, שקלים פ"ו מ"א ד"ה וכל שנמשח; רבנו בחיי, שמות כה, יא ודברים יז, כ; פירושים ופסקים לרבינו אביגדור הצרפתי, דברים יז, טו; אברבנאל, שמות ל, כב ומלכים א' סוף פ"א, העיקר השמיני, הקדמה לספר שופטים, ההבדל החמישי; ספורנו, דברים יז, יד.

על חשיבות הירושה במלוכה: לגבי אדום, נאמר בעובדיה א, ב: "בזוי אתה מאד", ודרשו על כך חז"ל (ע"ז י ע"א) שאינם מעמידים מלך בן מלך. אף במלכים שמלכו באדום (בראשית לו, לא-לט), המלכות לא עברה בירושה לבן המלך (ראה רמב"ן, רד"ק, רבנו בחיי, ספורנו, שם, לא; בכור שור, שם, מ). וע"ע תורת משה (חת"ס), בראשית שם, לא; משך חכמה, במדבר כ, יח. שו"ת שם אריה, או"ח סי' ז ד"ה וראיתי בתשובת: הטעם לכך שמלך מוריש את המלוכה לבנו, הוא שזה לטובת העם, על מנת שהמלך ירצה לעמול בתיקון המלכות, ביודעו שהיא תמשך אצל בניו; ושם, ד"ה ובזה יש, ביאר את הפסוק בעובדיה הנ"ל בדרך זו. בשו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מ אות ג, הקשה על טעם זה. לעומת זאת, ספורנו דברים יז, יד, כתב שאין

גם לגבי כהן גדול, נאמר בתורה[75] ובחז"ל,[76] שהתפקיד עובר בירושה.[77] כהן משוח מלחמה, אין בנו יורשו.[78] ויש שכתב כי כל שררה שקשורה למלחמה, דינה כדין כהן משוח מלחמה, ואין בה ירושה.[79]

מצווה למנות מלך, וסבר שהירושה שיש במלכות היא גריעותא, וראה לעיל ה"א אות א4, הערה 16.

75. ויקרא ו, טו; במדבר טז, לב.

76. ספרא, צו, פרשה ג פרק ה אות ב, ואחרי מות, פרשה ה פרק ח אות ה; יומא עב ע"ב; מדרש אגדה (בובר), פרשת במדבר פרק ג סי' ד. הוא הדין ביחס לתפקידי כהונה (שאינם בהכרח כה"ג): ספרא, שמיני פרשה א פרק א אות ב; פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים), פרשת אחרי מות, פסקא כו; במדבר רבה (וילנא), פרשת במדבר פרשה ב. על הצורך בכמה דרשות, עי' שו"ת בית שערים, יו"ד שלד ד"ה ולפענ"ד נראה; באר מרים, כאן, אות ב ד"ה אכן באמת. עי' ירושלמי, יומא א, א, הובא בתוס', יומא ט ע"א ד"ה ולא שמשו: בבית שני, לא מינו את בני הכהנים הגדולים.

77. רמב"ם, כאן, והל' כלי המקדש פ"ד ה"כ. עי' רש"י יומא עב ע"ב ד"ה יהיו (לגרֵסת דפוס וילנא), ביחס לכל תפקידי הכהונה (וראה רמב"ם הל' כלי המקדש שם הי"ט, על המינויים והמעלות שבכהונה; אבל בדפוסי ונציה ופפד"מ, הגרסה ברש"י שונה, וכן הגיהו מרומי שדה וגבעת פנחס ברש"י).

78. ספרא, צו פרשה ג תחילת פרק ה אות א; בבלי, יומא עב ע"ב; ירושלמי, יומא א, א; רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"ד הכ"א. בטעם הדבר, יש שנימקו שזה מינוי של קדושה ולא של שררה (עיין להלן הערה 193): שו"ת זרע אמת, או"ח סי' ט; שו"ת חת"ס, או"ח סי' יב; שו"ת אפרקסתא דעניא, ד, חו"מ סי' שד ד"ה וי"ל לענ"ד. אחרים נימקו, שתפקיד זה צריך התאמה מיוחדת: רדב"ז, הל' כלי המקדש שם; שלטי הגבורים (שער אריה), סוף פרק מג; שו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ז; שו"ת שם אריה, או"ח סי' ז; ערוך השולחן העתיד, קדשים כג, יח, והוסיף על פי זה שגם ברבנות יש הכרח שיתאים לתפקיד; תורה תמימה, שמות פרק כט הערה כא, וחידש שלפי זה, אם הבן מתאים בתכונותיו הוא קודם; ועוד. יש שנימק, שאין שכר על תפקיד זה: שו"ת בית יצחק יו"ד, א, סי' לד אות ג. ויש שנימק, שענייננו של משוח מלחמה ל"חיי שעה", ולכן אין בתפקיד זה ירושה: אישים ושיטות (זוין, ירושלים תשס"ז, עמ' ריז) בשם הראי"ה קוק.

בשו"ת משיב כהלכה (פרנקל), יו"ד סי' כא, למד מדין משוח מלחמה שלא כספרי, שאין ירושה בשאר מינויים, אלא רק במלך וכה"ג, ובשאר מינויים הירושה היא רק מנהג. את דין משוח מלחמה כתב כירושלמי, שאותו הציג כחולק על הספרי, והתעלם מכך שדין משוח מלחמה נמצא גם בספרא ובבבלי.

79. הגהה על שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות מה, על פי ילקוט שמעוני, מלכים א' רמז קצו (וכעין זה קהלת רבה ז, ד;

הרמב"ם מוסיף שכך הדין גם בנוגע לירושת שאר שררות: "ולא המלכות בלבד, אלא כל השררות וכל המינויין שבישראל, ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם".[80]
ירושת מלכות ושררה שונה מירושה רגילה, בכך שהיא חלה אף על פי שאינה דבר ממשי,[81] זאת בשונה מירושת נכסים, שבה אין יורשים דבר שאינו ממשי.[82]
קיימים הבדלים נוספים בין דין ירושה במלכות ובשררה, לדין ירושה בנכסים: ירושת שררה אינה מתחלקת בין כל היורשים,[83] היא תלויה בהתאמת היורש לתפקיד[84] ובהסכמת הציבור,[85] היא יכולה להיעשות עוד בחיי המוריש,[86] ועוד. עם זאת, יש שלמרות הבדלים אלו, השוו בין ירושת מלכות ושררה לירושת נכסים.[87]
יש שהגדירו ירושת מלכות ושררה, כקדימת היורש למינוי על פני מועמדים אחרים.[88] יש שכתבו שמצווה על הציבור למנות את הבן, גם אם אין זו ממש

מדרש שמואל כג, ז, וע"ע ב"ב קטז ע"א), שבדוד נאמרה לשון שכיבה, משום שהיה מלך, וביואב שהיה שר צבא, נאמרה לשון מיתה.

80. רמב"ם, כאן, והל' כלי המקדש פ"ד ה"כ. לפוסקים נוספים, ראה להלן הערה 186.

81. שו"ת מהרי"א הלוי, ב, סי' לא ד"ה וראיתי למעכ"ת; שו"ת מנחת שי (שור), סי' נ ד"ה אך דלפי"ז; שו"ת בית יצחק, יו"ד, ב, סי' סט אות א ד"ה תשובה, ועי' שם, סי' ע, בדעת הסוברים שטובת הנאה ממון; כוכבי יצחק (שטרנהל), ג, קונטרס כבוד מלכים אות מט. ועי' להלן הערה 286.

82. עי' ספר העיטור, מאמר ב- קנין, דף י טור א (הובא בהגהות מרדכי, ב"ב רמז תרעא); רמ"א, חו"מ רעו, ו. ועי' שו"ת צמח צדק (שניאורסון), חו"מ סי' ע אות ח, שכתב בדעת ר"י מיגאש (ב"ב קמח ע"א) שייתכן שחולק.

83. ראה להלן אות טז: סדרי קדימה בירושת מלכות ושררה.

84. ראה להלן אות טו: הבן הראוי לירש.

85. ראה להלן אות ז: ירושה כאשר יש התנגדות של הציבור.

86. ראה להלן אות ט: קדימת יורש כאשר המוחלף בחיים.

87. שדי חמד, אסיפת דינים, קונטרס חזקה במצות סי' ח סוף אות ז (מהדורת קה"ת תש"י, ו, עמ' א'רפח), על פי משמעות דברי הרמב"ם וכמה אחרונים, והקשה על דברי המנחת שי הנ"ל; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מ אות א.

88. חקרי לב, או"ח סי' טו, בביאור המעשה שבספר חסידים (מרגליות), סי' תשנז: אם האב מונע מבנו להמשיכו, אין זה כהעברת ירושה מהבן, שכן זו רק קדימות; משנת יעבץ, יו"ד סי' לו, לגבי ירושת כה"ג, עיי"ש שתולה זאת במחלוקת ראשונים, ומבחין בין כהן משוח בשמן המשחה ובין מרובה בגדים. עי' שו"ת מהרי"א ענזיל, סי' סח ד"ה נחזור: השווה בין ירושת ממון לירושת שררה, ולכן יורש גם בן שאינו ראוי. ועי' להלן הערה 242.

ירושה.[89] ויש שכתב שזו זכות שזוכה האב עבור בנו.[90]
יש שחילקו בין מלך לשאר שררות.[91]
בתוקף החיוב: יש אומרים שירושת שררה היא מן התורה, ובספק יש להחמיר

89. שו"ת מהרי"א הלוי, ב, סי' לא; שו"ת נטע שורק (טנגבוים), חו"מ סי' א ד"ה טעם שני, וכתב שמשום כך מועילה בזה מחילה; שו"ת מנחת שי (שור), א, סי' נ ד"ה אך, וסי' נא ד"ה ועוד: לא שייכת בזה ירושה, אלא מצווה מצד הישר והטוב, להעניק את כבוד האב לבנו, ורשות ביד הציבור שלא לעשות זאת, ומוכיח זאת מכך שרק בן אחד יורש והתפקיד אינו מתחלק בין כל היורשים; שו"ת בית יצחק, יו"ד, ב, סי' סט וסי' ע, וכתב שמחמת כך גם חתן יורש את השררה (ראה להלן הערה 297), ושאר קרובים אינם יורשים שררות (ראה להלן הערה 286), והוסיף שמטעם זה, מה שאמר רבי (ירושלמי כלאים ט, ג; כתובות יב, ג) שהוא מוכן לוותר על הנשיאות למי שמיוחס לדוד יותר ממנו, אינו מן הדין; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה ואם מחל; שו"ת ארץ צבי (פרומר), סי' קג ד"ה אמנם כ"ז וד"ה ובזה יובן; מעשי למלך, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ, וכתב שאומנם צריך את הסכמת הציבור, אך חובה על הציבור להסכים; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מג, ומשום כך אם נתמנה מישהו אחר פקעה זכות היורש, עי' להלן הערה 180. ראה מאירי, ראש השנה ב ע"ב: רשאים להמליך אחר תחתיו. להורות נתן, בראשית מט, י, אות ה, בדעת המאירי ראש השנה: אם הציבור מתנגד, אין דין ירושה. וראה להלן הערה 116 והלאה.

90. שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מד אות ד (נדפס גם בפסקי דין רבניים, יא, עמ' 101), ולפי זה ביאר כיצד תיתכן ירושה כאשר בשעת פטירת המוריש הייתה מחלוקת (ר' להלן הערה 134); רנת יצחק, מלכים א' א, לד, בשם רי"ז סולובייצ'יק, ושמשום כך תיתכן ירושה גם מחיים, ראה להלן הערה 163; עי' מנחת אשר (וייס), במדבר סי' נט אות ב-ג.

91. שו"ת צמח צדק (שניאורסון), או"ח סי' כא: בכה"ג ושאר שררות, אין ממש ירושה; משנת יעבץ, שם, בדעת הבבלי (כריתות ה ע"ב: מלך בן מלך אינו צריך משיחה): ירושת מלכות ושאר שררות היא ירושה גמורה, ואילו ירושת כה"ג היא רק זכות קדימה למינוי בתפקיד, ולכן במלוכה היורש אינו צריך מינוי (ראה להלן הערה 109), בעוד שבכהונה גדולה יש צורך במינוי. עוד הבחין בין כהן משוח בשמן המשחה ובין מרובה בגדים, וכתב שהירושלמי (סוטה ח, ג) שנצרך להביא מקור לכך שמלך בן מלך אינו צריך משיחה, והספרי (פרשת שופטים, פסקה קנז) שכתב שמלך בן מלך צריך מינוי, חולקים וסוברים שגם במלכות אין זו ירושה גמורה; מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות יא: בשאר שררות יש זכות קדימה ליורשים, ומלכות היא כשאר ירושות שיש להן קנין; באר מרים, כאן, אות ב ד"ה ומעתה נראה דמש"כ. ועי' אמת ליעקב (קמינצקי),

ולמנות את היורש, כדין ספק דאורייתא;[92] ויש שכתב שבמקום ספק, מינוי היורש אינו החמרה.[93] ויש שכתבו שאין לדון בזה בדיני ספק דאורייתא, אלא כדיני ממונות שהולכים לפי המוחזק, והציבור נחשב למוחזק.[94]

יש אומרים שירושת משרה של קדושה היא מדרבנן.[95]

יש שכתב שבדבר שאינו שררה גמורה, הירושה היא מדרבנן או ממנהג.[96]

נזיקין ב, בעניין משיחת מלך אות א עמ' מו ד"ה ויש לדקדק.

92. שו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ו סי' ז; שו"ת שמחת יו"ט (אלגאזי), סי' ו; שו"ת דבר משה (אמאריליו), א, סי' א; שו"ת פרת יוסף (אלפאנדרי), חו"מ סי' ב ד"ה ואיך שיהיה (סח ע"ב); שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות עז, סי' שיג אות יח; שו"ת אבן יקרה (ווייס), סי' ה ד"ה ומעתה חובה, על פי גנת ורדים הנ"ל. שו"ת דרכי שלום (שבסוף דעת תורה למהרש"ם, יו"ד, א) סי' ז: אין הציבור נחשב 'מוחזק', משום שכך וכך צריך להוציא את הכסף. ור' שו"ת ארץ צבי (פרומר), סי' קג ד"ה ואף אם וד"ה מ"מ וד"ה מש"כ דהיכא. ע"ע לקמן הערה 287: דעת הראי"ה שירושת זרעו היא מהתורה, בעוד שירושת קרובים שאינם זרעו אינה אלא מדרבנן.

93. שו"ת אבני חפץ (לעווין) סי' מז אות ז: כנגד ספק האיסור בכך שהציבור לא ממנה את היורש, יש ספק איסור על היורש אם הוא מתמנה שלא ברצון הציבור.

94. שו"ת זרע אמת, או"ח סי' ט; חקרי לב, או"ח סי' כ ד"ה ומיהו במינוי; שו"ת תשורת שי, סי' עד וסי' תקעו; שו"ת אפרקסתא דעניא, ד, חו"מ סי' שד ד"ה ובשו"ת תשורת שי, וסי' שה ד"ה מכל מה (ושם בסי' שד ד"ה ולכאורה מדברי, כתב שהירושה מדאורייתא); מנחת אשר, שם, אות ג ואות ה. עוד על טענת 'קים לי' בירושת משרה, עי' שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מו (נדפס גם בפסקי דין רבניים, יא, עמ' 113), שהציבור נחשב 'מוחזק' בממון, בעוד שהיורש 'מוחזק' בשררה. לכן, אם הציבור רוצה רב, הם אינם רשאים למנות רב אחר אלא אותו, ברם הציבור יכול לטעון שכלל אינם רוצים למנות רב.

95. שו"ת שמחת יו"ט, או"ח סי' ו, על פי דברי הרמ"ע מפאנו (להלן הערה 225), ושייתכן שגם הריב"ש (סי' רעא) וסיעתו (להלן הערה 214), מודים לזה; ברכות מים, חו"מ ז (קנט ע"א ד"ה ולפק"ד), עיי"ש שתמה על הגנת ורדים, מניין לו שזה דאורייתא ולא אסמכתא. ועי' להלן הערה 227.

96. חקרי לב, או"ח סי' עא ד"ה והואיל, ועי' שם סי' טו וסי' יח ד"ה והנה. הרשב"א (שו"ת, א, סוף סי' ש) התייחס לחזן, וכתב שיש בו ירושה (ראה להלן הערה 197), והזכיר בדבריו שכך מנהג המקומות. אחרונים נחלקו בדעתו, בשאלה אם הירושה בחזן היא רק מחמת מנהג או מעיקר הדין: יש שסברו שהבן יורש מעיקר הדין: חקרי לב, או"ח סי' טו; שו"ת אבני נזר, יו"ד שיב אות לה (ושכן מוכח מהרמ"א או"ח נג, כה, שפסק כרשב"א בלא להזכיר

ה. ירושת מלוכה במלך שלא נמשח או לא התמנה

יש אומרים שהגורם לירושה הוא משיחה בשמן המשחה,[97] ולכן מלך שלא נמשח בשמן המשחה, כגון מלכי ישראל,[98] אין בנו יורשו.[99] בהתאם, יש שכתב שמלך

את המנהג); ע"ע שו"ת דברי ריבות, סי' קטז. ויש שסברו שרק מחמת המנהג הבן יורש: שו"ת זרע אמת, שם; שו"ת חת"ס, או"ח סי' יב; ערוך השולחן, או"ח נג, כז-כח. ועי' בשו"ת דבר שמואל (אבוהב), סי' מז ד"ה אבל וד"ה אמנם: הסתפק בכוונת הרשב"א, ונטה לבאר שהרשב"א עצמו הסתפק בשאלה האם יש ירושה בחזן, ומשום כך הסתמך על המנהג. בטעם הדבר שלשיטה זו, בחזן אין הירושה מן הדין, יש שביארו שזו אינה שררה אלא מצווה: שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' כד; שו"ת מהרש"ם, ב, סי' קעו. ויש שביארו שאם יש מנהג שאין ירושה, אין ירושה (ראה להלן הערה 235): שו"ת שם אריה, או"ח סי' ז ד"ה והנה בתשובת; שו"ת מהרי"א הלוי, ב, סי' כד; שו"ת דברי מלכיאל, שם; או משום שאין ירושה בתפקידים של קדושה: שו"ת חת"ס, או"ח סי' יב (ראה להלן אות יג: ירושת רבנות ומשרות-קדושה); או משום שזה תפקיד עבור תשלום: תורת חיים (סופר), או"ח נג, כו, וראה להלן הערה 199.

97. משמעות הרמב"ם כאן, שכתב: "מאחר שמושחין... כיוון שנמשח", וכן דקדקו בדבריו חקרי לב, או"ח סי' קכ (דף רמח); מערכי לב (חזן), א, דרוש מא דף פט; שו"ת טוב טעם ודעת, א, סי' רטז ד"ה והנה לשון הרמב"ם, וכתב שמטעם זה, דווקא במלוכה משמרים לקטן (ראה להלן הערה 151); חמדת ישראל (פלאצקי), נר מצוה אות פט ד"ה עוד כתב; ר"ב רבינוביץ תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות', התורה והמדינה, ד (תשי"ב), עמ' סז-סט; אמת ליעקב (קמינצקי), נזיקין ב, בעניין משיחת מלך, אות א, עמ' מה, בהסברו הראשון (ועי' שם בביאוריו האחרים, ולהלן הערה 102); תורת המלך (אריאלי), עמ' לט; שיעורי הגרי"ד (מוה"ק; כריתות ה ע"ב עמ' עט); מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות יא; להורות נתן, בראשית מט, י אות א-ב; שו"ת יחל ישראל, סי' קז, וכתב שיש שתי סיבות לירושה. ועי' עוד באר מרים, כאן אות ב; אמרות מלך, חידושים, מג; להלן הערה 101. כן משמעות סמ"ג, עשין קיד: "וזכה על ידי כך", וראה ר"ב רבינוביץ תאומים שם, באר מרים שם, ואמרות מלך שם; אברבנאל, שמות ל, כב, ד"ה העיקר הז', ושמואל א' ט, ד"ה הטענה השביעית: אין ירושה בשאר שררות, עיין להלן הערה 187; אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף מד ע"ג; רנת יצחק, מלכים א' א, לד. ור' מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' יג. יד פשוטה, כאן ד"ה מאחר: מטעם זה המלוכה דווקא לזרע שלמה, שנמשח (וראה להלן אות כט1).

98. על אי משיחת מלכי ישראל, ראה להלן ה"י.

99. חקרי לב, שם; מערכי לב, שם; להורות נתן, שם; וראה להלן ה"ט. לגבי

שנמשח, אף על פי שבפועל עדיין לא התמנה,[100] בנו יורש את זכותו.[101] ויש חולקים וסבורים שלא המשיחה היא הגורם לירושה, אלא מינוי המלך.[102] יש שכתב שאין בן המלך יורש, אלא אם כן אביו הומלך ע"פ נביא, שנאמר: "אשר יבחר ה' אלוקיך".[103]

ו. הצורך בנביא ובבית דין במינוי יורש

יש אומרים שאף על פי שהעמדת מלך בתחילה אינה אלא על פי נביא ועל פי בית דין של שבעים זקנים,[104] במלך שיורש את אביו אין צורך לא בנביא ולא בבית דין.[105]

ירושת שאר שררות שאין בהן משיחה, ישנו ריבוי מיוחד, עי' להלן הערה 185 והלאה. ועי' להלן הערה 151: הסוברים שאין משמרים שאר שררות, וביאר בטוב טעם ודעת (לעיל הערה 97) שהטעם לכך הוא שאין בהן משיחה. ועי' אמרות מלך, חידושים, מג; אמת ליעקב, שם עמ' מח-מט: המשיחה היא הגורמת לכך שגם לאחר שהייתה הפסקה בירושה, המלכות תחזור לבית דוד.

100. עיין לעיל ה"ג אות א1.

101. מנחת אברהם (שפירא), שם, אותיות יא-יב, ושלל הנחה שאין ירושה במינוי בלא משיחה, שכן בשאר שררות יש ירושה למרות שאין מינוי. והוסיף, שירושת מלכות דוד מחמת המשיחה עדיפה על ירושת שררה, שכן היא אינה פוקעת גם כאשר יש בן רשע; וראה אמת ליעקב, שם. על פקיעת הירושה בבן רשע, עי' להלן הערה 309; על ירושה במלכות כשהבן רשע, עי' להלן הערה 242.

102. אמרות מלך, שם, ותורת המלך (צדוק), עמ' קכז, בדעת ספר החינוך, מצווה תצז, שלא כתב: 'מאחר שנמשח', אלא: "מאחר שנתמנה". ועי' אמרות מלך, שם, בביאור דעת הרמב"ם. ועי' באר מרים, אות ב ד"ה ומעתה נראה: מכך שבשאר שררות יש ירושה, מוכח שלא המשיחה גורמת את הירושה, וכוונת הרמב"ם והסמ"ג הנ"ל היא שמשיחת המלך הראשון מספיקה למלכים הבאים, ואין צורך למשוח אותם בעת מינוים; אמת ליעקב, שם עמ' מו בהסברו השני; מלך ביפיו (קפלן), עמ' סט. כן עולה גם לסוברים שיש ירושה גם במלכי ישראל, עי' להלן הלכה ט אות א.

103. צפנת פענח (מהרי"ט), פרשת בהעלותך סוף דרוש שלישי. לשיטה זו, הירושה במלכות שונה מירושת שררה, שכן בעוד שבני פרנסי ישראל יורשים את שררת אביהם, הרי שבני מלכים שלא נבחרו ע"פ נביא מאת ה' אינם יורשים מלכות. ועי' עוד להלן הערה 187.

104. לעיל ה"ג.

105. אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, כו ע"א; שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה אבל האמת; ערוך השולחן העתיד, הל' מלכים עא, ח; גנזי ראיה, להלן בשילהי ספרנו, על פ"א ה"ג, וראה בהערה שם,

ויש שכתבו שאף על פי שאין צורך בנביא למנות את הבן היורש, מכל מקום יש צורך בבית דין.[106]
אף בין הסוברים שיורש אינו צריך נביא ובית דין, יש שכתב שאין דיני המלך חלים עליו אלא אם כן מינוהו.[107] ויש שביארו שהמינוי בבן המלך, לא נועד אלא לבדוק

שכן משמע מדבריו בשו"ת משפט כהן, סי' קמד, אות טו-א, ד"ה ומ"ש; משנת יעבץ, יו"ד סי' לו (לא התייחס בפירוש לנביא), והבחין בין מלך לכהן גדול; מרגליות הים, סנהדרין כ ע"ב אות ט; חק ומשפט (גרשוני), הל' סנהדרין פ"ה ה"א עמ' רטו ד"ה ובירושלמי, והוסיף שכך הדין גם אם יש מחלוקת על הירושה, עיין להלן הערה 120; ר"ב רבינוביץ תאומים (לעיל הערה 97), פ"ג אותיות יא-יב, וכתב כן אפילו במקום שיש מחלוקת; מלך ביפיו (קפלן), עמ' ע-עא; דרכי חושן, חו"מ רעו, ו עמ' קס. רש"י, סוכה כז ע"ב, מנה רק את שאול ודוד כמלכים שהועמדו על ידי נביא, ומשמע שמלך בן מלך אינו צריך מינוי על פי נביא. כן הוכיח במקדש יחזקאל (ראטער), הל' מלכים פ"א ה"ג.

106. חסדי דוד, סנהדרין ד, ב; היכל מלך, על פ"א ה"ג, ומשמע מדבריו אפילו במקום שיש מחלוקת; מהרי"ל דיסקין על התורה, דברים יז, יד-טו (מהדו' ירושלים עמ' קכו), הובא בספר באר ראי (קצנלנבוגן) הל' מלכים פ"א ה"ג עמ' תפד; מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ה אות ב; חזון יחזקאל, על תוספתא סנהדרין ג, ב, חידושים ד"ה אין מעמידין; שו"ת ציץ אליעזר, ב, סי' כח אות ח ד"ה עוד נראה: למדו כן מסגנון הרמב"ם בהל' סנהדרין פ"ה ה"א, שם הזכיר הרמב"ם את הצורך בבית דין, למרות שלא דיבר על העמדת מלך "בתחילה" ולא הזכיר את הצורך בנביא; שו"ת תירוש ויצהר, תפארת בנים סי' נז, הערות לדברי הרמב"ם פ"א ה"ג. חקרי לב, או"ח סי' קכ ד"ה ואגב ק"ל, הבין ש"בתחילה" היינו במלך ראשון שממונה על ישראל, והעיר על דבריו באבות הראש, דף כו ע"א. אבות הראש, שם, ביאר (לפי שיטתו לעיל), שאין לחלק בין נביא לסנהדרין, ואם אין צורך בנביא, אין צורך גם בסנהדרין, והרמב"ם בהל' סנהדרין לא פירט את כל הדינים, ועי' שם, הערתו על דברי ההיכל מלך. ועי' יריעות שלמה (פיינזילבר), הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ ד"ה כשימות: מהרמב"ם עולה שצריך למנות על פי סנהדרין, בעוד שמהספרא ומהגמרא בר"ה משמע שאין צורך במינוי. חקרי לב, או"ח סי' קכד, בנוגע לכה"ג: את הבדיקה אם היורש ממלא מקום אביו, עושים בית דין, מלך וכהנים. ועי' להלן הערה 257. טעם שיטה זו עי' לעיל פ"א ה"ג הערות 18, 19.

107. שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה אבל האמת. מהגמרא, ראש השנה ב ע"ב, ורש"י שם ד"ה דאימנו עליה, הוכיחו אחרונים שגם מלך בן מלך צריך מינוי, שכן נאמר שם שלא די בכך שנמנו וגמרו השרים למנות את בן המלך, אלא עליו גם לעמוד בפועל, ורק אז מתחילים למנות את שנות מלכותו: טורי אבן, שם; מהר"ץ

ולוודא שהבן ראוי למלכות.[108] ויש אומרים שאין צורך במינוי מלך בן מלך.[109] יש שכתבו כי לשיטה זו, כאשר יש מחלוקת אם לקבלו, יש צורך במינוי.[110]

חיות, ר"ה שם; ערוך לנר, ר"ה שם; שו"ת חת"ס, או"ח סי' יב; שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' רכח; שו"ת מהרי"א הלוי, ב, סי' לא; שו"ת נטע שורק, חו"מ סי' א ד"ה טעם שני; שו"ת מנחת שי (שור), א, סי' נ ד"ה אך; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' ה אות ג, סי' שיב אות יא; שו"ת ארץ צבי (פרומר), סי' קג ד"ה אמנם כ"ז וד"ה ובזה יובן.

במשפט המלוכה, ה"א, ביאר כך את דברי הספרי, פרשת שופטים פִּסקה קנז: "'שום תשים' - מת, מנה אחר תחתיו", מכאן שיורש טעון מינוי; וכ"כ במשנת יעבץ, יו"ד סי' לו, גם לירושלמי, סוטה פ"ח ה"ג, אך סבר שאין זה מוסכם על הבבלי, כריתות ה ע"ב. על פי זה פסקו בשורת הדין, י, עמ' שצט, שבנו של רב, שהתמנה לאחר פרק זמן מסיום כהונת אביו, לא יקבל משכורת על התקופה שבין תפקוד אביו למינויו.

108. שו"ת חת"ס, או"ח סי' יב; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה ובזה מבואר. וראה מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ה אות ב: בדיקה זו צריכה להיות על ידי הסנהדרין.

109. ספרי דבי רב, על ספרי פרשת שופטים פִּסקה קנז ד"ה שום תשים; בבאר מרים, כאן, דייק כן מספר החינוך, סוף מצווה תצז, שביאר כי לאחר מינוי מלך המצווה לדורות היא להעמיד את היורש; כן עולה ממהרש"א ושפת אמת, ר"ה שם (אך עיין שו"ת בית יצחק יו"ד, א, סי' נט אות ג, מה שביאר בדברי מהרש"א); חסדי דוד (פארדו), ר"ה א, א; שו"ת צפנת פענח (וורשא, סי' רמח); דברי תלמוד (קפלן), עמ' ל, בביאור דברי רש"י ר"ה שם; מלבי"ם (מלכים א' יב, א). ועיין שו"ת נודע ביהודה קמא חו"מ סי' א שכתב שמלך בן מלך אינו צריך שימה, וע"ע לעיל ה"ד אות ה. מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ה אות ב: כן מוכח משבת ל ע"א, שדוד המלך ביקש לדחות את מיתתו משבת, והשיבו לו שיום זה שייך למלכות בנו, ומשמע שמיד במיתת האב מולך הבן (ויש להעיר ששלמה מונה למלך ונמשח עוד בחיי אביו: מלכים א', א). בהגהה לשו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב, אות כז: גם קודם למינוי נחשב למלך, אך מכיוון שישראל יכולים לחזור בהם ולא למנותו, אין זה נחשב ממניין שנות המלכים.

110. חסדי דוד, שם; שו"ת בית יצחק, שם; שו"ת צפנת פענח, שם (ור' שו"ת צפנת פענח החדשות, חו"מ סי' מה); וביארו כך את כוונת רש"י, ר"ה ב ע"ב. עי' גם בפני יהושע, ר"ה ב ע"ב, שמעלה אפשרות זו בביאור דברי רש"י, אך נשאר בצ"ע. להורות נתן, בראשית מט, י אות ד: המינוי הוא בירור שכל ישראל מסכימים להמלכת הבן, ולאחר שאין מחלוקת, הוא ממילא יורש את המלוכה. ועיין להלן אות ז: ירושה

ז. ירושה כאשר יש התנגדות של הציבור

הפסוק "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל"[111] מהווה מקור לירושת מלכות.[112] המילים "בקרב ישראל" נדרשו על ידי חז"ל:[113] "בזמן ששלום בישראל". פרשנים ופוסקים נחלקו בשאלה, האם יש ירושה במלכות ובשאר שררות בזמן שאין שלום בישראל, וכן בשאלה מה נחשב "אין שלום בישראל". בעקבות חז"ל, פסק הרמב"ם[114] שאין למשוח בן מלך אלא במקרה של מחלוקת או מלחמה. עם זאת, הרמב"ם לא כתב שאין ירושה כאשר הציבור מתנגד.[115]

1. במלוכה

יש שכתבו שאם אין שלום בתוך הציבור, אין הבן יורש את אביו.[116] יש שכתבו

כאשר יש התנגדות של הציבור.

111. דברים יז, כ.

112. רמב"ם, כאן.

113. הוריות יא ע"ב, כריתות ה ע"ב. על היחס בין דרשה זו לדרשת הספרי (לעיל הערה 11) שהירושה היא בכל השררות, עי' חקרי לב, או"ח סי' טו ד"ה איברא (ולהלן הערה 187); שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה והנה בהוריות; הרב ח"י ערנרייך, 'חקר בשאלת ירושת המינויין בישראל', אוצר החיים ד (תרפ"ח) עמ' יג-יד.

114. להלן פ"א הי"ב; הל' כלי המקדש פ"א הי"א; פיה"מ, כריתות פ"א מ"א.

115. כאן, ובהל' כלי המקדש פ"ד ה"כ.

116. משמעות פסיקתא זוטרתא (לקח טוב), פרשת שופטים ד"ה לבלתי: "שהמלכות ירושה בזמן ששלום בישראל"; רבנו גרשום, כריתות ה ע"ב; רש"י, כריתות ה ע"ב ד"ה בזמן ששלום, והוריות יא ע"ב ד"ה ירושה היא (ועי' להלן הערה 121, שיש שפירשו בדבריו אחרת); קרית ספר, כאן; תוס' יו"ט, כריתות פ"א מ"א ד"ה והסך; פני יהושע, ראש השנה ב ע"ב ד"ה בא"ד וטעמא דמלתא; קרבן העדה, שקלים פ"ו ה"א; שו"ת דברי מלכיאל, שם, וכתב שהתנגדות הציבור מועילה רק כשנובעת מחוסר התאמה של המועמד; כן כתבו אחרונים גם בדעת הרמב"ם (הנ"ל בהערות 114, 115, ולהלן הערה 121): חקרי לב, או"ח סי' יט ד"ה ויציבא מילתא וד"ה והחכם; שו"ת דרכי שלום (בסוף דעת תורה למהרש"ם, יו"ד א), סי' ו; שו"ת תשורת שי, מהדו"ק סי' תקעד (וביאר שהרמב"ם דיבר רק על משיחה, משום שאם המלך התמנה בסוף, בוודאי היה לו רוב); כלי חמדה, דברים יז, יד אות א' עמ' קטו; שו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות א; מכמני עזיאל, א, עמ' תכא; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מד. ועי' חקרי לב, שם: אין מחלוקת בין הרמב"ם הנ"ל לרש"י הנ"ל, ושניהם מודים שמדין ירושת נכסים אין ירושה בזמן מחלוקת, אך מדין מתנה יש ירושה גם כשיש מחלוקת, ושם, ד"ה ע"פ האמור: בכהן גדול זה מדין מתנה, ובמלך זה מדין

כי לשיטה זו, מצווה על העם להשלים עם היורש ולמנותו.[117] ויש שכתב שאין הדבר אמור אלא רק במלך מבית דוד, אבל העם יכול להתנגד למינוי בן מלך שאינו מבית דוד.[118] ויש שכתב שכלל אין חובה על העם לרצות את היורש.[119] יש אומרים שגם לשיטה זו, הזכות למלוך עוברת בירושה, אלא שכאשר יש מחלוקת יש צורך בהעמדה מחדש, וזו נעשית על ידי משיחה.[120]
ויש שכתבו שגם כאשר יש מחלוקת, הבן יורש את מלכות אביו, אלא שבמקרה כזה צריך למשוח אותו, על מנת לסלק את המחלוקת.[121]
על הגדרת מחלוקת, ראה לקמן, הלכה יב אות ה.

ירושה. ועי' שו"ת תשורת שי, שם ד"ה ובזה י"ל, בדעת הרמב"ם בפירוש המשנה הנ"ל: אף אם העם אינו רוצה בזרע דוד, הדבר אינו בסמכותו, משום שהבחירה בדוד היא בחירה אלקית, ורק מלך שהומלך על ידי ישראל, בסמכותם להורידו.

117. שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אותיות י, טו, יח, בדעת רש"י שהוא 'חיוב'; שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' רכח; שו"ת מנחת שי (שור), א, סי' נ ד"ה אך; תורת חיים (סופר), או"ח נג, כו ד"ה ויש מקשים. עי' באר מרים, להלן הי"ב ד"ה ובזה י"ל, בביאור העניין.

118. דברי בן המחבר בשו"ת אבני נזר הנ"ל, אות כד.

119. חקרי לב, שם ד"ה וברור וד"ה וכן נראה, בדעת רש"י שם; שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה ובהא נכונים; שו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות א: כתב זאת אפילו ביחס למלך שכבר מכהן, והוכיח כן מרחבעם, שעם ישראל התנגד לכהונתו, "ולא יעלה על דעת שכל ישראל עברו על מצות התורה" ור' להלן אות כו: סילוק מלך שאין העם רוצה בו.

120. חידושי ר' אריה לייב (מאלין), ב, סי' נח אות ב; עי' הדרת מלך (מילר), לעיל פ"א ה"ג, ולהלן פ"א הי"ב: צריך נביא ובי"ד בהעמדה זו, ועי' עוד רלב"ג ואברבנאל, מלכים א' א, לח, ואבות הראש, קונטרס שמן ראש, דף כו ע"א ד"ה תו. ראה חק ומשפט (גרשוני), סנהדרין פ"ה ה"א עמ' רטו ד"ה ובירושלמי; ואמרות מלך, כאן, חידושים מו, שכתבו כן בדעת הרמב"ם המובא להלן.

121. כן כתבו אחרונים בדעת הרמב"ם הנ"ל, בהערות 114, 115, שכתב בפשיטות שהמלך יורש, ורק את המשיחה התנה בכך שאין מחלוקת, ועולה שירושה קיימת גם בשעת מחלוקת, אלא שיש צורך במשיחה: חקרי לב, או"ח סי' יט ד"ה כי על כן וד"ה ויש לדקדק, וראה שם בביאור הסוגיא לדעת הרמב"ם, וסו"ס יח ד"ה ויש לי לצרף (ור' לעיל הערה 116); שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אותיות ג, ט, יט; מעשי למלך, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ אות א; שו"ת שאילת שלום (טויבש), תנינא סי' רעו ד"ה ומה שחתרו (וכתב כן גם בדעת רש"י, הוריות יא ע"ב, אך יצוין שלא כך הבינו אחרונים אחרים בדעתו); שו"ת מהריא"ץ, א, או"ח סי' ד אות ח גם בדעת רש"י; שו"ת צפנת פענח (החדשות), חו"מ סי' מז;

2. בשאר שררות

כשם שנחלקו ביחס למלך, אם בנו יורשו כאשר יש התנגדות של הציבור, כך נחלקו לגבי שאר שררות שנלמדות ממלך. ויש שהבחינו בין מלך לשאר שררות, שבמלך יש ירושה גם כאשר יש התנגדות של הציבור, בעוד שבשאר שררות אין ירושה כאשר יש התנגדות.[122]

יש הסוברים שאין הבן יורש, כאשר יש התנגדות של הציבור.[123]

חדושי הגרי"ז, כריתות ה ע"ב; להורות נתן, בראשית מט, י אות ה; עי' מאירי, שקלים פ"ו מ"א ד"ה וכל שנמשח למלך: המשיחה היא לפרסום, ועי' להורות נתן, שם, בדעתו; שו"ת בית שערים, יו"ד סו"ס שלד ד"ה ואחרי כל, ובסיכום התשובה דין א (וראה שם, ד"ה לכן נ"ל וד"ה ובהא); רנת יצחק, מלכים א' א, לד, בדעת המיוחס לרש"י, דברי הימים א' כט, כב, שכתב שמטרת משיחת שלמה הייתה הוצאה מלב החולקים, ולא שבמחלוקת בטלה הירושה. בחקרי לב, שם ד"ה איברא וד"ה ובר, כתב ראיה לשיטת הרמב"ם: לסוברים שאין ירושה כאשר הציבור מתנגד, קשה להבין כיצד ייתכן שהמצווה תלויה ברצון הציבור, ראה לעיל הערה 119, ולהלן פ"א הי"ב אות ה3. ר' נחלת אהרן (מילבסקי), פי"א ה"ד סי' טז ענף ה: כתב גם בדעת רש"י, כי כאשר קיימת מחלוקת יש ירושה, אלא שצריך משיחה מחדש.

122. שו"ת צפנת פענח (החדשות), חו"מ סי' מז; באר מרים, להלן הי"ב ד"ה ובזה י"ל ולהלן פ"א הי"ב אות ה3.

123. שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' רכח; שו"ת שואל ומשיב, מהד' קמא, ב, סי' יז, ומהד' תליתאה, ב, סי' קיז, וכתב בדעת הרמב"ם ש'מחלוקת' היא דווקא בין הבנים היורשים (ר' להלן פ"א הי"ב אות ה הערה 35); שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה ובזה יתישבו, ד"ה ובהא, וד"ה ואחרי כל, ובסיכום התשובה אות ג, ביחס למינוי של קדושה; דברי בן המחבר בשו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אותיות כ-כט, בשם אביו, שחזר בו מדבריו שלהלן הערה 124, ובשם ר"י מקוטנא (בעל הישועות מלכו) ורח"א מקאליש (בעל שו"ת נפש חיה), שכדי לרשת רבנות צריך רוב בניין ורוב מניין; שו"ת תשורת שי, סי' תקעד, וסי' תקעו; שו"ת צפנת פענח (החדשות), חו"מ סי' מז, וחילק בין מלך לשאר שררות; שו"ת נשמת חיים (ברלין), חו"מ סי' נה אות ב וסי' נו, ותלה את הדבר ברוב האנשים, עי' להלן הערה 125; שו"ת פסקים וכתבים (הרצוג), ט, חו"מ סי' פו אות ד; שו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות ב, והוכיח כן מברכות כז ע"ב שמינו את ר' אלעזר בן עזריה לנשיא אף על פי שלא היה משושלת הנשיאות, והוסיף שהרמ"א, יו"ד רמה, כב, שינה מלשון הרמב"ם, וכתב שהבנים קודמים לאחרים, כדי לרמוז לזה; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), סוף סי' מה (נדפס גם בפסקי דין רבניים, יא, עמ' 112). ועי' לעיל הערה 116: הסוברים כן בירושת מלוכה.

ויש הסוברים שהשררה עוברת בירושה, גם כאשר הציבור מתנגד למינוי.[124] יש שכתב שאם מיעוט הציבור רוצה למנות את היורש, שומעים לו נגד הרוב.[125] יש שכתב שכדי להכריע מה היא דעת רוב הציבור, צריך להושיב בית דין.[126] יש שכתבו שהתנגדות שמונעת את ירושת הבן, אינה אלא התנגדות שנובעת ממגרעות שקיימות ביורש.[127] ויש שאמרו שאף התנגדות מטעמים אחרים מונעת את מינוי היורש.[128] התנגדות מחמת שוחד אינה תקפה.[129]

יש שכתבו שאף על פי שהירושה תלויה ברצון הציבור, ובהתנגדותו אין הבן יורש, מכל מקום מצווה על הציבור שלא לבטל את הירושה.[130] אם הציבור נותר בהתנגדותו, אין להכריחו למנות את היורש.[131] יש שכתב שאין חובה על הציבור למנות את היורש.[132]

124. כן למד בשו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות יט, משו"ת מהרשד"ם, יו"ד סי' פה, ושו"ת גנת ורדים, כלל ג סי' ז וסי' ח (ופוסקים נוספים), שדנו על ירושה בשררה, ולא התייחסו לדעה שלפיה אין ירושה בגלל המחלוקת; חקרי לב, או"ח סי' יט ד"ה וע"פ האמור; שו"ת אבני נזר, יו"ד יו"ד סי' שיב אותיות ג, ט, יט, על פי שיטת הרמב"ם, שלדידו התנגדות ציבור אינה נחשבת 'מחלוקת' (עי' להלן פ"א הי"ב הערה 35), ושמחלוקת אינה מפקיעה את הירושה (עי' לעיל הערה 121); שו"ת שאילת שלום (טויבש), תנינא סי' רעו ד"ה ומה שחתרו; שו"ת דרכי שלום (בסוף דעת תורה למהרש"ם, יו"ד, א), סי' ו, בדעת הרשב"א, א, סי' ש, אך כתב שייתכן שאין זה אלא כאשר יש מיעוט שחולקים על המינוי; שו"ת אמרי יושר (אריק), א, סי' קלב סוף ד"ה ע"ד טענות.

125. שו"ת מהרש"ם, ד, סי' קמג. שו"ת נשמת חיים (ברלין), חו"מ סי' נו: אם הרוב מתנגדים, אינו יורש, משום שזה נחשב מחלוקת, אך כאשר רק מיעוט מתנגדים, אין בסמכותם לבטל את הירושה.

126. שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מו (פסקי דין רבניים, יא, עמ' 114).

127. שו"ת דברי מלכיאל, ה, סוף סי' כד; שו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות ב ד"ה דון מינה.

128. שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), שם, סי' מד אות ה (פסקי דין רבניים יא, עמ' 102) על פי דברי מהר"ם שיק, להלן הערה 130.

129. שו"ת דרכי שלום, שם, סי' ז; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), שם (פסקי דין רבניים, שם, עמ' 98 ועמ' 102).

130. שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' רכח; שו"ת צור יעקב (הורוויץ), א, סי' קעז סוף ד"ה והנה בעיקר; שו"ת פסקים וכתבים (הרצוג), ט, חו"מ סי' פו אות ג.

131. שו"ת מהר"ם שיק, שם; שו"ת פסקים וכתבים, שם, על פי מהר"ם שיק; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), שם, סי' מד וסי' מו (נדפס גם בפסקי דין רבניים, יא, עמ' 101, ועמ' 114), על פי מהר"ם שיק.

132. דברי בן המחבר בשו"ת אבני נזר, שם, אות כד. שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי'

לסוברים שכאשר הציבור מתנגד אין הבן יורש, יש מי שכתב שאם הציבור התנגד פקעה הירושה, אף אם לאחר מכן הציבור רוצה בו.[133] ויש סוברים שאף אם בתחילה הציבור התנגד, הירושה לא פקעה, ואם לאחר זמן הציבור נמלך ורוצה בו, הרי הוא יורש.[134]

ח. שימור התפקיד כאשר היורש קטן; מינוי מלך קטן

יש ממלכי יהודה שהתמנו עוד לפני שמלאו להם שלוש עשרה שנים.[135] דעת הרמב"ם וראשונים נוספים[136] היא, שכאשר הבן קטן ועדיין אינו ראוי למלוך, משמרים לו את המלוכה.[137] הרמב"ם למד דין זה מהמלכת יואש,

פב: הציבור צריך להגיד דעתו לשם שמים, ר' עוד להלן הערה 257.

133. שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות יד ואות כג.

134. שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), שם, סי' מד (נדפס גם בפסקי דין רבניים, יא, עמ' 101), ועי' לעיל הערה 90.

135. יואש מלך בגיל שבע - מלכים ב' יב, א ודברי הימים ב' כד, א; מנשה מלך בגיל שתים עשרה - מלכים ב' כא, א ודברי הימים ב' לג, א; יאשיהו מלך בגיל שמונה - מלכים ב' כב, א ודברי הימים ב' לד, א. כן גם אצל שלמה - במקראות עצמם אין הדבר מפורש, ראה מלכים א' ג, ז, שם נאמר על שלמה "נער קטן" (וראה רש"י שם), ובדברי הימים א' כט, א נאמר עליו "נער ורך" (וראה רד"ק שם), אך הדבר מפורש בחז"ל: בספרי, דברים פסקה שנז, ז, נאמר ששלמה חי חמישים ושתים שנה, ובמלכים א' יא, מב נאמר שמלך ארבעים שנה, ואם כן, שלמה מלך בגיל שתים עשרה, וכן מפורש בסדר עולם, פי"ד. במלכים א' יד, כא נאמר שרחבעם מלך בגיל ארבעים ואחת, ומכיוון ששלמה מלך ארבעים שנה, נמצא שרחבעם בן שלמה נולד בחיי דוד, ועי' יבמות עז ע"א.

136. מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה זה שאמרנו; חינוך, מצווה תצז; אברבנאל, הקדמה לספר שופטים, ההבדל החמישי. שו"ת זרע אברהם חו"מ סי' כא ד"ה ומעתה: הטעם לשימור המלוכה הוא שהקטן כאנוס, ויכול לומר: אני רוצה להתמנות ודבר אחר מעכבני; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב: משמרים את המלוכה על מנת למנוע מחלוקת, ועל פי זה כתב שזה רק במלכות, עיין להלן הערה 151.

137. הרמב"ם, כאן, הוכיח דבר זה מכך שיהוידע מינה את יואש למלך, מלכים ב' יא. בחקרי לב, או"ח סי' יח ד"ה ואיך שיהיה, הקשה שאין הוכחה ממינויו של יואש, שהרי לא היה מישהו אחר מזרע דוד; ובשו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב יישב, שאם קטן אינו נחשב, היו צריכים למנות מישהו שאינו מזרע המלוכה. חקרי לב, או"ח סוף סי' יח ד"ה ויש לי לצרף וד"ה ולמאי דאתינן, הסתפק אם לסוברים

שהתמנה למלך כבר בגיל שבע. יש שהבינו כי לדעת הרמב"ם אין למנות מלך קטן,[138] ומינוי יואש נבע מכך שבאותם דורות, הגדלות ההלכתית היתה כבר בגיל מוקדם.[139] ויש שביארו שאין כוונת הרמב"ם לגדלות הלכתית, אלא ליכולת ניהול ממלכה.[140] ויש שסבר שמינוי יואש מלמד שאפשר למנות גם מלך קטן,[141] ובלבד שיש בו קצת דעת.[142]

1. כיצד נוהגים כאשר יורש המלך הוא קטן

כאשר היורש הוא קטן: יש אומרים שממנים זמנית אדם אחר, עד שיגדל הקטן ויקבל את תפקידו.[143] ויש אומרים שממתינים עד שהקטן יגדל, ואין ממנים אדם אחר.[144] ויש שאמר שממנים את הבן בקטנותו, אף שאינו משמש כמלך בפועל,

שבשעת מחלוקת אין ירושה (עיין לעיל הערה 116) אין משמרים את המלוכה, שכן לשיטתם אין הוכחה ממינוי יואש, שהרי אצל יואש הייתה מחלוקת - מעשה עתליה, ולפי זה, מינויו של יואש בהכרח לא היה מדין ירושה אלא מרצון העם.

138. שו"ת דברי יציב, חו"מ סי' פח אות ה; חבצלת השרון (קרליבך), שמות עמ' לד. כן נראית דעת המפרשים שהשימור הוא המתנה ולא מינוי בהיותו קטן, ראה להלן הערות 143-144. כך ביאר גם בנחלת אהרן (מילבסקי), סי' ד ענף ד, אלא שסבר כי 'קטן' אינו בשנים אלא ביכולת לנהל ממלכה, כדלהלן.

139. שו"ת דברי יציב, שם, על פי תוס', סנהדרין סט ע"א ד"ה בידוע (ועי' השתנות הטבעים בהלכה, עמ' יט, ובהערות שם). ראה תומים, ז, ג. וראה חבצלת השרון, שם, ותורת המלך (צדוק), סי' ב הערה מא.

140. מעט צרי (בסוף ישועות מלכו), על הרמב"ם הל' מילה פ"א הי"ח; נחלת אהרן (מילבסקי), סי' ד ענף ד; עלי תמר, הוריות פ"ג ה"ב ד"ה מלך בן מלך; תורת המלך, שם; חבצלת השרון, שם; שו"ת ארחותיך למדני, ג, סי' עו, ממשמעות שו"ת מהריט"ץ החדשות, סי' קיח.

141. חקרי לב, או"ח סי' יח ד"ה והנה בעתה: זו כוונת הרמב"ם ב"משמרין", ראה להלן הערה 145; דורש טוב לעמו (שטרן), עמ' תקיב; שו"ת ארחותיך למדני, שם.

142. חקרי לב, שם, ד"ה באופן שלבי, ד"ה אך בזאת, ד"ה וראיתי בת"כ, וד"ה ולכל הדברות.

143. מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה זה שאמרנו, וכתב, שם ד"ה משיחה זו, ששאול מונה כמלכות ארעית, כממונה וגזבר, עד שיהיה בשבט יהודה מי שראוי למלוך. ועיין להלן הערה 360. וראה להלן הערה 154, מי שביאר כך את השימור, בנוגע לשאר שררות.

144. משחא דרבותא (ר' שלמה אלפאסי), ב, או"ח סי' נג, לא ע"ב; שו"ת משפטים ישרים, א, סי' קז, וכתב שאם אין אפשרות ממנים אדם אחר; כלי חמדה, דברים יז, יד אות ד עמ' קיח; אגם מים (גלאנצר, מהד' תשנ"ה), עמ' קד; מקור חסד (מרגליות),

ושרי המלוכה ממלאים את תפקיד המלך עד שיגדל.[145]
לגבי חיוב מצוות המלוכה במלך קטן, ראה בהערה.[146]

על ספר חסידים, סי' תשנז. ראה להלן הערה 155. ר' שו"ת בית שערים יו"ד סי' שלד ד"ה ובזה אפשר ליישב, ושו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מג אות ג: מכיוון שהמצווה היא לשמר את המלכות, אין בהמתנה זו ביטול מצוות עשה של מינוי מלך.

145. חקרי לב, או"ח סי' יח, וביאר (ד"ה וכבר) שההמתנה עם מינוי יואש הייתה מחמת שלא יכלו עדיין להרוג את עתליה. וכתב שמדברי ר"י אריפול (גנת ורדים שם, ח), נראה שהבין את דברי הרמב"ם שלא ממנים אף אחד לתפקיד. ור' עוד בחקרי לב סי' יט ד"ה והנראה, ועיין לעיל הערות 141-142; שו"ת מהרי"א ענזיל, סי' סח ד"ה נחזור. בחקרי לב, שם ד"ה באופן שלבי, וד"ה אך יש קצת, וד"ה וראיתי בתו"כ, הסתפק - לפי דרכו, שהשימור הוא מינוי של הקטן - אם גם כאשר הקטן אינו בר דעת, יש למנותו ולשמר את המלוכה, או שבמקרה כזה ממנים אדם אחר והקטן איבד את זכותו. באמרות מלך, כאן, ביאורים לג, העיר על ספקו שגדלות באה ממילא, ואינה דומה לבן, שאינו ראוי שאיבד זאת זכותו. לשיטה זו, שימור הוא רק במלך ולא בשאר שררות, ראה להלן הערה 151, ובשאר שררות אין ממנים קטן. עי' חידושי בתרא על המסביר, סנהדרין יד ע"א אות קיג, אשר דן בשאלה כיצד מועילה המלכת מלך קטן בעוד שעדיין אינו בר דעת.

146. אם מלך קטן יכול לקרוא את פרשת הקהל, ראה קונטרס זכר למקדש (האדר"ת), פ"א סוף אות א; 'בהלכות קריאת התורה', מוריה קלז-קלח, עמ' יט אות ז, שהסתפק בזה (וראה שער העזרה, סי' פז, שמביא ספק זה); הגהות רא"ג הורוויץ לקונטרס זכר למקדש, אות יא: מלך קטן אינו קורא בהקהל, משום שאין זה כבוד הציבור; שו"ת ארחותיך למדני, ג, סי' עו: מלך קטן יכול לקרוא פרשת הקהל. כתיבת ס"ת על ידו ועל ידי שליח - עי' מלבי"ם, מלכים ב' יא, יב; שו"ת השבי"ט, ה, או"ח סי' צו; תורת המלך (צדוק), סי' ו הערה ד; שו"ת ארחותיך למדני, שם; ועיין להלן פ"ג ה"א.

אשת מלך קטן, האם נאסרת על אחרים - עי' תורת המלך (צדוק), סי' ג הערה מד; ועיין פ"ב ה"ב אות ב.

קטן שמלך, האם מוציא למלחמה: בדורש טוב לעמו, שם, כתב שמלך קטן אינו מוציא למלחמה, משום שלמלך קטן יש רק דין של ירושה אך אינו מתפקד כמלך ממש. בחקרי לב הנ"ל ד"ה והנה בעתה, משמע שניתן למנות מלך קטן לא רק מדין ירושה. לגבי דין על ידי מלך קטן, ראה שבת נו ע"ב, שיאשיהו החזיר את כל הדינים שדן בהיותו קטן, ובתומים, שם, כתב שבדיעבד דינו דין גם בהיותו קטן, וכתב שבימיהם היו גדולים כבר בגיל זה. מערכי לב (חזן), דרוש כח, נח ע"ב: מכך ששלמה קיבל חכמה לשפוט (מלכים א' ג, ט-יב), מוכח שיש היתר למלך

2. שימור עבור מלך שאינו מבית דוד

יש שכתבו שהשימור נוהג רק במלכות בית דוד, ולא בשאר מלכים.[147] ויש שכתבו שהשימור נוהג גם במלך שאינו מבית דוד.[148]

3. מינו אדם אחר למלך

יש שכתב שאם מינו אדם אחר למלך במקום הבן הקטן היורש, איבד היורש את זכותו.[149]

ויש שכתבו שאם מינו אחר במקום היורש, כשיגדל היורש הוא יתמנה למלכות במקומו, וכפי שסילקו את עתליה ומינו את יואש.[150]

4. שימור בשאר שררות

יש אומרים שרק מלוכה משמרים ולא שאר שררות,[151] ולכן אם מינו אדם אחר

קטן לשפוט. זאב יטרף (הוברמן), נביאים ראשונים עמ' תסז: ייתכן שיאשיהו דן מדין מלך ולא כדיין.

147. שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ק, ב, סי' כ, ומהדורה תליתאה, ב, סי' קיז, הנ"ל; שו"ת משיב כהלכה (פרנקל), יו"ד סי' כא ד"ה והנה כעת; שו"ת אבני חפץ (לעווין), סי' מז אות ו, ואות ט, והוסיף שאולי גם בנשיאות של זרע הלל. עיין ספרי דבי רב, פרשת שופטים פִּסקה קסב ד"ה ברם, שכתב בתוך דבריו שאין ללמוד מיהוידע, משום שייתכן שדין זה הוא דווקא במלכות בית דוד.

148. עיין מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה זה שאמרנו: רק בזרע שאינו כשר, יש חילוק בין מלכות דוד למלכות שאינה מבית דוד (ראה להלן אותיות יח, ל), ולא בקטן; משמעות שו"ת מהרי"א ענזיל, סי' סח ד"ה נחזור; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מג אות א, ממשמעות הרמב"ם כאן שלא חילק.

149. חקרי לב, שם ד"ה ואיך שיהיה; שו"ת משפטים ישרים, שם; כלי חמדה, דברים יז, יד אות ד' עמ' קיח; אגם מים, שם; שו"ת עטרת שלמה, שם אות ג. עיין להלן הערה 176 והלאה. שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות ה: אם אחד האחים הומלך מחמת שהעם רצה בו, ואח"כ אחיו גדל בחכמה ונעשה מרוצה על העם - יש להמליך את השני, אלא אם כן הראשון נמשח בשמן המשחה. ע"ע שם, בסי' שיג. כלי חמדה, שם, חלק על האבני נזר.

150. שו"ת מהריט"ץ, החדשות, סי' קיח ד"ה ואעפ"י; שו"ת אבני חפץ (לעווין), סי' מז אות ו. עי' שאילת חמדת צבי (ולנר), ב, סי' ז אות יא. וע"ע לקמן, אות יא: מינו אחר במקום היורש.

151. שו"ת דבר משה (אמאריליו), א, סי' ב ד"ה אמנם כפי: כך המנהג; משחא דרבותא (אלפאסי), ב, או"ח סי' נג, לא ע"ב; ספרי דבי רב, פרשת שופטים פיסקה קסב ד"ה ברם, אך כתב זאת ביחס לכתר תורה,

אין ליורש זכות בתפקיד זה.[152]

ששונה לדבריו משאר שררות; חקרי לב, או"ח סי' יח, במסקנת דבריו, וכתב שלא שמענו מעולם שמשמרים לקטן, ובמקום שעשו כן, עשו מרצון הציבור וממידת חסידות, ולא מן הדין, ולמד זאת (ד"ה המורה מכל האמור) מכך שהרמב"ם כתב את השמירה רק בנוגע מלך ולא בנוגע לשאר שררות, והוסיף (ד"ה ואני הדל) לפי סברתו ששימור זה מינוי הקטן, שבשררות שאין אפשרות למנות אליהן את הקטן, הרי הוא נדחה מתפקידו, ואין שימור; שו"ת מהרי"א ענזיל, סי' סח ד"ה נחזור, שכן במלך אין תנאי שהבן ימלא מקום אביו (עי' להלן הערה 242, שכך שיטתו ורבים חולקים), ואפשר למנות אפוטרופוס שינהל את הממלכה כאשר הקטן מולך (עי' לעיל הערה 145); שו"ת מעשה אברהם, סי' כב, ע"פ המשחא דרבותא הנ"ל; שו"ת בית שלמה, או"ח סי' יג ויו"ד סי' כא ד"ה וכבר כתבנו, ע"פ אשל אברהם (אופנהיים), או"ח סי' נג, כה; שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ק, ב, סי' כ, ומהדורה תליתאה, ב, סי' קיז, הנ"ל; שו"ת טוב טעם ודעת, א, סי' רטז ד"ה והנה לשון הרמב"ם; שו"ת משיב כהלכה (פרנקל), יו"ד סי' כא ד"ה והנה כעת, וכתב שיש לחלק בין מי שמונה והודח שחוזר לתפקידו, לבין יורש שלא מונה עדיין; נטיית שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב; שו"ת שאילת שלום (טויבש), תנינא סי' רעו; משפט שלום (מהרש"ם), קונטרס תיקון עולם רלז, טז, ונשאר בצ"ע, ועיין להלן לגבי דבר שאינו מן הדין; נטיית שו"ת מחזה אברהם (שטיינברג), ג, סי' ד, על פי אשל אברהם הנ"ל, וביאר שבמלוכה שתלויה ביראת שמים, אין זה נחשב לדיחוי, ובשררות שתלויות בהתאמה נחשב לדיחוי; מעשי למלך, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ אות ה; שו"ת אור שמח, ב, סי' נו; שו"ת אבני חפץ (לעווין) סי' מז אות ו ואות ט; שו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות ד; שו"ת פסקים וכתבים (הרצוג), ט, חו"מ סי' פז אות ב; שיעורי הגרי"ד (סולובייצי'ק) כריתות ה ע"ב עמ' פ הערה 69; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מג, וסי' מד; וע"ע שו"ת צפיחת בדבש, סוף סי' ה ד"ה ועל הספק הג'; שו"ת תשורת שי, מהדו"ק סי' תרכד. וע"ע לעיל הערה 147, הסוברים שרק במלכות דוד משמרים.

טעם ההבחנה בין מלוכה לשאר שררות: יש שכתבו שזה משום שבמלך ניתן להמתין ולא למנות מלך, מה שאין כן בשאר שררות: משחא דרבותא הנ"ל; חקרי לב שם ד"ה וכ"ת הרי; מהרי"א ענזיל שם, והוסיף טעם, שבמלוכה גם מי שאינו ראוי יורש, ועיין להלן הערה 242; מעשה אברהם, הנ"ל; שו"ת שאילת שלום, הנ"ל; שו"ת עטרת שלמה, שם. ויש שכתבו שגם קטן ראוי למלכות: חקרי לב, שם ד"ה אולם כד, על פי ביאורו במשמרין; ועיין בדבריו בסוף התשובה, שהביא טעמים נוספים. דברי מלכיאל, שם: השימור במלוכה הוא בשביל שלא להרבות מחלוקת. שואל ומשיב, שם; טוב טעם ודעת, שם: רק במלכות יש משיחה, ולכן רק בה יש שימור, ועיין לעיל הערה 99.

152. משחא דרבותא, שם; ספרי דבי רב

ויש אומרים שגם בשאר שררות משמרים לקטן,[153] ממנים זמנית אדם אחר עד שיגדל הקטן,[154] או שממתינים עם המינוי עד שיגדל הקטן (כאשר הדבר מתאפשר).[155] לשיטה זו, אם מינו אדם אחר, כשיגדל הקטן הוא מקבל את

הנ"ל, ביחס לכתר תורה; שו"ת מעשה אברהם, סי' כב, ע"פ המשחא דרבותא הנ"ל; שו"ת שואל ומשיב, שם; שו"ת מהרי"א ענזיל, סי' סח ד"ה הנה, על פי תוס', נזיר מז ע"א ד"ה וכן, והדגיש שזה דווקא כשהתמנה מינוי גמור ומוחלט, והסיחו דעתם מהיורש; מעשי למלך, שם, על פי תוס', נזיר מז ע"ב ד"ה מרובה; משפט שלום, שם, ונשאר בצ"ע.

וכן כתבו בלא שהכריעו במפורש שלא משמרים לקטן: שו"ת הלכות קטנות סי' לט (בשו"ת זרע אמת [כהן] כתב שכוונתו רק כאשר הירושה היא ממנהג ולא מן הדין, ראה להלן); אשל אברהם (אופנהיים), סי' נג, כה; הגהות מהרי"ד (בידרמן) על הספרא, פרשת צו הנ"ל; שו"ת אור המאיר (שפירא), סי' לב אות ג, וכתב כן גם אם היורש לא היה ראוי; נחלת אהרן (מילבסקי), סי' ד ענף ג. וכן עולה לסוברים שאם עברו ומינו אדם שאינו היורש, אין מורידים אותו מתפקידו, עיין להלן הערה 180.

153. עיין מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה זה שאמרנו; שו"ת מהריט"ץ, החדשות, סי' קיח; ר"י אריפול בשו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ח בשם ר"ש אלקבץ, שעשה כך מעשה בצפת, וביטל את מינויו של ר"מ אלשיך (הובאו דבריו באחרונים נוספים, ראה לדוגמא שו"ת אבני נזר יו"ד סי' שיב אות לט; וע"ע להלן הערה 160 שיש שכתבו שזה היה לפנים משורת הדין); ר' אליעזר נחום, בפירושו לספרי, פרשת שופטים פיסקה קסב ד"ה מנין לכל; שו"ת דבר משה, א, סי' ב, אך כתב לגבי ש"ץ שלא נוהגים כך; תשובת הרבנים יעקב אבן צור, שמואל אלבז ויעקב מלכה בשו"ת משפט וצדקה ביעקב, א, סי' מז; שו"ת זרע אברהם חו"מ סי' כא ד"ה ומעתה; שו"ת זרע אמת (כהן) או"ח סי' ט ד"ה וגם הלום; שו"ת שם אריה או"ח סי' ז ד"ה אחר וחו"מ סי' לז; שו"ת אורי וישעי (טויבש) סי' לה; שאילת חמדת צבי (ולנר), ב, סי' ז אות יא; יריעות שלמה (פיינזילבר) הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ, ומוכיח כן מהתו"כ (שמיני פרשה א פרק א) שאילו היו בנים לנדב ואביהו הם היו מתמנים, אף על פי שגם אם היו להם בנים בהכרח היו קטנים כמו שמוכח מהזוהר (ראה בנחלת אהרן סי' ד ענף א שדחה את הוכחתו). ועי' בהערות הבאות.

154. משמעות ר' אליעזר נחום הנ"ל. וראה עוד לעיל הערה 143, מי שביאר כך את שימור המלוכה.

155. משמעות ר"י אריפול בשו"ת גנת ורדים שם, ח (וכן הבין בדבריו בחקרי לב, או"ח יח ד"ה וכבר היה); משמעות שו"ת דבר משה, או"ח סי' ב; שו"ת אור המאיר (שפירא), סי' לב אות ג; וראה הוראת בעל הדברי חיים, הובאה בשו"ת שואל ומשיב מהדו"ק, ב, סי' כ. וראה עוד לעיל הערה 144.

התפקיד,[156] אף אם בשעת המינוי לא הותנה שזהו מינוי זמני.[157] ויש אומרים שאף לשיטה זו, אם מינו אדם אחר אין היורש מחליפו.[158]

156. שו"ת מהריט"ץ שם, והוסיף שכן הדין גם כאשר מינו בזמן שהיורש היה גדול, ושאפילו אם לא מחה במינוי השני אין זו מחילה; ר' משה חגיז (המני"ח) בשו"ת הלכות קטנות, סי' לט (להבנת הזרע אמת, שם, והספרי דבי רב, פרשת שופטים פיסקה קסב ד"ה וראיתי, ויד אהרן [אלפאנדארי], או"ח סי' תקפט), בלא שהזכיר דין שימור לקטן (עיין להלן בהבנת שו"ת דבר משה בדעתו, וע"ע חקרי לב, או"ח יח ד"ה ולכל הדברות); ר' אליעזר נחום הנ"ל, אך סיים שאינו מחליט בדבר זה; שו"ת משפט וצדקה ביעקב, א, סי' זה נ"ל, ולמדו כן ממלך המשיח שמקבל את המלוכה אף על פי שהמלוכה הפסיקה, ויש להעיר שמלכות דוד שונה משאר מלכויות ומשאר שררות, ראה לעיל הערות 101, 147, 148, ולהלן אות לא1, וה"ט אות ב; שו"ת זרע אמת, שם (וראה להלן שמחלק בין דבר שיורש מן הדין לדבר שיורש ממנהג); שו"ת דברי חיים, יו"ד, א, סי' נג, ומוכיח כן מברכות כח ע"א, שרבן גמליאל חזר לשררתו מחמת שהיה היורש, זאת למרות שמינו את ראב"ע; שו"ת אורי וישעי (טויבש), סי' צז, בשם הדברי חיים הנ"ל; שדי חמד - אסיפת דינים, מערכת חזקה במצות סי' ז אות סה ד"ה ודברי הרב וד"ה ואנכי חזון (מהד' קה"ת, תש"י, ו, עמ' 2570, א'רפו); יריעות שלמה, שם; שו"ת ארץ צבי (פרומר), א, סי' קג ד"ה ולכאו' יש וד"ה שוב עיינתי, והוסיף שכך הדין אפילו אם לא היה ראוי ואח"כ נעשה ראוי.

157. ר' אליעזר נחום, לעיל הערה 153, וכתב שאפילו אם נשבעו לשני שלא יעבירוהו, משום שסתמא דמילתא המינוי הוא לפי שעה, ועל דעת כך הייתה השבועה, ואם לא העלו על דעתם דבר זה, יכולים להישאל על שבועתם; דברי חיים, הנ"ל; ארץ צבי, שם; כן משמע גם משו"ת צדקה ומשפט ביעקב הנ"ל. ועי' בחקרי לב, שם ד"ה הכלל העולה וד"ה וה"נ י"ל, שדחה אפשרות זו לפי שיטתו שאין משמרים לקטן בשאר שררות.

158. שו"ת בית דוד (שאלוניקי), או"ח סי' לא; שו"ת דבר משה, שם (וכתב זאת גם בדעת המני"ח בשו"ת הלכות קטנות הנ"ל), אך אולי סבר כך רק לגבי דבר שמן הדין אין בו ירושה, ועיין להלן אות יב: משרות שבהן יש ירושה; שו"ת משפטים ישרים הנ"ל ביחס למלך, על פי ביאורו שמשמרים היינו שממתינים ולא ממנים אחר; שו"ת פרת יוסף (אלפאנדרי), חו"מ סי' ב ד"ה אמנם הרואה, סח ע"ב; שו"ת אבן יקרה (ווייס), סי' ב; שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' כד: אם אי אפשר להמתין, ממנים אדם אחר, ואף כשיגדל הקטן אין מורידים אותו מתפקידו, אך אין אומרים בזה "כיון דאדחי אדחי", ומשום כך אם ממלא המקום הפסיק את התפקיד, היורש חוזר אליו; שו"ת הרי בשמים, א, סי' כו ד"ה ולענין, ושם ב, סי' כו; כך עולה לכל הסוברים שאין משמרים שאר שררות כנ"ל.

יש שכתב שבדבר שהירושה היא רק מנהג, ולא מן הדין, אין משמרים לקטן.[159]
יש שכתב שאם יש מי שמוכן למלא זמנית את התפקיד עד שיגדל הבן, תבוא עליו ברכה, אך אין חובה לעשות זאת, ואין הציבור צריך להמתין שהקטן יגדל.[160]
יש שכתב שהשימור אינו דווקא בקטן, אלא גם במקרים שבהם אין היורש יכול למלא את התפקיד מסיבה אחרת - כדוגמת הליכה למקום אחר, או שעדיין לא הוכשר כנדרש - ובלבד שצפוי שלאחר זמן, יוכל למלא את תפקידו.[161]
ויש שכתבו שמשמרים את התפקיד לקטן, רק אם הסיבה שאינו יכול להתמנות היא מחמת אונס, ומניחים שכשיגדל יהיה ראוי. עם זאת, אין ממתינים אם יש להניח שלא יהיה ראוי גם כשיגדל, וכל שכן שאין משמרים לגדול שלא הכין את עצמו לתפקיד.[162]

159. זרע אמת, שם, בדעת שו"ת הלכות קטנות הנ"ל; שו"ת הרי בשמים, א, סי' כו; משפט שלום (מהרש"ם), קונטרס תיקון עולם חו"מ רלז, טז, ואף אם ירצו הציבור לעשות לפנים משורת הדין, אינם רשאים במקרים שכבר מונה אדם אחר, ואם טרם מונה אדם אחר, צ"ע; כך ניתן להבין את דברי הדבר משה הנ"ל, שסבר שיש שימור בשאר שררות, אך למעשה קיבל את המנהג שאין שימור.

160. שו"ת דבר משה, שם, וביאר כך את המעשה בצפת, ושכך נעשה גם בין פטירת מהר"י בן חביב לשררת מהר"ם בן חביב; ספרי דבי רב (שם), וכתב שיש לחלק בין מלוכה לשאר דברים, וייתכן שגם מעשיו של ר"מ אלשיך בצפת היו לפנים משורת הדין (ועי' על זה בחקרי לב, או"ח יח ד"ה כי ע"כ, שהקשה שזו חומרא דאתי לידי קולא, ונראה שר' שלמה אלקבץ סבר שכך הדין); שו"ת דברי חיים, יו"ד, א, סי' נג, וכן כתב בשמו בשו"ת שואל ומשיב, מהדו"ק, ב, סי' כ, ושם לא נזכר שזה רק בגדר של "ראוי"; שו"ת אור המאיר (שפירא), סי' לב אות ג. עי' ספרי דבי רב, על ספרי פרשת שופטים פיסקה קסב ד"ה ברם: ייתכן שגם יהוידע שמר ליואש את המלכות לפנים משורת הדין.

161. שו"ת אבני שיש, א, סי' מד, ביחס למי שהלך למקום אחר, אך אם הלך לארץ ישראל, אינו עתיד לחזור ואין משמרים לו. ועי' שאילת חמדת צבי (ולנר), ב, סי' ז אות יא: מוכח מהרמב"ם כאן, שאם אינו ממלא מקום אביו בחכמה, מלמדים אותו.

162. שו"ת דבר משה, שם; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה ואם נשאר; שו"ת אבני חפץ (לעווין), סי' מז אות ו. שו"ת שואל ומשיב, תליתאה, ב, סי' קיז: אם הבן לא למד, ולא ברור שיהיה ראוי, אין משמרים לו.

ט. קדימת יורש כאשר המוחלף בחיים

ממונה שאינו יכול או אינו רוצה להמשיך בתפקידו, וצריך להחליפו בחייו, יש שכתבו שבנו קודם.[163] בטעם הדבר, יש שכתבו שבירושת נכסים כתבה התורה "איש כי ימות"[164] אך לגבי ירושת מלוכה ושררה לא נאמר שזה דווקא במיתה;[165] ויש שביארו שירושת שררה אינה כירושת נכסים המגיעה רק בשעת מיתה, אלא זו זכות שמוקנית לבן כבר משעת מינוי האב.[166] ברם יש שכתב, שבחיי האב אין השררה שייכת לבן, הוא אינו אלא שליח האב, והדבר תלוי ברצונו של האב.[167]

ביחס לשררת מלך, יש שכתב שאם מינה בחייו את בנו,[168] יש לזה תוקף של הוראת מלך, ומשום כך המליך דוד את שלמה בחייו.[169]

ויש שכתבו שאם אב בעל שררה מפסיק למלא את תפקידו בחייו, בנו אינו קודם לאחרים.[170]

163. עיין שו"ת הרשב"א, א, סי' ש; עיין תשובת ר' שלמה דוראן בשו"ת התשב"ץ, ד (חוט המשולש), טור א סי' ז אות ד; משמעות שו"ת המבי"ט, ג, סי' ר; מקור חיים (בכרך), או"ח נג, כה; פנים יפות, ויקרא טז, לב, לגבי כהן גדול (ובשו"ת דרכי שלום [בסוף דעת תורה, למהרש"ם, יו"ד, ח"א] סי' ז הבין אחרת בדבריו); שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב, פה-פז, והוכיח כן מבמדבר רבה ב, כו, ומיותם בן עוזיהו (מלכים ב' טו, ה; בבלי הוריות י ע"א; רש"י סוכה מה ע"ב) שמלך בחיי אביו (עי' להלן אות כה: מלך שהצטרע), ודייק כן גם מספרא, אחרי, וע"ע בדבריו שנדפסו בקובץ ויטע אשל (תש"ן), עמ' תקיז-תקך: ירושת רבנות; עמק ברכה (פומרנצ'יק), עמ' יד-טו, והוכיח כן מכך ששלמה ירש את דוד בחייו, עיי"ש ראייתו מהוריות יא ע"ב (וראה שו"ת עטרת שלמה [קרליץ], ב, סי' מו [נדפס גם בפסקי דין רבניים, יא, עמ' 112], שדחה הוכחה זו); רנת יצחק, מלכים א' א, לד בשם רי"ז סולבייצ'יק.

164. במדבר כז, ח.

165. חקרי לב, או"ח סי' כ; שו"ת פסקים וכתבים (הרצוג), ט, חו"מ סי' פו אות א ד"ה שמא תאמר; עמק ברכה, שם; רנת יצחק, שם.

166. שיעורי הגרי"ד (סולובייצי'ק), כריתות ה ע"ב עמ' פ; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מד; רנת יצחק, שם, בשם רי"ז סולובייצ'יק. ועי' לעיל הערה 90.

167. כן עולה משו"ת דברי ריבות, סי' קטז; שו"ת מהרש"ם, א, סי' קצח.

168. ע"ע להלן אות כה: מלך שהצטרע.

169. מכמני עזיאל, א, עמ' תיט.

170. שו"ת צפיחת בדבש, סי' ה ד"ה באופן דגם והלאה, וציין (ד"ה כי מכל האמור) לשו"ת התשב"ץ הנ"ל, שסובר שיש ירושה מחיים, אך כתב שדעתו דעת יחיד. שו"ת תשורת שי, מהדו"ק סי' עד; ע"ע שורת הדין, י, עמ' שצט והלאה. כן היא נטיית חקרי לב, או"ח סי' כ, ובדבר שהירושה

י. ירושה כאשר יש ממלא מקום

ממונה שנבצר ממנו למלא את תפקידו, הוחלף זמנית על ידי אחר ולאחר מכן חזר לתפקידו,[171] אזי כאשר הממונה מת, ממלא המקום נכנס לתפקיד.[172]

יש שכתבו שממלא המקום בשעת האונס קודם לבנו.[173] ויש שכתב שהבן קודם למחליף.[174]

אם מת ממלא המקום בתוך תקופת האונס, יורשי הראשון נוחלים את התפקיד.[175]

בו היא רק מנהג ולא מן הדין, מסיק שאין עדיפות לבן. ועי' שם עוד, שמסתפק אם יש לחלק בין מקרים שונים שמחמתם המוריש אינו ממלא את התפקיד. ועי' דבריו באו"ח סי' קכד ד"ה וע"ק.

171. ראה על כך להלן הערה 346.

172. יומא יג ע"א, לגבי כהן גדול; רמב"ם, הל' עבודת יום הכפורים פ"א ה"ג. תוס', יומא שם ד"ה הלכה כר' יוסי: כן הוא בפרנס.

173. משחא דרבותא, או"ח סי' נג, כה; שו"ת זרע אברהם, חו"מ סי' כא ד"ה אמנם יש לי; חקרי לב, או"ח סי' יח ד"ה והנה מתוך; שו"ת מעשה אברהם סי' כב ע"פ המשחא דרבותא הנ"ל; שו"ת מענה אליהו (האדר"ת), סי' נז; ערוך השולחן העתיד, קדשים קנח, יב; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה עוד נראה, וכתב שיהושע ירש את משה ולא בניו של משה אף על פי שהיו ראויים, משום שיהושע כבר בחייו של משה שימש את ישראל. וע"ע שו"ת זרע אברהם, שם סי' כב; שער המלך, הל' עבודת יום הכיפורים פ"א ה"ג; שמחת עולם, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ; שרשי הי"ם, הל' עבודת יום הכיפורים פ"א ה"ג; שו"ת הרי בשמים, א, סי' כו ד"ה וזה מקרוב, שהסתפקו בזה. בשער המלך ובשרשי הים שם, כתבו שיש שרצו להוכיח כן מתוס' ומראשונים נוספים, בנזיר מז ע"ב, שחיפשו מקרים שבהם יש מחליף שעבר, שלא התמנה אחרי שהראשון אינו משמש, ומשמע שאם מת, הממונה מחליפו ולא בנו. ודחו, שבמקרה שעליו דיברו התוס', המחליף עדיף משום שנמשח בשמן המשחה והבן לא נמשח, ואין ראיה לספקו של הזרע אברהם שהמחליף קודם גם כאשר אין לו עדיפות מהותית על פני הבן. ועי' בחקרי לב הנ"ל.

174. שו"ת כפי אהרן יו"ד, ב, סי' ז לו ע"ב; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות ע; חזון יחזקאל, יומא פ"א ד, חלק החידושים, ד"ה כל מצות: אין לומדים מירושת כהן גדול לשאר שררות, כיוון שעל כהן גדול המחליף חלה קדושה, מה שאין כן בשאר השררות.

175. שו"ת שם אריה, או"ח סוף סי' ז.

יא. מינו אחר במקום היורש

יש שכתבו כי אם מינו אחר ולא את היורש, יש ליורש זכות לחזור למשרה שהייתה צריכה להגיע אליו.[176] לשיטה זו, גם אם היורש שתק כאשר מינו אדם אחר, אין זו מחילה,[177] וזאת אפילו אם שתק ולא מחה משך זמן ארוך.[178] ויש שכתבו ששתיקת היורש נחשבת מחילה על חזקתו, ואיבד את זכותו לקבלת התפקיד.[179]

ויש שכתבו שהיורש איבד את זכותו.[180] לשיטה זו, כאשר מת הממונה החדש,

176. שו"ת מהריט"ץ, החדשות, סי' קיח; תשובת הרב יעקב מלכה בשו"ת משפט וצדקה ביעקב, א, סי' מז, וכתב שגם אם התמנה אדם אחר מחמת שהבן היה קטן, המשרה חוזרת לבן; שו"ת טוב טעם ודעת, א, סי' רטז ד"ה והנה העולה, ועיי"ש, שדן על מי מוטלת ההוכחה במצבים שונים; שו"ת בית שלמה, או"ח סי' יג; שו"ת שם אריה, או"ח סי' ז ד"ה אחר, ולמד כן ממלכי בית דוד, להלן ה"ט, וכתב שכן הדין גם בנכד, ולא רק בבן; שו"ת דברי חיים, יו"ד, א, סי' נג; הרב יצחק אהרן לנדסברג בשו"ת לבושי מרדכי, או"ח מהדו"ק סי' י; עי' שו"ת זרע אברהם, חו"מ סי' כא ד"ה ומעתה נחזור; שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ק, ב, סי' יט; שו"ת בית היוצ"ר (ראטה), חו"מ סוף סי' טו. וע"ע לעיל הערה 136 והלאה, לגבי שימור לקטן.

יש שהשוו בין אי מינוי היורש לסילוק ממשרה, ותלו את הדבר בשאלה אם אי המינוי היה מחמת אונס או מטעם אחר, עי' שו"ת זרע אברהם, שם; מים החיים (בן ארולייא), חו"מ סי' א ד"ה אמנם אכתי.

177. שו"ת מהריט"ץ, החדשות, סי' קיח; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מה (נדפס גם בפסקי דין רבניים, יא, עמ' 111), על פי קצות החושן יב, א שמחילה בלב אינה מחילה.

178. שו"ת עטרת שלמה, שם, על פי שו"ע חו"מ צח, א.

179. שו"ת בית שלמה, או"ח סי' יג: דן בדבר ולא הכריע; שו"ת הרי בשמים, ב, סי' כו, ועי' דבריו שם, א, סי' כו, שנקט כשיטה שהיורש איבד זכותו; ועי' עוד בשו"ת שבט הלוי, ד, סי' קכח.

180. שו"ת הלכות קטנות, א, סי' לט; משחא דרבותא, או"ח סי' נג, כה; אשל אברהם (אופנהיים), או"ח סי' נג, כה, על פי הספרא, צו שם: "יבוא אחר וישמש", ולא אמרו שישמש תחתיו עד שיהיה הבן ראוי; חקרי לב, או"ח סי' יח ד"ה ואיך שיהיה, ולמד זאת מדין "מעלין בקודש ואין מורידין" (יומא יב ע"ב), ועיי"ש ביו"ד סי' צט ד"ה והנה אמת, שדחה את הראיה, וביאר שרק בכהן גדול נאמר דין מעלין בקודש גם במינוי לזמן, ועי' שם, או"ח סוף סי' עא, שהסתפק בזה, ודן לתלות זאת במחלוקת אביי ורבא (תמורה ד ע"ב) אם "כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני"; שו"ת שופריה דיעקב (בירדוגו), חו"מ סי' יט; שו"ת מעשה אברהם, או"ח סי' כב, ע"פ המשחא

יורשיו מתמנים במקומו.[181] יש שכתב שאם לממונה החדש אין יורשים, חוזר התפקיד ליורשי הראשון,[182] וכן אם אין ביורשי השני אדם ראוי, הרי זה חוזר ליורשי הראשון.[183] יש שכתבו שגם אם הבן לא התמנה במקום אביו, בדורות הבאים יורשי הראשון קודמים.[184]

דרבותא; שו"ת משיב כהלכה (פרנקל), יו"ד סי' כא, וכתב שבמשך הזמן היורש התייאש; שו"ת הרי בשמים, א, סי' כו, וכתב לחלק בין יורש שלא היה ראוי למי שהורד מתפקידו, ושם, ב, סי' כו, כתב משום מחילה; שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' כד; שו"ת אבן יקרה (ווייס), סי' ב וסי' ג ד"ה ועתה אבא, וסי' ה ד"ה בתחלה, ושם ד"ה אך, ביאר שאפילו כאשר המחליף מת, ולא שייך "מעלין בקודש ואין מורידין" איבד הראשון את חזקתו; כלי חמדה, דברים יז, יד אות ד' עמ' קיח; אגם מים (גלאנצר, בירור הלכה בנידון חזקת רבנות, עמ' קמט אות יא, מהדו' תשנ"ה עמ' קד); שו"ת אור המאיר (שפירא), סי' לב אות ו, ולמד כן משיר השירים רבה, ה, והמיוחס לרש"י, דברי הימים א' ה, מא, שעזרא היה יורש קרוב יותר, ואף על פי כן לא נתמנה להיות כהן גדול משום שהגיע לארץ ישראל לאחר שהגיע יהושע בן יהוצדק. ושם, אות ז, הוסיף שאם מי שהתמנה במקום היורש התחלף באדם אחר (שאינו מיורשיו של השני), יכול היורש של הראשון לתבוע חזקתו, וכתב (אות ג) שאם היורש לא היה ראוי ואח"כ נעשה ראוי, לא איבד זכותו (ועי' לעיל הערה 152, שכתב כן לגבי קטן); שו"ת אבני חפץ (לעווין) סי' מז אות א ואות ה; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מג.

181. משחא דרבותא, שם; שו"ת מעשה אברהם, הנ"ל, ע"פ המשחא דרבותא. עי' שו"ת מהרש"ם, ד, סי' קמג.

182. מים החיים (בן ארולייא), חו"מ סי' א ד"ה אמנם אכתי, הובא בשדי חמד, מערכת חזקה במצות סי' ז אות סה ד"ה ואנכי חזון (מהד' קה"ת, תש"י, ו, עמ' א'רפו); שדי חמד, שם, סי' ח אות יז ד"ה אולם כשאני (שם, עמ' א'רפט).

183. שו"ת שופריה דיעקב (בירדוגו), חו"מ סי' יט.

184. שו"ת משפט וצדקה ביעקב, א, סי' מז; שו"ת שופריה דיעקב, שם, וכתב שכך הדין גם אם הבן לא התמנה משום שלא היה ראוי; הרב שמחה ביק, "ירושת רבנות", בית אהרן וישראל, קלז (תשס"ח), עמ' טו-טז; שו"ת אבני חפץ (לעווין) סי' מז אות ח. הרב ביק ושו"ת אבני חפץ הוכיחו כן, מכך שאחר מותו של ר' יוחנן בן זכאי, לא התמנה בנו לנשיא, אלא רבן גמליאל, משום שהיה מזרע הלל, עי' תוס', שבת נד ע"ב ד"ה הוה; עשרה מאמרות, מאמר חקור דין, ב, פי"ט; צל"ח, ברכות כח ע"ב ד"ה והכינו כסא.

יב. משרות שבהן יש ירושה

דעת הרמב"ם,[185] על פי הספרי, היא שירושה אינה רק במלכות אלא ב"כל השררות וכל המינויין שבישראל", ולכך הסכימו רבים.[186] אמנם יש מי שסבר שאין ירושה אלא רק במלכות, לא בשאר שררות.[187]

185. כאן, ובהלכות כלי המקדש פ"ד ה"כ.

186. אוצר הגאונים, סנהדרין סי' תשיח עמ' שכג, ביחס לראש כלה; תשובת מהר"ם מרוטנבורג, הובאה במרדכי, ב"ק רמז קח (ע"ע שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סי' קלט); שו"ת הרשב"א, א, סי' ש; מאירי, יומא עב ע"ב ד"ה כ"ג שמת, הוריות יא ע"ב ד"ה זה שאמרנו; ספר החינוך, מצווה תצז; ריטב"א, מכות יג ע"א ד"ה ואגב; שו"ת ריב"ש, סי' רעא ד"ה ראשונה; תשובת ר' שלמה דוראן בשו"ת התשב"ץ, ד (חוט המשולש), טור א סי' ז אות ד; שו"ת מהרי"ק, סי' קסא; דרכי משה, יו"ד רמה, ז, ובהגהות הרמ"א לשו"ע, שם, כב; שו"ת מבי"ט, ג, סי' ר; מג"א, או"ח נג, לג. ע"ע תוס', ברכות ד ע"א ד"ה בניהו; חידושי הר"ן, סנהדרין טז ע"א, על מילוי מקום אביו בסנהדרין, אך לא מפורש בהם שזה משום ירושה. וכן עולה מהמוזכרים להלן.

187. אברבנאל, שמות ל העקר הז' והעקר הח', וראה בדבריו בהקדמה לספר שופטים ההבדל החמישי, שכתב כן כהבדל בין מלך לשופט, ובמלכים א' א, העיקר השמיני, כתב שבכהן גדול אין ירושה (וראה כוכבי יצחק [שטרנהל], ג, קונטרס כבוד מלכים אות מד, שהעיר על דברי אברבנאל). בחקרי לב, או"ח סי' קיט ד"ה ודרך אגב, תמה על דברי אברבנאל (במלכים). בשו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' רכח, הקשה על האברבנאל (בספר שופטים) מהאמור בספרי הנ"ל, שגם בשאר שררות מורישים לבניהם, וביאר שהטעם שהשופטים לא הורישו לבניהם הוא שכך התנו בשעת הקבלה, ואולי מינו על דעת שאין ירושה משום כבודו של משה רבינו שלא הוריש לבניו, ולא התייחס לדברי אברבנאל בשמות שם, שסובר שכך בכל שררות ולא רק בשופטים. [בטעם לכך שהשופטים לא הורישו לבניהם, עי' עוד בהגהה בשו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות נב, שכתב שבשופטים לא הייתה ירושה, משום שהיו ממונים רק לצורך זמני (עי' להלן הערה 190), או שהיו לצורך מלחמה (עיין לעיל הערה 79). עי' גם בשו"ת משיב כהלכה (פרנקל), יו"ד סי' כא, שתמה על כך שבני השופטים לא התמנו תחתיהם, וכתב שבשאר מינויים זה מנהג בעלמא, והוכיח כן גם ממשוח מלחמה (עיין לעיל הערה 78), ועי' עוד בשו"ת אמרי יושר (אריק), סי' קכא, על כך שלא מצאנו ירושה אצל השופטים. שו"ת אפרקסתא דעניא, ד, חו"מ סי' שד ד"ה ולו"מ: מכיוון שהמקור לירושה הוא מדין המלך, כל עוד לא התקיימה מצוות מינוי מלך, לא נהג דין ירושה בשאר שררות]. כן משמע מספורנו דברים יז, יד, וראה לעיל בהערה 74, ובפ"א ה"א הערה 16. ועי' מלבי"ם, מלכים א' יא, לד: נשיא אינו מוריש את הנשיאות לבניו,

הפוסקים נתנו ל'שררה" מגוון הגדרות.[188]

1. מִשׂרה בלי יכולת כפיה

גם תפקיד שאין בו כפייה עובר בירושה.[189]

ושם, דברים יז, כ: המנהג שיש ירושה בכל השררות. ועי' בשו"ת אפרקסתא דעניא, שם ד"ה ולהכי נמי, מה שביאר בדבריו.

בחקרי לב, או"ח סי' טו ד"ה ומעתה יפה, הסתפק בדעת רי"ף, רא"ש, רבנו ירוחם, טור ושו"ע, שהשמיטו דינים אלו, ואולי סברו שאין ירושה בשאר שררות, וביאר שהגמרא (הוריות יא ע"ב) דרשה את הפסוק "בקרב ישראל" לכך שהירושה היא רק כשאין מחלוקת (עי' לעיל הערה 113), ולא הוזכרה בבבלי ירושה בשררות נוספות מלבד מלך וכהן גדול, וכן נשיא שדומה למלך, וסוברים פוסקים אלו שהגמרא חולקת על הספרי. עם זאת, לאור דברי התוספתא והספרי, שלמדו את דין ירושה גם בשררות נוספות ולא רק בכהונה גדולה, הכריח החקרי לב כשיטת הרמב"ם. ועי' עוד בשו"ת מעשה אברהם, סי' כב, שדן בסברת החקרי לב. דיני ממונות (בצרי), ג, עמ' רלב: מכך שהשו"ע הביא את הדין שהיורשים אינם יכולים למכור את ירושתם לאחר (ראה להלן הערה 312), מוכח שסובר שיש ירושה בשאר שררות. שו"ת הברי והשמא (גראוס), ב, סי' ד אות מד: לדעת הסוברים שאין מצווה בהעמדת מלך (ראה לעיל ה"א אות א), אין מקור להוכיח ממנו שיש ירושה בשאר שררות, ולשיטתם משום כך לא נזכר דבר זה בבבלי ובירושלמי.

עי' עוד בשו"ת מהר"א אשכנזי, סי' ג ד"ה זאת ועוד, שכתב שדין ירושה אינו אלא במלך וכהן גדול שנבחרו ע"י נביא (נראה שכוונתו לבחירת אהרן), ולא במי שנבחר על ידי הציבור, לפי שאין להכריח אותם לקבל גם את בנו, ולא הזכיר את דברי הספרי והרמב"ם, ואולי כוונתו רק לתפקיד בשכר (עיין להלן הערה 199). ועיין לעיל הערה 103.

188. עיין לעיל ה"ד, ושם אות יא: יש שסברו שהגדרת שררה לעניין מינוי גר או אישה היא שהתפקיד עובר בירושה (שם סעיף 3 - הרב הרצוג והרב ישראלי; וראה שו"ת יחל ישראל, א, סי' קז ד"ה יתר על כן, בשם שו"ת חת"ס או"ח סי' יב), אך מדברי הרמב"ם, כאן, עולה שירושה היא גם בתפקיד שאין בו שררה, ועיין להלן הערות 192-193.

189. שו"ת אורח משפט, חו"מ סי' כ ד"ה ועכ"פ יש סמך, וביאר שדברי התוספות, יבמות קא ע"ב ד"ה ואנא, ששררה זה דווקא בכפייה, אמורים רק לגבי דינים שנלמדים מהמילים "תשים עליך". וכתב עוד שיש סמך מדברי הרמב"ם, הלכות שכירות פ"י ה"ז, לכך שכל דבר של ציבור באומנות, חכמה ונאמנות, הוא כמו שררה. וע"ע שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיג אות יט, ושו"ת אגרות משה, יו"ד ח"ד סי' כו, ודברי העורך שם.

2. תפקיד זמני

כאשר האב התמנה לפרק זמן מסויים, יש מי שאמרו שאין בנו יורשו,[190] ויש שאמרו שאם מת בתוך הזמן בנו יורשו עד סיום הזמן שנקבע לאביו.[191]

3. תפקיד בלא שררה

גם תפקיד שאין בו שררה עובר בירושה.[192] ויש אומרים שאם אין בו שררה אינו

190. משמעות דברי שו"ת משפטי שמואל (קלעי), סי' נג; משמעות כנסת הגדולה, או"ח נג, הגהות ב"י אות כז; מקור חיים (בכרך), או"ח נג, כה; דעת חכם שהובא בגנת ורדים יו"ד כלל ג סי' ז; דברי חפץ (טולדו), דרוש כ ד"ה ולע"ד לא נפלאת היא; שו"ת שם אריה, או"ח סי' ז ד"ה והנה בתשובת; שו"ת משיב כהלכה (פרנקל), יו"ד סוף סי' כא; שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד, ד"ה ובזה יתיישבו; שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' כד ד"ה עוד נראה, והוסיף שגם קבלה לכל ימי חייו נחשבת לקבלה לזמן ואין הבן יורש. ועי' שו"ת מהר"ם שיק, חו"מ סי' יח ד"ה ועכ"פ היכא, שכתב שיש מחלוקת בדבר. מעשי למלך, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ אות ג, ועיי"ש לגבי מינוי רב לזמן, שממה נפשך אין בנו יורשו.

עי' עוד להלן הערה 360: הסוברים שבמינוי לזמן ניתן לסלק את הממונה מתפקידו, והערה 345, על הקשר בין חזקת השררה לירושת השררה. עי' בשו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה ונ"ל דזה: הטעם הוא שאין ירושה במשרות של קדושה, ויש ירושה רק כאשר מצטרפת למשרה גם שררה אחרת (ראה להלן הערה 225), ומנהג שאין ירושה מלמדנו שהתפקיד הוא רק קדושה.

בשו"ת מאמר מרדכי (אליהו), א, חו"מ סי' ו (נדפס גם בפסקי דין רבניים, י, עמ' 51), כתב שמינוי עד לגיל פרישה אינו נחשב מינוי לזמן, אלא נחשב כאילו יורד מתפקידו מחמת מום, ולכן בנו יורשו, והוסיף שאם המשיכו לעבוד אחרי גיל הפרישה, התברר שהמינוי לא היה לזמן; בספר שורת הדין, י, עמ' תט, פקפק בדבריו.

191. שו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ז, וכתב שאף אם יש ספק בדבר זה, יש להחמיר, משום שספק דאורייתא לחומרא (עיין על כך עוד לעיל הערה 92); שו"ת זכר יהוסף (שטרן), או"ח, א, סי' יח אות ד ד"ה ואין הכרח. ועי' שורת הדין, שם, עמ' תד, שהדגיש שגם לשיטה זו, אם נשלם הזמן של אביו אין הבן יורש.

192. עי' ספרא, שמיני פרשה א פרק א אות ב; פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים), פרשת אחרי מות פסקא כו; במדבר רבה, ב, כו, שם נאמר שהקודם בנחלה קודם בכבוד; שו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ז וסי' ח (תשובת ר"י אריפול); חקרי לב, או"ח סי' טו ע"פ דברי הספרא והתוספתא בשקלים, ספר החינוך (מצווה תצז, ויש להעיר שהחינוך כתב שררה במעשה או בכבוד, ולא כבוד שאינו שררה), ושכן יש

עובר בירושה.[193]

4. במצוות

חלוקים פוסקים בנוגע למי שהוחזק לעשות מצווה[194] שאין בה שררה:[195] יש שכתבו שאין בנו יורשו,[196] ויש שכתבו שבנו יורשו.[197]

לדקדק מדברי הרמב"ם שכתב גם שררות וגם מינויים, וכן עולה מדברי הרמב"ם, הלכות כלי המקדש פ"ד ה"כ, שכתב זאת על שאר הממונים שהיו במקדש אע"פ שברובם אין שררה, והחקרי לב ציין גם לכמה תשובות של אחרונים שכך עולה מדבריהם; שו"ת מעשה אברהם, סי' כב, ע"פ ספר החינוך; שו"ת בית יצחק יו"ד, א, סי' לד אות א; ערוך השולחן, או"ח נג, כח, וכתב שעיקר הירושה היא במינויים של כבוד בעלמא (כוונתו לאפוקי תפקיד של שכר, ראה להלן הערה 199); שו"ת אורח משפט, חו"מ סי' כ ד"ה ועכ"פ יש סמך, וכתב, ד"ה ופשוט הוא, שבכל מקום שיש כבוד יש שררה. בר"י אריפול הנ"ל, משמע שאף אם אין בתפקיד כבוד, ועי' על כך בחקרי לב או"ח סי' טו.

193. שו"ת זרע אמת, או"ח סי' ט, ע"פ גיטין ס ע"ב; שו"ת מהרש"ם, ב, סי' קעו, בדעת הרשב"א, א, סי' ש שמשום כך אין ירושה בחזן מן הדין אלא רק ממנהג, עיין להלן הערה 197; הרב יצחק אהרן לנדסברג, הובא בשו"ת לבושי מרדכי או"ח מהדו"ק סי' י; הרב אליהו ראם, אגרת שנדפסה באגרות לראי"ה, סי' רעז עמ' תג (נדפס גם באדרת אליהו, עמ' ע-עא); פתחי חושן, ט, פ"א סוף הערה סג.

194. עי' להלן הערה 342.

195. אם יש במצווה שררה, יש ירושה. כן כתבו שו"ת זרע אמת, או"ח סי' ט, בדעת שו"ת כנסת הגדולה, סי' כז; חקרי לב, או"ח סי' טו, בדעת מהר"י בירב; שו"ת מהרש"ם, א, סי' קצח ד"ה אבל בדבר.

196. ספר חסידים (מרגליות), סי' תשנז (הוצאת מק"נ סי' תתתשצא), אך בחקרי לב, או"ח סי' טו, ביאר בדבריו אחרת, עיין להלן הערה 197; אור זרוע, א, סוף סי' קטו; שו"ת הרשב"א, א, סי' ש, לפי הבנת חלק מן האחרונים (שו"ת זרע אמת, שם; שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' כד, עיין להלן הערה 197); מרדכי, מגילה סי' תתלד (הובא בב"י, או"ח סו"ס קנג); שו"ת מהר"י בי רב, סי' מט (אלא אם כן קנו בפירוש גם לבניהם); שו"ת משפטי שמואל (קלעי) סי' נג; שו"ת דבר שמואל, סי' רפט; שו"ת גנת ורדים, סי' ז עפ"י משפטי שמואל; שו"ת זרע אמת, או"ח סי' ט; חכם שהובא בשו"ת מהרש"ם, א, סי' קצח ד"ה והנה רו"מ.

אף על פי שהאב מוחזק, אין הוא מוריש זאת לבניו: שו"ת מהר"י בירב, שם, ד"ה ומה שכתבת; שיירי כנסת הגדולה, הגהות בית יוסף או"ח סי' קנג אות יח, בדעת מהר"ם מרוטנבורג; שו"ת כנסת הגדולה, סי' נב, בדעת מהר"ם מרוטנבורג.

197. שו"ת כנסת הגדולה, או"ח סי' כז (ובשו"ת זרע אמת, שם, כתב שוודאי

5. מומחה המופקד על תחום

יש שכתבו שמומחה אותו מינה הציבור כמופקד על מצווה, מוריש את התפקיד לבנו.[198]

מדובר שם בכגון שיש גם שררה); דברי חפץ (טולדו), דרוש כ ד"ה והרב משפטי: גם המרדכי הנ"ל מודה במקרה שהקהל מכרו או נתנו לו את המצווה מורישה לבניו; ברכי יוסף או"ח סו"ס קנג בשם כנסת הגדולה הנ"ל; שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' כד; שו"ת מהרש"ם, א, סי' קצח, וכתב שנהגו כשיטה זו, לבד ממקום שהחזיק מעצמו (ראה עוד להלן הערות 203-204).

ר"י אריפול בשו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ח: קיום מצווה בלי מינוי אינו עובר בירושה, משום שכל אחד יכול לקיים את המצווה, אך אם אדם קנה את המצווה לעצמו, הרי זה עובר בירושה. לעומתו, בחקרי לב, או"ח סי' טו, כתב שדבר ששילמו על מנת לקבל אותו, אינו עובר בירושה (ראה להלן הערה 202).

בגיטין ס ע"ב, נאמר שיש להניח את העירוב במקום שבו היו רגילים להניחו, משום דרכי שלום ומפני החשד (ראה להלן הערה 344). ר"י אריפול בשו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ח, כתב שטעם זה שייך גם בבנים, ואחרים חלקו וסברו שלא שייך חשד רק באדם עצמו ולא בבניו: חקרי לב, או"ח סי' טו; שו"ת זרע אמת, או"ח סי' ט. עי' פמ"ג, או"ח סי' קנג, אשל אברהם ס"ק מב.

פוסקים רבים כתבו שיש ירושה בחזן: שו"ת הרשב"א, א, סי' ש (ועי' לעיל הערה 96, בירור דבריו: אם מדינא או ממנהג); תשובת ר' שלמה דוראן בשו"ת התשב"ץ, ד (חוט המשולש), טור א סי' ז אות ד; הגהת הרמ"א, או"ח נג, ה. ויש שכתבו שאין ירושה בחזן: ספר חסידים (מרגליות), סי' תשנז (הוצאת מק"נ, סי' תתתשצא), ועי' מה שביאר בדבריו בחקרי לב, או"ח סי' טו; שו"ת צפיחת בדבש, סי' ה; שו"ת מהרש"ם, ב, סי' קעו, בדעת אור זרוע, א, סי' קטו.

גם בנוגע לבעל תקיעה, יש שכתבו שאין בו ירושה משום שזו רק מצווה ולא שררה: שו"ת זרע אמת, או"ח סי' ט; חקרי לב, או"ח סי' יח ד"ה ואולם כשאני. אך יש שכתב שזה כמו שאר מצוות שיש בהם ירושה אם הבן ראוי: הערת המני"ח בשו"ת הלכות קטנות, א, סי' לט, וכן היא משמעות דברי הלק"ט עצמו, ובזרע אמת, הנ"ל, כתב שכוונתו רק ממנהג ולא מן הדין. ור' שו"ת דבר שמואל (אבוהב) סי' מז.

198. שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' נ: סופר סת"ם, עושה בתי תפילין וכדו', אין בהם ירושה, שהם "אומנות בעלמא", לעומת שו"ב שיש בו ירושה, משום שהציבור ממנה על עצמו אנשים מיוחדים לתפקיד זה. ועי' שו"ת שם אריה, חו"מ סי' לז.

לגבי שו"ב, פוסקים נוספים כתבו שבנו יורשו: כן עולה בנוסח התקנה המופיעה בשאלה בשו"ת מבי"ט, ג, סי' ר; כנסת הגדולה או"ח נג, הגהות ב"י אות כז (גרסת דפוס ראשון); ר"י אריפול בשו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ח; משמעות דברי

6. תפקיד עבור תשלום

יש שסובר כי אין ירושה בתפקיד שאדם ממלא עבור תשלום.[199] יש שחלקו וכתבו שיש ירושה גם בתפקיד כזה.[200] ויש שכתבו שתשלום על התפקיד גורם לכך שתהיה ירושה.[201]

אשל אברהם (אופנהיים) או"ח סי' נג, כה; חקרי לב, או"ח סי' עא ד"ה ומיהו נראה; שו"ת בית יצחק, יו"ד, א, סי' לד; שו"ת מענה אליהו (האדר"ת), סי' נז, וביאר שכן עולה מכך שנותנים כתב התמנות לתפקיד זה מה שלא נותנים להרבה תפקידים אחרים; רצי"ה קוק, בסוף שו"ת דעת כהן (מהד' תשכ"ט), עמ' א אות א: תשובות להשגות שנתפרסמו בספר אהל משה, סי' יט. וראה עוד דרכי תשובה, יו"ד סי' א ס"ק ריב.

אחרים כתבו שאין בנו יורשו: שו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ז; שו"ת תשורת שי, מהדו"ק סי' תקעד; שו"ת הרי בשמים, א, סי' כו; שו"ת אפרקסתא דעניא, ד, חו"מ סי' שד, ד"ה ועי' בשו"ת; ר' עוד דעת תורה, יו"ד סי' א ס"ק פא.

ויש שכתבו שאף שמן הדין אין ירושה, המנהג הוא שבנו יורשו: שו"ת דבר משה (אמאריליו) או"ח, א, סי' ב; חקרי לב, או"ח סי' טו ד"ה אך אני מגמגם; שו"ת אור שמח, ב, סי' נו, מזמן שאינם מראים סכין לחכם, הרי זה כמינוי ויש בו ירושה.

199. ערוך השולחן, או"ח נג, כח; תורת חיים (סופר), או"ח נג, כו כתב לגבי ש"ץ שאם עושה זאת בתשלום, הרי הוא כפועל ואין בו ירושה, אך אם נוהגים ירושה אין הוא נחשב כפועל, ומשום כך הוצרך הרשב"א, א, סי' ש, להתבסס על המנהג שיש ירושה בש"ץ (עי' לעיל הערה 197); שבילי דוד (זילברשטיין), או"ח, הל' ברכות, סי' נג, תחילת אות יא, וכתב שהמלך אינו מקבל צורכו בתורת שכר אלא מדין המלוכה; שו"ת נשמת חיים, חו"מ סי' נה אות א, ושמשום כך לא הוזכרו בתוספתא, שקלים ב, יד, הממונים על לחם הפנים, הקטורת והפרוכות, שהיו מקבלים על כך שכר ולא היה בהם ירושה, ומ"מ ממנהג יש ירושה (ויישב בכך גם את דברי הרשב"א הנ"ל).

חקרי לב, או"ח סי' טו, הסתפק בזה, וכתב שאם עיקר התפקיד אינו לשם הממון, יש בו ירושה. עי' עוד שו"ת מהר"א אשכנזי, סי' ג ד"ה זאת ועוד, ולעיל סוף הערה 187.

200. שו"ת משפט וצדקה ביעקב, א, סי' מז וסי' קב; שו"ת בית שערים, יו"ד סוף סי' שלד ד"ה ונבהלתי מראות, ומוכיח כן ממלך וכהן גדול, שיש בהם ירושה למרות שמקבלים שכר. עי' שו"ת הרשב"א, ה, סי' רפג, שכתב בנוגע להעברת בעל תפקיד ממשרתו, שאין חילוק בין מקבל שכר לאינו מקבל שכר.

201. עי' שו"ת חת"ס, או"ח סי' יג ד"ה ואמנם, ומה שכתבו עליו במעשי למלך, הלכות כלי המקדש ד, כ אות ה, ובשו"ת אפרקסתא דעניא, ד, חו"מ סי' שד ד"ה ומ"ש החת"ס; שו"ת בית יצחק, יו"ד סי' לד; שו"ת הרי בשמים, א, סי' כו ד"ה הנה

7. תפקיד שהתקבל בשל תשלום

יש שכתב כי תפקיד שהאדם משלם על מנת לקבלו, אינו עובר בירושה.[202]

8. מי שהחזיק בתפקיד ללא מינוי מהציבור

יש שכתבו כי גם מי שהחזיק בשררה מעצמו, ולא מטעם הקהל, בנו יורשה.[203] ויש שחלק וכתב שבמקרה כזה אין השררה עוברת בירושה.[204]

9. כאשר היה ניתן לסלק את המוריש

יש שכתב כי אם היה בסמכותו של הציבור לסלק את האב מהתפקיד, אין בנו יורשו,[205] אך יש שכתב שגם במקרה זה הבן יורש.[206]

10. תפקיד שהציבור אינו מחוייב למנות

יש אומרים שאין ירושה נוהגת אלא בתפקידים שהציבור מחוייב להעמיד על עצמו, כגון מלך וכהן גדול.[207]

לענין; שו"ת ארץ צבי (פרומר), סי' קג ד"ה והנה בעיקר, ועי' שם, ד"ה אך אכתי, שאין הדבר ברור לו.

202. חקרי לב, או"ח סי' טו ד"ה ומיהו אחר הישוב, וכתב זאת גם לגבי מינוי ושררה, ולא רק לגבי מצוות. עי' שו"ת יחל ישראל, ג, סי' קז, ד"ה חזקה שנקנתה, שחולק על החקרי לב לגבי מצוות.

203. משמעות הרמ"א, יו"ד רמה, כב, על פי שו"ת ריב"ש, סי' רעא ד"ה שנית, ביחס לחזקת שררה; שו"ת בית שלמה, יו"ד, א, סי' כא, על פי אשל אברהם (אופנהיים), או"ח נג, כה; שו"ת מהר"ם שיק, חו"מ סי' יח ד"ה ונראה לפי, שאם התאמץ "שלא יתבטל המצוה ההוא, ולולא פעולתו היה נתבטל המצוה לזמן, על ידי זה הוי כמציל מן הנהר ומן הגייס", ומזכה לבניו לעולם. וראה שם, סי' יט; שו"ת מהרש"ם, א, סי' קצח, וכתב שכן הדין בדבר שיש בו שררה, אך בדבר שאין בו שררה, והחזיק מעצמו, יש מחלוקת. עי' עוד אבני נזר, שם אותיות לז-לח; טובי העיר (גולדברג), פ"ה הערה 38.

204. חקרי לב, יו"ד, ג, סי' ק ד"ה ומה שהכריח; מעשי למלך, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ אות ב עיי"ש.

205. שו"ת מהרי"א הלוי, ב, סי' לא, משום שאין הבן עדיף ממי שהגיע מחמתו. שורת הדין, י, עמ' תו-תז; וע"ע ברכות מים (מיוחס), חו"מ סי' י, דף קנח ע"א, שהוכיח שאין ירושה ברבנות מכך שיש יכולת לסלק מלמד.

206. תשובת רבי שאול מקראקא בשו"ת הרמ"א, סי' קלג, ולמד כן מכך שגם בכהן גדול בנו יורש, למרות שניתן להחליף את הכהן הגדול, כמו שעולה מתוס', יומא יב ע"ב ד"ה כהן גדול, על פי הירושלמי.

207. שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה

11. שררה במקום השייך ליחידים ולא לציבור

יש שכתבו שאין הבן יורש את אביו במינוי במקום השייך ליחיד, כדוגמת ש"ץ בבית כנסת פרטי.[208]

יש אומרים שמינוי במוסד ציבורי או במוסד הנהנה מכספי הממשלה, יש בו ירושה כמינוי ציבורי, גם אם נעשה על ידי יחיד או עמותה.[209]

12. מינוי הכולל דברים שיש בהם ירושה ושאין בהם ירושה

מינוי שכולל כמה תפקידים, כאלה שבחלקם יש דין ירושה ובחלקם אין: יש שעולה מדבריו שדי בכך שבאחד מהם יש דין ירושה, על מנת שבנו יירש.[210] ויש שעולה מדבריו שיש ללכת לפי עיקר התפקיד.[211]

13. משרת אישה

יש שכתב שאישה[212] אינה מורישה את שררתה, משום שאישה אינה ראויה למלוכה וירושת שררה נלמדת מירושת מלוכה.[213]

יג. ירושת רבנות ומשרות-קדושה

דיון מקיף ומסועף קיים ביחס לירושת משרה רבנית.

1. ירושת רבנות ומשרות-קדושה

פוסקים רבים סבורים כי כשאר שררות כך גם ברבנות, הבן יורש את משרת אביו,[214] אף אם אינו ממלא מקום אביו בחכמה ויש חכמים ממנו, זאת בתנאי

אמנם וד"ה ויש לפקפק, ובסיכום התשובה אות ב: אם הציבור אינם מחויבים למנות שליח ציבור או רב, בנו אינו יורש.

208. תשובת ר' שלמה דוראן בשו"ת התשב"ץ, ד (חוט המשולש), טור א סי' ז אות ד.

209. רח"ג צימבליסט, הובא בספר טובי העיר (גולדברג), עמ' קו-קז.

210. חקרי לב, או"ח סי' טו, לגבי חזן, שאף על פי שמשום מצווה אין בו דין ירושה, משום מינוי (של שררה או כבוד) יש בו ירושה; שו"ת חת"ס, או"ח סי' יג. וע"ע אורח משפט, חו"מ סי' כ.

211. שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אותיות לד, מו, ונג (ולפי מה שהתבאר, מיושבת קושייתו באות לד על דברי החת"ס). ובאות נג, הזכיר את דברי החת"ס הנ"ל.

212. ראה לעיל ה"ה אות ב, לגבי מינוי אישה.

213. שו"ת התעוררות תשובה, ד, יו"ד סי' קלז.

214. אוצר הגאונים, סנהדרין סי' תשיח

עמ' שכג, בנוגע לראש כלה; שו"ת הריב"ש, סי' רעא; הגהת הרמ"א, יו"ד רמה, כב (כך פשטות דבריו, וכן כתב בדעתו בחקרי לב יו"ד, ג, סי' ק ד"ה וכבר ראיתי, ובשו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב; וראה להלן, מחת"ס, שביאר אחרת בדבריו); שו"ת אבקת רוכל, סי' רא; שו"ת דברי ריבות, סי' סח, וסי' קטז; שו"ת מבי"ט, ג, סי' ר; שו"ת מהרש"ך, ג, סי' מו; שו"ת משפט צדק (מלמד), א, סי' עח ד"ה והנה אומר; שו"ת מהריט"ץ, החדשות, סי' קיח; כנסת הגדולה, או"ח, הגהות ב"י נג, כז; מקור חיים (בכרך), או"ח נג, כה; תשובת רבי שאול מקראקא בשו"ת הרמ"א, סי' קלג, ושכן פסקו אביו וכל הגאונים; תשו' ר"י אריפול בגנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ח, שכן עשו מעשה בעיר צפת; ר' אליעזר נחום בפירושו לספרי, פרשת שופטים פיסקה קסב ד"ה מנין; שו"ת דבר משה (אמאריליו), א, סי' א; שו"ת שמחת יו"ט, סי' ו; תשובת ר' שלמה ן' עזרא, בבתי כנסיות, או"ח סי' נג (בנוגע לבנו של כנסת הגדולה, ושכן היה עם ר' עזריה בן מוהרי"א), וכתב שדעת מהרשד"ם היא דעת יחיד, ואין לומר קים לי כמותה משום שזו דעת יחיד ובמקום איסור; ר' יחזקאל לנדא, תשובה מכת"י שנדפסה בקובץ בית אהרן וישראל, לו (תשנ"א), עמ' ו-י; שו"ת אמרי אש, יו"ד צה; שו"ת בית היוצ"ר (ראטה), חו"מ סי' טו; שו"ת בית שלמה, או"ח סי' יג; שו"ת שאילת שלום (טויבש), תנינא, סי' רעו; שו"ת אורי וישעי (טויבש), סי' לה, והוסיף שאפילו אם יש אחד יותר ראוי ממנו; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות לט ואות נד-נה, והוסיף, אות לד, שגם מינוי מלך הוא מינוי של קדושה (ועיין לעיל הערה 210, שלחת"ס גם אם הוא מינוי של קדושה אם יש בו גם שררה יש בו ירושה), ושגם החולקים יודו ברבנים דהיום, משום שעיקר תפקידם הוא להנהגת הציבור על ידי דיני ממונות, והם מעין מלך; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב, ושם, ה, סי' נ; תורת חיים (סופר), או"ח סי' נג אות כו (ור' בספר ישבב סופר, סנהדרין [ירושלים תשל"ו], עמ' קפח-קצג, שם מובאות תשובות של מספר רבנים שהסכימו לתשובה זו); מעשי למלך, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ, והוכיח כן ממכות יג; הרב יצחק אהרן לנדסברג, תשובה שהובאה בשו"ת לבושי מרדכי, או"ח מהדו"ק סי' י, וכתב (על תקופתו) שרבנות היא השררה היחידה שקיימת; הראי"ה קוק, אוצרות הראי"ה, ג, עמ' 69 (נדפס גם בתחומין, ה [תשמ"ד], עמ' 285); יריעות שלמה (פיינזילבר), הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ; שו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות ד; פסקי דין רבניים, י, פס"ד המתחיל בעמ' 35, וכתבו שפסק זה התקבל על ידי רוב מכריע של האחרונים, ונהגו על פיו בארץ ובחו"ל, ופס"ד המתחיל בעמ' 38 (=שו"ת מאמר מרדכי [אליהו], א, חושן משפט סי' ו); שו"ת שבט הלוי, ד, סי' קכח; ופוסקים נוספים המוזכרים להלן. ועי' בספר חכמי טראנסילוואניה, מכון ירושלים תשמ"ט, א, פ"ג: תיאור מספר שושלות רבניות, ושם (עמ' לה) שהרבנות בטראנסילוואניה עברה בדרך כלל בירושה; ור' ר"מ פויגל, "מלחמת הקולמסים בנידון ירושת הרבנות", אור ישראל (מאנסי), סה, תשרי תשע"ג; חוקים ומשפטים (ויספלד) - ח"ב, ירושת שררה, פ"י ונספח א.

עי' עוד תוס', ברכות ד ע"א ד"ה בניהו, שכתבו שמכיוון שאביו היה בסנהדרין,

שהבן חכם קצת[215] והגיע להוראה.[216]
יש שכתבו שברבנות אין ירושה,[217] לפי ש"כתר תורה כל הרוצה ליטול יבוא

מסתמא גם הבן היה בסנהדרין. לגבי ירושה בסנהדרין, ר' עוד ספרי דבי רב, שופטים פיסקה קסב ד"ה ונראה לדקדק; מראה כהן (אדלר), סי' קצא אות ד ד"ה ועוד; ספר השבי"ט, ב, הלכות סנהדרין פ"ב ה"ו.

על ירושת משרת ר"מ בישיבה, עי' שו"ת אגרות משה חושן משפט, ב, סי' נא; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מ-מג; טובי העיר (גולדברג), פ"ה הערה 38; ירושה וחזקה בשררה (לוין), סי' ד; חוט שני - מזוזה, עמ' שיז-שיח.

על ירושת אדמו"רות, עי' שו"ת דברי חיים, חו"מ, ב, סי' לב; שו"ת אגרות משה, חו"מ, ב, סי' ד; הרב נפתלי נוסבוים, "ירושת שררה ומוניטין", תבונות ארי, ג (תשנ"ה), עמ' קעג, וכתב שם שהאדמו"ר מגור בעל "אמרי אמת" מינה תחילה את אחיו תחתיו (אך בסופו של דבר חזר בו; צוואתו נדפסה בהפרדס שנה כב חוברת יא, אב תש"ח עמ' 2-3); ספר זאת התורה והמציאות לא תהא מוחלפת (ניו יורק תשע"ד), פ"א; שו"ת הברי והשמא, הנ"ל; חוקים ומשפטים (ויספלד) - ח"ב ירושת שררה, פי"ג ונספח ג.

215. הגהת הרמ"א, יו"ד שם, ר' שו"ת זכרון יהודה (גרינוואלד), ב, סי' צב על מקור דברי רמ"א אלה.

216. חקרי לב, יו"ד, ג, סי' ק ד"ה הכלל העולה וד"ה והנה כי כן, עיי"ש.

217. עשרה מאמרות, מאמר חיקור דין, ב, פי"ט (אך ראה אבני נזר, שם, אות מד, שביאר אחרת בדבריו); שו"ת מהרשד"ם, יו"ד סי' פה, וכתב שגם הרשב"א, א, סי' ש הנ"ל, לא אמר זאת אלא בחזן ולא ברב; מג"א, או"ח נג, לג, על פי דברי רמ"ע מפאנו ומהרשד"ם; שו"ע הגר"ז, או"ח נג, לג; ערוך השולחן, שם, ל (ושם, כח, הוסיף טעם, משום שמקבל שכר; עיין לעיל הערה 199), והוסיף שאם הבן ממלא מקום אביו, ראוי להעמידו במקום אביו; ערוך השולחן העתיד, קדשים כג, יח; מזבח אדמה (מיוחס), חו"מ סי' י, וכתב שכך מנהג ירושלים (הובא גם בספר התקנות, ירושלים תרמ"ג, מנהגים יו"ד אות סד); ברכות מים (מיוחס), חו"מ סי' ז, וכתב שגם חלק מהפוסקים שכתבו שיש ירושה מודים בזה, וסיים שלא שמענו בשום מקום שבן הרב יורש את אביו; שו"ת חת"ס, או"ח סי' יב (וראה להלן עוד על שיטתו), ושכך היא גם כוונת הרשב"א, והרמ"א הנ"ל, ועיין עוד בחידושי חת"ס, ב"ב יב ע"ב; שו"ת מהר"א אשכנזי, סי' ג ד"ה זאת ועוד, וכתב שלא שמענו ירושה ברבנות כמעט בשום מקום, משום שפסקו כמהרשד"ם; שו"ת משיב כהלכה (פרנקל), יו"ד סי' כא, שכתב כי ירושה היא רק ממנהג, ותלויה ברצון בני העיר; שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד, אך כתב שאם יש רצון מצד הציבור, יש ירושה, ולדעת רמ"ע מפאנו ומהרשד"ם הנ"ל בכתר תורה, אין ירושה אפילו ברצון הציבור (והוסיף שבמינוי קדושה, אין ראוי

ויטול",[218] וכן מצאנו אצל משה רבנו שבניו לא ירשו אותו,[219] וכך אצל כל נשיאי

למנות בנים תחת אבותיהם, להראות שכתר תורה אינו עובר בירושה, ובמקומות שממנים בנים תחת אבותיהם, זה משום שעיקר המינוי אינו מינוי של קדושה, כדברי החת"ס בסי' יג, הנ"ל בהערה 210); קובץ שיעורים, ב"ב נט, וקובץ הערות, יבמות סי' מ אות ו; נפש חיה (מרגליות), או"ח סי' נג, כה.

ע"ע: חקרי לב, יו"ד, ג, סי' ק; שו"ת צפנת פענח, החדשות, חו"מ סי' מה; שו"ת הברי והשמא (גראוס), ב, סי' ד אות נ. בשו"ת אבן יקרה (ווייס), סי' ב, כתב שמכיוון שיש בזה מחלוקת בין הפוסקים, לכתחילה יש למנות את היורש, אך אם מינו אחר אין להורידו. יש שכתבו שכן היא גם דעת מהרא"י, תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' קכח, שהתיר לחכם להשתרר במקום שיש חכם אחר: מהרשד"ם, הנ"ל; ברכות מים הנ"ל, וציין שכן גם דעת שו"ת מהר"י וויל, סי' קנא. אחרים כתבו שאין הוכחה מדבריו, משום ששם אינו מבטל את חזקתו של הראשון: שו"ת מהרש"ך, ג, סי' מו; שו"ת רעק"א, תנינא, סי' יב; שו"ת ציץ אליעזר, ג, סי' כט פרק ה אות ג; וע"ע בשו"ת מים עמוקים, ב, סי' ע, ושו"ת שו"מ קמא, ב, סי' לג; או משום ששם מדובר בלי מינוי: שו"ת אבני נזר, הנ"ל אות לז; וע"ע בגנת ורדים, יו"ד ג, ז ופסקי דין רבניים, י, עמ' 45: דעת ר"ש ישראלי שלא קיבל חילוק זה בדעת תרומת הדשן. עוד על שיטת מהרא"י, עי' בתורת חיים (סופר), או"ח נג, כו. שתי הדעות הובאו כמחלוקת במשנ"ב, נג, פג.

[יש שסברו כי תשובת אבקת רוכל, סי' רא הנ"ל, אינה של ר"י קארו אלא של מהרשד"ם, זאת בשל הערת המהדיר בראש התשובה; בשל כך, העירו על קיומה של סתירה בדעת מהרשד"ם. ראה שו"ת אבני נזר, שם אות נד, ובעקבותיו מחכמי דורנו. ברם, רגליים לדבר שהערת המהדיר לא באה אלא רק לציין שישנה תשובה אחרת של מהרשד"ם על מקרה זה: שו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' א, ואולם התשובה עצמה היא של ר"י קארו, שאף מפנה בתשובה זו לחיבורו, ב"י].

החת"ס חזר בו מדבריו בתשובה הנ"ל, עי' דבריו בשו"ת, או"ח סי' יג. בהגהות לשו"ע, על המג"א, נג, לג, כתב בפירוש שסי' יג הוא חזרה מסי' יב (ועיין עוד בחידושי חת"ס, ב"ב יב ע"ב, ושו"ת, חו"מ סי' כא). והעירו על כך אחרונים: בנו בשו"ת מכתב סופר, יו"ד סי' כג, ושכן הנהיג אביו בהונגריה; שו"ת מנחת שי, סי' נ; שו"ת אבני נזר, סי' שיב אות נג. הרב יצחק אהרן לנדסברג, הובא בשו"ת לבושי מרדכי, או"ח מהדו"ק סי' י, כתב שבמקרה עליו דן החת"ס בסי' יב, הבן לא היה ראוי, והחת"ס לא רצה לכתוב זאת, ולכן כתב טעמים אחרים. ועי' פסקי דין רבניים, י, עמ' 42, שהחת"ס לא חזר מיסוד הדין, אלא רק למעשה בגלל שילוב השררה.

218. אבות דר' נתן (נוסח א), פמ"א (וראה שם, נוסח ב, פמ"ח). כעין זה: ספרי, במדבר, פרשת קרח פסקה קיט; יומא עב

בית הדין עד הלל הזקן שלא נתמנו הבנים במקום אביהם.[220] בשל כך נצרך מקרא מיוחד ללמד שיש ירושה בכהן גדול, ולעומתו אין ירושה בכהן משוח מלחמה;[221]

ע"ב; קהלת רבה, ז, ב; מדרש שמואל, כג, ג; רמב"ם, הל' תלמוד תורה פ"ג ה"א. כן הוכיחו רמ"ע מפאנו ומהרשד"ם, שם. אחרונים דחו הוכחה זו, לפי שאין הכוונה למינויים, אלא לחכמת התורה: שו"ת שם אריה, או"ח סי' ז ד"ה והנה; שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה איברא, עיי"ש; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות מד; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב, והוסיף שכן ביאר המאירי, יומא עב ע"ב ד"ה ארון. ועוד, שהכוונה שאם אין יורש, כל אחד יכול להתמנות, בשונה ממלכות וכהונה, שבהן גם כשאין יורש, לא כולם יכולים להתמנות.

219. כן הוכיחו ברכות מים וחת"ס הנ"ל. אחרונים דחו הוכחו זו, שבני משה לא היו ממלאים מקום אביהם: שו"ת בית דוד (שאלוניקי), או"ח סי' לא; שו"ת שם אריה, או"ח סי' ז; שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' רכח; שו"ת אורי וישעי (טויבש), סי' צז; שו"ת אבני נזר, שם, אות מא, והוסיף שאין ללמוד ממשה, לפי שהוא היה גם מלך וכהן גדול, ואף על פי כן בניו לא ירשו אותו; הרב יצחק אהרן לנדסברג, הובא בשו"ת לבושי מרדכי או"ח מהדו"ק סי' י; יריעות שלמה (פיינזילבר), הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ, והוסיף שמשה היה גם מלך, ואע"פ כן בניו לא ירשוהו. שו"ת דברי מלכיאל הנ"ל: זה היה על פי הדיבור. ויש שכתבו שמשה חשב שבניו ממלאים את מקומו, ולכן רצה למנותם: שו"ת שם אריה, שם; תורת חיים (סופר), או"ח נג, כו; שו"ת חתן סופר, סי' ק (חתן סופר על שו"ע, או"ח ב, יג). יש שהוסיפו שאדרבה, מכך שמשה חשב לתת להם, מוכח שיש מקום לירושה בזה: שו"ת שם אריה, שם, והוסיף שהרי אמם לא הייתה מישראל, ולולי ירושה לא היה יכול למנותם; שו"ת דברי מלכיאל, שם; תורת חיים (סופר), או"ח נג, כו. בחמדת ישראל (פלאצקי), נר מצוה פט, עח ע"ב, כתב שמכיוון שאמם לא הייתה מישראל, לא היו מתאימים אלא אם כן היו הכי גדולים מכל ישראל (עיין לעיל ה"ד הערה 109, לגבי מינוי בן גרים ושיטת הסמ"ג), ומשה חשב שהם גדולים מכל האחרים, והשיב לו הקב"ה שאינם גדולים מכולם. עוד כתב בשו"ת אורי וישעי, שם, שאין לפסוק הלכה ממדרש רבה. וע"ע נפש חיה (מרגליות), או"ח נג, כה, שדן בשאלה אם בניו של משה היו חיים בפטירת משה. וע"ע שו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות ג; שו"ת שבט הלוי, ד, סי' קכח.

220. עשרה מאמרות, שם; שו"ת חת"ס, או"ח סי' יג. בשו"ת אמרי אש, יו"ד סי' צה, דחה הוכחה זו, שכן הטעם לכך שהבנים לא התמנו אינו שלא היו זכאים לכך, אלא שלא רצו בכך, משום שהיו גדולים מהם; ועי' בשו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה ואחר הדברים, שדחה, לפי שאם מן הדין הבנים יורשים, אין ביכולתם למחול (עי' להלן הערה 316).

221. ברכות מים הנ"ל, ד"ה ויש קצת הוכחה; חת"ס הנ"ל. אחרונים דחו הוכחה

בשל כך מינה רבי יהודה הנשיא את בנו הבכור לנשיאות, בעוד שלתפקידי ראש ישיבה ו"חכם" מינה חכמים אחרים.[222]

2. סייגים בדעת הסוברים שאין ירושה ברבנות

יש שכתב כי הדעה הסוברת שאין ירושה ברבנות, לא באה אלא לומר כי לא די שהבן ימלא מקום אביו ביראה, אלא צריך שימלא הבן מקום אביו גם בחכמה.[223] יש שאמרו בדעת שיטה זו שכאשר הבן שווה בחכמתו למועמד השני, הבן קודם, ורק כאשר המועמד השני גדול מהבן בחכמה, אז אין הבן יורש את אביו.[224] יש שאמרו שמתקופת הלל ואילך הרבנות כוללת גם שררה, ולכן מאז יש בה ירושה.[225] בהתאם לכך יש מי שכתב שכלל אין מחלוקת ביחס לירושת רבנות,

זו, וביארו שצריך פסוק ללמדנו ירושה בכה"ג, משום שהייתה הוה אמינא שלא תהיה בו ירושה מכמה טעמים: או משום שאין בו שררה (עיין לעיל הערה 193): הרב יצחק אהרן לנדסברג, הובא בשו"ת לבושי מרדכי או"ח מהדו"ק סי' י; או משום שבמלך נזכר שדבר זה הוא "בקרב ישראל: עמק הנצי"ב, על ספרי פרשת שופטים פסקה קסב; או משום שכל כפרתם של ישראל תלויה בו, והיה ראוי שיתמנה הגדול ביותר: שדי חמד - אסיפת דינים, מערכת חזקה במצות סי' ח סק"ז (מהדורת קה"ת, תש"י, ו, עמ' 2574), עי' שו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ז: סברה זו לגבי כה"ג. ועי' עוד בשו"ת שם אריה, או"ח סי' ז ד"ה וראיתי בתשובת, שכתב כי הטעם לכך שיש ירושה במלך אינו שייך בכהן גדול; על הבדלים בין ירושת המלך לירושת כה"ג, עי' עוד בשו"ת מענה אליהו (האדר"ת), סי' נז; משנת יעבץ, יו"ד סי' לו; ולעיל הערה 91. יש שכתבו שהפסוק נצרך ללמדנו דין משיחה: שו"ת בית שלמה (דרימר), או"ח סי' יג; שו"ת אבני נזר, שם, אות ל-לג, עיי"ש עוד.

222. ברכות מים, הנ"ל; נפש חיה, הנ"ל. על תפקיד ה"חכם", עי' עוד באר שבע, הוריות יג ע"ב; מהרש"א, חידושי אגדות, כתובות קג ע"ב; הפלאה, כתובות שם; בן יהוידע, כתובות שם.

223. שו"ת אבני נזר, שם, אות מד-מה, והוסיף שזה דווקא בחכם שממונה להורות, אך בממונה לדין, דינו כדין מלך, שדי שיהיה חכם קצת.

224. שו"ת שם אריה, שם, ד"ה ועוד נראה לי, וכתב שכאשר שניהם שווים, לא צריך לימוד מיוחד שהבן ממשיך, ובמקרה כזה, ביחס לכתר תורה, גם מהרשד"ם מסכים; שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' רכח; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אותיות לו, לח, נה. באנציקלופדיה תלמודית, ערך חזקת שררה, הערה 181, העירו כי ייתכן שמדברי רמ"ע מפאנו ומהרשד"ם משמע שגם במקרה כזה אין ירושה.

225. רמ"ע מפאנו, שם, כתב בתחילה

והכל מסכימים שאין ירושה בתפקיד של קדושה לבד, אך יש ירושה בתפקיד שכולל גם שררה.[226]
יש שכתב שאף שיטה זו מסכימה שלמיצער מדרבנן, יש ירושה גם ברבנות.[227]
יש שכתב להשוות בין השיטות:[228] אם המועמד השני גדול רק במעט מן הבן,

שכן הדין מן התורה, וסיים שמהלל ואילך התקינו ירושה גם בנשיאות. וביאר דבריו בשו"ת חת"ס, או"ח סי' יג, שמתקופת הלל, נוסף לתפקיד הנשיאות גם מימד של מלכות, ובכך יישב את דברי הרמ"א. כעין זה כתב בשו"ת בית יצחק, יו"ד, א, סי' נט אות א, ושם, ב, סי' סט אות ג.

החת"ס, בסי' יג, חזר בו מדבריו בסי' יב (עי' לעיל הערה 217), וגם לאחר חזרתו כתב שברב הממונה על כל המדינה, צריך שיהיה גדול מכל הרבנים במדינה, וירושה אינה מועילה בזה. הרב גולדשמידט, פסקי דין רבניים, י, עמ' 61, כתב על פי דברי החת"ס, שמשרה של רב ראשי בעיר או בכל המדינה אינה בירושה, וכך היא מסקנת הרוב, שם, עמ' 39; אך בשו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מו (נדפס גם בפסקי דין רבניים, יא, עמ' 115) כתב שרב ראשי בעיר אינו כלול במה שכתב החת"ס, ויש בו ירושה. בשו"ת אפרקסתא דעניא, ד, חו"מ סי' שד ד"ה כונתו מפורשת וד"ה אלא דהחת"ס, כתב שדיין שאינו רב ואב"ד, וממונה רק על הוראת איסור והיתר ודינים, אין בו ירושה גם למסקנת החת"ס. בשו"ת שבט הלוי, ד, סי' קכח, ושם, ז, סי' קנז, הסתפק אם דברי החת"ס בסי' יג מתאימים למציאות ימינו.

226. ר"ש ישראלי, פסקי דין רבניים, י, עמ' 44, ועל פי זה כתב שרב שממונה רק לפסיקת הלכה ולא להנהגת העיר, אינו מוריש לבנו, ודחה את דברי האבני נזר הנ"ל, שכתב שיש מחלוקת בזה, ויישב בכך גם את פסקי הרמ"א. אך לפי מה שהתבאר כאן, יש שביארו אחרת את דברי מהרשד"ם, ויש שסברו שהרמ"ע אינו מסכים לזה. ודעת הרוב בפסקי דין רבניים שם, היא שלא כשיטה זו.

227. בשו"ת שמחת יו"ט, סי' ו, ביאר את דברי רמ"ע מפאנו (הנ"ל בהערה 225), שמדאורייתא אין ירושה בכתר תורה, אך מדרבנן יש ירושה. וראה עוד לעיל הערות 92-95. ועי' עוד בשו"ת אפרקסתא דעניא, ד, חו"מ סי' שד ד"ה אמנם המג"א, ד"ה גם הרואה, וד"ה הנה נראה, שהסתפק האם לרמ"ע מפאנו יש ירושה ממנהג, ואינו סובר לגמרי כמהרשד"ם הנ"ל, או שדברי רמ"ע מפאנו נאמרו רק בנוגע לנשיאות, ונוטה לבאר שאכן נאמרו רק בנוגע לנשיאות.

228. ספרי דבי רב, על ספרי דברים, פרשת שופטים פיסקה קסב, והוסיף שבתפקיד תורני תנאי ההתאמה קשים יותר, אך אין חילוק מהותי ביניהם. דבריו מבוססים על מהרשד"ם (ראה בהערה 229), וכתב כן גם בדעת ריב"ש ורמ"ע מפאנו הנ"ל (צ"ע איך יבאר את דברי הרמ"ע לגבי שושלת הלל, שמעיקר הדין לא היו צריכים לרשת את

הבן יורש, ורק אם המועמד השני גדול מהבן בצורה משמעותית אזיי אין הבן יורש.[229]

יש שכתבו כי רב שמקבל שכר על תפקידו בנו יורשו, זאת גם לשיטת הסוברים שאין ירושה בתפקידי קדושה.[230]

יש שהסתפק בבן שממונה כרב במקום אחר, האם יורש את רבנות אביו, או שמכיוון שאינו יכול למלא את שני התפקידים אינו יורש.[231]

יש שהסתפק במקום שהרב הוא שייסד את המקום, והתקבצו סביבו אנשים, אם בנו יורשו.[232]

יד. מינוי בהתנייה שלא תהיה ירושה

יש שכתב שאין מעמידים מלך אלא על מנת שבנו יירשנו, לפי שירושת הבן מהותית למצות מינוי מלך, שעליו נאמר: "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל".[233]

עם זאת, לשררה שאינה מלכות יכול ציבור למנות אדם על דעת שבנו לא יירש אותו.[234] כך גם במקום בו המנהג הוא שאין הבן יורש את אביו, יכול הציבור

אביהם).

229. כן כתב מהרשד"ם, שם, בתחילת דבריו, ולפי זה הסבירו שמה שכתב מהרשד"ם אח"כ שבת"ח לא נאמרה ירושה, אין כוונתו אלא בכגון זה: שו"ת גנת ורדים, יו"ד ג, ז; ספרי דבי רב, שם; שו"ת מנחת שי, א, סי' נ ד"ה אמנם בגוף, וסי' נא ד"ה ועוד; שו"ת בית יצחק, יו"ד, א, סי' נט, אך כתב שמדברי רמ"ע מפאנו עולה שלא כך. אך יש שהבינו בדעת מהרשד"ם שלגבי רבנות די בכך שהשני גדול במקצת מהבן, על מנת שהבן לא יירש: ר"י אריפול בשו"ת גנת ורדים, שם, ח; שו"ת חת"ס, או"ח סי' יב. בספר דיני ממונות (בצרי), ג, עמ' רלה-רלו, כתב על פי דברי מהרשד"ם אלה, שגם הוא מודה שיש ירושה ברבנות, ונדחק בדברי מהרשד"ם, על מנת ליישבו מהסתירה שחשב שיש בין מהרשד"ם לשו"ת אבקת רוכל, עי' לעיל הערה 217.

230. עי' לעיל הערה 201.

231. שו"ת לבושי מרדכי, או"ח מהדורה קמא סי' י, בהוספה לתשובת הרב לנדסברג. עי' עוד בשו"ת צפנת פענח, החדשות, חו"מ סי' מז.

232. שו"ת שבט הלוי, ד, סי' קכח ד"ה ואמנם.

233. דברים יז, כ. שיעורי הגרי"ד (סולובייצ'יק), כריתות ה ע"ב ד"ה אך יש, עמ' עט.

234. רמ"א, יו"ד רמה, כב, על פי שו"ת הרשב"א, ה, סי' רפג (הובא בכלבו, סי' קמז; ב"י, או"ח סי' נג, ושו"ע, שם, כו);

לבחור מי שירצו.[235]

ספרי דבי רב, שם, וביאר שזה משום שבתפקיד תורני לא פסיקא מילתא שבנו יורשו, אלא תלוי בחכמתו (עיין לעיל הערה 228); שו"ת מהרי"א הלוי, ב, סי' כד, סי' לא (פתחי חושן, ט, פ"א הערה סג: מדברי מהרי"א משמע שמינוי לכל החיים הוא כתנאי שאין בו ירושה); עמוד הימיני, סי' יב פ"ח: בכהאי גוונא עושה את זה בדרך של שליחות, ואין מוסרים לו שררה; שו"ת ציץ אליעזר, ג, סי' כט פ"ה אות ו. עי' להלן הערה 326, משו"ת מהריא"ץ, שכתב שמחילה אינה מועילה, ובדבריו כתב שתנאי אינו מועיל, אך ייתכן שכוונתו למחילה ולא לתנאי בשעת המינוי. עיין לעיל הערה 190, משו"ת דברי מלכיאל, על קבלה לכל ימי חייו, שאין בה ירושה. עיין צפנת פענח (מהרי"ט), בהעלותך, סוף דרוש שלישי: דרך מלכות ישראל הייתה שלא תהיה ירושה, והמלוכה תעבור בין השבטים.

235. רמ"א, שם; שו"ע הגר"ז, או"ח נג, לד; שו"ת מהרי"א הלוי, ב, סי' כד, ומבאר שזה כמו נותן מתנה לאדם ומתנה שלאחר מכן היא תעבור לאדם אחר, שאין בנו יורשו (ב"ב קלג ע"א; רמב"ם, הל' זכיה ומתנה פי"ב ה"ד; שו"ע, חו"מ רנג, ו), ולכן הוצרך הרשב"א, א, סי' ש, לכתוב שבנוסף לדין, כך גם המנהג (עיין לעיל הערה 197). על פי זה כתב, שגם במקום שבו המנהג הוא שאין עדיפות לבן הגדול על פני הקטן, מצד הדין הגדול קודם, שכן אין המנהג עוקר את הדין אלא משאיר את דיני ירושה, ומדין ירושה הגדול קודם; שו"ת אמרי יושר (אריק), א, סי' קלד, על פי דברי הרשב"א הנ"ל, ומצריך שיהיה מנהג ברור. בשו"ת מהר"ם שיק, יו"ד רכח, כתב שמטעם זה בימי השופטים לא התמנו בניהם תחתיהם, ועיין על כך לעיל הערה 187. בפירוש ר' אליעזר נחום לספרי, שם, ד"ה מנין לכל, כתב שמנהג כזה הוא מנהג גרוע.

עי' מזבח אדמה (מיוחס), חו"מ סי' י, שכך מנהג ירושלים בנוגע לרבנות (הובא גם בספר התקנות, ירושלים תרמ"ג, מנהגים יו"ד אות סד); בשו"ת מאמר מרדכי (אליהו), א, חושן משפט סוף סי' ו (נדפס גם בפסקי דין רבניים, י, עמ' 59) כתב על פי מזבח אדמה, שאפשר לתקן תקנה כזו (ובפסקי דין רבניים, שם עמ' 61, חלק הרב גולדשמידט על האפשרות לשנות את המנהג). בשו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות ד, כתב שאם המנהג הוא שאין הבן יורש, ומשנים את המנהג ונותנים את השררה ליורש שלא בהסכמת הציבור, הרי זה בכלל מחלוקת, ובעת מחלוקת אין ירושה: ר' לעיל הערה 123.

בשו"ת יחל ישראל, סוף סי' קז, כתב שלפי זה אין ירושה במשרות ציבוריות במדינת ישראל. לעומתו, הרב יוסף שיינין, 'הדחת רב מכהונתו', שערי צדק, יז (תשע"ז), עמ' 240, כתב שגם כיום, במדינת ישראל, יש ברבנות דין ירושה אם הבן ממלא מקום אביו (אפילו במקום שיש גדולים ממנו), שכן החוק המורה שכהונת רב העיר מוגבלת בשנים נוגד את דין תורה ולא

טו. הבן הראוי לירש

בתוספתא[236] נאמר שירושת שררה אינה אלא כאשר הבן ממלא מקום אבותיו. בגמרא[237] הוזכר תנאי זה רק כהעדפה של בן שממלא מקום אבותיו על פני בן שאינו ממלא מקום אבותיו.

הרמב"ם (כאן) פסק שירושת מלכות ושררה היא אומנם רק כאשר הבן ממלא מקום אבותיו,[238] אך אין צורך שימלא מקום אבותיו בחכמה וביראה כאחד, ודי

נעשה על פי חכמים. ועי' שו"ת יביע אומר, חי"א חו"מ סי' כו (תשובת הרב לסרי), שהחוק שקוצב כהונת הרב הראשי יסודו שלא כהוגן, ולכן יש ירושה במשרה זו, ועי' חוקים ומשפטים (ויספלד) - ח"ב, ירושת שררה, עמ' רכח-רכט, שהעיר על תשובה זו.

עי' עוד פסקי דין רבניים, י, עמ' 37: אם מסירת התפקיד תלויה בפרסום מכרז והליכים נוספים, מוטל על מי שיכול לפעול במסגרת החוק, למען מינוי היורש בתום התהליך. דיני ממונות (בצרי), ג, עמ' רמ-רמא: ראוי לתקן מבחינה חוקית עדיפות ליורש, ומכיוון שאין כזו תקנה, מוטל על תלמידי חכמים להימנע מהתמודדות מול היורש בבחירות לרבנות.

236. שקלים ב, טו.

237. הוריות יא ע"ב וכריתות ה ע"ב, בנוגע למינוי יהורם למלך, לעומת יהויקים; כתובות קג ע"ב, ביחס לרבן גמליאל, שלמרות שלא היה ממלא מקום אביו בחכמה, ביראה היה ממלא מקום אביו, ולכן התמנה תחת רבי אביו, ולא שמעון אחיו החכם ממנו.

יצוין כי לעומת הנאמר בגמרא, שיהורם בן יהושפט היה ממלא מקום אביו, נאמר במלכים ב' ח, יח ובדברי הימים ב' כא, שיהורם עשה הרע בעיני ה'. ביישוב הקושי, נאמרו מספר הסברים, שמחלקם יש ללמוד מהי הגדרת "ממלא מקום אביו": יש שכתבו שבשעת מינויו היה יהורם צדיק: רש"י, הוריות יא ע"ב ד"ה יורם; תוס' ישנים, כריתות ה ע"ב; חידושי אגדות מהרש"א, כתובות שם. רש"י, כתובות שם, כתב שלא היו באחיו חשובים ממנו; לפי זה, הגדרת ממלא מקום אביו היא יחסית בין הבנים, ולא ביחס לאנשים אחרים, עי' להלן הערה 241. רנת יצחק, דברי הימים ב' כא, ג, הקשה שמבואר בפסוק, שם יג, שאחי יהורם היו טובים ממנו, וביאר שכוונת רש"י שיהורם היה טוב מאחיו רק בחכמה. פני יהושע, כתובות שם, כתב שכוונת הגמרא ורש"י היא שהוא ממלא מקום אבותיו בחכמה, ועל פי זה כתב שממלא בחכמה ולא ביראה מספיק על מנת למנותו, עי' להלן הערה 251. רנת יצחק הקשה, שאם הוא רשע אין ממנים אותו, ויישב על פי הרי"ז סולובייצ'יק, שבמלך מבית דוד המולך על שבט אחד, ממנים גם בן רשע, עי' להלן הערה 243.

238. רמב"ם, כאן, ובהלכות כלי המקדש פ"ד ה"כ; מדרש הגדול, דברים יז, כ; תוס', מנחות קט ע"ב ד"ה חוניו; מרדכי, ב"ק רמז קח; מאירי, הוריות יא ע"ב, יומא עב

בכך שימלא מקום אבותיו ביראה.[239] במקרה כזה מעמידים את הבן ומלמדים אותו.[240] בהלכות כלי המקדש (פ"ד ה"כ) כתב הרמב"ם שדי "שיהיה ממלא מקומו בחכמה או ביראה אף על פי שאינו כמותו בחכמה".

1. ירושה בבן שאינו ממלא מקום אבותיו

יש שמשמע מדבריו כי הבן הטוב ביותר בין האחים נחשב ממלא מקום אביו, אף על פי שאינו כל כך צדיק.[241]

יש שכתבו שבמלכות יורשים גם בנים רשעים, זאת שלא כדעת הרמב"ם כאן.[242]

ע"ב; ספר החינוך, מצווה תצז; דרכי משה, יו"ד רמה, ז. עי' חקרי לב, או"ח סי' טז, שחשב לומר שרש"י חולק, ודחה זאת. ועי' בראשית מט, ד; דברי הימים א' ה, א; ראש דוד (חיד"א), ויחי עמ' קסו ד"ה ואם נפשך.

239. רמב"ם, כאן; תוס', מנחות קט ע"ב ד"ה חוניו (ביחס לכה"ג); ריב"ש, סי' רעא; רמ"א, יו"ד רמה, כב. חקרי לב, או"ח סי' כא: מן התורה די בממלא מקום אביו ביראה לבד, והוכיח כן מכך שכהן גדול צריך להיות חכם משאר הכהנים (ספרא, אמור פרשה ב פ"א אות א; יומא יח ע"א וש"נ; רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"ה ה"א), ואם כן, לא ייתכן שמן התורה אינו יורש וחכמים נתנו לו אפשרות לרשת למרות שאינו חכם מאחיו הכהנים, וכן עולה מדברי התוס', מנחות קט ע"ב ד"ה חוניו, והחינוך, מצווה תצז. ומעיר שאם נסבור שכאשר הבן אינו ממלא מקום אביו, הירושה פוקעת (ראה להלן אות יח: כאשר היורש אינו ראוי), אפשר לומר שהדין שכה"ג יהיה גדול מאחיו בחכמה נאמר רק כאשר הירושה פקעה, ועל פי זה אפשר לומר שמן התורה הירושה היא רק כאשר ממלא מקום אביו גם בחכמה וגם ביראה, ומדרבנן די בממלא מקום אבותיו ביראה, ובכך מבאר את אריכות לשון הרמב"ם כאן. בשו"ת מהריא"ץ, א, או"ח סי' ד אות ז, כתב שמדאורייתא יש ירושה רק בממלא מקום אביו גם בחכמה וגם ביראה.

בשו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות א ד"ה מדקדוק דבריו, כתב שאם ממלא מקום אביו רק ביראה, אינו זוכה מדין ירושה, אלא שבית הדין מעמידים אותו על ידי משיחה. תורת המלך (צדוק), סי' ב הערה מו: אם יש בן שממלא מקום אביו גם בחכמה וגם ביראה, הוא קודם למי שממלא מקומו רק ביראה. ושם חקר אם 'חכמה' זו חכמת התורה או סברה, ותלה בזה מחלוקת בבלי וספרי, ונטה לומר שכוונת הרמב"ם לסברה ולא לחכמת התורה (ועי' מו"נ, ג, נד); עוד חקר אם יש עדיפות בזה לסיני על פני עוקר הרים, עיי"ש.

240. רמב"ם, כאן.

241. רש"י, כתובות קג ע"ב ד"ה ההוא; רש"ש, שם: רש"י כתב את דבריו על מנת ליישב את הקושי מהפסוקים, עי' לעיל הערה 237; בנין יחזקאל (סירקין), שם.

242. בנוסחת ר"ש סיריליאו לירושלמי, שקלים פ"ו ה"א מג ע"ב, מבואר שיש

יש שכתב כי כאשר מלכי בית דוד מולכים על שבט אחד בלבד, אזיי גם בן רשע יורש את אביו.[243] ויש שכתב שאם אין בכל זרע דוד אדם כשר, מותר למנות מלך שאינו כשר מזרע דוד.[244]

יש שכתב כי מאחר שבן קטן אינו מחוייב במצוות, לכן גם אם אינו ממלא מקום אביו בחכמה וביראה - יורש את אביו.[245]

2. אינו ממלא מקום אביו בחכמה

יש שכתבו שאף שאין צורך שהבן ימלא מקום אביו בחכמה, עם זאת צריך שיהיה חכם קצת.[246] ויש שכתב שברבנות צריך הבן להיות ראוי להוראה, אך

חילוק בין מלך לבין כהן גדול לגבי הצורך במשיחת היורש: "שאין מעמידין כהן גדול בן כהן גדול, אלא אם כן ממלא מקום אבותיו", ומשמע שבן מלך יורש אף על פי שאינו ממלא מקום אבותיו. בפירוש ר"ש סיריליאו משמע ששיטת הירושלמי שבכהן גדול אין ירושה אלא מתמנה הגדול ביותר (עי' גם מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה אע"פ; הר אפרים [גרבוז], על הירושלמי שם), ולכן גם אם בנו ממלא מקום אביו, הוא נחשב כאדם אחר וצריך משיחה; שו"ת מהרי"א ענזיל, סי' סח ד"ה נחזור (הובא בשו"ת זכר יהוסף [שטרן], או"ח, א, סי' יח אות א ד"ה ובמכות), וכתב שלא מצאנו תנאי כזה במלכות (וצ"ע, שכן ברמב"ם בהמשך ההלכה כתוב לא כך). עי' מלבי"ם, פרשת צו אות קעג, שחילק בין כהונה גדולה שבה אין ירושה אלא אם כן ממלא מקום אביו, למלכות שבה תמיד יש בה ירושה (ור' כוכבי יצחק [שטרנהל], ג, קונטרס כבוד מלכים אות לט, שהעיר על המלבי"ם מדברי הרמב"ם כאן); עשירית האיפה (וולאפיש), כריתות פרק א אות פח. עי' חקרי לב, או"ח סי' יח ד"ה ואיך שיהיה: כאשר אין מישהו מזרע דוד אלא רשע, יש למנותו, שהרי מצווה למנות מלך. ובסי' קכד ד"ה וע"ק, הסתפק, כאשר היה מלך רשע ומת, כיצד ירש בנו את המלוכה, שהרי היו צריכים לסלק מן המשרה את המלך הרשע, וכשמינו את בנו, מדוע לא משחו אותו מחדש. לשיטה זו, דברי הגמרא על בן שאינו ממלא מקום אביו מתייחסים רק לעדיפות של ממלא המקום על פני מי שאינו ממלא מקום.

243. רנת יצחק, דברי הימים ב' כא, ג, על פי דברי רי"ז הלוי, על התורה סי' קסט, שזו כוונת הרמב"ם בסוף הלכה זו, בהבטחה לבית דוד. ועי' להלן אות לא3.

244. גנזי ראיה - להלן, בשילהי ספרנו, על הלכה זו, ד"ה וכיון שנמשח; וראה להלן אות לא2.

245. חקרי לב, או"ח סי' יח ד"ה והנה בעתה, עי' שם, שחילק בין מלך שמתמנה בהיותו קטן ובין כהן גדול שאין למנותו, ועי' לעיל אות ח, בנוגע למינוי מלך קטן.

246. רמ"א, יו"ד רמה, כב, ביחס למורה הוראה; היכל מלך, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ; אבני נזר, שם אות מה, ביחס למלך.

בשאר שררות אינו צריך להיות חכם כלל.[247]
יש שכתב שאם גם לאחר שמלמדים אותו אינו יודע את המלאכה כראוי, אין למנות אותו.[248]
יש שכתב כי בזמן לימודו של הבן, יש למנות אדם אחר שיתפקד במקומו.[249]
יש אומרים שגם במינוי רב, אף על פי שהוא עדיין צריך לימוד על מנת לשמש כרב, ממנים אותו לאחר מות אביו.[250]

3. אינו ממלא מקום אביו ביראה

יש שאמרו שגם בן שממלא מקום אבותיו רק בחכמה ולא ביראה יורש את אביו,[251] ויש שאמרו שרק אם ממלא מקום אבותיו ביראה.[252]

עי' שו"ת הרשב"א, א, סו"ס ש: דין ירושה הוא כשהבן ראוי.

247. חקרי לב, יו"ד, ג, סי' ק ד"ה איך שיהיה, וד"ה הכלל העולה, וד"ה אך את.

248. ספרי דבי רב, על ספרי פרשת שופטים פיסקה קסב ד"ה הוא ובניו.

249. ספרי דבי רב, שם, וכתב שכך עשה ריב"ז בפטירת רבן שמעון עד שרבן גמליאל גדל, ועיין לעיל הערות 143, 154. ועי' יד פשוטה, כאן ד"ה מעמידין אותו, שהשווה זאת לשימור עבור בן קטן. ועי' מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה זה שאמרנו, שמשמע מדבריו שבאינו ממלא מקומו בחכמה, ממנים אותו ואינו כקטן, וכן דקדק בדבריו באמרות מלך, כאן, חידושים, נט.

250. שו"ת המבי"ט, ג, סי' ר, שיכול ללמוד 'פסק' בכל יום ולהיות ראוי; ר' שלמה ן' עזרא, בתשובה שהובאה בספר בתי כנסיות, סי' נג ד"ה הרי לך, על פי דברי הרמב"ם כאן, והוסיף שכן הדין בייחוד כאשר אינו צריך שאחרים ילמדוהו, אלא לומד מעצמו; שו"ת שואל ומשיב, מהדורה תליתאה, א, סי' קנד: מי שיש לו שכל ישר, יכול לעיין בספרי הפוסקים ולהורות בלי חשש מכשול.

251. רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ; מאירי, יומא עב ע"ב; פני יהושע, כתובות קג ע"ב, בביאור דברי הגמרא שיהורם היה ממלא מקום אבותיו, עי' לעיל הערה 237; היכל מלך, הלכות כלי המקדש שם, וביאר שדי שיהיה קצת ירא שמים, ור' להלן הערה 254; אבות הראש, קונטרס שמן ראש, כט ע"ב; שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה ומה"ט נ"ל, ומבאר שאין לחלק בין ממלא מקום אביו בחכמה לבד לממלא מקומו ביראה לבד; רנת יצחק, דברי הימים ב' כא, ג, ומבאר שרק אם אין בו יראת שמים כלל, אין ממנים אותו, כדברי הרמב"ם בהמשך, אך כדי שימלא מקום אביו, די בחכמה או ביראה.

252. כן היא משמעות הרמב"ם, כאן; חקרי לב, או"ח סי' כא, ומבאר כן גם את דברי הרמב"ם בהלכות כלי המקדש (ותולה זאת בשאלה, האם ירושה מן התורה היא דווקא בממלא מקום אביו בחכמה וביראה, או שדי ביראה לבד, ראה דבריו לעיל הערה

יש שכתב שדין מיוחד הוא בכהן גדול, שבנו יורשו אף אם אין בנו ממלא מקומו ביראה אלא רק בחכמה.[253]

יש שכתבו שהדרישה כי הבן היורש יהיה "ממלא מקום אבותיו ביראה", אין הכוונה ממש כאביו, אלא די שהוא ירא שמים.[254] ויש שעולה מדבריו כי צריך שימלא מקום אביו ממש, ולא די שיהיה קצת ירא שמים.[255]

יש שכתב כי הכרעה מי הוא ממלא מקום אביו ביראת שמים מסורה לציבור,[256] ויש שכתב שהיא נתונה לחכמי התורה.[257]

239); בד קודש (דאנון), על הרמב"ם כאן; דעת חכם שהובאה בשו"ת בית שערים, יו"ד שלד ד"ה ומה"ט נ"ל, ודחאה; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פה ד"ה וכן מצד, וכתב שנראה שיש ט"ס ברמב"ם בהל' כלי המקדש (אם כי לפנינו אין גרסה אחרת שם); מעשי למלך, הל' כלי המקדש שם אות ט. על מינוי אדם שאינו ירא שמים, עי' להלן אות כא.

253. שו"ת אבני נזר, אה"ע סי' שמח אות ג, בדעת הרמב"ם בהלכות כלי המקדש הנ"ל, ששם עיקר הדין הוא כהן גדול, ולכן שם כתב הרמב"ם חכמה או יראה. ומה שהזכיר שם הרמב"ם גם מלך ושאר ממונים, זה אגב גררא, ואילו בהל' מלכים, שעיקר הדין הוא מינוי מלך, שם הצריך הרמב"ם שימלא מקומו ביראה. ועיין תוס', מנחות קט ע"ב ד"ה חוניו, שכתבו לגבי כה"ג שדי שימלא מקום אביו ביראה, ולא מבואר אם גם חכמה לבד מספיקה, ובחקרי לב, או"ח סי' כא, כתב בדעתם שייתכן שדי בחכמה או ביראה.

254. עי' היכל מלך, הנ"ל בהערה 251; חקרי לב, או"ח סי' טז ד"ה אך את זה, שהרי אין דור שהוא כמו הדור שעבר, וראה עוד בדבריו בסי' כא וביו"ד, ג, סי' ק ד"ה אך את זה; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מו (נדפס גם בפסקי דין רבניים, יא, עמ' 114). בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס לבוב), סי' קי, כתב: "ואף על פי שלא הגיע למעלות של אביו וחכמתו, טוב הוא שהיו מתרצים רבותי לעשות חסד לבנו, כאשר עשו עם אביו".

255. שו"ת אבני נזר, אה"ע סי' שמח אות א.

256. שו"ת מנחת שי (שור), א, סי' נ, ד"ה אך.

257. שיעורי הגרי"ד (סולובייצי'ק), כריתות ה ע"ב עמ' פ; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מא אות ב ד"ה וראיתי, ותמה על מנחת שי הנ"ל; בפסקי דין רבניים, י, עמ' 61, כתב הרב אליעזר גולדשמידט שיש בסמכות הרבנים הראשיים במדינה או בעיר לקבוע שהבן ממלא מקום אביו. ועי' שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה ולפ"ז נראה, שמציע כי במקום שיש מחלוקת מיהו הראוי, יש להכריע את הדבר על פי רבנים יראי ה' שאינם נוגעים בדבר.

ראה ראב"ע וחזקוני, שמות יח, כה, שאין אדם יכול לדעת מי ירא שמים. עי' חקרי לב או"ח, ב, סי' קכד ד"ה והנ"ל בכוונתם, שכתב בנוגע לכהן גדול, שזה נעשה על ידי בי"ד ומלך וכהנים.

4. בן שאינו מתאים לתפקיד או שיש מתאימים יותר

יש שכתבו שאם הבן אינו מתאים לתפקיד, אף שהוא ממלא מקום אביו בחכמה וביראה, אינו יורש את התפקיד.[258]

יש שכתב שכאשר יש לבן חסרון - אם הלכתי ואם ממשי, שמחמתו אינו מתאים לתפקיד, אם מדובר בחסרון שמאפשר להוריד אדם מתפקידו, הבן אינו יורש. אך אם חוסר ההתאמה הוא כזה שאם מינוהו המינוי חל, ולו גם בדיעבד, בנו יורשו.[259]

יש שאמרו שכאשר אדם אחר מתאים יותר מהבן, ובפער ניכר, לא ממנים את הבן אלא את היותר מתאים.[260] ויש שאמרו שגם כאשר יש פער גדול בין הבן לאדם אחר, הבן יורש.[261]

258. עי' כנסת הגדולה, או"ח נג, הגהות ב"י, כח (הובא במשנ"ב, נג, פד); שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה והנלע"ד בזה, כתב שבכל מינוי צריך שיהא ראוי לאותו דבר, כגון במלוכה, שידע טכסיסי מלוכה ויהיה חכם להנהיג המלוכה, ולממונה על האוצר, שיהא בקי בחכמת החשבון, ושם, ה, סי' נ כתב שאם אינו עומד בהעמדת סכין, אי אפשר למנותו לשו"ב. בחקרי לב, או"ח סוף סי' טו ד"ה והנה בעתה, כתב על פי שו"ת הרשב"א, א, סי' ש, שצריך התאמה לתפקיד, והגדרת ההתאמה היא לפי מי שאין מורידים אותו מתפקידו כנ"ל. חקרי לב, יו"ד, ג, סי' ק ד"ה כי ע"כ, וד"ה הכלל העולה, כתב שבמינוי רבנות לא שייך למנות מי שאינו ראוי להוראה; שו"ת פסקים וכתבים (הרצוג), ט, חו"מ סי' פו אות ג. עי' ספר החינוך, מצווה תיד: מצווה למנות דווקא אדם המתאים לתפקיד. עי' שו"ת הרשב"א, שם, סו"ס ש, שכתב כי הבן יורש אם הוא ראוי אף שיש טוב ממנו, ומשמע שאם אינו ראוי כלל אינו יורש. ועי' הגהות מיימוניות, כאן; כס"מ כאן, וכס"מ בהל' כלי המקדש שם, שציטטו את דברי הספרא בנוגע לבנים של נדב ואביהוא, שאילו היו קיימים היו יורשים את אבותיהם, "אף על פי שלא היו שקולים כאלעזר ואיתמר" (בספרא לפנינו, משפט זה איננו), ומשמע שאינם שקולים כמותם, אך כן מתאימים לתפקיד. על התאמה לתפקיד, עי' עוד לעיל הערות 78, 228. עי' יד פשוטה, כאן ד"ה בחכמה, שביאר (על פי מורה נבוכים, ג, מד) שמשמעות חכמה היא התאמה לתפקיד (אך לשיטתו, כל עוד לא למד ואינו מתאים, אין ממנים אותו, עי' לעיל הערה 249).

259. חקרי לב, או"ח סוף סי' טו ד"ה והנה בעתה, ד"ה ולפמ"ש, וד"ה ועל פי הבאר, וסי' קכב, יו"ד, ג, סי' ק ד"ה את אך זה. ור' לעיל ה"ד אות יג.

260. שו"ת מהרשד"ם, יו"ד סי' פה, ומשום כך כתב שבמינוי תורני התפקיד אינו עובר בירושה, כנ"ל הערה 217; שו"ת גנת ורדים, יו"ד כלל ג סי' ז, ודקדק כן מלשון תשובת הרשב"א הנ"ל. ועי' לעיל הערה 229.

261. ר"י אריפול בשו"ת גנת ורדים כלל ג

יש שכתב שאין ירושה בשררה בה לא ברור שהבן מסוגל לעשות את תפקיד אביו,[262] ותמהו על דבריו.[263]

טז. סדרי קדימה בירושת מלכות ושררה

לרוב השיטות, בשונה מירושת נכסים, בשררה ומלכות רק אחד היורשים יורש את אביו, ולא מחלקים את התפקיד בין כל היורשים.[264]

יש שכתבו שבמקום בו נהגו לחלק ירושה בין כל היורשים, יש לנהוג כן גם בשררה.[265] ויש אומרים שבכל מקום שהשררה יכולה להיחלק בין היורשים, כל הבנים יורשים.[266]

יש מי שרצה לומר שבנים שנולדו לפני מינוי האב אינם יורשים את התפקיד, כפנחס שלא נתכהן עד שהרגו לזמרי.[267]

סי' ח, וכתב שכך עשו מעשה בצפת, שמינו את בן הרב הקודם כשהיה בגיל מצוות, ולא את מהר"ם אלשיך שהיה כבן שישים.

262. שו"ת שואל ומשיב, מהדורה תניינא, ג, סי' לא ד"ה והנה בר"ה.

263. שדי חמד, אסיפת דינים, מערכת חזקה במצות סי' ו אות ג (מהדורת קה"ת, תש"י, ו, עמ' 2552).

264. שו"ת זרע אברהם (יצחקי), חו"מ סוף סי' כא ד"ה ואם יאמר; חקרי לב, או"ח סי' כב; שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' נ, ד"ה ועוד נראה; שו"ת כוכב מיעקב (ווידנפלד), א, סי' כט: במקרה שהאב ציווה ששני בניו ישמשו בתפקיד, והציבור לא רצה, הדין עם הציבור; עלי תמר, ירושלמי קידושין א, ז ד"ה וכשם שהוא; יד פשוטה, כאן ד"ה וכל הקודם.

עי' שו"ת המבי"ט, ג, סי' ר, שאין אפשרות למנות שני מלכים, שכן זו משמעות "מלך" שבתורה - לא שניים (עי' חקרי לב, או"ח סי' קכד ד"ה וראיתי להמבי"ט, וד"ה והנראה בדעת, שאין כוונתו לדרשת חז"ל, אלא שזו משמעות הפסוק, ואין לפנינו דרשה כזו. בשו"ת זרע אברהם הנ"ל, סבר שזו דרשה מהספרי. ועי' תחוקה לישראל ע"פ התורה, א, עמ' 102), וכך הדין גם בשאר שררות.

265. שו"ת שופריה דיעקב (בירדוגו), חו"מ סי' יט, במקום שהתקבלו על דעת זה, ולדעתו במקרה כזה גם אם היו שנים שלא שימש אף אחד בתפקיד, הצאצאים חוזרים לכך; שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' נ ד"ה ועוד נראה.

266. שו"ת משפט וצדקה ביעקב, א, סי' קב; דעת החכמים שהובאה בשו"ת שופריה דיעקב, שם, תחילת סי' יט; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מב, וע"ע בסוף סי' מא, ולהלן הערה 302.

267. שו"ת בית היוצ"ר (ראטה) חו"מ סי' טו ד"ה לולא דמסתפינא.

1. קדימת בן גדול והקודם בנחלה

כאשר הבן הגדול ראוי לשררה, הוא זה שיורש אותה, וכל הקודם בנחלה הוא היורש.[268]

יש שכתב שיכול הציבור לבחור באחד מבני המלך, אף שאינו הגדול.[269]

2. גדול בשנים לעומת גדול בחכמה וביראה

כאשר בן קטן בשנים גדול בחכמה וביראה מאחיו הגדול: יש שאמרו שהגדול בשנים קודם, ובלבד שהוא ירא שמים.[270] ויש שנראה מדבריו שהקטן בשנים קודם.[271]

268. רמב"ם, כאן; מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה זה שאמרנו; ספר החינוך, מצווה תצז. עי' עוד מיוחס לרש"י, דברי הימים א' כד, ב; ספורנו, בראשית מט, ח; אברבנאל, שמות ל, העיקר הח'. יש שכתבו כי הטעם לקדימת הבן הגדול לקטן הוא שהבן הקטן מחויב בכבוד הגדול: שו"ת זרע אברהם, חו"מ סי' כא ד"ה ואען; חקרי לב, או"ח סי' כד. ור' שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מא, שהקשה מהדין שאין חובת כיבוד מממון שלו אלא משל האב, ואינה אלא בחיי האב, ואינה אלא באח הגדול ביותר. בחקרי לב, או"ח סי' טז ד"ה ואחשבה לדעת, העיר ספק שבכהן גדול אין עדיפות לבן הגדול, ושם, ד"ה והנה כי, הסיק משתיקת ראשונים שגם בכה"ג הגדול קודם.

269. שו"ת מנחת שי (שור), א, סי' נ ד"ה אך, ולמד כן מרש"י, הוריות יא ע"ב ד"ה ירושה היא, וממינוי יהואחז, ומהרמב"ם בפיה"מ, כריתות פ"א מ"א, ועיין עוד לעיל הערות 116 והלאה.

270. שו"ת ריב"ש, סי' רעא ד"ה ראשונה; תשובת הרב יעקב מלכה בשו"ת משפט וצדקה ביעקב, א, סי' מז; חקרי לב, או"ח סי' טז, ממשמעות הרמב"ם כאן ומהריב"ש, אך בהמשך, ד"ה ואולם כבר, פקפק בזה, והסתפק אם לחלק בין משרות שונות, וכן בין מקרה שהגדול אינו חכם כלל למקרה שהוא רק פחות חכם מאחיו; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פה ד"ה וכן מצד, והוסיף שבתאומים שאחד ממלא מקום אביו בחכמה וביראה, והשני רק ביראה, הבן שממלא מקום אביו גם בחכמה קודם. ועי' תורת המלך (צדוק), עמ' קלב.

271. כן משמע ברש"י, כתובות קג ע"ב ד"ה ההוא ממלא, שביאר כי "ממלא מקום אבותיו" הכוונה שאין באחיו טוב ממנו, ומשמע שאם יש באחיו טוב יותר, אין ממנים את הגדול; תשובת רבי שאול מקראקא, בשו"ת הרמ"א סי' קלג (ועי' על דבריו בחקרי לב, להלן הערה 300); חקרי לב, או"ח סי' טז ד"ה ואולם ראיתי, ויו"ד, ג, סי' ק ד"ה לכל הדברות, בדעת רש"י, אך באו"ח שם ד"ה ואולם אחר, חזר בו מביאור זה; הפלאה כתובות קג ע"ב ד"ה מאי קשיא ליה; רנת יצחק, דברי הימים ב' כא, ג בדעת רש"י. עוד בביאור דברי רש"י, עיין לעיל

3. קדימת גדול או בכור

יש שכתבו כי כל הגדול בשנים קודם בירושת מלכות ושררה, ולאו דווקא הבכור.[272] ויש שכתב שרק לבן הבכור ישנה קדימה על אחיו, ולא לכל בן הגדול בשנים מאחיו, וכפי שמשמע מלשון הפסוק (דברי הימים ב' כא, ג) לגבי יהורם: "כי הוא הבכור".[273]

4. עדיפות נכד מבן גדול או בן קטן

בן גדול שירש שררה ומת, השררה עוברת בירושה לבניו ואינה חוזרת לאחיו.[274] אם הבן הגדול אינו ממלא מקום אביו, ממנים את אחיו הקטן ולא את בנו של הבן הגדול.[275] וכן כאשר מת הבן הגדול לפני האב.[276] ויש שכתב שממנים את בנו

הערה 237.

272. משמעות הרמב"ם, כאן (וכן למדו בדעתו האחרונים המובאים בהמשך); משמעות ספר החינוך, מצווה תצז; שו"ת זרע אברהם, חו"מ סי' כא ד"ה ואען ואומר, ודימה זאת לייבום; חקרי לב, או"ח סי' טז וסי' כב, ולמד כן מגמרא, הוריות יא ע"ב, שם מודגש כי יהויקים היה גדול ולא שהיה בכור, ובהמשך כשלומדת מנתינת הממלכה ליהורם הבכור היא כותבת שמכאן שלא מולכים "זוטרי מקמי קשישי", ואם כן תלתה את המלכות בגדול ולא בבכור. מקור נוסף הביא החקרי לב מהפסוק, דברי הימים ב' כב, א: "וימליכו יושבי ירושלם את אחזיהו בנו הקטן תחתיו כי כל הראשנים הרג הגדוד הבא בערבים למחנה, וימלך אחזיהו בן יהורם מלך יהודה". משמע שאם היו גדולים ממנו, היו מולכים, למרות שלא היו בכורים; שו"ת חתן סופר קב, ח (חתן סופר על שו"ע, או"ח ב, יג); חידושי הגרי"ז החדשות על תנ"ך ואגדה, סי' מח; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מא, והוסיף שאין משמעות מהותית לבכורה אלא רק משום שהבכור גדול בשנים, ולכן בשני אחים תאומים שאחד בכור, אין לו עדיפות על פני אחיו. ועי' עוד פ"א הי"ב אות ד.

273. שו"ת מנחת שי (שור), א, סי' נ בסופו, וכתב כן גם בדעת הרמב"ם כאן. ועי' ביאור הראב"ד לספרא, שמיני א, א: "מפני מעלת בכורתו", וספורנו, בראשית מט, ד.

274. שיטה מקובצת, כתובות קג ע"ב, בשם רש"י מהדו"ק: זה מה שרבי לימד, בכך שמינה את רבן גמליאל; שו"ת זרע אברהם, סי' כא ד"ה ואען ואומר, ודקדק שמטעם זה נאמר שהירושה היא לבכור; חקרי לב, או"ח סי' כב, ומוכיח כן ממה שהיה בפועל אצל מלכי יהודה וישראל (ומקשה על הוכחת הזרע אברהם).

275. חקרי לב, או"ח סי' כב, ומוכיח זאת מכך שמינו את אחזיה בנו הקטן של יהורם משום שכל אחיו הגדולים נהרגו (דברי הימים ב' כב, א), ולא מינו את בני הבנים הגדולים; תורת המלך (צדוק), עמ' קלד.

276. חקרי לב, שם, והסתפק כאשר הנכד גדול בשנים מן הבן הקטן, וכאשר מת הבן

של הבן הגדול.[277]

חלוקים הפוסקים בשאלת הירושה במקרה שבן גדול ויתר לאחיו הצעיר על תפקיד אותו זכאי היה לרשת מאביו, ולאחר שהאח הצעיר ששימש בתפקיד נפטר גם הוא: יש אומרים שבנו של הקטן ממשיך את אביו ואת סבו,[278] ויש אומרים שהירושה חוזרת לבנו של הבן הגדול, כיון שהמחילה הראשונית הייתה רק לאחיו ולא ליורשיו.[279]

5. יכולת האב להעביר ירושה לאחד הבנים

יש מי שהסתפק בשאלה אם אב יכול להנחיל מלוכה לבנו הצעיר, כשם שהוא יכול להעדיף אחד מבניו בירושת נכסיו.[280] ויש שהכריעו כי האב יכול לעשות זאת.[281]

לפני שהספיק להתמנות, האם בנו קודם או אחיו הקטן; שו"ת מנחת שי, א, סי' נ; שו"ת חתן סופר, סי' קב אות י (חתן סופר על שו"ע, או"ח ב, יג).

277. שו"ת לבושי מרדכי, או"ח מהדו"ק סי' יב; כן עולה מהמיוחס לרש"י, דברי הימים א' כד, ב, על פי ספרא, שמיני פרשה א פרק א הנ"ל, שאילו היו בנים לנדב ואביהוא, היו הם יורשים ולא אלעזר ואיתמר, ומשום כך יהושע בן יהוצדק התמנה לכהן גדול, ולא עזרא אחיו הקטן של יהוצדק (עי' עוד בשו"ת חת"ס אבן העזר, א, סוף סי' קנא). בחקרי לב ובשו"ת מנחת שי, הנ"ל, ביארו שבספרא מדובר על סגני כהונה, ולא על כהונה גדולה, ותפקיד זה אין מקורו באהרן אביהם, אלא בנדב ואביהוא עצמם, ולכן בניהם ירשו. ע"ע במיוחס לרש"י, דברי הימים א' ה, מא: הטעם לכך שעזרא לא התמנה, הוא שעלה אחרי שיהושע כבר מונה לכה"ג, וע"ע שיר השירים רבה ה, ה. עי' שו"ת זכר יהוסף (שטרן), או"ח, א, סי' יח אות א ד"ה ובספר משפט שלום, שעמד על הסתירה בדברי המיוחס לרש"י.

278. שו"ת מהרש"ם, ד, סי' קמג: מכיוון שעזב את החזקה מרצונו, איבד את חזקתו, גם אם לא היה מוחל לאחיו, ואפילו שאמר בפירוש שמוחל רק לאחיו ולא לזרעו.

279. שו"ת אבן יקרה (ווייס), סי' ה ד"ה ועתה נשוב.

280. מנחת חינוך, מצווה תצז, וראה שיעורי ראש הישיבה (ר' דוד פוברסקי), סנהדרין כ ע"ב אות רסה: ביאור צדדי הספק; עי' חידושי האדר"ת, הוריות יא ע"ב (בתוך אוצר הפירושים על מסכת הוריות, אהבת שלום, תשס"ב).

281. חקרי לב, או"ח סי' טז ד"ה והנה כי כן, וסי' כד; מגן גיבורים (די אבילה), הוריות יא ע"ב; ערוך לנר, כריתות ה ע"ב ד"ה בגמרא מפני; שו"ת מהרש"ם, ב, סי' קעו, והוכיח כך מהאמור בדברי הימים ב' יא, כב: "ויעמד לראש רחבעם את אביה בן מעכה לנגיד באחיו כי להמליכו", למרות

יז. קרובים הראויים לירש

שלא כירושת נכסים בה בהיעדר בן הירושה עוברת לקרובים אחרים, הרי שבירושת שררה חלוקים הפוסקים בשאלה אם יש ירושה לקרובים. בתוספתא[282] נאמר שבהיעדר בן, השררה עוברת לאח, ו"כל הקודם בנחלה קודם בשררות". לעומת זאת, בספרא[283] נאמר שבהיעדר בן שראוי למלא מקום אביו, מתמנה אדם אחר.

בנוגע לירושת מלוכה, הרמב"ם כתב כאן את לשון התוספתא: "כל הקודם בנחלה, קודם בירושה", בעוד שבנוגע לשאר מינויים, הזכיר ירושה רק ביחס לבנו ובן בנו.[284]

1. קרובים שאינם זרעו

יש שכתבו כי כאשר אין בנים שראויים לירש את המלכות והשררה, יורשים שאר הקרובים.[285]

שהיו אחים גדולים ממנו; שו"ת אבן יקרה (ווייס), סי' ג ד"ה וראיתי להגאון; שו"ת מצפה אריה (ברודא) תנינא או"ח סי' נד ד"ה שוב ראיתי; תורה תמימה, דברים יז, כ אות ק, והוכיח כן מדוד, שהנחיל את המלוכה לשלמה, למרות שהיו לו אחים גדולים; שו"ת כוכב מיעקב (ווידנפלד), א, סי' כט; משנת יעבץ, יו"ד סי' לו; שיעורי הגרי"ד (סולובייצי'ק), כריתות ה ע"ב, עמ' פ. והוכיחו כן משאלת הגמרא, הוריות יא ע"ב וכריתות ה ע"ב: "ולאו כל דבעי מלכא מורית"; רנת יצחק, מלכים א' א, לד. ועי' בכור שור, בראשית כז, ד: יצחק רצה לתת לעשיו את השררה במתנה ולא בירושה, כדי שלא יהיה אפשר לערער עליה. ועי' לעיל הערה 163. וראה להלן פ"א הי"ב אות ד.

282. שקלים ב, טו.

283. צו, פרשה ג תחילת פרק ה; אחרי מות, פרשה ה פרק ח.

284. כדברי הרמב"ם כתב גם ספר החינוך, מצווה תצז. המאירי, יומא עב ע"ב ד"ה כ"ג, כתב לגבי כהן גדול: "ממנין את בנו או הקודם לו לנחלה", ולגבי שאר שררות כתב: "כל הזוכה לה זוכה לו ולזרעו". הרמ"א, יו"ד רמה, כב, הזכיר ירושה רק ב"בנו ובן בנו" (בדברי חיים דלהלן, כתב שהרמ"א כתב כך אגב שיטפא, ואין להוכיח מדבריו שאין ירושה בשאר קרובים). הרמב"ם, הלכות כלי המקדש פ"ד ה"כ כתב לשון "כל הקודם בנחלה" גם בנוגע לשאר מינויים, וסיים שהזוכה בשררה, "זוכה לעצמו ולזרעו".

285. שו"ת דברי חיים, א, יו"ד סי' נג ד"ה הנה דבר זה, על פי התוספתא, ושכן משמע ברמב"ם כאן; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה וירושה זו, על פי התוסתפא והרמב"ם; שו"ת משפטי שמואל (ורנר), סי' לז אות ג (נדפס גם בפסקי דין רבניים, ד, עמ' 211-212). בשו"ת אבני נזר, יו"ד שיב

ויש שכתבו שרק בנים ובני בנים יורשים, ולא שאר קרובים.[286] ויש שכתב שירושת שאר קרובים היא מדרבנן.[287] יש שכתב שהמנהג הוא ששאר יורשים אינם יורשים רבנות, לבד מבן וחתן.[288]

2. בת

בירושת נכסים, כאשר אין בן יורשת הבת,[289] אך לגבי ירושת שררה אין הדבר

אותיות נו-עא, האריך לבאר מחלוקת זו, ובאות עז, הכריע מספק שיש ירושה, אך באות עט, כתב שהמנהג הוא שאין שאר קרובים יורשים; וע"ע בדבריו שנדפסו ב"ירושת רבנות", ויטע אשל (תש"ן), תקיז-תקך.

את הספרא, לעיל הערה 283, שאומר שכאשר אין בן שממלא מקום אביו "יבוא אחר וישמש תחתיו", ניתן לבאר לשיטה זו, בכמה דרכים: או שהיא חלוקה על התוספתא: שו"ת אבני נזר, שם, אות סד; או שכוונת הספרא היא שה"אחר" שיבוא, גם הוא מן היורשים: שו"ת אבני נזר, שם, אות סט, על פי המיוחס לר"ש על הספרא, שהביא את התוספתא ולא ראה אותה כחולקת; או שישנם מקרים שבהם רק הבן יורש ולא קרובים אחרים: שו"ת אבני נזר, שם, אות ע; או שכאשר אין היורש הראשון ראוי לירש, פוקעת הירושה (עיין להלן הערה 309): שו"ת אבני נזר, שם, אות סא-סג, בדעת הרמב"ם, על פי שיטתו בהל' גזלה ואבדה פ"ח ה"ג; חקרי לב, או"ח סי' כד, בדעת מהר"ם (שבהערה הבאה).

286. שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אותיות נט, עז, בדעת שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג), סי' קלט, הובא במרדכי, ב"ק רמז קח; שו"ת אבני נזר, שם, אות נו-נז, בדעת שו"ת עבודת הגרשוני, סי' מט; שו"ת בית יצחק, יו"ד, ב, סי' ע; דעת ר' יואב יהושע וינגרטן, הובאה בשו"ת אבני נזר, יו"ד שיג אות יב, וכתב כן גם בדעת התוספתא והרמב"ם, אך לא לגבי מלך, עיי"ש; יד פשוטה, כאן ד"ה וכל הקודם, וכתב כן גם בדעת הרמב"ם.

חקרי לב, או"ח סי' טו, כתב על פי הרשב"א, א, סי' ש, שבדבר שמצד הדין אין בו ירושה, אלא רק נהגו בו - אם אין הבן ראוי לירש את אביו בתפקיד, אין התפקיד עובר ליורשים האחרים. מדברי החקרי לב, או"ח סי' כד, עולה שביאר בדעת מהר"ם כי גם שאר קרובים יורשים (ובספרא הטעם רק משום פקיעת הירושה). בשו"ת בית יצחק, יו"ד, ב, סי' ע אות ג, חלק על ביאור האבני נזר בדעת עבודת הגרשוני (וסבר שכתב כן רק לגבי ירושה דרך אישה, עיין להלן הערה 295), וביאר שמחלוקת זו תלויה במחלוקת אם "טובת הנאה" ממון, ולהלכה שטובת הנאה אינה ממון אין בשררה ירושה אלא רק חיוב על הציבור (ראה לעיל הערה 81).

287. גנזי ראיה - להלן, בשילהי ספרנו, על הלכה זו - ד"ה וכל הקודם.

288. שו"ת אבני נזר, שם, אות עט; עי' מנחת אשר (וייס), במדבר סי' נט סוף אות ד.

289. במדבר כז, ח; משנה, בבא בתרא ח, ב; רמב"ם, הל' נחלות פ"א ה"ג; שו"ע,

ברור, שהרי "אין מעמידין אשה במלכות", ואין ממנים אותה גם לשאר מינויים.[290] פוסקים דנו בשאלה האם במקרה של ירושה, יכולה אישה להתמנות,[291] ואם אינה מתמנה בעצמה, האם לכל הפחות היא יורשת ומעבירה את המינוי למשפחתה. בירושלמי[292] נאמר שראש הגולה בבבל, שהוא מזרע דוד הזכרים,[293] עדיף על הנשיא שבארץ ישראל, שמשתלשל מנשות זרע דוד. יש שלמדו מכך, שאישה יורשת ומעבירה למשפחתה. ברם, לגבי ירושת מלכות בית דוד, כתב הרמב"ם[294] שהיא לבניו הזכרים, ויש שלמדו מכך שאין ירושה אלא בזכרים.

על מינוי אישה למלכות כאשר היא היורשת היחידה, עי' לעיל פ"א ה"ה אות א. יש אומרים שאין הבת יורשת שררת אביה, אף לא על מנת להעבירה לבנה או בעלה, ואין עדיפות לבן הבת או לבעל הבת על פני אחרים.[295]

חו"מ רעו, א.

290. רמב"ם, לעיל פ"א ה"ה עיי"ש.

291. עי' עוד לעיל אות יב13: משרת אישה.

292. כלאים ט, ג וכתובות יב, ג. בירושלמי שם, נאמר על רבי שהוא מבנימין ושהוא דרך הנקבות. בתשובות הגאונים - הרכבי, סי' שמט, משמע שכוונת הירושלמי היא שרבי אינו מבית דוד, ושלא כמובא בבבלי בכתובות סב ע"ב שרבי מצאצאי שפטיה בן אביטל, וירושלמי תענית ד, ב, שרבי מצאצאי דוד. מדברי תוס', בסנהדרין ה ע"א ד"ה דהכא, עולה שהבינו כי דעת הירושלמי היא שרבי מצאצאי דוד דרך הנקבות. המאירי, פתיחה למסכת אבות ד"ה ואשוב לדרכנו, ביאר את הירושלמי, שרבי מצאצאי דוד דרך הנקבות, ומצד האבות הוא מזרע בנימין, וכן ביארו ר"ש סירילאו ופני משה, כלאים שם, וקרבן העדה ופני משה, כתובות שם. ועי' עוד כנסת הגדולה, חו"מ סי' ג הגהות בית יוסף אות ז, על היחס בין הבבלי לירושלמי, וראה שם, תירוץ א, ומה שהביא מהראב"ד בספר הקבלה; ודעת החקרי לב, או"ח סי' יח, דף כז ע"א, כסוברים שהוא מזרע שפטיה מהנקבות, ועיי"ש שהשיג על דברי כנה"ג; וראה שו"ת משפטים ישרים, א, סי' תכב, שנראה שדעת הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה, מהד' קאפח עמ' כח, שהוא מהזכרים; וראה הגהות היעב"ץ, הוריות יא ע"ב.

293. בסדר עולם זוטא, פ"ח ופ"ט, נמנים ראשי הגולה בן אחרי בן.

294. בסוף הלכה זו.

295. שו"ת עבודת הגרשוני, סי' מט, שאין החתן יורש משום אשתו, ולמד כך מהספרא (צו הנ"ל) לגבי כה"ג שאם אין בנו מתאים יבוא אחר וישמש תחתיו (באבני נזר, שם, אות נו, העיר שבכהונה לא שייכת ירושה דרך נשים, וביאר את דבריו שכוונתו היא שרק בן יורש ולא שאר קרובים, ועיין לעיל הערה 286); הגהות יעב"ץ, הוריות יא ע"ב ד"ה כגון; שו"ת שמחת יום טוב (אלגאזי), סי' ו אות ג ד"ה הרי שהעלה; שו"ת משפטים

יש שכתב כי גם לשיטה זו, אם המלכות אינה מבית דוד, הבת יורשת ומעבירה למשפחתה.[296]

ויש אומרים שאף על פי שאין הבת יורשת את השררה על מנת להתמנות בעצמה, היא יורשת את השררה מאביה על מנת להעבירה לבעלה.[297] לשיטה

ישרים, א, סי' קז וסי' תכב, וביאר שהבבלי חולק על הירושלמי, וסובר שרבי הוא צאצא מזרע הזכרים ולא מזרע הנקבות (עי' לעיל בהערה 292), ואף לירושלמי, שררותו של רבי אינה מחמת שהיה מבית דוד אלא מצד גדולתו בתורה; שו"ת חתן סופר, סי' קב אות יג (חתן סופר על שו"ע, או"ח ב, יג); שו"ת תשורת שי, מהדו"ק סי' תקעו: ירושת משרה בבן היא חידוש, ואין להוסיף מעבר לכך, והבן אינו יכול למכור או למחול עבור החתן (עיין להלן הערה 316 והלאה); גליוני הש"ס (ענגיל), שבת כג ע"ב ד"ה נפק מינייהו, על פי שו"ת עבודת הגרשוני ושו"ת משפטים ישרים הנ"ל; שו"ת אמרי יושר (אריק), א, סי' קכא ד"ה ומצאתי, אך כתב שמצד המנהג ומצד ועשית הישר והטוב, יש למנות את החתן; מעשי למלך, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ אות ז; שו"ת אור המאיר (שפירא), סי' לב אותיות ח-ט; שו"ת אפרקסתא דעניא, ד, חו"מ סי' שד ד"ה וגם מה, בדעת החינוך, מצווה תצז; שו"ת מהריא"ץ, א, או"ח סי' ד אותיות ח-יא; שו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות ד; יד פשוטה, כאן ד"ה וכל הקודם. עי' חקרי לב, או"ח סי' כג.

296. שו"ת אבני נזר, שם, אות סח ואות עז, וסי' שיג אות יח, בדעת שו"ת עבודת הגרשוני הנ"ל בהערה 295, שאם לא כן יקשה עליו מהירושלמי הנ"ל הערה 292. ועי' להלן הערה 305.

297. תשובת רבי שאול מקראקא בשו"ת הרמ"א סי' קלג, ולמד כן מהירושלמי הנ"ל, הערה 292, שנשיאי ארץ ישראל היו מזרע דוד דרך הנקבות; שו"ת בית שלמה (דרימר), או"ח סי' יג, ויו"ד, א, סי' כ; שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ק, ב, סי' יט, ומהדורה תליתאה, ב, סי' קיז, והוכיח כן משבת כג ע"ב, שחתן נחשב כבן; שו"ת ברכת רצ"ה (אורנשטין) סי' קי ד"ה ולפי הנ"ל וסי' קכג ד"ה ולפ"ז; שו"ת בית יצחק יו"ד, א, סי' נט אות ג, יו"ד, ב, סי' סט, וסי' ע; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות פא והלאה, ולמד כן מכך שהרמב"ם כתב רק בנוגע למלכות בית דוד שהירושה רק לזכרים; שו"ת אור שמח, ב, סי' נו, והוכיח כן מתוס' עירובין מא ע"א ד"ה מבני סנאב בן בנימין; שו"ת נשמחת חיים (ברלין) חו"מ סי' נו ד"ה הן כל יקר; שו"ת ארץ צבי (פרומר) סי' קג ד"ה ולכאו', על פי שו"ת אבני נזר הנ"ל. וע"ע חקרי לב או"ח סי' כג; שו"ת כוכב מיעקב (ווידנפלד), א, סי' קכה; אנציקלופדיה תלמודית כרך יד, חזקת שררה אות ז; זאת התורה והמציאות לא תהא מוחלפת, תלמידי וחסידי באבוב, ברוקלין ניו יורק, תשע"ד פ"ב; חוקים ומשפטים (ויספלד) - ח"ב, ירושת שררה, פ"ח.

בשו"ת בית יצחק, יו"ד, ב, סי' סט אות א, ביאר בטעם הדבר, שאין ירושה זו כירושת

זו, במקרה שיש לבת היורשת בעל ובן, יש שכתב שהבן יורש,[298] ויש שכתב שאם אין הבן נמצא או אם אינו רוצה לקבל את התפקיד, הבעל יורש.[299] ויש שמשמע מדבריו שאם הבעל עדיף מהבן, בעלה יורש.[300]

יש שצידד לומר שאם הציבור מעדיף את הבעל על פני הבן, יכול הציבור למנות את הבעל.[301]

יש שכתב שאם יש למוריש כמה חתנים, כולם יורשים את השררה, ולא הגדול שביניהם.[302]

אם אין הבת נשואה, אין התפקיד נשמר למי שיישאנה.[303]

אם הבת מתה בחיי אביה, אין בעלה יורש שררת חותנו.[304]

ממון, אלא חיוב למנותו, וזכות זו קיימת גם בחתן (ראה לעיל הערה 89), והוסיף, אות ג, שמכיוון שירושת רבנות אינה מן הדין אלא תקנה (עיין לעיל הערה 225), גם החתן בכלל התקנה; בשו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מ אות ב, תמה עליו, והסיק שהסכמת האחרונים והמנהג שחתן יורש. על אפשרות שחתן יירש את חמיו אך לא דרך אשתו, עי' אבני נזר, שם, אותיות פב-פג, והוספה על כך בדבריו שנדפסו ב"ירושת רבנות", ויטע אשל (תש"ן), תקיז-תקך.

298. שו"ת בית יצחק יו"ד, ב, סוף סי' ע; שו"ת דרכי שלום (בסוף דעת תורה למהרש"ם), יו"ד, א, סי' ו; שו"ת אבן יקרה (ווייס), סי' ד ד"ה אך באמת; שו"ת שבט הלוי, ד, סי' קכח. שו"ת משפטי שמואל (ורנר), סי' לז אות ה (נדפס גם בפסקי דין רבניים, ד, עמ' 213-215): ייתכן שגם הסוברים שחתן יורש, אין זה אלא רק כשאין בנים, אך אם יש בנים שאינם רוצים את המשרה, אין החתן יורש. ועיין מנחת חינוך, תצז, א.

299. שו"ת אבני נזר, שם, אות צה והלאה.

300. תשובת רבי שאול מקראקא בשו"ת הרמ"א, סי' קלג הנ"ל, ועי' מה שהעיר עליו בחקרי לב, או"ח סי' טז ד"ה ואחר המחילה.

301. שו"ת מנחת שי (שור), א, סי' נא ד"ה ומעתה, על פי שיטתו שאין זו ירושה ממש אלא כעין דינא דבר מצרא; ועי' שו"ת אפרקסתא דעניא, ד, חו"מ סי' שד ד"ה אמנם לענ"ד, לגבי מינוי משום דינא דבר מצרא.

302. שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מא אות ד, עיי"ש טעמו.

303. חקרי לב, או"ח סי' כג; שו"ת תשורת שי, מהדו"ק סי' נו, וכתב שכך הדין אף אם הרב ציוה להשיא את בתו לת"ח ושימלא את מקומו. אך בטראנסילוואניה היו מקרים בהם הרבנות נשמרה כנדוניה לבת בלתי נשואה של הרב המנוח, עי' חכמי טראנסילוואניה עמ' לה (ועי' לעיל הערה 214).

304. שו"ת חתן סופר סי' קב אות יב (חתן סופר על שו"ע, או"ח ב, יג); שו"ת ברכת

אף לשיטה שלפיה בת יורשת על מנת להעביר לבעלה, במלכות בית דוד אין הבת יורשת להעביר למשפחתה.[305]

3. תלמיד

יש מי שאומר שתלמיד מובהק נחשב כבנו, ובשל כך בניו של משה לא ירשוהו, אלא יהושע תלמידו.[306] ויש אומרים שתלמיד אינו יורש משרת רבנות של רבו.[307]

יח. כאשר היורש אינו ראוי

בספרא[308] נאמר שאם הבן אינו ראוי למלא תפקיד אביו, מתמנה אדם אחר. על פי זה, יש שכתבו כי כאשר הקרוב הראשון אינו ראוי לירש את השררה, הירושה פוקעת ואין הקרובים האחרים יורשים.[309] ויש שאמרו שגם במקרה כזה, השררה

רצ"ה (אורנשטין), סי' קי ד"ה ולפי הנ"ל, וסי' קכג ד"ה ולפ"ז, והוסיף בסי' קכג ד"ה אמנם כ"ז, שאף על פי שכך הוא מצד הדין, מצד היושר ראוי לתת לחתן גם במקרה כזה; שו"ת מצפה אריה (ברודא), תנינא או"ח סי' נד ד"ה אמנם ראיתי, בשם חותנו (בעל ברכת רצ"ה הנ"ל).

305. שו"ת אבני נזר, שם, אות עג, על פי דברי הרמב"ם כאן שדוד זכה במלוכה לבניו הזכרים, וא"כ כאשר אין למלך בן חוזרת המלכות לזרע דוד מאדם אחר ולא לבן בתו של המלך האחרון; מנחת אליהו (קוליץ), ב, סי' לז אות ו ד"ה אמנם. ועי' כלי חמדה, דברים יז, יד אות ז עמ' קכ.

306. שו"ת מהריא"ץ, א, או"ח סי' ד אות ו; וראה שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' רכח, ד"ה ומה שהביא. וראה שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות מב, שיהושע היה 'בנו' של משה יותר מילדיו, ועי' מים החיים, מי מריבה ט ד"ה ולעד.

307. שו"ת מהר"ש לוי (ווינברגר) בכתב יד, או"ח סי' ה, הובא בהערות לשו"ת מהריא"ץ, א, או"ח סי' ד, הערה ט. טענת מהר"ש היא שלא מצינו פסיקה כזו של מהריא"ץ לא ברמב"ם ולא בשו"ע, ומעולם לא שמענו שתלמיד יקדם לבנים בירושת רבנות.

308. צו, פרשה ג פרק ה אות ב; אחרי מות, פרשה ה פרק ח אות ה.

309. מאירי, הוריות יא ע"ב, ד"ה זה שאמרנו: כשהבן אינו כשר, במלכות שאינה מבית דוד, וראה להלן אות ל; חקרי לב, או"ח סוף סי' כא וסי' כד בדעת מהר"ם (שו"ת מהר"ם ד"פ סי' קלט, הובא במרדכי ב"ק פ"ח רמז קח; ברבנו ירוחם - מישרים, נתיב כו חלק ג דף עו טור ב; ובב"י, או"ח קנג, חו"מ קעו), ולכן במשה רבנו, שבניו לא היו ראויים, לא עברה הירושה לקרובים אחרים. לכן, אם ממנים יורש שאינו היורש הראשון, צריך למשוח אותו בשמן המשחה [ראה להלן פ"א הי"ב ושם אות ד והערות 21, 25]. החקרי לב מסיק שאין הדבר

עוברת לבא אחריו בירושה.[310]

יט. מכירת שררה או נתינתה

יש שאמרו שאין אדם יכול למכור את תפקידו לאדם אחר, או לתתו במתנה,[311]

מפורש בדברי מהר"ם, ועי' עוד בדבריו בסי' יח ד"ה אך בזאת; חקרי לב, או"ח סי' קכד ד"ה וראיתי להר"ם, בדעת הרמב"ם הל' כלי המקדש פ"ד הכ"א; רש"ש, ב"ב קנט ע"א ד"ה גמרא תדע; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב ס"ק סג, בדעת הרמב"ם בהל' גזלה ואבדה פ"ח ה"ג, ושכך יש לבאר את דברי הספרא הנ"ל, הערה 308, שכשאין בן יבוא אחר וישמש, וכך משמעות דברי הרמב"ם, בהל' כלי המקדש, שם, ועיין לעיל הערה 285; משנת יעבץ, יו"ד סי' לו אות ד: לדעת הרמב"ם, אם יש בן שאינו יורש, הקרובים האחרים אינם נחשבים יורשים; שו"ת מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות יב, והסתפק כאשר יש לבן הרשע בן שנולד בחיי זקנו. ועיין גנזי ראיה - להלן, בשילהי ספרנו, על הלכה זו - ד"ה וכיון שנמשח, שבמלכות דוד, אם זרע המלך אינו כשר, המלכות עוברת למשפחה אחרת מבית דוד, אך לא מדין ירושה, ומשמע שהירושה פוקעת, וראה דבריו להלן אות ל.

בשו"ת אמרי יושר (אריק), א, סי' קכא כתב, שאף אם נסבור שכאשר הבן אינו ראוי יורש הנכד, זה משום סברת "מכוח אבוה דאבא קאתינא" (ב"ב קנט ע"א), אך בשאר קרובים אין ירושה במקרה שהיורש הראשון אינו ראוי. וע"ע שו"ת משפטי שמואל (ורנר) סי' לז אות ה (נדפס גם בפסקי דין רבניים, ד, עמ' 214-215); שו"ת הברי והשמא (גראוס), ב, סי' ד אות לד עמ' רצא-רצד.

310. תשובת רבי שאול מקראקא בשו"ת הרמ"א, סי' קלג, והוכיח כן מכתובות קג ע"ב; ר' אליעזר נחום בפירושו לספרי, דברים, פרשת שופטים פיסקה קסב ד"ה מנין לכל; חקרי לב, או"ח סי' כא וסי' כד; מנחת חינוך, מצווה תצז; אבני נזר, שם, אות סג, בדעת רוב הפוסקים שחולקים על הרמב"ם בהלכות גזלה הנ"ל (ולפי פירושו שמהר"ם הנ"ל סובר שאין ירושה בשאר קרובים, גם מהר"ם לא יסבור שהירושה פוקעת כאשר הבן אינו ראוי); שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה וירושה זו; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מא, ומוכיח כן מיהואחז שהתמנה מדין ירושה, למרות שאחיו הגדול לא היה ראוי; ועי' שו"ת כוכב מיעקב (ווידנפלד), א, סי' קכה ד"ה והנה וד"ה הנה, ועי' שו"ת שופריה דיעקב, חו"מ סי' יט, שאם הבן אינו ראוי הירושה חוזרת ליורשיו. ועי' שו"ת משפט וצדקה ביעקב, א, סי' מז. ר' שו"ת ברכת רצ"ה, סי' קי ד"ה ובאמת כי, וסי' קכג ד"ה ולפ"ז שיש ירושה, שביאר כי כאשר מי שיורש בפועל אינו היורש הראשון, זה נחשב שהראשון יורש ומעביר הלאה. וע"ע לעיל הערה 184.

311. חקרי לב, או"ח סוף סי' כד, בדעת

שלא ברשות הקהל.[312] ויש שעולה מדבריהם שאדם יכול להעביר שררתו לאחרים.[313]

מהר"ם.

312. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג), סי' קלט, על פי ספרא, צו, ה; הובא במרדכי, ב"ק פ"ח רמז קח; רבנו ירוחם - מישרים, נתיב כו חלק ג דף עו טור ב; ב"י, או"ח קנג, חו"מ קעו; שו"ע, או"ח קנג, יב, לגבי מכירת חזקה; רמ"א, חו"מ סי' קמט, לא; שו"ת שער אפרים, או"ח סי' לא; מגן גיבורים, או"ח נג, כה; שו"ת מנחת שי (שור), א, סי' נא; שו"ת תשורת שי, מהדו"ק, סי' תקעו ד"ה וכ"ז, והוסיף שאין מכירה חלה על דבר שאין בו ממש, וכוונת המרדכי שאף אם המוכר אינו חוזר בו, מ"מ הקהל יכולים למחות; שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' נ ד"ה ולבד זה, וכתב שגם במלך אף על פי שהציבור מחויב לקבל את דברי המלך, יתכן שאין חובה לשמוע לו כאשר ציווה למנות אדם אחר; משך חכמה, דברים יז, טו, בביאור הספרי שם: "מת מנה אחר תחתיו", שאין המלך יכול למנות במקומו אדם אחר אלא הדבר תלוי בעם; שו"ת כוכב מיעקב (ווייידנפלד), א, סי' כט וסי' קכה, על פי דברי השו"ע הנ"ל; שו"ת משפטי שמואל (ורנר), סי' לז אות א (נדפס גם בפסקי דין רבניים, ד, עמ' 208).

עי' לבוש, או"ח קנג, יב: אם התנו בפירוש שיכול למכור את זכותו, יכול למכור; ט"ז או"ח קנג, יא: אם קנה את הזכות מהקהל, יכול להעביר לאדם שראוי כמוהו. הובאו דבריהם במ"ב, שם, עו. ועי' דרכי חושן (סילמן), חו"מ רעו, ו עמ' קסא, שהוא הדין במוסד שבעל התפקיד ייסד. לגבי העברת התפקיד לבנו, ראה לעיל הערה 163.

313. בשו"ת דברי ריבות, סי' קטז כתב על פי הרשב"א, א, סי' ש, שבעל השררה יכול למסור באופן זמני את שררתו לבנו, משום שזה כלול במינוי האב. דבריו הובאו בפירוש גור אריה הלוי (על שו"ע מהד' מנטובה תפב, יו"ד רמה, ג). בשו"ת מהרש"ם, ז, סי' קצא, מסיק בדעת הדברי ריבות שאין חילוק בין מוסר את השררה באופן זמני למוסר באופן קבוע. ועי' שו"ת מנחת שי (שור), א, סי' נא, שכתב בדעת הגור אריה, שזה רק באחד מבניו (ואכן זה המקרה שעליו מדובר בשו"ת דברי ריבות). חקרי לב, או"ח סי' כד: דברי מהר"ם מבוססים על הבנה, כי כאשר הבן אינו ממלא מקום אביו, פוקעת הירושה ואינה עוברת לבאים אחריו בירושה, ראה לעיל הערה 309, והחולקים על הנחה זו יחלקו על דברי מהר"ם.

עוד פקפק שם (בסוף הסי') בתליית הדבר ברצון הקהל, ולא ברצון היורשים. ועי' בדבריו בסי' יח.

בשו"ת אבני נזר, שם, אות צג, כתב שלפי שיטת הרמב"ם, הטעם של הספרא הוא משום שכאשר היורש אינו ראוי, הקדושה פוקעת, ואין ראיה שאי אפשר לתת את השררה לאחרים, ומסברה יכול לתת לאחרים.

יורש שאינו רוצה לקבל את המינוי לעצמו, אלא להעבירו לבנו, יש שכתב שיכול להעביר לבנו,[314] ויש שכתב שאינו יכול.[315]

כ. מחילה על הירושה

1. האפשרות למחול

יש שכתב שיורש אינו יכול למחול על זכות הירושה,[316] ויש שכתב שיורש יכול למחול.[317]

יש שכתבו שאם תוקף ירושת משרה הוא מן התורה, אין אפשרות להסתלק ממנה, ואם תוקפה אינה מן התורה,[318] ניתן להסתלק.[319]

אף לסוברים שאין היורש יכול למחול, אם מחל ומינו אחר במקומו, איבד את זכותו.[320]

314. דעת חכם שהובאה בשו"ת אמרי יושר (אריק), א, סי' קכא.

315. שו"ת אמרי יושר, שם, אך מסייג שמצד המנהג ולפנים משורת הדין, יש למנות בן, ואפילו חתן.

316. שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה ובתחילה עלה, וסיכום התשובה דין ו, בדעת מהרש"א בחידושי אגדות, קידושין לב ע"ב ד"ה א"ל ר' צדוק, משום שמשמיא זכו לו; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב ד"ה ואם מחל, כיוון שאין זו זכות ממון ושעבוד, ששייך בהם מחילה, ועוד, שכן מצינו בירושה רגילה, שאי אפשר להסתלק ממנה.

317. שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק, ב, סי' יט; שו"ת מנחת שי (שור), א, סוף סי' נ, וסי' נא ד"ה הנה; שו"ת כוכב מיעקב (ווידנפלד), א, סי' קכה ד"ה הנה; שו"ת עטרת שלמה (קרליץ), ב, סי' מה (נדפס גם בפסקי דין רבניים, יא, עמ' 107-111), וכתב לדחות את הוכחות הדברי מלכיאל והבית שערים הנ"ל. עי' שו"ת בית שערים, שם, ד"ה אמנם קושטא, וד"ה אבל האמת, ובסיכום התשובה דין ו, בדעת רש"י, כתובות יז ע"א ד"ה שום תשים, וריטב"א, קידושין לב ע"א ד"ה איסי בן יהודה: מלך אינו יכול למחול על כבודו, משום שבכך הוא מבטל את מצוות מינוי המלך, וייתכן שגם אם מוחל על הירושה, בינתיים מצווה זו מתבטלת; דברי בן עמרם (געשטטנר), קידושין לב ע"ב ד"ה מלך שמחל על כבודו, ואין בזה משום 'מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול', משום שאינו מלך. ע"ע בהערה 320.

318. עי' לעיל הערה 92 והלאה.

319. שו"ת משפטי שמואל (ורנר), סי' לז אות ה (נדפס גם בפסקי דין רבניים, ד, עמ' 213-215).

320. שו"ת דברי מלכיאל שם, כיוון שכבר זכה השני, ועוד, שמעלים בקודש ואין מורידים. בשו"ת עטרת שלמה, שם, הקשה שלאור דבריו שהמחילה אינה מועילה,

2. אופן המחילה

יש שכתב שאין צריך קניין למחילה זו, ומספיקה מחילה בדיבור בלבד.[321] לאחר שהיורש מחל, אינו יכול לחזור בו.[322]

3. מקבל התפקיד אחרי מחילה

יש שכתב כי אחר מחילה התפקיד עובר לבא אחריו בירושה,[323] ויש שכתב שהתפקיד אינו עובר ליורש שאחריו.[324]

4. מחילה על ידי האב

יש שהסתפק אם האב יכול למחול על ירושת בנו,[325] ויש שכתב שאין האב יכול למחול על ירושת בנו.[326]

כא. מינוי אדם שאינו ירא שמים

כתב הרמב"ם: "כל מי שאין בו יראת שמים, אף על פי שחכמתו מרובה, אין ממנין אותו למינוי מן המינויין שבישראל", וכדבריו הכריעו פוסקים נוספים.[327]

מינוי השני אינו תקף.

321. שו"ת מנחת שי (שור), סוף סי' נ, וסי' נא ד"ה הנה, על פי שו"ת ראנ"ח, סי' צח.

322. שו"ת מנחת שי, שם. בנוגע לשתיקת היורש כאשר התמנה אחר, עי' לעיל הערה 177 ואילך.

323. חקרי לב, או"ח סוף סי' כד ד"ה איך שיהיה, על פי דברי ר' יהודה, במנחות קט ע"ב, שחוניו היה קודם בירושה משום שאביו מינה אותו, וכשהוא לא קיבל, מינו את שמעי אחיו; שו"ת מנחת שי (שור), א, סי' נא, וכתב על פי זה שיש לקבל את המחילה מכל היורשים; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות צב והלאה, עיי"ש שדחה את הראיה משמעי; שו"ת כוכב מיעקב (ווידנפלד), א, סי' קכה, וכתב על פי זה שאם הבן מחל, הבת יורשת ומעבירה לבעלה.

324. שו"ת מהרי"א הלוי, ב, סי' כד, והוסיף שראוי ונכון שהציבור יקבל על עצמו את הקטן; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק, ב, סי' יט: כאשר האח השני קטן יותר בחכמה.

325. שו"ת מהרש"ם, ב, סי' קעו, ומסיק שבדבר שאין בו ירושה מן הדין אלא רק מן המנהג, יכול האב למחול על ירושת בנו.

326. שו"ת מהריא"ץ, א, או"ח סי' ד אות ה.

327. רמב"ם, כאן; שו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם, סי' ד, בנוגע למינוי ראש גולה; מאירי, הוריות יא ע"ב; חינוך, מצווה תצז, תצח, והוסיף שראוי לשנאותם, וע"ע מצווה תיד, שיש למנות את המתאימים ביותר (ועי' על כך לעיל הערה 258 ואילך); רבנו מנוח, הל' ברכות פ"י הי"א. את דברי הרמב"ם ציינו: שו"ת ריב"ש, סי' רעא; רא"ם, דברים יז, כ; דרכי משה, יו"ד רמה,

אין למנות, אפוא, כופר או רשע,[328] וכן אין למנות מי "שעסקו עם נשים",[329] וכן בעל מריבה ומחזיק במחלוקת.[330]
אין חובה למנות דווקא צדיק גמור, אלא כל שאינו רשע, הרי זה ראוי להתמנות.[331]
יש שכתב שאין למנות מי שאינו חרד על קיום המצוות, גם אם אינו עובר עברות, וכל שכן שאין למנות מי שעובר עברות, ואף אם מדובר רק בעברות מדרבנן.[332]
יש מי שכתב שאין לפסול מי שחטא בדבר שאנשים רבים טועים וסוברים שהוא מותר.[333]
מי שאין עדות שחטא, ורק יצא קול כזה, יש שפסל,[334] ויש שהכשיר.[335]

ז; ערך לחם, או"ח קנג, כב; ב"ח, חו"מ ח, א; שו"ת ציץ אליעזר, ג, סי' כט. בטעם האיסור למנות מי שאינו ירא שמים, כתב בשו"ת אגרות משה, יו"ד, ב, סי' מה, שעיקר תכלית המלך הוא חיזוק התורה והמצוות, כמו שכתב הרמב"ם לקמן, פ"ד ה"י, וכך גם כל המינויים בישראל. לגבי דיין, יש לאו מיוחד לשלילת מינוי אדם שאינו הגון: רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ג ה"ח; טור ושו"ע, חו"מ ח, א; עי' ספר המצוות לרמב"ם, לא תעשה רפד.
לגבי טובי העיר, אסור למנות מי שפסול לדון: תרומת הדשן פסקים וכתבים, סי' ריד; שו"ת בנימין זאב, סי' רסב; הגהת הרמ"א, חו"מ לז, כב; ור' שו"ת מגן גיבורים סי' י. הרב אברהם שפירא, מורשה, עמ' רמז-רנא: אין להצביע בבחירות למי שאינם שומרי מצוות. שו"ת יביע אומר, ו, חו"מ סי' ג: אין למנות מי שאינו ירא שמים גם למנהל אדמיניסטרטיבי.
מקרים שבהם פסלו רשעים ממינויים, ראה: שו"ת חת"ס, ו, מט; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פה; שו"ת לבושי מרדכי, או"ח תליתאה סי' נה; שו"ת מהר"ש ענגל, ז, סי' קצח, ג; שו"ת זקן אהרן, ב, סי' קלא, ושם כתב שמינוי של רשע אסור משום שאינו "ממובחר שבאחיך", עי' לעיל ה"ד. עי' הרב אבישי בן דוד, 'האם מותר לבחור למשרה ציבורית יהודי שאינו שומר מצוות', המעין, 231 (תשרי תש"פ), עמ' 179-190.

328. שו"ת אגרות משה, יו"ד ב, סי' מה, ולמד זאת בק"ו ממי שאין בו יראת שמים, וכתב שכולם מודים בזה ואין בזה שום ספק.

329. באר מרים, לעיל פ"א ה"ו, ועי' לעיל ה"ו אות ג הערה 33.

330. שו"ת מגן גיבורים (אישטרושה), סי' י.

331. חקרי לב, יו"ד, ג, סי' ק ד"ה אך את זה.

332. שו"ת פאת השדה (אקפלד), ב, סי' ט.

333. שו"ת אגרות משה, או"ח ג, סי' יא, כדין פסולי עדות שבשו"ע, חו"מ לד, כד.

334. שו"ת משפטי שמואל (קלעי), סי' צג: אע"פ שלעדות אינו נפסל בגלל קול בלבד, לעניין מינוי צריך כשרים המוחזקים בכשרות.

335. שו"ת אגרות משה, או"ח ג, סי' יא.

גם במקרים שבהם הותר מינוי נשים,[336] לא הותר מינוי של מי שאינו ירא שמים.[337]
יש שכתב שגם כאשר אין אפשרות אחרת, אין למנות אדם שאינו ירא שמים,[338]
ויש שעולה מדבריהם כי כאשר אין ברירה, יש לבחור ברע במיעוטו.[339]
יש שכתב שמי שהתמנה ואחר כך סרח, וכעת אין בו יראת שמים, המינוי בטל[340]
(ועיין להלן אות כב: סילוק ממשרה).
מי שחטא וחזר בתשובה, יכול להתמנות.[341]

כב. סילוק ממשרה

אין לסלק אדם משררתו התורנית, אלא אם כן סרח.[342] בטעם הדבר, יש שכתבו

336. עיין לעיל ה"ד, אותיות יא-יב.

337. שו"ת אגרות משה, יו"ד ב, סי' מה.

338. הרב אלחנן וסרמן, קובץ מאמרים ואגרות, א (סיון תשס"ו), עמ' ריב. עי' שו"ת אגרות משה, יו"ד ב, סי' מה ד"ה ובכלל: אף כשאין בן אחר, אין למנות בן שאינו ירא שמים.

339. שו"ת משנה הלכות, יב, סי' שעד, ולמד כן מסוטה מח ע"א: "לבטולי הא מקמי הא". ועי' שו"ת אורח משפט או"ח סי' יג: לעתים נכון להעלים עין ממנהיג שאינו ירא שמים, כאשר סילוקו יביא לנזק גדול עוד יותר; ועי' הרב נריה גוטל, 'הדור בהלכות הראי"ה', סידרא, יז (תשס"א-תשס"ב), עמ' 23 ואילך, ועמ' 41; ועיין לעיל פ"א ה"ד אות יב7 לגבי מינוי גר או נכרי, ולעיל ה"ה אות א הערות 13-14 לגבי מינוי אישה. ועי' חקרי לב, או"ח סי' יח ד"ה ואיך שיהיה, שכאשר אין מישהו מזרע דוד אלא רשע, יש למנותו, שהרי מצווה למנות מלך, וע"ע לעיל הערה 242.

340. נאות אפרים (שטראוס), ב, סי' נב, וכתב שיתכן כי המורד במלך שסרח אינו נחשב למורד במלכות [ועיין להלן הערה 377 ואות כד: מעמד מלך רשע]. הרב שריאל רוזנברג, 'שו"ת בעניני ממונות', נזר התורה, יח (תשס"ח), עמ' רצב: אין תוקף למינוי מי שאינו ירא שמים.

341. שו"ת מגן גיבורים סי' י ד"ה ועתה נסתפקתם וד"ה באופן; כף החיים, קנג, מו; באר מרים, לעיל פ"א ה"ו ד"ה ולפי"ז; שו"ת משנה הלכות, ט, סי' שיז, ועיי"ש לגבי מי שישב במאסר; ר"ח קנייבסקי, קנין פירות על מסכת עבדים, פ"א הי"ד אות עב. ועי' דעת ר' יהודה במשנה, מכות ב, ח; רמב"ם, הל' רוצח ושמירת נפש פ"ז הי"ד: רוצח בשגגה, אף על פי שהתכפר לו, אינו חוזר לשררתו "הואיל ובאה תקלה זו הגדולה על ידו".

342. רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"ד הכ"א; פיה"מ לרמב"ם, מנחות יג, י (בתרגום ר' נתנאל הרופא, מתורגם "מעלה", ולא "שררה"); שו"ת הרמב"ם (בלאו), סי' קיא (הובא בשו"ת רדב"ז, ו, סי' ב אלפים עח; חקרי לב, או"ח סי' קכד ד"ה וע"ק, בהסבר השלישי; ברכי יוסף או"ח נג, ט; שערי

משום ש"מעלין בקודש ואין מורידין";[343] ויש שכתבו שאם יורידוהו מתפקידו

תשובה או"ח נג, לא); שו"ת הרשב"א, ה, סי' רפג (בנוגע לחזן); שו"ת הריב"ש, סי' רעא ד"ה שנית; שו"ת מהר"ח אור זרוע, סי' סה; שו"ע, או"ח נג, כה, לגבי חזן; רמ"א, יו"ד רמה, כב (בנוגע לרב); משנה ברורה נג ס"ק עג. ר' עוד שדי חמד מערכת חזקה במצות סי' א (מהד' קה"ת, תש"י, ו, עמ' א'רסה והלאה); אנציקלופדיה תלמודית, ערך חזקת שררה, טורים שמו-שעג; ר"מ סליי, 'הפרישה מעבודה כחובת גיל במקורות היהדות', אסיא, לו (תשמ"ג) עמ' 25-38. בנוגע לחזקה לקיום מצוות, עי' עוד שיירי כנסת הגדולה, הגהות בית יוסף או"ח סי' קנג אות יח; שדי חמד, שם, סי' ז א-יא (מהדורת קה"ת, תש"י, ו, עמ' 2552-2554); אנציקלופדיה תלמודית, ערך חזקת מצוות, טורים קלג-קמז.

עי' עוד פסחים סו ע"א: בני בתירה פינו את מקומם בנשיאות להלל, ובב"מ פה ע"א, מנה רבי שלושה ענוותנים, ובהם בני בתירה, ובירושלמי, כלאים ט, ג וכתובות יב, ג, אמר רבי שכל מה שיאמר לו אדם לעשות הוא יעשה, חוץ ממה שעשו בני בתירא להלל.

לגבי רבנות, יש שכתבו שאין חזקה בשררה זו, ויכול רב לכהן בנוסף לרב שכבר נמצא שם: שו"ת מהר"י וייל, סי' קנא; תרומת הדשן, ב, סי' קכח. ועי' דרכי משה יו"ד רמה, ז; אנציקלופדיה תלמודית, ערך חזקת שררה, טורים שמז-שנג.

343. "מעלין בקודש" ביחס לשררה הובא בברכות כח ע"א, ויומא יב ע"ב (וש"נ מקבילות). ראה פיה"מ לרמב"ם, מנחות יג, י; שו"ת הריב"ש, סי' רעא ד"ה שלישית; שו"ת הרד"ך, בית יח סוף חדר יא; שו"ת מהרשד"ם, יו"ד סי' צ ד"ה תחלת דברי; תפארת ישראל (מהר"ל), פרק מט ד"ה הנה בארו, והוסיף טעם של "כיון שעלה שוב לא ירד", ע"פ זבחים פג ע"א; ביאור הגר"א, יו"ד סי' רמה ס"ק לט. לשאלת תוקפו של דין מעלין בקודש, יש שנטה לומר שהוא מדרבנן: פרי מגדים, או"ח משב"ז רסי' קנג; ובספרו ראש יוסף, מגילה כה ע"ב ד"ה במשנה; ועי' פרמ"ג או"ח סי' מב, משב"ז א, שנוטה לומר שמן התורה אסור להוריד חפצים מקדושה חמורה לקדושה קלה.

ויש שכתבו כי בכלי שרת הוא מדאורייתא, בעוד שבהורדה ממשרה הוא מדרבנן: ארעא דרבנן, מהדורה קמא מערכת אות מ סי' שפה. ורבים כתבו שגם לגבי הורדה ממשרה, דין מעלין בקודש הוא מן התורה: מערכי לב (חזן), דרוש נז, קכז ע"ב ד"ה ותמהני; אחי וראש, ב, דרוש יג, מט ע"ב; שדי חמד, קונטרס הכללים, מערכת המ"ם כלל קצד ד"ה וכתב (מהד' קה"ת, תש"י, ג, עמ' תקנד); דבריהם נסמכים על שו"ת מהרי"ק סי' קסא (אך דומה שאין הכרח בפרשנותם); שו"ת עטרת פז, א, כרך ג, חו"מ סימן א הערה א.

יש שהבחינו בין הורדה לתפקיד פחות שאסורה מן התורה, ובין סילוק מוחלט שהוא מדרבנן: הר אפרים (גרבוז), הוריות סי' ו אות ב ד"ה ואשר נראה, ודייק כך מדברי הרמב"ם, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ.

יחשדו שזה משום שחטא;[344] ויש שלמדו זאת בדרך קל וחומר: אם בנו יורש את תפקידו, כל שכן שאין לסלק את בעל המשרה עצמו.[345]
מי שעזב את תפקידו מחמת אונס, חוזר לתפקידו כאשר האונס עובר; אך אם עזב את תפקידו שלא מחמת אונס, איבד את חזקתו.[346]

עי' עוד פני יהושע, מגילה כו ע"א על רש"י ד"ה אבל אם; שו"ת מהר"ם שיק, או"ח סי' כד ד"ה ולדעתי; שו"ת מנחת אלעזר, א, סי' כז.
אשר לסילוקו והחזרתו של רבן גמליאל, ברכות כח ע"א, ראה דברי השואל בשו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם, סי' ד, שביאר כי הסילוק היה מפני שציער את חכמי דורו; שו"ת הרד"ך, בית יח סוף חדר יא, כתב שעשה שלא כהוגן (עי' להלן הערה 350); וע"ע חקרי לב, או"ח סי' קכד ד"ה וע"ק; שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה לכן נ"ל; שו"ת אפרקסתא דעניא, ד, חו"מ סי' שד ד"ה ולזה נמי; שו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות ב. ועי' עוד להלן הערה 356.

344. שו"ת הרשב"א, ה, סי' רפג; כל בו, סי' קמז, על פי הרשב"א; שו"ת רדב"ז, ד, סי' יא. חשש זה מקורו בגיטין ס ע"ב, שם אומרת הגמרא שעירוב חצרות שהורגל להיות באחד מהבתים שבחצר, אין לשנות את מיקומו, משום חשד, וביארו שם התוס', ד"ה אלא משום, שיחשדו כי הסיבה לשינוי המקום היא שבעל הבית גונב את העירוב. בשו"ת מים עמוקים (ראנ"ח), ב, סי' ע, ד"ה ומ"מ אפי', כתב שחשש זה הוא מן התורה, ולמד זאת משו"ת הרד"ך (מהד' קושטא, בית יז ד"ה וגדולה מזו). בחקרי לב, או"ח סי' עא ד"ה ויש לי, העיר שדברי הרד"ך נאמרו רק על חיוב האדם לסלק את עצמו מן החשד, ולא על חובת הציבור להשאיר את התפקיד אצלו, והסיק שחובה זו היא מדרבנן.

345. משמעות הריטב"א, מכות יג ע"א ד"ה ואגב; שו"ת מהר"ח אור זרוע, סי' סה; שו"ת מבי"ט, ג, סי' ר; חקרי לב, או"ח סי' טו וסי' יח ד"ה ואולם בעיקר (וכתב ש"מעלין בקודש" נלמד מדין זה), ומערכי לב, דרוש נז, קכז ע"ב ד"ה ותמהני, בדעת המהרי"ק, סי' קסא; שו"ת באר יצחק, יו"ד סי' ג ד"ה וגם יש; שו"ת דעת כהן, סי' ד, ושו"ת אורח משפט, חו"מ סי' כ, והוסיף שישנם טעמים נוספים, וגם במקום שבנו לא יורשו אין לסלק; עיין הרב אליהו ראם, אגרות לראיה (תש"ן), איגרת רעז, עמ' תב-תג (נדפס גם באדרת אליהו, עמ' ע-עא).

346. תוס', יומא יג ע"א ד"ה הלכה כר' יוסי, שלדברי הגמרא שם לגבי כהן גדול יש נפק"מ בזמן הזה בנוגע לפרנס הממונה על הציבור; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס קרימונה), סי' רט, על פי יומא יב ע"ב, וכתב כן לגבי חזקת מצוות (הובא במרדכי, ב"ב פ"ג סי' תקלג; תשובות מיימוניות, שופטים סי' ז; בית יוסף, או"ח סי' קנג; שו"ת בנימין זאב, סי' רצא); ריקאנטי, סי' תפה, על פי מהר"ם מרוטנבורג; שו"ע, או"ח קנג, כא; רמ"א, חו"מ קמט, לא; שו"ת כנסת הגדולה סי' נב, ומסתפק שם לגבי

מי שהסתלק ממשרתו, אפילו אם המשיכו לכבדו לאחר מכן, אין בנו יורש את משרתו.[347]

גם מי שהחזיק במשרה מעצמו, בלא מינוי,[348] אין להורידו ממנה.[349]

1. מקרים שבהם יש לסלק ממשרה

בעל תפקיד שחטא, מסלקים אותו ממשרתו.[350] יש אומרים שמסלקים רק את מי שחטא תדיר, ולא את מי שחטא באופן חד-פעמי.[351]

אונס שהביא האדם על עצמו. ועי' שו"ת עונג יו"ט, הקדמה אות ו, ועונג יום טוב - דרוש, דרוש לפרשת זכור, עמ' 85: שאול ויתר על תפקידו כדי להיפטר ממצוות מחיית עמלק, ובכך איבד את חזקתו, ונקרעה ממנו ממלכתו.

347. שו"ת מהרש"ם, ז, סי' פ.

348. ראה לעיל אות יב8 - מי שהחזיק בתפקיד ללא מינוי מהציבור.

349. שו"ת הריב"ש, סי' רעא ד"ה שנית, ולמד כן מירושלמי, הוריות ג, ה; רמ"א, יו"ד רמה, כב.

350. עי' ירושלמי, סנהדרין ב, א והוריות ג, א: נשיא שחטא מורידים אותו; מדרש שמואל ז, ה: "זקן שנמצא בו דבר של דופי, אין מורידין אותו מגדולתו, אלא אומרים לו, הכבד ושב בביתך. נשיא... מעבירין אותו"; רמב"ם, הל' כלי המקדש, שם: "ואין מורידין לעולם משררה שבקרב ישראל, אלא אם סרח"; פיה"מ לרמב"ם, שם.

על חטאים שמחמתם מסלקים משררה, עי' שו"ת הגאונים - שערי תשובה, סי' נא; תשובות הגאונים החדשות (מהד' אופק), סי' כד; סדר רב עמרם גאון, סדר תענית; שו"ת הר"י מיגאש, סי' צה; שו"ת הרמב"ם, שם; כלבו, סי' קמז; שו"ת הריב"ש, סי' רנא: יש לסלק דיין שאמר בבית הכנסת שצריך להרוג איש פלוני, ואסור למנות אותו לכל משרה ציבורית; שו"ת מהרש"ל, סי' כ; שו"ת מים עמוקים, ב, סי' מב; חקרי לב, או"ח סי' קכד ד"ה וע"ק; שו"ת חת"ס, או"ח סי' יא וסי' רה; שו"ת אבני נזר, או"ח סי' כח; שו"ת דברי חיים, יו"ד, א, סי' ד וסי' יא; שבילי דוד (זילברשטיין), או"ח הלכות ברכות, סי' נג, אות יא; משטר ומדינה בישראל על פי התורה, מהדורה שנייה, ב, פרק כג.

על חזרת החוטא לתפקידו אחר שעשה תשובה, עי' רמב"ם, הלכות סנהדרין פי"ז ה"ח-ה"ט; שו"ת רדב"ז, ו, סי' ב אלפים עח; שו"ת חתם סופר, חו"מ סי' כב; תקנת השבים (רקובר), פ"ה ופ"ו; ולעיל הערה 341.

כן ראה הרב חיים שלמה שאנן, 'השעיית חשוד ופתיחת תיק חקירה', תחומין טז (תשנ"ו), עמ' 340-348; הרב רצון ערוסי, 'השעיית ראש עיר שחשוד בעבירות שוחד, מרמה והפרת אמונים - משפט מבוים', שערי צדק טז (תשע"ו), עמ' 21-50.

351. חקרי לב, או"ח סי' קכד ד"ה וע"ק, ומיישם בכך את דברי הרמב"ם בהל' כלי המקדש, שבהלכה כא, כתב שאם סרח

יש אומרים שאין מורידים לצמיתות, אלא בשל עברה הקשורה לתפקיד.[352]
יש אומרים שמסלקים רק אם עבר עברה בפרהסיא.[353]
יש שכתבו שניתן לסלק ממונה שאינו מתאים לתפקיד ואינו מצליח למלא אותו כראוי,[354] ויש שכתב שדי בכך שיש אדם שמוצלח ממנו.[355]
יש שכתב שאם הממונה אינו לרצון הציבור, ניתן לסלקו מתפקידו.[356]

מורידים מתפקידו, ובהלכה כב כתב, שכהן גדול לוקה וחוזר לתפקידו; אבות הראש, קונטרס שמן ראש, לה ע"א ד"ה שוב, על פי דברי החקרי לב; ערוך השולחן העתיד, קדשים כג, יט, בביאור דברי הרמב"ם הנ"ל; יריעות שלמה (פיינזילבר), הל' כלי המקדש פ"ד הכ"א ד"ה ומ"ש ואין מורידין, בביאור דברי הרמב"ם הנ"ל, אך כתב שאולי שאר מינויים הם כמו נשיא, שמסלקים אותו כשחטא, ולא כמו כהן גדול, וראה להלן מבוא לאות כג והערה 369. ועי' שו"ת רדב"ז, שם, שכתב על פי תשובת הרמב"ם הנ"ל ששאר מינויים דומים לכהן גדול, ורק נשיא אינו חוזר לתפקידו.

352. חקרי לב, או"ח סי' קכד ד"ה ע"ק, בהסברו השני; אבות הראש, קונטרס שמן ראש, לה ע"א ד"ה שוב ראיתי, על פי חקרי לב. עי' שמע שלמה (אלגאזי), פרשת ויחי ד"ה יתר שאת; ועץ החיים (אבולעפיא), פרשת ויחי, ד"ה ראובן בכורי וד"ה ואישתמיט.

353. שו"ת הרמב"ם הנ"ל. ועי' בשבילי המלך, סי' כו אות ז-ח, שכתב שמדברי הרמב"ם, בהל' כלי המקדש ובפיה"מ במנחות שם, שלא סייג שזה דווקא בחוטא בפרהסיא, משמע שגם בחוטא שלא בפרהסיא מורידים אותו, עי' שם ביאורו.

354. שו"ת הריב"ש, סי' רעא ד"ה שנית; אורח משפט (חזן), חו"מ סי' רלא הגהות טור אות כו; שו"ת שבות יעקב, א, סי' כט: אם נולדה 'סיבה' בגופו, מורידים אותו; שו"ת דברי מלכיאל, ד, סי' פב, ד"ה ועפ"ז נראה לישב; קהלות יעקב, בבא קמא סי' מד אות ז. עי' חקרי לב, או"ח סי' קכד ד"ה וע"ק, שרצה לומר ש"סרח" שיש לסלקו, הכוונה בענייני השררה. ועי' הרב אברהם ח' שרמן, 'פיטורי איש ציבור מחמת עבירות אתיות', תחומין כא (תשס"א), עמ' 248-256.

355. שו"ת הרד"ך, בית יח סוף חדר יא. עי' שו"ת מהר"י לבית לוי, סי' נ ד"ה ונחזור, שהרד"ך חלוק על הריב"ש הנ"ל; חקרי לב, יו"ד, ג, סו"ס ק ד"ה ושוב מצאתי, כתב בדעת הרד"ך שזה דווקא במינוי לזמן (עי' להלן הערה 360).

356. שו"ת בית שערים, יו"ד סי' שלד ד"ה לכן נ"ל, בביאור סילוקו של רבן גמליאל, בברכות כח ע"א (ועי' לעיל הערה 343). ועי' מאירי, ב"ב ח ע"ב ד"ה רשאין: בני העיר יכולים לבטל את מינויו של החכם. ועי' להלן אות כו: סילוק מלך שאין העם רוצה בו.

יש שכתב שאף מי שעבר עבירה שבגללה ראוי לסלקו, אם החטא היה לפני שהתמנה ועשה תשובה, אין מעבירים אותו.[357]
רוצח בשגגה - יש אומרים שאין הציבור יכול להחזירו לתפקידו,[358] ויש אומרים שאם הציבור רוצה בו, יכול להחזירו.[359]

2. מינוי זמני

יש שכתבו שאם התנו בשעת המינוי שהוא זמני, מותר לסלק את הממונה מתפקידו בסוף הזמן.[360] ויש שכתבו שגם אם מינו לזמן קצוב, אין לסלק את הממונה בסיום תפקידו, אלא אם כן פשע.[361]

357. שבילי דוד (זילברשטיין), או"ח נג, אות יא, ד"ה ויש לדון, ועי' לעיל הערה 341.

358. משמעות הרמב"ם, הלכות רוצח פ"ז הי"ד; משמעות הריטב"א, מכות יג ע"א ד"ה מאי. ראה משנה ברורה, סי' קנג ס"ק קטו.

359. ערוך לנר, מכות י"ג ע"א ד"ה למה שהחזיקו אבותיו.

360. בירושלמי, פסחים פ"ו ה"א נאמר לגבי סילוקו של ר' אלעזר בן עזריה: "תניין הוה", וביאר בקרבן העדה שהיה תנאי בשעת המינוי; משמעות הריטב"א, מכות יג ע"א; שו"ת משפטי שמואל (קלעי), סי' נג; כנסת הגדולה, הגהות טור או"ח שסו, טו, בנוגע לשינוי מקום העירוב; מג"א, שסו, ח, על פי כנסת הגדולה; מקור חיים (בכרך), או"ח נג, כה; שו"ת תשורת שי, א, סי' תלו; שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' כד, והוסיף כי מכיוון שזה מינוי לזמן, אין זה נחשב כלל להורדתו מתפקידו; שו"ת יביע אומר, ט, חו"מ סי' ט. עי' תולדות אדם, על ספרי שופטים פסקה קסב ד"ה ת"ל הוא. ועי' שו"ת אגרות משה, חו"מ א, סי' עז, בהגדרת מינוי לזמן. בשו"ת ארץ צבי (פרומר), סי' קג ד"ה עוד י"ל, כתב לגבי מינוי רב, שאם התנאי לא היה על ידי רוב הציבור, אין הוא תקף, אף על פי שנעשה על ידי הממנים.

361. שו"ת מהר"ח אור זרוע, סי' סה; שו"ת מהר"י לבית לוי, סי' נ ד"ה ואין לומר: משמעות קציבת זמן היא שבתוך זמן זה הוא מחויב לתפקיד, ואחר הזמן הדבר תלוי ברצונו, אך הקהל אינו יכול לפטרו (והביא סיוע לדבריו משו"ת מהרלב"ח, סי' עט ד"ה עוד בא, ומשו"ת רד"ך, יח, יא); חקרי לב, או"ח סי' יח ד"ה ואיך שיהיה, ד"ה וכ"ת, ד"ה ובעיקר דין, וד"ה ואולם בעיקר, והוכיח כן מכך שמי שמחליף את הכהן הגדול שאירע בו פסול אינו יכול לשרת אח"כ ככהן הדיוט (יומא יב ע"ב), אף על פי שהתמנה רק באופן זמני. שם, יו"ד, ג, סי' צט נשאר בספק, ובאו"ח סי' עא ד"ה הגם הלום, הסיק כדברי הכנסת הגדולה הנ"ל. את ההוכחה מיומא יב ע"ב דחה שו"ת תשורת שי, א, סי' תלו ד"ה והא דיומא, שכן לגבי כהן גדול דין "מעלין בקודש" הוא מן התורה, והמתנה נגד דין

יש שכתבו כי התניית מינוי רב לזמן קצוב, אין משמעה שניתן להוריד את הרב מתפקידו בחלוף הזמן, אלא שאין הרב משועבד ליותר מזה.[362]
במקום שהמנהג למנות לזמן קצוב, בתום המועד הקצוב ניתן להעביר את הממונה מתפקידו.[363]
יש חזקה גם לתפקיד שהמבצע אותו מקבל עליו שכר.[364] עם זאת, יש שמשמע

תורה תנאו בטל, אך בשאר שררות דין זה הוא מדרבנן (עי' לעיל הערה 344), ולכן בהן אפשר להתנות שלא יחול. עוד כתב התשורת שי, שם ד"ה ועוד כה"ג, שבכהן גדול יש קדושת גוף שאינה פוקעת, מה שאין בשאר תפקידים, וכן כתב בברכת שלמה (טנא), חו"מ סי' יט אות כא (נדפס גם בפסקי דין רבניים, ח, עמ' 147), על פי גבורת ארי, יומא יב ע"ב, וטורי אבן, מגילה ט ע"ב ד"ה הלכך (עי' בשו"ת מהר"ם שיק, או"ח סי' כד ד"ה ולכאורה, שסבר להוכיח מרש"י, שבת כא ע"ב ד"ה מעלין, שאין לחלק). וכתב עוד, באות כ (פד"ר, ח, עמ' 145-146), שאפשר לבאר שמורידים את הכה"ג הזמני מתפקידו, אלא שאסור לו לשרת ככהן הדיוט.
חקרי לב, או"ח סי' יח ד"ה ואולם נראה, כתב שיש מקום לחלק בין מקום שנהגו להוריד את הממונה בסיום הזמן, שלגביו כתב הרשב"א (להלן הערה 363) שאפשר לסלק, ובין תנאי בשעת המינוי, שכן במקרה זה עדיין שייך חשד, משום שיש חשש שיהיו כאלו שלא ידעו מהתנאי ויחשדו שסולק משום שחטא. כעין חילוק זה, מטעם אחר, כתב בברכת שלמה, שם (פד"ר, ח, עמ' 144).

362. שו"ת חת"ס, או"ח סי' רה, והוסיף שהתניה ששני הצדדים יכולים לחזור וצריך קבלה מחדש מועילה; ושם, סי' רו וחו"מ סי' כב, בנוגע למינוי רבנים, שאפילו אם כותבים בשטר המינוי שזה רק לשלוש שנים, "לא נשמע ולא נראה מעולם, דאחרי ככלות זמן הנ"ל יורידוהו ח"ו מגדולתו" (ועי' לעיל הערה 361, משו"ת מהר"י לבית לוי, סי' נ); שו"ת דברי מלכיאל, שם, עפ"י החת"ס; שו"ת אגרות משה, חושן משפט ב, סי' לד. עי' עוד שו"ת משפט צדק, א, סי' עח ד"ה ואם לחשך, שהסתפק אם מינוי חכם לזמן אכן פוקע בחלוף הזמן; שו"ת כפי אהרן, ב, יו"ד סי' ז; שו"ת יביע אומר, שם, אותיות ד-ה.

363. שו"ת הרשב"א, שם; כל בו, שם; שו"ת כנסת הגדולה, סי' כז: "אפי' לא קבעו זמן, סתמן כפירושן"; וכתבו שכך המנהג בימיהם. רמ"א, יו"ד רנז, ב, על פי הכל בו: אפשר לסלק גבאי צדקה מתפקידו (עי' שם בש"ך, ס"ק ד). שו"ת דברי מלכיאל, ה, סי' כד ד"ה עוד נראה, וביאר שמנהג הוא כמו תנאי; משנה ברורה, נג, עג. בשו"ת לחם רב, סי' ב, פקפק אם כך הדין גם בזמנו; שו"ת בית שלמה (דרימר), או"ח סי' יג ד"ה ואף שכתב: המנהג הוא שמקבלים לכל ימי חייו.

364. חקרי לב, או"ח סי' עא ד"ה באופן דאין, וד"ה א"נ יש, והוכיח כן מדברי הרשב"א, ומדברי הכל בו הנ"ל: "בין

מדבריו, שאם עושה את התפקיד לשם שכר, ניתן לסלקו מתפקידו, משום שאין להכריח את המשלמים לתת לו שכר.[365]

כג. סילוק מלך רשע

הרמב"ם כתב שאין למנות מלך רשע, ומלך שבנו רשע אינו מוריש לו את מלכותו.[366] נחלקו פוסקים בשאלה אם מלך שמונה בצדקותו, ולאחר מכן חטא, מסלקים אותו מתפקידו. בירושלמי[367] נאמר שכהן גדול שחטא, "מלקין אותו ואין מעבירין אותו מגדולתו", בעוד שנשיא שחטא, מלקים אותו ואין מחזירים אותו לתפקידו,[368] וכן נפסק ברמב"ם, שאין מורידים כהן גדול שחטא[369] אך מורידים נשיא סנהדרין שחטא.[370]

יש אומרים כי בשל שלושה נימוקים אין מורידים מלך ממלכותו אף אם חטא:[371]

שנוטלין עליה שכר בין שאין נוטלין עליה שכר", וגם כנסת הגדולה (להלן הערה 365), לא דיבר אלא במינוי שאין בו טורח, או במי שהתמנה על ידי יחידים; שו"ת תשורת שי, קמא, סי' תנג, מכוח דברי הרשב"א הנ"ל; ועי' שו"ת בית שלמה (דרימר), או"ח סי' יג ד"ה ואף שכתב.

365. כנסת הגדולה הגהות טור או"ח שסו, טו, בנוגע לשינוי מקום העירוב.

366. רמב"ם, כאן, ועי' לעיל הערה 242, דעת החולקים.

367. סנהדרין ב, א והוריות ג, א; וכן במדרש שמואל (בובר) ז, ה, ובילקוט שמעוני שמואל רמז פט. בילקוט שמעוני, נאמר בדעה ראשונה "מעבירין אותו ומחזירין ליה", ובשבילי המלך (ליברמן), סי' כו אות י, עמד על כך שזו דעה שונה, אך במדרש שמואל הגרסה שונה, ומשמע שאין דעה שמחזירים.

368. לגבי ההבדל בין מלך שחוטא לכהן גדול שחוטא, עי' שערי טהר (וולק), ח, סי' פא, רכז ע"ב.

369. הל' סנהדרין פי"ז ה"ח; הל' כלי המקדש פ"ד הכ"ב.

370. הל' סנהדרין שם ה"ט, וכתב כן על "ראש ישיבה", וכוונתו לנשיא הסנהדרין, כמו שמוכח מהמשך דבריו, שאינו חוזר להיות כאחד משאר הסנהדרין. הלקאת מלך כשעובר על איסוריו מבוארת ברמב"ם (להלן פ"ג ה"ב-ה"ד, והל' סנהדרין פי"ט ה"ד, מנין הלאוין שלוקים עליהם אותיות קסו-קסח). ועי' לעיל הערה 351, דיון בשאלה האם שאר תפקידים דומים לנשיא או לכהן גדול.

371. אברבנאל, דברים, פרשת שופטים, סוף פרק יז; ועי' תפארת ישראל (מהר"ל), פרק מט, ד"ה הנה: שלמה לא נדחה ממלכותו על ידי העם מפני שחטא, אלא הקב"ה דחאו משום שהיה "דוחה התורה"; ראש דוד (חיד"א), פרשת ויחי, ד"ה ויראה

א. כריתת העם ברית עם המלך בהמלכתו היא מוחלטת וללא תנאי;
ב. המלך נקרא "משיח השם";
ג. לא העם הוא שהמליך את המלך, אלא נביא, ולכן אין העם רשאי להסירו.[372]
יש אומרים כי לשיטה זו, אף אם המלך חטא, הוצרך ללקות ובאותה שעה סולק ממלכותו, לאחר מכן הוא חוזר למלכותו.[373]
יש אומרים שמלך שהרג, אפילו בשגגה, מורידים אותו ממלכותו, משום שבאה תקלה גדולה על ידו.[374] ויש אומרים כי אם אין אדם אחר שראוי למלוכה, אין להוריד את המלך ממלכותו, אפילו אם הרג בשוגג.[375]
יש אומרים שמלך שהרג בשוגג, אינו מוסר ממעמדו.[376]

לי: "דמלך וכהן שחטאו ועברו עברה אין מסתלקין על יד סנהדרין, ולו חפץ ה' להמיתם או להורידם מגדולתם, כאשר ישר בעיני היוצר... אבל אנן לא מסלקינן ליה"; אפיקי יהודה, סי' י עמ' 103-104, בדעת הרמב"ם (להלן הערה 379); דברות משה, גיטין סי' כג הערה נו עמ' שנו ד"ה ואגב אזכיר. ועי' שו"ת עונג יום טוב, הקדמה אות ו, ועונג יום טוב - דרוש, עמ' 85, דרוש לפרשת זכור, ד"ה ועתה נבא, ד"ה ולהבין וד"ה והנה: שאול המלך הסיר עצמו ממלוכה, בכך שטען שהוא ירא מהעם, ובשל כך הקב"ה מינה את דוד, אך אם היה זה חטא רגיל הייתה התשובה עוזרת לו להישאר בתפקיד.

ראה עוד תוספתא, שבועות א, ו, לגבי קרבן עולה ויורד: "במי שבא כלל עוני הכתוב מדבר, יצא נשיא ומשיח שאינן באין לכלל עוני, שקדושתן עולמית". עי' עוד זוהר, ויקרא כג ע"א: לגבי חטא המלך הניסוח הוא ודאי "אשר נשיא יחטא", ולא לשון מסופקת כמו באחרים שחוטאים, משום שמלך חוטא בשל מעמדו.

372. אברבנאל, שם, והביא ראיה מדברי שמואל לישראל, שמואל א' ח, יח, שכאשר הם יסבלו מהמלכות, כל שיוכלו לעשות הוא "וזעקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם בו", שזו פנייה לקב"ה שיסיר את המלך, אבל העם עצמו אינו רשאי להסיר. הדברים הובאו בהלכות מדינה, א, ש"ג פ"ד עמ' קנו, ושוב בשו"ת ציץ אליעזר, יב, סי' סד, שכתב כי אמנם יש מקום לדון בדבריו, "אבל קביעותיו והנחותיו בזה בדרך כלל, בהגדרת כוחו של מלך, מתקבלים על הדעת".

373. דברות משה, גיטין סי' כג הערה נו ד"ה ואגב אזכיר, עמ' שנו, ומה שמבואר בירושלמי, סנהדרין פ"ב ה"א, והוריות פ"ג ה"א, שנשיא שחטא והלקוהו אינו חוזר לנשיאותו, הכוונה למלך ממלכי ישראל, כגון בבית שני שהיו אלמים ויראו מהם, ראה להלן פ"ג ה"ז.

374. מנחת חינוך, מצווה תי, קומץ המנחה ד"ה ובא. עי' רד"ק, מלכים א' כא, י: "אם היו הורגין וגוזלין שלא במשפט, היו ישראל מורדין בו".

375. חשוקי חמד, מכות י ע"א ד"ה מגלין.

376. שו"ת הרדב"ז, ב, סי' תשע"ב, דן

ויש אומרים שמלך שחטא מסלקים אותו ממשרתו, כמו שנפסק בנשיא סנהדרין.[377]

יש אומרים שמלך שעבד עבודה זרה אינו נחשב למלך.[378]

אם מגלים את המלך, שלא כמנחת חינוך הנ"ל; מעשה נסים (הכהן), חידושים על הרמב"ם, הלכות רוצח פ"ז ה"ז: הטעם לכך שאין מגלים את המלך הוא שמירה על כבודו. וראה להלן פ"ב ה"א; ברכות שמים, מכות יא ע"ב אות רפז, שם נוקטת המשנה דוגמה משר הצבא, שגולה אע"פ שהכלל צריך אותו, ואם מלך היה גולה, אז מסתבר שהמשנה הייתה מזכירה אותו, שכן זה חידוש גדול יותר; מכאן חיזוק לדברי הרדב"ז שמלך אינו גולה. ועי' תקנת השבים (רקובר), פרק שישי עמ' 215: מכך שהרדב"ז הסיק שמלך אינו גולה, נראה ששררתו אינה נפסקת. עי' לעיל הערות 354-359, על חזרת רוצח בשגגה למשרתו.

377. עיין מדרש תלפיות (אליהו הכהן), ענף אותיות אות א, מספר הפליאה אות ז: "שאם סרח מלך או כהן או ת"ח... מורידו מגדולתו, ומניחו לבושת תמורת גדולתו"; אבות הראש, קונטרס שמן ראש לה ע"א-ע"ב ד"ה שוב ראיתי, בדעת נחל אשכול (החיד"א), אסתר א, א; שו"ת אבני נזר, אה"ע סי' שמח אות ד, ולכן כאשר שלמה חטא, נעשה 'הדיוט'. וראה שערי טהר (וולק), ח, סי' פא, רכז ע"א ד"ה מבואר, שהבין כן מדבריו; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות כז בהגהת בן המחבר, ד"ה וראיתי עוד באות טו: כך הסבירו מתנגדי דוד את הדחתו, כיוון שחטא לדבריהם בחטא בת שבע. ועי' אוצר מדרשים (אייזנשטין), ב, מדרש ר' עקיבא עמ' 431, אות נ, שמלך שסרח מטה רגלו, ואם חוזר בתשובה חוזר לגדולתו. עיין נאות אפרים (שטראוס), ב, סי' נב, עמ' קסז, על פי דברי העונג יו"ט הנ"ל: מלך שסרח, בטל מינויו, והמורד בו אינו נחשב כמורד במלכות. וראה שם: "שכל שחסר אחד מתנאי מלך, פקע ממנו לגמרי דין מלך". ועיין לעיל הערה 340, וחקרי לב, או"ח ב, סי' קכד ד"ה וע"ק.

ועיין רד"ק, הושע ח, ד: עם ישראל היו צריכים להסיר את ירבעם, משום שמנע מהם לעלות לירושלים ועשה להם עגלים, שכן הוא קיבל את המלוכה בתנאי שיעשה הישר בעיני ה' (ועי' ריטב"א, מועד קטן ז ע"א ד"ה אבל, בנוגע לירבעם: "שתפס מלכות ישראל מרחבעם שלא כדין"), ורלב"ג, משלי כט, ד, שמלך שמטה משפט "לא יקרא זה האיש מלך, כי אין כמוהו ראוי להיות מלך" (וראה להלן הערה 388). ייתכן שדברי אברבנאל (לעיל הערה 371), שאין מורידים מלך שחטא, נאמרו לשיטה שבן מלך יורש את אביו אפילו אם הוא רשע, ראה לעיל הערה 242, והסוברים שאין ירושה בבן רשע (ראה לעיל הערה 238) יחלקו על דבריו הנ"ל. כן עולה לסוברים שמלך רשע אין לו דין מלך, עי' להלן אות כד: מעמד מלך רשע.

378. בכור שור, במדבר טו, כב; גליוני הש"ס (ענגיל), יבמות ט ע"א, הובא במרגליות הים, סנהדרין פד ע"א אות טז:

יש אומרים שמלך שחטא ולקה, בטלה מלכותו, שכן חוששים שאם ישוב למלכותו, יתנקם באלה שדנוהו והלקוהו.[379]
יש שהבחינו בין מלך שנמשח, שאותו אין להוריד אפילו אם חטא, ובין מלך שלא נמשח, שאותו יש להוריד אם חטא.[380]

כתבו כן בביאור הטעם לכך שמלך שעבד ע"ז אינו מקריב שעיר, כמו בשאר חטאים (ויקרא ד, כב), אלא מקריב שעירה, כמו יחיד (במדבר טו, כז; משנה הוריות ב, ו; ספרי פרשת שלח פסקה קיב; יבמות ט ע"א; רמב"ם הל' שגגות פ"א ה"ד). ועי' סנהדרין פד ע"א: נביא שהדיח לעבוד ע"ז נחשב כהדיוט.

379. שו"ת אבני נזר, או"ח סי' שצא אות ד, על פי ירושלמי, הוריות פ"ג ה"א וסנהדרין פ"ב ה"א, ותמה על הרמב"ם, הל' סנהדרין פי"ז הי"ט, שהביא את דין הירושלמי בנוגע לראש ישיבה (דהיינו נשיא הסנהדרין, עי' לעיל הערה 370) בלבד ולא בנוגע למלך (עי' גם צפנת פענח, הוריות י ע"א ד"ה פרט לנשיא; עלי תמר, סנהדרין שם ד"ה אין מחזירין; אפיקי יהודה, עמ' 103; חוקת עולם, סעיף לו עמ' רצט, שהעירו על הרמב"ם. ועי' חידושי הרח"ה [הירשענזאהן], על הירושלמי שם: הרמב"ם השמיט משום שאין להלקות את המלך בעודו מלך). עוד כתב האבני נזר, שם אות ו, על פי ההשוואה לדברי הרמב"ם שם בנוגע לראש ישיבה, שייתכן שעדיין שם מלך עליו, ומוטלים עליו איסורי תורה של הרביית סוסים וכדומה, אבל מכל מקום לא שייך בו "לבלתי רום לבבו מאחיו" (ראה ספר החינוך, מצוה תצט, תקב, שזה טעם איסור הרביית סוסים וכסף, וראה להלן פ"ג ה"ג-ה"ד), וסיים שצ"ע בכל זה. לפנינו בירושלמי בסנהדרין, נאמר שאין מחזירים "די קטל לון", ואילו בהוריות נאמר "דו קטלון ליה". הכס"מ, הל' סנהדרין פי"ז ה"ח, פירש בדעת הרמב"ם את הירושלמי על פי גירסת הוריות, שהחזרת בעל השררה לתפקידו היא כהריגתו, או שמוטב לו שיהרגוהו ולא יחזירוהו לתפקידו (ועי' מראה הפנים, סנהדרין שם, והגהות בן אריה, על הרמב"ם שם, שהעירו על דבריו מגרסת הירושלמי בסנהדרין), והרדב"ז ביאר את הירושלמי כגירסה לפנינו בסנהדרין שהחשש הוא שאם יחזירוהו לתפקידו הוא עלול להרוג את מי שהורידו. במדרש שמואל (בובר), ז, ה ובילקוט שמעוני, שמואל רמז פט, הגרסה כירושלמי בסנהדרין. אפיקי יהודה, שם: שאם המדובר הוא על מלך, הרי שהירושלמי יכול להתפרש כרדב"ז, אך לרמב"ם שהמדובר על ראש ישיבה, בהכרח הירושלמי יתפרש ככס"מ.

380. צפנת פענח (רוזין), הוריות י ע"א ד"ה פרט לנשיא, על פי תוספתא, שבועות פ"א ה"ו, שקדושת מלך וכהן גדול היא עולמית, ומפרש שהכוונה רק למלכי בית דוד שמשוחים בשמן המשחה, ככהן גדול המוזכר בתוספתא, ומבאר שכל מלכי בית דוד מוגדרים כמשוחים אף אם הם עצמם לא נמשחו; עמוד הימיני, סי' ז אות ט ד"ה

ויש שכתבו כי אם מדובר במלך מבית דוד, אין להורידו אפילו אם חטא, זאת בשל הבטחת הקב"ה לדוד.[381]

כד. מעמד מלך רשע

אין למנות מלך רשע,[382] ואף על פי כן, בין מלכי יהודה וישראל במהלך הדורות היו מלכים רשעים: אחאב,[383] ינאי,[384] הורדוס,[385] ועוד. לשאלת מעמדם ההלכתי,

עוד כתב; שערי טהר (וולק), ח, סי' פא, רכו ע"ב, מדייק כך מדברי הצפנת פענח, שם ט ע"א ד"ה נשיא.

381. אבות הראש, קונטרס שמן ראש, לה ע"א-ע"ב ד"ה שוב ראיתי, וראה שם, דיון על מלכי ישראל שלא הורדו ממשרתם אף שחטאו בפרהסיה; עי' שבילי דוד (זילברשטיין), או"ח סי' נד אות יא ד"ה והנה לענין, הובא במעשי למלך, הל' כלי המקדש פ"ד הכ"א ד"ה מעתה. ועי' תהלים פט, לג-לד: "ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם. וחסדי לא אפיר מעמו", וכעין זה בשמואל ב' ז, יד-טו. ועי' אפיקי יהודה, עמ' 104.

382. רמב"ם, כאן. ועי' לעיל אות כא: מינוי אדם שאינו ירא שמים.

383. על רשעותו של אחאב, עי' מלכים א' טז, ל-לד, ועוד. על מעמדו של אחאב כמלך, עי' להלן הערה 389.

384. עי' ברכות כט ע"א: היה צדוקי, ברכות מח ע"א וקידושין סו ע"א: הרג את חכמי ישראל. ועי' סנהדרין יט ע"א: התייחסו אליו כמלך.

385. ב"ב ג ע"ב: הורדוס הרג את חכמי ישראל בתחילת מלכותו, ועי' ספר יוסיפון פרק מד, הובא במהרש"א, חידושי אגדות, סנהדרין יט ע"א.

על מעמדו של הורדוס, עי' ב"ב ד ע"א: הורדוס אמר לבבא בן בוטא בהיותו מחופש, שאינו מלך, ולא מבואר שם מדוע אינו מלך, אם בגלל ייחוסו או מטעם אחר. מהרש"א, חידושי אגדות שם ד"ה אם לא: שמלכות רומי לא הגדירה את הורדוס כמלך, אלא כעבד. בשו"ת דברי יציב, חו"מ סי' פא אות ג, כתב על פי דבריו, שאומנם המלכות לא החשיבה את הורדוס מלך, אך בבא בן בוטא ורבנן כן הגדירוהו כמלך, וכן כתב בהעמק דבר, דברים יז, טו, שהורדוס נחשב כמלך למרות שלא היה מיוחס, ועי' לעיל ה"ד. עם זאת, מחידושי ההפלאה, כתובות יז ע"א ד"ה מלך שמחל, עולה, שבבא בן בוטא הסכים להורדוס, שאינו נחשב כמלך על פי דין התורה. ועי' שו"ת חת"ס, ח"ו סי' יד: לא היה להורדוס ולצאצאיו דין מלך (וכן הוא באחרונים שלהלן). חידושי הרי"ם, גיטין לו ע"ב ד"ה וא"כ: אף שמינויו לא חל על פי התורה, לא גרע כוחו וסמכותו ממלך גוי.

בדעת הסוברים שהורדוס לא היה מלך - עיין שו"ת משאת בנימין סי' לג, שלא שלל מהורדוס את המלוכה בגלל רשעותו (למרות שהזכיר אותה), אלא בגלל היותו

ישנה התייחסות חז"ל ופוסקים. על הפסוק "ונשיא בעמך לא תאור",[386] דרשו חז"ל[387] שמדבר רק במי "שעושה מעשה עמך".
יש אומרים שלמלך רשע אין דין מלך.[388]

עבד, וכ"כ בדעתו בשו"ת אדרת תפארת (דורי), ה, סי' כג ד"ה ומה שהביא, ושלא כשו"ת ציון לנפש חיה (לייטער), סי' קכו, ושו"ת מהרש"ם, א, סי' י אות יב, וסי' כב, שהבינו בדעת המשאת בנימין, שהטעם שהורדוס לא היה מלך הוא רשעותו. ועי' מנחת חינוך, מצווה עא: הורדוס לא היה מלך משום שהיה עבד; ועי' קובץ שיעורים, ב"ב שם אות כג, שדן אם הסיבה לכך שלהורדוס לא היה דין מלך היא ייחוסו, או שנטל את המלכות בזרוע. ר"ז קורן, 'ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות', ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 191 הערה 22: ייתכן שהורדוס אינו נחשב מלך, משום שפעל לטובת הנכרים ולא לטובת ישראל. ע"ע תורת המלך (אריאלי), עמ' יב-יג.

386. שמות כב, כז.

387. מכילתא דרבי ישמעאל, משפטים, מסכתא דכספא פרשה יט; יבמות כב ע"ב; ב"ב ד ע"א; ילקוט שמעוני, משפטים רמז שנא; עי' עוד תורה שלמה, שמות כב, כז הערה תסג. עוד על קללת מלך רשע, עי' לקמן, פ"ב ה"א. ראה בשבילי המלך, סי' כז אות יא, שהסתפק אם להוכיח מדרשה זו שאף מי שאינו עושה מעשה עמך נחשב כמלך, או שהטעם לכך שאין נוהג בו איסור קללה הוא שאינו נחשב כמלך.

388. עי' רס"ג, איוב לד, יח: "אין המלך זוכה למלכות אלא בגלל יושרו, לכן בטל הוא שיזכה לכך והוא רשע, ולא יהא זה אלא עריצות בין בני אדם"; עיין רמב"ם, להלן ה"ח, לגבי מלך (שאינו מבית דוד) שנוהג בדרך התורה והמצווה, שכל מצוות המלכות נוהגות בו (וראה יד פשוטה שם ע"פ רמב"ם בתחילת ההקדמה למשנה תורה, ובהל' שחיטה פ"א ה"ד: "תורה" היא תורה שבכתב, ו"מצוה" היא תורה שבעל פה), ומשמע שאם אינו נוהג בדרך התורה והמצווה, אזי אין מצוות המלכות נוהגות בו, וכן למד מדבריו שו"ת כוכבי יצחק (שטרנהל), ג, קונטרס כבוד מלכים, אות לה; עיון יעקב, סנהדרין כ ע"ב ד"ה מלך מותר, ע"פ ילקוט שמעוני, שופטים רמז תתקיד: "אם עושה הוא כל האמור בענין, כדאי הוא שישב על כסא ממלכתו"; פתח עינים (חיד"א), סנהדרין כ ע"ב; דברי יהונתן, פרשת ויחי, אות לט; מהר"ם שיק על תרי"ג מצות, א, מצווה עא אות ב; עי' ערוך לנר, כריתות כח ע"ב (סיום) ד"ה מהו להציל הרועה, שאם היה דוד נחשב כחוטא, לא היה צריך לנהוג בו כבוד, ולא היה לאוריה דין מורד במלכות; שו"ת ציון לנפש חיה (לייטר), סי' קכו; ה"מסביר" בחידושי בתרא, הוריות ט ע"א אות קה: כל עוד המלך לא הוסר מחמת רשעותו, עדיין יש לו דין מלך; מרגליות הים, סנהדרין כ ע"ב אות ז; אדרת אליהו - הערות האדר"ת (נדפס בסוף זוהר עם ניצוצי זוהר), על זוהר בראשית קצב ע"ב, ע"פ ב"ב ד ע"א; שו"ת

ויש אומרים שלמלך רשע יש מעמד מלך, ונוהג בו משפט המלוכה כפי שנהג - לדבריהם - באחאב.[389]

עשה לך רב, ז, סי' סח: אחאב לא היה רשע בזמן שאליהו כיבדו, וכן בזמן שבו לקח את כרם נבות, עיי"ש.

עי' פירושי סידור התפילה לרוקח, סי' קטז, עמ' תרכג ד"ה מאת ה' היתה זאת: מלכים שעבדו ע"ז כאילו לא הומלכו מאת ה'. ועי' שו"ת דברי יציב, חו"מ סי' פא אות ג: מסתמא המלכים הרשעים לא הומלכו ע"י הסנהדרין, ולכן אין להם דין מלך. עי' רלב"ג, משלי כט, ד: מלך שמטה משפט "לא יקרא זה האיש מלך, כי אין כמוהו ראוי להיות מלך" (ועי' לעיל הערה 377). יש שאמרו שלמלך שמונה שלא כדין אין דין מלך, משום שכל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד, אי עביד לא מהני: הפלאה, כתובות יז ע"א על תוס' ד"ה מלך שמחל; מנחת חינוך, מצווה עא ס"ק ב אות ד. עיין לעיל פ"א ה"ד אות יג.

מדבריהם עולה, שמחד גיסא, אם מינוי מלך רשע אינו תקף, אזי מלך שהתמנה ברשעות, שלא כדין, יתכן שאף אם שב בתשובה, אינו מלך. מאידך גיסא, אם מינו מלך צדיק, ואח"כ הרשיע, יתכן שיש לו תוקף של מלך. ראה ויואל משה, מאמר ג' שבועות, אותיות קלב-קלג; תורת המלך (אריאלי), עמ' יג; דיני ממונות (בצרי), ד, עמ' נו ד"ה נמצא; ר"ש ישראלי, להלן הערה 389; שו"ת כוכבי יצחק (שטרנהל), ג, קונטרס כבוד מלכים, אות לח.

רש"ב ורנר, 'משפטים לצורך השעה', התורה והמדינה ג (תשי"א), עמ' נא, הסתפק בשאלה אם רק רשעות בהנהגת המדינה מבטלת את מעמדו של מלך, או שגם חטא פרטי מבטל את מעמדו המלכותי. עוד הסתפק בשאלה האם הדבר גורע ממנו רק את משפט המלוכה של שמואל, או גם את דיני מורד במלכות, שכן הם נועדו לא רק לתועלת המלך, אלא לצורך הנהגת העם. ור' ר"ב רבינוביץ' תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות' התורה והמדינה ד (תשי"ב), עמ' סה אות ז.

389. כך משמע מהזוהר, בראשית קצב ע"ב, שכתב שלאחאב היה מותר לקחת את שדה נבות, מדין המלכות; וכך משמע מדברי ראשונים - תוספות, רבנו יונה ור"ן סנהדרין כ ע"ב; רד"ק מלכים א' כא, י; הגהות מיימוניות הל' מלכים פ"ד ה"ו - ששאלו מדוע לא הותר דבר זה לאחאב, ויישבו בביאורים שונים, ולא תירצו שלאחאב לא היה דין מלך משום רשעותו, ולשון הר"ן: "כל מלך שהמליכוהו עשרת השבטים עליהם, דין מלך יש לו לכל דבר". וכך למדו בדבריהם: דיני ממונות (בצרי), ד, עמ' נב; בשבילי המלך, סי' כז אות יב; ועי' ערוך לנר, סנהדרין שם, ועמוד הימיני, סי' ז אות ז. כך עולה מאברבנאל, דברים סוף פרק יז, הובא לעיל הערה 371, שאין להסיר מלך רשע ממלכותו; משמעות כסף משנה, הל' מלכים פ"ג ה"ז; משמעות שו"ת לב חיים (פאלג'י), ג, סי' נה: יש לברך על מלך רשע; ברית עולם (וואלי), שמות כב ד"ה

יש מי שאומר שלמלכים שמלכו בימי בית ראשון לא הייתה על גבם מרות שלטון זר, ולהם היה דין מלך אפילו שהיו רשעים. לא כן המלכים שמלכו בתקופת בית שני, שעליהם הייתה מרות רומא, להם לא היה דין מלך אלא רק דין נשיא, שמעמדו מתבטל אם הוא רשע.[390]

כה. מלך שהצטרע

יש מלכים שהצטרעו במהלך כהונתם. בכללם עוזיהו מלך יהודה,[391] ולדברי

אלהים לא, עמ' שנח; עיין שו"ת מהרש"ם, א, סי' י אות יב, בדעת המשאת בנימין, ועי' לעיל הערה 385; עי' רש"ש, ברכות נח ע"א: יש לברך על מלכי ישראל רשעים, משום אבותיהם; משפטי בני אדם (גליק), א, אות כ, ומוכיח כן מסנהדרין מח ע"ב, לגבי אחאב, ומתוס', סנהדרין כ ע"ב הנ"ל; שו"ת כוכבי יצחק, שם, על פי תוס' הנ"ל, וע"פ ירושלמי הוריות פ"ג ה"ב: עד יהוא נחשבו כל מלכי ישראל מלכים, למרות שהיו בהם רשעים, וכתב לבאר על פי ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג, שמלך שהומלך נמחלו עוונותיו; עי' ר"ש ישראלי, משפטי שאול - ארץ ומדינה, סי' ק אות א; עמוד הימיני, סי' ז אות יא עמ' סח ד"ה עוד רצה: למרות שלכתחילה אין למנות מלך רשע, בדיעבד המינוי חל, על כל פנים אם התמנה בעודו כשר, אך אין מצוות המלכות נוהגות בו, ועם זאת הוא דן במשפט המלוכה, שכן אין סברה שבשל רשעותו הוא נפטר ממצוותו לשקוד על תיקון העולם; באר מרים, פ"א ה"ט ד"ה עוד; ר"ז קורן, 'ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות', ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 184-189, והוכיח כן מאחאב, ינאי והורדוס; הרב יהודה זולדן, 'מיהו מנהיג הראוי לברך עליו', תחומין, כב (תשס"ב), עמ' 38. דיני ממונות, שם, עמ' נה-נו, ביאר בדעת הרמב"ם בה"ח (עי' לעיל הערה 388), שאם אינו הולך בדרך המצוות עדיין נחשב למלך, אלא שלא כל מצוות המלכות נוהגות בו, משום שהמקלל אותו אינו חייב, ועי' עוד בדברי ר"ש ישראלי הנ"ל. בדיני ממונות, שם, עמ' נה, כתב שכן מוכח מהסוברים שיש חובה לכבד מלך רשע, ר' להלן פ"ב ה"א, אך יעויין שם, שיש הסוברים שכבוד מלך נוהג גם במי שאינו מלך על פי הדין.

390. שו"ת ציץ אליעזר, יט, סי' נ אות ד.

391. ראה מלכים ב' טו, ה; דברי הימים ב' כו, יט-כא. בסדר עולם רבה, פי"ט (הובא ברש"י מלכים ב' טו, א, וישעיהו ז, ח; בעל המאור מו"ק ב ע"ב; רד"ק מלכים ב' טו, א; מאירי מו"ק ז ע"ב) נקראת מלכות זו "מלכות מנוגעת", ועי' ריטב"א, מו"ק ז ע"א ד"ה אבל פירש, ור"ן, מו"ק ז ע"ב ד"ה ואמר ר' חייא: "מלכות חדשה".

עי' רשב"ם, דעת זקנים, הדר זקנים ורא"ש על דברים כד, ח, שהתורה הורתה להיזהר בצרעת, כדי להדגיש שאפילו מלך צריך לנהוג בדיני צרעת, ור' שואל אמת (שילל),

חז"ל גם דוד המלך, שהיה מצורע במשך שישה חודשים.[392] בנוגע לקרבן חטאת, נאמר בגמרא[393] שמלך מצורע מביא חטאת של יחיד ולא חטאת של מלך.

1. מעמדו

יש אומרים שמלך שהצטרע, מלכותו מפסיקה,[394] ובנו יורשו בחייו,[395] כעוזיהו

מו"ק ז ע"ב, שהעלה אפשרות בדעת ר' יוסי בר' יהודה שדיני צרעת כלל אינם נוהגים במלך, ולפחות שאם הוא עסוק בצרכי הציבור ממתינים עד שיסיים אותם (ומה שנאמר בהוריות, לקמן הערה 393, זו שיטת ר' יהודה בלבד).

392. סנהדרין קז ע"א, יומא כב ע"ב. העמק שאלה, שאילתא ל אות א; שעת הכושר (כהן), פרשת בהר מ ע"א ד"ה והנה: יש להשוות בין זה ובין ירושלמי, ראש השנה פ"א ה"א, וכן רות רבה ה, ו, שדוד ברח ששה חודשים (עי' להלן הערות 421-422), ובתקופה זו גם הצטרע.

393. הוריות י ע"א, וכן הוא ברמב"ם, הל' שגגות פט"ו ה"ט.

394. רש"י, הוריות י ע"א ד"ה וישב, שעוזיהו ישב ב"בית החפשית" כאשר נצטרע (מלכים ב' טו, ה), מכיוון שנעשה חופשי מהמלכות, וכהדיוט דמי (אבל כתב שיש תנא שחולק, ועי' להלן הערה 400); ועי' רש"י, סנהדרין קז ע"ב ד"ה בחברון; רמב"ם, הל' שגגות, שם; מאירי, הוריות י ע"א; רלב"ג, ויקרא ה, תועלת יד שורש יא; פרשת דרכים, סוף דרוש שנים עשר: לפיכך, כאשר חזר דוד למלכותו, נמחלו עוונותיו כמי שמתמנה למלוכה, ועי' ירושלמי, ביכורים פ"ג ה"ג, ביחס לשאול; לחם שמים, הוריות פ"ג מ"ב: רק על ידי צרעת, ייתכן שמלך ירד ממלכותו (ועי' על כך להלן הערה 431); תפארת ישראל (ליפשיץ), הוריות פ"ג מ"א אות ד; צפנת פענח (רוזין), הוריות ט ע"א ד"ה נשיא שנצטרע, י ע"א ד"ה פרט לנשיא, יא ע"ב ד"ה התם, וע"ע בדעתו לקמן, הערה 399; חזון איש (קדשים), הוריות סי' טו אות טו לדף ט ע"א: אין בו דיני מלכות, ופירט: המראת פיו (להלן פ"ג ה"ח), דברים האמורים בפרשת המלך בשמואל (להלן פ"ד), מצוות ואיסורי המלך בתורה (להלן פ"ג הלכות א-ו). כך גם משמע מכלי חמדה, פרשת שופטים יז, יד אות ג; משפט המלוכה, פ"א ה"א עמ' ו, ופ"ג ה"א עמ' עב, והסתפק האם מותר להשתמש בספר התורה שלו ובשרביטו. מלכות בית דוד (מלינובסקי), מהדו"ב פתיחה אות ד, שדוחה את האפשרות שרק לגבי קרבן נשיא אינו מלך (עי' להלן הערה 399). משך חכמה, במדבר יח, ז: מלך שנצטרע, אי אפשר לדונו בפני סנהדרין של ע"א. ועי' עוד מיכל המים, במדבר, פרשת קורח ד"ה והנראה בזה. מרכבת המשנה, הל' מלכים פ"א ה"ט: קיימת הבטחה לבית דוד, שמלכותם לא תוסר אלא ע"י מלך אחר, או מלך שנצטרע, שנאמר "ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם" (תהלים פט, לג). מלכות יהודה וישראל, עמ' 51-53: הטעם

מלך יהודה.[396]

יש מי שכתב שאומנם מעיקר הדין פסקה מלכותו, אך רשאים לחלוק לו כבוד ולהשאירו במלכותו. כך עשה יותם כאשר עוזיהו אביו הצטרע, ולכן אותן שנים נמנו למלכות עוזיהו.[397]

יש אומרים שמלך שהצטרע נחשב עקרונית למלך,[398] אלא שיש דינים שלגביהם אינו נחשב מלך.[399]

לכך שפסקה מלכותו של מלך שנצטרע, הוא שמלך זה אינו יכול לתפקד בצרעתו, וכך יהיה הדין בכל חולי שמונע ממנו את התפקוד. חידושי הרח"ה (הירשענזאהן) הוריות י ע"א אות רסג: אפילו אם אין הצרעת מונעת את תפקודו בפועל, היא מבטלת ממנו את המלוכה; וראה חידושי האדר"ת להוריות (בתוך אוצר הפירושים על מסכת הוריות, אהבת שלום, תשס"ב), יב ע"ב ד"ה ובהא, שלא מתקיים בו "מלך ביפיו תחזינה עיניך" (ישעיהו לג, יז; ועי' יומא עח ע"ב, תענית יז ע"א, סנהדרין כב ע"ב); ועי' שואל אמת (שילל), מו"ק ז ע"ב, שכתב בדעת ר' יוסי בר' יהודה, שאין במלך דיני מצורע, משום שאין לבזות את המלך ללכת בבגדים קרועים, משום "מלך ביפיו תחזינה עיניך" שתהא אימתו עליך. ועי' חידושי בתרא על המסביר, סנהדרין יד ע"א אות קיג: מלך שאין בכוחו להנהיג את הממלכה, נחשב כמת, ובנו יורשו בחייו.

395. עי' עוד לעיל אות ט: קדימת יורש כאשר המוחלף בחיים.

396. שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות פז: מיותם, שמלך אחרי עוזיהו אביו שנצטרע, מוכח שיש ירושת מלך בחייו (אלא שלא נטל כתר מלכות בחיי אביו מחמת ענוותנותו, כמבואר ברש"י, סוכה מה ע"ב ד"ה יותם), שכן במותו לא יכול היה להוריש את המלוכה, לפי שאבדה ממנו כשנצטרע. וראה אמרי ישראל (אשווגה), הוריות סימן כו אות ג, שהעיר על דבריו, כי אדרבה, מרש"י שם עולה שעוזיהו המשיך למלוך עד מותו.

397. עלי תמר לירושלמי ראש השנה פ"א ה"א ד"ה כל אותן ששה חדשים, על פי רש"י (סוכה שם) שהובא לעיל. ובריטב"א מו"ק ז ע"א ד"ה אבל כתב ש"לא היה יוצא ובא לדין ולמלחמה, אלא שנתנו לו צרכיו מן האוצרות, והיו עושין אפסניא ומלחמה על פיו". ועיין משפטי בני אדם (גליק), א, יז.

398. ר': חומת אנך מלכים ב' טו, ומראית עין הוריות י ע"א, שהכתוב קורא לעוזיהו מלך גם אחרי שהצטרע; העמק שאלה שאילתא ל אות א, שדוד ירד ממלכותו בזמן צרעתו רק בשל הצירוף עם בריחתו ועם נידויו; רינה של תורה על שיר השירים ה, ג ד"ה והנה עוזיהו; שו"ת עמק הלכה (בוימל), א סי' ע בהערה. עי' באר שבע הוריות י ע"א ד"ה וישב בבית החופשית, שהעלה אפשרות שדברי הגמרא נאמרו רק ביחס לקרבן חטאת של נשיא, ולא לעצם הגדרתו כמלך.

399. יש שכתבו שהוא מלך "בכוח" ולא

ויש אומרים שיש מחלוקת תנאים בשאלה האם מלך מצורע יורד ממלכותו.[400] על כבוד מלך שנצטרע, ראה פ"ב ה"א.
יש מי שהסתפק האם דיני מלך שנצטרע נאמרו רק כאשר הוא מצורע מוחלט, או גם כאשר הוא מוסגר או בימי ספירתו לטהרה, כיוון שעוזיהו, שממנו למדו דין זה, היה מצורע מוחלט.[401]

"בפועל": שערי טהר (וולק), ח, תחילת פא אות א, בדעת צפנת פענח (רוזין), הוריות ט ע"א ד"ה נשיא שנצטרע, י ע"א ד"ה פרט לנשיא שהצטרע, ולכן המורד בו בשעה זו נחשב מורד במקצת; נחלת אהרן, סי' ז ענף ג, ומשום כך בנו יורשו אף כשמת בצרעתו, אך דין קרבן נשיא תלוי במלכות בפועל; רשימות שיעורים (רי"ד סולובייצ'יק), שבועות לא ע"א; רנת יצחק, מלכים ב' טו, ב, שמבאר על פי זה מדוע שנותיו של עוזיהו כוללות את שנות הצרעת, ואילו שנות דוד אינן כוללות את חודשי הצרעת; ר"ד סילבר, 'בדין מלכות בית דוד ומלך שנצטרע', סנהדרי קטנה (ניו יורק תשל"ג), עמ' 70-76; תורת המלך (צדוק), פ"א הערה נב, עמ' פו.

בחידושי בתרא על המסביר, הוריות ט ע"א אותיות צט, קה: מלך משוח שנצטרע, עודנו מלך במובן האישי, וחייב במצוות המלך ובאיסוריו, ואסור לבזותו, ועם זאת פקעה שררתו, ולכן - לדוגמה - אינו בכלל 'מלך פורץ גדר'. מרומי שדה, הוריות י ע"א על רש"י ד"ה וישב: מלך שהצטרע נחשב למלך, אע"פ שאינו ראוי, ואילו היה אפשר לסלקו היה צריך לעשות זאת. משפטי בני אדם (גליק), א, יז: רק לגבי קרבן נשיא אינו נחשב מלך, אך מותר בפילגש, שכן אימתו מוטלת על הבריות.

400. רש"י, הוריות י ע"א ד"ה וישב, בדעת ר' יוסי הגלילי, במשנה הוריות פ"ב מ"ה, ובגמרא שם ט ע"א, ועי' תוספתא, שבועות פ"א ה"ו כדעה זו (משום "שקדושתן עולמית" - בשבילי המלך, סי' כד). כן ביארו אחרונים בדעתו: שער יוסף, הוריות שם; דברות משה, בבא בתרא א, סי' כ הערה כד ד"ה והנה משמע לי, וכתב כן כאפשרות גם בדעת הרמב"ם. בתוס' רא"ש בשם הרמ"ה, ובקרן אורה, הקשו על דברי רש"י, שגם ר' יוסי הגלילי מודה שאינו מלך (ר' גם באר שבע ד"ה וישב בבית החפשית), ור' רש"י הוריות ט ע"א ד"ה נשיא שנצטרע. ברש"ש הוריות ט ע"א כתב שזה ספק בגמרא אם מצורע נדחה מהמלוכה בלבד, אבל נשאר לו שם של מלך, או שהוא נפטר לגמרי ממלכותו, וכעין זה בחידושי הרח"ה הוריות ט ע"א אות רכד וי ע"א אות רסב.

401. מנחת חינוך, מצווה קכא, ומצווה קעג סוף אות יג (עיי"ש שצ"ב ברש"י, מועד קטן ז ע"ב ד"ה יותם). שמועת חיים (יוז'וק), יומא כב ע"ב ד"ה דאמר רב יהודה, מכריע ספק זה ע"פ משנה, מגילה פ"א מ"ז, שאין הבדל בין מצורע מוסגר למוחלט. מלכות יהודה וישראל, עמ' 51 הערה 22: מכיוון שהטעם לביטול מלכותו הוא חוסר יכולתו לתפקד (עי' לעיל סוף הערה 394), הרי שבימי ספורו יכול לתפקד כמלך. מלכות

2. חזרתו למלכות

הדעות חלוקות בשאלה אם מלך שהצטרע יכול לשוב למלכותו:[402] יש אומרים שמלך שהצטרע, חוזר למלכותו כאשר התרפא מצרעתו.[403] ויש שכתב שמלך שהצטרע אינו חוזר למלכותו, גם אחרי שהתרפא.[404]

3. העמדתו

אף לסוברים שמצורע נשאר במלכותו, יש אומרים שאין למנות לכתחילה מצורע למלך, כיוון שאינו יכול לעבוד את הציבור.[405] ויש מי שאומר שאין מעמידים מלך אף מי שהיה בעבר מצורע והתרפא.[406]

כו. סילוק מלך שאין העם רוצה בו

יש שכתבו כי אם אין העם רוצה את המלך, ניתן לסלקו מתפקידו.[407] ויש שכתבו

בית דוד (מלינובסקי), מהדו"ב פתיחה אות ה: בנגעים טהורים לא נפקעת מלכותו.

402. לגבי מינויו מחדש עי' לעיל פ"א ה"ג אות ב הערות 27-28.

403. צפנת פענח, הוריות ט ע"א ד"ה נשיא שנצטרע מהו, י ע"א ד"ה פרט לנשיא שנצטרע; חזון איש (קדשים), הוריות סי' טו אות טו לדף ט ע"א ד"ה נשיא שנצטרע; כן משמע בליקוטי הלכות, הוריות פ"ג, תורת הקדשים אות ד; כוכבי יצחק (שטרנהל), ג, קונטרס כבוד מלכים אות לט; שו"ת עמק הלכה חלק א סימן ע; רחובות יצחק (גולדברג), עמ' נה; שערי טהר, שם; נחלת אהרן, שם; רנת יצחק, שם; תורת המלך (צדוק), פ"א סעיף טז. ע"ע פ"א ה"ג אות ב. שמועת חיים (יוז'וק), יומא כב ע"ב ד"ה דאמר: חוזר למלכותו גם בלא להביא קרבנות מצורע, וכן היה אצל דוד לסוברים שאין מקריבים חובות יחיד בבמה (זבחים קיז ע"א).

404. מלכות בית דוד (מלינובסקי), מהדו"ב, פתיחה אות ה.

405. העמק שאלה שאילתא ל אות א, וראה שיטתו על מלך שנצטרע לעיל הערה 398.

406. עי' מנחם שלמה, כריתות סי' רצח: משמע שהדיוט שהיה מצורע אינו יכול להתמנות למלוכה, ע"פ רש"י הוריות ט ע"א ד"ה נשיא.

407. עי' שו"ת חתם סופר, יו"ד סי' ה ד"ה אמנם; קרן אורה, הוריות יא ע"א ד"ה יכול נשיא, ממשמעות הפסוק ששימת המלך תלויה בעם, והירושלמי ר"ה א, א; שו"ת משפטי עזיאל, ב, יו"ד סי' מב אות א, והוכיח כן מרחבעם שעם ישראל התנגד לכהונתו, "ולא יעלה על דעת שכל ישראל עברו על מצות התורה"; תחוקה לישראל על פי התורה, ג, עמ' 27, בדעת שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות טו, והוסיף שאף שלגבי מלך יש בזה מחלוקת, בנוגע לנשיא

שאין אפשרות לסלק את המלך מתפקידו, גם אם העם אינו רוצה בו.[408] ויש שכתב כי אם המלך מונה על ידי העם ניתן לסלק אותו, אך אם מונה על ידי ה' אין אפשרות לסלקו.[409] יש שכתב כי מלך שנמשח בשמן המשחה אין העם יכולים לסלקו, ומלך שלא נמשח בשמן המשחה יכול העם לסלקו.[410]

כז. מעמד מלך שנמשח ואינו מולך בפועל

מעמד מלך שעדיין אינו מכהן בפועל כמלך, נלמד מדוד המלך, לאחר שנמשח[411] אך עדיין לא מלך בפועל. בגמרא נאמר שאביגיל, אשת נבל הכרמלי, אמרה לדוד שאין לו סמכות להרוג את בעלה, כדין 'מורד במלכות', על אף שדוד כבר נמשח למלוכה.[412] טעמו של דבר הוא, שמלכותו עדיין לא הייתה מבוססת די

מדינת ישראל יכול הציבור להתנות מראש מתי אפשר לסיים כהונתו. עי' תשובה מיראה, הלכות עדות פט"ז ה"ה ד"ה וחזות קשה. הוספות לתשובת אבני נזר יו"ד סי' שיב, נדפסו ב"ירושת רבנות", ויטע אשל (תש"ן), עמ' תקיח: גם מלך שהזקין יורד ממלכותו, ובניו יורשים אותו.

על דרך הסרת מלך מתפקידו, עי' חידושי בתרא, הוריות ט ע"א אות קה, בשם המסביר, שמלך רשע מסירים על ידי בית דין; משטר ומדינה בישראל על פי התורה, מהדורה שניה, ב, סעיף קכג עמ' 605: הסרת מלך מתפקידו צריכה להיות על ידי בית הדין הגדול, וכמו שמינוי מלך הוא על ידי בית הדין הגדול, ומקורו צ"ע; ועי' עוד אנציקלופדיה תלמודית, ערך כהן גדול הערה 243: הסרת כהן גדול היא על ידי מי שממנה אותו. ועי' דברות משה, גיטין סי' כג הערה נו ד"ה ואגב אזכיר, עמ' שנו.

408. ראה לעיל הערה 371, דברי אברבנאל על כך שאין לסלק מלך אפילו כאשר הוא חוטא; עי' חמרא וחיי, סנהדרין יח ע"א ד"ה מתני' רבי יהודה: אין מסירים מלך; שו"ת ציץ אליעזר, יב, סי' סד; הלכות מדינה, א, ש"ג פ"ד עמ' קנו; רנת יצחק, שופטים ט, כח, מבחין בין מלך שאין אפשרות לעם להורידו ובין שופט שהעם יכול לסלקו. עי' עוד תוספתא, שבועות א, ו, לגבי קרבן עולה ויורד: "במי שבא כלל עוני הכת' מדבר, יצא נשיא ומשיח שאינן באין לכלל עוני, שקדושתן עולמית".

409. דרש משה (פיינשטיין), פרשת במדבר ד"ה והנכון לענ"ד.

410. כלי חמדה, דברים יז, יד אות ד' עמ' קיח, בדעת שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות טו.

411. שמואל א' טז, יב.

412. מגילה יד ע"ב: "לא יצא טבעך בעולם", ושם מבואר שדוד חשב בתחילה שיש לו סמכויות של מלך; ירושלמי סנהדרין ב, ג: "עדיין מוניטה דמרן שאול קיים". עי' תוס', סנהדרין לו ע"א ד"ה רבה.

הצורך, בהטבעת מטבעות עצמאית,[413] ועוד, ששאול עדיין מלך.
יש אומרים כי כאשר מלך נמשח בחיי המלך הקודם, כל עוד הראשון קיים והשני עדיין לא התפרסם בציבור כמלך, אין דין השני כמלך.[414] ויש שכתבו שדינו כמלך,

413. עי' רמב"ם, הל' גזלה ואבדה פ"ה הי"ח, ושו"ע, חו"מ שסט, ב: מלך שמטבעותיו נסחרים במדינה, זו הסכמה של בני המדינה על היותו מלך, ועי' שם בביאור הגר"א, סק"ט, שמציין לגמרא זו כמקור. ועיין ע"ז ב ע"ב, שמלכות רומי יצא טבעה בכל העולם, ופירש רש"י "שמעה", ובמהרש"א ביאר גם שם שהכוונה למטבעות.

414. רד"ק, שמואל א' כה, כו, ביחס לדוד לפני שמלך בפועל (ועי' שם, יג, שתחילה חשב דוד שיש לו דיני מלך), ועי' גם בדבריו בשמואל א' י, כו ביחס לשאול, לפני שהעם הכיר במלכותו; שו"ת הרשב"א החדשות (מכתב יד), סי' שמה ד"ה וגדולה; אברבנאל, שמואל א' כה, לא (ושם, כב, שבתחילה חשב דוד שהוא כן מלך); מנות הלוי אסתר א, סוף פסוק יט; פרשת דרכים דרושים יא, יב, ביחס לדוד בחיי שאול; אבות הראש (פאלג'י), ב, יט ע"א ד"ה שכן דוד, ותלה זאת, על פי פרשת דרכים הנ"ל, במחלוקת דוד ואביגיל, וכן בשינוי לשון בין הגמרא לתוספתא, עיי"ש; מלבי"ם, שמואל א' כה, כו (ועי' שם, יג, שבתחילה סבר דוד שהוא נחשב מלך); שו"ת עונג יו"ט, הקדמה אות ו; ר"ב רבינוביץ תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות', התורה והמדינה ד (תשי"ב), עמ' סב; ר"ב ז'ולטי בתשובה, הובא במנחת אברהם (שפירא), ב, סי' ה עמ' סב.

יש שעולה מדבריהם שהסיבה העיקרית היא שהמלך הראשון קיים: מנות הלוי, שם; אבות הראש, שם; ר"ב ז'ולטי, שם. ויש שעולה מדבריהם שהסיבה העיקרית היא שהמלך השני עוד לא התפרסם: שו"ת עונג יו"ט, שם, וביאר שזה משום שהיה עליו מורא בשר ודם; יד פשוטה, הל' מלכים פ"ג ה"ח הערה 17, בדעת הירושלמי, משום שדוד ברח; עי' עוד עטרות אד"ר (האדר"ת, בראשית - פרשת תולדות - כו, י), שהטעם הוא משום שדוד נדד. אחרים הזכירו את שני הטעמים, ועי' חשוקי חמד, מגילה יד ע"ב: ייתכן שרק בשילוב שני הטעמים אינו נחשב מלך. ועי' עוד להלן סוף הערה 416, בביאור דברי הרמב"ם. ביאורים נוספים ל"לא יצא טבעך בעולם", ראה לעיל פ"א ה"ג הערות 11, 75, 78, ושם על הצורך בהסכמת העם במינוי המלך.

מדרש תהלים (שוחר טוב) נב, ה; ילקוט שמעוני שמואל א' רמז קלא; רש"י ורד"ק שמואל א' כב, יג: דואג אמר על אחימלך שהוא מורד במלכות, מכיוון ששאל לדוד המלך באורים ותומים ועשאו כמלך. ובשמואל א' כב, יז נאמר שעבדי המלך לא שמעו בקולו, ולא הרגו את אחימלך. ועי' סנהדרין מט ע"א, שעבדי המלך הם אבנר ועמשא, ונקראו (מלכים א' ב, לב) "צדיקים", משום שלא עשו את מצוות המלך שהיתה נגד דין תורה, ולא היה מוצדק להגדיר את אחימלך כמורד

אלא שדיני מורד במלכות אין מתקיימים בו.[415] ויש שכתבו שהיו לדוד את כל

במלכות.
על כך שבחיי שאול לא הוגדר דוד כמלך, עי' עוד מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר), מזמור קי, ותרגום לתהלים שם פס' א; יפה ללב (פאלג'י), ד, אה"ע יז אות מב, ולמד זאת מכך שבמניין שנות מלכות דוד לא הוזכרו שנותיו בחיי שאול; אדרת אליהו (רי"ח מבגדד בעל הבן איש חי), תחילת פרשת אמור.
על מעמדו של שאול לאחר מלחמת עמלק ומשיחת דוד: שמואל א' טו, כח: לאחר ששאול לא הרג את אגג מלך עמלק, אמר לו שמואל: "קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך", ולאחר מכן נמשך דוד למלך. יש שכתבו ששאול היה מוגדר כמלך עד יום מותו - כך עולה מהגמרא בזבחים קיח ע"ב, ותמורה טו ע"א, שמונה את שנות המלכים ומחשיבה את שאול עד מותו, ועי' רש"י שם; יערות דבש, א, דרוש ז ד"ה והנה המפרשים, בדעת תוס', סנהדרין מו ע"ב ד"ה הספידא, עיי"ש; שפת אמת, שבת קה ע"ב ד"ה המוריד; חשק שלמה, יבמות כא ע"א על תוד"ה ומותר, עיי"ש; שיעורי ר' שמואל (רוזובסקי), סנהדרין יט ע"ב אות רכו; מנחת אברהם (גרבוז), יומא כב ע"ב אות א. ועי' עוד נהור שרגא (לוריא), יבמות עו ע"ב ד"ה וילבש: דוד לא רצה ללבוש את בגדי שאול, שמואל א' יז, לט, על מנת שלא להשתמש בבגדי המלך. משך חכמה הפטרת פרשת זכור, ודברים יז, טו: שאול לא היה נחשב למלך, מאז דברי שמואל שהממלכה נקרעה ממנו; עי' גם תוספות ישנים, יומא כב ע"ב ד"ה שאול: בחטאו הראשון הפסיד שאול עצמו את המלוכה, ובחטא אגג הפסיד אף זרעו. ר"י מטראני, שמואל א' יג, א: "שמשעה שנמשח דוד, כאילו בטל מלכותו, ומה שמלך לאחר כן, מלכותא בלא תגא הוא". ועי' גבורת ארי, יומא כב ע"ב ד"ה מאי היא, שהסתפק בזה, וע"ע שו"ת עונג יו"ט, הקדמה אות ו; מנחת ישראל (שורין), סי' לא.
ראשונים ואחרונים דנו בשאלה מי היה המלך בתקופת המלכת אדוניה. רד"ק, מלכים א' ב, כח: "במרד הזה הי' חייב מיתה, שהרי היה יודע כי בלב דוד להמליך את שלמה, ומרד בדוד ובשלמה". לעומת זאת, הרשב"א, שו"ת החדשות (מכתב יד), סי' שמה ד"ה וגדולה, כתב שהמלכת אדניה לא הייתה מרידה במלכות שלמה משום שעדיין לא מלך, וכ"כ בשו"ת שואל ומשיב, רביעאה, א, סי' מב ד"ה הן אמת. עי' אגרות הגרי"ד הלוי, הל' מלכים, עמ' רסט, אות יג: על מלך בחיי המלך הקודם יש חובות מלך, אך אין לו את כל זכויות המלך.

415. כן ביארו בדברי אביגיל לדוד, שאסור לו להרוג את נבל, לא בגלל שאינו מלך אלא משום שאין בו חיוב מורד במלכות, שכן עדיין לא התפרסם כמלך: אהבת דוד (חיד"א), דרוש ה לשבת זכור ד"ה ומתוך; שו"ת שואל ומשיב, שם; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות כז, והגהה שם; עמק ברכה (פורמנצ'יק), מצות כתיבת ספר

דיני המלך כבר מהמשיחה.[416]

תורה אות ד, והוסיף שמרגע שמת שאול נמסרה המלוכה לדוד, ולכן יכול היה להרוג את הגר העמלקי, מדין המלך (עי' רמב"ם, הל' סנהדרין פי"ח ה"ו); שיעורי ר' שמואל (רוזובסקי), סנהדרין יט ע"ב אות רכו;, רי"ד סולוביצי'ק, 'קונטרס בענין מלכות בית דוד', ישורון ט (תשס"א), עמ' רמט-רנ; מנחת אליהו (קוליץ), ב, סי' לז אות ג ד"ה ונראה לומר; מחנה אליהו (קוליץ), פרשת ויקרא עמ' קכג-קכד; הרב שמשון פוליקמן, 'בדיני מלכות', מוריה קפה-קפו (תמוז תשמ"ח), עמ' פג. עי' מלבי"ם, שמואל א' יא, יד. ועי' ירושלמי, סנהדרין ב, ה, שלומד דיני מלכות מדוד, בשמואל א' ל, כ, לפני מלכותו בפועל, אך פסוק זה מדבר בשלב שבו מת שאול, ואם כן, ייתכן שלא קיימת כאן סברת "עדיין שאול קיים", עי' לעיל הערה 414. עי' גיטין סב ע"א: "מנין שכופלים שלום למלך", וראיה מדברי עמשי לדוד בדברי הימים א' יב, יט, שהיה בחיי שאול, ועי' רנת יצחק, דברי הימים שם, שהוכיח כן.

416. גבורת ארי, יומא כב ע"ב ד"ה מאי היא, בהסבר הראשון, וכל טענת אביגיל שם הייתה שהדבר אינו ניכר; עי' עוד טורי אבן, מגילה יד ע"ב: היה לו דין מורד במלכות; דרשת ר"י עטלינגר, בתוך ספר זכרון לרב יצחק ניסים, ג, עמ' שסח: יש לו דין מורד במלכות, אלא שהיה שוגג; אור זרוע לצדיק (ר' צדוק הכהן מלובלין), על הרמב"ם הל' מלכים פ"ח ה"ב; רמ"ד וולנר, 'דיני מורד במלכות וזכות החנינה', התורה והמדינה, ג (תשי"א), עמ' נח.

באור זרוע לצדיק הנ"ל, ביאר שדעת הירושלמי (ר"ה א, א הנ"ל) היא שמלך שאין מכירים בו אינו מלך, אך מדברי הבבלי שאביגיל שאלה את דוד האם דנים דיני נפשות בלילה, מוכח שלבבלי דוד היה מלך והיה יכול להרוג, ורק שצריך היה לדון בשאלה האם הוא מלך או לא. ודבריו צ"ע, שהרי גם בירושלמי בסנהדרין נאמר כדברי הבבלי במגילה על קושייתו מכך שאביגיל אמרה סברה נוספת, שאין דנים דיני נפשות בלילה, עי' צפנת פענח (מהרי"ט), פרשת חיי שרה דרוש ראשון ד"ה ונראה משום, וד"ה ועוד יש לפרש; מרומי שדה ואמרי בינה (גארמיזאן) וחידושי ר' אליהו גוטמכר, מגילה יד ע"ב; מנחת ישראל [שורין], סי' כח.

כן יש ללמוד מדברי הרמב"ם, הל' סנהדרין פי"ח ה"ו: "וזה שהרג יהושע עכן ודוד לגר עמלקי בהודאת פיהם, הוראת שעה היתה, או דין מלכות היה", וזה היה לפני מלכותו של דוד בפועל. בעמק ברכה הנ"ל דחה, ששם זה היה אחרי שמת שאול. בדברי חן (נתנזון), על הרמב"ם הל' מלכים פ"ט סוף ה"א, כתב ששתי האפשרויות שציין הרמב"ם - האם הרגו בהוראת שעה או בדין המלכות, תלויות בשאלה אם הגורם לכך שדוד לא היה נחשב למלך הוא ששאול היה קיים, ולכן לאחר מות שאול מיד היו לדוד דיני המלכות, או שלא יצא טבעו בעולם, ואם כן, עדיין לא היו לו דיני מלכות, עי' לעיל הערה 414, ועי' עוד ר"ב

כח. סמכות מלך שמרדו בו

מעמדו של מלך שהעם מרד בו והדיחו אותו ממלכותו, נלמד מדוד המלך בזמן מרד אבשלום.

מצד אחד, מצאנו שדוד המלך ציווה את שלמה בנו לפני מותו[417] להרוג את שמעי בן גרא, משום שקילל אותו בשעה שברח בזמן מרד אבשלום,[418] ועולה מזה שגם פגיעה במלך שבורח מחמת המרד נחשבת למרידה במלכות.[419] מצד שני, בירושלמי[420] נאמר, לאחת השיטות בביאור ההתעלמות כביכול משישה חודשים מימי מלכות דוד,[421] ששת החודשים שבהם דוד ברח בימי מרד אבשלום לא נמנו לו למניין שנותיו במלכות, ולא היה לו דין מלך לגבי קרבן נשיא.[422] כמו כן,

ז'ולטי בתשובה, הובאה במנחת אברהם (שפירא), ב, סי' ה עמ' סב-סג.

417. מלכים א' ב, ח-ט.

418. שמואל ב' טז, ה-יא.

419. התייחסות לשמעי כמורד במלכות, עי' מגילה יב ע"ב ורש"י שם; רמב"ם, הל' מלכים פ"ג ה"ח; רד"ק, מלכים א' ב, ח; שו"ת הרשב"א, ה, סי' רלח; שו"ת חת"ס, אה"ע א, סי' קנא. ועיין קהלת רבה, ט, ב הובא ברש"י, שמואל ב' כ, כא, שהנושא ידיו בדוד חייב מיתה אפילו אינו מלך.

420. ראש השנה א, א; רות רבה ה, ו; ר' עוד ירושלמי הוריות ג, ב, שם נאמר שבששת חודשי מרד אבשלום היה דוד מתכפר בשעירה כהדיוט, אך לא נאמר שמטעם זה לא נמנו חודשים אלו למלכות דוד.

421. במלכים א' ב, יא נאמר: "והימים אשר מלך דוד על ישראל ארבעים שנה בחברון מלך שבע שנים ובירושלם מלך שלשים ושלש שנים", ואילו בשמואל ב' ה, ה נאמר: "בחברון מלך על יהודה שבע שנים וששה חדשים ובירושלם מלך שלשים ושלש שנה על כל ישראל ויהודה". אף על פי שתוספת החודשים מוזכרת בפסוק על תקופת חברון, שהייתה לפני מרד אבשלום, ביארו המפרשים על פי הירושלמי, שבירושלים דוד מלך שלושים ושתים שנים וחצי, וחצי שנה נוספת לא נחשבה לו (עי' תוס' רא"ש ותוס' ישנים, יומא כב ע"ב, פתח עיניים, יומא שם ובסנהדרין שם, חומת אנך, דברי הימים א' ג, ועי' עוד מיכל המים, במדבר פרשת קורח ד"ה והנראה בזה. בתוס' ישנים, הסתפק האם תקופת ירושלים הייתה שלושים ושתים שנים ושישה חודשים, או שלושים ושלוש שנים ושישה חודשים). לביאורים נוספים להתעלמות כביכול משנים אלה, עי' רד"ק שמואל ב' ה, ה; ראש יוסף (יוסף בן יעקב) וזרע ישראל (יעקב בן יוסף), על מגילה יד ע"ב.

422. בירושלמי, שם, נאמרו יישובים נוספים לביאור ששה חודשים אלו. בבבלי, סנהדרין קז ע"א ויומא כב ע"ב, נאמרו ששה חודשים אלה לא נמנו לדוד משום שהצטרע (וראה לעיל אות כה: מלך שהצטרע). עי' עוד רד"ק, שמואל ב' ה, ה.

עמשא, שהיה שר הצבא של אבשלום,[423] לא רק שלא נענש על ידי דוד המלך, אלא אף קיבל את תפקיד שר הצבא במלכות דוד המתחדשת, במקום יואב.[424] יש שכתבו, על פי דברי הירושלמי הנ"ל, שמלך שמרדו בו אין לו כלל דיני מלך,[425]

423. שמואל ב' יז, כה.

424. שמואל ב' יט, יד. רד"ק, מלכים א' ב, כח, כתב שעמשא לא התחייב מיתה על שותפותו במרד אבשלום, "שכיון שכל ישראל היו רוצים להמליכו, לא היה מרד שיתחייב מיתה". נראה מדבריו שלדעת חז"ל, סנהדרין מט ע"א, היה חיוב מיתה גם על שותפות במרד אבשלום; אך עי' רד"ק, שמואל ב' כ, כא, שהמורדים בדוד במרד אבשלום היו חייבים מיתה, וצ"ע.

425. כן כתבו רבים בנוגע לדוד המלך בזמן מרד אבשלום: צפנת פענח (מהרי"ט), פרשת חיי שרה דרוש ראשון ד"ה ואמרה לו; טירת כסף (גאטינייו), פרשת ויחי דף עט ע"א ד"ה וז"ש; פרשת דרכים, דרוש יא-יב, וכתב שמרדו בו כל ישראל, ועיין להלן; דרשות חת"ס, ג, דרוש לשבת תשובה תקעו ד"ה והיות כן, ומשמעות שו"ת חת"ס, יו"ד סי' ה ד"ה אמנם הרוב; בני ישששכר, מאמרי חודש כסלו טבת, מאמר ג בהג"ה ד"ה ובזה תבין; קרן אורה, הוריות יא ע"א ד"ה יכול, ולמד כן מלשון הפסוק: "מקרב אחיך תשים עליך", שהדבר תלוי ברצון העם; תפארת ישראל (ליפשיץ), הוריות ג, א אות ד; הרב יחיאל העלר, 'קינה לדוד - הספד בעל עמודי אור על הרד"ל', ישורון ד (תשנ"ט) עמ' תרפו-תרפט; שו"ת עונג יו"ט, הקדמה אות ו, ולמד כן מכך שמלך הוא רק מי שאין עליו אלא הקב"ה; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות טו, ולמד כן מכך שבשעת מחלוקת אין הבן יורש, עי' לעיל אות ז: ירושה כאשר יש התנגדות של הציבור; תשובה מיראה, הל' עדות פט"ז ה"ה ד"ה וחזות; עטרות אד"ר (האדר"ת), בראשית כו, י; ועי' חידושי האדר"ת, הוריות ט ע"א (בתוך אוצר הפירושים על מסכת הוריות, אהבת שלום, תשס"ב), והסתפק אם מלוכה מתבטלת דווקא בעקבות אירוע כמרד אבשלום, שהיה ראוי למלכות, גם בעקבות אירוע כמו הבריחה במרד שבע בן בכרי, שלא היה ראוי למלכות; מצוות ראיה, אה"ע סי' כו עמ' קמט; ועי' חידושי הראי"ה על הרמב"ם, הל' יסודי התורה פ"ה ה"ה, בתוך ספר לאורו, עמ' קפא, שבזמן מרד שבע בן בכרי לא הייתה חובה על העם לשמוע לדברי דוד; צפנת פענח (רוזין), סנהדרין מט ע"א תוד"ה מאי טעמא; שו"ת שלמת יוסף (רוזין), סי' יב אות ג; קובץ הערות, סי' לז אות י, על פי הירושלמי, ומדגיש שאף במרידה שלא הייתה כדין, אין למלך המודח דיני מלך ור' על כך להלן הי"ב אות ו4; משפט המלוכה, עמ' נו, על פ"ב ה"א; חק ומשפט (גרשוני), עמ' רטו, רצו-רצז; ר"ב רבינוביץ תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות', התורה והמדינה ד (תשי"ב), עמ' סב (ועי' שם בהערה); עי' עוד שו"ת קול מבשר (ראטה), ב, סי' מב ד"ה בהקדמת.

עי' מאירי, הוריות יא ע"א ד"ה המשנה השניה: "ויראה שאין לו דין נשיא, אלא בעוד שהוא מחזיק במלכותו"; והר אפרים (גרבוז), הוריות סי' יא ד"ה איברא; ונחלת אהרן, סי' ז ענף ב בדעתו. עי' רש"י, שבת נו ע"א ד"ה דברים: "כל זמן שלא היה דוד שב למלכותו, יודע היה שאין מתנתו מתנה, ולא אמר לו אלא על תנאי, אם יראה אמת בדבריו", וברש"י, שמואל ב' ט, ט, ביאר שנתינת דוד היתה במשפט המלוכה, ועולה מדבריו שבשעת המרד לא חל עליו משפט המלוכה. עי' זוהר, בראשית צג ע"ב - צד ע"א: שהמלכות הוסרה מדוד המלך בזמן מרד אבשלום. ועי' ירושלמי סנהדרין ב, ד: חזרת דוד אחרי מרד אבשלום נקראת חזרה למלכות.

בעניין הריגת שמעי בן גרא על קללו את דוד בזמן מרד אבשלום, לפי שיטה זו, עי' מאמר הנפש (רמ"ע מפאנו), ח"ה פ"ט: שמעי התחייב מיתה על מרידתו במלכות בית דוד בכללה, וכעין זה ביאר בבני יששכר שם. בלקוטי מאמרים (ר' צדוק הכהן מלובלין), אות טז ד"ה וגם בענין וד"ה וכן בריחת (ירושלים תשס"ב עמ' קכא, מהדו' הר ברכה אות סח עמ' 133): אחרי שחזר דוד למלכותו, היה לו דין מלך למפרע. בשבילי המלך, פרק כה, אות ו: ייתכן שאכן, שמעי לא היה חייב מיתה על קללה זו, ושלמה הרגו מסיבה אחרת. וראה צפנת פענח (מהרי"ט), שם, ד"ה והיינו דקאמר: אכן, מטעם זה שמעי לא היה חייב מיתה מדין מורד במלכות. נחלת אהרן, סי' ז ענף ב: המבזה את המלך, גם אחרי שעבר, חייב מיתה.

בביאור מדוע לא הוצרך דוד משיחה לאחר מרד אבשלום לפי שיטה זו, עי' כלי חמדה, דברים יז, יד אות ד' עמ' קיח, ותורת המלך (אריאלי), עמ' לט בשם הר"ב ז'ולטי, שדוד לא נצרך למשיחה אחרי מרד אבשלום, משום שירש את אבשלום שמת בלא בנים. אך עי' קונטרס יגדיל תורה (סופר), אות כו, שהקשה על כך משמואל ב' יד, כז, ובבלי סוטה יא ע"א, שמבואר שהיו לו בנים אלא שלא היו ראויים למלוכה. ובספר יחי המלך (וולפא), פרק עשרים ושבע, עמ' קנב, הקשה שלשיטת הירושלמי סנהדרין ב, ג, אבשלום היה נחשב הדיוט גם בזמן שמרד, עי' עוד להלן. עי' עוד מלכות יהודה וישראל, עמ' 47-50.

על מעמדו של אבשלום: רבנין דקיסרין, בירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ג (הובא ברד"ק שמואל ב' כ, ג, וראה מלבי"ם שם) אומרים שאבשלום היה הדיוט שהשתמש בכלי מלך, כשבא על פילגשי דוד, ולכן הן היו אסורות לדוד (ראה להלן פ"ב ה"ב). בפרשיית המרד, אבשלום נקרא מלך: על ידי אבשלום עצמו לקראת המרד (שמואל ב' טו, י), דוד (שמואל ב' טו, יט לד לה) וחושי (שמואל ב' טז, טז), והעם שאמרו: "משחנו עלינו" (שמואל ב' יט, יא). לעומת זאת, בלשון הסיפור התנ"כי אבשלום אינו נקרא מלך בתקופת המרד, אלא רק דוד. בירושלמי, הוריות פ"ג ה"ב, נאמר על מלכי ישראל שלאחר יהוא: "מיכן ואילך, בליסטייא היו נוטלין אותה", ומשום כך לא היו נחשבים מלכים (פני משה שם, עי' על כך לעיל ה"ג אות ז); עלי תמר, שם, דימה לכך את אבשלום; חלקת אהרן, שם ענף ב: אבשלום היה מרוצה על העם, ואין הכרח שהוא שווה למלכים שאחרי יהוא.

אף אם המרידה הייתה שלא כדין.[426]

בדעה זו, נחלקו מהו הגורם לביטול המלכות: יש אומרים, מחמת שאין העם רוצה את המלך,[427] ויש אומרים, מחמת שאין המלך מולך בפועל.[428]

יש שכתבו שגם בזמן שמרד בדוד לא היה דינו של אבשלום כמלך, אלא כהדיוט: תוס', סוטה י ע"ב ד"ה דקרב, אבשלום לא נחשב מלך, בניגוד לאחז ואחזיה (וכ"כ בדעתם טוב ראי [קוק], שם אות לג); מלבי"ם, שמואל ב' כ, ג; הערת האדר"ת על מצוות ראיה, אה"ע סי' כו עמ' קמט בשולי העמוד; עלי תמר, על הירושלמי שם ד"ה כלי המלך, אף לסוברים שדוד לא היה מלך בזמן המרד, וכ"ש לסוברים שהיה נחשב מלך, ואף על פי שהעם והסנהדרין הלכו אחריו, הייתה זו גניבת לב הציבור, כמו שנאמר במשנה, סוטה א, ח; הר אפרים (גרבוז), הוריות סי' יא ד"ה וע"פ האמור, כיון שלא מלך על פי הדיבור וכמו מלכי ישראל שאחרי יהוא, אלא שדינו היה כנשיא לגבי קרבן חטאת; יחי המלך (וולפא), פרק עשרים ושבע עמ' קנב, על פי הירושלמי.

ויש שכתבו שדינו היה כמלך: הרב יחיאל העלר, 'קינה לדוד - הספד בעל עמודי אור על הרד"ל', ישורון ד (תשנ"ט), עמ' תרפז: "כי מינוי המלך תלוי בחפץ ורצון העם"; נר מצוה (רובינשטיין), סי' כ דף לו ע"א, בדעת ר' יוחנן בירושלמי סנהדרין שם, ותלה זאת במחלוקת על מעמדו של דוד בתקופה זו, עי' להלן הערה 430; כלי חמדה, דברים יז, יד אות ד' עמ' קיח; אמת ליעקב (קמינצקי), נזיקין ב, עמ' מט; תורת המלך (אריאלי), עמ' לט, בשם ר"ב ז'ולטי.

ר' משך חכמה, דברים ל, ב בביאור דברי רבנן בירושלמי.

ויש שהסתפקו בדבר זה: שו"ת חת"ס אה"ע, א, סי' קנא סוף ד"ה אך, בדעת תוספות, גיטין ו ע"ב ד"ה זבוב מצא, ורמב"ן, שם, ד"ה ר' אביתר, שייתכן שאינם סוברים כירושלמי זה, וייתכן שזו דעת הסוברים (בירושלמי הוריות הנ"ל) שדוד לא היה מלך בזמן מרד אבשלום, ואבשלום היה נחשב למלך (ועי' שו"ת חת"ס, או"ח סי' מ ד"ה וראיתי לבעל, על סמכותו של אבשלום ככיבוש מלחמה, ועי' מ"ש על דבריו בשו"ת מחנה חיים, א, סוף סי' טז, ואמרות מלך, פ"ב ה"ג חידושים יח); מצוות ראיה, אה"ע סי' כו עמ' קמט; חלקת אהרן, סי' ו ענפים א-ב בדעת ר' יוחנן בירושלמי שם, שסובר שפילגשי דוד היו מותרות לו, עיי"ש שאין הכרח לדמות את אבשלום למלכים שאחרי יהוא, והאם מעמדו תלוי במחלוקת על מעמדו של דוד בזמן המרד.

426. לקוטי מאמרים, שם, ד"ה וכן בריחת.

427. פרשת דרכים, דרוש יא; משמעות שו"ת חת"ס, יו"ד סי' ה ד"ה אמנם הרוב; קרן אורה, הוריות יא ע"א ד"ה יכול נשיא; מהם שכתבו "כל ישראל" - פרשת דרכים; או רוב ישראל - חת"ס וכלי חמדה הנ"ל.

בשו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות טו, כתב שאם אין העם מרוצים בו אינו מלך, אך הם מחויבים להמליכו, ולמד זאת מדין ירושה בשעת מחלוקת, ר' לעיל הערה 117,

ויש אומרים בדעת הירושלמי, שגם מלך שמרדו בו יש לו דיני מלך, ורק בנוגע לקרבן חטאת אינו נחשב כמלך.[429]

ועיין להלן פ"א הי"ב אות ה, ועי' בדומה לזה במכמני עזיאל, א, עמ' תכב. בשבילי המלך, סי' כה אות ה הסבר רביעי, כתב שרק אם המורדים רוצים להרוג את המלך, פוקעת ממנו מלכותו, ועי' שם, הסברים נוספים לשאלה מדוע מרידת ישראל ברחבעם לא ביטלה את מלכות רחבעם.

428. מאירי, הוריות יא ע"א ד"ה המשנה השניה (והר אפרים [גרבוז], הוריות סי' יא ד"ה איברא, ומנחת אליהו [קוליץ], ב, סי' לז אות ג, בדעתו); מרכבת המשנה, הל' מלכים פ"א ה"ט, מחמת שיש מישהו אחר שמושל על המלך; תפארת ישראל (ליפשיץ), הוריות ג, א אות ד; עטרות אד"ר (האדר"ת), בראשית כו, י, מחמת שדוד נדד; תורת המלך (אריאלי), עמ' לח; קובץ הערות, סי' לז אות י; עלי תמר, ר"ה א, א ד"ה כל אותן. ועי' גיטין סח ע"ב, ששלמה המלך הושלך על ידי אשמדאי, ונחשב בזמן זה הדיוט. עיין שיעורי רבנו יחיאל מיכל (פיינשטין), סוטה מח ע"ב אות קסה בהסברו השני, שגם בזמן מרד אבשלום, כל עוד שלא ברח דוד מירושלים, היה לו דין מלך, ועי' בשבילי המלך, פרק כה, אות י: בזמן קללת שמעי, עדיין לא היה כל העם אחרי אבשלום, עי' רש"י שמואל ב' טז, כא. על פי זה, ייתכן שבזמן מרד שבע בן בכרי היה נחשב דוד מלך, ומשום כך לא הזכיר הירושלמי אלא את מרד אבשלום, ומשום כך עמשא הוגדר מורד במלכות כאשר איחר מן המועד שציוהו דוד בזמן מרד שבע בן בכרי (שמואל ב' כ, ה, וסנהדרין מט ע"א), ולא נחשב כמורד במלכות בכך שהיה שותף לאבשלום במרידתו (ר' שמואל ב' יז, כה).

429. הגהה בשו"ת אבני נזר יו"ד סי' שיב אות כז, ועי' בהגהה באות טו, ושמטעם זה לא הוצרך דוד למשיחה לאחר מרד אבשלום; כוכבי יצחק (שטרנהל), ג, קונטרס כבוד מלכים אות מב; הר אפרים (גרבוז), הוריות סי' יא ד"ה איברא; מנחת אליהו (קוליץ), ב, סי' לז אות ג; מחנה אליהו (קוליץ), פרשת ויקרא עמ' קכג-קכד; דברות משה, בבא בתרא, א, סי' כ הערה כד ד"ה והנה יש, ודרש משה (פיינשטיין), תחילת פרשת במדבר ד"ה והנכון לענ"ד, וכתב כן על מנת ליישב את הירושלמי בהוריות עם הבבלי (עי' לעיל הערה 422), וצ"ע שהתעלם לכאורה מהירושלמי בראש השנה (הנ"ל, הערה 420); עמוד הימיני, סי' ז סוף אות ט, וכתב כן דווקא במלך משוח; שו"ת ציץ אליעזר, יב, סי' סד ד"ה ואמרתי, ויישב בכך מדוע ציווה דוד להרוג את שמעי שקללו בזמן מרד אבשלום, וכתב כן גם בהלכות מדינה, א, ש"ג פ"ד עמ' קנז, וכתב כן דווקא במלך משוח; הרב שמשון פוליקמן, 'בדיני מלכות', מוריה קפה-קפו (תמוז תשמ"ח), עמ' פז; שיעורי רבנו יחיאל מיכל (פיינשטין), סוטה מח ע"ב אות קסה, והוכיח כן ממינוי צדוק לכהן גדול על ידי דוד בזמן מרד אבשלום, עיי"ש עוד; מלכות בית דוד (מלינובסקי),

ויש שאמרו שדבר זה הוא מחלוקת בירושלמי.[430]
ויש שכתבו שהבבלי סובר שבמלך שמרדו בו חלים כל דיני מלך.[431]
יש שחילקו בין מלכים שונים:
יש שכתב שמלך שאינו מבית דוד ומרדו בו, אין לו דיני מלך, אך למלך מבית דוד

סי' כה אות ב; ר"ב ז'ולטי בתשובה, הובא במנחת אברהם (שפירא), ב, סי' ה עמ' סב; שערי טהר (וולק), ח, תחילת סי' פא בדין מלך שעבר, רכו ע"ב, בדעת צפנת פענח (רוזין) הוריות ט ע"א ד"ה נשיא שנצטרע; יחי המלך (וולפא), פרק עשרים ושבע עמ' קנג, קנז; תורת המלך (צדוק), סי' ה הערה א עמ' רנא.

מלכות יהודה וישראל, עמ' 50: לשיטה זו, אף על פי שהמבזה את המלך חייב מיתה, מ"מ בשעת המרידה אין חובה להישמע להוראותיו בענייני השלטון. בתורת המלך (אריאלי), עמ' לח: אף שבזמן המרד לא היו לדוד דיני מלכות, המלכות בעיקרה לא הופקעה ממנו, ומשום כך לא הוצרך משיחה מחדש אחרי המרד. עי' מדרש תהלים ג, א ורש"י שם, שגם בזמן מרד אבשלום היו טכסיסי מלכות לדוד. עי' רד"ק, שמואל ב' כ, כא, ואלשיך, שמואל ב' יט, כ: המורדים בדוד במרד אבשלום היו חייבים מיתה.

430. לעיל הערה 422, הובאה מחלוקת הסברים בירושלמי על ההתעלמות כביכול מששת החודשים, ויש שתלו את השאלה האם דוד היה מלך באותם חודשים במחלוקת זו: נר מצוה (רובינשטיין), סי' כ דף לו ע"א (ועי' שם לז ע"א, דברי הרב מרדכי גימפל יפה שחלק עליו בתלייה זו); עלי תמר, ראש השנה א, א, ד"ה כל אותן, וסנהדרין ב, ג ד"ה כלי המלך; חלקת אהרן, סי' ו ענף א. עי' עוד לקוטי מאמרים (ר' צדוק הכהן מלובלין), אות טז, ד"ה וגם בענין וד"ה וכן בריחת.

431. לחם שמים, הוריות ג, ב, ממשמעות הבבלי, הוריות י ע"א, שפירש את לשון המשנה (ביחס למלך): "נשיא שעבר מגדולתו" בנשיא שנצטרע, ולא פירש על ידי מרידה, ומשמע שאין דרך אחרת לירידת נשיא מלבד צרעת (ועי' לעיל הערה 394), ולא הזכיר את דברי הירושלמי הנ"ל, וכתב שכך הדין רק במלכי בית דוד ולא במלכי ישראל כדלהלן הערה 432.

שבילי המלך, סי' כה אות יא: דבר זה נתון במחלוקת בין בבלי לירושלמי, הנ"ל בהערה 422, בביאור ההתעלמות כביכול מששת החודשים, וכן מוכח גם ממגילה יב ע"ב, ורש"י שם, ששמעי בן גרא היה חייב מיתה, ומסנהדרין מט ע"א, שרצונו של יואב לנטות אחרי אבשלום נחשב כעין מרידה. וכתב שכן עולה גם מדברי רש"י, שמואל ב' טז, י ויט, כג; הדר יעקב (סופר), ב, סי' מז, ושם, ד, סי' מג.

העמק שאלה, שאילתא ל אות א: הצרעת הייתה בזמן שברח ממרד אבשלום, ומשמע מדבריו שהבריחה עצמה לא הייתה סיבה לביטול המלכות; עי' צפנת פענח (רוזין), סנהדרין קי ע"א, שציין לדברי הבבלי שהצטרע, יחד עם דברי הירושלמי

חלים דיני מלך אף אם מרדו בו.[432] ויש שכתב שמלך שנמשח בשמן המשחה, אף שהעם מרד בו אינו יורד ממלכותו, אלא אם כן מינו את בנו.[433]

כט. הזוכים במלכות בית דוד

1. ייחודו של זרע שלמה

יש אומרים שהמשך מלכות בית דוד הוא דווקא מזרע שלמה בן דוד.[434] ויש

שהסתלק מן המלוכה. שעת הכושר (כהן), פרשת בהר ד"ה והנה אומר: יש להשוות בין הבבלי לירושלמי, ולומר שהצרעת הייתה בזמן בריחת דוד מאבשלום. גליון הש"ס על הירושלמי, ר"ה שם: לפי הירושלמי, הטעם לכך שדוד לא נחשב למלך בשעת מרד אבשלום, הוא שבאותם חודשים הצטרע, ומשמע שהצרעת היא הגורמת לביטול המלכות, ולא בריחת דוד (ועי' על כך דברי הרב מרדכי גימפל יפה, בנר מצוה [רובינשטיין] סי' כ דף לז ע"א). עי' עוד ישר הורי (יוז'וק), הוריות יא ע"ב ד"ה ובעיקר, ולעיל אות כה: מלך שהצטרע.

432. לחם שמים, הוריות ג, ב; צפנת פענח (רוזין), הוריות י ע"א ד"ה פרט, ושמשום כך שמעי היה חייב מיתה; זהב מרדכי (אליפנט), הפטרת פרשת ויחי; מנחת אשר (וייס), בראשית סי' ע אות ד. ועי' שו"ת תשורת שי, מהדו"ק, סי' תקעד ד"ה ובזה י"ל, בדעת הרמב"ם, פיה"מ כריתות א, א, שאף אם העם אינו רוצה בזרע דוד, אין הדבר בסמכותו, משום שהבחירה בדוד היא בחירה אלוקית, ובסמכות העם להוריד רק מלך שנבחר והומלך על ידיהם. עי' עוד עמוד הימני ושו"ת ציץ אליעזר והלכות מדינה, הנ"ל בהערה 429, שכתבו את דבריהם בנוגע למלך שנמשח בלבד.

433. כלי חמדה, דברים יז, יד, אות ד' עמ' קיח, בדעת שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב.

434. עי' תוספתא, סנהדרין פ"ד הי"א, ששלמה נמשך בקרן כדוד: "מפני שמלכותן מלכות עולמים", לא כמלכות יהוא שעתידה להישבר, ואף שהמשיכה שלושה דורות אחרי יהוא, בכל זאת זה שבר, שאינה לעולמים; רמב"ם: פיה"מ סנהדרין פ"י מ"א היסוד השנים עשר (ועי' מהד' קאפח שם, הערה 91), ספר המצוות, לאו שסב, ובאגרת תימן, מהד' שילת עמ' קנא, כתב כך על מלך המשיח; צפנת פענח (מהרי"ט), תרומה, דרוש א, דף פו טור ג, ד"ה ויראה (מהדו' מודיעין עילית תשס"ט עמ' קסט); עי' מנחת חינוך, מצווה קז: "ולכאורה נראה דמלך המשיח... מזרע שלמה"; יד פשוטה, כאן, ד"ה מאחר שמושחין, ע"פ הרמב"ם בתחילת ההלכה, שהנמשח זוכה לבניו לעולם, ולכן זכה שלמה לזרעו במשיחתו. עי' מהרש"א, סנהדרין קי ע"א ד"ה כל החולק, וצ"ב אם כוונתו גם לזרעו של שלמה.

בדברי הימים א' יז, יא-יד, נאמר לדוד על שלמה: "והקימותי את זרעך... וכוננתי את כסאו עד עולם... והעמדתיהו בביתי

חולקים.[435]

ובמלכותי עד העולם, וכסאו יהיה נכון עד עולם", ועי' רלב"ג, שם, יד, ומלבי"ם, שם, יד. ועי' שם כח, ה-ז: "ויבחר בשלמה בני... והכינותי את מלכותו עד לעולם", הובא בחקרי לב, או"ח סי' יט, ראה עוד דבריו להלן, אלא שהסיום שם: "אם יחזק לעשות מצותי".

עי' חידושי רי"ז סולוביצ'יק (החדשות על תנ"ך ואגדה) למלכים א' א, יט, הפטרת חיי שרה, סי' קסח, על בחירת שלמה, ובנו רי"ד סולוביצ'יק, 'קונטרס בענין מלכות בית דוד', ישורון, ט (תשס"א), עמ' רמה, (וכן באוצר חידושים, כריתות, עמ' רמד), שלכן כאשר ניסה אדוניה למלוך בניגוד לרצון דוד להמליך את שלמה, מרד במלכות בית דוד, למרות שהיה בעצמו בנו של דוד; ועי' סנהדרין קי ע"א, וראה יד רמה שם, ומהרש"א שם ד"ה כל החולק. וראה שיעורי רמ"ד הלוי (סולובייצ'יק), נזיר ה ע"א על תוד"ה הני, על פי דברי הרא"ש, שם ד"ה לקץ, שמרידת אבשלום היא מרידה במלכות בית דוד.

על מלך המשיח, עי' תנחומא, תולדות סי' יד (בובר סי' כ), הובא בילקוט שמעוני, זכריה רמז תקעא, שיהיה צאצא זרובבל, שהיה מזרע שלמה (מזרע המלך יכניה - עי' דה"י א' ג, יז-יט), וכ"כ המיוחס לרש"י, דה"י א' ג, יא, והמלבי"ם, יחזקאל יז, כב, חגי ב, כג, וזכריה ד, ו. וראה בראשית רבתי, יט, לב, ומדרש אגדה (בובר), בראשית יט, טו, שיהיה צאצא נעמה העמונית, אשת רחבעם בן שלמה. וראה מדרש אגדה, הובא במושב זקנים, שמות לב, יא שיהיה צאצא יהורם בן יהושפט. וראה ראב"ע, הקדמה לשיר השירים, ושם ח, יב, הפעם השלישית, שיהיה צאצא שלמה; וראה ראב"ע ורד"ק, תהלים עב, א: יש מפרשים ששלמה האמור שם, הוא המשיח; אלא שאין הדבר מלמד על עיקרון הנוגע לכל מלכי בית דוד.

435. כן משמע מהרמב"ם במשנה תורה, שהשמיט פרט זה כאן, וכן להלן פי"א ה"ד, ובהל' תלמוד תורה פ"ג ה"א, ובהל' תשובה פ"ט ה"ב, וכ"כ בדעתו חמדת ישראל (פלאצקי), א, מפתחות והוספות אות צג, דף יד ע"א; הגהות היעב"ץ, הוריות יא ע"ב, ומשמע מסיום דבריו שעכ"פ זרע שלמה קודם (וצ"ב, שמייחס מלוכה לרבי יהודה הנשיא לעניין זה). ראה ציונים לספר המצוות שם, וספר המפתח (מהד' פרנקל), כאן ד"ה שנ' כסאך - אם זרע, מדברי ספר הזוהר הקדוש, ג, קעג ע"ב, וניצוצי זוהר שם, ועוד, שהמשיח יהיה צאצא נתן בן דוד, ועי' בשבילי המלך, סי' לא, על ייחוס המשיח.

ועי' חקרי לב, או"ח סי' יט, דף לג טור ג ד"ה ודרך אגב, ע"פ מלכים ב' יא, א, ודברי הימים ב' כב, י, שעתליה הרגה את כל זרע המלוכה לבית דוד, ומבואר בגמרא, סנהדרין צה ע"ב, שמלבד יואש לא נשאר אף אחד מצאצאי דוד, ולכן אין לדיון זה נפקא מינה למעשה. ועי' הדרת מלך (מילר), במילואים כאן, שהדברים תלויים זה בזה: אם המלוכה אינה מוגבלת לזרע

2. זרע בנות דוד

גם לסוברים שזרע בנות - וי"א שאף בנות עצמן - יורשים שררה,[436] זרע בנות אינו יורש את מלכות בית דוד, כהדגשת הרמב"ם כאן: "ולבניו הזכרים הכשרים".[437]

ל. מינוי מלך זמני כשהיורש מבית דוד אינו כשר

הרמב"ם כאן כתב "ולא זכה אלא לכשרים", וכתבו ראשונים שלפיכך, כאשר היורש מבית דוד אינו כשר, ממנים מלך אחר במקומו באופן זמני עד שיחזור למוטב, או עד שיחזור מי מזרעו למוטב.[438]

שלמה, אזי על מנת להרוג את כל זרע המלוכה, עתליה הרגה את כל צאצאי דוד מלבד יואש; אבל אם המלוכה היא רק מזרע שלמה, זרע דוד מאחי שלמה לא נהרגו על ידי עתליה, כיוון שאינם בכלל זרע דוד לעניין מלוכה, ובזה הסביר דעת הסוברים שרבי היה מזרע שפטיה בן דוד מהזכרים (ראה לעיל אות יז2 הערה 292; ודעת החקרי לב, שם סי' יח, דף כז ע"א, כסוברים שהוא מזרע שפטיה מהנקבות).

436. ראה לעיל אות יז2, ולעיל הלכה ה סוף אות א.

437. כך משמע מלשון הרמב"ם כאן: חקרי לב, או"ח סי' כג, דף מב ע"ב ד"ה אך בזאת, ובסוף דבריו הוכיח זאת מדברי המלך אביה, דה"י ב' יג, ה: "נתן ממלכה לדויד... לו ולבניו"; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות עג, שכן דוד זכה בכתר מלוכה לבניו הזכרים, וירושת מלך מבית דוד צריכה לעמוד גם בתנאי זה, ואין די בזה שעומדת בתנאיה של ירושת שררת המלוכה כשלעצמה, ולפיכך כאשר למלך אין בן, המלכות חוזרת לזרע דוד הזכרים האחרים, ולא לבן בתו של המלך האחרון, וכ"כ מנחת אליהו (קוליץ), ב, סי' לז אות ו ד"ה אמנם וד"ה אך; משפט ירושת משרה, פרט ה, עמ' יח, ועמ' כא-כב. וראה להלן פ"א ה"ח אות א2 הערות 22-23, על צאצאי בנות שבט יהודה, בנוגע לאיסור "לא יסור שבט מיהודה" (בראשית מט, י), לסוברים כן.

438. מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה זה שאמרנו, ועי' לעיל אות יח, ולהלן פ"א ה"ט אות ב הערה 12, שלדבריו במלכות שאינה מזרע דוד, כשהיורש אינו כשר, המלוכה פוסקת לעולם (וראה לעיל אות ח על שימור מלוכה); הר אפרים, על מכילתא יתרו, מסכתא דוישמע פרשה ב, ד"ה שהברית. וצ"ב אם כוונת המאירי שיחזור למוטב מזרעו של היורש שאינו כשר, או שכוונתו שיחזור למוטב מזרע דוד, ואין לזרע המלך האחרון יתרון על פני שאר זרע דוד, מאחר ופסקה המלוכה ממלך זה, כמבואר בהר אפרים שם (ולא הביא את המאירי), וכן מבואר במנחת אברהם (שפירא) א, סי' מה, אות יב, שזרעו של רשע זכאי למלוך משום היותו זרע דוד, אבל דין ירושה בטל מזרעו. וראה

לא. זכיית דוד בכתר המלוכה; הבטחה שלא תיכרת המלוכה מזרעו

הרמב"ם פתח הלכה זו בזכייתו של דוד בכתר המלכות לבניו הזכרים הכשרים[439] עד עולם,[440] וראייתו מהפסוק "כסאך יהיה נכון עד עולם",[441] ובהמשך פירש

גנזי ראיה - להלן, בשילהי ספרנו - להלכת הרמב"ם ד"ה וכיון: כאשר נפטר מלך מזרע דוד ויורשו אינו כשר, זוכה במלוכה אדם כשר ממשפחה אחרת מזרע דוד, אבל לא בתורת ירושה, אלא משום הברית הכללית שנכרתה עם דוד (וראה לעיל אות יח, ולהלן אות לא2. וראה להלן פ"א ה"ח אות א3 הערה 28).

439. הרמב"ם הביא ראיה לזכייה לכשרים בלבד, מתהלים קלב, יב: "אם ישמרו בניך בריתי", ומקורו בספרי, במדבר פסקה קיט. במקורות אחרים, מבואר שהברית שנכרתה עם דוד לא נכרתה אלא על תנאי שישמרו בניו את ברית ה', זאת ע"פ הפסוק הנ"ל וע"פ תהלים פט, לג, (המובא ברמב"ם): מכילתא דר' ישמעאל יתרו מסכתא דעמלק, פר' ב ד"ה מעשה באחד וד"ה שלשה דברים; מכילתא דרשב"י פי"ח פס' כז; קהלת רבה פר' ג יד; מדרש תהלים קלב א; מדרש הגדול דברים יא, יז, ד"ה ד"א ואבדתם, הובא במדרש תנאים שם. וראה להלן אות לא3, מה שהסבירו על היחס בין מקורות אלה ובין מקורות מהם עולה שהברית היא עד עולם (לעיל הערה 19, ולהלן הערה 441).

עי' ספרי, דברים פסקה קסב (מהד' פיקנלשטיין, וראה חילופי גרסאות שם; וכן גרסו ילקוט שמעוני, דברים רמז תתקטו ומלכים א' רמז קעד, ורבנו הלל, דברים שם, ועוד), הובא ברש"י ורד"ק, מלכים א' ג יד, ובגרסת הגר"א בספרי (ומעין זה בספרי דפוס ונציה ש"ו, ועוד, בשיבוש קל), וברש"י שם, שהבטחת התורה שבניו יאריכו ימים על ממלכתו מותנית גם אצל זרע דוד, כאמור לשלמה במלכים א' ט, ד-ה: "ואתה אם תלך לפני... ככל אשר ציויתיך... והקמתי את כסא ממלכתך על ישראל לעלם... לא יכרת לך איש..." (בספרי מהד' פינקלשטיין, הגרסה: "ואתה אם תלך בדרכי", ופסוק כזה איננו קיים, אלא הפסוק הנ"ל: "ואתה... לפני", או שם ג, יד: "ואם... בדרכי", ועוסק בשלמה ולא בצאצאיו, והגר"א גרס את שני הפסוקים, ונראה שכך גרס גם רש"י שם).

440. ראה ליקוטי שיחות (שניאורסון), ל, חיי שרה ג, עמ' 100: הרמב"ם כאן אינו עוסק בתפקודם של זרע דוד כמלכים בפועל מחמת ירושת המלכות, שכן ירושת המלכות במובן זה קיימת אצל כל מלך, כמבואר לעיל בתחילת ההלכה, אלא משמעות הזכייה בכתר המלכות לדוד ולזרעו הכשרים, היא בנוגע להתנשאות הנפש וכוח המלוכה שבהם, ואמנם ממילא הם גם מתפקדים כמלכים. וראה מעין דבריו בחידושי ר' אריה לייב, ב, סי' נח אות ב ד"ה והנראה, שבמשיחת דוד חל דין בגופו ובגוף זרעו שהם ראויים למלוכה, גם כשעדיין לא העמידום כמלכים, וכן במנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות יב, שבמשיחת דוד בחיי שאול, נבחרו דוד

את האמור בתהלים (פט, לא, לג-לד): "אם יעזבו בניו תורתי ובמשפטי לא ילכון... ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם. וחסדי לא אפיר מעמו", כהבטחה שהמלוכה לא תיכרת מזרע דוד, גם אם יהיו בבניו מי שאינם כשרים. הפוסקים פירשו בכמה אופנים את כתר המלוכה וההבטחה שניתנו לדוד.

1. המלוכה תחזור בעתיד לזרע דוד גם אם תיפסק

יש אומרים שדוד זכה לזרעו, שגם אם תיפסק מלכותם על כל ישראל או על חלקם במשך הדורות, זכותם למלוך על כל ישראל לא תיפסק,[442] והיא תחזור

וזרעו, טרם שמונה דוד, וזכייה זו אינה על פי כללי ירושת המלוכה עצמה (כגון צאצאי רשע, שרשע מזרע דוד אינו יורש, כמבואר ברמב"ם כאן: "ולא זכה אלא לכשרים", ואילו בניו זכאים למלוך בכלל זרע דוד, וראה לעיל אות יח הערה 309).

441. במקורות שונים, הובאו פסוקים נוספים לעניין זה: דברי הימים ב' יג, ה: "נתן ממלכה לדויד על ישראל לעולם, לו ולבניו ברית מלח" - מכילתא, שם; ויקרא רבה, פרשה כד שם; תנחומא, שם; מדרש תהלים (בובר), קלב אות ג; אבות דר' נתן (נוסח ב), פמ"ח. דברי הימים א' כח, ד: "ויבחר ד' אלוקי ישראל בי מכל בית אבי להיות למלך על ישראל לעולם" - בראשית רבה (אלבק), שם. יחזקאל לז, כה: "ודוד עבדי נשיא להם לעולם" - אבות דר' נתן (נוסח א), פמ"א; תנחומא, תצוה סי' י. תהלים פט, לז: "זרעו לעלם יהיה וכסאו כשמש נגדי" - פסיקתא זוטרתא (לקח טוב), בראשית מט סי' ח, הובא בשכל טוב (בובר), בראשית מט, כז ד"ה ורבותינו דרשו - יהודה אתה; עי' ויקרא רבה, פרשה יט סי' ו; רמב"ם, הל' ת"ת שם; רבנו יונה, אבות ד, יג. תהלים פט, כט: "לעולם אשמר לו חסדי ובריתי נאמנת לו", וכן שם, לו-לח: "אחת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב... כירח יכון עולם" - בראשית רבה (אלבק), שם (הובא פס' כט); פסיקתא זוטרתא, שם, הובא בשכל טוב שם; וראה תהלים שם, ד-ה: "כרתי ברית לבחירי נשבעתי לדוד עבדי. עד עולם אכין זרעך ובניתי לדר ודור כסאך סלה" - הובא באבות הראש, ב, אבות דר' נתן, פר' מא, דף ע טור ג. שמואל ב' כג, ה: "כי ברית עולם שם לי ערוכה בכל ושמורה" - פסיקתא זוטרתא שם, הובא בשכל טוב שם.

ועי' שמואל א' טז, א: "כי ראיתי בבניו לי מלך", ובספרי, במדבר פס' צב, ובראשית רבה (אלבק), שם, על פסוק זה, שכל מקום שנאמר בו 'לי', הרי זה קיים לעולם. ועי' רש"י, יומא עב ע"ב ד"ה הכי גרסינן: המלכות ניתנה "לדוד ולזרעו", ויתכן שכוונתו לשמואל ב' כב, נא, ותהלים יח, נא: "ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם" (וכך גירסת רש"י שבעין יעקב, שם; אמנם מההקשר לנתינה ולברית מלח שהזכיר, נראה שכוונתו גם לפסוק בדברי הימים ב' יג, ה, שהובא לעיל).

442. מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה זה

בעתיד לזרע דוד.[443]

2. התמדת מלכות בית דוד כשיורש המלוכה אינו כשר

ויש אומרים שמשום הברית שנכרתה עם דוד לזרעו, כאשר אין יורש המלוכה כשר, המלוכה חוזרת למשפחה אחרת מזרע דוד.[444]

3. התמדת מלכות בית דוד כשכל זרע דוד אינם כשרים

ויש אומרים שמשמעות ההבטחה היא שגם אם זרע דוד לא ילכו בדרך התורה, לא תיפסק המלכות מזרעו לגמרי, אלא יישאר שבט שימלכו עליו, כמבואר להלן בהלכה ח.[445]

שאמרנו (וראה דבריו לעיל אות ל); שו"ת משפטים ישרים, א, סי' קז; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות עג. וראה המובאים להלן בהערה הבאה. וראה להלן פ"א ה"ט אות ב, שמלכויות אחרות, לכל הפחות אחר בחירת זרע דוד, משפסקו פסקו, ואין יתרון לזרע המלך על פני שאר ישראל.

443. רד"ק, שמואל א' טו, כט ומלכים א' יא, לט; רלב"ג, שמואל ב' כג, ה, ביאור המילות וביאור הדברים, ושם סוף הספר תועלת יא, וכן מלכים א' יא, כ, ושם תועלת מ, ולא התקיימה ההבטחה בבית ראשון ולא בבית שני, ומנבואה זו ראיה למלכות משיח בן דוד העתידה, שתשוב להיות על כל ישראל; תולדות אדם, ספרי דברים פסקה קסב, ד"ה ת"ל הוא ובניו; אבן האזל, להלן פ"א ה"ט. כך משמע בשו"ת הרשב"א, ד, סי' קפז ד"ה אמרתי אמיתות, ותשובות חדשות מכת"י, סוף סי' שסח, שבזה מתקיים "לא יסור שבט מיהודה", ולא הזכיר את חזרת המלכות לבית דוד. תולדות אדם, שם: למרות שמלכות בית דוד פסקה, היא נקראת מלכות הקיימת לעולם, כיוון שתחזור בעתיד, כשם שאמרו על בית המקדש שהוא קיים לעולם למרות שזמנית הוא חרב (ע"פ ספרי, במדבר פס' צב, שהשווה לעניין זה את בית המקדש ומלכות בית דוד).

444. גנזי ראיה - להלן, בשילהי ספרנו - להלכת הרמב"ם ד"ה וכיון: באופן זה אין המלך הכשר עומד כיורש המלך שנפטר. מלך זה זוכה במלוכה מכוח הברית הכללית שנכרתה עם דוד עצמו, שזכה במלוכה לזרעו לעולם. וראה לעיל אות יח, דין יורש שאינו כשר, במלכים שאינם מזרע דוד ובשאר שררות, וראה להלן אות לב2 הערה 452.

445. מגדל עוז, להלן פ"א ה"ט; עי' רדב"ז, להלן פ"א ה"ט (ונראה שכתב כן לא רק בדעת הראב"ד שם); כלי יקר (לניאדו), מלכים א' ב, ד; קהלת יעקב (פארדו), מלכים א' שם; חידושי רבינו משה מאימראן, יומא עב ע"ב; אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף לה ע"ב ד"ה שוב (וראה דבריו להלן 5 והערה 447); חידושי הגרי"ז החדשות על תנ"ך ואגדה, סי'

4. עד עולם יהיה זרע כשר מבית דוד

ויש אומרים שמשמעות ההבטחה היא שעד עולם, בכל דור, יהיה זרע כשר מבית דוד שראוי למלוכה.[446]

5. מלך מבית דוד שחטא, אין להסירו ממלכותו

ויש אומרים שבכלל ההבטחה, שאין להסיר ממלכותו מלך מבית דוד שחטא.[447]

6. מלך מבית דוד שהצטרע ונתרפא, חוזר מאליו למלכותו

ויש אומרים שמלך מבית דוד שהצטרע והתקיים בו "ופקדתי... ובנגעים עונם", הרי הוא בכלל ההבטחה - "וחסדי לא אפיר מעמו", ולכן חוזר למלכותו כשמתרפא מצרעתו, ואיננו צריך מינוי מחדש.[448]

קסט: כיוון שירושלים והעם שבה ישארו במלכות בית דוד, כמבואר להלן פ"א ה"י (וראה לעיל אות טו1 הערה 243, שיש מי שאומר ע"פ דבריו, שבמקרה זה רשע יורש את המלוכה). מעין זה, עי' דרשות הר"ן, לקראת סוף דרוש ז'. ראה אחרונים הנ"ל, שבזה יישבו בין המקורות שמהם עולה שהברית עם דוד לעולם (לעיל הערה 441), ובין המקורות לכך שהברית מותנית בהליכה בדרך ה' (לעיל הערה 439). ראה גנזי ראיה, שם: כאשר אין אדם כשר מזרע דוד, ישראל רשאים להעמיד מלך מזרע דוד שאינו כשר, וה' ברך את דוד והבטיח לו שאכן כך יעשו ישראל, למרות שאינם חייבים ומצווים בזה, ואין המולך זוכה במלוכה מכוח ירושה.

446. חסדי דוד, סנהדרין סוף פ"ד (ה"ו במהדורתו), ובזרע זה יתקיים בכל הדורות "לא יסור שבט מיהודה" (בראשית מט י, ראה להלן פ"א ה"ח אות א2 הערה 21), ותהיה לו שררת שלטון על ישראל, ולבסוף תחזור המלוכה לזרע דוד; שו"ת חת"ס, או"ח סי' יב ד"ה ובספ"ק. ועי' פסיקתא זוטרתא (לקח טוב), בראשית מט, ח, הובא בשכל טוב בראשית שם, סי' כז: "כשם שאי אפשר לעולם בלא מאורות, כך אי אפשר לעולם בלא זרע דוד", וראה הפסוקים שמובאים שם (הובאו לעיל הערה 441). אבל ראה מאירי המובא לעיל אות ל.

447. שבילי דוד (זילברשטיין), או"ח סי' נג אות יא ד"ה והנה לענין (וצ"ב אם דעתו כך בכל מלך, וראה דברי בנו, במעשי למלך, הל' כלי המקדש פ"ד הכ"א ד"ה מעתה). עי' אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף לה ע"ב ד"ה שוב, שמשמע שמסירים אותו ממלכותו השלמה על כל ישראל, ומשאירים לו שבט אחד, וראה לעיל 3. ראה לעיל אות כג, הסוברים שמלך שחטא מוסר ממלכותו, וראה שם, הסוברים שכל מלך שנמשח (לאו דווקא מבית דוד) לא מוסר ממלכותו למרות שחטא.

448. צפנת פענח, הוריות ט ע"א ד"ה נשיא שנצטרע, י ע"א ד"ה פרט לנשיא שנצטרע. וראה לעיל אות כה2, ולעיל פ"א

לב. אופן המלכת זרע דוד אחר שפסקה המלוכה

לעיל אות לא1, התבאר שהמלוכה חוזרת לבית דוד גם לאחר שפסקה מלכות בית דוד למשך כמה דורות. המפרשים דנו מהי דרך ההעמדה של מלך מבית דוד, שחוזר למלוך לאחר שפסקה המלוכה[449] - האם למרות הפסקת המלוכה, העמדתו היא ככל העמדת יורש מלוכה, שהתבארה לעיל אות ו, או שמא מכיוון שפסקה המלוכה, העמדתו היא כהעמדת מלך המתחיל שושלת מלוכה, שהתבארה לעיל בהלכה ג? ושמא יש לו מעמד ביניים, השונה ממלך המתחיל שושלת, אך שונה גם מיורש מלוכה?

1. על פי נביא ובית דין הגדול

יש אומרים שהעמדת מלך מבית דוד שחוזר למלוך לאחר שפסקה המלוכה, היא כהעמדת מלך בתחילה, שנעשית על ידי נביא ובית דין הגדול, שכן למעשה, הוא מתחיל מלוכה חדשה.[450]

ה"ג אות ב, מקורות נוספים, וראה שם, שיטות נוספות בחזרת מלך שנצטרע. על מעמדו של מלך שהצטרע, ראה לעיל כה1.

449. הדיון להלן עוסק בעיקרו בצורך בנביא ובבית דין בהעמדתו. דיון זה משליך, כמובן, על דרך העמדתו של מלך המשיח, שעתיד לעמוד לאחר הפסקת מלכות בית דוד, ראה רמב"ם להלן פי"א. וראה להלן פ"א הי"ב אות ג, מחלוקת המפרשים על הצורך במשיחה בשמן המשחה במקרה כזה.

450. מרכבת המשנה, לעיל פ"א ה"ג; עי' הדרת מלך (מילר), הערות על מנחת חינוך, מצווה תצז, עמ' פ אות א: החיסרון שבביטול עצם המלוכה מישראל, גדול מהחיסרון שבהפסקת הירושה כשלעצמה, וודאי שאינו יורש "ויצטרך המלך המשיח למינוי ומשיחה גמורה". וראה דבריו לפ"א ה"ג, שנביא הוא חלק ממינוי המלך (ולא רק הבוחר במלך), ולדידו במקום מחלוקת לשיטת רש"י (לעיל אות ז1), יש צורך גם בנביא, ונראה שבנד"ד יש צורך בנביא לכל השיטות. עיין מרכה"מ שם: ההלכות המעשיות שכתב הרמב"ם בפ"א החל מה"ג, אינן עוסקות בעבר אלא בעתיד, שלדידו זהו מלך המשיח. לפיכך הנביא שיעמידו הוא אליהו הנביא שיבוא לפני מלכותו, כמבואר ברמב"ם להלן פי"ב ה"ב (עיי"ש שכתב כן הרמב"ם בשם "יש מן החכמים", וסיים: "וכל אלו הדברים וכיוצא בהן, לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו"), ולדבריו, אף הסנהדרין יקדמו למשיח, ע"פ הרמב"ם, הל' סנהדרין פי"ד הי"ב (עיי"ש שכתב הרמב"ם: "וקבלה היא שבטבריא עתידין לחזור תחילה, ומשם נעתקין למקדש", ולדברי מרכה"מ, יחזרו תחילה לטבריא בטרם יבוא המשיח ויבנה את המקדש, וראה לעיל פ"א ה"א אות ו הערה 58; עיי"ש שסיים: "והמה יבחנו את מלך המשיח", וצ"ב כוונתו). על העמדת

2. על פי בית דין הגדול ללא צורך בנביא

יש אומרים שמכיוון שבבחירת דוד נבחר זרעו אחריו, כשזרע דוד חוזר למלוך אין צורך בנביא שיבחר בו,[451] אבל יש צורך בבית דין להעמדתו, שכן הירושה נפסקה כשפסקה מלכות בית דוד, ולפיכך הוא כמלך העומד מחדש, בנוגע לצורך בבית דין.[452] כמו כן, לסוברים שכל יורש מלוכה צריך בית דין בהעמדתו, כל שכן שכך הדין בחוזר למלוך לאחר הפסקת המלוכה.[453]

מלך בתחילה, ראה לעיל פ"א ה"ג.

451. ראה דרשת הספרי, דברים פסקה קנז: "אשר יבחר ה' אלהיך בו - על פי נביא" (הובא לעיל פ"א ה"ג הערה 4). ראה הגהות יעבץ, הוריות יא ע"ב ד"ה כגון; חסדי דוד, סנהדרין פ"ד ה"ב ד"ה מלך ישראל (וראה דבריו שם, בסוף הפרק ד"ה והא דשאול, שמשמע שחזרת מלוכה אחר הפסקתה היא רק בבית דוד); חזון יחזקאל, סנהדרין פ"ג ה"ד (ה"ב במהדורתו), חידושים ד"ה אין מעמידין (ב).

452. חסדי דוד, סנהדרין פ"ד ה"ב, שם, וראה דבריו שם ה"י (ה"ו במהדורתו), ד"ה אין מעמידין, ובספרי דבי רב, דברים פסקה קנז ד"ה שום, שיורש מלוכה אינו צריך בי"ד, ואף אינו צריך העמדה כשאין מחלוקת; ועי' גם חסדי דוד, תחילת מס' ר"ה, שייתכן שכשיש כמה בנים, בי"ד מכריע מי מהם המתאים.

ועי' מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות יב, עמ' שפה, שביחס לכל מלך כתב הרמב"ם לעיל בתחילת ההלכה, שכשנמשח זוכה בירושת המלוכה לבניו (ונלמד שם מהפסוק: "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל"), ואילו על דוד המלך כתב כאן שזכה בכתר מלכות לו ולבניו לעולם (ונלמד מהפסוק: "כסאך יהיה נכון עד עולם"). טעמו של דבר הוא משום שבמשיחת דוד בחיי שאול, נבחר הוא וזרעו, טרם שמונה דוד, וזכייה זו אינה ע"פ כללי ירושת המלוכה עצמה. הבחירה בדוד ובזרעו קיימת גם כשפוסקת המלוכה, למרות שהירושה נפסקה, לדוגמא, כאשר הצאצא רשע, צאצאי הרשע זכאים למלוך בכלל בחירת זרע דוד. וראה גם חידושי ר' אריה לייב, ב, סי' נח אות ב, ונחלת אהרן, הל' מלכים פי"א ה"ד, סי' טז, ענפים א, ד, שכתבו מעין זה. וראה גנזי ראיה, שם (הובא לעיל אות לא2), על זכייה במלוכה מכוח הברית הכללית עם דוד, גם כשפסקה הירושה. וראה חידושי ר' אריה לייב, שם, שלמרות בחירת זרע דוד וזכייתם בכתר המלוכה בגופם, יש צורך בהעמדה מחדש לאחר הפסקת המלוכה, ומשמע שהיא ע"י בית דין. ומשמע שלדידם אין צורך בנביא שיבחר בו, כיוון שחזרתו למלוכה היא מכוח בחירת הנביא בדוד ובזרעו (אך ר' שם, בחידושי ר' אריה לייב). ועי' לעיל פ"א ה"ג אות א, על תפקידי הנביא ובית הדין בבחירת והעמדת המלך.

453. ראה לעיל אות ו, הסוברים שיורש מלוכה צריך בית דין בהעמדתו. ראה חזון יחזקאל, סנהדרין פ"ד ה"ב ד"ה אין

3. על ידי העם בלבד

יש אומרים שגם אחר שפסקה המלוכה, מלך מבית דוד שחוזר למלוך, הוא ככל יורש מלוכה,[454] ולסוברים שאין צורך במינוי יורש לא בנביא ולא בבית דין, אף במלך החוזר אין צורך בהם, ודי בהסכמת העם למלכותו בלבד.[455]

מעמידין (א).

454. ראה גם מנחת חינוך, מצווה קז, על משיחה, שייתכן שבירושת מלוכה נוהג משמוש ירושה לדורות הבאים, כבירושת ממון.

455. ר"ב רבינוביץ' תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות', התורה והמדינה, ד (תשי"ב), אות יב עמ' עב. עיי"ש שראיה לדבר מבר כוכבא, שהיה מלך מבית דוד (ראה רמב"ם, להלן פי"א ה"ג), ולא עמד על פי נביא, ולדידו אין צורך אף בבי"ד.

פרק א הלכה ח

א. העמדת מלך משאר השבטים

1. האיסור להעמיד מלך שאינו מבית דוד
2. העמדת מלך שאינו משבט יהודה
3. דרכי היתר להעמדת מלך שאינו מבית דוד, ללא נביא
4. קיום מצוות מינוי מלך במלך משאר השבטים

ב. העמדת מלך כהן

ג. חובת המלך להילחם

ד. תוקף מלכותו של מלך שאינו מבית דוד

נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרכי התורה והמצוה, ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך, וכל מצוות המלכות נוהגות בו,[1] אף על פי שעיקר המלכות לדוד,[2] ויהיה מבניו מלך; שהרי

1. מצוות המלכות: ראה להלן פרקים ב-ד.

מספרי הנביאים נראה שהיחס למלכי ישראל אחר התפלגות המלוכה, הוא כאל מלכים גמורים. עי' הדרת מלך (מילר), מילואים לפ"ג ה"א ד"ה ובמה, שמשמע ממשניות סנהדרין פ"ב העוסקות במצוות המלך, שמצוות אלו חלות גם במלך ישראל, שכן נאמר שם, מ"ב: "המלך לא דן ולא דנין אותו", ובגמרא, שם יט ע"א, מבואר שדין זה קיים רק במלך ישראל, ולא במלך מבית דוד (ראה רמב"ם להלן פ"ג ה"ז). ובתוספתא, סנהדרין פ"ד ה"ב ואילך, מובאים דיני המלך, ובה"ד נאמר שמלכי בית דוד בלבד יושבים בעזרה, ומשמע ששאר ההלכות עוסקות בכל המלכים (וראה שם ה"ו, שהובאה ראיה מאחאב; ובחסדי דוד, שם ה"ב, דייק מפתיחת ההלכה בלשון 'מלכי ישראל', שהכוונה לרבות מלכים שאינם מבית דוד, אך ראה שם, ה"ח: "מלכי ישראל"). ועי' רמב"ם, הל' מגילה וחנוכה פ"ג ה"א, בנוגע לחשמונאים: "והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנה". וראה מקורות נוספים ומקבילות, להלן אות ד. על חלקו של הנביא בהעמדת המלך, ועל השאלה אם יש צורך בבית הדין הגדול בהעמדת מלך זה, ראה לעיל פ"א ה"ג אות ו. על מלך שאינו הולך בדרכי התורה והמצווה, ראה לעיל פ"א ה"ז אותיות כג-כד.

2. עי' סנהדרין קב ע"א: "תפשו הקב"ה לירבעם בבגדו, ואמר לו: חזור בך, ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן... בן ישי

אחיה השילוני העמיד ירבעם, ואמר לו, והיה אם שמוע[3] תשמע את כל אשר אצוך וכו' ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד[4] וכו',[5] ואמר לו אחיה, ולבנו אתן שבט אחד למען היות ניר לדויד עבדי כל הימים לפני בירושלים.[6]

א. העמדת מלך משאר השבטים

בסיום ההלכה הקודמת, ביאר הרמב"ם שדוד המלך זכה לזרעו בכתר המלכות, דבר המפקיע לכאורה את המלכות משאר ישראל, כדברי חז"ל:[7] "עד שלא נבחר בראש".

לעומת זאת, עי' ירושלמי, הוריות פ"ג ה"ב: "מלך ישראל ומלך יהודה שניהן שוין, לא זה גדול מזה ולא גדול מזה. ומה טעמא, 'ומלך ישראל ומלך יהודה וגו' בגורן' (מלכים א' כב, י), כבגורן". אמנם ראה פני משה שם, שמדובר לעניין קרבן נשיא, ללמדנו שאין לאחד גדולה על חברו כך שיתבטל ממנו קרבן נשיא. וראה חידושי רבי יהונתן (אייבשיץ), ברכות י ע"א עמ' כו-כז: מלך ישראל חשוב יותר ממלך יהודה, מכיוון שמולך על רוב ישראל, ואחרי רבים להטות, ושכן משמע מהמיוחס לרש"י, דברי הימים (ר' שם ב' כה, יח, שלכן משול מלך ישראל לארז ואילו מלך יהודה לחוח), ולפיכך מלך ישראל נכנס לדין של מעלה לפני מלך מבית דוד, כשם שמלך נכנס לפני הציבור. וראה זכר למקדש (האדר"ת), פ"א אות א, על קדימת מלך ישראל מכיוון שמולך על רוב ישראל. ירושלמי, ע"ז פ"א ה"א: הסיבה לכך שמלך מבית דוד קודם למלך ישראל לקריאה בתורה בהקהל, היא שהוא המלך בירושלים ובבית המקדש. משמע שלולא כן, אין קדימה הכרחית למלך מבית דוד (ובזה דן האדר"ת שם). כתבו אחרונים שהיות מלך מבית דוד המלך העיקרי, גורם לכך שמלך מבית דוד מולך גם על יהודים שאינם תושבי ממלכתו, בעולם כולו, כל עוד אינם תחת מלך אחר מישראל: חלקת יוסף (ברקוביץ'), סי' ב אות ו; חק ומשפט (גרשוני), פ"ד הי"ג, עמ' רא, ע"פ הרמב"ם שם; מנחת אברהם (שפירא), א, סי' מה אות ח, נטה לדעה זו; עי' ר"ז קורן, 'ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות', ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 186. וראה רמב"ם להלן פ"ד ה"ב: "שולח בכל גבול ישראל", על היקף הטריטוריה שבסמכות המלך.

3. "שמוע" אינו בפסוק, ויש מהדירים שהקיפוהו בסוגריים: ר"י שילת, יד פשוטה.
4. במהד' פרנקל, כאן, הגרסה "לדוד עבדי", הגם ש"עבדי" אינו בפסוק.
5. מלכים א' יא, לח.
6. שם לו.
7. מכילתא דרבי ישמעאל, בא, מסכתא דפסחא פרשה א, ד"ה בארץ מצרים.

דוד, היו כל ישראל כשרים למלכות; משנבחר דוד, יצאו כל ישראל". למרות זאת, שני דורות אחרי דוד - בימי רחבעם בן שלמה, התפלגה המלוכה, ובמשך מאות שנים התקיימה בארץ גם מלכות שאיננה מבית דוד. בהלכה זו, ובבאות אחריה, הרמב"ם מסביר את האפשרות לקיומה של מלכות זו, את ההבדל בינה ובין מלכות בית דוד וכן הגבלות החלות עליה.

בברכת יעקב אבינו ליהודה, נאמר, "לא יסור שבט מיהודה".[8] הפוסקים דנו בשאלה, האם הברכה כוללת איסור להעמיד מלך שאינו משבט יהודה. ברקע חלק מהבירורים, עומדת מלכות החשמונאים, שמלכו על כל ישראל בארץ ישראל, למרות שלא היו מבית דוד, ואף לא משבט יהודה, אלא כהנים.[9]

להלן יתברר תוקף האיסור להעמיד מלך שאינו מבית דוד, או מלך שאינו משבט יהודה - לסוברים זאת; תתבררנה דרכי ההיתר להעמיד מלך שאינו מבית דוד, ללא נבואה מפורשת; כן תינתן הדעת לשאלה, האם בהעמדת מלך שאינו מבית דוד מתקיימת מצוות מינוי מלך.

1. האיסור להעמיד מלך שאינו מבית דוד

יש אומרים כי אחר שנבחר דוד, כל המעמיד מלך שאינו מבית דוד שלא על פי נביא, עובר על איסור "לא תוכל לתת עליך איש נכרי";[10] ויש אומרים שהלאו

8. בראשית מט, י.

9. ראה ביצחק יקרא (נבנצל, על הש"ס), סי' ז אות ב, בהסברו הראשון: החשמונאים מלכו שלא כדין, בהוראת שעה מחמת הצורך בכך. וראה להלן 1, 3, ואות ב, הסברים שונים למלכות החשמונאים.

10. לעיל פ"א ה"ד. ראה רמב"ם, ספר המצוות, לאוין שסב, בביאור דברי חז"ל, שהובאו ברמב"ם לעיל ה"ז, שכתר מלכות זכה בו דוד, שהוא ככתר כהונה שזכה בו אהרון, ולפיכך שאר ישראל הם כנכרים לעניין מלוכה, כפי שישראל הם זרים לעניין עבודת כהונה (הדגשת "שלא על פי נביא", שכן ברור שלא היה איסור בהעמדת ירבעם על פי הנביא אחיה). וכ"כ בדעתו: חמדת ישראל (פלאצקי), נר מצוה אות פט, מצווה שסב, דף עח ע"ב ד"ה עוד כתב; רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, ג, מנין שישים וחמש הפרשיות, פרשה ז ד"ה איברא, דף קיח ע"ב; רי"ז הלוי המובא להלן. ספר החינוך, מצווה תצח, הביא את השוואת בחירת דוד לבחירת אהרון, אבל השמיט את דברי הרמב"ם שהאחרים הינם נכרים ביחס למלכות.

ראה חידושי מרן רי"ז הלוי על התורה, פרשת שופטים, וחידושי הגרי"ז, כריתות ה ע"ב ד"ה בגמ' מלכי, שעולה מדבריו כי למרות שבחירת בית דוד נעשתה על ידי נביא, מינוי של מלך אחר הוא איסור תורה לשיטה זו, כיוון שלימים קבעה הנבואה

אינו אלא רק במשיחת המלך בשמן המשחה, המקדשת לדורות.[11]
ויש אומרים שהמעמיד מלך שאינו מבית דוד עובר בעשה של שימת "מלך אשר יבחר ד' אלוקיך בו",[12] שכן זרע דוד לבדו הוא שנבחר, והאחרים יצאו מהמלכות.[13]
ויש אומרים שאין להעמידו בלי נביא, כיוון שמינויו פוגע בזכויות זרע דוד, שזכו בכתר מלכות, כמבואר בהלכה ז.[14] ויש אומרים שהוא מורד במלכות בית דוד,

שבית דוד הוא זה שהתקיים בו "אשר יבחר ה'" שכתוב בתורה. דוגמא לדבר: בתורה לא מפורש שהר המוריה הוא מקום המקדש, שעליו נאמר "המקום אשר יבחר ה'", אלא נבואה מאוחרת יותר קבעה זאת, ולמרות זאת, מכאן ואילך כל מקום אחר אסור מן התורה בהקרבה.

11. חמדת ישראל, שם, ע"פ דברי הרמב"ן המובאים לקמן, הערה 66. טעמי היתר נוספים למנות מלך מישראל ע"י נביא לשיטה זו: א. מלך שנבחר למלוכה זמנית ע"י נביא, הוא בכלל "מלך אשר יבחר ה'", וממילא אינו כנכרי: תורת המלך (צדוק), סי' א הערה כה, וראה לעיל הערה 10, על הבחירה. ב. מותר לנביא להורות הוראת שעה בניגוד לדין התורה: ר"ב רבינוביץ תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות', התורה והמדינה, ד (תשי"ב), עמ' סו; עמוד הימיני, סי' ז סוף אות יא; וראה רצי"ה קוק המובא להלן הערה 14.

12. דברים יז, טו.

13. עי' ר"ב רבינוביץ תאומים, התורה והמדינה, שם, עמ' סח: בחירת דוד הוציאה את כל ישראל מהמלכות, ולכן משיחת מלך אחר היא מעילה בשמן המשחה (ראה לעיל פ"א ה"ז אות א הערה 29); ראה ר"א קרומביין, 'בחירת דוד ובחירת מקום המקדש', אפיקי יהודה, עמ' 224-225 והערה 11) בדעת הרמב"ם כאן. וראה לעיל הערה 10, על תוקף בחירת זרע דוד.

14. רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, ג, מנין שישים וחמש הפרשיות, פרשה ז ד"ה איברא דדברי, קיח ע"ב, בדעת הרמב"ם כאן (הביאו הסמ"ג, עשין קיד), שלא חזר על דבריו בספר המצוות שהוא איסור תורה, ומכיוון שאין מדובר אלא בזכות של דוד, יש לשמוע לנבואה המבטלת אותה. ועי' מאירי, יומא עב ע"ב: אין לשבט אחר זכות בכתר מלכות, הואיל וזכה בו דוד.

וראה פיה"מ לרמב"ם, סנהדרין פ"ח מ"א היסוד השנים עשר, שהחולק על משפחה זו, כפר בה' ובדברי נביאיו. אמנם ייתכן שהרמב"ם שם אינו עוסק בהגדרת העבירה שבמעשה המינוי (שבתחילה אף סבר שהדבר אסור מדאורייתא, כדבריו בספר המצוות שהובאו לעיל), אלא בכפירה בבחירת זרע דוד, שהתבררה על פי דברי הנביאים.

עי' רצי"ה קוק, הערות לשו"ת אורח משפט, עמ' רסז אות ב: אחר שבית דוד נבחר להסדר הקבוע של מצות המלכות להנהגת הציבור, העמדת בית מלוכה אחר נעשית רק באופן זמני, ורק בהוראת שעה של נביא.

והוא כמורד בשכינה.[15]

יש מי שאומר שהעמדת מלך שאינו מבית דוד מותרת רק ביוזמת נביא, אבל אסור לעם לפנות לנביא וליזום העמדת מלך שאינו מבית דוד, כיוון שזו מאיסה במלכות בית דוד.[16]

2. העמדת מלך שאינו משבט יהודה

יש אומרים שהמעמיד מלך שאינו משבט יהודה עובר על צוואת יעקב אבינו, "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו".[17] ויש אומרים שאין זו מצווה ולא אזהרה,[18] אלא ברכה,[19] או הודעת העתיד,[20] או שהפסוק כלל אינו עוסק

15. קרן אורה, הוריות יא ע"א ד"ה יכול נשיא שבט: כאשר נביא מעמידו, משמים הסכימו, ואינו מורד בשכינה. נראה שהקרן אורה עוסק גם בזמן שבו אין מלך מבית דוד, ולא התייחס לחשמונאים. וציין לבראשית רבה צד, ט, וכן קהלת רבה ט, יח-ב (הוצאת וגשל, אות כו), שהמעז פניו בדוד כמעז פניו בשכינה.

16. 'מלכות בית החשמונאים לאור ההלכה', תורת המועדים (גורן), עמ' 175, ע"פ ילקוט שמעוני, שמואל רמז קו, ורש"י, הושע ג, ה, וע"פ השוואת לשון הרמב"ם כאן: "נביא שהעמיד", ללשונו לעיל פ"א ה"ג: "מעמידין מלך... ועל פי נביא". ונראה שהדברים אמורים רק כאשר ישנה אפשרות להעמדת מלך מבית דוד.

17. בראשית מט, י. עי' ירושלמי, שקלים פ"ו ה"א, סוטה פ"ה ה"ג והוריות פ"ג ה"ב, בדעה הראשונה, הובא ברמב"ן, בראשית מט, י. לרמב"ן, ולחלק ממפרשי הירושלמי שם, האיסור הוא דווקא במשיחה בשמן המשחה, שמשמעה מלכות גמורה. וראה רמב"ן, שם, שישראל חטאו כאשר המשיכו את חלוקת הממלכה בבית ראשון, וכן חטאו החשמונאים בהסירם את השבט והמחוקק מיהודה; אבל בספר הוויכוח (מהד' מוה"ק), עמ' שד-שה, נראה שפירשו כהבטחה ולא כאזהרה. וראה להלן אות ב, דיון נרחב בעקבות הדעה השנייה בירושלמי.

18. דרשות הר"ן, דרוש ז, לקראת סופו ד"ה ועל דעת. ראה מדרש הגדול, דברים יז, טו עמ' שצח (הובא במדרש תנאים שם): "והלא כל ישראל ראויים למלכות", עיי"ש הקשר הדברים.

19. תוס', יומא כו ע"א ד"ה ויהודה, על המילים: "ומחוקק מבין רגליו".

20. דרשות הר"ן, שם. ועי' שו"ת הרשב"א, ד, סי' קפז: תוכן הנבואה הוא שיהודה שונה משאר השבטים בזה שגם אם תסור ממנו המלכות, היא לא תסור ממנו לעולם כבשאר השבטים, אלא תחזור אליו לבסוף, במלכות מלך המשיח. ר"ן: הכוונה היא שגם אם יחטאו מלכי יהודה, לא תסור מהם המלכות לגמרי, וכפי שהיה בכל ימי בית ראשון, שנשארה מלוכה לבית דוד.

במלוכה.[21]

לאוסרים להעמיד מלך שאינו משבט יהודה, נראה מדברי ראשונים שבכלל האיסור אף אדם שהוא משבט יהודה מצד אמו, או מצד אחת מאמות-אמותיו ולא מהזכרים;[22] ויש מהאחרונים שכתבו שאינו בכלל האיסור.[23]

מלכי החשמונאים אינם סתירה לדבר, שכן הכוונה למלכות עצמאית, ואילו החשמונאים היו כפקידים למלכי פרס ורומי. עם זאת, דעת אברבנאל, בראשית מט, י, שהחשמונאים היו עצמאיים, אלא שעם הרומיים עשו ברית שלום ולא השתעבדו להם.

ראה גרסתם ופירושם של ראשונים ואחרונים לירושלמי, שקלים שם (הובא להלן אות ב הערה 46), שלדידם הירושלמי עוסק בטעם לכך שאין מושחים מלך בן מלך מבית דוד (ראה להלן פ"א הי"ב הערה 2), ולא בפסילת אחרים למלכות, וראה להלן אות ב.

21. עי' סנהדרין ה ע"א והוריות יא ע"ב, שנדרש על ראשי גלויות שבבבל, הובא ברש"י, בראשית שם: "קצת ממשלה", וסנהדרין שם, ד"ה שבט: "לשון שררה"; רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ד הי"ג; פירוש ר"א בן הרמב"ם, בראשית שם; אברבנאל, בראשית שם. ראה גם רמב"ם, הל' עבודת יום הכיפורים פ"ד ה"א: "ולא יסור שבט מבית יהודה", ונראה שמתאר גם את ימי בית שני, ראה גם שם פ"ג הי"א: "ולא יסור מהן מלך".

על פירוש הפסוק: ראה דברי ראשונים נוספים שם, ויש שפירשו שמדובר במלכות, אבל פירשוהו באופנים אחרים, ובהתייחסות לזמנים שונים, ראה אוצר מפרשי התורה (מכון ירושלים), שם; תורה שלמה, ז, שם, אותיות קכט-קמז, ובהערות, ובהשמטות ומילואים לאותיות אלה, שם, עמ' 1898-1899.

22. עי' רמב"ן, שם, על החשמונאים, וכל הכהנים הם צאצאים של אלישבע בת עמינדב אשת אהרן, שהייתה משבט יהודה, ראה שמות ו, כג. ראה יערות דבש המובא להלן, בדעת הרמב"ן שם; חתן סופר, תורה ומועדים, א, פרשת וארא, עמ' קמח; ראה חידושי מרן רי"ז הלוי על התורה, וילך, ד"ה אולם, ע"פ תוס' סנהדרין ד"ה דהכא: יש הבדל בין "שבט מיהודה" לבין "מחוקק מבין רגליו". "שבט", שהוא ראש הגולה, אינו אלא מהזכרים בלבד, ממשפחת "יהודה", כאמור: "למשפחותם לבית אבותם" (במדבר א, ב). אבל "מחוקק", שהוא הנשיא, יכול להיות גם מהנשים, שדי בזה שהוא מיוצאי חלציו של זכר משבט יהודה. וראה על ירושת זרע בנות, ועל הנשיאים מזרע הלל, לעיל ה"ז אות יז2, ושם הערה 295 ואות כט2.

23. עי' יפה תואר על בראשית רבה צח, יד: יעקב אבינו חשב ששמשון יהיה המשיח, למרות שברך את יהודה שלא יסור שבט ממנו, מכיוון ששמשון היה מיהודה מצד אמו (ראה במדבר רבה י, יג); יערות דבש, דרוש יז ד"ה אבל אמרו, ע"פ תוס', סנהדרין ה ע"א ד"ה דהכא; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי'

כאשר יש מלך מיהודה, יש אומרים שאין איסור למנות מלך משבט אחר על חלק מישראל, שכן האיסור אינו אלא בהעברת המלכות מיהודה, באופן שתתבטל מלכות יהודה לגמרי.[24]

יש אומרים כי גם בזמן שמלכות יהודה אינה קיימת, קיים איסור להעמיד מלך שאינו משבט יהודה.[25] ויש אומרים שהאיסור אינו תקף כאשר מלכות יהודה אינה קיימת.[26]

יש אומרים שכאשר המולך בארץ כפוף לשלטון זר, אין הוא נחשב כמלך לעניין הסרת מלכות מיהודה. לדבריהם, כך היו החשמונאים, שלא היו אלא פקידים מטעם מלכי פרס, רומי ואחרים.[27]

3. דרכי היתר להעמדת מלך שאינו מבית דוד, ללא נביא

יש אומרים שכאשר אין נביא, ואין מי שראוי למלוכה מזרע דוד, ואין כוונה להעביר את המלוכה מזרעו, מותר להעמיד זמנית מלך משבט אחר.[28] ויש

שיב אות עו, ע"פ יפה תואר, שם. וראה פרי צדיק, בראשית, לחנוכה, א, סוף ד"ה והנה בגמ'.

24. עי' יפה מראה, על הירושלמי שקלים פ"ו אות ה.

25. רמב"ן, שם: מלכות החשמונאים הייתה אסורה מטעם זה.

26. 'על חוקיות מלכות החשמונאים', ענבי פתחיה, עמ' 295, בדעת המיוחס לר"ן, סנהדרין כ ע"ב.

27. דרשות הר"ן, דרוש ז, לקראת סופו ד"ה ואין ממלכי; הלכות מדינה, ג, ש"ג פ"ג, עמ' מה הערה 1, וראה שו"ת ציץ אליעזר, יט, סי' נ אות ד, וכתב צי"א שם שלכן היה לחשמונאים דין נשיא, שכאשר אינו "עושה מעשה עמך" לא חייבים בכבודו, בשונה ממלך רשע שצריך לכבדו (ראה הסוברים כן, להלן פ"ב ה"א). ועי' עבודה זרה ח ע"ב: מלכי החשמונאים כרתו תחילה ברית עם רומי כנגד היוונים, וכך היה למשך עשרים ושש שנים. ולדברי הר"ן והצי"א, צ"ל שהברית לא הייתה מרצון אלא בכפייה. ויש חולקים וסוברים שהחשמונאים היו מלכים עצמאיים: עי' רד"ק חגי א, א, וכן משמע מהרמב"ם, הל' חנוכה פ"ג ה"א, וכן משמע מהריטב"א, המובא להלן אות ד הערה 64.

28. עי' מאירי, הוריות יא ע"ב סוף ד"ה משיחה, וד"ה זה שאמרנו: הדבר מותר כאשר מטרת ההמלכה היא שמירת המלוכה כאפוטרופסות עד שיימצא מלך ראוי מבית דוד, והסביר כך אף את מלכות שאול שקדם לדוד; עי' שו"ת משפט כהן, סי' קמד אות טו-א: ייתכן שזה ההסבר למלכות החשמונאים לדעת הרמב"ם; הר אפרים, על מכילתא יתרו, מסכתא דוישמע פרשה ב, ד"ה שהברית; ר"ב רבינוביץ' תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין

אומרים שמלך שאינו מולך על כל ישראל, כחשמונאים בבית שני שמלכו רק על יהודה ובנימין, אינו בכלל האיסור.[29] ויש אומרים שיסוד ההיתר למלכות החשמונאים היא שלא מלכו על כל הארץ, ומי שאינו מולך על כל הארץ אינו מלך לכל דיניו, ומותר למנותו גם שלא מבית דוד ולא על פי נביא, ואין לכנותו בתואר 'מלך'.[30]

ויש אומרים שכאשר ההמלכה נעשית עקב נסיבות של מלחמות שניהל והצליח בהן, מוכח שהסכימו עליו מן השמים,[31] או שהוא זכאי למלוך מכוח קניין כיבוש מלחמה.[32] בשל כך, מוקנית לו סמכות מלך מבחינת המעמד הציבורי, אך לא

ובדין המלכות', התורה והמדינה, ד (תשי"ב), עמ' סו הערה 30, ע"פ הוריות יג ע"א, שכשמלך ישראל מת, כל ישראל ראויים למלכות; 'מלכות בית החשמונאים לאור ההלכה', תורת המועדים (גורן), עמ' 177, בדעת המאירי שם, הסביר בזה את מלכות החשמונאים (אבל עי' שם עמ' 465, בדעת המאירי); מועדים וזמנים, ז, סי' רמג עמ' קצא, וכתב שמותר אף להעמידו בירושלים (ראה להלן פ"א ה"י, ושם אות ב1), וזו מלכות החשמונאים, שראו צורך להדגיש את החירות הגמורה על ידי העמדת מלך, ובנוסף לכך, מלך הוא אמצעי לחיזוק התורה; תורת המלך (אריאלי), כאן, עמ' לא, בדעת הרמב"ם כאן: המלכות נשללה משאר ישראל בגלל הפגיעה במלכות בית דוד, ולא נשללה כאשר מלכי בית דוד בלא הכי אינם מולכים.

29. ברכת כהן (דויטש), ויחי, אות ג, ע"פ הרמב"ם בספר המצוות, לאווין שסב: "יקבץ כל אומתנו", שעיקר המלכות היא כשיש קיבוץ כל ישראל. כן גם ע"פ המיוחס לר"ן סנהדרין כ ע"ב, שאחר שנקרעה הממלכה, העמדת מלך שאינו מבית דוד אינה מרידה במלכות בית דוד. בית שני אינו נחשב "כל ישראל", למרות המלוכה על כל הנמצאים בארץ, כשם שכל הנמצאים בארץ לא נחשבו "כל ישראל" לגבי שנת היובל (ראה רמב"ם, הל' שמיטה ויובל, פ"י ה"ח). וראה מלכות בית דוד, להלן הערה 36.

30. שו"ת תשובות והנהגות, ג, סי' רכב: מצות העמדת מלך היא רק אחרי כיבוש כל ארץ ישראל (אבל זוכים בירושת המלוכה, גם כשהיורשים אינם שולטים על כל הארץ, כצאצאי שלמה). ואינו מלך בכל פרטי דיניו, אלא כמושל, ואין מלכותו שלמה, שאינו מוריש את המלוכה לבניו, ועיי"ש לגבי מלחמותיו. וראה לעיל פ"א ה"א אות ד1, והשווה עם דבריו במועדים וזמנים, לעיל הערה 28.

31. 'על חוקיות מלכות החשמונאים', ענבי פתחיה, עמ' 295 אות ב, וראה שם אות ג, ומתקיים בזה "אשר יבחר ה'" האמור במלך (דברים יז, טו). ועי' תורת המועדים המובא להלן הערה 32.

32. תורת המועדים (גורן), עמ' 176.

מבחינת המעמד האישי, ולכן 'מצוות המלכות' שמחמת המעמד האישי אינן נוהגות בו.[33]

4. קיום מצוות מינוי מלך במלך משאר השבטים

יש אומרים כי גם אחרי שנבחר דוד, מקיימים מצוות מינוי מלך במלך משאר שבטי ישראל.[34] ויש אומרים שאין מקיימים מצות מינוי מלך במינוי מלכי ישראל,[35] ויש מי שאומר כי הטעם לכך הוא שאינם מולכים על כל ישראל.[36]

ב. העמדת מלך כהן

בירושלמי נאמר שאין מושחין כהנים מלכים.[37] לדעת ר' יודה, הדבר נובע מדין

33. ענבי פתחיה, שם: מעמדם זהה למעמד מלכי ישראל לדעת הרמב"ן, שהיו כשופטים ושוטרים (להלן אות ד הערה 66, וראה הסברו שם); וראה ר"י גרשוני, 'כבוד מלך וכבוד חכם', אפיקי יהודה סי' ח אות ג.

34. חדושי רבי אריה לייב, ב, סי' נח אות ב, ד"ה והנראה בזה ואילך; עי' רצי"ה קוק, בספר אורח משפט, עמ' רסז אות ב, ומשמע שדבריו רק כאשר אין כלל מלך מבית דוד; תורת המלך (אריאלי), כאן, עמ' כח, ושכן דעת ספר החינוך מצווה תצז (אך עי' להלן הערה 35).

35. משפט ירושת משרה, עמ' כא; מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' ו; באר מרים, כאן, בסוף ההלכה, בדעת הרמב"ם כאן, כיוון שלדבריו אין מלכי ישראל אלא ממלאי מקום זמניים של מלכי בית דוד.

עי' ספר החינוך, מצווה תצז ד"ה ואל: אחר בחירת בית דוד, המצווה אינה מתקיימת במלך שאינו מזרעו, וכ"כ בדעתו בהלכות מדינה, א, ש"ג פ"ב אות ג.

36. מלכות בית דוד, שם, שהרי אינם מולכים על כל ישראל, ואף אסורים למלוך בירושלים (רמב"ם להלן פ"א ה"י), על פי רמב"ם בספר המצוות הנ"ל, הערה 29, שמצוות מינוי מלך היא במי שמקבץ את כל האומה. לדבריו, אחר שהתפלגה המלוכה, גם במלכי בית דוד לא התקיימה מצוות מינוי מלך (ראה לעיל פ"א ה"א אות א3). וראה מעין זה בברכת כהן, לעיל הערה 29.

37. ירושלמי, שקלים פ"ו ה"א, סוטה פ"ח ה"ג והוריות פ"ג ה"ב. עי' משך חכמה, דברים יח, א: הטעם לכך שמלכות מותנית בכך שיכול לקבל חלק ונחלה, הוא שמלך צריך להיות ראוי ליטול חלק בביזה (עי' להלן פ"ד ה"ט). לא כן מלך כהן, שאינו ראוי למלוכה כיון שאינו נוטל בביזה.

לטעמים נוספים לכך שכהן אינו מתמנה, ראה חידושי חתם סופר, כתובות יג ע"ב ד"ה מכשיר בבתה; דברי שאול, בראשית מט, י עמ' תקלז; שואל ומשיב, תנינא, ב, סי' עג ד"ה לבאר (מהד' חכמת שלמה, ד"ה ואז); תורת המלך (אריאלי), להלן הערה 41.

"לא יסור שבט מיהודה".[38] לדידו, הגבלה זו אינה נוגעת דווקא לכהנים, אלא לכל ישראל.[39] לדעת רב חייא, הגבלה זו נוגעת דווקא לכהנים. לדידו, הדבר נובע מסמיכות הפסוקים שעוסקים בדיני מלך, לפסוקים שעוסקים בדיני החלק והנחלה האמורים בשבט לוי, אשר פותחים במילים: "לא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי חלק ונחלה",[40] וכשם ששבט לוי אינו מקבל חלק ונחלה, כך אינו נמשח למלוכה. הדעות חלוקות בביאור הירושלמי ובגרסתו, ותורף הנדון הוא בשאלה, האם לבד מהדין הכללי של "לא יסור שבט מיהודה", ישנו דין פרטני על מינוי כהן למלך.

להלכה, יש אומרים שאין למנות כהן למלך.[41] ויש אומרים שאין זה אלא רק

38. בראשית מט, י.

39. על דין לא יסור שבט מיהודה - אם ישנו, ובאלו אופנים, ראה לעיל אות א2.

40. דברים יז, יד-כ; יח, א-ה. על כך שבני לוי אינם נוטלים חלק בביזה ובנחלת הארץ, ראה רמב"ם, הל' שמיטה ויובל פי"ג ה"י-הי"ג.

41. כן כתבו בדעת רב חייא בירושלמי שם: רמב"ן, בראשית מט, י, והוסיף שהטעם שאין למנותו הוא משום שמצווה לשמור את כהונתו (ראה במדבר יח, ז), ואם יהיה מלך לא יוכל לקיים זאת; קרבן העדה, סוטה שם ד"ה מה, ושקלים שם ד"ה וכתיב; מלאכת הקדש, בראשית מט, י עמ' תקכו ד"ה ודברי, ועמ' תקכח ד"ה ואי; עי' פני זקן, על ירושלמי שקלים שם ד"ה כהנים וד"ה לא, שמחלוקת ר' יודה ורב חייא אינה אלא אם ניתן להעמיד כהן למלך לפני בחירת דוד.

כן פסקו: רמב"ן, שם; מאירי, שקלים פ"ו ה"א ד"ה וכל; רבנו בחיי, בראשית שם, ע"פ הרמב"ן; אבודרהם, סדר תפילות חנוכה ד"ה על; עי' פני משה ומראה הפנים, סוטה והוריות שם, שמשמע שאף לדעת ר' יודה, לא ניתן להעמיד כהנים, ולדידו, מחלוקת ר' יודה ורב חייא אינה אלא אם ניתן להעמיד מלך משאר שבטים; מלאכת הקדש, שם; שליחות אליהו, בראשית ד ע"ב: משה לא היה אלא מלך בלבד (על היותו מלך, ראה לעיל פ"א ה"ג סוף הערה 5), שכן אם היה כהן, לא ניתן היה למנותו גם למלך; אמרות ה', ב, שופטים ד"ה למען, וד"ה ועפ"ז, ואמרות ה' השלם, שמות ג, ד וכח, א, ויקרא ט, א עמ' עא ד"ה ויהי; מרחשת, א, סי' כב אות ה; תורת המלך (אריאלי), פ"א ה"ה עמ' טז ד"ה ועתה וד"ה ומה, ופ"ד ה"י עמ' קלג ד"ה והנה: הרמב"ם לא ציין בפירוש שאין למנות כהן, אך זה כלול במה שכתב, הל' שמיטה ויובל פי"ג הי"ב, שבני לוי אינם עורכים מלחמה, שכן עניין המלוכה הוא עשיית מלחמות (רמב"ם להלן פ"ד ה"י, וראה להלן אות ג). לדידו, הטעם לכך שהירושלמי לא נימק כך את הסיבה שאין ממנים כהן, הוא משום שבירושלמי מדובר בירושה, ובירושה אין צורך שיהיה ראוי למלחמה. עם זאת, ראה פ"ד שם עמ' קלה ד"ה והנה.

ראה הר אפרים, על ר"ש סיריליאו שקלים

לכתחילה, אך בדיעבד הרי הוא מלך.[42]
ויש אומרים שמינוי כהן למלך, זהה למינוי מלך משאר שבטי ישראל. לדידם, מלך משאר שבטי ישראל אינו נמשח, מפני שמלכותו זמנית ואינה קבועה.[43] כך כהן, שהגבלת המלוכה בו אינה איסור על עצם מלכותו, אלא איסור על משיחתו בשמן המשחה, מפני שעניין המשיחה הוא מלכות קבועה, שאינה נוהגת בכהן. לא כן מלכות זמנית - הנעשית ללא שמן המשחה - שניתן למנותו.[44] לדידם, כך מונו מלכי בית חשמונאי, שהיו משבט הכהונה.[45]
ויש אומרים שאין כל הגבלה על מינוי כהן למלך.[46]

שם סוד"ה אין: לטעמו של הרמב"ן, שאין למנות כהן משום שמצווה לשמור את כהונתו, אינו מלך אף בדיעבד, וראה להלן הערה 42.

42. זית רענן, על ילקוט שמעוני, ויקרא, רמז תסט, ד, כו ד"ה וכפר: דברי הילקוט שמעוני שם שכהן מקריב קרבן חטאת בעצמו ולא על ידי אחרים, מוסבים על מלך כהן שמונה בדיעבד, ובא ללמד שמקריב בעצמו קרבן נשיא; ברכת הנצי"ב, על תורת כהנים (נדפס בסוף ביאורו על המכילתא), שם ד"ה שיהא, בתירוצו הראשון. אמנם ראה התורה והמצוה, תורת כהנים פרשה ז דבורא דחובא, פרק ט ד"ה וכפר, וברכת הנצי"ב, שם, בתירוצו השני, והר אפרים, הוריות סי' יא ד"ה עפ"ז, שמדבריהם עולה שאין הכרח שהילקוט שמעוני סובר שנחשב למלך בדיעבד. האדר"ת הסתפק אם בדיעבד נחשב למלך, ראה בספריו: זכר למקדש, אות זכרון ד"ה ועי'; תשובה מיראה, הל' עדות פט"ז ה"ה ד"ה ודברי; חשבונות של מצוה, מצווה תצז ד"ה ומספק"ל.

43. על זמניות מלוכתו של מלך משאר שבטי ישראל, ראה להלן פ"א ה"ט אות ב.

44. כן כתבו בדעת ר' חייא: יפה מראה, ירושלמי שקלים שם אות ה ד"ה ולי; יקרא דשכבי, דרוש סא, קל ע"א תחילת אות ה, וימי דוד, סוף דרוש א לחנוכה; שפת אמת (כהן), דרוש עט לפרשת קרח ד"ה ברם, ע"פ היפה מראה שם: משה היה מלך, הגם שהיה לוי (ראה להלן הערה 47), משום שמלכותו זמנית; חקרי לב, או"ח, סוף סי' קכ: לדידו, הרמב"ם לא הזכיר ששבט לוי אינו ראוי למלכות, מכיוון שניתן להעמיד כהן בתנאי שאינו נמשח; חמדת ישראל (פלאצקי), נר מצוה, מצווה שסב אות פט עמ' 156 ד"ה עוד כתב. יש שכתבו כן בדעת ר' יודה, ראה רמב"ן, שם; קרבן העדה, סוטה שם ד"ה אין ושקלים שם ד"ה אין.

45. יפה מראה שם; חקרי לב שם. עוד על מינוי החשמונאים, הגם שהיו כהנים, ראה חידושי חתם סופר כתובות יג ע"ב ד"ה מכשיר בבתה; 'מלכות בית החשמונאים לאור ההלכה', תורת המועדים (גורן), עמ' 163-171; 'על חוקיות מלכות החשמונאים', ענבי פתחיה, אות ד ואות ו.

46. עיין רבינו משולם, על הירושלמי שקלים שם, שגרס בירושלמי: "אין מושחין מלך בן מלך... על שם לא יסור שבט".

יש אומרים כי לסוברים שאין למנות כהן למלך, למִצער למלכות קבועה, לא רק כהן אלא אף לוי אין למנות למלך;[47] ויש אומרים שניתן למנות לוי למלך.[48] יש אומרים שגם מינוי לנשיאות סנהדרין בכלל זה, ולכן אין למנות כהן לנשיא הסנהדרין.[49]

יש מי שאומר שבאותם מקומות שבהם יש לכהנים נחלה,[50] יכול כהן להתמנות למלך.[51]

לדידו, הירושלמי אינו עוסק בכהנים אלא במלך בן מלך שאינו נמשח (ראה להלן פ"א הי"ב); עיין תלמיד ר' שמואל בן ר' שניאור, על הירושלמי שקלים שם, שגרס: "ואין מושחים מלכים", בלי המילה "כהנים". לדידו, פירוש הירושלמי הוא כעין "אמר מר", שהירושלמי מבאר מדוע אין מושחים מלך בן מלך; עיין ר"ש סיריליאו, שקלים שם, שגרס כעין גרסת רבינו משולם; תחוקה לישראל על פי התורה, א, עמ' 7-8: הרמב"ם לא ציין שאין ממנים כהנים, ומשמע שאינו סובר כך (וראה שם, עמ' 105, על עלי הכהן שהיה שופט); הר אפרים, על ר"ש סיריליאו, שקלים שם: הרמב"ם לא ציין הלכה זו, משום שגרס בירושלמי כשיטה זו. על השאלה אם הרמב"ם קיבל הלכה זו, ראה זכר למקדש, אות זכרון ד"ה ועי'; תורת המועדים, שם.

ייתכן שאף דעת ר' יודה בירושלמי שם היא שמינוי כהן אינו אסור אלא מדין "לא יסור שבט מיהודה", ככל שאר השבטים. אגדת ירושלמי, שקלים שם; מלכי בקדש, ד, חליפת מכתבים, כב, תשובת ר"ח הירשנזון אות ח: אין דין מיוחד בכהנים, ואף רב חייא אינו אוסר מינוי כהנים אלא מפני שאינם מבית דוד.

47. עיין שם דוד, שופטים עמ' תנה ד"ה ואם כן וד"ה והכי; יקהל שלמה, קרח נב ע"א ד"ה באופן וד"ה והנה; קרבן העדה, סוטה שם ד"ה מה; פרדס דוד, ד, קרח טו ע"ב ד"ה והשתא; מלאכת הקדש, בראשית עמ' תקכח ד"ה ולכאורה; שפת אמת, שם ד"ה ובזה וד"ה ברם; חקרי לב, או"ח, סי' קכ ד"ה ואיך בתירוץ הראשון, שכך משמע ברמב"ן שם; דרבוני זהב, על הירושלמי שקלים שם, לב ע"א; דברי שאול, בראשית עמ' תקלז ד"ה לא (הראשון); בן יאיר, שופטים אות יד ד"ה ונלע"ד; שם משמואל, מקץ תר"פ ד"ה ונראה; ענבי פתחיה, עמ' 297 ד"ה ואפשר.

48. חקרי לב שם בתירוץ השני; רצ"ה הורביץ בהגהתו על הספר מטעמי יצחק (הורביץ), א, שופטים ד"ה ויש.

49. מלאכת הקדש, בראשית עמ' תקכח ד"ה ואי; עי' צמח צדקה, עמ' נז ד"ה והנה ועמ' קמט ד"ה שוב, שהעמדת רבי אלעזר בן עזריה לנשיא, אינה אלא לסוברים שניתן להעמיד כהנים למלוכה.

50. ראה רמב"ם וראב"ד, הל' שמיטה ויובל פי"ג הי"א, שבני לוי נוטלים נחלה בארצות שכבש המלך ואינם מהארץ המובטחת.

51. עיין שואל ומשיב, תנינא, ב, סי' עג, ד"ה לבאר (מהד' חכמת שלמה, ד"ה והנה).

יש מי שאומר שכהן אינו מתמנה למלך רק כאשר ישראל יושבים בשלום. כאשר יש צרות לישראל מהאומות, רשאי כהן להתמנות, וכך התמנו החשמונאים למלכים.[52]

ג. חובת המלך להילחם

הרמב"ם כתב על מלך שאינו מבית דוד, שצריך שיהיה "נלחם מלחמות ה'". דבר זה אינו מפורש בדברי אחיה לירבעם, שאותם מביא הרמב"ם. הפוסקים דנו אפוא בשאלת מקומה של המלחמה במסגרת המלוכה.

יש אומרים שנחלקו בדבר ראשונים: דעת הרמב"ם "שאין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמה",[53] לכן מלך שאינו נלחם - כאשר הדבר נצרך - מסלק עצמו בזה מהמלוכה, ומלכותו פוקעת מאליה.[54] ויש חולקים וסוברים שאין המלחמה בכלל מצוות המלך הבסיסיות.[55]

ד. תוקף מלכותו של מלך שאינו מבית דוד

דעת הרמב"ם היא שמלך שאינו מבית דוד, שעמד על פי נביא, "הרי זה מלך, וכל מצוות המלכות נוהגות בו".[56] בדברי חז"ל, ראשונים ואחרונים, מצאנו

52. מתא דירושלים, על הירושלמי שקלים שם, כעין דברי קרבן העדה, שם ד"ה מפני, לגבי משיחת בן מלך. עיין שמועות ראיה, וישב תרפ"ט, עמ' פ.

53. רמב"ם, להלן פ"ד ה"י.

54. רי"ד סולוביצ'יק (מפי השמועה), 'הערות על הרמב"ם ריש הלכות מלכים', מסורה, יא (תשנ"ה), עמ' י, והררי קדם (שורקין), א, סי' קפז אות ב, בדעת הרמב"ם כאן, וזהו שאמר שמואל לשאול, כאשר ציווהו להילחם בעמלק (שמ"א טו, א-ג): "אֹתי שלח ד' למשחך למלך על עמו על ישראל... עתה לך והכיתה את עמלק" - המינוי היה על מנת שתילחם, ואם אינך לוחם, בטל ממך שם מלך, לכן אין בהפסקת המלכות מבית שאול חזרה של הקב"ה מנבואה שנאמרה לטובה.

55. רי"ד סולובייצ'יק, שם, בדעת רש"י, סנהדרין כ ע"ב ד"ה עמי; וראה גם ר"ח, שם. על שאלת הצורך במלך לשם מלחמה, ראה עוד: לעיל ה"א אות א3, ולעיל ה"ב אות ב2 הערה 24.

56. עי' המיוחס לר"ן, סנהדרין כ ע"ב, על מלכי ישראל בבית ראשון: "דין מלך יש לו לכל דבר". ועי' שו"ת מחנה חיים, א, סוף סי' ט, בביאור הרמב"ם כאן, שדוחק לפרש שרק מורא וכבוד נוהגים בו; וראה עמוד הימיני, סי' ז אות יא. וראה מה שהובא לעיל במקורות הרמב"ם כאן, בהערה 1. וראה להלן פ"א ה"ט אות ב, על ירושת

התייחסות להלכות שונות שנוהגות במלך שאינו מבית דוד:[57] רשאי להרוג את המורד במלכותו, וממון הרוגי המלכות למלך;[58] כבוד מלך;[59] קרבן נשיא;[60] קריאה בתורה במעמד הקהל;[61] שני ספרי תורה של המלך;[62] משפט המלוכה האמור בשמואל;[63] הוספה על ירושלים ועל העזרות;[64] הריגה לתיקון המדינה.[65]

המלוכה במלכי ישראל.

הבדלים נוספים בין מלכי בית דוד למלכי ישראל, מלבד המבואר ברמב"ם בהלכות הבאות כאן: מלכי בית דוד יושבים בעזרה, בעוד שלמלכי ישראל הדבר אסור - רמב"ם להלן פ"ב ה"ד; מלכי בית דוד דנים ודנים אותם, בעוד שמלכי ישראל לא דנים ולא דנים אותם - רמב"ם להלן פ"ג ה"ז. וראה לעיל פ"א ה"ז אות לא.

57. במלכים שאליהם מתייחסים הדברים, כלולים גם מלכי ישראל בבית ראשון וגם מלכי החשמונאים, ואף הורדוס והמלכים שאחריו. המשותף לכולם הוא שאינם מבית דוד.

58. סנהדרין מח ע"ב, ורש"י שם. וראה עמוד הימיני, סי' ז תחילת אות יא. על מורד במלכות, ראה רמב"ם להלן פ"ג ה"ח; על ממונם של הרוגי מלכות, ראה רמב"ם להלן פ"ד ה"ט.

59. עי' זבחים קב ע"א: אליהו הנביא חלק כבוד לאחאב. ועי' כתובות יז ע"א וסוטה מא ע"ב: חובת כבוד לאגריפס (וראה בראשונים, סנהדרין יט ע"א, על עמידת ינאי המלך בדין). על כבוד המלך, ראה רמב"ם להלן פ"ב ה"א ואילך. וראה שם ה"א, על כבוד מלך רשע, ומלך שעמד שלא כדין.

60. עי' בבלי הוריות יא ע"ב, וירושלמי שם פ"ג ה"ב: מלך ישראל מביא על חטאתו קרבן נשיא, כמלך מבית דוד, וכן נפסק ברמב"ם הל' שגגות פט"ו ה"ו. וראה שו"ת מחנה חיים, א, סוף סי' ט.

61. על אגריפס, ראה משנה, סוטה פ"ז מ"ח; על ירבעם, ראה ירושלמי, ע"ז פ"א ה"א, ועיי"ש כאשר יש שני מלכים. וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך הקהל אות א, עמ' תמג-תמד, על חובת המלך לקרוא בהקהל.

62. כן משמע מדיון הראשונים על דין המשנה, סנהדרין פ"א מ"ד, שהמלך יושב בדין וספר התורה עמו (ראה להלן פ"ג ה"ז, על ישיבתו של מלך בדין). ראה פירושי רש"י, ריב"ן, רבינו יונה, מאירי, המיוחס לר"ן וערוך לנר, כולם על סנהדרין כא ע"ב; תוס' יו"ט, סנהדרין פ"ב מ"ד; ישבב סופר, סנהדרין שם ד"ה בתשובת; תורת המלך (אריאלי), כאן, עמ' עה. כן משמע במלבי"ם, מלכים א' כ, ו. על ספר התורה השני של המלך, ראה רמב"ם להלן פ"ג ה"א.

63. תוס', סנהדרין כ ע"ב, בתירוצים הראשונים; רבינו יונה, שם; סמ"ג, עשין קיד ד"ה כל המורד; הגהות מיימוניות, להלן פ"ד ה"ו אות ב, בתירוציו הראשונים; המיוחס לר"ן, שם (וראה להלן העי' 66). על משפט המלוכה האמור בשמואל, ראה רמב"ם, להלן פ"ד.

64. כך עולה מהריטב"א, שבועות טז ע"א

יש מהראשונים שסובר כי מלך משאר השבטים שהועמד בשל צורך השעה, אינו נמשח בשמן המשחה, כדי שלא יהיה עליו הוד מלכות, ואינו אלא כשופט ושוטר.[66]

ד"ה ואע"ג, בנוגע למלכי בית חשמונאי (ראה להלן פ"א ה"י אות ב הערה 13). על הוספה על העיר ועל העזרות, ראה רמב"ם, הל' בית הבחירה פ"ו הי"א והי"ד.

65. אורים ותומים, ז, א, בנוגע למלכי בית חשמונאי הכשרים; ומשמע מדבריו שלבית הורדוס לא הייתה רשות זו. על כוח המלך להרוג לתיקון המדינה, ראה רמב"ם להלן פ"ג ה"י, פ"ד ה"י, והל' רוצח פ"ב ה"ד.

66. רמב"ן, בראשית מט, ו סוף ד"ה לא יסור, ע"פ הדעה בירושלמי שהובאה לעיל אות א הע' 17; עי' אברבנאל, הקדמה לספר שופטים, על השווה והשונה בין השופטים ובין המלכים. ועי' הר אפרים, הוריות, סי' טז עמ' מב, שאין עליהם תורת מלכות אלא תורת נשיא ושופט: זהו הסבר המכילתא לעיל הערה 7, שלאחר שנבחר דוד שאר ישראל אינם כשרים למלכות. עי' ענבי פתחיה, עמ' 295 אות א ד"ה ונראה, ואות ב ד"ה ומה: דווקא למלך שנמשח, יש תורת מלכות אישית, ונוהגות בו כל מצוות המלכות - הן מצוות אישיות ככתיבת ס"ת ואיסור ריבוי נשים וסוסים, הן שאר דיני מלך. לא כן מלך שלא נמשח, למרות שהועמד ע"פ הסכמת העם, שדין 'מלך' עליו מבחינת מעמדו הציבורי, אבל תורת מלכות אישית אין עליו, וממילא אין כל מצוות המלכות נוהגות בו. עי' תורת המלך (אריאלי), עמ' עה ד"ה ובזה נ"ל, שהסתפק בשאלה האם מלכי ישראל היו חייבים לשיטה זו בכתיבת ס"ת של המלך. תוס', סנהדרין כ ע"ב, בתירוץ האחרון, ופסקי תוס', שם פ"ב אות מה; ור"ש מאנבי"ל, בהגהות מיימוניות, להלן פ"ד ה"ו אות ב: משפט המלוכה האמור בשמואל אינו נוהג במלך שאינו על כל ישראל (נראה שלדבריהם, גם במלכי יהודה לא נהג משפט המלוכה, לאחר פילוג הממלכה). אמנם ראה ערוך לנר, על תוס' שם, שהדברים אמורים רק על משפט המלוכה של שמואל, ולא על הגדרתו כמלך ודיניו הנוספים; על העברת השררה בירושה, ראה אברבנאל, שם, ההבדל החמישי; ספורנו, דברים יז, יד. וראה להלן פ"א ה"ט אות א, על ירושת המלוכה במלכי ישראל. ועי' חמדה יקרה, בראשית סי' סז, שלדעת הרמב"ן אין איסור להביט במלכי ישראל, שלא מתקיים בהם "ונתתה מהודך עליו" (במדבר כז, כ); ראה חגיגה טז ע"א, וראה להלן פ"ב ה"ה. ועי' ר"י גרשוני, אפיקי יהודה סי' ח אות ג, שעולה מדבריו כי לדעת הרמב"ן כבוד חכם קודם לכבודם, וראה להלן, שם.

פרק א הלכה ט

א. ירושת מלוכה שאינה מבית דוד
ב. זמניות מלוכה שאינה מבית דוד

מלכי בית דוד הם העומדים לעולם, שנאמר כסאך יהיה נכון עד עולם,[1] אבל אם יעמוד מלך משאר ישראל, תפסוק המלכות[2] מביתו, שהרי נאמר לירבעם אך לא כל הימים.[3]

השגת הראב"ד: אבל אם יעמוד מלך משאר ישראל תפסק המלכות וכו' - אמר אברהם, זה סותר מה שאמר למעלה[4] "ולא המלכות בלבד" וכו'. אלא ודאי כן הוא, אילו היה ירבעם מלך כשר ובניו כשרים, לא היתה מלכות פוסקת מזרעו, אבל היתה שניה למלכות בית דוד, כגון קיסר ופלגי קיסר.[5]

1. שמואל ב' ז, טז. ראה מקורות לעיל פ"א ה"ז הערות 17-20, 441.
2. ברמב"ם מהד' שילת, ע"פ כת"י אחדים: "המלוכה".
3. מלכים א' יא, לט.
4. טענת הראב"ד היא לסתירה בדברי הרמב"ם: בעוד שכאן מבואר ששררת מלכות שאינה מבית דוד נפסקת (גם אם לא מיידית), הרי שבהלכה ז לעיל קבע הרמב"ם עיקרון ירושת שררה כללי: "ולא המלכות בלבד, אלא כל השררות וכל המנויין שבישראל, ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם".
גרסת הרדב"ז והמגדל עוז בראב"ד היא, שההשגה מסתיימת במילים "זה סותר מה שאמר למעלה". לכן פירש הרדב"ז, שכוונת הראב"ד היא לדברי הרמב"ם דלעיל פ"א ה"ח: "שהרי אחיה השילוני העמיד ירבעם, ואמר לו: 'והיה אם תשמע את כל אשר אצוך וכו' ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד'". הראב"ד פירש את הדברים, שאם יישמע ירבעם לתורה, אזי יבנה לו ה' בית נאמן כמו לדוד, בית שלא ייפסק. ומה שאמר אחיה לירבעם "אך לא כל הימים", הכוונה היא כאשר לא ילכו בתורתו, תיפסק מלכותו. בזה אכן אינם כדוד, שכן מבואר ברמב"ם לעיל סוף ה"ז, שבזרע דוד, אף אם לא יהיו כשרים, לא תכרת המלוכה מזרעו; וראה מגדל עוז.
5. מקור הביטוי: סנהדרין צח ע"ב, בנוגע

לעיל (פ"א ה"ז אות ה) נידונה הלכת ירושת מלוכה במלך שלא נמשח בשמן המשחה. לסוברים שהיעדר משיחה מעכב מירושה, ברי שמלך שאינו מבית דוד - שבשל כך אינו נמשח בשמן המשחה[6] - אינו מוריש מלוכה לצאצאיו אחריו. להלן תידון השאלה האם בחירת בית דוד למלוכה, כשלעצמה, משפיעה על הורשת מלוכה שאינה מבית דוד.

הרמב"ם כתב כי מלך שאינו מבית דוד, "תפסוק המלכות מביתו". נחלקו הדעות בשאלה האם במלך שאינו מבית דוד כלל אינה קיימת ירושת מלוכה, או שירושה אומנם קיימת, ואולם עתידה מלכות זו להיפסק.

א. ירושת מלוכה שאינה מבית דוד

יש אומרים שמלך שאינו מבית דוד מוריש מלוכה לצאצאיו, שכן מלכות זו אינה גרועה משאר שררות שבישראל, שנוהגת בהם ירושה (כמבואר לעיל פ"א ה"ז).[7] ויש אומרים שמלוכה שאינה מבית דוד כלל אינה עוברת בירושה, למיצער אחר שנבחר דוד וזכה בכתר המלוכה.[8]

ליחס שבין דוד המלך, אחר שיקום לתחייה, ובין מלך המשיח שיהיה מצאצאיו. וראה ביאור שיטתו, להלן הערה 17 ואילך.

6. רמב"ם, להלן פ"א ה"י.

7. ראב"ד, כאן; עיין רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"ד ה"כ, שבכלל, קיימת ירושה במלכות ובשררה, ולא ייחד דבריו למלכי בית דוד: ספר נר למשיחי חנו כ"ה (גרינברג), פ"ו אות מו, עמ' קעז; וראה תורת המלך (צדוק), סי' ב הערה לו עמ' קכז; עי' מיוחס לר"ן, סנהדרין כ ע"ב, על אחאב: אחר שנקרעה הממלכה מבית דוד, לכל מלך שהעמידוהו עשרת השבטים יש דין מלך, וראה עלי תמר, הוריות פ"ג תחילת ה"ב, שאחאב היה יורש בית עמרי אביו. וראה מגדל עוז כאן, וכן הדעות המובאות להלן אות ב.

8. קרבן ראשית (מרגליות), ראש השנה ב ע"ב רש"י ד"ה ומלך; חקרי לב, או"ח ב, סי' קכ דף רמח ע"א, בדעת הרמב"ם, שהסביר בדרך זו את השמטת איסור מינוי כהנים למלוכה (ראה לעיל פ"א ה"ח אות ב); עי' תבואת יקב, כאן; שו"ת אבני צדק (טייטלבוים), יו"ד סי' ק דף פה ע"ב (מהד' תש"פ, עמ' שצא ד"ה ואתפלא), בדעת רש"י, יומא עב ע"א ד"ה הכי, שדווקא דוד זכה במלוכה לו ולזרעו (אבל ראה רש"י שבעין יעקב, שם, שגורס: "לדוד ולזרעו עד עולם"), ובשיטת הראב"ד בדעת הרמב"ם כאן; חמדת ישראל (פלאצקי), נר מצוה, מצווה שסב אות פט עמ' 156 ד"ה עוד; רי"א הרצוג, הובא בתורת המלך (אריאלי), ה"ח עמ' כז ד"ה ומרן הגאון; ור"ב רבינוביץ' תאומים, 'משפטי נפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות', התורה והמדינה, ד, עמ' סז: כיוון שמדובר היה בהוראת שעה של

ב. זמניות מלוכה שאינה מבית דוד

יש אומרים שגם אם מלך משאר שבטים מוריש מלוכה לזרעו (לעיל, א), מלוכה זו עתידה להיפסק.[9]

יש המבארים זאת בכך שלמלך שאינו מבית דוד, לא ניתנה הבטחה שלא תסור ממנו המלוכה לעולם, ולפיכך ודאי שבעתיד היא תסור מזרעו,[10] גם אם לא בית

הנביא, ועתה שוב אין צורך שעה בירושתו; מרגליות הים, סנהדרין כ ע"ב אות י, בדעת הרמב"ם כאן, ובדעת תוס' שם ד"ה מלך, משום שמלכתחילה היה מדובר במינוי זמני ולא לדורות.

עי' ר"ב רבינוביץ' תאומים, שם הערה 34, ומרגליות הים, שם: מה שנאמר לירבעם "ובניתי לך בית נאמן" (מלכים א' יא, לח, כמובא ברמב"ם, פ"א ה"ח), זו הוראת שעה חריגה, שיהיה המשך למלכותו. כך נאמר גם ליהוא באופן חריג, שבני רבעים ישבו על כסאו (מלכים ב' י, ל), ולולא כן, אין ירושה במלכות ישראל.

וראה עוד לעיל פ"א ה"ז אות ה, דעת הסוברים שירושת מלכות, ואף כשררה בלבד, תלויה במשיחה בשמן המשחה (שלאחר בחירת דוד מותרת רק לבית דוד, כדלהלן פ"א ה"י), ולכן מלכות ישראל איננה ירושה.

9. ראה להלן, הסוברים כשיטה זו.

10. רלב"ג, מלכים א' יא, כח, ושם סוף פי"א תועלת מ, ובסוף שמואל ב' תועלת יב: לא תתקיים מלוכת הרשעים שבהם, וגם מלכות הטובים שבהם לא תימשך זמן ארוך, כמאמר ה' לירבעם, מלכים א' יא, לט, המובא ברמב"ם כאן: "אך לא כל הימים", ודימה אותם דוד בשמואל ב' כג, ד, לדשא, שצומח זמן לא ארוך, ולכן מלכות החשמונאים לא התקיימה; כסף משנה, כאן; עיין רדב"ז, כאן: גם אם זרעו יהיו צדיקים, המלוכה תיפסק מביתו ותחזור לבית דוד, שלו הובטחה המלוכה, וכך יש לפרש גם את דברי הרדב"ז שבסוף הלכות מלכים (שם, מיד בסיום פי"ב), שנקט כלשונו כאן: "המלכות ירושה לבית דוד" (אמרות מלך, כאן, ביאורים אות נא, פירש את הרדב"ז כאן כשיטה המובאת להלן, שאין כל ירושה במלכי ישראל, וצ"ע); עי' הגהות יעבץ, סנהדרין קב ע"א ד"ה אמר ר"ח: אף אם המלך כשר ההבטחה אינה לכל הימים; חסדי דוד, על תוספתא סנהדרין פ"ד ה"ו ד"ה והא: ייתכן שהמלוכה תיפסק, כי לא נכרתה ברית שלעולם יהיו צאצאים כשרים שראויים למלכות, זאת בניגוד לבית דוד, שעמו נכרתה ברית; ערוך השולחן העתיד, הל' מלכים עא, טו: אם יחטאו תיפסק מהם המלוכה מיד, ואם לאו, יזכו במלוכה לדורות רבים, אבל לא לעולם; גנזי ראיה, שבשלהי ספרנו, להלכת הרמב"ם כאן, וכן בפ"א הי"א: ודאי הקב"ה יגלגל שתיפסק המלכות, ולפיכך אינם נמשחים על המעיין (מעשה שמבטא את המשכיות המלוכה, ראה להלן פ"א הי"א אות ג), שכן זה כתפילת שווא.

ראה תוספתא, סוטה פי"ב ה"א, וסדר עולם רבה, סוף פט"ו ופט"ז, (הובא ברש"י,

דין הוא שיפסיק אותה.[11]

יש מבארים שעיקרה של הלכה זו הוא שאם פסקה ירושה ממלכות שאינה מבית דוד, גם אם ברבות השנים יהיה יורש ראוי, המלוכה לא תחזור אליו, וזאת בשונה ממלכות בית דוד.[12]

יש אומרים שמינוי בית מלוכה משאר שבטים מוגדר מלכתחילה כמינוי זמני.[13]

מהר"י קרא ורד"ק, מלכים א' יא, לח-לט, ובמיוחס לרש"י, דברי הימים ב' טו, יט): אילו זכה ירבעם הייתה המלכות חוזרת לבית דוד לאחר שלושים ושש שנים, בימי בנו של ירבעם, וכיוון שלא זכה, התקצרה מלכות ביתו, ול"ו השנים של בית ירבעם תמו כבר בימי בעשא שהכרית את ביתו, ראה מלכים א' טו, כט. ועיין בראשונים הנ"ל, מלכים א' שם, פירוש נוסף, שמשמעו פרק זמן ארוך יותר (ומה שכתב מהר"י קרא שם "עד עולם", מבואר בהמשך דבריו שכוונתו עד ימות המשיח ולא עד בכלל). ועי' סדר עולם, שם, שכיוון שאסא קלקל, לכן התארך זמן פילוג המלוכה, ועל זה התנבא אחיה: "אך לא כל הימים", וראה בראשונים הנ"ל שם, שבימות המשיח יחזור בית דוד למלוך על כל ישראל.

עיין מרכבת המשנה (חעלמא), כאן: לדעת הרמב"ם, המלכות תיפסק כי יחטאו בעתיד, ומחלוקת הרמב"ם והראב"ד כאן כרוכה במחלוקתם בהל' תשובה, סוף פ"ו, על היחס שבין ידיעת השם שעתיד האדם לחטוא, ובין חופש הבחירה של האדם שלא לחטוא; וראה גנזי ראיה, שם. עם זאת, בסדר עולם רבה, סוף פט"ו מבואר, שגם אילו היה ירבעם מקיים את דברי הנביא, מלכים א' יא, לח: "והיה אם תשמע את כל אשר אצוך", הייתה המלכות מסתיימת בימי בנו.

11. ראה כסף משנה, כאן, שאסור לבית הדין להפסיקה.

12. שו"ת הרשב"א, ד, סי' קפז ד"ה אמרתי אמיתות, ותשובות חדשות מכת"י, סו"ס שסח; מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה זה שאמרנו; שו"ת משפטים ישרים, א, סי' קז; אבן האזל, כאן; אמת ליעקב (קמינצקי), נזיקין ב, "משיחת מלך", עמ' מח אות ד ד"ה והנראה. על חזרת המלוכה למלכות בית דוד לאחר שפסקה, ראה לעיל ה"ז אות לא1.

13. עי' אברבנאל, שמות ל, כב ומלכים א' א, העיקר הט', שהומלכו כדי לענוש את זרע דוד, אך לא לעולם; יפה מראה, על ירושלמי שקלים פ"ו אות ה: "לפי שעה"; פירוש הרד"ע, כאן פ"א ה"ח: "עד ענות את זרע דוד שישובו למוטב"; תולדות אדם, על ספרי שופטים פסקה קסב ד"ה ת"ל: "לשעה" (מדבריו שם משמע שאם בית המלוכה הוגדר מראש כזמני, אין עוברים על דיני הירושה בהפסקת המלכות מאחד היורשים, כשם שמותר להסיר משררתו אדם שהתמנה מראש לזמן קצוב, ראה לעיל ה"ז אות כב2); שו"ת טוב טעם ודעת, מהדו"ק, סי' רטז ד"ה והנה אח"כ, כדין שררה שנלקחה באונס מהמחזיק בה, שחוזרת ליורשיו, כך תחזור המלכות לבית

בהתאם, יש אומרים שכאשר בית דין קובע שתמה הסיבה שמחמתה נלקחה מלוכה מבית דוד ועברה לשאר שבטים, הוא יכול להפסיק את מלוכת המלך משאר השבטים, ולהשיב את המלוכה לבית דוד.[14] עם זאת, יש אומרים שהדברים אינם אמורים אלא רק כאשר אותה מלוכה עומדת לעבור ליורש הבא, אבל אין מסירים מלך ישראל במהלך כהונתו.[15]

יש אומרים שמכיוון שמלכות ישראל אינה שונה מכל שררה שעוברת בירושה לדורות (לעיל ה"ז), לכן תיתכן מלכות לדורות שאינה מזרע דוד,[16] אלא שהיא תהיה שנייה למלכות בית דוד, כגון: מלך ומשנה למלך.[17]

דוד (ראה לעיל ה"ז שם, הערה 346); רצי"ה קוק, הערות לשו"ת אורח משפט עמ' רסז אות ב; באר מרים, כאן, עמ' מד, ד"ה ומעתה נראה ואילך, בדעת הרמב"ם כאן: מלכי ישראל הם ממלאי מקום זמניים של מלכי בית דוד. וראה להלן הערה 14, ביחס לדעת רמב"ן בראשית מט, י.

14. שו"ת שופריה דיעקב, חו"מ סי' יט ד"ה ויוצא (מהד' חיפה ת"ש, עמ' קצא), בדעת הרמב"ם: מלכות שבט אחר היא "קנס" שהוטל על בית דוד. והוסיף שכן משמע מרמב"ן, שם: ישראל עצמם היו צריכים ליזום את ביטול מלכותם והשתעבדות לממלכת יהודה (צ"ב אם כוונת הרמב"ן גם להפסיק באמצעו בית מלוכה שעמד ע"פ נביא). כך עולה גם מנימוקים שהובאו לעיל, והתבססו על כך שמדובר במלכות זמנית.

15. עי' שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות צז: מאותו דור לא תיפסק המלכות; כך משמע משו"ת שם אריה, או"ח סו"ס ז, ט ע"א ד"ה אחר, שכאשר באים יורשי בית דוד ויורשי מלכי ישראל לרשת את המלוכה, יורשי בית דוד קודמים לשוב למלכותם, שקדמה למלכות ישראל. ועי' חסדי דוד, סנהדרין פ"ד ה"ו ד"ה והא, כלשון הרמב"ם: שתיפסק המלכות "מביתו", היינו יורשיו, אבל אין הפסקה למלכותו עצמה, כי מעלין בקודש ואין מורידין (וראה לעיל הערה 10: שיטת החסדי דוד עצמו).

16. עי' מגדל עוז, כאן. לפרשנות שונה לפסוק שהובא ברמב"ם כאן, מלכים א' יא, לט: "אך לא כל הימים", ראה מלבי"ם, שם; וראה מעשה נסים (הכהן), על הרמב"ם כאן.

17. עי' ראב"ד, כאן: "כגון קיסר ופלגי קיסר", וראה חסדי דוד, על תוספתא סנהדרין סוף פ"ד, בדעתו, ע"פ רש"י סנהדרין צח ע"ב, וערוך ערך קסר; וראה שמואל א' כג, יז: דוד ימלוך ויהונתן יהיה לו למשנה (ועי' חסדי דוד שם, וקרית מלך כאן). עי' שו"ת זכר יהוסף, או"ח א, סי' יח אות ב: מלכות ישראל כמלכות עצמאית היא מלכות לשעה על השבטים שבמלכות זו, ובעתיד תחזור המלוכה בכללה לבית דוד, אבל המינוי על כל

יש מסבירים כי לשיטה זו, אין מלך מבית דוד יכול להדיח מלכי ישראל משררתם.[18]

שבטי ישראל כמשנה למלך הוא מינוי לדורות. מעין זה כתב בשו"ת שם אריה, או"ח סי' ז ד"ה ודברי הראב"ד. וראה גנזי ראיה, שם, שההבטחה "אך לא כל הימים" מתייחסת לעינוי שמוזכר בפסוק לפני כן, ועינוי הוא רק במלכות עצמאית. לעומת זאת, כאשר יש תחת המלך "פלג קיסר", אזי אדרבה, זו גדולה למלך שיש תחתיו ממונים, והוא מלך מלכים, וזאת, ע"פ יומא סט ע"א: "כולה משום כבודו דכהן גדול", ורש"י שם, שכבודו של בעל שררה הוא שיש תחתיו שררות הרבה. לעומת זאת, עי' באר מרים כאן, עמ' מד ד"ה ומעתה ועמ' מה ד"ה ונמצא, שלדעת הראב"ד גם ירבעם הוא משנה למלך, שהוא השולט בפועל, אבל מעליו מלך מבית דוד, שעליו נאמר, תהלים פט, כח: "בכור אתנהו עליון למלכי ארץ". ראה חסדי דוד, סנהדרין סוף פ"ד, על פי דברי הרמ"ע מפאנו, עשרה מאמרות, מאמר חיקור הדין ח"ד פרקים טז-יז, וכן כתב ערוך השולחן העתיד, הל' מלכים עא, טו: "ואולי זהו המקובל אצלנו, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד... וברוך היודע נסתרות"; וראה גנזי ראיה, שם: לדעת הרמב"ם, י"ל כמובא במדרשים, שמשיח בן יוסף יהרג, ראה סוכה נב ע"א, וילקוט שמעוני, תהלים תרכא. לדעת הראב"ד, י"ל כחכמי הקבלה ויתכן שזכות תגרום שיחיה (ראה בן איש חי, שנה ראשונה, פרשת בשלח אות כ, בשם שער הכוונות), ויהיה "פלג קיסר" למשיח בן דוד. וראה ספר המפתח (פרנקל) כאן, הסברים נוספים לדברי הראב"ד. וראה רמב"ן, בראשית שם, שאלמלא היה שאול מוסר מהמלכות על ידי שמואל, יתכן שהיה מולך על צאצאי אמו, כי יהודה ואפרים כשני עממים נחשבים בישראל, או שהיה מלך תחת יד מלך יהודה. וראה גנזי ראיה, שם, שלדעת הרמב"ם גם שלטון של פלג קיסר הוא עינוי למלך, לפי שאומנם עכשיו הוא נכנע תחתיו, אך קיים חשש תמידי שבעתיד ימרוד.

18. מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' טו אותיות ב, ד: תפקיד המשנה למלך הוא לענייינים מעשיים של המלכות, כגון משפט ומלחמה, בעוד שמלכות בית דוד, "עצם מלכותם תכלית לעצמה". לכן, גם לעתיד לבוא, כאשר לא תהיה מלחמה ותחרות, עדיין תתקיים מלכות בית דוד, שכן רצה הקב"ה לחלוק מכבודו ליראיו. וראה נצח ישראל (מהר"ל), סוף פרק מ. וראה אבן האזל, כאן: גם לפי הראב"ד, מלך בית דוד יוכל להתנגד לשררת המשנה למלך, אם הדבר יגרום למחלוקת, וציין שלא הובנו לו דברי הראב"ד.

פרק א הלכה י

א. משיחת מלכי ישראל בשמן אפרסמון
ב. מינוי בירושלים של מלך שאינו מזרע דוד

1. מינוי על ירושלים
2. העמדתו בירושלים כאשר ירושלים אינה חלק ממלכותו

אין מושחין מלכי ישראל בשמן המשחה, אלא בשמן אפרסמון.[1] ואין ממנין אותן בירושלים לעולם, אלא מלך ירושלים מזרע דוד,[2] ואין מושחין בה אלא זרע דוד.[3]

1. בבלי הוריות יא ע"ב, כריתות ה ע"ב, מהאמור במשיחת דוד: "קום משחהו כי זה הוא" (שמואל א' טז, יב), ודרשו 'זה' טעון משיחה ולא אחר. וראה ירושלמי שקלים פ"ו ה"א, סוטה פ"ח ה"ג, הוריות פ"ג ה"ב, ופירושו השני של קרבן העדה, שקלים וסוטה שם, ומראה הפנים סוטה שם.

2. מקורו מהפסוק שהביא הרמב"ם לעיל סוף ה"ח: "ולבנו אתן שבט אחד למען היות ניר לדויד עבדי כל הימים לפני, בירושלם העיר אשר בחרתי לי לשום שמי שם" (מלכים א' יא, לו) - מאירי הוריות יא ע"ב, וחידושי מים חיים כאן. וראה מלכים א' טו, ד: "נתן... ניר בירושלם, להקים את בנו אחריו ולהעמיד את ירושלם" - חי' מרן רי"ז הלוי על התורה, לתהלים ל, עמ' 106, ד"ה והנה. וראה מלכים ב' יד, שכאשר כבש יהואש מלך ישראל את ירושלים, הוא פרץ פרצות בחומה ולקח רכוש מבית ה' ומבית המלך, אבל לא מלך על ירושלים אלא חזר לשומרון, ומלכות בית דוד המשיכה בירושלים.

3. כך הגי' במהד' פרנקל, קאפח ושילת, ע"פ כת"י, וכך גרסת פירוש ר' אברהם בן שלמה לשמואל א' סוף פ"ח. וראה להלן אות ב2 הע' 22, פירוש גרסה זו. ראה אמרות מלך, כאן, חידושים אות נח, שלא מצא מקור לגרסת כתה"י ברמב"ם, וראה להלן אות ב שם, טעם הדין. בדפוס וילנא ועוד, הגרסה: "ואין ממנין אותן בירושלים לעולם, אלא מלך ישראל מזרע דוד, ואין מושחין אלא זרע דוד", ללא המילה "בה". בדפוס רומי ר"מ ועוד, הגרסה: "אלא מלך ירושלים מזרע דוד", כמהד' שע"פ כת"י הנ"ל, אבל ללא "בה" בהמשך, כדפוס וילנא. ועי' לחם משנה, כאן, וגנזי ראיה - להלן בשילהי ספרנו - להלכה זו, ולהלן הע' 9, והע' 22, ובספר המפתח (פרנקל) כאן, מש"כ ע"פ גרסה זו.

א. משיחת מלכי ישראל בשמן אפרסמון

לעיל (פ"א ה"ז, אות א) נדונה הלכת משיחת המלך בשמן המשחה. חז"ל[4] למדו מציווי ה' לשמואל במשיחת דוד "קום משחהו כי זה הוא"[5] שרק 'זה' - דוד וצאצאיו - נמשחים בשמן המשחה, ולא מלכים אחרים. ומה שמצינו מלכי ישראל שנמשחו,[6] אינו בשמן המשחה אלא בשמן אפרסמון.[7]

4. ראה לעיל הע' 1.
5. שמואל א' טז, יב.
6. ביחס למשיחת שאול (שמואל א' י, א), אם הייתה בשמן המשחה או בשמן אפרסמון, עי' ילקוט שמעוני, תהלים, רמז תתמד, ומדרש שמואל (בובר), יט סי' א, מחלוקת אמוראים בפירוש הפסוק בשמואל ב' א, כא: "מגן גבורים בלי משוח בשמן" - האם משיחת שאול הייתה בשמן המשחה; אך השווה מדרש תהלים (בובר), צב פסוק ט, שלכו"ע שאול לא נמשח בשמן המשחה.

י"א ששאול נמשח בשמן המשחה: במדבר רבה ח, ד, ומעין זה בפרקי דר' אליעזר, פרק יז, וראה רד"ל שם, אות מד; ילקוט שמעוני, שמואל ב' רמז קנד; פירקא דרבנו הקדוש (שנבלום) בבא דאחד עשר (ומזכיר שם את יהואחז, וראה להלן פ"א הי"ב אות ח הע' 47), ומובא בשינויים באוצר מדרשים (אייזנשטט), חופת אליהו עמ' 178, ובספר ראשית חכמה, חופת אליהו רבה, שער אחד עשר; רש"י, כריתות ה ע"ב (ועי' רש"י חבקוק ג, יג: "לישע משיחך", שהשווה את שאול ודוד), וכן רש"י שבעין יעקב הוריות שם ד"ה ומלכים, ותוס' כריתות שם: רק לאחר שנמשח דוד, נמנעה המשיחה מאחרים, שהתמעטו מגזירת הכתוב שרק "זה" - דוד - טעון משיחה (ראה לעיל הע' 1); רמב"ם, לעיל פ"א ה"ז; ר"א מגרמייזא בעל הרוקח, פי' התורה כת"י (הובא בחיד"א, חומת אנך, כי תשא, אות ה, ובדבש לפי, מערכת ש אות כה), ותוספות השלם על התורה (גליס), שמות ל, כג, אות יב, ושם שם כד, אות ד (וצ"ב, השמטת משיחת יואש מהרשימה); פירוש ר' ישעיה מטראני, שמואל ב' א, כב; מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה משיחה זו, והקדמה לתהלים עמ' 8; אברבנאל, שמות ל, ומלכים א' סוף פ"א, עיקר תשיעי: אלמלא חטא שאול, הייתה משיחתו לדורות, ולכן נמשח בשמן המשחה, מה שאין כן אחר שנבחר דוד, אין עוד מלכות אחרת לדורות; יפה מראה, שקלים פ"ו ה"א אות ד, ד"ה אלא יהואחז; קרית ספר, כאן, אזהרה שנג; שו"ת רמ"ע מפאנו, סי' קב, תשובה ששית, ובאריכות במאה קשיטה, סי' צג, שלפיכך קראו דוד "משיח ה'", בשמואל א' כו, ט, ובשמואל ב' א, יד, וכן משמע בהוריות יב ע"א, וכריתות ו ע"א; מגן אבות (מהריט"ץ), אדר"נ פ"א אות ב ד"ה זכה; חלקו של בנימין, כת"י (ראה לעיל פ"א ה"ז הע' 56), סוף דבריו הובא בשער יוסף (החיד"א), הוריות יב ע"א ד"ה תני חדא, באחורי תרעא; חיד"א, שם, ושם יא ע"ב ד"ה מלכי, וביוסף תהלות,

פט, כג, מראית העין ופתח עינים, כריתות ה ע"ב, ועוד; ערוך לנר, כריתות ה ע"ב ד"ה בתוס'; אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, לט ע"א-מג ע"א.

יש מי שהסתפקו בשאלה האם שאול נמשח בשמן המשחה: רס"ג, בפירושו לתורה, שמות ל, לב: מכיוון ששאול היה "התחלה", ועיי"ש, שאף אם שאול נמשח, משיחתו הייתה מותרת אך לא הייתה חובה, בשונה ממשיחת שלמה, בונה המקדש, וצאצאיו (ועיי"ש על דוד, שגם משיחתו הייתה מותרת ולא חובה); תוספות השלם, שם, כט, אות ב (ועיי"ש, לב, אות ד, שמשמע שרק מלכי בית דוד נמשחו, ומקורו באותו כת"י של בעלי התוספות).

וי"א ששאול נמשח בשמן אפרסמון, כמלכי ישראל: רד"ק, שמואל א' י', א; כן משמע ברלב"ג, שמות ל, כד-ל, וסוף פרשת כי תשא, תועלת רביעית; אברבנאל, שמואל א' שם, ע"פ הגמרא, הוריות יא ע"ב וכריתות ה ע"ב, שדוד וזרעו נמשחים בשמן המשחה ולא אחרים, והוריות יב ע"א וכריתות ו ע"א, ששאול נמשח בפך, ולא בקרן כדוד (אבל ראה לעיל, דברי רש"י ותוס', כריתות ה ע"ב, ומאה קשיטה סי' צג, על הוריות יב ע"א וכריתות ו ע"א; וכן משמע באברבנאל, בהקדמה לספר שופטים, הבדל ראשון, שכן משיחת שמן המשחה נעשית בקרן, ולא בפך, עי' עמוד הימיני סי' ז אות ב; אבל בשמות, ל, וכן במלכים א' סוף פ"א, עיקר תשיעי, כתב ששאול נמשח בשמן המשחה, כנ"ל); אלשיך, שמואל א' שם, ולפיכך נקרא נגיד ולא מלך; כלי יקר, שמואל א' שם, ולפיכך משחו שמואל בסתר, כדי שהעם לא ידעו שנמשח באפרסמון ויימנעו מלהחשיבו כראוי - הוא שאמר דוד: "ותרם כראם קרני בלותי בשמן רענן" (תהלים צב, י) - שרק הוא נמשח בקרן ובה שמן המשחה, ואילו שאול נמשח בפך (ראה לעיל פ"א ה"ז אות ב2; ועי' חלקו של בנימין, שם); קרן אורה, הוריות יא ע"ב ד"ה מלכי בית דוד; מלבי"ם, שמואל א' שם; הגהות ציון וירושלים, שקלים פ"ו ה"א ד"ה שאול; שו"ת קול מבשר, א, סי' עו ד"ה עכ"פ נשיא. עמוד הימיני, סי' ז אות ב, ע"פ רמב"ן בראשית מט, י: מכיוון ששאול אינו משבט יהודה, לכן מראש מונה למלכות זמנית, לכל הפחות כמלך על כל ישראל, ולכן לא נמשח בשמן המשחה (וראה משך חכמה, המובא להלן הערה 7). ועי' כס"מ, כאן, ביחס לשאול, ועי' ספר המפתח (מהד' פרנקל), כאן, והל' כלי המקדש פ"א הי"א, שיש שפירשו דבריו, ששאול נמשח באפרסמון, וכ"כ עמוד הימיני, סי' ז אות ב, ויש שפירשו דבריו שנמשח בשמן המשחה. עי' קרן אורה, שם: שאול נמשח בפך, ופך פסול לכלי שרת, עי' רמב"ם, הל' בית הבחירה פ"א הי"ח, ולא ניתן בו שמן משחת קודש. עי' משפט ירושת משרה, פרט ה עמ' כב ד"ה וראיתי להקרן; אמת ליעקב (קמינצקי), נזיקין, עמ' מז ד"ה וראיתי: גם הקרן שבה נמשחו דוד ושלמה (שמואל א' טז, יג; מלכים א' א, לט), עשויה מעצם, שפסולה לכלי שרת (רמב"ם שם), ועי' לעיל פ"א ה"ז אות ב2 והע' 46. ובספר אמת ליעקב, שם, ד"ה ואחר העיון, למד מלשון הרמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א ה"ז, שרק מלכי בית דוד נמשחו בשמן המשחה, ולא שאול. אבל דבריו צ"ב, משום דברי

הפוסקים דנו אם כל מלך ישראל שמתחיל שושלת נמשח בשמן אפרסמון, או שאין מושחים אלא רק כאשר יש מחלוקת על המינוי.[8]
יש אומרים שמלכי ישראל אינם נמשחים כלל, כל עוד אין מחלוקת, גם כאשר אינם יורשי מלוכה.[9] ויש מי שמשמע מדבריהם שמלכי ישראל המתחילים

הרמב"ם כאן ה"ז, וראה חידושי ר' אריה ליב, ב, סי' נח אות ב ד"ה והנראה, על דברי הרמב"ם בהל' כלי המקדש שם; וראה מלך ביפיו, לעיל פ"א ה"ז, עמ' סז: הרמב"ם בהל' כלי המקדש שם הדגיש שעוסק במשיחה "לדורות", ולכן לא כלל את משיחת שאול. ועי' ערוך השולחן העתיד, קדשים יח, ד.

7. עי' בה"ג, הל' כריתות סי' ע; רמב"ם, כאן, והל' כלי המקדש פ"א הי"א: "וזה שמשח אלישע ליהוא (ראה מלכים ב' ט, ו), לא בשמן המשחה משחו, אלא בשמן אפרסמון, ודבר זה מסורת ביד החכמים" (וראה דרך חכמה, שם בבוה"ל, והמובא בשמו להלן הערה 9), ועי' פיה"מ לרמב"ם, כריתות פ"א מ"א; עי' רד"ק, שמואל א' טז, יב; סמ"ג, עשין קיד-קטו; מאירי, הוריות יא ע"ב ד"ה משיחה; ספר החינוך, מצווה קח. ראה משך חכמה, שמות ל, לא, שסמך לדבר בלשון התורה שם: "שמן משחת קודש יהיה זה לי לדורותיכם" (וראה רמב"ן, שמות ל, לג, הובא לעיל פ"א ה"ז אות א העי' 30) - רק כאשר המשיחה לדורות, היא נעשית בשמן המשחה, מה שאין כן אצל מלכי ישראל, כמבואר ברמב"ם, לעיל פ"א ה"ט; כלי חמדה, פרשת שופטים אות ו ס"ק א: משיחה בשמן המשחה היא לקדש קדושת עולם, ואחרי שנבחר דוד אסור לקדש שושלת אחרת קדושת עולם. עי' חלקו של בנימין, כת"י (ראה לעיל פ"א ה"ז העי' 56): כאשר מלך שאינו מבית דוד מולך על כל ישראל, הוא נמשח בשמן המשחה כמלכי בית דוד, וראה שו"ת אבני צדק (טייטלבוים), יו"ד סוף סי' ק, ורק כאשר הממלכה מחולקת, מלכי ישראל אינם נמשחים בשמן המשחה. עי' צפנת פענח, לר"י טוב עלם, שמות ל, לג: יהוא נמשח בשמן המשחה כיוון שהיה מישראל, מה שאין כן חזאל מלך ארם, שלא כחז"ל.

8. ראה להלן הי"ב: יורש מלוכה נמשח, כאשר יש מחלוקת.

9. ע"פ תוספתא, סנהדרין פ"ד ה"י; ובבלי הוריות יא ע"ב, וכריתות ה ע"ב: למרות שיהוא התחיל שושלת, הוא נמשח רק בשל המחלוקת. אברבנאל, שמות ל, כב, ומלכים א' א, העיקר הט', והקדמת שופטים, ההבדל הראשון; כסף משנה, כאן; כן משמע בבאר שבע, הוריות יג ע"א ד"ה משוח; חסדי דוד, על התוספתא שם; גופי הלכות (אלגאזי), ללשונות הרמב"ם, הלכות מלכים כאן; שער יוסף, הוריות יא ע"ב ד"ה תנא וד"ה מלכי וסוף ד"ה והרמב"ם, ע"פ גירסת הדפוסים בסיום ההלכה ברמב"ם כאן: "ואין מושחין אלא זרע דוד" (ללא: "בה"); דרך חכמה, הל' כלי המקדש פ"א הי"א, באה"ל ד"ה וזה, בביאור הרמב"ם שם. וראה גם אברבנאל, מלכים א' יא, שירבעם לא נמשח, וראה להלן הערה 10, שיש שהעירו על סתירה בדבריו (עכ"פ,

שושלת, נמשחים בשמן אפרסמון.[10]

ב. מינוי בירושלים של מלך שאינו מזרע דוד

פסוקים רבים קושרים בין מלכי בית דוד ובין ירושלים.[11] קשר זה בא לידי ביטוי דבריו כאן מאוחרים לפירושו לשופטים, ופירושו לשמות מאוחר אף לפירושו למלכים, עי' סיום ספר שמות). עי' להלן פ"א הי"ב אות 21, שכאשר התפלגה המלוכה, אי-הכרת שבטי ישראל במלכות רחבעם, לא נחשבה למחלוקת שמצריכה משיחה, מכיוון שיהודה ובנימין שנותרו במלכות רחבעם קיבלו את מלכותו ללא מחלוקת. וראה שער יוסף, שם ד"ה מלכי ישראל, שהוא הדין במלכות ירבעם על שאר ישראל, שהייתה ללא מחלוקת בתוך השבטים שעליהם מלך, ולפיכך לא נמשח; וראה מעין זה באבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, כא ע"א ד"ה בתר. ועי' כס"מ, כאן, על משיחת שאול, וראה בספר המפתח (מהד' פרנקל), כאן, ובהל' כלי המקדש פ"א הי"א, ועי' עוד לעיל הערה 6, על דברי הכס"מ, הל' כלי המקדש שם.

10. כך עולה מהכותבים שירבעם נמשח: מדרש הגדול, בראשית כז א, עמ' תנח, (מובא בר' אברהם בן שלמה, פירוש נביאים ראשונים, מלכים א' יד, ד, ד"ה כי קמו, ובקצרה במדרש החפץ, בראשית שם); רמב"ן בראשית מט, י; ספר יוחסין, מאמר א ד"ה אחיה; קרית ספר, כאן; אבות הראש, שם. ראה לעיל סוף הערה 9: אין לומר שירבעם נמשח מפני המחלוקת. וראה מדרש הגדול, שם: משמע שירבעם נמשח בשמן, ואין הכוונה למשיחה במשמעות של עלייה לגדולה בלבד. ניכר שמקור מדרש הגדול במדרש חז"ל, וראה שער יוסף, שם, סוף ד"ה מלכי, שאולי מקור הרמב"ן שם, במדרש חז"ל.

כ"כ בדעת הרמב"ם כאן: מקראי קדש (אבולעפיה), קלו ע"ב, על הל' מלכים פ"א הי"ב, ע"פ הסברו בבבלי, הוריות יא ע"ב וכריתות ה ע"ב (וראה מה שהשיג על דבריו בשער יוסף, הוריות יא סוף ע"ב); 'מלכות בית דוד לאור ההלכה', תורת המועדים (גורן), עמ' 463: כך נראה ברמב"ם כאן, ועיי"ש, שכך הוא לסוברים (לעיל הערה 6) ששאול נמשח באפרסמון.

עי' אברבנאל, הקדמת שופטים, ההבדל הראשון, שירבעם נמשח, ופירש בדעתו שער יוסף שם, ד"ה מלכי ישראל, שהסיבה לכך היא היותו תחילת שושלת, והעיר על סתירת דברי האברבנאל מדבריו דלעיל, שאינם נמשחים כלל, ושירבעם לא נמשח. כשיטה זו, ראה לעיל פ"א ה"ג אות א1 הע' 14, הסוברים שמשיחה בשמן אפרסמון מהווה את פעולת מינוי המלך, ולדידם, יש צורך למשוח מלך המתחיל שושלת, שאם לא כן כיצד יתמנה.

11. מלכים א' יא, לו, הובא ברמב"ם, סוף ה"ח. וראה מלכים א' ח, טז; שם טו, ד; תהלים עח, סח; שם קכב, ג-ה; שם

אף בחובת ההזכרה של מלכות בית דוד בברכת בניין ירושלים שבברכת המזון,[12] וכן באזכור כיסא דוד בברכת בניין ירושלים שבתפילה.[13]

הרמב"ם כותב על מלכי ישראל: "ואין ממנין אותן בירושלים לעולם, אלא מלך ירושלים מזרע דוד", ומסיים: "ואין מושחין בה אלא זרע דוד". פרשנים דנו בשאלה, האם האיסור הוא רק על מלוכה בירושלים של מלך שאינו מזרע דוד, או שבכלל האיסור אף העמדת מלך בירושלים לצורך מלוכה במקום אחר.[14]

קלב, יג-יז. וראה רד"ק, מלכים א' יב, כח: "בירושלם, שהוא מלכות בית דוד".

12. ראה ברכות מח ע"ב, רמב"ם, הל' ברכות פ"ב ה"ד, וטור ושו"ע, או"ח קפז, ד. רש"י, ברכות שם: הטעם לכך הוא בשל העבר, שעל ידי דוד התקדשה ירושלים. רמב"ם, שם: הטעם הוא בשל העתיד: "מפני שהיא ענין הברכה, שאין נחמה גמורה אלא בחזרת מלכות בית דוד". וראה חי' מרן רי"ז הלוי עה"ת, לתהלים ל, עמ' 106 ואילך, שאין הנחמה בבניין ירושלים שלימה בלא חזרת מלכות בית דוד, ומכאן שמלכות בית דוד בירושלים היא חלק מצורתה של ירושלים הבנויה. וראה שם, שכך עולה מצורת המטבע של ירושלים, ב"ק צז ע"ב: דוד ושלמה מוטבעים בצידה האחד, וירושלים מוטבעת בצידה האחר. וראה ר"י גרשוני, 'ירושלים לא נתחלקה לשבטים', בשמן רענן, ב, עמ' שצב-שצג; שו"ת באהלה של תורה, ב, סי' עו אות ד.

13. נוסח עדות המזרח והאשכנזים (אבל לא בנוסח הרמב"ם ונוסח תימן - בלדי). וראה ב"ח, או"ח קיח, ב; שו"ת משאת בנימין, סי' נה; חי' מרן רי"ז הלוי, שם. בא"י היו נוסחאות קדומות, שצירפו את ברכת בניין ירושלים וברכת צמח דוד לברכה אחת, והחתימה הייתה "אלוקי דוד ובונה ירושלים" - ראה תוספתא, ברכות סוף פ"ג; ירושלמי, ברכות פ"ד ה"ג ופ"ד ה"ה; ערוך השולחן, או"ח תקנז, ב. וראה להלן פ"ב ה"ד, שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד, ושיש שהסבירו את הדין ע"פ הלכה זו, שרק בית דוד מולכים בירושלים. וראה שם, על הקשר בין בית דוד לבית המקדש. וראה רס"ג לעיל ה"ז אות א הערה 30: משיחת המלך בונה המקדש ובניו. עי' ר"י גרשוני, אפיקי יהודה, סי' יא, שהסתפק אם אפשר להרחיב את ירושלים ולקדש שטח נוסף כשיש מלך שאינו מבית דוד (ראה רמב"ם הל' בית הבחירה פ"ו הי"א), כיוון שאין מלכות בירושלים אלא למלכי בית דוד, ונטה להכריע, ע"פ סתימת לשון הרמב"ם (שם), שכל מלך מועיל לזה. ריטב"א, שבועות טז ע"א ד"ה ואע"ג: מלכי החשמונאים מועילים לזה. על תלותה של בחירת ירושלים בבחירת דוד, עי' לקוטי שיחות (שניאורסאהן), לו, עמ' 202, ע"פ זוהר, שמות קצח ע"א; ר"א קרומביין, 'בחירת דוד ובחירת מקום המקדש', אפיקי יהודה, עמ' 222 ואילך.

14. ראה גם חוקת עולם (שטרן), א, סעיף ב, עמ' לז (ירושלים, תשס"ה), ואגרת הפורים (וויסמאן), עמ' 63: אסור למלכים שאינם מבית דוד לקבוע את עיר המלוכה

הסבריהם כרוכים גם בגרסת הרמב"ם שהייתה לנגד עיניהם.[15] כן דנו המפרשים בדרכי היתר למינוי מלך שאינו מבית דוד על ירושלים, בעיקר לנוכח מלוכת בית חשמונאי הכשרים בירושלים.

1. מינוי על ירושלים

יש אומרים שהאיסור אינו אלא על מינוי מלך שאינו מזרע דוד בכוונה שימלוך בירושלים.[16]

לשיטה זו, יש אומרים שמלכות בירושלים נשללה ממי שאינו מצאצאי דוד בשל פגיעה במלכות בית דוד, ולכן אינה אסורה כאשר בית דוד אינו מולך.[17] ויש אומרים שרק בתקופת בית ראשון נאסרה מלוכה בירושלים למי שאינו מבית דוד, משום שהאיסור תלוי בקיומו של בית המקדש ובהשראת שכינה במלואה.[18]

שלהם בירושלים.

15. ראה לעיל הערה 3, שיש שגרסו: "אלא מלך ישראל מזרע דוד", ויש שגרסו: "ואין מושחין אלא זרע דוד", ללא: "בה".

16. כן משמע מהמאירי, הוריות יא ע"ב, סוף ד"ה משיחה, וכ"כ בדעתו תורת המלך (אריאלי), כאן, ואמרות מלך, כאן, ביאורים נח. ומקורו בדברי הנביא אחיה, שיהיה ניר לדוד בירושלים (ראה לעיל הערה 2), ומשמע שהמטרה היא שירושלים תהיה תחת מלכות בית דוד, וכך מבואר בדבריו על שאול, שנחשב למולך בירושלים לעניין זה, למרות שלא הומלך בה והיא לא הייתה בירתו (וראה ענבי פתחיה, עמ' 296-297, וצ"ב). בדברי המאירי אין מקור לאיסור שיובא להלן, שלא למשוח בירושלים מלך שימלוך על מקום אחר (וצ"ב מה הייתה גירסתו ברמב"ם). עי' ר"י גרשוני, אפיקי יהודה סי' יא, שהסתפק אם בכלל "ירושלים" לעניין זה, גם מקומות שמוסיפים על תחום ירושלים המקודשת מכבר, שכן אפשר להוסיף על ירושלים, כמבואר ברמב"ם הל' בית הבחירה פ"ו ה"י.

17. עי' שו"ת משפט כהן, סי' קמד אות טו-א; מועדים וזמנים, ז, סי' רמג עמ' קצא, והוסיף שכאשר אין מי שראוי למלוכה מזרע דוד, ואין כוונה להעביר את המלוכה מזרעו, מותר להעמיד באופן זמני בירושלים מלך משבט אחר. ועי' לעיל פ"א ה"ח אות א3 הע' 28.

18. באר מרים, כאן, בסוף ההלכה, ע"פ מלבי"ם, תהלים קלב, יא, ומלכים א' ח, כז, שבחירת דוד, אשר שוללת מלכות אחרת בירושלים, קשורה להשראת השכינה במקדש שבירושלים, ועל כך נאמר בסוטה מח ע"ב שמשחרב בית ראשון פסק מלך מבית דוד; ביצחק יקרא (על הש"ס) סי' ז אות ב, בהסברו השני, עיי"ש.

יש אומרים שכאשר המולך בארץ כפוף לשלטון זר, אין הוא נחשב כמלך לעניין מלוכה בירושלים. לדבריהם, כך היו החשמונאים, שלא היו אלא 'פקידים' מטעם מלכי פרס, רומי ואחרים.[19]

ויש אומרים שמותרת מלוכה בירושלים כאשר מטרת ההמלכה היא שמירת המלוכה כאפוטרופסות עד שיימצא מלך ראוי מבית דוד. לדבריהם, כך אמורים היו החשמונאים לנהוג.[20]

יש אומרים שחובה לשמוע לנביא שמצווה להעמיד בירושלים מלך שאינו מבית דוד, כיוון שאין בדבר איסור תורה אלא רק ביטול זכות שהוקנתה לדוד ולצאצאיו.[21]

2. העמדתו בירושלים כאשר ירושלים אינה חלק ממלכותו

ויש אומרים שבכלל איסור ההמלכה בירושלים גם משיחת מלך בירושלים, לצורך מלוכה במקום אחר, מבלי שימלוך על ירושלים.[22]

19. שו"ת ציץ אליעזר, יט, סי' כו אות ה. וראה לעיל ה"ח אות א2 הערה 27.

20. שו"ת ציץ אליעזר, שם אות ו, ע"פ המאירי, הוריות, יא ע"ב ד"ה משיחה: לפיכך שאול מלך גם על ירושלים, כאפוטרופוס של שבט יהודה. וראה לעיל ה"ח אות א3 הערה 28.

21. רי"פ פערלא, על ספר המצוות לרס"ג, ג, פרשה ז, דף קיח ע"ב, ד"ה איברא. וצ"ב, שכן בכוח הוראת שעה של נביא לבטל אף איסור תורה (ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך הוראת שעה, אותיות א-ב). וראה ביצחק יקרא, שם, בהסברו הראשון, שמלכות בית חשמונאי בירושלים הייתה בהוראת שעה של בית הדין, מחמת הצורך.

22. אמרות מלך, כאן, ביאורים נז, רמב"ם מדויק (שילת), כאן, הערה 14, ויד פשוטה, כאן, זאת ע"פ גרסת כת"י, שסיום ההלכה הוא: "ואין מושחין בה אלא זרע דוד" (ראה לעיל הערה 3); כך גם תורת המלך (אריאלי), כאן ד"ה והנה מהמאירי, ומנחת אביב (ליכטנשטיין), עמ' 480, ע"פ גרסת דפוס וילנא. הכרעה כזו עולה גם מדברי אברבנאל, הקדמה לספר שופטים, ההבדל הראשון, שכתב שמשיחת מלכי ישראל נעשית מחוץ לירושלים. נראה שמקורו בגרסה המדויקת שברמב"ם כאן, שלא הייתה מצויה לפני אחרונים שהתקשו בדבריו (ראה להלן פ"א הי"א הע' 28, וראה לחם משנה, וספר המפתח [מהד' פרנקל], כאן); כך משמע גם בקרית ספר, כאן, סוף אזהרה שנג: "אין מושחין מלכי ישראל... ולא בירושלם"; עי' חוקת עולם (שטרן), סעיף נד ד"ה אך; שו"ת השבי"ט, ב, הל' יסודי התורה פ"ט ה"ב ד"ה אלא, שם, הל' תלמוד תורה פ"ג ה"א ד"ה ועכ"ח, שם, הל' סנהדרין פ"ב ה"ה ד"ה הכ"מ. וראה לעיל פ"א ה"ג אות ג4 הערה 39, מש"כ על פי זה.

אברבנאל, שם, ובנחלת אבות, פ"ו מ"ה, מעלה ז' (פירושו הוא), הדגיש שמשיחת מלכי בית דוד היא בירושלים דווקא, נראה שכך פירש את דברי הרמב"ם: "ואין מושחין בה אלא זרע דוד", שאת זרע דוד בניגוד לאחרים יש למשוח דווקא בה (וראה להלן הי"א). ואכן הגיחון שבו נמשח שלמה, כמבואר במלכים א' א, לג, שהוא מעין השילוח, כמבואר בתרגום יונתן שם (וכן על פי מעשה חזקיה - מלכים ב' כ, כ, ודברי הימים ב' לב, ל), היה מחוץ לחומת העיר, אבל בתוך תחומה. וכן מינויו הפומבי של שלמה, ומשיחתו, היו בירושלים, כמבואר בדברי הימים א' כח, א, ושם כט, כב. לעומת זאת, המלכת רחבעם תוכננה להתקיים בשכם ולא בירושלים, כמבואר במלכים א' יב, א, ולא הייתה אמורה לכלול משיחה. זאת ועוד, נראה שהעם אילץ את רחבעם לבצע את ההמלכה בשכם ולא בירושלים: ראה רד"ק, רלב"ג ומלבי"ם שם.

על טעם הדברים, עי' לעיל פ"א ה"א אות ג2 הע' 34, שיש שראו בהעמדת המלך את הכניסה למלכותו, ולכן יש לעשותה במקום מלכותו, המקום בו העם כפוף לשלטונו (ונראה שקל וחומר כשמדובר במשיחה שאמורה לסלק מחלוקת, שעליה להיות במקום המחלוקת, עי' אמרות מלך, כאן, ביאורים נח, ע"פ לשון האברבנאל שם: "אינם נמשחים בירושלים... כי אם בכל מקום אשר יהיה שם מחלוקת"). במנחת אביב, שם, כתב שמטעם זה נמנעת משיחת מלך שאינו מבית דוד בירושלים, שכן אינו רשאי למלוך בה. נראה שבשל כך, הדגיש אברבנאל שמשיחת בית דוד נעשית דווקא בירושלים ולא במקום אחר בממלכתם, שכן כך בא לידי ביטוי ייחודם, שרק מלכותם היא גם על ירושלים. ראה גם לעיל הערה 13; וראה מלכים ב' יא, יב, שיואש נמשח בבית המקדש, וע"פ טעם המנחת אביב, הדבר מורה שמלכות בית דוד היא גם על בית המקדש, כמבואר להלן פ"ב ה"ד.

יחי המלך (וולפא), פט"ו עמ' צז כתב כי יתכן שמשום כך הפסוק מדגיש את יציאת ירבעם מירושלים בשעה שאחיה השילוני מודיע לו על מלכותו: "וירבעם יצא מירושלים וימצא אותו אחיה השילוני" (מלכים א' יא, כט). טעמו של דבר הוא משום שמסירת הנבואה על מלכותו היא כראשית העמדתו, ואף זאת אין לעשות אלא מחוץ לירושלים (ראה לעיל פ"א ה"ג אות א1 הע' 12, על הנביא כבוחר המלך; וראה ביצחק יקרא [על הש"ס], סי' ז סוף אות א).

פרק א הלכה יא

א. תוקף המשיחה על המעיין
ב. המעיין שעליו מושחים את המלך
ג. מקום המשיחה של מלכי ישראל

אכשמושחין מלכי בית דוד, אין מושחין אותם אלא על המעיין.[1]

ההלכה שלפנינו עוסקת במיקום משיחת המלך, זאת אחר שלעיל (פ"א ה"ז אות ב) נידונו פרטים שונים בהלכות המשיחה. מציווי דוד המלך בהמלכת שלמה בנו: "והורדתם אותו אל גיחון ומשח אותו שם...",[2] למדו חז"ל[3] שמשיחת מלכים נעשית על המעיין,[4] כדי שתימשך מלכותם.[5] להלן נדון בשאלה האם זו חובה;

1. תוספתא, סנהדרין פ"ד ה"י; בבלי, הוריות יב ע"א וכריתות ה ע"ב; ירושלמי, שקלים פ"ו ה"א, סוטה פ"ח ה"ג והוריות פ"ג ה"ב; ויקרא רבה, פרשה י אות ח.
ברמב"ם, מהד' פרנקל, קאפח ושילת, ע"פ כת"י, ההלכה הבאה - יב, היא המשכה של הלכה זו.
2. מלכים א' א, לג.
3. ראה לעיל, הערה 1. וכ"כ הלכות גדולות, סי' ע - הלכות כריתות. ראשונים נוספים יצוינו להלן.
4. עי' יריעות שלמה (פיינזילבר), הל' כלי המקדש פ"א ה"ט, שהעיר כי למרות שגנאי הוא להוציא חוץ לעזרה מה שהתקדש בכלי שרת, כמבואר בתוספות (סוכה נ ע"א ד"ה ואי, זבחים כ ע"ב ד"ה יציאה, מנחות ט ע"א ד"ה ר"ל), לצורך משיחת המלך על המעיין התירו את הוצאת שמן המשחה מהעזרה.
ערוך לנר, כריתות ה ע"ב ד"ה אלא: יואש לא נמשח על מעיין אלא בבית המקדש, כמבואר במלכים א' יא, יב, ובדה"י ב' כג, יא, מכיוון שבאותה עת הדבר לא היה אפשרי; כתר ישועה, כריתות שם ד"ה אין מושחין, הסביר ע"פ תוס', פסחים קט ע"ב ד"ה בים, שמתחת למקדש עברו מי מעיין, ואליו היה מחובר הים שעשה שלמה.
5. הוריות יב ע"א וכריתות ה ע"ב; רש"י, מלכים א' א, לג; אור זרוע, א, אלפא ביתא סי' לח; מאירי, שקלים פ"ו ה"א ד"ה וכל

אם יש הגבלה הנוגעת למקומו או לאיכותו של המעיין; והאם רק מלכי בית דוד נמשחים על המעיין, או גם מלכי ישראל.

א. תוקף המשיחה על המעיין

יש אומרים שחובה למשוח את מלכי בית דוד על המעיין.[6] ויש אומרים שאין זו חובה, אלא שראוי לנהוג כך, לסימן ברכה.[7]

שנמשח, וראה דבריו בהוריות שם, להלן הערה 7. טעמו של דבר: רש"י, הוריות שם ד"ה ממשכן, וכן אור זרוע שם, פירשו: כמעיין זה שמושך והולך; מהרש"א, הוריות יב ע"א ד"ה אין מושחין, שתימשך המלכות ללא מחלוקות, שכן במקום מחלוקת צריך משיחה מחודשת, כדלהלן פ"א הי"ב; מלבי"ם, מלכים א' א, לג: משיחת מלכים על המעיין ומשיחת שלמה בשילוח, כדי לרמז על המשכת מלכותו בהשקט, כ"מי השילוח ההולכים לאט" (ישעיהו ח, ו), וראה דברי המלבי"ם ישעיהו שם. וראה פירוש אגדות המיוחס לר' ידעיה הפניני, באוצר הפירושים על מסכת הוריות (ירושלים תשס"ב), הוריות שם ד"ה תנו רבנן אין מושחין.

לגבי השאלה מדוע אין במשיחה זו איסור "ניחוש", ראה רמב"ן, בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' רפג (הובא בב"י, יו"ד סי' קעט, ובביאור הגר"א, שם סק"ו), שהוא לסימן טוב; מאירי, הוריות שם, שהוא לעוררו שיתנהג 'כמעיין', ולא יכזבו מימיו; כד הקמח - מזוזה, ד"ה וצריך; חידושי אגדות (מהר"ל), הוריות יב ע"א. וראה חולין צה ע"ב: "כל נחש שאינו כאליעזר" וכו', ובדברי המפרשים שם; רד"ק, שמואל א' יד, ט; רמ"א, יו"ד קעט, ד; מהרש"א וקרן אורה, הוריות שם, ועוד. ועי' מטה אפרים, סי' תקצח אלף המגן סק"ה, וקיצור שו"ע (גנצפריד), קכט, כא: טעם למנהג אמירת תשליך בר"ה על הנהר, כיוון שממליכים עלינו את הקב"ה בר"ה, וכדרך שמושחים מלכים בנהר לרמז שתימשך מלכותם.

6. כך משמע מלשון הרמב"ם, כאן, ובהל' כלי המקדש, פ"א הי"א, ובפיה"מ, כריתות פ"א מ"א; יפה מראה, ירושלמי שקלים שם אות ד ד"ה הדא, ע"פ לשון התוספתא, סנהדרין פ"ד ה"י, וע"פ לשון רש"י, הוריות שם ד"ה והורדתם, שצריך למשוח על המעיין. עי' רלב"ג, מלכים א' סוף פרק ב, התועלת השמינית: "ראוי" (לשון זו מורה אצלו דרך כלל על חיוב, ראה לדוגמה לעיל, פ"א ה"ו הע' 10). עי' באר מרים, כאן בסוף ההלכה: דוד עצמו לא נמשח על גבי מעיין (וכך דקדק מהרמב"ם יד פשוטה, כאן, ש"בית דוד" פירושו צאצאי דוד), אלא רק משלמה ואילך, לפי שנמשחים רק כאשר יש מחלוקת (כמבואר להלן, הלכה יב), ואז יש צורך במעיין, ועי' להלן, הערה 7.

7. אברבנאל, שמות ל, כב ומלכים א'

ב. המעיין שעליו מושחים את המלך

מלשון חז"ל והרמב"ם, משמע שאפשר למשוח את המלך על כל מעיין, ואין צורך למשחו דווקא על הגיחון שעליו נמשח שלמה.[8] למעשה, יש אומרים שאפשר למושחו גם על נהר.[9] ויש אומרים שצריך למשחו דווקא על נהר שמקורותיו אינם פוסקים, כנהר הקיים מששת ימי בראשית, כגון הגיחון,[10] ולא על נהר שייתכן ומקורותיו הם מי גשמים, שלג או ברד.[11]

א, העיקר הי"א. ראייתו היא מכך שרק במשיחת שלמה נאמר דבר זה, ולא במשיחת שאול ודוד. כך משמע במאירי, הוריות יב ע"א ד"ה כשמושחין, שלא הביאו דרך הוראה אלא כתיאור העבר, שנעשה לסימן טוב (אך עי' לעיל, הערה 5, שבשקלים הביא המאירי את הבבלי כלשונו).

8. ראה לעיל, הערה 1. כך משמע מסתימת הרמב"ם, כאן, ובהל' כלי המקדש שם, ובפיה"מ, כריתות פ"א מ"א, וכן מהסמ"ג, עשין קיד-קטו, ומרש"י, הוריות יב ע"א: "אלמא בעי משיחה על המעין", ומשמע שכל מעיין כשר לדבר. אמנם בדברי הרמ"ה, להלן הערה 11, והמאירי הוריות, לעיל הערה 5, משמע שיש צורך במעיין שאינו פוסק.

עי' אברבנאל, הקדמה לספר שופטים, ההבדל הראשון, ונחלת אבות, פ"ו מ"ה במעלת המלכות הז' (ועי' מרכבת המשנה [אלאשקר], מעלה כו): חז"ל קיבלו שמשיחת מלכי בית דוד תהיה בירושלים (וראה בעניין זה לעיל, פ"א ה"י אות ב2 הערה 22). יפה מראה, על ירושלמי שקלים שם ד"ה אלא, הקשה על האברבנאל ממשיחת דוד בבית לחם ובחברון (הובא באבות הראש, קונטרס שמן ראש, דף ל טור א, עיי"ש מה שתירץ), וצ"ב קושייתו, שכן במשיחת דוד ירושלים עדיין לא נבחרה.

עי' ערוגת הבושם (ר"א ב"ר עזריאל), ב, סי' לו עמ' 44, שהשילוח מובחר למשיחת מלכים ולטבילה (ע"פ תוספתא, תענית פ"א ה"ח, וירושלמי, פסחים פ"ו ה"א ותענית פ"ב ה"א), משום שנעשה בו נס (עי' תוספתא, ערכין פ"ב ה"ו, ובבלי ערכין י ע"ב), על מנת שייעשה נס לנמשח עליו. ועי' סוף מדרש אלה אזכרה - בית המדרש, ב, עמ' 72, אוצר המדרשים, עמ' 443; פירוש רד"ל לפרקי דר' אליעזר, פ"כ אות ל.

9. רמ"ה, הוריות יב ע"א (הובא בפירוש הכותב בעין יעקב הוריות שם, בבאר שבע הוריות שם, וביפה מראה, על ירושלמי שקלים פ"ו ה"ד ד"ה והורדתם); מאירי, שקלים פ"ו ה"א ד"ה וכל; רלב"ג, מלכים א' א, לג, ממנו משמע שדוד הורה למשוח את שלמה דווקא על נהר; וראה לשון אחרונים המובאים לעיל, הערה 5, על מקום אמירת התשליך. אמנם ראה מלבי"ם, לעיל הע' 5 ועי' בסוף הערה 11.

10. בראשית ב, יג.

11. רמ"ה, שם. מעין דבריו כתב ראב"ע,

ג. מקום המשיחה של מלכי ישראל

בדברי חז"ל לא מפורש אילו מלכים נמשחים על גבי מעיין. הדעה הרווחת היא שרק מלכי בית דוד נמשחים על גבי מעיין.[12] לדעה זו, מטרת המשיחה היא המשכת המלוכה והורשתה לזרעם מדור לדור,[13] ומטרה זו קיימת רק אצל מלכי בית דוד ולא אצל מלכי ישראל (כמבואר לעיל, פ"א ה"ט).[14]

בראשית ב, יג, שהגיחון שהורידו אליו את שלמה הוא הגיחון האמור בנהרות גן עדן. אך בתרגום יונתן, מלכים א' א, ל, וברש"י, מלכים א' שם ובכריתות שם, וברכות י ע"ב ד"ה סתם, ובראב"ש הוריות שם, מבואר שהגיחון הוא השילוח הסמוך לירושלים, ועי' גט פשוט, סי' קכח ס"ק לז. וכ"כ שער יוסף, הוריות יב ע"א ד"ה והורדתם. עי' ערוך לנר, כריתות ה ע"ב ד"ה גיחון, ובן יהוידע, הוריות יב ע"א: מאחר שבבראשית, שם, מבואר שהגיחון סובב את ארץ כוש, צריך לומר שדעת הרמ"ה היא שמימיו של מעיין הגיחון הקטן שליד ירושלים באים מהגיחון שיוצא מעדן, ע"י מחילות תחת הקרקע, ולכן הוא נקרא באותו שם. דובר צדק (ר' צדוק הכהן מלובלין), דף פד ע"ב ד"ה ושהע"ה (מהד' הר ברכה ח"ד אות ד פסקה קסח): כך מבואר בספר הזוהר ח"ב לה ע"א.

עי' מלבי"ם, מלכים א' א, לג: משמע שעל כל פנים, אין למשוח על נהר גועש, שכן מעניין המשיחה על המעיין, הוא המשכת המלכות בהשקט כמי השילוח ההולכים לאט.

12. רמב"ם, כאן; סמ"ג, עשין קיד-קטו; כסף משנה, כאן; אברבנאל, הקדמה לספר שופטים, ההבדל הראשון, ועי' גם שמות ל, כב ומלכים א' א, העיקר הי"א; חסדי דוד סנהדרין פ"ד ה"י (ה"ו במהדורתו) ד"ה והא דמשיחה; שער יוסף, הוריות יב ע"א ד"ה אין מושחין; גנזי ראיה - להלן, בשילהי ספרנו - להלכה זו; ר"ב רבינוביץ' תאומים, 'משפטי הנפשות בדין הסנהדרין ובדין המלכות', התורה והמדינה, ד (תשי"ב), עמ' סט, לשיטתו לעיל, פ"א ה"ח אות א1 הערה 11, ופ"א ה"ט אות א הערה 8, שמולכים בהוראת שעה, ואין מורישים מלוכה.

עי' דרך חכמה, הל' כלי המקדש פ"א ציון ההלכה ס"ק עז, ע"פ לשון הרמב"ם, שם הי"א: ייתכן שגם מלכי ישראל נמשחים על המעיין, ועי' במה שכתב שם על לשון הרמב"ם כאן.

13. ראה לעיל, הערה 5.

14. כסף משנה, כאן; עי' נימוק המהרש"א שהובא לעיל, הערה 5; חסדי דוד, שם; כך עולה מבן יהוידע, הוריות שם ד"ה אין מושחין. וראה גנזי ראיה - להלן, בשילהי ספרנו - להלכה זו: "א"כ הוי תפילת שוא שתמשך מלכותם כיון שסופה להפסק".

ויש מי שאומרים שגם מלך ישראל נמשח על גבי מעיין, שכן המטרה היא שהמלך עצמו יאריך ימים על ממלכתו, ומטרה זו נוגעת לכל מלך.[15]

15. יפה מראה, ירושלמי שקלים פ"ו ה"א ד"ה אלא ע"ג מעין; הר המוריה, הל' כלי המקדש פ"א סוף הי"א, ועיי"ש על משיחות שאול ודוד. עי' מאירי, הוריות יב ע"א ד"ה כשמושחין, שהשמיט את דברי הרמב"ם, שמדובר במלכי בית דוד. ועי' רלב"ג, מלכים א' ב, התועלת השמינית. עי' בראשית רבתי, ויחי, מט, כב, בנוגע ליוסף (הגרסה כך בצרור המור, ויחי שם ד"ה בן פורת): "בן פרת - [שנמשכה] מלכותו כאלו ה[ו]מלך [בצרור המור: נמשח] עלי עין, שכך היו עושים למ[לכים, שמשחו] אותם על העין כדי שתמשך מלכותם", ומשמע שההמשכה האמורה היא המשכת מלכות עצמו, כשררת יוסף שלא המשיכה לבניו.

פרק א הלכה יב

א. טעמים לדין שאין מושחים בן מלך

ב. בן מלך שנולד לפני משיחת אביו

ג. זרע דוד שחוזר למלוך לאחר הפסקת מלוכה

ד. בן צעיר

ה. הגדרת מחלוקת

1. רינון
2. כמות החולקים
3. הסמכות
4. טוענים לכתר שאינם יורשים הזכאים למלוך

ו. אופנים שונים של מחלוקת

1. נכד שעליו אין מחלוקת
2. ממלכה שהתפלגה מתוך מחלוקת
3. מלוכה שהתאחדה אחר פילוגה
4. מלוכה מחדש אחר מרידה

ז. דרכי הכרעת מחלוקת על זהות המלך

ח. משיחה בשמן שאינו שמן המשחה

ואין[1] מושחין מלך בן מלך,[2] אלא אם כן היתה שם

1. במהד' פרנקל, קאפח, ושילת, ע"פ כת"י, הלכה זו היא המשכה של הלכה יא. הדבר מורה על כך שאף היא עוסקת במלכי בית דוד.

2. לפי הבבלי, הוריות יא ע"ב וכריתות ה ע"ב, המקור לדין זה הוא בדברים יז, כ: "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל", מכאן שהמלכות עוברת בירושה. וכן הרמב"ם, לעיל פ"א ה"ז, והל' כלי המקדש פ"א הי"א, הביא פסוק זה כמקור לירושת המלכות. לפי הירושלמי, שקלים פ"ו ה"א, סוטה פ"ח ה"ג והוריות פ"ג ה"ב, המקור לדין זה הוא בדברי הקב"ה לשמואל על דוד המלך (שמואל א' טז, יב): "קום משחהו כי זה הוא" - זה טעון משיחה, ואין בנו טעון משיחה (כך גם גירסת ר' משולם ור"ש בר' שניאור, שניהם על הירושלמי שקלים שם; אבל בהגהת הגר"א שם מחקו, וכך גירסת הר"ש סירילאו שם. יחי המלך, פכ"ו עמ' קמז; רש"י שפיץ, 'בענין משיחת מלך', מוריה, קסה [שבט תשמ"ו], עמ' עג: קשה למחוק מקור שמופיע בשלושה מקומות בירושלמי, וראה מה שכתבו על הגהת הגר"א, פני זקן שם, ופירוש תבונה, מהד' מוצל מאש, שם). בטעם ההבדל בין הבבלי ובין הירושלמי, עי' יהגה האריה (פומרנצ'יק), הוריות יא ע"ב עמ' ק ד"ה ונראה; חידושי ר' אריה ליב, ב, סי' נח אות ב, עמ' קנב ד"ה והנה; תורת המלך (אריאלי), כאן, עמ' מ. וראה להלן, הערה 12. ראה גם גרסת ר' משולם, ר"ש בר"ש ורש"ס, בהמשך הירושלמי שקלים שם, שדין זה נלמד גם מהפסוק: "לא יסור שבט

מחלוקת או מלחמה,[3] מושחין אותו כדי לסלק המחלוקת.[4] לפיכך, משחו שלמה מפני מחלוקת[5] אדוניה,[6] ויואש מפני עתליה,[7] ומשחו יהואחז מפני[8] יהויקים אחיו.[9]

א. טעמים לדין שאין מושחים בן מלך

בדברי חז"ל מבואר שבן מלך אינו נמשח,[10] ואכן, בהמלכת רוב צאצאי דוד אין אזכור למשיחה.[11] טעמו של דבר הוא הוא שמדובר במלוכה שעוברת בירושה.[12]

מיהודה ומחוקק מבין רגליו" - דורותיו יהיו מלכים בלי משיחה, וזה דין ייחודי לשבט יהודה (וראה לעיל, פ"א ה"ח אות א2 הערות 17, 20, ואות ב, הגירסה לפנינו בירושלמי שם, שאינו עוסק בדין זה; וראה שם, גירסתם בירושלמי, דעת אמורא אחר כבבלי שם).

3. במקורות חז"ל המובאים להלן, הוזכרה רק מחלוקת ולא מלחמה, וכן ברמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א הי"א. לעומת זאת, בדבריו כאן הוסיף הרמב"ם מלחמה, וסיים: "כדי לסלק המחלוקת". וראה פיה"מ לרמב"ם, כריתות פ"א מ"א, ולהלן אות ה.

4. עי' להלן, הערה 26.

5. כך הגי' במהד' פרנקל, קאפח, ושילת. בדפוס וילנא, חסרה המילה "מחלוקת".

6. מלכים א' א, לט.

7. מלכים ב' יא, יב.

8. מלכים ב' כג, ל. מבואר בדברי חז"ל המובאים להלן, שיהויקים היה גדול מיהואחז, ולכן היה צורך למשוח את יהואחז (ראה לעיל, פ"א ה"ז אות טז1, ולהלן אות ד), וראה להלן אות ח הערה 47.

9. ספרא, צו, מכילתא דמילואים פרשה א, ט; תוספתא, סנהדרין פ"ד ה"י; בבלי, הוריות יא ע"ב וכריתות ה ע"ב; ירושלמי, שקלים פ"ו ה"א, סוטה פ"ח ה"ג והוריות פ"ג ה"ב; ויקרא רבה, פרשה י אות ח; מדרש הגדול, דברים סוף פרק יז (הובא במדרש תנאים שם); פסיקתא זוטרתא, פרשת שופטים ד"ה לבלתי. בבבלי שם, המקור לדין זה הוא מסיום הפסוק בדברים יז, כ: "הוא ובניו בקרב ישראל" - רק בזמן שיש שלום בישראל מתקיים "הוא ובניו" ואין צורך במשיחה. וכ"כ בה"ג, הלכות כריתות סי' ע; רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א הי"א; סמ"ג, עשין קיד-קטו.

10. עי' לעיל, הערה 2.

11. ראה לדוגמא בהמלכותיהם של אסא (מלכים א' טו, ח-ט), יהושפט (שם, כד) ויהורם (שם כב, נא). יוצאים מן הכלל שלמה, יואש ויהואחז, שצויינו ברמב"ם כאן. וראה להלן, הערה 42, הסוברים שיאשיהו נמשח והסבר למשיחתו, ולהלן, הערה 20, על זרובבל.

12. כן משמע בבבלי, הוריות יא ע"ב וכריתות ה ע"ב; רמב"ם, הל' כלי המקדש

יש שהסבירו שיורש אינו צריך מינוי,[13] ולכן אין צורך במשיחה שהיא חלק מהליך מינוי מלך.[14] יש שהסבירו שגם לסוברים שיורש מלוכה צריך מינוי,[15] אין בכלל זה אלא רק בדיקה, לוודא שהוא ראוי והגון למלכות. כאשר מתברר שהוא מתאים, הרי שהוא מתמנה כיורש ולא כמלך חדש, ולכן אין צורך במשיחה.[16]

ב. בן מלך שנולד לפני משיחת אביו

יש מי שהסתפק האם רק מי שנולד לאחר המשיחה פטור ממנה, כיוון שכבר מלידתו הוא כמשוח, או שגם הנולד לפני המשיחה פטור ממנה; ונטה לומר שהנולד לפני המשיחה צריך משיחה.[17]

פ"א הי"א: "שהמלכות ירושה למלך לעולם, שנאמר 'הוא ובניו בקרב ישראל'". ועי' קרבן אהרן, על ספרא, צו, מכילתא דמילואים אות ט ד"ה ואין (הובא בעץ יוסף, עין יעקב הוריות פ"ג אות ח ד"ה הוא, ובאבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, אות יא דף לג ע"א ד"ה ובתו"כ), שנלמד מהלשון "הוא ובניו" שמאחר והוא שנותן המלוכה לבניו, לכן די במשיחתו. וראה טעם הירושלמי, הובא לעיל הערה 2, וראה להלן, הערה 19, דברי הרלב"ג, היעב"ץ וילקוט הגרשוני.

משנת יעבץ, יו"ד סי' לו אותיות א-ב: כך הוא לפי הבבלי, אבל בספרי, דברים פסקה קנז: "מת - מנה אחר תחתיו", ולדבריו, הספרי מצריך מינוי מכיוון שסובר שאין ירושה במלוכה, אלא רק זכות קדימה. כך צריך לומר גם לפי מקור הדין בירושלמי, לעיל הערה 2, שיש צורך בלימוד מיוחד לפטור בן מלך ממשיחה, מכיוון שסוברים שאין ירושה במלוכה.

13. ראה הסוברים כך לעיל, פ"א ה"ז אות ו הערות 108-109.

14. משפט המלוכה, עמ' תנג; משנת יעבץ, שם, אות ב עמ' קד. משא"כ בכה"ג, שהמשיחה היא משום קדושתו, ולכן יש צורך במשיחת בנו. עי' רלב"ג, מלכים א' א, לד: במשיחת דוד נמשחו כל הקמים תחתיו מזרעו. עי' גור אריה (מהר"ל), שמות א, ח: מלך וזרעו נקראים מלך אחד.

על מינוי המלך, וחלקה של המשיחה במינויו, ראה לעיל פ"א ה"ג אות א.

15. ראה הסוברים כך לעיל, פ"א ה"ז שם, הערות 106-107.

16. שו"ת חתם סופר, או"ח סי' יב; אמרות מלך, כאן, ביאורים, סא.

17. חקרי לב, או"ח סי' קיט, קמד ע"ב. אמרות מלך, כאן, חידושים, סז, תלה זאת בשאלה האם משיחת המלך היא לתוספת קדושה, ואם כן הקדושה חסרה למי שנולד לפני המשיחה, ולפיכך צריך למשחו, או שהמשיחה היא כדי לקבעו כמלך, ולכן גם הנולד לפני המשיחה יורש מלוכה שלמה. עי' אברבנאל, שמות ל, כב, העיקר הז', שהשווה מלך לכהנים, ש"היו בניהם נסמכים על אותה המשיחה ונמשחים

ג. זרע דוד שחוזר למלוך לאחר הפסקת מלוכה

המפרשים דנו בשאלה, האם מלך מבית דוד שחוזר למלוך לאחר שהמלכות פסקה במשך כמה דורות נחשב יורש מלוכה, ואין מושחים אותו, או שבשל הפסקת המלוכה הדבר נחשב כמלוכה חדשה וצריך למושחו.[18]

יש אומרים שגם כאשר בפועל אין מלך מזרע דוד, בכל זאת כוח הירושה אינו פוסק מהם, ולכן כאשר המלוכה חוזרת לצאצא מבית דוד, הוא אינו צריך משיחה.[19]

עמה, לפי שכבר נולדו בה", ומשמע שהנולדים לפני המשיחה צריכים משיחה, וכפי שמצינו בפנחס, שכיוון שנולד לפני משיחת אלעזר, לא התכהן למצער עד "מעשה זמרי" (זבחים קא ע"ב; וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך כהן [א], הערות 50-59; אבל ראה שם, הערה 58). וכן משמע במשכיל לדוד (פארדו), שמות מ, כ: "לפי שתיכף שנולד, מלכא הוי".

18. המקורות יובאו להלן. לדיון זה השלכה על משיחתו של מלך המשיח לעתיד לבוא. הסוברים שמלך המשיח, צאצא דוד, לא יצטרך משיחה, ודאי סוברים שהפסקת מלוכה אינה מצריכה משיחה. לעומת זאת, הסוברים שמלך המשיח יצטרך משיחה, עשויים לנמק זאת בהפסקת המלוכה או בנימוקים אחרים (וראה להלן, אות ו3 הערה 42).

19. אהבת עולם (אלגאזי), עמוד תורה, דרוש ד, כד ע"ב ד"ה וזה, והוסיף שלמרות זאת ימשחו את מלך המשיח, לפי שהוא כמלך חדש, עיי"ש; עי' חסדי דוד, סנהדרין פ"ד תחילת ה"י (ה"ו במהדורתו), שמשמע שמשיחה נצרכת לאחר הפסקת המלוכה, ק"ו מהצורך בה בשעת מחלוקת; מנחת חינוך, מצווה קז, לפיכך מבחינה זו מלך המשיח לא יצטרך משיחה (ועיי"ש, מצווה קח, ועי' להלן, הערה 42); חי' ר' אריה ליב, ב, סי' נח אות ב ד"ה ולפי"ז. עי' תועליות הרלב"ג, שמות סוף פרק לד תועלת ד', שכל צאצאי דוד התקדשו במשיחתו, ולכן אינם נמשחים כאשר אין מחלוקת, ומשמע שאין הדבר תלוי בהגדרת הירושה; עי' הגהות יעב"ץ, הוריות יא ע"ב, על ר' יהודה הנשיא, שבמשיחתו של דוד נתקדש כל זרעו; עי' ילקוט הגרשוני, הוריות יב ע"א ד"ה רמה, שכן משמע במהרש"א, הוריות יב ע"א ד"ה רמה, שמשיח עצמו לא יימשח, ויתרומם מכוח משיחת דוד ושלמה בקרן.

עי' צפנת פענח, הוריות יא ע"ב ד"ה התם: גם אם הפסקת מלוכת זרע דוד אינה סיבה למשיחה, גלות בבל וביטול קדושת הארץ מהווים הפסקה מהותית גם בנוגע למלכות בית דוד, ולכן מלך המשיח יצטרך משיחה. עיי"ש, שדימה זאת לדברי המכילתא, בתחילת פרשת בא, שהביאה יחד את בחירת הארץ ואת בחירת דוד, וכן ציין לסוטה מח ע"ב, שבטלו ערי מגרש ופסק מלך מבית דוד; וראה לעיל, פ"א ה"י אות ב1 הערה 18. ועי' פסיקתא זוטרתא, שמות

ויש אומרים שדי בכך שלמעשה המלוכה נפסקה, כדי להצריך משיחה חדשה.[20]

כה סי' ו, ומדרש אגדה (בובר), שמות כה סי' ג.

ויש אומרים שמלך המשיח הוא דוד עצמו, ולא יימשח שוב: אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף נא ע"א אות יג, ע"פ הספרא, צו, פי"ז, א (אבל ראה השגות רמב"ן לספר המצוות, שורש ג אות ז, שמשיחת אהרן ובניו בטלה בתחיית המתים). ועי' סנהדרין צח ע"ב ורש"י ד"ה כגון, על היחס בין המשיח לבין דוד, ועי' ערוך, ערך קסר; וראה בתורת המלך (צדוק), סי' ב הע' לד, בשם ר"ח קניבסקי, ולהלן, פי"ב ה"א.

20. עי' אברבנאל, שמות ל, כב, ומלכים א', העיקר הי"ג, שמשמע שהמולך בעתיד יימשח גם ללא מחלוקת; עי' מרכבת המשנה לעיל, פ"א ה"ג, שמשמע שצריך משיחה, שכן לדידו הוא "מלך תחילה" המבואר ברמב"ם שם, ודברי הרמב"ם לעיל, פ"א ה"ז, שמושחים מלך, עוסקים במלך המשיח, כשם שפירש בהלכות אחרות; עי' פורת יוסף (סוף ש"ס וילנא), ב"ב ד ע"א; מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' יט אות ו: משיחה נצרכת, הן משום שהפסקת מלוכה היא בכלל "מלחמה" (ראה להלן אות ד3 הע' 38), הן משום שלא ידעו מי הוא היורש (עי' רלב"ג, מלכים ב' יא, יב, על משיחת יואש, שלבד מטעם המחלוקת עם עתליה, "מצורף לזה שלא היה מפורסם מאוד שיהיה בן המלך"); הדרת מלך (מילר), עמ' פ, על מנחת חינוך שם: כשפסקה המלכות, פסקה הירושה, וצריך מינוי ומשיחה. וראה נחלת אהרן, פי"א ה"ד, סי' טז, ענפים ד, ו: עכ"פ כאשר הפסיקה מלכות אחרת את המלוכה, כפי שהיה ע"י החשמונאים ובית הורדוס, ודאי שפסקה הירושה מזרע דוד, והחוזר למלוך מבית דוד צריך משיחה. וראה לעיל ה"ז אות לב2, הסוברים שלאחר שפסקה המלוכה, זרע דוד חוזר למלוך מכוח בחירת זרע דוד, ולא כיורש מלוכה; וראה הסבר הרמב"ם, הל' כלי המקדש, פ"א ה"א, לכך שבן מלך אינו נמשח: "שהמלכות ירושה למלך לעולם שנאמר הוא ובניו בקרב ישראל".

יש אומרים שמלך המשיח יימשח, אמנם לא בארו טעמם: מדרש תהלים (בובר), כג, ז, ועיי"ש ו, שיש שפירשו על דוד; תרגום המיוחס ליונתן, שמות מ, ט; תוספות השלם על התורה, שמות ל, כג, אות ד, שם לא, אות ג, ועיי"ש כט אות ב; ויכוח הרמב"ן (מוה"ק), אות כד, עמ' שו: אליהו הנביא ימשח את המשיח, ואינו נקרא משיח לפני משיחתו, ועי' תנא דבי אליהו זוטא, כא, ד"ה אמרו: "מביא הקב"ה אליהו ומשיח וצלוחית של שמן בידיהם"; רד"ק, תהלים קלג, ב; מצודת דוד, זכריה ד, יד; אוצר החיים (ספרין), א, מצווה קז; תורת כהנים ע"פ עזרת כהנים, ב, תוספות כהנים, צו פרק יח פסקא א ד"ה לעתיד.

יש אומרים שזרובבל נמשח בשמן המשחה: רד"ק, זכריה ד, יד, ותהלים קלג, א; רי"ד, זכריה שם. וראה אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף מד ע"א ד"ה ועל, שכן קיי"ל שלא היה שמן המשחה בבית שני, ראה להלן, הערה 47 (וראה יומא נב

ד. בן צעיר

יש אומרים שאם ממנים למלוכה את הבן הצעיר ולא את הבן הגדול (למרות האמור לעיל, פ"א ה"ז אות טז-1טז2), יש צורך במשיחה.[21] ויש אומרים שאם הדבר נעשה על פי נביא, אין צורך במשיחה, אלא אם כן קיימת מחלוקת.[22] יש אומרים שגם אם כעת אין מחלוקת, החשש למחלוקת עתידית מצריך משיחה.[23]

ע"ב, וירושלמי הוריות פ"ג ה"ב: "למרובה בגדים בבנין האחרון", ורמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א ה"ח, שבבית שני היה הכהן הגדול מרובה בגדים בלבד, ולא משוח), וראה רש"י ור"י קרא, זכריה שם (לדבריהם זרובבל היה מלך, ראה גם רד"ק ירמיהו כב, כד, וויכוח הרמב"ן [מוה"ק], אות יב, עמ' שד; אבל ראה רד"ק, חגי א, א, ועי' סוטה מח ע"ב: "ופסק מלך מבית דוד", וגרסת רש"י ור"ח, שבועות טז ע"א, שלא היה מלך בשיבת ציון מבבל, וראה ריטב"א, שבועות שם, שמשמע שמסכים לכך אף לפי גרסתו, אלא שסבר שהחשמונאים נחשבו מלכים לעניין האמור שם). ועי' הדרת מלך (מילר), עמ' פ, הערות על מנחת חינוך, מצווה תצז אות א.

21. מהרש"א חידושי אגדות, הוריות יא ע"ב ד"ה ואת, ע"פ המובא מחז"ל ברמב"ם, כאן (לעיל הערה 9), שמשחו את יהואחז מפני יהויקים אחיו, ובדברי חז"ל מבואר שהסיבה היותו של של יהואחז צעיר יותר; שפת אמת, כריתות ה ע"ב ד"ה מנלן, ולכן משיחת שלמה אינה הוכחה לצורך במשיחה במקום מחלוקת; הר המוריה, הל' כלי המקדש פ"א הי"א ד"ה ויש; חידושי מהרי"ל דיסקין (באוצר הפירושים על הוריות, ובאר ראי [קצנלנבוגן], עמ' תמג), הוריות יב ע"א ד"ה באפרסמא.

22. מהרש"א, שם: שלמה נמשח מפני המחלוקת, כמבואר ברמב"ם כאן, ומשמע שלולא המחלוקת לא היה נמשח, למרות שהיו אחים גדולים ממנו. בארות המים, הוריות יא ע"ב, הקשה, שמן הפסוקים משמע ששבועת דוד היא שגרמה למינוי שלמה, ולא נבואת נתן. חלקת אהרן, סי' ז עמ' 106: מדה"י א' כב, ט-י, ושם כח, ה-ו, עולה שהייתה נבואה לדוד עצמו או לאחרים, שלפיה שלמה הוא שימלוך אחריו. לטעמו של דבר, ר' אמרות מלך, כאן, חידושים, ע.

23. גנזי ראיה - להלן, בסוף ספרנו - להלכה זו, שמסביר בזה את הצורך בדוגמה נוספת - יהואחז, ומסביר כך את לשון הרמב"ם כאן "לסלק המחלוקת", שפירושה גם מניעת מחלוקת. נראה שסובר כי כך הדין גם כאשר אב הוריש מלוכה לבנו הקטן, שכן הוכיח חשש זה מהגמרא, מנחות קט ע"ב (לדעת ר' מאיר), ששמעי חלק על חוניו למרות שמינהו שמעון הצדיק אביו. חלקת אהרן, שם: הצורך במשיחה הוא רק כאשר הגדול יותר מסוגל להחזיק ולנהל את המלוכה, כפי שרואים במקרה של יהואחז ויהויקים, שלבסוף יהויקים, הגדול, אכן מלך. לא כן כאשר הגדול לא מסוגל למלוך, שאז אינו נחשב כלל בגדר יורש לעניין מלוכה (מה

ויש אומרים שכאשר המלך ציווה להוריש את המלוכה לבנו הצעיר, ואין מחלוקת, אין צורך במשיחה.[24]
ויש אומרים שלעולם אין מושחים בן צעיר שמתמנה, אם הדבר אינו כרוך במחלוקת.[25]

ה. הגדרת מחלוקת

הרמב"ם כתב שמשיחה נצרכת כאשר קיימת "מחלוקת או מלחמה".[26] יש לברר

שאין כן כשהוא מסוגל למלוך, אלא שאינו מתמנה כיוון שאינו ממלא מקום אבותיו, עי' לעיל, פ"א ה"ז).

24. ערוך לנר, כריתות ה ע"ב ד"ה בגמרא מפני; חקרי לב, או"ח סי' כד ד"ה אך ממקום; תקפו של יוסף, הוריות יא ע"ב ד"ה מפני מה; הגהות הרד"ל, כריתות ה ע"ב. כך הסבירו את העולה מדברי חז"ל, שאלמלא המחלוקת לא היה נמשח שלמה, והוסיף הרד"ל שלגבי יהואחז, מבואר במלכים ב' כג, ל, ובדברי הימים ב' לו, א, שעם הארץ משחו והמליכו אותו, כך שכנראה לא מונה על ידי אביו, ולכן היה צריך משיחה. עי' לעיל, פ"א ה"ז אות טז5: הסוברים שאב רשאי להנחיל את המלוכה לבנו בחייו.

25. בספרא, צו, מכילתא דמילואים פרשה א, ט, הלשון: "ואת יהואחז מפני מחלוקתו של יהויקים, שהיה גדול ממנו שתי שנים", ומשמע שהעובדה שהיה גדול יותר היא שגרמה למחלוקת, ובגינה נמשח, וכך משמע מלשון הרמב"ם, כאן, וכן מאירי, הוריות יא ע"ב; סמ"ג, עשין קיד-קטו; רד"ק, מלכים ב' כג, ל, עיי"ש שלדבריו המליכוהו בחזקה לאחר שאביהם המליך בחייו את צדקיהו; ורלב"ג שם. ועי' מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' יט אות ד.

26. בהנמקת משיחת היורש בעת המחלוקת, נאמרו מספר ביאורים: יש המבארים שמחלוקת פוגעת בירושת המלכות (ראה לעיל פ"א ה"ז אות ז1 הערה 116 ואילך), לדידם מובן מדוע יש צורך במשיחת המלך שמתמנה לבסוף, ואפילו הוא ה'יורש' העקרוני של המלך הקודם, שכן למעשה אין מדובר כלל בירושה (ראה לעיל אות א, על הקשר בין ירושה ובין אי משיחת יורש המלוכה). הרמב"ם כאן כתב שכאשר יש מחלוקת מושחים את בן המלך "כדי לסלק המחלוקת". רבים הסבירו שלשיטתו הירושה לא בטלה כשיש מחלוקת (ראה לעיל פ"א ה"ז שם, הערה 121, וראה להלן), והמשיחה אינה אלא "כדי לסלק את המחלוקת, ולהודיע לכל שהוא המלך לבדו" (לשון הרמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א הי"א), "וידעו העם שהוא משיח השם ויירָאוהו" (לשון הרמב"ם, פיה"מ כריתות פ"א מ"א). וראה מיוחס לרש"י, דה"י א' כט, כב, ביחס למשיחת שלמה: "להוציא מלבן של עוזרי אדוניהו להמליכו"; מאירי, שקלים פ"ו ה"א ד"ה

מה היא 'מחלוקת'[27] המצריכה משיחה, ומה בינה ובין 'מלחמה'?

1. רינון

יש אומרים שדי ב'מחלוקת' פחותה - לדוגמה, העם מרננים אחר מלכותו ואינם מרוצים ממנה.[28] ויש אומרים שרינון בלבד אינו 'מחלוקת', כל עוד אין פועלים

וכל: "לפרסם לכל שהוא המלך". ועי' יריעות שלמה, שם: מקורו במלכים א' א, לד, בהמלכת שלמה מפני מחלוקת אדוניה, דוד ציווה שמלבד המשיחה גם יתקעו בשופר ויאמרו: "יחי המלך שלמה", שהיא ההודעה (ראה דבריו על המלכת שאול, שמואל א' י, כד, וראה גם מלכים א' א, כה, ומלכים ב' יא, יב). וראה אמרות מלך כאן, ביאורים סה, שהמשיחה והפרסום מהווים אישור למינוי וקבלתו כמלך בפועל. ובשו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב, אות כז, כתב בנו בהגהה, שהמשיחה מועילה לפרסם שהעמידוהו למלכות כדין, שעתה שנמשח, לא יוכלו בעלי המחלוקת לומר שלא היה רוב במינויו, שכן לא היו מועלים בשמן המשחה, אלא ודאי דקדקו חכמים לוודא שהרוב רצה בו. ועי' עמוד הימיני, סי' ז אות ט, שכיוון שנמשח הוכרעה המחלוקת, שכן אינו עובר ממינויו לעולם (ראה לעיל, פ"א ה"ז אות כו הערה 410).

גם לסוברים שלא בטלה הירושה, אין המשיחה מעילה בשמן (ראה הל' כלי המקדש פ"א ה"ה וה"י); אמנם יתכן שלשיטה זו בן מלך נחשב כמשוח גם טרם שנמשח, ואין הוא בגדר זר לעניין נתינת שמן המשחה וחייב כרת רק על סיכת השמן, אלא שעכ"פ אף נתינת שמן המשחה על גביו אסורה כשאין מחלוקת, ראה ספר המפתח, (מהד' פרנקל), שם ה"י והי"א. זאת, משום שהמטרה אינה רק פרסום הדבר, שלזה מועילים גם אמצעים אחרים, אלא שכאשר יש מחלוקת, יש חיסרון בעצם המלוכה, ועל ידי המשיחה תתחזק המלכות ותהיה אימת מלכותו על כל ישראל, ראה: כתבי הגרי"ז, כריתות ה ע"ב; משפט המלוכה, כאן, עמ' נג (ועי' לעיל, פ"א ה"ז אות כח הערה 433); באר מרים, כאן, ד"ה ונראה (השני); כלי חמדה, פרשת שופטים אות ו סק"א. וראה קרית ספר, הל' כלי המקדש שם, אזהרת רב, שהמשיחה מותרת מכיוון שהיא נצרכת לסילוק המחלוקת, וראה עוד דברי האבני נזר, להלן, הערה 35.

27. בנוגע לשאלה האם החולקים נידונים כמורדים במלכות, עי' להלן, פ"ג ה"ח.

28. לחם משנה, כאן: רינון, ועיי"ש שהוא הנקרא מלחמה; שדי חמד, ו (מהדו' קה"ת; מהדו' ורשא תרנ"ו, ח), מערכת חזקה במצוות סי' ז אות נט, בשם תשובת מנחת שי: אינם מרוצים ממלכותו; דרכי חושן (סילמן), על שו"ע חו"מ רעו, ו, ביאורי חושן עמ' קס אות ג, בדעת החקרי לב, או"ח סי' יט דף לג ע"א ד"ה וברור: אינם רוצים במלכותו.

נגד המלוכה.[29] ויש מי שאומר כי כל עוד המחלוקת אינה פוגעת מעשית בשלטון על העם, המשיחה אינה נצרכת ואף אסורה.[30]

2. כמות החולקים

יש אומרים ש'מחלוקת' היא רק כאשר רוב הציבור חולקים, ולא די במיעוט החולק, שאם כן אפילו אם אחד או שניים יחלקו יצטרך משיחה.[31] ויש אומרים שדי במיעוט החולק כדי להצריך משיחה, שכן נראה שכך היה בהמלכות של שלמה, יואש ויהואחז.[32] מכל מקום, גם לדבריהם יש צורך במיעוט ניכר.[33]

3. הסמכות

יש מי שפירש ש'מחלוקת' היא כאשר מיעוט מחכמי הסנהדרין אינו מסכים למינוי, שכן לדבריו יש צורך בהסכמה של כל חכמי הסנהדרין כדי לזכות בירושה.[34]

4. טוענים לכתר שאינם יורשים הזכאים למלוך

יש אומרים שמשיחה נצרכת רק כאשר המחלוקת היא בין יורשים הזכאים למלוך, שכן משיחה זו היא לצורך המלכות, כיוון שגם ליורש האחר יש זכות עקרונית למלוך. כאשר החולקים רוצים למנות אדם שאינו ראוי לרשת את המלוכה, המשיחה אינה נצרכת ואף אסורה.[35] ויש אומרים שמחלוקת היא

29. דרכי חושן, שם, אותיות ג-ד.

30. משפט המלוכה, כאן, לשיטתו לעיל, הערה 26, שהפגיעה בשלטונו היא המצריכה את המשיחה.

31. שו"ת אבני נזר, שם, אות ו.

32. חקרי לב, שם, דף ל ע"ב.

33. אמרות מלך, כאן, ביאורים סג. וראה גם שיטת משפט המלוכה, לעיל הערה 30.

34. חקרי לב, שם, דף לה ע"א, בדעת רש"י (לעיל פ"א ה"ז אות ז1); וראה לעיל, שם אות ו ואות לב: דעת הסוברים שלעולם יש צורך בבית דין בהעמדת יורש.

35. כך עולה מלשון הרמב"ם, פיה"מ כריתות פ"א מ"א (בתרגום ר"י קאפח): "סכסוך וקטטה בזרע דוד" (בתרגום ר' נתנאל הרופא: "בין בני דוד"). עי' שו"ת שואל ומשיב, קמא, ב, סו"ס יז; שו"ת אבני נזר, שם אות ו; אגם מים, (מהד' תשנ"ה), סי' יב: לפיכך רצו כל יהודה ובנימין, להילחם עם כל ישראל כדי להשיב את המלוכה לרחבעם בן שלמה (עיי"ש נימוקים נוספים, ולא ציין לפיה"מ); נחלת אהרון, פי"א ה"ד, סי' טז ענף ה, לשיטת רש"י (לעיל פ"א ה"ז אות ז1), רק מחלוקת בין הזכאים לירושה מפסיקה את הירושה, ולא מצב שבו חלק מהעם אינם רוצים את היורש.

לאו דווקא בין הראויים לירושה, אלא אף כאשר החולק אינו זכאי למלוך, וכפי שמצינו במשיחת יואש מפני עתליה.[36] ובארו לשיטה זו, שאכן מחלוקת היא רק בין היורשים האפשריים, ופעמים שמחלוקת זו אינה תלויה בנקיטה במעשים כלשהם.[37] לא כן מלחמה, שהיא התנגדות מעשית שפוגעת בהמלכה, גם אם הנלחם אינו מזרע המלוכה. דוגמה לדבר הייתה עתליה, ששלטה בארץ.[38]

והסבירו שו"ת בית יצחק, יו"ד סי' נט אות ב, ואבני נזר, שם, אותיות ז-ח, שלמרות שלכאורה אסור היה למשוח את יואש, מכיוון שעתליה לא הייתה ראויה לרשת את המלוכה, משיחת יואש התאפשרה משום שהיה קטן, והנותן על הקטן משמן המשחה פטור, והאריך בזה בבית יצחק שם (אגם מים, שם אות יא, הסביר באופן אחר, שכן לדידו היו לעתליה טענות לזכותה למלוך), וראה עיקרון זה ביחס לשלמה, שהיה קטן, בצפנת פענח, הוריות יא ע"ב, ושקלים פ"ד ה"ד ד"ה כה"ג. ועי' רלב"ג, מלכים ב' יא, יב, שלעניין משיחת יואש, מצטרפת למחלוקת העובדה שלא היה מפורסם מאוד שיואש הוא בן המלך.

36. מאירי, הוריות יא ע"ב: "כגון שהיו שאר הבנים או העם חולקים ועוררים עליו"; כן משמע בפני יהושע, ראש השנה ב ע"ב ד"ה בא"ד וטעמא, וכך פירש את דבריו השואל ומשיב, שם; חקרי לב, שם, דף לג ע"א ד"ה וברור; שו"ת בית יצחק, שם: דברי הרמב"ם בפיה"מ שם הם דוגמה בלבד; מנחת חינוך, מצווה קז; דרכי חושן (סילמן), שם, ביאורי חושן עמ' קסא.

37. משפט ירושת משרה, פרט א עמוד ד.

38. הר המוריה, הל' כלי המקדש פ"א הי"א ד"ה ויש; גנזי ראיה - להלן, בשילהי ספרנו - להלכת הרמב"ם כאן; מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' יט אותיות ג, ו; הר אפרים, הוריות סוף סי' יז; משפט המלוכה, כאן; באר מרים, כאן, ד"ה ולפי"ז.

עי' מלכות בית דוד (מלינובסקי) סי' ז, שעבד כנעני אינו בכלל המחלוקת, כיוון שמקור הדין בלשון הפסוק "בקרב ישראל", שפירושו כששלום בישראל (ראה לעיל הערה 12), ואילו עבד יצא מכלל גוי ולא בא לכלל ישראל (ראה לעיל פ"א ה"א אות ב4 הערה 27, וראה שם, שלדבריו משום כך גם אין עבדים בכלל מצות מינוי מלך), אבל אישה בכלל 'ישראל', ולפיכך מחלוקתה של עתליה הצריכה משיחה.

עי' נחלת אהרון, פי"א ה"ד, סי' טז ענף ו, שלשיטת רש"י (לעיל פ"א ה"ז אות ז1), כיוון שמלוכת עתליה המלכה הופסקה, זכות הירושה היא לבית דוד, ומשום כך משחו את יואש. ועי' אמרות מלך, כאן, ביאורים סב, שיש מהאחרונים שפירש שהמלחמה האמורה היא עם אויבי הממלכה, והשיגו על דבריו. ועי' מלכות בית דוד, שם: כאשר האויבים כבשו את הארץ וגרמו להפסקת המלוכה לפרק זמן, יש למשוח את המלך (וראה לעיל הערה 20).

ו. אופנים שונים של מחלוקת

1. נכד שעליו אין מחלוקת

כאשר מת מלך והייתה מחלוקת על מינוי הבן, והבן מת טרם שנמשח, ומינו את בנו, נכד המלך, ולא נחלקו במינויו של הנכד, יש מי שהסתפק בשאלה אם הנכד צריך משיחה.[39] ויש אומרים שלדעת הרמב"ם, כאן, שסובר שמטרת המשיחה היא סילוק מחלוקת, אין הנכד צריך משיחה.[40]

2. ממלכה שהתפלגה מתוך מחלוקת

כאשר ממלכה מתפלגת לשתיים, ובכל אחד מחלקיה הנפרדים יש הסכמה על המלך, אין הדבר נחשב למחלוקת המצריכה משיחה. דבר זה נכון, הן ביחס ליורש, אף מבית דוד, הן ביחס למלך ראשון משאר שבטי ישראל.[41]

39. מנחת חינוך, מצווה קז, דן בשאלה, האם כיוון שאביו היה צריך משיחה, והנכד ירש את המלוכה מכוח אביו, אף הנכד צריך משיחה, או שמא הנכד נחשב כיורש ישיר של סבו, ואינו זקוק למשיחה כשאין מחלוקת לגביו. וראה מלכות בית דוד (מלינובסקי), סי' יט.

40. אבן ישראל (פישר), הל' כלי המקדש סוף פ"א, והדרת מלך (מילר), כאן: הספק הוא דווקא לשיטת רש"י (לעיל פ"א ה"ז אות ז1), שמחלוקת פוגעת בירושה, ולא לשיטת הרמב"ם, כאן. וראה עיקרון זה בבאר מרים, כאן, בסוף ההלכה.

41. שער יוסף, הוריות יא ע"ב ד"ה מלכי ישראל עמ' תקז, ולכן לא נמשחו רחבעם וירבעם כשהתפלגה המלוכה, ראה מלכים א' יב, שכן בתוך ממלכתם הם היו מלכים מוסכמים בלא מחלוקת, זאת למרות אי הסכמת בני הממלכה השנייה; מנחת חינוך, מצווה קז; אמת ליעקב (קמינצקי), נזיקין ב, עמ' מט ד"ה והנה, כיוון שאין מדובר במחלוקת בין יורשים, ולא הורידוהו לגמרי מגדולתו, אין צורך במשיחה שמטעם מלחמה (ראה לעיל, הערה 38). וכן כשהמליכו את איש בושת לאחר מות שאול אביו, לא מצינו שנמשח, למרות ששבט יהודה המליך את דוד, שמואל ב' ב, ט. וראה הוד מלכות (וייס), ב, סי' צג הערה ה, שאיש בושת לא נמשח מכיוון שהיה בן מלך, וראה אברבנאל, שמואל ב' ד, יב, שנקרא: "משיח ה' ". (בנוגע ל'מלכותו' של איש בושת, ראה שמואל ב' ב, י; רש"י, בראשית לה, יא, ע"פ בראשית רבה, פב, ד, ורש"י, שם לו, לא, ע"פ בראשית רבה, פג, ב; וראה ויקרא רבה, כט, יא; רלב"ג, שמואל ב' כא, תועלת ז': "להודיע שהמלך זוכה לבניו בממלכתו"; אברבנאל, שם, וראה דבריו שם ב, ח-י; ראה מלבי"ם, שם ג, ז; משמחי לב [בירדוגו], שמואל ב' ט, ז; וראה מחלוקת אמוראים, בזבחים קב ע"א, ודעת רד"ק, שמואל ב' ט, ז). ליקוטי שיחות (שניאורסאהן), ד, קרח, אות ד עמ'

3. מלוכה שהתאחדה אחר פילוגה

יש אומרים שצריך למשוח מלך שמרחיב את מלכותו, ועתה היא כוללת ציבור נוסף שלא היה עד כה תחת מלכותו, מחמת מחלוקת או מלחמה.[42]

4. מלוכה מחדש אחר מרידה

יש אומרים שאם מרדו במלך מכהן ולאחר מכן שבו וקיבלו את מלכותו, אין צורך למושחו.[43] ויש חולקים ומצריכים משיחה.[44]

32 הערה 12: רחבעם לא נמשח, מכיוון שכבר ישב על כיסא מלכותו טרם שמרדו בו (כסוברים להלן 4, שמלך מכהן שמרדו בו וחוזר למלכותו אינו נמשח), וצ"ב.

42. מנחת חינוך, מצווה קז. וכתב שלאחר התפלגות הממלכה בימי רחבעם, אם היו שבים ומקבלים כולם את מלכותו היה צורך במשיחה, כיוון שעתה הוא מולך על ציבור שקודם לכן לא מלך עליהם, מחמת המחלוקת. עוד כתב שאם נאמר שצריך למשוח יורש הבא מכוח מלך שהיה צריך משיחה (ראה לעיל 1), נמצא שאם בימי אחד מצאצאי רחבעם היו מקבלים כל העם את מלכותו, הצאצא היה צריך משיחה, גם אם קבלתו הייתה מיד בתחילת מלכותו. בהתאם, מלך המשיח יהיה טעון משיחה, שכן בסיום בית ראשון פסקה מלוכת בית דוד מתוך מחלוקת, שבה עשרת השבטים לא היו תחת מלכות בית דוד, ומאחר שמלך המשיח ימלוך על כל ישראל, הוא יהיה טעון משיחה (וראה לעיל אות ג). הדרת מלך, כאן: בתרגום לאיכה ד, כ ("משיח ה' "), נאמר שהמלך יאשיהו נמשח בשמן המשחה, זאת למרות שהיה מלך בן מלך ללא מחלוקת. אבות הראש, א, קונטרס שמן ראש, דף מד ע"א ד"ה ועוד לא, אכן תמה בזה. לדברי המנחת חינוך הנ"ל, יש לומר שהסיבה למשיחתו היא שחלק מעשרת השבטים חזרו מגלותם, והוא מלך גם עליהם (עי' מגילה יד ע"ב). ועי' בהדרת מלך, שם, שדן האם חזרת חלק מהשבטים בזמן יאשיהו נחשבה לחזרה ציבורית של השבטים או לחזרת יחידים (עי' רש"י, סנהדרין קי ע"ב, ותוס', גיטין לו ע"א ד"ה בזמן, שהחזיר מקצתם ודי בזה שיובל ינהג, אבל עי' רמב"ן, שם ד"ה הא דתניא, שהחזיר רובו של כל שבט). לדידו, לשיטה זו, משיחת יאשיהו מסלקת את הצורך למשוח את מלך המשיח מחמת התפלגות הממלכה.

43. מנחת חינוך, מצווה קז: לאחר מרד אבשלום, חזר העם וקיבל את דוד למלך, ולא מצינו שנמשח מחדש; תורת המלך (אריאלי), כאן, עמ' לט; ליקוטי שיחות (שניאורסאהן), ד, קרח, אות ד עמ' 32 הערה 12, הסביר כך את אי משיחת רחבעם (וראה לעיל הערה 41); חק ומשפט, פ"ה ה"א סוף עמ' רטו. עי' מאירי, שקלים פ"ו ה"א ד"ה וכל: "מחלוקת ועירין עליו בתחילת מלכותו", ומשמע שמחלוקת אחר תחילת מלכותו אינה סיבה למשיחה.

44. שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב אות טו:

ז. דרכי הכרעת מחלוקת על זהות המלך

על דרך הכרעת המחלוקת מי הוא המלך - הכרעה שקודמת למשיחה, כתב הרמב"ם בפירוש המשנה,[45] שכשמדובר במחלוקת בין יורשים, ההכרעה נעשית בהסכמת כל העם על אחד מהמתמודדים, או הסכמת הרוב להמליכו עליהם, או שמינוהו הסנהדרין או נביא או כהן גדול, או שהושגה המלוכה לאחד מהם באיזה אופן שיהיה.[46]

ח. משיחה בשמן שאינו שמן המשחה

הרמב"ם, כאן, הזכיר את יהואחז כמי שנמשח בשמן המשחה, אך בדברי חז"ל מבואר שהמלך יאשיהו גנז את שמן המשחה באמצע בית ראשון. בהתאם,

דוד נמשח אחר מרד אבשלום. בנו, בהגהה שם, הקשה, שלא מצינו משיחה חוזרת של דוד. עי' כלי חמדה, פרשת שופטים אות ו סוף סק"ד; אמת ליעקב (קמינצקי), נזיקין, (מהדו' תשע"ט עמ' תקכט; מהדו' תשמ"ט, נזיקין, ב, עמ' מט); תורת המלך (אריאלי), כאן, עמ' לט, בשם ר"ב ז'ולטי: אין להוכיח ממרד אבשלום שאין צורך במשיחה, שכן ייתכן שבשעת המרד אבשלום נחשב למלך ואף נמשח (ראה שמואל ב' יט, יא), ולאחר שמת ירש אותו דוד אביו, ויורשו של מלך אינו צריך משיחה (על מעמדו של אבשלום, ראה לעיל פ"א ה"ז הערה 425). על מעמד מלך שמרדו בו, ראה לעיל פ"א ה"ז אות כח.

45. פיה"מ, כריתות, פ"א מ"א.

46. עי' שו"ת צפנת פענח, ב, סי' רמח וסי' רצד (א), שמוכיח מהרמב"ם בפיה"מ, שכל אחת מהאפשרויות עומדת בפני עצמה. מכאן שלמרות המחלוקת, אין הסכמת העם מעכבת כשמדובר ביורש, ואין הכרח בנביא או בסנהדרין, מה שאין כן במלך חדש (ראה לעיל פ"א ה"ג אותיות א, ה). ועי' משפט המלוכה, כאן, שהסתפק בזה. וראה לעיל, פ"א ה"ז אות ז1. על מינוי באופן זה על ידי כהן גדול, עי' מלכים ב' יא, שיהוידע הכהן הגדול מינה את יואש, וצ"ע אם כוונת הרמב"ם למינוי על פי אורים ותומים. וראה לעיל, פ"א ה"ג אות ד. עי' רבנו בחיי, דברים יז, כ, שמי שכולם מסכימים להמליכו, צריך משיחה. וראה הלכתא למשיחא (הלר), סי' ח ד"ה אמנם, שהשגת המלכות "באיזה אופן שיהיה" באה לרבות על ידי מלחמה. ועי' שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שיב, הגהת בנו אות כז. הרמב"ם בפיה"מ שם כתב על אופן שבו המחלוקת היא בין היורשים מזרע דוד, וראה לעיל אות ה4, הסוברים שדעת הרמב"ם כי גם כאשר החולק אינו מבית דוד יש למשוח את היורש מזרע דוד; וראה לעיל פ"א ה"ז אות ז1 על דרך מינוי היורש לאחר מחלוקת לדעת רש"י.

משיחת יהואחז הייתה בשמן אפרסמון, כמשיחת מלכי ישראל (כמבואר ברמב"ם, לעיל, פ"א ה"י).[47]

יש מי שלמד ממשיחת יהואחז הוראה לדורות, שכאשר יש צורך למשוח מלך מבית דוד ולא קיים שמן המשחה, מושחים בשמן אפרסמון כדי לסלק את המחלוקת ולשים אותו למלך שייראו ממנו.[48]

47. כך מבואר בבבלי ובירושלמי, שהובאו בהערה 9. רבים כתבו בדעת הרמב"ם שגם הוא סובר שיהואחז נמשח בשמן אפרסמון, ולא ציין זאת מאחר שאין בדבר נפקא מינה, שכן אילו היה קיים שמן המשחה היה נמשח בו יהואחז מפני המחלוקת: לח"מ, ואחרונים נוספים שצוינו בספר המפתח (מהד' פרנקל), וראה מהר"י קורקוס, הל' כלי המקדש פ"א הי"א. ועי' שער יוסף, הוריות יב ע"א ד"ה אמר ר"פ: הרמב"ם כאן רמז על השינוי במשיחת יהואחז, בכך שחזר וכתב "ומשחו", לפני אזכור משיחת יהואחז. עם זאת, קרן אורה, הוריות יב ע"א ד"ה ומי, פירש שלדעת הרמב"ם סוגיות חלוקות הן, ודעת הרמב"ם כמי שסובר ששמן המשחה לא נגנז על ידי יאשיהו, ולכן כתב הרמב"ם, בהל' כלי המקדש פ"א ה"ח, שבבית שני לא היה שמן המשחה, ומשמע שכל ימי הבית הראשון עדיין היה. וראה קרן אורה, שם, שכתב שהרמב"ם סובר כמאן דאמר שהארון גלה לבבל, אך ראה מנחת חינוך, מצווה קז, שמבואר ברמב"ם, הל' בית הבחירה פ"ד ה"א, שיאשיהו גנזו, ושמן המשחה נגנז עמו, וצ"ע.

48. הר אפרים, הוריות סי' יז ד"ה ומן האמור וד"ה ואתי, ע"פ רמב"ם בפיה"מ, כריתות פ"א מ"א, שהמשיחה אחרי מחלוקת היא על מנת שייראו ממנו, וצורך זה קיים לעולם, ולפיכך מושחים בשמן אפרסמון, כפי שנמשח יהואחז.

לכאורה, דברי הרמב"ם בהלכה יב עומדים בפני עצמם, ונאמרו גם על מלכי ישראל, אבל ראה לעיל, הערה 1, שבנוסחאות המדויקות, הלכה זו היא המשך של הי"א, ועוסקת גם כן רק במלכי בית דוד. לפי זה, לא קיימת כל הוראה ברמב"ם שחובה למשוח מלכי ישראל (וראה לעיל, פ"א ה"י אות א). ועי' רמב"ם, הל' כלי המקדש פ"א הי"א, שציין את משיחת יהוא שהייתה באפרסמון, ולא באר שם שנמשח משום מחלוקת, כמבואר לכאורה בבבלי שם, וראה ערוך לנר, כריתות ה ע"ב ד"ה ה"נ באפרסמא. וראה הוד מלכות (וייס), ב, סי' פג אות ז, שמשיחת מלכי ישראל היא רשות בלבד, אף במקום מחלוקת, והגמרא הסבירה את טעם ציווי ה' לאליהו, כהוראת שעה, למשוח את יהוא מפני המחלוקת.

גנזי ראיה

ביאורי מרן הראי"ה קוק זצ"ל
להלכות מלכים ומלחמות

ביאורי מרן הראי"ה קוק זצ"ל
להלכות מלכים ומלחמות פרק א*

הלכות א-ב

ולהכרית זרעו של עמלק שנאמר [תמחה] את זכר עמלק.[1] שינה מלשון הכתוב ולא אמר למחות [זכרו][2] של עמלק כמה שנאמר "[תמחה] את זכר עמלק", **ולהלן בהלכה ב'** שינה עוד וכתב "מינוי מלך קודם למלחמת עמלק", ולא אמר להכרתת זרעו של עמלק כמו שהתחיל לומר "להכרית זרעו של עמלק", ואח"כ חזר לאמר "והכרתת זרע עמלק קודמת לבנין הבית". מפני שבאמת במצות המחיה נכללו שלשה ענינים: המלחמה, שהיא התחלת המצוה המכשרת את המחיה; והענין השני הוא הכרתת הזרע, היינו כמה שמוצאים ומשיגים, אע"פ שלא נמחה כל הזכר, מ"מ יש בו התחלת מצוה, כיון שעשו כמה שאפשר.[3] והנה אין לומר שמחיית הזכר של עמלק הוא קודם לבנין ביהמ"ק, שהרי אנחנו רואים שנשאר זכר של עמלק גם אחר ימי דוד ושלמה ויצא ממנו המן ועוד רבים, א"כ נבנה בית המקדש קודם מחיית הזכר. וע"כ מפני שקיימו מצות כריתות הזרע כמה שהי' בידם, וגם זה נכלל בכלל מחית הזכר; כמו שמוחק אות אחת מן השם, לד' הרמב"ם בפ"ו ה"ב מה' יסוה"ת - לוקה, ה"נ בהכרתת הזרע כמה דמטא לידם מקיימים מצות מחיית הזכר, אע"פ שיגמר רק לעתיד לבוא בשלימות כדכתיב "כי מחה אמחה".[4] ע"כ הוכרח לשנות בסידור של שלש מצות אלו שענין עמלק הוא קודם לבנין ביהמ"ק, שדוקא מצות הכרתת זרע של עמלק הוא קודם לבנין הבית ולא מחיית זכרו. אמנם ענין מינוי מלך הוא קודם אפילו להחלק הראשון של מצות המחיה, דהיינו המלחמה. ע"כ אמר מינוי מלך קודם "למלחמת שולחן מלכים הן לחיבור זה, לעיל.

1. דברים כה, יט.
2. במקור: "זרעו".
3. העניין השלישי הוא מחיית כל זכר עמלק, שגם הוא נדון להלן.
4. שמות יז, יד.

* ביאורים אלה של מרן הראי"ה קוק זצ"ל פורסמו לראשונה על-ידי הרב בן ציון שפירא שליט"א, בחוברת ג של גנזי ראיה (מהדורה שניה עמ' 59-63), ויישר כוחו על מתן הרשות לפרסומם כאן. ההערות שלהלן התווספו על-ידינו. ההפניות לספר

עמלק", שהיא התחלת מצות המחיה; "והכרתת זרע" של עמלק קודמת לבנין הבית; ומחית הזכר אע"פ שרק היא היא השלמת המצוה אינה קודמת לבנין בית המקדש, שהרי היא עדיין לא נתקיימה בשלימותה, ותתקיים לעתיד לבוא ואז יהי' השם שלם והכסא שלם, "כי יד על כס יה מלחמה לד'[5] בעמלק מדור דור".[6]

הלכה ג

אין מעמידים מלך בתחילה אלא ע"פ בית דין של ע"א וע"פ נביא, כיהושע שמנהו משה רבינו ובית דינו, וכשאול ודוד שמנם שמואל הרמתי וב"ד. האריך לתן דוגמאות בענין העמדת מלך בתחילה - שלא נטעה לומר שהכונה אין מעמידים מלך בתחילה היינו דוקא מלך הראשון בישראל, אבל אח"כ א"צ נביא (ולפ"ז הייתי אומר שרק משאול ואילך נחשב מלך בישראל);[7] ע"כ מביא דוגמאות להורות שהכונה היא רק להוציא כשבניו יורשים את כסאו, שאז א"צ אח"כ בית דין ונביא להעמידו על מלכותו, רק את המלך הראשון מזאת המשפחה צריך ע"פ בית דין ונביא, אבל אח"כ בא בירושה.[8] אבל אם מעמידים כמה מלכים בזה אחר זה ממשפחות שונות שאינם משתלשלות בירושה, הראשון מכל משפחה הוא המלך בתחילה, כהדוגמא שהביא מכמה מלכים שהיו בזה אחר זה.[9]

הלכה ה

אין מעמידין אשה במלכות [כו'], וכן כל משימות בישראל אין ממנים בהם אלא איש. לכאורה הי' לו לומר וכן כל משימות שבישראל אין ממנים בהם אשה כמו שהתחיל לומר "אין מעמידין אשה במלכות". ונראה שבא לומר שאין מעמידין

5. דרכו הקבועה של הראי"ה, להקפיד על כתיבת שם השם באות ד, ולא באות ה - ראה רצי"ה קוק, הקדמה לשו"ת משפט כהן, עמ' יב, ובמילואים שם עמ' שעג.
6. שמות יז, טז, וראה מדרש תנחומא, סוף פרשת כי תצא, ורש"י שמות יז, טז. ראה שולחן מלכים פ"א ה"א אות ה הערה 48, ושם ה"ב אות א4 הערה 12.
7. ראה שולחן מלכים פ"א ה"ז אות ו הערה 106, שגם חקרי לב כך פירש.
8. בדברי הראי"ה מבואר שבהעמדת יורש מלוכה, לא רק נביא אינו נצרך אלא גם בית דין אינו נצרך. וראה דבריו בשו"ת משפט כהן, סי' קמד אות טו-א, שאף שם משמע שלא הבחין בין מלך ראשון ובין יורש מלוכה בנוגע לצורך בבית דין. וראה שולחן מלכים פ"א ה"ז אות ו, השיטות השונות בעניין זה.
9. ראה שולחן מלכים פ"א ה"ג הערה 1, ושם ה"ז אות ו הערות 105-106.

אלא איש ודאי, ולאפוקי טומטום ואנדרוגינוס דעכ"פ אינם בכלל אלא איש. ונקיט זה דוקא בסיום ההלכה אצל כל משימות, להורות שאפילו האיסור של העמדת אשה בכל משימות הוא ג"כ מהת', שלא נאמר שהוא רק מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא, שאז היה מותר בטומטום ואנדרוגינוס משום ספיקא דרבנן לקולא.[10]

ומה שהקשה הרדב"ז מדבורה וכן הק' תוס' בב"ק,[11] ובכלל לענין אם אשה כשרה לדון - נראה דדוקא המינוי הוא אסור דהיינו השימה, אבל עליה בעצמה אין שום איסור לשפוט,[12] ע"כ כשבאים אליה מעצמם בלא מינוי שרי. ע"כ האריך הפסוק לומר "ויעלו אליה בני ישראל למשפט",[13] כלומר שלא מינו אותה, כ"א מעצמם עלו אליה למשפט והיא שפטה אותם. וי"ל דהיינו דאמר קרא "והיא יושבת תחת תומר דבורה",[14] כלומר שלא רצתה להתנהג בשום תכסיס ממשלה, שלא יהי' כענין מינוי והעמדה, כדרך המלכים והנשיאים והשופטים הממונים, לשבת בהיכל או בשער; אבל היא ישבה באופן פשוט ופרטי תחת תמר שלה, שלא הי' כלל מקום חשוב וציבורי, ומעצמם עלו אליה למשפט, ובכה"ג אין בזה משימה כלל.[15]

ונראה לע"ד שדוקא משימות ששייכים לאנשים אסור שיהיו בהם מנויים נשים, אבל דברים של מינוי שהמונהגות הן נשים מותר למנות נשים. והוי דוגמא דגר שאסור לדון את ישראל משום כל משימות, ומ"מ קיי"ל דדן את חבירו הגר,[16] וכמו דדרשינן מקרב אחיך תשים עליך מלך, דוקא עליך הא חבירו הגר דן,[17] ה"נ י"ל דוקא עליך מלך[18] ולא מלכה. וה"ה שאר משימות, אבל להו שרי. ומיושב בזה

10. ראה שולחן מלכים פ"א ה"ה אות א הערה 10, ושם אות ב הערה 21.

11. תוס' ב"ק טו ע"א ד"ה אשר.

12. בשולחן מלכים פ"א ה"ד אות א הערה 20 הובאה דעת אחרונים שסבורים כי כאשר עוברים וממנים מלך שאינו מיוחס דיו, הממנים הם שעוברים איסור - לא המתמנה. ספק אם ניתן להוכיח מהאמור כאן שזו גם דעת הראי"ה, שכן עיקרי דבריו אינם מוסבים על המינוי אלא על השפיטה.

13. שופטים ד, ה.

14. שופטים שם.

15. ראה שולחן מלכים פ"א ה"ד אות יא5.

16. רמב"ם הל' סנהדרין פי"א הי"א; טוש"ע יו"ד סי' רסט סי"א וחו"מ סי' ז ס"א.

17. יבמות קב ע"א.

18. יש לציין שבדפוסים רווחים שעמדו לנגד עיני הרב, הגירסה בתחילת ההלכה היא: "שנאמר עליך מלך ולא מלכה". לעומת זאת, במהדורות דווקניות שלפנינו

מנהג ישראל להעמיד נשים למינויים של קופות ועניני מצוה המיוחדות לנשים, ולפ"ז אין להם יפוי כח להעריך אנשים לצדקה בעניניהם, כ"א לנשים בלבד.[19]

הלכה ז

וכל הקודם בנחלה קודם לירושת המלוכה. הכס"מ לא הראה מקורו, והוא מפורש בתוספתא דשקלים פ"ב סוף הלכה ט"ו, ועי' בה' כלי המקדש פ"ד ה"כ. אלא שבכאן הלשון הוא צריך ביאור, שכתב בתחילה "וכל הקודם בנחלה קודם לירושת המלוכה", משמע שדוקא במלוכה יש זה הדין שכל הקודם בנחלה הוא קודם, אפילו בקרובים אחרים חוץ מהבנים, אבל בשאר כל המינויים לא. ואח"כ דייק ביותר וכתב "ולא המלכות בלבד אלא כל השררות וכל המינויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם"; מדדייק כאן "לבנו ולבן בנו" ולא אמר ולכל היורשים, משמע שאין בשאר המינויים דין ירושה כ"א בבנים ולא בשאר קודמים בנחלה, שזהו היפוך מד' התוספתא דשקלים הנ"ל דעסיק שם בשאר מינויים, ואמר ע"ז שכל הקודם בנחלה קודם בשררה. ובה' כלי המקדש הנ"ל מפורש כד' התוספתא, שכתב שם "כשימות המלך או כהן גדול או אחד משאר הממונים מעמידין תחתיו בנו או הראוי ליורשו, וכל הקודם בנחלה קודם לשררות המת". ונלע"ד שרבינו סובר שמן התורה אין דין ירושה במלכות ובכל שררות כ"א בזרעו, כדכ' בקרא "הוא ובניו";[20] אלא שמדרבנן משום השלום תקנו שאם לא נשארו בנים יהיו שארי היורשים ג"כ זוכים. ע"כ מסיים וכ' בה' כלי המקדש באותה ההלכה עצמה שאמר שכל הראוי ליורשו זוכה, כיון שחוזר להוכיח מן הפסוק שנאמר במלך "'הוא ובניו בקרב ישראל' - מלמד שהמלכות ירושה, והוא הדין לכל שררה שבקרב ישראל שהזוכה לה זוכה לעצמו ולזרעו"; אמר דוקא לזרעו ולא אמר ליורשיו, והיינו משום דסמיך אקרא ע"כ נקיט מדה של תורה שאינה כ"א לזרעו; אבל לענין דינא מדרבנן יש זכיה ג"כ לכל היורשים בכל המשימות. ע"כ כאן שעוסק במלכות, וענין משימות אחרות נקט אגב גררא, כתב במלכות הדין איך שהוא למעשה אפילו מה שהוא רק מדרבנן דהיינו כל הראוי ליורשו, ובענין שאר משימות שמזכירם דרך אגב כתב רק את השורש של תורה, דהיינו שהם ירושה לו ולבנו. ובה' כלי המקדש שמיירי בעקרו בשאר מינויים, כתב הדין

היום - קאפח, פרנקל ושילת, הגירסה היא: "שנאמר מלך ולא מלכה", ללא המילה "עליך".

19. ראה שולחן מלכים פ"א ה"ה אות ב הערה 23 ואילך; וראה שם ה"ד אות יב5.

20. דברים יז, כ.

למעשה בכל המינויים שמעמידים תחתיו ג"כ כל הראוי ליורשו, ובנו מהתורה, וה"ה בן בנו וכל זרעו, ושאר היורשים מדרבנן.[21]
וכיון שנמשח דוד זכה בכתר מלכות והרי המלכות לו ולבניו הזכרים[22] עד עולם, ולא זכה אלא לכשרים כו' אע"פ שלא זכה אלא לכשרים לא תכרת המלוכה מזרע דוד לעולם. לכאורה הלשון קשה, כיון שברית כרותה שאפילו אם אינם כשרים ג"כ לא תכרת מהם המלוכה וכמו שמביא מהפסוק אם יעזבו בניו תורתי ובמשפטי לא ילכון, ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, וחסדי לא אפיר מעמו,[23] א"כ הם בטוחים על עצם המלוכה אפילו אם אין בהם כשרים, ואיך אמר שלא זכה אלא לכשרים. ונלע"ד שהכונה היא שבדרך זכות של ירושה לא זכה אלא לכשרים, ע"כ אם אין שם כשר בין היורשים חוזרת המלוכה למשפחה אחרת מזרע דוד, וכיון שיש הפסק של ירושה אין זה בדרך זכיה של ירושה, כ"א מצד הברית הכללי שזוכים משולחן גבוה.[24] וי"ל שבאמת מצד ישראל אינם מצווים להמליך מבית דוד, דוקא אם נמצא בהם כשרים, אבל מאת ד' המסבב הסבות להקים דברו יסובב שלא ירצו ישראל להסיר את המלוכה מבית דוד בכל גווני, אפילו אם יזדמן ח"ו שלא ימצא בהם כשרים. וי"ל שבדליכא אחרים מבית דוד יש רשות להעמיד ג"כ מי שאינם כשרים, א"כ א"ז בדרך זכיית ירושה שאז היתה חובה ומצוה, אבל כיון שאינה בתורת ירושה אז היא רק בתורת ברכה והבטחה מד' שכך יהי' הדבר, ולא שנצטוו ע"ז ישראל.[25]

21. ראה שולחן מלכים פ"א ה"ז אות יז1 הערה 286 - הסוברים שאין ירושה אלא רק בזרעו, בשאר שררות, או אף במלוכה. הראי"ה מחדש שמדין תורה שונה מלוכה משאר שררות, אלא שמדרבנן יורשים קרובים אחרים אף בשאר שררות.

22. כך הגי' במהדורות רווחות; במהדורות קאפח, פרנקל ושילת גרסו: "הזכרים הכשרים".

23. ראה תהלים פט, לא-לג. וראה שולחן מלכים פ"א ה"ז הערה 24.

24. מדברי הראי"ה עולה שכאשר זרעו של הנפטר אינו כשר, ירושת המלוכה אינה עוברת לאחי הנפטר וכדו' (ראה דברי הראי"ה בפסקה הקודמת). לכן, רק משום הברית הכללית עם דוד זוכה זרע דוד ממשפחה אחרת במלוכה. וראה שולחן מלכים שם, אותיות יח, ל, לב3 הערה 452.

25. ראה שולחן מלכים שם אות טו1, ושם הערה 244, ושם ה"ז אות לא3.

הלכה ט

מלכי בית דוד הם העומדים לעולם כו' אבל אם יעמד מלך משאר ישראל תפסק המלכות מביתו, שהרי נאמר לירבעם אך לא כל הימים.[26] והראב"ד השיג ע"ז וכ' ש-**זה סותר מה שאמר למעלה, ולא המלכות בלבד כו'** (כונתו שכלל לעיל בה"ז שכל המינויים שבישראל יש בהם דין ירושה לעולם, א"כ איך אפשר שיהי' דין מינוי של מלך אחר שאינו מבית דוד פחות משאר מינויין) **אלא ודאי כן הוא אם היה ירבעם מלך כשר ובניו כשרים לא היתה מלכות פוסקת מזרעו, אבל היתה שניה למלכות בית דוד כגון קיסר ופלג קיסר,** ע"כ. והנה צריך לבאר לשיטת הראב"ד שמה שכתוב לא כל הימים, היינו כמו שכתוב שם ואענה בית דוד אך לא כל הימים,[27] א"כ הכונה היא שלא תוכל להמשך כל הימים מלוכה על ישראל שתהיה בדרך עינוי לבית דוד, דהיינו שאינה נכנעת מפניהם, אבל כשתהי' כעין קיסר ופלג קיסר א"ז עינוי כלל, ואדרבא י"ל שהוא כבוד יותר גדול כשיש תחתיו ממונים רבים. וכהא דיומא ס"ט א' דאמר אביי כולהו משום כבודו דכהן גדול, שכ' רש"י שמראים שיש תחתיו שררות הרבה, ובמלך י"ל דהוי שבח גדול דהוי מלך מלכים, א"כ אין זה ענוי לבית דוד כלל. וא"צ למה שכתב הרדב"ז, שאך לא כל הימים הוא דוקא בתנאי כשלא ילכו בתורתו,[28] שלא נזכר מזה כלל שם בזה הפסוק. ולא עוד אלא שכתוב שם מפורש היפוך מדבריו במחכ"ת, שהרי המקרא אומר במלכים א' י"א, ל"ח ול"ט, שאמר אחיה השילוני לירבעם: "והי' אם תשמע את כל אשר אצוך והלכת בדרכי ועשית הישר בעיני, לשמור חקותי ומצותי כאשר עשה דוד עבדי, והייתי עמך ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד ונתתי לך את ישראל, ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים"; א"כ מפורש הוא דהאי "אך לא כל הימים" קאי דוקא אהא דאם ילך בתורתו. אלא ודאי שהענין הוא כמש"כ, שדוקא בדרך עינוי לא יהי' כל הימים, אבל בדרך הכנעה ופלג קיסר יוכל לזכות ג"כ לכל הימים; אבל אז הלא לא יהיו זרע דוד מעונים כלל עבור זאת, כלומר עבור מלכותו, שהיא שפלה מהם, והיא עוד מתעטרת על ידה.[29] ואולי גם הרמב"ם יודה לזה, ומש"כ שתפסק המלכות מביתו, היינו

26. מלכים א' יא, לט.

27. מלכים א' שם (ראה לשון הפסוק בדברי הראי"ה להלן).

28. ראה שולחן מלכים פ"א ה"ט הערה 4, שגירסת הרדב"ז והמגדל עוז בהשגת הראב"ד קצרה מהמצוי לפנינו, ולשון ההשגה לגירסתו אינה אלא: "זה סותר למה שאמר למעלה". וראה לעיל שם, פירושו להשגת הראב"ד על פי גרסתו. וראה להלן הערה 40.

29. ראה שולחן מלכים שם אות ב, השיטות השונות בביאור דעת הראב"ד.

שאפשר לה להפסק אם לא יהיו כשרים, שתכרת לגמרי מהם המלכות מה שא"כ בזרע בית דוד כמו שכתבתי לעיל בהלכה ז'.[30] אלא שממה שמסיים רבינו ראיתו מהפסוק "אך לא כל הימים", משמע דס"ל דלעולם כ"ז שתמשך המלכות של מלך אחר חשוב איזה עינוי לבית דוד. וי"ל דאפי' אם יהי' נכנע תחתיו מ"מ יש איזה פחד שמא ימרוד באיזה פעם, ע"כ חשוב עינוי, ע"כ מוכרח הוא שתפסק המלכות מביתו. ומ"מ י"ל שאע"פ שהוא מוכרח, יתגלגל הדבר ע"י מה שיפסקו מביתו יורשים, או הכשרים; אע"פ שהבחירה היא ביד האדם מ"מ הלא הידיעה אינה סותרת, ובפרט כשאינה על איש מיוחד, שהרי בכל דור אפשר להיות כשר ותדחה הפסיקה על דור אחר; והוי כעין ד' הרמב"ם בה' תשובה בפ"ה ובפ"ו ה"ה, ועיי' בהשגות הראב"ד שם;[31] ולפ"ז אין סתירה לדין הירושה כלל. ולפי הנראה מפשטן של מחלוקת הרמב"ם והראב"ד, י"ל דמה שאיתא במדרשים שמשיח בן יוסף יהרג,[32] ושג"כ אומרים שאפשר ג"כ שיגרום זכות שיחי' כפי דעת חכמי הקבלה,[33] י"ל דלד' הרמב"ם א"א שתמשך מלכות אחרת בישראל, א"כ מוכרח הדבר שתהי' פסיקה למלכות משיח בן יוסף, ולד' הראב"ד אפשר שתתקיים ויהי' פלג קיסר.[34]

הלכה י

ואין ממנין אותן בירושלים לעולם אלא מלך ישראל מזרע דוד. נראה דאתי לאפוקי אם יהי' מזרע דוד ממונה ע"י איזה אומה למלך עליה, כ"ז שלא יהי' מלך ישראל לא ימנו אותו בירושלים.[35]

30. לעיל ה"ז, ד"ה וכיון שנמשח.
31. ראב"ד הל' תשובה פ"ו שם; וראה שולחן מלכים שם הערה 10.
32. ראה סוכה נב ע"א, וילקוט שמעוני תהלים רמז תרכא.
33. ראה בן איש חי, שנה ראשונה, פרשת בשלח אות כ, בשם שער הכוונות.
34. ראה שולחן מלכים שם הערה 17.
35. דיוק הראי"ה על מינוי מלך מזרע דוד על אומה נכרית, ייחודי. זאת ועוד; מדבריו משתמע שמותר למנות בירושלים מלך מזרע דוד על חלק מעם ישראל, למרות שירושלים אינה כלולה בממלכתו. יצויין שדברי הראי"ה נאמרו על פי הגירסה בדפוסים רווחים: "אלא מלך ישראל מזרע דוד", ברם במהדורות קאפח, פרנקל ושילת, הגירסה היא "אלא מלך ירושלים מזרע דוד". וראה שולחן מלכים פ"א ה"י הערה 3, וראה שם הבדל נוסף בין המהדורות הנ"ל ובין הדפוסים הרווחים בסיום ההלכה. וראה שולחן מלכים שם אותיות א-ב.
36. דברי הראי"ה הם על פי מה שאמרו חז"ל בהוריות יב ע"א וכריתות ה ע"ב,

הלכה יא

כשמושחין מלכי בית דוד אין מושחין אותן אלא על המעין. והיינו לפי שיטתו שמלכים אחרים תפסק מלכותם, א"כ הוי תפילת שוא שתמשך מלכותם כיון שסופה להפסק.[36] ומזה ראי' למש"כ לעיל[37] שדעת הרמב"ם הוא שהדבר מובטח שסוף כל סוף תפסק מלכותם של שאר מלכים שאינם מבית דוד; שאם הי' אפשר שיתקיימו לא הי' תפילת שוא, ולא הי' צריך להוסיף כשמושחין מלכי בית דוד במקום שבגמ'[38] אמרו בסתם אין מושחין מלכים אלא על המעיין.[39] ולפ"ז יש מקום עיון על מה שכתב במגדל עז שמצא מוגה בכת"י של הרמב"ם ז"ל שדוקא כשלא ימשכו את דרכם תפסק מלכותם,[40] א"כ משמע שיש דרך שלא תפסק, א"כ אין זו תפילת שוא שתמשך מלכותם. אבל לפמש"כ[41] אין זו סתירה שהרי סוף כל סוף סובר הרמב"ם שיגלגל הקב"ה שתפסק המלכות מהם ע"י זה שלא יהיו בהם כשרים, א"כ סוף המלכות להפסק מהם, והוי שפיר תפילת שוא.

הלכה יב

ואין מושחין מלך בן מלך אלא א"כ היתה שם מחלוקת או מלחמה מושחין אותו כדי לסלק המחלוקת. לפיכך משחו שלמה מפני אדוניה, ויואש מפני עתליה, ומשחו יהואחז מפני יהויקים אחיו. פשוט שמחלוקת הוא ענין שיש איזה צד של יפוי כח לשני הצדדים, ומלחמה הוא ג"כ שייך אפילו כשאין לצד השני שום משפט כלל. ע"כ בשלמה ואדוני' שהיו שניהם יורשים, ומזרע דוד, שייך ענין מחלוקת; אבל בעתליה שלא היה לה שום משפט מלוכה כלל לא שייך מחלוקת כי אם מלחמה, שלחמו עליה על אשר תפשה המלוכה שלא בצדק, וגנאי הוא ליחס ע"ז שם מחלוקת. והוי רבותא דאפילו בכה"ג שאין לצד השני שום יפוי כח של משפט, מ"מ כיון שהי' הענין צריך לבא בדרך מלחמה - מושחין. ולמדנו אלה שני הענינים משני המאורעות, מענין אדוניה הדין של מחלוקת, ומיואש הדין של מלחמה.[42] ולא כמש"כ הלח"מ, דהוי רק בדרך לא זו אף זו.[43]

שמטרת המשיחה היא כדי שתמשך מלכותו. ראה שולחן מלכים פ"א הי"א הערה 5.

37. לעיל ה"ט.

38. הוריות וכריתות שם.

39. על הסוברים כך, ראה שולחן מלכים פ"א הי"א אות ג.

40. ראה לעיל הערה 28 ושולחן מלכים פ"א ה"ט הערות 4, 7, 15.

41. לעיל ה"ט, לקראת סיום דבריו, ע"פ הרמב"ם בהלכות תשובה.

42. ראה שולחן מלכים פ"א הי"ב אות ה4.

43. לחם משנה כאן; וראה שולחן מלכים שם אות ה1.

ונראה שכפל רבינו את הלשון "מושחין אותו כדי לסלק המחלוקת", להורות שאפילו במקום שעכשיו אין עדיין מחלוקת, אלא שיש איזה צד לחוש שיצמח מחלוקת ג"כ מותר. והיינו עובדא דיואחז מפני יהויקים אחיו אע"ג שלא מצאנו שחלק עליו, מ"מ כיון שהי' גדול ממנו[44] יש לחוש שיחלוק, וכעובדא דבני שמעון הצדיק בשלהי מנחות,[45] גם בכה"ג מושחין כדי לסלק המחלוקת העלולה לבא.[46]

44. הוריות יא ע"ב; כריתות ה ע"ב.

45. מנחות קט ע"ב.

46. פירושו של הראי"ה, ש"לסלק" משמעו מניעה מראש, הוא ייחודי. ראה בשולחן מלכים פ"א ה"ז אות 1ז פרשנות אחרת, שהרמב"ם בא לשלול הבנה שמחלוקת פוגעת בעצם הירושה וצריך למשוח את היורש כשם שמושחים מלך ראשון. הדגיש אם כן הרמב"ם, שמטרת המשיחה אינה אלא על מנת לסייע בסילוק מחלוקת שנוצרה, גם אם זו לא פגעה במעמדו של היורש. וראה לשון הרמב"ם הל' כלי המקדש פ"א הי"א: "ואם היתה שם מחלוקת מושחין אותו כדי לסלק המחלוקת ולהודיע לכל שזהו מלך לבדו". וראה שולחן מלכים שם הי"ב אות ה הערה 26; וראה שם אות ד, על משיחה בהמלכת בן צעיר.

שולחן מלכים

מפתח כרך א

המפתח מתייחס לגוף החיבור שולחן מלכים: הקדמות, דברי הרמב"ם, הביאור והערות השוליים, וכן לגנזי ראיה שנדפסו בסוף הספר. המספרים הם מספרי עמודים. בנושאים שהוזכרו בהערות שוליים, מספרי העמודים צוינו בסוגריים, וגנזי ראיה צוינו באות ג לפני מספר העמוד. לעיתים מוזכרות במפתח קביעות ודאיות, ואין בכך כוונה להכריע בין דעות שונות או להביע דעה, אלא למפתח את המקום שבו נידונו אותן קביעות.

אומנות נקלה

הנהגה מזולזלת מאוד (157)
טעם איסור מינויו 154-156
יום אחד 153, (154)
ירושת מלוכה 157
כהן גדול 153-157
כהן משוח מלחמה 159
לאחר שמלך 164
לצורך 164
מינוי לשררה 158-159
מלך (104), (114), 153-165
מרובה בגדים שאינו משוח (332)
משפחתו 158
סוגי אומנויות 160-163
עסקו עם נשים 160-163, 248-250
פרש מאומנותו (154)
שינוי באומנות (162)
שלא בדרך אומנות 164
תוקף איסור מינויו 154-155

אישים

אביגיל (74), (93-95), 269, (271-272)
אביה בן רחבעם (238)
אבנר (270)
רבי אברהם מרדכי אלתר - אדמו"ר מגור בעל אמרי אמת (222)
אבשלום (78), (92-93), (95), (116-117), (131), (187), 273-274, (275-279), (338-339)
אגג (271)
אגריפס (99), (104), 110-111, (112-113), 115, (116), 141-142, (156), (302)
אדוניה (187), (271), (280), 328, (333-334), ג350
אהרן (214), (238), (291)
אחאב (90-92), (96-97), 261-263, (289), (302), (306)
'אחותו המולכת' (130), (147)
אחזיהו בן יהורם (237)
אחיה 27, (70), 290, (291), 301, (305), (308), (317), (319), ג348
אחימלך (270)
איש בושת (337)
איתי הגתי (131), (135), (139)
אליהו (70), (91), (263), (286), (302), (331), (340)
אלישבע בת עמינדב (294)
רבי אלעזר בן עזריה (199), (207), (255), (300)
אסא (308), (328)
בועז (31)
בבא בן בוטא (142), (261)
בני בתירא (251)

בני משה (210), (224), 244
בעשא (308)
בר כוכבא (288)
בת שבע (121), (187-188), (259)
רבן גמליאל (173-174), (207), (212), (229),
(232), (237), (252), (254)
דבורה (136-137), (147-148), (151-152),
ג345
דואג (270)
דוד 27-28, (38), (41-42), (49), (61), (69),
(72-74), (78-79), (82), (85), (89), (92-95),
(116-117), (119), (121), (131), (175), 176,
(177-186), 187, (190), (195-196), (198),
(201), (239), (259), (262), 265, (266-267),
269, (270-272), 273-274, (275-277), (280),
282, (283-288), 289-291, (292), 297, (306-
305), (309), (311-316), (322), (329), (331),
(334), (339), ג347
הורדוס (110) 142, (143-144), 261, (264-
264), (303), (331)
הלל ושושלתו (141), (204), (212), 224,
(226-227), (251), (294)
זרובבל (220), (280), (328) (331-332)
חוניו ושמעי (174), (248), (332)
חנה (182)
חשמונאים ומלכותם 8, (41-42), 87-88, 99,
(137), (289), 291, (293-294), 295-296, 299,
301, (302-303), (307), (316), 317-318, (332-
331)
יאשיהו (173), (180), (201), (203-204),
(328), (338), 339, (340)
יהוא (70), (90), (93-96), (98), (175), (182),
(184-185), (187), (275-276), (279), (307),
(314), (340)
יהואחז 28, (179), (180), 181, (236), (245),
(312), 328, (332-333), 335, 339-340, ג350
יהואש מלך ישראל (311)
רבי יהודה הנשיא, רבי (87), (174), 225,
(237), (241-242), (251), (280), (330)
יהוידע 27, (70), 173, (177), (180-181),
(201), (204), (208), (339)
יהויקים 28, (229), (237), 328, (332-333),
ג351
יהונתן (309)
יהורם בן יהושפט - מלך יהודה (229), (232),
237, (280), (328)
יהושע 26, (31), (40), (42-43), (51), (59),
69, (70-72), (74), (76), (78), (80), (85), (89),
(93-94), (100), (210), 244, (272)
יהושע ועזרא בני יהוצדק (212), (238)
יהושפט (328)
יואב 9, (190), 274, (278)
יואש מלך יהודה 176, (177), (180), (187),
201, (202-203), 204, (208), (328), (331),
335-336
רבן יוחנן בן זכאי (212), (232)
יותם (120), (209), 266
יכליהו אם עוזיהו (147)
יכניה (280)
ינאי 8, 112, (119), (144), 261, (264), (302)
יעקב 219, 293, (294)
יפתח (39)
יצחק (239)
ירבעם 27-28, (70), (74), (90), (259), 291-
289, 301, (302), 305, (307-308), (310) (315-
314), (319), (337), ג348
מנשה (173), (201)
מפיבשת (166-167)
מרדכי (40), (44-45), (48)
משה 15, 26, (42), (64), (69-74), (77-78),
(80), (91), (100), (166), (181), (210), (213),
223, (224), 244, (298-299)
נבות (91), (102), (263)
נבל 269, (271)
נדב ואביהוא, אלעזר ואיתמר (206), (234),
(238)

נעמה העמונית (117-118), (121), (280)
נתן בן דוד (280)
נתן הנביא 25, 57, (84) (181), (187)
עוזיהו (120), (147), (209), 264-265, (266), 267
עזרא (212), (238)
עכן (71-72), (272)
עלי (300)
עמרי (90), (96), (306)
עמשא (270), 274, (277)
עשיו (239)
עתליה 28, (147), (202-203), 204, (280-281), 328, (331), 336, ג350
פנחס 235, (339)
צדוק הכהן (83), (180-181)
ציבא (167)
רחבעם (114-118), (198), (201), (238), (259), (268), (277), (280), 291, (315), (319), (335), (337-338)
שאול 26, (32), (42), (44-45), (49), (60-62), (66), 69, (73-74), (85), (89), (92-94), (168), (172), 176, (177-180), 181, (182), (184), (186-187), (195), (202), (253), (258), (265), (269), 270, (271-272), (282), (287), (295), (301), (310-318), (323), (325), (334), (337)
שבע בן בכרי (274), (277)
שלומציון, שלציון 8, (147)
שלמה 9, 13, 28, (74), (83-84), (92), (104), (114), (117-118), (121), 176, (177-180), 181, (182), (184), (186), 187, (201), (203), 209, (239), (257), (259), (271), 273, (275), (277), 279, (280-282), (313), (316), (319), 321, (322), 323, (324), 328, (332-334), 335, (336), ג350
שמואל 7, 9, 26, (30-33), (45), 58, (60), 63-64, (65), 66, (67), 69, (73), (75), (92-93), (99), 172, 181, (182-183), (271), (301), 312, (313), (327)
שמעון התרסי (71)
שמעי בן גרא (78), 273, (275), (277-279)
שמעיה ואבטליון 8, (88), (133-135), 136, (137)
שמשון (294)
שפטיה בן אביטל (241), (281)

ארץ ישראל

ע"ע מצוות התלויות בארץ

אווירה (38)
בעלות 52
גוש קטיף 9
יציאת מלך מהארץ (38)
ישיבתה - לרמב"ם ולרמב"ן (52-53)
כבודה (105)
כל ישראל (296)
מינוי מלך 36-38
מינוי מלך וכיבוש הארץ 9, 41-42, (45), 52, (66), (71)
נחלת בני לוי (300)
סמיכה 39
עבדים 37
קהל וציבור 36, (40-41)
קידושה על ידי כיבוש וחלוקה (72)
ריבונות 51
שיתוף יהודי חו"ל בבחירות (36)
שלטון יהודי 52, 98-101

אשת המלך

ע"ע אישים: בת שבע

גיורת 122
ייחוס 121-122
כהנת, לויה וישראלית 122
מלך קטן (203)

אשת יפת תואר

בשלטון שאינו מלוכני 101
היתר (32)
מינוי מלך - דמיון ושוני (32), 34

בית המקדש
בחירת דוד (317)
בית ראשון (60)
בית שלישי (63)
בית שני (48), (60) (63), (189), (340)
בניין יחזקאל (63)
הוספה על העיר והעזרות (48), 100, (101), 302, (316)
הוצאת שמן קדוש מהעזרה (321)
ים של שלמה (321)
ישיבה בעזרה (179), (302), (316)
מלך שאינו מזרע דוד - כשאין מקדש 317
מעיין מתחתיו (321)
מקומו (292)
מקור הקדושה (59)
מקריבים אע"פ שאין בית (48-49)
פסול כלי קרן (182)

בנייתו
אם נחרב (47)
בידי אדם או בידי שמים 50
בימינו 9, (49)
בניין יחזקאל (63)
החייבים (37), 46-50
לדורות (47)
לימוד מסכת מידות (50)
מלך 9, 47-49, (59-63)
מחיית עמלק 61, ג343-344
מצווה בדרישתו (46)
מצווה ציבורית 47
משיח (48-49), (59), (63)
משכן (46)
נביא (48)
נס (51)
נשים (37)
סדר קיום המצוות 60, ג343-344
רוב ישראל על אדמתם (41)
שלטון שאינו מלוכני 49

ברכת המזון
אישה (36)
ירושלים ומלכות בית דוד 316
מקדש ומשיח (59)

גר
חלקו במינוי מלך 36

מינוי גר לשררה
גבאי צדקה 128
דיין 126
הגדרת שררה (134)
הכרח 140-141
חבר כנסת ושר בממשלה 138
טפל למיוחסים 138
כשאין כמותו 134-135
ללא מינוי רשמי 133
מורה ומנהל מוסד לימודי 130
מינוי גר וצאצאיו למלך 8, 26, 36, 103, (107), 108-117, 131, (149)
מלך לזמן קצוב 131
משגיח כשרות, ממונה על מידות 129
נשיאות 8, (133-134), 135-136, (137)
ע"י בעל סמכות 137
ע"י בוחרים פסולים 140
על פסולים 139, ג345-346
קבלת הציבור 133, 135-137
רב, קורא בתורה, גבאי, שוחט, מוהל, שמש, רופא 129-130

גוי
בקשת מלך ככל הגויים (58), (63), 64
חבר בדירקטוריון ובהנהגה דמוקרטית 132
ירושה במלכות 65
מינוי קצוב בזמן 132
מלך (31), (34), 104-106, 131
מלך - בן לגוי 124
מלך - בן לגויה 125

מלך גוי - על רוב גויים (139)
מלכי אדום (188)
סמכות מלך גוי (261)
עבדים לישראל לעתיד לבוא (39)
ראש המדינה - במקום הכרח 141

הכתרת מלך

ע"ע משיחת מלך

חצוצרות (187)
טקסים בתנ"ך (187)
יחי המלך 187-188
כתר (188)
ספר תורה (188)
שופר 187

הלכות מלכים

ע"ע רמב"ם

הל' מלכים והל' בית הבחירה 9, (48)
למעשה בדורותינו 7, 11-12
עצב בלימודן 14
קיבוץ הל' מלכים 12

יחיד

ע"ע ציבור וקהל

אחריות לגורל העם (54)
בניין המקדש 47
חובות יחיד בבמה (268)
יהודי חו"ל 36
יישוב הארץ (52)
מחיית עמלק 43-45
מצווה ציבורית (35), (44)
קרבן חטאת (260), 265
שררה במקום פרטי 220

ירושלים

בחירתה ובחירת דוד (316-317)
בניינה קודם למלכות (62-63)
ברכת המזון ותפילה 316
גיחון (319), 321, 323, (324)
חשמונאים (316), 317-318
ירבעם (319)
כסא ה' 13
לא נתחלקה לשבטים (316)
מטבע (316)
מינוי ומלוכת זרע דוד בלבד 28, (39), (82), 179, 290, 311, 315-318, ג349
מינוי לצורך מלוכה במקום אחר 316-318
מינוי מלך אחר כשאין מקדש 317
מינוי מלך מזרע דוד 311, 315-318
מינוי מלך מזרע דוד על אומה אחרת ג349
מלך אחר כשאין מלך מזרע דוד (296), 317
מלכות דוד (273), (277)
מנהג (222), (228)
משיחה (186), (323)
נחמה ובניין - מלכות בית דוד (316)
תוספת, ומלוכה בה (317)

ירושת מלכות

ע"ע ירושת שררה, ירושת שררה ומלכות, משיחת מלך

אח צעיר שמלך ונפטר 240
דעת הספרי 213, (329)
העברה (190), 238, 309
זרעו וקרוביו (192), 238, (239), 244-245
חיסרון 35, 65, (189)
חלוקה 190, 235
מוחזקות 192
מחילה (191), 211, (247)
מקור 173, (327-328)
ספק 192
קדימה 173, (215), 236-239
קידוש דוד (316)
קניין (191)
תוקף 190-192

תנאים
בית דוד 198, 306-309
בית דין 194-154, 335
הסכמה ציבורית, מחלוקת (33), 190, (192-191), 196-201, (201), 333-340
התאמה (189), 195-196, (197), (205), 234
התניה להעדר ירושה 227-228
זכרים ונקבות 148-149, 175, 240-244, 281
יורש בארץ (39), 40
ייחוס 117-118
מחיים (191), 209
מינו אחר 204, (206), 211-212
מינוי בפועל (191), 194-196, (238)
משיחת יורש 179-180, (191), 197-198, 329-327, 332-333
משיחת מוריש (76), 193-194
נביא ליורש 194-195, ג344
נביא למוריש 194
קטן 231
רשע, אינו כשר 175, (194), 230-231, (245), (249), 257, 281, 283
שלום בציבור 197

שימור מלוכה לקטן
אפוטרופוס (147), (205)
ביטול עשה למנות (203)
בית דוד 204
בשאר שררות 204-208
בתנ"ך 173, (201)
טעם (201)
כשמעריכים שיהיה ראוי 208
מינוי זמני 202-203
מלוכה ושאר שררות (193-194)
קטן - בשנים וביכולת 202
שומר שלא מזרע דוד 318
שימור לגדול 208

ירושת רבנות
ע"ע ירושת מלכות, ירושת שררה, ירושת שררה ומלכות
אדמו"ר 222
בעל הבת 8, (243)
ייסד קהילה (227)
מדינת ישראל (228-229)
מדרבנן 226
מחלוקת האם יש ירושה 220-225
מנהג (222), (226), (228), (243)
משה רבינו 223
נשיאי הסנהדרין 223-224
קציבת כהונת רב (229)
רב עיר ומדינה (226), (229)
רווקה - שמירה לבעלה (243)
תלמיד 244

תנאים
התאמה (189), (234)
הגיע להוראה 222
חכם קצת 222
מכהן במקום אחר 227
ממלא מקום אביו בחכמה 220, 225
ממלא מקום אביו ביראה 225
ממלא מקום אביו ביראה - הכרעת הציבור 233
מהלל ואילך - שררה 225

ירושת שררה
ע"ע ירושת מלכות, ירושת רבנות, ירושת שררה ומלכות
תנאים
אחר מתאים יותר 234
הטוב מבין האחים 230
הכרעה מי ממלא מקום אביו ביראה 233
התאמה 234
חכם 232

יראת שמים 233
ממלא מקום אבותיו בחכמה ויראה 229-233

זמנים ומצבים
אישה 220
התניה לשלילת ירושת שררה (213), 227
חתן (247)
ישב במאסר (250)
כשבסמכות הציבור לסלק 219
לפני שהועמד מלך בישראל (213)
מדינת ישראל (228)
מכירת ירושת שררה (214)

סוגי תפקידים
אומנות, חכמה ונאמנות ציבורית (214)
בעל תקיעה (217)
חזן (192-193), (216-218)
כהן גדול (174), (188), 189, (191), 195,
(197), (210), (213-214), (218-219), 224,
(225), (231), 233, (236), (239), ג346
מומחה 217
מוסד פרטי 220, (246)
מוסד ציבורי 220, (246)
ממונים במקדש (216), (218)
מצוות 216
משוח מלחמה 189, 224
נשיא הסנהדרין (173-174), (213-214), -225
223, (226), 241
סופר סת"ם, יצרן בתי תפילין (217)
עזב תפקידו והמשיכו לכבדו 253
עירוב (217)
ר"מ בישיבה (222)
שו"ב (217-218), (234)
שופטים (213), (228)
שליח ציבור (218)
שררות שאינן מלוכה (189), (191), (193),
(197), 199-201, 213-227
תפקיד בתשלום 218
תפקיד זמני 215, (308)
תפקיד לכל החיים (215)
תפקיד ללא כפייה 214
תפקיד ללא מינוי מהציבור 219
תפקיד ללא שררה 215
תפקיד שהאדם קנה (217), 219, (246)
תפקיד שהציבור אינו מחויב בו 219
תפקיד שלחלקו יש ירושה 220

ירושת שררה ומלכות[1]
אח 239
בחירת הציבור בבן שאינו הגדול 236
בן הבת 242-244, (281)
בעל הבת 242-244
בת - 240-244, 281
בת - העברה למשפחתה 244
בת שמתה 243
גדול - בשנים, ובחכמה ויראה 236-237
גדול שאינו בכור 237
גדול שוויתר והקטן מת 238
העברה לקטן ע"י המוריש 238
העברה לנכד ע"י היורש 247
חלוקה 190, 235
מחילה - אופן 248
מחילת יורש 247-248
מחילת מוריש 248
מכירה ונתינה (214), 245-246
נולד לפני מינוי האב 235
נכד מבן גדול מול בן קטן 237-238
קדימה לבן גדול (173), (228), 236
קרובים 239-240, ג346-347
קרובים - כשהיורש אינו ראוי 244-245
רווקה - שמירה לבעלה 243
שימור לקטן (193-194), (203)
תוקף 247
תלמיד 244

* בערך זה נכללו התייחסויות שלא שויכו במובהק רק למלכות או רק לשררה.

יראת שמים
ביטול מינוי 250
הגדרה 233, 249
הגדרת ממלא מקום אבותיו ביראה (229), 233
הצבעה בבחירות (249)
מינוי לשררה 174-175, 248-250
מלוכה (154), (205), (232)
ממלא מקום אבותיו ביראה 174, 225, 229-236
מנהל אדמיניסטרטיבי (249)
עסקו עם נשים (160) (163)
תשובה 250

כהנים
ע"ע כהן גדול
בני אלישבע בת עמינדב (294)
דין 'הגדול מאחיו' באדם חשוב (159)
חצוצרות 187
ירושה (189)
כהן 36, (120), (289), 297-301, (306)
משוח מלחמה 101, 159, (186), 189, (213), 224
משיחה (177-178)
נחלה 300
נשיא סנהדרין 300
סגן (159)
שתיית יין (62)

כהן גדול
ע"ע אישים: אהרן, חוניו ושמעי, יהושע ועזרא בני יהוצדק, פנחס, צדוק הכהן; ע"ע כהנים
אהרן (214), (238), (291)
אומנות נקלה 26, 153-157, 160-163
הגדול מאחיו 155, 157, (158), (230)
החלפה (219), (255)
חכם מאחיו (230)
ירושה (174), (188), 189, (191), 195, (197), (210), (213-214), (218-219), 224, (225), (231), 233, (236), (239), ג346
כבודו (310)
לקיחת בתולה (178)
מינוי (70), (73), (76), (78), (85), 153-157, (174), (277)
מינוי מלך על ידו 339
מעלין בקודש (255)
מרובה בגדים (190-191), (332)
משיחת מלך (84)
משיחת יורש (186), (231)
משיחתו (180), (186)
סילוקו כשחטא (254), 257, (269)
קדושתו (210), (255-256), (260)
קטן 231
קרבנו (180)

כללים ועקרונות תלמודיים
דברי אגדה (50)
הלכה כר' עקיבא מחבירו ומחבריו (33-34)
טובת הנאה ממון (240)
כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד (108), (143), (156), (211), (263)
מעלין בקודש (211-212), (247), (249), 251, (252), (255), (309)
מתנה על מה שכתוב בתורה (255)
קים לי (192), (221)
רובו ככולו (41)

כללי הפוסקים
לשון 'ראוי' ברלב"ג (154-155) (322)

מדינת ישראל
בניין בית המקדש (49)
בעלי שררה שאינם יהודים (127), (141)
הצבעה לשומרי תורה (249)
השלטת התורה (133)

יסוד כסא ד' בעולם 16
ירושה במשרות ציבוריות (228)
ירושת רבנות (228-229)
מלכות ישראל המתחדשת 8-9
מעמד וסמכות 8-9, (49), (51), 101-102
משמעות רוחנית 11, 13, (52-53)
נשיא וראש ממשלה יהודי (141)
קידוש השם (52), (140-141)
קציבת כהונת נשיא המדינה (268-269)
קציבת כהונת רב (229)
ראש השררה השלטונית - מורא וכבוד (121)
שלב בחזון הנביאים (53)
תפקידיה 9

מטבע
דוד ושלמה, ירושלים (316)
מהווה הסכמה למלכות 270
מלך שמונה ע"י ב"ד ונביא (95)
שאול (74), 270

מכירת שררה
התנו (246)
ירושה (214)
ע"י בעליה 245-247
ע"י יורש 247

מלמד
פיטורין (219)

מלחמות
ע"ע אשת יפת תואר, עמלק
ירושה 189
מלחמת העצמאות (101)
מלחמת מצווה ודיניה 101
מלחמת רשות 65, (71), (97), 100
מלחמת שבעה עממים (43), (72)
פטור מארבעה דברים במחנה 101
שבט לוי (298)
תפקיד המלך 9, 12-13, (33), 65, (87), (203), 296, (298), 301

מלך המשיח
בניין המקדש (48-49), (59), (63)
דוד (306), (331)
העמדתו (207), (286)
זרע זרובבל (280)
זרע שלמה 279
מחיית עמלק 45
מעמד ומדרגה (63)
משיחה 330-331
משטר דמוקרטי עד למינויו 54
'משיח' ככינוי למלך (177)
על כל ישראל (284)
שלטון בארץ לפניו (52)

מלך מיהודה ומשאר השבטים
אמו מיהודה 294
זמנית (292), 295, 299, 308-309
כהן - בדיעבד 299
כהן, לוי 36, (120), (289), 297-301, (306)
מצוות מינוי מלך 297
משנה למלך 309, (310)
על חלק מהארץ 296
על חלק מישראל 295-296
שאר השבטים (228), 289-297, 308-310
שבט יהודה 66, (281), (284-285), 291, 295-283, 298, (300), (318)

מלך מצורע
בית דוד 285
העמדה 268
התרפא 79, 268, 285
ירושה 265
כבוד 266
מוסגר 267

מעמד ודינים 265-267
עוזיה ודוד 264-266

מלך שחטא

בית דוד 261, 285
הרג בשגגה 258
חטא ולקה 260
חטא פרטי וציבורי (263)
מטה משפט (259), (263)
מינויו 257, 261
מעמד 261-264
נמשח 260, (285)
סילוקו 257-261, (285)
ע"ז 259, (263)

מלכות - הממנים

אורים ותומים (77), 83, (84), 181, (270), (339)
הסכמת העם 91-102, 268-269, 288, 339
מלך (246)
נביא (38), (55), (70-71), 74-77, 79-80, 83, 84-98, 194, 258, 286, (289) 339
נביא וסנהדרין - לכתחילה ובדיעבד 84-88
נשים 36-37, (92)
סנהדרין, בית דין (55), (70), (72-73), 76-77, 79-81, 84-91, 286-288, 335, 339
סנהדרין - הכרעת רוב 80-81
סנהדרין - לשכת הגזית 81-83

מלכות - הראויים

ע"ע אישים: אגריפס, אחאב, חשמונאים, ירבעם, שאול; ע"ע מלך מיהודה ומשאר השבטים, מלכות בית דוד

ייחוס ומעמד אישי

אב ואם מישראל 116-116
אב פסול 110-114
אישה 8, (37), 145-149, ג345
אישה - תוקף ג345
אם גיורת 114-115, 117
בן למצורע 120
בן לעבד (168)
בן לפילגש (168)
גוי (31), (34), 104-106
גר וצאצאיו 8, 26, 36, 103, (107), 108-117, (149)
זקן (269)
חלל 119
ייחוס 109-120
ייחוס יורש 117-118
כהן 36, (120), (289), 297-301, (306)
כהן - בדיעבד 299
ממזר 118-120
משפחה פחותה 168
נכד גר 116
נשוי לכהונה 109
עבד (108), (262)
פסולי ייחוס מדאורייתא ומדרבנן 112-114, 118

עיסוק ורקע

אומנות נקלה (104), (114), 153-165
בעל מום 165-166
בעל מום - יורש (157)
חולה (266)
חיסרון מבזה 169
יליד הארץ 38
מלך שחטא ולקה (169)
מלך שחטא ושב (258)
מצורע 264-268
ע"ז 259
עסקו עם נשים 160-163
קטן 201-204
רשע, חטא (104), (107), 249, 258-259, (262), (281)
תושב הארץ 38

מלכות - מינוי

ע"ע אישים: שמואל; ע"ע ירושת מלכות

אח מלך שגדל (204)
אנשי הארץ 36
ארעי (202)
אשת יפת תואר - דמיון ושוני (32), 34
בחו"ל (36), 37-39
בחירה והסמכה מעשית 74
בניין המקדש 62-63
בפה 75
בקשתו 31-32, (58), 63-67
בתרעומת 63
החייבים 35-37, 40
השבת גזלה - דמיון (33)
ירושלים 28, (39), (82), 179, 290, 311, 318-, 315, ג349
ירושת הארץ 9, 41-42, 52
ככל הגויים 64
כשהוסר ממלכותו ושב 78-79
כשיש שופט (58), 66
לצורך כפייה על קיום מצוות 33, 52
מלחמת עמלק 58-61, (301)
מניעים פסולים 64
מצווה או רשות 30-35, 39, (51), 67, 107, 143, (188-189)
מצווה - משאר השבטים 297
מצווה - על חלק מישראל 297
מקום מלכותו (319)
על כל ישראל או חלק מישראל (31), 89-91, 295-297
על פי ה' - טעמים (85)
צורך מעשי 33, (65)
רוב ישראל על אדמתם (41)
שימור לקטן 201-204
שלא כדין (39), 40, 141-144, 156-157, (263)

מלכות - סילוק

אינו רצוי לעם 268-269, 276
החזרה לבית דוד 309
זקן (269)
כשאינו נלחם 301
סנהדרין (269)
שאול (271), (312)

מלך - תוקף ומעמד, תפקידים ודינים

ע"ע ירושת מלכות

תוקף ומעמד

אחד (31)
אין מלך בלא עם (35)
אינו מבית דוד 301-303, 305
אינו ראוי 144
בחיי קודמו (209), (271)
בתקופת בית שני - נשיא (264)
הומלך כי הצליח במלחמות 296-297
כפוף לשלטון זר 318
מונה בחו"ל 42
מלכות ה' 13, (31)
מלכות רומי (261), (270), (294) 295, 318
מרד, מורד 273-279, 292-293, 302, 338
'משיח' ככינוי למלך (177), 258, (312)
נמשח ואינו מולך בפועל 269-272
על חלק מהארץ 296
קדושה (221), (269), (282), (329)
קטן 203

תפקידים וסמכויות

בגדיו (271)
בניין בית המקדש 9, 47-49, (59-63)
הוספה על העיר והעזרות (48), 100, (101), 302, (316)
העמדת תורה ומצוות 12-13, 33, 52, (249)
כפייה (33)
מחיית עמלק (40), (42), 44, 57-61, 71, (253), (271), (301)
מלחמות 9, 12-13, (33), 65, (87), (203), 296, (298), 301

ניהול שלטון וחברה תקינים (31), (35), 52-
51, 64, 202
עשיית משפט 9, 12-13, (65)
פרשת הקהל (71), 110, (141-142), (203),
(290), 302
רחמים על העם ואהבת אמת (155)

דינים הנוהגים בו

גלות לעיר מקלט 258
הריגה לתיקון המדינה (88), 302
חטאת יחיד וחטאת נשיא (90-91), (95),
(120), (265-267), 273, (276), (290), (299),
302
יציאה מהארץ (38)
כתיבת ס"ת (148)
כתר בראשו 183, (188)
לקיחת בתולה (178)
מלוכה בירושלים - זרע דוד בלבד 28, (39),
(82), 179, 290, 311, 315-318, ג349
ממון הרוגי מלכות למלך 302
ספר תורה (71-72), (100), (188), (203), 302
פילגש (121), (168), (267), (275-276)
פרשת המלך - בחומש דברים 30, (34), (41),
(72)
פרשת המלך - בספר שמואל (33), (72), 91,
97, (100), (142), (265), 302, (303)
ריבוי נשים, סוסים, כסף וזהב (72), 97,
(100), (260), (303)

דינים על העם

ברכה על ראייתו (263-264)
ברכתו ביו"ט אחרון של פסח (93)
כבודו 40, (42), (72), (98), (100), (102),
(105), (119), (122), (141-143), 156, 158,
(167), 168, (247), (264), 266, (295), (301),
302, ג348
כבודו - מחילה (42), (141-142) (247)
כבודו - רשע (53-54)
כיבוש הארץ ויישובה 9, 41-42, (45), 52,
(66), (71)
מוראו ואימתו 37, (42)
מניין למלכותו מניסן (74)
מצוות שום תשים - בכל עת (42), (97), 143
קללתו 262

מלכות בית דוד

ע"ע אישים: דוד, שלמה, שמואל;
ע"ע ירושלים

ברכת המזון ותפילה (316)
הבטחה (265), 282-285, 289, 305, (307),
ג347-349
החולק (292)
העברת חוטא 261, 285
הפסקה וחזרה 283-284, 286-288, 309
הפסקה וחזרה - נביא, סנהדרין, עם 288-
286
זרע בנות דוד 241-242, 281
זרע שלמה 279-280
כשר (245), (250), 281-285, (305), ג347
מינוי מלך מזרע דוד על אומה אחרת
בירושלים ג349
משוחים (260), (329)
משיחה 179, 184, (185), (260), 299, 303,
311-312, 321, 324-325, (329)
משנה למלך (310), ג348
צרעת 79, 285

מינוי שלא מבית דוד

בירושלים, כשאין מלך מזרע דוד (296), 317
מינוי שלא מהם 87, (89-90) 291-293,
315-318
מעמד משני 305
נביא 87, 291-293, 318
תוקף 291-293, 301-303
תחולת הלכות שונות 302

מנהג
ברכת המלך ביו"ט אחרון של חג (93-94)
גבאית צדקה 151, ג346
מנהג גרוע (228)
משיחה על מעיין 322
תשליך ונהר (322)

מנהגי ירושה בתפקידים ציבוריים
בן שאינו ראוי (240)
בעל תקיעה (217)
התניה שלא תהיה ירושה (228)
חזן (192-193), (216), (218)
חתן (242-243), (247)
ירושה מחיים בירושה ממנהג 208
מומחה (218)
מינוי קצוב 256
מחילת האב (248)
מלכות 188
נכד (247)
קדימה לבן גדול (228)
קרובים 240, (242-243), 247
רבנות (222), (226), (228), (243)
שו"ב (217-218)
שליח ציבור (218)
שימור לקטן בירושה ממנהג 208
שררה שאינה גמורה 192
שררה שאינה מלכות (189), (204), 208, (210), (214), (216)

מצוות התלויות בארץ
ביכורים (41)
בניין המקדש 46
מחיית עמלק 43
מינוי מלך 41-42
פרטיות וציבוריות 11

מצוות ציבוריות
בדורנו 11
בניין המקדש 11, 47
חלק היחידים בהן (35)
מחיית עמלק 43
מינוי מלך 11, 35
מלחמה (43)

מרגלים
שליחתם (32)

מרד במלכות
אוריה (262)
מינוי מלך שלא מבית דוד (90)
מלך שהועמד ללא סנהדרין ונביא (98)
מרד אבשלום (78), (92-93), (95) (131), (187), 273-274, (275-279), (338-339)
מרד שבע בן בכרי (274), (277)
סמכות המלך 273-279
שלא כדין 276
שלטון שאינו מלוכני 100

משטר
התאמה לרוח העם והתקופה (31-32), 53
חובה בכל קיבוץ אנושי (51-51)
ייחוס ראש השררה 120-121, 131
ירושת הארץ ויישובה 52
מנהיגות שבטית (51)
מצוות מינוי במשטר שאינו מלוכני 51, (95), 98-102
משטר דמוקרטי 7-8, 54-55
משטר מלוכני 53, (188)
משטר שאינו מלוכני בבניין בית המקדש 49
סמכות מלך למשטר שאינו מלוכני 53, 100
עדיפות משטר שאינו מלוכני 33-35, 54-55
ראש הגולה (87), (120), 137, 241, (294)
שררה במשטר דמוקרטי 132

משיחת מלך

מצבים שבהם מושחים

איחוד לאחר פילוג 338
בחיי קודמו 270-272
בית דוד 179, 184, (185), (260), 299, 303, 311-312, 321, 324-325, (329)
בית דוד - משוחים (260)
בן צעיר 332-333
חשש למחלוקת עתידית ג352
יורש 179-180, (191), 197-198, 327-329, 332-333
לאחר הפסקה (275), 330-331
לאחר מרד אבשלום (275)
לעתיד לבוא (39)
לצורך המקדש (177)
לצורך מלכות (177)
מחלוקת 197, (199), (328), 333-339, ג351
מחלוקת - הגדרה 334-339, ג351
מלך כהן (299)
מלכות זמנית 299
מלכי ישראל 179, (184-185), 193, 311-318
מלכי ישראל - מחלוקת, שושלת 314-315
משיחת כהן גדול (180), (184), (186)
משיחת שאול, דוד, שלמה, יואש 172, 175-176, (177), (178), (180-184), (199), (312-313), (328)
פילוג 337
קטן (336)

מעשה המשיחה

ביום 186
בכלי ובאצבע 184
בעמידה 183
בראש במקום הכתר (183)
בקרן ובפך 172, (175), 182
היתר או חיוב (178)
יציקה 184-185
כמות 185
ע"י העם 181
ע"י כהן 180-181
ע"י כהן גדול (84), (180), 181
ע"י נביא 181
ע"י סנהדרין 181-182
על מעיין (180), 321-325
על מעיין - גיחון, נהר, מי גשמים 323
על מעיין - מלכי ישראל 324-325
על מעיין - תוקף 322
פרסום (199)
צורת המשיחה 183

שמן המשחה

גניזת השמן 339, (340)
הוצאת שמן קדוש מהעזרה (321)
העדר שמן המשחה 340
נתינה על זר 176-177, (178), (334)
עשייתו (176)
שמן אפרסמון 28, 75, (93), (95), (179-180), (184), 311-315, 340
שמן זית (172)
שמן לאחר המשיחה 185-186

השלכות ומשמעויות

מלך שחטא 260
מעכבת 179, (303)
משמעות ומטרה (73-77), (93), (95), (-283 282), 325, (333-334), (340), ג351
סמיכה במקומה (71)
רמזים בפסוקים (178)
תוקף 176-178
תנאי לירושה 193, 306

נביא ונבואות

בניין המקדש (48)
הבטחה לבית דוד (265), 282-285, 289, 305, (307), ג347-349
התקיימות נבואות בימינו 12, (53)

חלוקת המלכות לשבטים (91)
יורש מלכות 194-195, ג344
מוריש מלכות 194
מינוי מלך (38), (55), (70-71), 74-77, 79-80,
83, 84-98, 194, 258, 286, (289), 339
מלך שאינו מבית דוד (90), 291-293, 318
מלך שהועמד ללא נביא (98)

נוסח בספרים שונים

ברכת המזון (316)
ייחוס תשובה באבקת רוכל (223)
ירושלמי (300), (327)
סידור (316)
ראב"ד (305)
רש"י (189), (306)
תלמוד בבלי (160), (161)

נס

בניין המקדש (51)
הנהגה ניסית (64)
השילוח (323)

נשיא

ע"ע אישים: רבי אלעזר בן עזריה, רבן גמליאל, הלל ושושלתו; ע"ע סנהדרין
גר 8, (133-134), 135-136, (137)
זרע דוד מנקבות 241, (242)
חטאת יחיד וחטאת נשיא (90-91), (95),
(120), (265-267), 273, (276), (290), (299),
302
ייחוס, זרע דוד 120, (191), (199), (204),
(212), (242)
ירושה (173-174), (213-214), 223-225,
(226), 241
כהן 300
מלכים בתקופת בית שני (264)
קדושה עולמית (258)
ראש הגולה (87), (120), 137, 241, (294)

סילוק כשחטא

חטא 250, 253-255, 257, 259, 264
חטא ושב (253)
חטא חד פעמי 253
מינוי זמני 255-256, (308)
תפקיד בשכר 256-257
תפקיד תורני 250-253

נשים

ע"ע אישים, אשת המלך, אשת יפת תואר
בניין המקדש (37)
גבאות צדקה 128, 151
דיינות 152
הגדרת שררה (127), (134)
הנהגה ושררה (127), 147-152, (214)
השגחת כשרות 128-129
חברות במועצה דתית (152)
חיוב במינוי מלך 36-37, (92)
טעמים לפסול למלכות (145-146)
ייחוד (161)
ירושת מלוכה 148-149, 240-244
כתיבת ס"ת (148)
לימוד תורה (36)
מורא מלך 37
מחיית עמלק 37
מינוי פרטי (130)
מלכות 8, (37), 145-149
מלכות - תוקף ג345
מלכות בשעת צורך 148
ניהול מוסד חינוכי (130)
עסקו עם נשים 160-163, 248-250
שררת אישה על מה שבבעלותה (130-131)
שררה בחו"ל (150)
שררת נשים על נשים 150-152, ג345-346
תורה ומלכות בברכת המזון (36)

סמיכה

במקום שבו הכהונה 38-39

בפה, בידיים (76)
הסכמה נרחבת לחידושה (81)
סמיכת חכם (73)

מלך
בחו"ל (39)
במקום משיחה (71)
משה ויהושע (71), (299)
משמעותה (76)

סנהדרין, בית דין, דיין
ע"ע נשיא
אישה בדיינות 152
בעל מום 167-168
גר בממונות ובנפשות 125-127, (132-133), 345ג
זקן ממרא (81)
ייחוס דיין חליצה (116)
ייחוס דיין נפשות (116), (133)
ירושת דיינות (213), (222)
ירושת מלכות ומשיחה 335
לשכת הגזית 81-83
מינוי מלך (55), (70), (72-73), 76-77, 79-81, 84-91, 286-288, 335, 339
מינוי מלך - הכרעת רוב 80-81
מינוי מלך - לשכת הגזית 81-83
מלך - דן ונידון (302)
מלך שהועמד ללא סנהדרין (98)
מספר הדיינים במינוי מלך 79
משה (72-73)
נלקח בשבי, מינו אחר ואז חזר (77)
פסיקה ואישור פורמלי (73)
שררה בדיינות (129)

עבד
חלק בארץ 37
מינוי מלך 37
מלכות (108)
מעמד 37
מצוות כאישה 37
צאצאיו - מלכות (114), (124)

עבודה זרה
בקשת מלך (64)
מלך שחטא 259
עקירתה (45)

עמלק
כינוי למתנכלים לישראל (46)
מלחמת שאול (271), (301)
מקור הטומאה (59)

מחייתו
בזמן הזה (44-46)
בידי אדם או בידי שמים (43), 46, (61)
בימי המשיח 45
בניין מקדש 61, 343ג-344
הגר העמלקי (272)
החייבים (42), 43-46
זרע וזכר (45)
יהושע (59)
מלך (40), (42), 44, 57-61, 71, (253), (271), (301)
סדר המצוות 25, 58-61, 343ג-344
שלבים (43)

עם ישראל
ע"ע ציבור וקהל, מצוות ציבוריות
אין מלך בלא עם (35)
בקשת מלך 31-32
התאמת השלטון לרוח העם 53
חזרת סמכות מלך לאומה בהיעדרו (53), (99), (100-101)
שותפות במלכות 13
שותפות במשטר דמוקרטי 132

פיקוח נפש
מחיית עמלק (44)
צורת המשטר (32)

ציבור וקהל
ע"ע נבחרי ציבור, עם ישראל, מצוות ציבוריות
אינם מתים (44)
הכרעה מי ממלא מקום אביו ביראה 233
הסכמה ציבורית לירושת מלכות (33), 190, (191-192), 196-201, (201), 333-340
חובת מינוי רב (220)
כבוד הציבור (114), (145), (148-149), (156), (169), (203)
מחיית עמלק 43-45
רק בארץ ישראל 36, (40-41)

קידוש השם
מדינת ישראל (52)

קרבנות
העלם דבר (80)
חטאת יחיד וחטאת נשיא (90-91), (95), (120), (265-267), 273, (276), (290), (299), 302
יחיד בבמה (268)
מלך ישראל (302)
מצורע 265, (268)
עולה ויורד (258), (269)
פר כהן גדול (180)

רמב"ם
ע"ע הלכות מלכים
העדפת מקורות מפורשים (57)
השגות הראב"ד 28, 300, 305, ג348-349
השמטות (38), (46), (53)
חשיבות רוחנית באיתור מקורותיו 15
מפרשיו 7, 14-15
מקור בתורה ובנביא (57-58)
נוסח 16, (29), (145), (153), (158), (173), (176), (183), (290), 311, (314), (316), 317, (318), (328), ג350
נוסח ותרגום פיהמ"ש (184), (335)

שררה, נבחרי ציבור
ע"ע גר; ירושת שררה; ירושת שררה ומלכות; נשים
במשטר דמוקרטי 132
דוגמאות לשררות בגמרא (126), (129)
דיין (129)
הגדרה (134)
הסכמת העם (254)
השגחת כשרות 128-129
טובי העיר (249)
ירושה בשררה 131
מינוי עד גיל פרישה 131
מינוי פסול במקום הכרע 140-141
מינוי פסול כשיש בוחרים פסולים 140
מנהל אדמיניסטרטיבי ללא יר"ש (249)
מעמד וסמכות (53-54)
על גרים ונשים (139), ג345-346
עשה או לאו 122-124
קיצור ימים 187-188
שופטים (34-35), (53), 99, (152), (213), (228), (269), 303
שררה - כוח כפייה 128-129
שררה - מינוי מכוח חשיבות 130
שררה - מינוי של הציבור 129-130
שררות תחתיו (310)

הראויים
אב גר, גוי או עבד 124
אישה (139), (214)
אם גויה 125
אם גיורת 125
גוי (127), 132, (139)

גוי - על רוב גויים ומיעוט יהודים (139)
גר 126-127, (139), (214)
התמנה וסרח 250
חטא 249
חכם (225)
ייחוס (110-111), 122-125
יצא קול שחטא 249
ירא שמים 248-250
כשאין ירא שמים 250
ממזר 125
נשים (127), 250
עסקו עם נשים 249

חזקה
גבאי צדקה (256)
החזיק בתפקיד ללא מינוי 253
ויתר (253)
עזב תפקיד מאונס 252
עירוב (217), (252)

תורה
עיסוק במלוא היקפה 11, 14-15
פטור נשים מלימודה (36)

תפילה
ירושלים 316
תפילת שווא (324), 350ג

תשובה
מינוי מי שחטא ושב (250)
מלך ובעל שררה (258-259)
עסקו עם נשים (160), (162)